Zagadnienia Doradztwa Rolniczego

KWARTALNIK 1'12(67)

CENTRUM DORADZTWA ROLNICZEGO

STOWARZYSZENIE EKONOMISTÓW ROLNICTWA I AGROBIZNESU

Wydawcy:

Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Poznaniu
61-659 Poznań, ul. Winogrady 63
tel.: 61 823 20 81, fax: 61 820-19-71
e-mail: kwartalnik@cdr.gov.pl www.cdr.gov.pl

Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu
60-637 Poznań, ul. Wojska Polskiego 28
tel.: 61 848 71 13 fax: 61 848 71 13
e-mail: sekretariat@seria.home.pl www.seria.home.pl

Rada Programowa:

Edward Arseniuk, Mirosław Drygas, Maria Fazikova, Elena Horská, Michał Jerzak, Edmund Kaca, Antonina Kalinichenko, Józef Kania, Andrzej Kowalski, Stanisław Krasowicz, Jędrzej Krupiński, Krystyna Krzyżanowska, Marek Mrówczyński, Walenty Poczta

Zespół Redakcyjny:

Redaktor naczelny: Andrzej P. Wiatrak
Sekretarz redakcji i redaktor językowy: Anna Kęszycka

Redaktorzy tematyczni:
Agronomia: Eugeniusz K. Chyłek, Ryszard Jaworski, Stefan Pruszyński
Doradztwo: Wenancjusz Kujawiński, Edward Matuszak, Sławomir Zawisza
Ekonomia: Roman Sass, Andrzej P. Wiatrak, Feliks Wysocki
Problematyka społeczna: Aleksandra Swulińska-Katulska, Sławomir Zawisza
Statystyka: Andrzej P. Wiatrak, Feliks Wysocki

© Copyright by Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Poznaniu & Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu 2012

Projekt graf., skład komputerowy:
Alicja Zygmanowska

Druk:
Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Poznaniu
Zlecenie nr 13/2012, nakład 800 egz.

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

BOGDAN M. WAWRZYNIAK: Struktury organizacyjne doradztwa rolniczego i instrumenty finansowe jego wsparcia w Polsce po wstąpieniu do Unii Europejskiej 5

PRZEMYSŁAW NIEWIADOMSKI: Model kompetencji zawodowych doradcy rolniczego 19

JAN KUŚ: Specjalizacja w rolnictwie jako element zwiększający ryzyko w produkcji i sposoby przeciwdziałania 33

JAN BOCZEK, STEFAN PRUSZYŃSKI: Rośliny jako pokarm i środowisko życia owadów i roztoczy 51

ALEKSANDRA ŁUCZAK, MAGDALENA KORYTOWSKA: Planowanie zrównoważonego rozwoju w gminie z zastosowaniem metody AHP 66

ALICJA WITUSZYŃSKA: Sytuacja ekonomiczna gospodarstw pasiecznych w 2009 roku prowadzących rachunkowość Polski FADN 78

IRENA AUGUSTYŃSKA-GRZYMEK: Zmiany w ukierunkowaniu produkcyjnym gospodarstw rolnych w Polsce 87

KATARZYNA WALKOWIAK: Samorząd rolniczy w Polsce – przeszłość i teraźniejszość 99

NOWOŚCI WYDAWNICZE 109

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

BOGDAN M. WAWRZYNIAK: Organizational structures of farm advisory and its financial instruments of support in Poland after accession to the European Union 5

PRZEMYSŁAW NIEWIADOMSKI: Professional competencies model of an agricultural adviser 19

JAN KUŚ: Specialization in agriculture as factor increasing risk in the agricultural production and ways of preventing risk 33

JAN BOCZEK, STEFAN PRUSZYŃSKI: Plants as food and habitat for insects and mites 51

ALEKSANDRA ŁUCZAK, MAGDALENA KORYTOWSKA: Planning of sustainable development in country by application of AHP method 66

ALICJA WITUSZYŃSKA: Economic situation of apiary farms running Polish accounting FADN in 2009 78

IRENA AUGUSTYŃSKA-GRZYMEK: Changes in directions of production in agricultural holdings in Poland 87

KATARZYNA WALKOWIAK: Chambers of Agriculture in Poland – the past and the present time 99

PUBLISHING NEWS 109

ARTYKUŁY

BOGDAN M. WAWRZYNIAK
Uniwersytet Technologiczno–Przyrodniczy w Bydgoszczy

STRUKTURY ORGANIZACYJNE DORADZTWA ROLNICZEGO I INSTRUMENTY FINANSOWE JEGO WSPARCIA W POLSCE PO WSTĄPIENIU DO UNII EUROPEJSKIEJ[1]

1. Wstęp

W sytuacji rolnictwa rozproszonego – a z takim przypadkiem mamy do czynienia w Polsce – istotnego znaczenie nabierają systemy organizacyjne, pozwalające na ogarnięcie usługami doradczymi wszystkich rolników. Systemy te powinny być skierowane na obszary wiejskie, obejmujące ponad 90% terytorium kraju, 36% ogółu ludności i adresowane do podmiotów doradczych, których według ostatniego spisu rolnego z 2010 r. jest ponad 1,5 mln (gospodarstw rolnych powyżej 1 ha). Według ustawodawcy europejskiego rolnik korzystający z dopłat bezpośrednich zobowiązany jest do przestrzegania wymogów wzajemnej zgodności, a z drugiej strony należy zapewnić mu pomoc doradczą, pozwalającą na wypełnianie tych wymogów.

Trudności wypełnienia w pełnym zakresie przestrzeni doradczej usługami, skłoniły władze do uzupełnienia doradztwa państwowego przez podmioty prywatne (firmy), które korzystając z koncesji i licencji dotrą do środowisk pozbawionych odpowiedniego wsparcia. Instytucja partnerstwa publiczno – prywatnego (PPP) znana od bardzo dawna w krajach UE-15, mocą decyzji europejskich toruje sobie drogę także w krajach Europy Środkowo-Wschodniej [Povellato, Scorzelli 2006].

2. Cel i zakres pracy

Podstawowym celem opracowania było przedstawienie procesu kształtowania systemu doradztwa rolniczego pod wpływem ustawodawstwa polskiego oraz

[1] Projekt badawczy został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki.

unijnych regulacji prawnych. Ważną cezurą była zmiana podporządkowania organizacyjnego, poprzez przejście ODR z administracji rządowej do administracji samorządowej (2009). Samorządy wojewódzkie przejmujące coraz więcej kompetencji od wojewody, reprezentują zapewne inne poglądy na miejsce i rolę doradztwa rolniczego.

Wpływ na zmianę funkcjonowania doradztwa rolniczego miało pojawienie się nowego działania w ramach PROW 2007-2013, którego celem było wzbogacenie oferty doradczej i postawienie do dyspozycji znaczącego instrumentu wsparcia finansowego. Na kanwie działania „Korzystanie z usług doradczych ..." wyrosły komercyjne podmioty (firmy) doradcze, które zaczęły konkurować z państwowymi jednostkami doradztwa rolniczego.

3. Struktury organizacyjne ośrodków doradztwa rolniczego

W spadku po dużej reorganizacji ODR, której dokonano w 1999 r., kiedy zamiast 49 województw wprowadzono 16 nowych urzędów wojewódzkich, pozostały 33 oddziały ODR, które stopniowo były likwidowane, w zależności od poglądów decydentów odnośnie do potrzeby ich dalszego utrzymywania. W ustawie o jednostkach doradztwa rolniczego nie określono precyzyjnie, czy ODR mają mieć charakter dwustopniowy (centrala (dyrekcja), powiat), czy trzystopniowy (centrala (dyrekcja), oddział, powiat). Wybór był uzależniony od wielu czynników, w tym od obszaru województwa, liczby powiatów oraz urzędów gmin. Do województw mających największy obszar użytków rolnych i jednostek administracyjnych należy województwo mazowieckie (2019,2 tys. ha UR, 37 powiatów i 314 gmin) oraz woj. wielkopolskie (1766,1 tys. ha UR, 31 powiatów i 226 gmin). Na drugim biegunie mamy województwa bardzo małe, jak woj. lubuskie (478,3 tys. ha UR, 20 powiatów i 83 gmin), woj. śląskie (483,1 tys. ha UR, 17 powiatów i 167 gmin), czy woj. opolskie (545,3 tys. ha UR, 11 powiatów i 71 gmin).

Potrzeba utrzymania oddziałów wynikała także, obok obszaru województwa, z jego kształtu, a również układu infrastruktury drogowej, ponieważ czynnik ten wpływał na sprawność kierowania i zarządzania jednostką. Analizując lokalizację ODR należy zwrócić uwagę, że ich siedziby często umiejscowiono bezpośrednio w miastach wojewódzkich (Wrocław, Warszawa, Gdańsk, Olsztyn, Poznań) lub na terenach dawnych województw, lub też w pobliżu miast, które uzyskały rangę stolic nowych województw (Minikowo dla woj. kujawsko-pomorskiego, Bratoszewice dla woj. łódzkiego, Barzkowice dla woj. zachodniopomorskiego, Kalsk dla woj. lubuskiego, Karniowice dla woj. małopolskiego). Jedynie woj. śląskie zrezygnowało z własnych ambicji zlokalizowania ODR w Katowicach i przeniosło ODR do Częstochowy. Ponadto przy wyborze siedziby ODR kierowano się stanem zabudowy pomieszczeń biurowych i laboratoryjnych, w powiązaniu z możliwością

organizowania szkoleń oraz wielkością bazy noclegowej. Wydaje się, że poprzez lokalizację ODR uzyskano dogodne połączenie z wojewódzką administracją terenową, która pełniła władzę zwierzchnią nad ODR.

Zmiany statutów ODR (2009) stały się okazją do dalszego spłaszczania struktury organizacyjnej ośrodków. Najbardziej rozbudowaną strukturę organizacyjną ma Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego z siedzibą w Warszawie, który funkcjonuje na terenie największego województwa w kraju. Ośrodek podzielony jest na 6 oddziałów (Bielice, Płock, Płońsk, Ostrołęka, Siedlce, Radom), a te z kolei grupują terenowe zespoły doradztwa rolniczego, których liczba pokrywa się z liczbą powiatów występujących w danym oddziale. Drugie pod względem powierzchni woj. wielkopolskie zrezygnowało z posiadania oddziałów, dając dowód na to, że bez oddziałów można równie sprawnie kierować służbami doradczymi. Dość skomplikowane i rozbudowane struktury organizacyjne występują w Łódzkim Ośrodku Doradztwa Rolniczego z siedzibą w Bratoszewicach, gdzie w dwóch oddziałach (Kościerzyn, Piotrków Trybunalski), obok centrali, powołano zespoły merytoryczne o nazewnictwie identycznym, jak występujące działy merytoryczne w dyrekcji ODR [Rozporządzenie MRiRW 2009]. Ponadto nadal oddziały posiadają ODR w woj. kujawsko-pomorskim (2 oddziały w Przysieku i Zarzeczewie), lubuskim (1 oddział w Lubniewicach), pomorskim (2 oddziały w Starym Polu i Strzelinie), śląskim (2 oddziały w Mikołowie i Bielsku-Białej), warmińsko-mazurskim (1 oddział w Olecku) i zachodniopomorskim (1 oddział w Koszalinie). W strukturze organizacyjnej na ogół występują powiatowe zespoły doradztwa rolniczego. Niektóre ODR używają dawniejszego nazewnictwa (gdy nie było powiatów) jako terenowe lub rejonowe zespoły doradcze. W sumie spośród 16 ośrodków doradztwa rolniczego w ośmiu występują jednostki o spłaszczonej strukturze organizacyjnej (bez oddziałów) oraz w kolejnych ośmiu występują oddziały w liczbie od jednego (trzy ODR) do sześciu oddziałów w woj. mazowieckim.

Utrzymywanie oddziałów wpływa na liczebność kadry doradczej, która jest zatrudniana na odpowiednich stanowiskach. Ogólnie biorąc liczebność służby doradczej spadła o 12,9% w latach 2008 – 2011, kiedy to zmniejszono poziom dotacji celowej z budżetu państwa (tabela 1).

Analizując dane tabeli 1 należy mieć na uwadze następujące fakty. Po pierwsze pomiędzy 2008 r. a 2011 r. spadła ogólna liczba specjalistów i doradców o 12,9%, w tym największy spadek zanotowano w woj. dolnośląskim i pomorskim (po 20%), następnie w woj. małopolskim i świętokrzyskim (po ponad 19%). Spadku nie zanotowano w woj. wielkopolskim, a wręcz przeciwnie wystąpił nawet pewien wzrost (+11%). Głównym motywem redukcji poziomu zatrudnienia kadr doradczych było obniżenie i to w trakcie trwania roku finansowego, dotacji budżetowych o 9,2%, co pozostało nie bez wpływu na całą sytuację ODR. Po drugie poziom zatrudnienia specjalistów i doradców w 2011 r., łącznie z kadrą kierow-

niczą wynosił 4001 osób, co stanowiło 87,5% ogólnego zatrudnienia. Na pojęcie kadra kierownicza należy spojrzeć przez pryzmat rozporządzenia MRiRW z 2009 r. w sprawie ramowego statutu wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego, który obligował ODR do powołania dyrektora, jednego lub dwóch zastępców, głównego księgowego, dyrektora oddziału ODR oraz co najmniej 8 kierowników działów. W ramach komórek organizacyjnych ODR mogły tworzyć zespoły i sekcje. Ponadto kierownicze stanowiska sprawowali kierownicy powiatowych zespołów doradztwa rolniczego [Rozporządzenie MRiRW 2009]. Tak więc funkcje kierownicze w każdym ODR sprawowało co najmniej 31 osób, licząc średnio 19,6 powiatów na jedno województwo. Specyfika spełniania funkcji kierowniczych polegała na tym, że dana osoba była równocześnie doradcą – menedżerem, doradcą – koordynatorem, doradcą – specjalistą w danej dziedzinie, doradcą – informatykiem i doradcą – przełożonym.

Tabela 1

Poziom zatrudnienia kadry doradczej i specjalistycznej w ODR

Województwo	Ogółem zatrudnionych w 2008 r.	Ogółem zatrudnionych w 2011 r.	Spadek w procentach	Liczba powiatowych zespołów doradztwa rolniczego	Średnio doradców na jeden powiat (2011)	Średnio doradców na jedną gminę (2011)
Dolnośląskie	395	316	20,0	26	12,1	1,8
Kujawsko-pomorskie	293	253	16,4	19	13,3	1,7
Lubelskie	519	423	18,5	20	21,1	1,9
Lubuskie	177	157	11,3	12	13,1	1,9
Łódzkie	338	299	11,6	21	14,2	1,7
Małopolskie	331	267	19,4	19	14,0	1,5
Mazowieckie	687	593	13,7	37	16,0	1,9
Opolskie	143	130	9,1	11	11,8	1,8
Podkarpackie	374	329	12,1	21	15,7	2,1
Podlaskie	293	258	12,0	14	18,4	2,2
Pomorskie	295	236	20,0	16	14,7	1,9
Śląskie	241	200	17,1	17	11,8	1,2
Świętokrzyskie	285	231	19,0	13	17,8	2,3
Warmińsko-mazurskie	224	200	10,7	19	10,5	1,7
Wielkopolskie	438	483	0	31	15,6	2,1
Zachodniopomorskie	211	195	7,6	18	10,8	1,7
Ogółem	**5244**	**4570**	**12,9**	**314**	**14,5**	**1,8**

Źródło: Opracowanie własne w oparciu o niepublikowane dane MRiRW.

Najważniejsza rola przypada jednak doradcy terenowemu, który bezpośrednio kontaktuje się z rolnikami i służy im radą oraz pomocą. W sumie można powiedzieć, że na jedną gminę przypada jeden doradca, a w nielicznych przypadkach jeden doradca musiał obsługiwać nawet po dwie gminy. Z punktu widzenia statystyki pojęcie gmina jest pojęciem bardzo pojemnym, ponieważ średnio obejmuje 6,5 tys. ha UR, ponad 550 gospodarstw rolnych korzystających z dopłat bezpośrednich oraz 22,8 wsi i 16,2 sołectw. W okresie, kiedy kładzie się nacisk na doradztwo bezpośrednie, dotarcie do takiej liczby podmiotów doradczych jest niezwykle trudne. Wśród doradców terenowych jest 926 osób (23,1%) legitymujących się średnim wykształceniem, ale dysponujących bardzo dużym doświadczeniem i znajomością realiów wsi. Pewnym utrudnieniem dla nich jest brak możliwości uzyskania certyfikatu doradcy czy doradcy rolnośrodowiskowego, gdzie wymagane jest wykształcenie wyższe.

Mówiąc o strukturze organizacyjnej ODR należy też omówić zmianę przynależności organizacyjnej, spowodowaną ustawą z 2009 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze zmianami w organizacji i podziale zadań administracji publicznej w województwie [Ustawa 2009]. Zgodnie z tą ustawą z dniem 1 sierpnia 2009 r. stały się one samorządowymi osobami prawnymi i przeszły z administracji rządowej do administracji samorządowej. W stanowisku konwentu marszałków województw znalazło się stwierdzenie, aby minister rolnictwa nie określał zbyt szczegółowo struktury organizacyjnej komórek ODR i aby zmiany aktów prawnych wykonawczych był zatwierdzane przez organ wykonawczy tj. zarząd województwa a nie organ stanowiący tj. sejmik województwa. Wśród argumentów przemawiających za zmianą przynależności organizacyjnej wymieniano, że statutowe zadania ośrodków są ściśle związane z programami rozwoju regionalnego i jako takie powinny być przekazane do samorządu województwa, dając tym samym instrumenty do pełnej realizacji polityki rozwoju i modernizacji obszarów wiejskich. Ponadto podkreślano, że jednym z najistotniejszych zadań wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego jest doradztwo dla rolników w zakresie ubiegania się o dofinansowanie ze środków unijnych, a to właśnie samorząd województwa w nowej perspektywie finansowej UE zarządza regionalnymi programami operacyjnymi. Poza tym, najistotniejszym argumentem przemawiającym za przekazaniem wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego do samorządu województwa była konieczność dopełnienia pakietu zadań z zakresu rolnictwa, które realizuje województwo samorządowe, oraz fakt, iż prowadzenie ośrodków doradztwa rolniczego przez wojewodów należało do jednych z ostatnich zadań wojewody w zakresie administracji świadczącej, które - zgodnie z założeniem projektodawców – na poziomie wojewódzkim powinien w całości realizować samorząd województwa.

4. Instrumenty wsparcia finansowego doradztwa rolniczego

Doradztwo rolnicze z istoty swojego funkcjonowania w przestrzeni publicznej wsi nie może być wyłącznie skomercjalizowaną organizacją prywatną, która czerpie środki ze źródeł niepublicznych. Stąd we wszystkich rozwiniętych krajach, państwo bierze na swoje barki część zobowiązań lub całkowicie pokrywa koszty funkcjonowania służby doradczej. Polska przyjęła model mieszany. W ustawie o jednostkach doradztwa rolniczego dość precyzyjnie wyliczono, jakie usługi doradcze mają być świadczone odpłatnie, a jakie nieodpłatnie. Suma tych środków stanowi o budżecie ODR. Nadanie ODR osobowości prawnej (przestały być jednostkami budżetowymi) i możliwości prowadzenia działalności gospodarczej spowodowało, że otworzyły się przed nimi drogi prowadzące do zdobywania przychodów z innych źródeł i umacniania swej pozycji na rynku usług doradczych, wobec konkurencji firm komercyjnych. Dotacje celowe pochodzące z budżetu państwa są przeznaczone na wykonanie zadań z zakresu doradztwa rolniczego, na wynagrodzenie wraz z pochodnymi dla pracowników i na utrzymanie jednostek.

W ustawach budżetowych, zarówno na poziomie centralnym, jak i w budżetach wojewódzkich, zawarte są dane na temat dotacji dotyczących jednostek doradztwa rolniczego. Ocena poziomu realnych wydatków na ODR wskazuje, że w okresie przedakcesyjnym były one na względnie stałym a przy tym niskim poziomie. Natomiast bezpośrednio przed integracją Polski z UE dotacje wzrosły ponad czterokrotnie (2003), co zapewne było związane z koniecznością upowszechnienia informacji związanych z możliwościami absorpcji funduszy unijnych dla rolnictwa. Począwszy od 2007 r. realne wydatki z budżetu krajowego na ODR systematycznie spadały, co może stanowić zagrożenia dla wypełnienia ich ustawowej misji. Można także uznać, że wymusza się w ten sposób na tych jednostkach gospodarność i inicjatywę w kierunku pozyskiwania środków z innych źródeł. Dynamika realnych wydatków na ODR w latach 2004-2011 przedstawiała się następująco (w %) [Czyżewski, Matuszczak 2011]:

2004	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**
102,1	98,3	108,3	96,3	96,3	87,3	99,7	96,9

Z powyższego zestawienia wynika, że najwyższy poziom redukcji wydatków budżetowych na ODR nastąpił w 2009 r. Wraz z nowelizacją ustawy budżetowej na 2009 r. dokonanej 17 lipca 2009 r. nastąpiły zmiany w wysokości dotacji w CDR i w 16 jednostkach doradztwa rolniczego (z wyjątkiem Dolnośląskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego). Zmianę wysokości kwot dotacji w odniesieniu do poszczególnych jednostek doradztwa rolniczego obrazuje tabela 2.

Tabela 2

Dotacje celowe na jednostki doradztwa rolniczego (w tys. zł)

Jednostka doradztwa rolniczego	Dotacje według ustawy budżetowej	Dotacja według ustawy budżetowej		Wysokość redukcji kwoty dotacji	Procent redukcji
	na 2008 r.	na 2009 r.	na 2009 r. po nowelizacji		
Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie	11 296	11 196	10 076	1 120	10,0
Dolnośląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego	11 315	11 115	11 115	0	0
Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego	11 133	11 000	9500	1 500	13,6
Lubelski Ośrodek Doradztwa Rolniczego	14 912	14 912	13 422	1 490	10,0
Lubuski Ośrodek Doradztwa Rolniczego	5 388	5 100	4 600	500	9,8
Łódzki Ośrodek Doradztwa Rolniczego	10 998	10 998	10 898	100	1,1
Małopolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego	9 913	9 009	8 009	1 000	1,1
Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego	21 364	21 364	19 364	2 000	9,4
Opolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego	4 750	4 600	4 340	260	5,6
Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego	11 542	11 518	11 318	200	1,7
Podlaski Ośrodek Doradztwa Rolniczego	8 557	8 557	6 557	2 000	23,4
Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego	10 194	10 100	9 100	1 000	10,0
Śląski Ośrodek Doradztwa Rolniczego	7 233	7 233	7 133	100	1,3
Świętokrzyski Ośrodek Doradztwa Rolniczego	8 110	8 110	7 614	496	6,1
Warmińsko-Mazurski Ośrodek Doradztwa Rolniczego	7 610	7 310	6 810	500	6,8
Wielkopolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego	17 200	17 200	15 732	1 468	8,5
Zachodniopomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego	7 760	7 760	6 984	776	10,0
Razem	**179 275**	**177 082**	**162 572**	**14 510**	**9,2**

Źródło: Niepublikowane dane MRiRW.

Obniżenie wysokości kwot dotacji dla wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego w nowelizacji ustawy budżetowej na rok 2009 z dnia 17 lipca 2009 r. wynikało ze zgłoszeń przekazanych przez wojewodów, którym do dnia 31 lipca 2009 r. ośrodki te podlegały. Oceniano, że to wojewodowie, jako zatwierdzają-

cy roczne programy działalności wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego, dysponowali bezpośrednimi informacjami dotyczącymi potrzeb finansowych tych jednostek. Redukcja kwoty dotacji dla Centrum Doradztwa Rolniczego była konsekwencją wniosku ministra rolnictwa i rozwoju wsi. Minister finansów nie ingerował w decyzje dysponentów części budżetowych dotyczące kwot ograniczeń wydatków na poszczególne zadania w ODR. Minister finansów poinformował, że w znowelizowanej ustawie budżetowej na rok 2009 nie została zaplanowana rezerwa celowa, z której można byłoby zwiększyć wydatki na ODR. Dotacje celowe z budżetu państwa stanowiły istotny czynnik funkcjonowania ODR, ponieważ pokrywały około 75% ogólnych wydatków jednostek doradztwa rolniczego. Zdobywanie dodatkowych środków z działalności gospodarczej było ograniczone wieloma czynnikami, w tym sytuacją ekonomiczną gospodarstw rolnych, możliwością organizowania wystaw i prezentacji innowacji przez firmy i organizacje rolnicze.

Dostęp do dodatkowych środków był kreowany także poprzez działania zawarte w programach Unii Europejskiej. W pierwszym okresie programowania obejmującym lata 2004-2006 działania skierowane do doradztwa rolniczego zostały zawarte w Sektorowym Programie Operacyjnym w działaniu „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego i rozwój obszarów wiejskich". Działania na rzecz doradztwa rolniczego wdrażane były przez FAPA, która w drodze konkursów realizowała dwa działania: 1. szkolenia w wysokości 20 mln euro oraz 2. wsparcie doradztwa rolniczego w wysokości 53,7 mln euro. W drugim okresie programowania przypadającego na lata 2007-2013 pozyskiwanie dodatkowych środków dla ODR generowane było przez co najmniej kilka działań zawartych w PROW. Można wyróżnić działanie o charakterze obligatoryjnym, kiedy rolnik był zobowiązany do korzystania z usług doradcy, legitymującego się statusem doradcy z uprawnieniami (certyfikatem), na przykład przy realizacji programu rolnośrodowiskowego. W ramach doradztwa, jednostki doradztwa rolniczego mogły dodatkowo wykonywać niektóre usługi odpłatnie. Do usług tych należało m.in. sporządzanie planów: nawozowych, przechowalnictwa nawozów naturalnych, działań rolnośrodowiskowych, przestawienia gospodarstwa rolnego na produkcję metodami ekologicznymi, a także planów produkcji w gospodarstwach ekologicznych. Wysokość wynagrodzenia za wykonywanie usług odpłatnych określał cennik, zatwierdzony przez organ, któremu ta jednostka podlegała. Przed zatwierdzeniem, cennik podlegał zaopiniowaniu przez Radę Społeczną Doradztwa Rolniczego, działającą przy jednostce doradztwa rolniczego.

Drugie źródło o charakterze fakultatywnym tkwiło w działaniu pt. „Korzystanie z usług doradczych przez rolników i posiadaczy lasów", gdzie rolnik musiał godzić się na współfinansowanie porad. W PROW na lata 2007-2013 uzasadniano, że wprowadzenie sytemu doradztwa rolniczego dla rolników i posiadaczy

lasów jest niezbędne w celu usprawnienia zrównoważonego zarządzania gospodarstwami, w tym przestrzegania zasad wzajemnej zgodności (cross-compliance). Ponieważ dostosowanie gospodarstw do wymogów Unii Europejskiej będzie procesem trudnym dla większości rolników i posiadaczy lasów, będą oni mogli uzyskać wsparcie finansowe na korzystanie z usług doradczych w ramach działania zawartego w osi I PROW. Korzystanie z pomocy doradczej będzie dobrowolne i nie będzie miało charakteru kontroli. Doradca, udzielający pomocy doradczej rolnikowi, nie może informować lub wnioskować o ukaranie rolnika z powodu nie spełnianie przez gospodarstwo wymogów cross-compliance, natomiast jest zobowiązany do zachowania rzetelności i poufności [Mickiewicz 2011]. Ponadto uzasadniając działanie wskazano, że nie jest możliwe zwiększenie konkurencyjności i dochodowości gospodarstw rolnych i leśnych bez przestrzegania zasady wzajemnej zgodności (cross-compliance), gdzie zapisane są wymogi odnośnie gospodarki gruntami, ochrony środowiska, zdrowia publicznego, zdrowotności roślin, dobrostanu i zdrowia zwierząt, a także spełnienia norm dotyczących bezpieczeństwa pracy opartych na prawodawstwie wspólnotowym. Gospodarstwo nie spełniające tych wymogów będzie miało obniżoną pomoc, a nawet może być całkowicie pozbawione środków w ramach wsparcia bezpośredniego i płatności towarzyszących. Wskazywano, że pierwszym elementem jakiejkolwiek restrukturyzacji gospodarstwa powinna być ocena, czy spełnia ono wymogi cross-compliance. Nie jest to możliwe bez sprawnego systemu doradztwa rolniczego. W ramach działania, korzystanie z usług doradczych dla posiadaczy gospodarstw rolnych będzie dostępne dla wszystkich rolników korzystających z dopłat bezpośrednich [Mickiewicz 2011].

W celu właściwego uruchomienia działania „Korzystanie z usług doradczych ..." minister rolnictwa wydał w 2008 r. odpowiednie rozporządzenie, które określało szczegółowe warunki i tryb przyznawania pomocy finansowej, rodzaje usług doradczych dla rolników oraz stawki opłat za te usługi [Rozporządzenie 2008]. Rozporządzenie to było trzykrotnie nowelizowane, co świadczy o trudnościach w wykorzystaniu zapisów ustawy i rozporządzenia. W rozporządzeniu z dnia 29 kwietnia 2011 r. wprowadzono zmiany, które polegają na zniesieniu dotychczasowego warunku przyznania pomocy, jakim był warunek korzystania z płatności bezpośredniej. Wprowadzone zmiany miały na celu zwiększenie liczby beneficjentów tego działania oraz bardziej racjonalne i efektywne wykorzystania środków przeznaczonych na realizację działań objętych PROW 2007-2013. Wydaje się, że rozporządzenie to wykracza poza regulacje UE, które wyraźnie adresowane były do beneficjentów dopłat bezpośrednich. Ponadto tylko małe gospodarstwa (poniżej 1 ha) nie mogą korzystać z dopłat bezpośrednich, stąd można postawić pytanie do kogo adresowane jest to rozporządzenie [Rozporządzenie 2011].

Analizując postęp w wykorzystaniu środków na omawiane działanie, zespół ekspertów (komitet monitujący) doszedł do wniosku, że wsparcie to jest zagro-

żone w obecnym siedmioletnim programie rozwoju obszarów wiejskich i zaproponował dwukrotną redukcję tej kwoty, najpierw do poziomu 62,3% a następnie kolejno do poziomu 33,7% kwoty wyjściowej. Nie wchodząc w szczegóły niskiego wykorzystania wsparcia doradztwa rolniczego, można postawić generalny wniosek, że rolnicy nie zaakceptowali partycypacji w działaniu „Korzystanie z usług doradczych ...", ponieważ nadal uważają, że usługi te należą się im za darmo [Mickiewicz, Wawrzyniak 2010]. Charakterystyka zmian wydatków na omawiane działanie przedstawia się następująco (w mln euro):

Rok	Koszt całkowity	Wydatki publiczne	Wydatki prywatne	Procent
2007	437,5	350,0	87,5	100,0
2009	272,5	218,0	54,5	62,3
2010	147,5	118,0	29,5	33,7

Zgodnie z regulacjami UE zmniejszenie kwot w jednych działaniach, musi skutkować wzrostem w innej pozycji, ale w ramach danej osi priorytetowej. Kosztem działania „Korzystanie z usług doradczych ..." swoje konta finansowe wzmocniły działania związane z rentami strukturalnymi, działaniem zmierzającym do zwiększenia wartości dodanej podstawowej produkcji rolnej i leśnej oraz uczestnictwo rolników w systemach jakości żywności.

Tabela 3

Liczba wydanych decyzji i zrealizowanych płatności na działanie „Korzystanie z usług doradczych przez rolników i posiadaczy lasów" (w tys. zł)

Województwo	Kampania 2009		Kampania 2010		Kampania 2011		Łącznie wydanych decyzji	Średnio na 1 doradcę
	Liczba wydanych decyzji	Kwota realizowanych płatności	Liczba wydanych decyzji	Kwota zrealizowanych płatności	Liczba wydanych decyzji	Kwota zrealizowanych płatności		
Dolnośląskie	50	31,3	225	840,3	281	124,5	556	1,9
Kujawsko – pomorskie	1060	2709,7	698	2854,6	675	2201,5	2433	10,2
Lubelskie	165	583,1	230	779,1	158	514,8	553	1,4
Lubuskie	13	29,3	70	358,3	87	22,3	170	1,3
Łódzkie	221	839,7	179	644,2	163	667,7	563	2,0
Małopolskie	163	525,1	308	1286,5	171	565,2	642	2,6
Mazowieckie	492	1741,3	866	4741,1	854	2246,5	2212	5,1
Opolskie	463	1201,3	231	938,6	143	811,1	837	6,8
Podkarpackie	566	1222,1	406	1307,2	201	1140,3	1173	3,7
Podlaskie	164	587,3	1167	5833,2	497	1133,5	1828	7,5
Pomorskie	232	853,3	356	1703,3	312	471,7	900	4,2
Śląskie	178	380,7	14	548,0	76	339,4	268	1,5

Województwo	Kampania 2009		Kampania 2010		Kampania 2011		Łącznie wydanych decyzji	Średnio na 1 doradcę
	Liczba wydanych decyzji	Kwota realizowanych płatności	Liczba wydanych decyzji	Kwota zrealizowanych płatności	Liczba wydanych decyzji	Kwota zrealizowanych płatności		
Świętokrzyskie	17	83,2	366	1933,1	73	175,8	456	3,5
Warmińsko-mazurskie	1023	4933,0	510	2185,3	539	2536,3	2072	11,3
Wielkopolskie	544	2836,0	1516	8678,3	1135	2114,6	3195	7,2
Zachodnio-pomorskie	140	469,0	119	444,4	38	89,7	297	1,7
Razem	**5491**	**18556,4**	**7261**	**35075,5**	**5403**	**15154,9**	**18155**	**4,8**

Źródło: System Informacji Zarządczej ARiMR.

Analizując liczbę wydanych decyzji oraz stopień zrealizowanych płatności, należy wyjść od informacji, ile w PROW 2007-2013 zaplanowano beneficjentów, którzy skorzystają z działania związanego z doradztwem rolniczym. W programie oszacowano liczbę beneficjentów na 1,5 mln uprawnionych do uzyskania wsparcia, lecz rzeczywiste wsparcie miało otrzymać 600 tys. rolników (40%). Biorąc pod uwagę fakt, że redukcja wsparcia wyniosła 2/3 zaplanowanych środków, stąd liczba beneficjentów spadła do 200 tys. rolników. Z tabeli wynika, że dotychczas wydano dla 18,1 tys. rolników pozytywne decyzje, co stanowiło 9,1% planu. Również kwoty zrealizowanych płatności nie napawają optymizmem, bowiem w latach 2009-2011wydatkowano na ten cel kwotę 68,8 mln zł, zaś biorąc pod uwagę, że wartość 1 euro według Europejskiego Banku Centralnego stanowiła średnio 4 zł, otrzymany kwotę 17,2 mln euro (11,7% planu). Za pozytywny czynnik należy uznać, że w Unii Europejskiej obowiązuje reguła „n+2", co oznacza, że ostateczne rozliczenie płatności może nastąpić do końca 2015 r., zamiast 2013 r.

5. Proces powoływania prywatnych (komercyjnych) podmiotów doradczych

Unia Europejska stoi na stanowisku, aby państwa członkowskie stworzyły jednolity system doradztwa rolniczego (FAS), oparty na jednostkach wdrażających i szeregu akredytowanych podmiotów operacyjnych. Jednocześnie zobowiązano członków wspólnoty, aby w trakcie wykonywania czynności doradczych i mając dostęp do dokumentów, organizacje prywatne nie ujawniały informacji osobowych czy prywatnych oraz danych, które uzyskały w trakcie prowadzenia tej działalności doradczej. Polska nie ma doświadczenia w prowadzeniu doradztwa przez podmioty prywatne, ponieważ ze względów historycznych była skazana na doradztwo państwowe. Wyjątkiem było doradztwo fakultatywne udzielane przez osoby prywatne na zasadzie hobbistycznej czy wolontariatu. Dopiero obligacja wynikająca z rozporządzenia Rady (WE) 2003 r.

i potwierdzona przez ustawę z 2007 r., spowodowała przygotowanie przez resort odpowiednich przepisów wykonawczych.

W ustawie z 2007 r. stwierdzono, że pomoc w ramach działania „Korzystanie z usług doradczych…" jest przyznawana, jeśli beneficjent korzystał z usług doradczych świadczonych przez jednostki doradztwa rolniczego, izbę rolniczą oraz podmioty, które uzyskały akredytację ministra właściwego do spraw rozwoju wsi. Minister udziela akredytacji podmiotowi, jeśli spełnia warunki określone w rozporządzeniu i zapewnia realizację usług, przez osoby posiadające odpowiednie kwalifikacje i doświadczenie w realizacji usług objętych wnioskiem [Ustawa 2007]. W rozporządzeniu MRiRW z 2008 r. stwierdzono, że o akredytację może ubiegać się osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej. Wśród warunków wymieniono między innymi, co najmniej roczne doświadczenie doradcze, odbyte szkolenia i zdobycie umiejętności sporządzania dokumentacji oraz posiadanie odpowiednich warunków lokalowych i technicznych. Akredytacja ma swoje ograniczenia czasowe (do końca grudnia 2015), co jest pewną wadą tego aktu prawnego, nie pozwalającego na długoterminowe planowanie rozwoju firmy [Rozporządzenie MRiRW 2008].

Rozwój doradztwa prywatnego (komercyjnego) stoi na niskim poziomie w stosunku do państwowego, wspomaganego przez państwo. Zarejestrowano byokoło 700 prywatnych firm doradczych, które wspomagało 114 doradców z izb rolniczych oraz 60 z instytutów naukowych, uczelni i szkół rolniczych. Daleka jeszcze droga do zrównoważenia siły tych podmiotów i uczynienia z doradztwa układu partnerstwa państwowo-publicznego.

6. Uwagi końcowe

Reforma Wspólnej Polityki Rolnej wprowadzana z myślą o latach 2014-2020 proponuje nowe regulacje prawne, w tym zmianę wspólnych zasad dla systemów wsparcia bezpośredniego. Nowe rozwiązania dotyczące płatności bezpośrednich, obejmować będą płatności obowiązkowe dla wszystkich państw członkowskich, na które składać się będą płatności podstawowe, płatności proekologiczne oraz płatności dla młodych rolników. W związku z tym wzrośnie ranga i znaczenie doradców, na których spocznie obowiązek udzielania efektywnej pomocy rolnikom. Według projektu rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady z 2011 r. kluczowe znaczenie dla rozwoju obszarów wiejskich będą miały innowacje oraz działanie pod nazwą „rolnictwo oparte na wiedzy". Transfer wiedzy i innowacji opierać się będzie na wzmocnieniu środków na rzecz usług doradczych, zaś celem będzie sprzyjanie efektywnej gospodarce zasobami, podniesieniu produktywności oraz przyjaznemu klimatowi dla rozwoju obszarów wiejskich [Wniosek rozporządzenie PE i Rady 2011].

W związku ze zmianą ustawodawstwa europejskiego dotyczącego WPR rośnie pozycja doradztwa rolniczego a jednocześnie poziom odpowiedzialności za zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Dotychczasowy model doradztwa oparty na dominującej pozycji doradztwa państwowego (publicznego), musi ulec przeorientowaniu w kierunku wsparcia prywatnych podmiotów doradczych. Jednocześnie należy skierować większą liczbę doradców ze struktur wojewódzkich w dół do powiatów a nawet gmin, w celu realizacji doradztwa bezpośredniego.

Na rzecz doradcy terenowego pracuje cała rzesza specjalistów, zgrupowanych w dyrekcji ODR i CDR, którzy proponują rozwiązania przystające do uwarunkowań terenowych. Stosowane w przeszłości klasyczne metody doradcze, polegające na transferze technologii poprzez informowanie rolników o nowościach w formie szkoleń czy kursów, obecnie nie zdają egzaminu. Współcześnie system powinien być zastąpiony interaktywnym modelem tworzenia sieci kontaktów między rolnikami, którzy nie są tylko biernymi odbiorcami innowacji, lecz sami również generują nowości warte upowszechnienia w środowisku wiejskim.

LITERATURA

1. Czyżewski A., Matuszak A. (2011): Wydatki w krajowym budżecie rolnym Polski na rzecz rozwoju lokalnego przed i po integracji z Unią Europejską, Journal of Agribusiness and Rural Development, No 1.
2. Mickiewicz A. (2011): Przebieg i realizacja działań w ramach I i II filara wspólnej polityki rolnej, ZUT, Szczecin.
3. Povellato, A., Scorzelli, D. (2006): The Farm Advisory System: A Challenge for the Implementation of Cross Compliance, Deliverable D14 of the CC Network Project.
4. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 17 kwietnia 2008 w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Korzystanie z usług doradczych przez rolników i posiadaczy lasów" objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013.
5. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 4 grudnia 2009 r. w sprawie ramowego statutu wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego.
6. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 29 kwietnia 2011 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie szczegółowych warunków i trybu przyznawania pomocy finansowej w ramach działania „Korzystanie z usług doradczych przez rolników i posiadaczy lasów" objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013.
7. Ustawa z dnia 22 października 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego.
8. Ustawa z dnia 7 marca 2007 r. o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich.
9. Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o zmianie niektórych ustaw ze zmianami w organizacji i podziale zadań administracji publicznej w województwie.

BOGDAN M. WAWRZYNIAK

STRUKTURY ORGANIZACYJNE DORADZTWA ROLNICZEGO I INSTRUMENTY FINANSOWE JEGO WSPARCIA W POLSCE PO WSTĄPIENIU DO UNII EUROPEJSKIEJ

Słowa kluczowe: *instrumenty wsparcia finansowego jednostek doradztwa rolniczego, korzystanie z usług doradczych, prywatne podmioty doradcze, System Doradztwa Rolniczego*

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono proces kształtowania systemu doradztwa rolniczego pod wpływem ustawodawstwa polskiego oraz unijnych regulacji prawnych. Omówiono zmianę podporządkowania organizacyjnego, poprzez przejście ODR z administracji rządowej do administracji samorządowej (2009). W tym okresie zmniejszeniu uległo zatrudnienie doradców, jako pochodne zmniejszenia dotacji celowej dla ODR. W kwestii wsparcia finansowego dla doradztwa wskazano na ważność działania „Korzystanie z usług doradczych przez rolników i posiadaczy lasów", które tylko na minimalnym poziomie (11,7% planu) zostało wykorzystane. Przepisy pozwoliły na tworzenie prywatnych (koncesjonowanych) podmiotów doradczych, których liczba pozostaje na niskim poziomie w stosunku do doradztwa państwowego.

BOGDAN M. WAWRZYNIAK

ORGANIZATIONAL STRUCTURES OF FARM ADVISORY AND ITS FINANCIAL INSTRUMENTS OF SUPPORT IN POLAND AFTER ACCESSION TO THE EUROPEAN UNION

Key words: *instruments of financial support for advisory centers, use of advisory services, private consulting offices, Farm Advisory System*

SUMMARY

The article presents the process of shaping the farm advisory system under the influence of Polish and EU regulations. There are discussed organizational changes after submitting Advisory Centers to local self-governments (in 2009). During this period there was noticed reduction of counselors' employment, as derivatives of the target to reduce subsidies for Advisory Centers. In terms of financial support for advisory centers there was indicated the importance of "Use of advisory services by farmers and forest owners," which only at a minimum level (11.7% of the plan) was used. The legislation allowed for creation of private (licensed) advisory offices whose number remains low in relation to state advisory centers.

e-mail: bogdan.wawrzyniak2@neostrada.pl

PRZEMYSŁAW NIEWIADOMSKI
Zakład Produkcji Części Zamiennych i Maszyn Rolniczych
FORTSCHRITT

MODEL KOMPETENCJI ZAWODOWYCH DORADCY ROLNICZEGO

1. Wstęp

Gospodarka oparta na wiedzy i współczesny rynek pracy potrzebują instrumentów wspierających rozwój zasobów ludzkich [Majewska, Matusz 2006, s.4]. Powszechnie uznaje się znaczenie stałego podnoszenia kompetencji zawodowych w grupie ludzi tworzących rdzeń firmy, od których zależą jej losy. Stan i jakość wszystkich zasobów organizacji są bardzo ważne, jednakże wielu badaczy podkreśla, że zasoby ludzkie odgrywają współcześnie najistotniejszą rolę. W związku z tym, duże nadzieje wiąże się z ustanowieniem norm kompetencyjnych, które pozwoliłyby z jednej strony zwiększyć przejrzystość kwalifikacji zawodowych potrzebnych gospodarce, a z drugiej strony mogłyby być wykorzystywane do poprawy jakości kształcenia i doskonalenia zawodowego, w systemie szkolnym i pozaszkolnym.

Cechą charakterystyczną każdego systemu doradczego jest bezpośredni kontakt pomiędzy profesjonalnym doradcą a jego klientem, tj. osobą ubiegającą się u niego o określoną poradę. Natomiast istotnym warunkiem sprawności zawodowej doradcy jest – obok posiadanej wiedzy z zakresu świadczonych porad - umiejętność sprawnego komunikowania się z klientami.

Rolnik poszukuje wsparcia doradcy w sytuacji braku możliwości rozwiązania samodzielnie problemu, co wynika z niedostatku odpowiednich kompetencji. Takie kompetencje posiadać musi doradca, zaś radzący się dysponuje różnymi narzędziami, które umożliwiają ocenę tychże kompetencji. Wszystko zatem co mówi doradca i w jaki sposób to czyni, może świadczyć o poziomie jego kompetencji[1].

[1] Opracowano na podstawie: [Zawisza 2003] oraz [Kujawiński 2002].

Wobec tego konieczne stało się przeprowadzanie przeglądu ról, funkcji i podstawowych kompetencji niezbędnych w efektywnym wykonywaniu pracy doradcy rolniczego. Jasna konceptualizacja jakości i skuteczności wykonywanych przez doradców funkcji, ról i obowiązków, bez względu na miejsce świadczenia usług, jest niezbędna by zapewnić i wzmocnić:

1 – rozwój profesjonalny doradcy,
2 – możliwość poprawiania niedociągnięć w aktywnościach doradczych,
3 – maksymalizację gotowości doradcy do zmagania się ze zmianami w jego osobowości, w jego życiu zawodowym i w otoczeniu,
4 – motywację doradcy do działania zgodnie z potrzebami klienta.

2. Doradztwo rolnicze – krótki rys historyczny

Praca doradcza w agrobiznesie różnie jest akcentowana w zależności od cech społeczności wiejskiej takich, jak: liczba ludności zawodowo czynnej w rolnictwie, struktura agrarna, poziom intensyfikacji rolnictwa, specjalizacja produkcji, infrastruktura wsi, wykształcenie rolników, itp. Może to być informacja skierowana do rolników o wysokich kwalifikacjach i prowadzących specjalistyczne gospodarstwa, w innym przypadku działalność oświatowa z rolnikami o niskich kwalifikacjach i prowadzących gospodarstwa wielokierunkowe lub działalność pomocnicza mająca na uwadze gospodarstwa ekonomicznie słabe i prowadzone przez rolników starszych [Potok 1986].

Już Platon zauważył, że w zorganizowanym społeczeństwie, jakim było dla niego miasto – państwo – polis, istniały podziały ze względu na funkcje, jakie poszczególni jego obywatele mieli wobec niego i społeczeństwa spełniać [Stępień 2005, s. 85]. Funkcje te dotyczyły określonych specjalności zawodowych, które były domeną określonych grup obywateli. W zorganizowanym społeczeństwie było więc miejsce dla wojskowych, pedagogów, rzemieślników, filozofów, polityków jak i dla rolników.

Rozwój gospodarczy na świecie, wzrost liczby ludności, a także prowadzone wojny z użyciem konnych wojsk wpłynęły na coraz większy handel produktami rolnymi. Wobec szybkiego rozwoju rynku rolnego, nieodzownym stała się profesjonalizacja prowadzonych działań, którą zapewnić mogły wyspecjalizowane podmioty oferujące usługi doradcze.

Doradztwo rolnicze rozwinęło się w Anglii w latach czterdziestych XIX w. [Hołubowicz 2011, s. 12]. Początkowo służyło upowszechnianiu wyników badań naukowych poza środowisko akademickie.

W latach międzywojennych występowało duże zacofanie strukturalne rolnictwa, niski poziom sił wytwórczych, duży analfabetyzm ludności rolniczej, brak przygotowania zawodowego rolników. Stąd w tym okresie rozwinęła się agronomia społeczna. Była to dziedzina wiedzy obejmująca zakresy teorii i działalność

praktyczną. Teoretyczna strona dotyczyła metod i środków działalności oświaty rolniczej, zaś praktyczna - zastosowania poznanych i określonych sposobów podnoszenia poziomu fachowego i społecznego wszystkich rolników.

Druga wojna światowa przerwała nurt agronomii społecznej. W pierwszych latach powojennych próbowano wrócić do jej doświadczeń, jednakże bieg historii związanej z socjalistycznym kształtem wsi uniemożliwił reaktywowanie koncepcji okresu międzywojennego. Wizja kolektywizacji rolnictwa w 1949 roku spowodowała odstąpienie od klasycznego doradztwa rolniczego na rzecz prac o charakterze polityczno - propagandowym.

Po 1956 roku reaktywowano instytucje społeczne działające w przeszłości na wsi. Przyczyniło się to do nadania rangi służbom rolnym. Przechodziły one kilkakrotnie reorganizację. W miarę uaktywniania się ośrodków naukowych, związanych z doradztwem rolniczym, opracowywano zagadnienia wynikające z potrzeb praktyki rolniczej. Zaczęto upatrywać w doradztwie nie tylko sposobu przekazywania wyników badań naukowych do praktyki, ale też źródła pobudzania produkcji za pośrednictwem czynników pozamaterialnych takich, jak np.: kwalifikacje zawodowe.

„W latach sześćdziesiątych XX w. niektórzy badacze skupieni wokół A. P. Goldsteina sugerowali, że pewne zasady i odkrycia w psychologii społecznej mogą pozwolić zrozumieć lepiej proces poradnictwa oraz zwiększyć efektywność działania doradcy" [Zawisza 2003, s. 46].

Poradnictwo jest wielopłaszczyznową dziedziną działalności społecznej wymagającą od zajmujących się nim dobrego, interdyscyplinarnego przygotowania merytorycznego. Definiowanie poradnictwa jest różnorodne. Definicje podzielić można na trzy zasadnicze grupy obejmujące znaczenia; węższe, szersze i systemowe:

- Poradnictwo w znaczeniu węższym - nacisk definicyjny położony jest na moment udzielania pomocy, najczęściej przez porady. Podkreśla się w tych definicjach wagę interakcji doradcy z radzącym się jako znaczące zdarzenie społeczne.

  W takim znaczeniu poradnictwo można zinterpretować jako stosunek (związek) międzyludzki, w czasie którego jedna osoba (doradca) stara się pomóc drugiej (klientowi) zrozumieć problemy i uporać się z nimi.
- Poradnictwo w znaczeniu szerszym – najbardziej istotny jest nie tyle moment udzielania porady, ile ich realizacja, wpływanie na modyfikację zachowań radzącego się. W tych definicjach wskazuje się ścisły związek z wychowaniem, nauczaniem, terapią i innymi działaniami naprawczymi, korygującymi i profilaktycznymi. Poradnictwo implikuje zmiany określonej rzeczywistości. W takim ujęciu poradnictwem nazywa się ukazywanie możliwości, propozycji działania, przez wyjaśniające pomocne rozmowy w celu przygotowania klientów do rozwiązywania problemów.
- Poradnictwo w znaczeniu systemowym – definicje tej grupy eksponują poradnictwo jako działanie społeczne, instytucjonalne, skierowane do grup

odbiorców. To instytucjonalne zorganizowane i profesjonalnie realizowane działanie społeczne, zorientowane bezpośrednio i pośrednio na jednostkę.

Definicje w trzech ujęciach (psychologicznym, pedagogicznym i socjologicznym) nie wykluczają się wzajemnie. Stosowanie ich łącznie lub rozdzielnie jest możliwe i zależy wyłącznie od charakteru problemów, z jakimi przychodzą radzący się a także od indywidualnych potrzeb czy decyzji radzącego się. Zależne jest to także od miejsca funkcjonowania doradcy i celów, jakie chce on osiągnąć.

Według S. Zawiszy [2003, s. 46] „Jedną z najbardziej charakterystycznych cech poradnictwa jest różnica kompetencji pomiędzy doradcą a radzącym się. Zjawiska przebiegające w interakcji poradniczej można zatem spostrzegać jako proces uzupełniania przez doradcę niedoboru kompetencji klienta. Niedobór ów dotyczyć może zarówno braku informacji o możliwościach rozwiązania problemu, jak również braku wymaganych umiejętności".

„Badania nad znaczeniem kompetencji w procesie poradniczym zostały zapoczątkowane przez S.R. Stronga oraz jego współpracowników w Uniwersytecie Stanu Minnesota w Minneapolis. Podstawą do badawczej eksploracji owego interesującego zagadnienia stała się teoretyczna koncepcja S.R. Stronga, która definiuje precyzyjnie pojęcie kompetencji doradcy. Jak pisze S. Zawisza [2003, s. 52], zgodnie z tą definicją „[...] na spostrzeganie nadawcy jako źródła ważnych twierdzeń mają wpływ: (a) obiektywne dowody posiadania specjalistycznych umiejętności, takie jak: dyplomy, zaświadczenia i tytuły, (b) zachowanie dowodzące kompetencji, takie jak: racjonalna i umiejętna argumentacja, pewne przedstawianie zagadnienia oraz (c) reputacja człowieka kompetentnego [...]". Późniejsze badania dotyczące roli kompetencji w procesie poradniczym przyniosły liczne dowody na to, iż jest to rzeczywiście ważny element w skutecznej pracy doradcy.

Zaprezentowane zasady skutecznego doradzania wywodzą się z badań nad procesami interpersonalnych kontaktów między ludźmi, które są obiektem szczegółowych badań psychologów społecznych. Koncepcja wykorzystania osiągnięć nauk społecznych w teorii poradnictwa została zaprezentowana po raz pierwszy pod koniec lat sześćdziesiątych przez badaczy amerykańskich zajmujących się psychologią poradnictwa [Zawisza 2003, s.46-47].

Zdaniem S. Zawiszy [2003, s. 46] główne koncepcje teoretyczne pomocne w rozstrzyganiu interakcyjnych procesów poradnictwa w zarządzaniu przedsiębiorstwami skupiają się wokół zagadnień procesu komunikacji interpersonalnej. Zgodnie z nimi, poradnictwo można spostrzegać jako formułowanie przez doradcę, będącego nadawcą informacji, pewnego przekazu, mającego trafić do radzącego się, jako odbiorcy przesyłanych treści.

„Koncepcja rozpatrywania poradnictwa jako procesu wpływu interpersonalnego wywodzi się bezpośrednio z teorii oraz badań dotyczących zmiany opinii i postaw prowadzonych przez psychologów społecznych, dzięki którym zjawiska

te należy postrzegać jako proces zmiany przekonań, poglądów i zachowań radzącego się pod wpływem przekazu doradcy. Dla rozstrzygnięcia oraz wyjaśnienia przebiegu owych skomplikowanych zagadnień można posłużyć się teorią dysonansu poznawczego, która opisuje reakcje człowieka na pojawienie się rozbieżności w strukturze poznawczej w wyniku napływu niezgodnych z przekonaniami jednostki opinii, np. wobec przekazu doradcy. Jak podaje S.R. Strong, wielkość dysonansu jest funkcją stopnia odczuwanych rozbieżności pomiędzy obydwiema opiniami czy postawami, zaś większe spostrzegane rozbieżności powodują większy dysonans"[2].

Według S. Zawiszy [2003, s. 52-53] ważnym elementem teorii poradnictwa jako procesu wpływu interpersonalnego S.R. Stronga jest to, że kompetencje doradcy są elementem jego wiarygodności. Według wspomnianego autora doradca tym łatwiej zdoła przekonać swego partnera, im trudniej radzącemu się będzie podważyć jego wiarygodność.

Problematyką wiarygodności nadawcy w procesie komunikacji społecznej zajmowano się głównie w badaniach nad zmianą postaw. Fakt ten jest zrozumiały, ponieważ wiarygodność źródła informacji odgrywa istotną rolę właśnie podczas wywierania wpływu na postawy. Oczywiście wiarygodność powinna cechować nadawcę także podczas informowania w innych celach, np. opisowych, definiujących czy dowodowych [szerzej: Wiszniewski 1994]. Badania dotyczące znaczenia kompetencji w procesie przekonywania zostały zainicjowane przez psychologów społecznych [Zawisza 2003, s. 52].

W wyniku prowadzonych badań określono pożądane charakterystyki wszystkich trzech elementów triady komunikacyjnej (nadawca, przekaz, odbiorca) w aspekcie ich wpływu na zmienną zależną, jaką była zmiana postawy. W prowadzonych badaniach wiarygodny nadawca rozumiany jest jako ten, który jest ekspertem, osobą kompetentną, znawcą danej dziedziny, której dotyczy przekaz. Badacze często koncentrują się na takich atrybutach wiarygodności, jak tytuł naukowy i pozycja społeczna nadawcy, na umiejętności szybkiego i pewnego przekazywania informacji; zdolności przekazywania oraz języku jakim się posługuje (potoczny a fachowy).

Konkludując, czynnikami sprzyjającymi wzrostowi rangi doradztwa rolniczego było nadanie cech trwałości gospodarstwom indywidualnym oraz instytucjonalny rozwój ośrodków doradztwa rolniczego. Wprowadzenie gospodarki rynkowej po 1989 roku, w miejsce systemu centralnie kierowanego, wytyczyło dla doradztwa nową strategię działania.

[2] Więcej na temat oddziaływania w interakcji poradniczej pisze S. Zawisza, wskazując przesyłanie bodźców werbalnych i niewerbalnych przez doradcę, celem ukształtowania lub zmiany opinii i postawy radzącego się wobec zagadnień stanowiących treści porady, jako główny kierunek komunikacji w interakcji poradniczej [Zawisza 2003, s. 48].

W nowej sytuacji społeczno – gospodarczej polityka państwa zmierza do wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich [Duczkowska – Małysz 1994, s. 5-13]. To wyzwala potrzebę współpracy doradztwa z jednostkami organizacyjnymi prowadzącymi działalność gospodarczą na wsi.

3. Syntetyczny opis zawodu doradcy rolniczego

Zgodnie z upowszechnianą od kilkunastu lat w polskich publicznych rolniczych organizacjach doradczych teorią doradztwa rolniczego, jej cel nadrzędny definiuje się jako: „umożliwienie rolnikom podejmowania i praktycznego realizowania samodzielnych, racjonalnych decyzji w zakresie rozwoju własnego gospodarstwa rolnego" [Kujawiński 2009, s. 33]. Najogólniej terminem doradca rolniczy określa się pracownika publicznej rolniczej organizacji doradczej, który realizuje zadania wynikające z funkcji doradztwa rolniczego, zaś funkcją tą jest jego współdziałanie z rolnikami, dla:

- skutecznego zapobiegania niepowodzeniom w prowadzeniu ich gospodarstw rolnych,
- nabywania zdolności samodzielnego rozpoznawania i rozwiązywania posiadanych przez nich problemów[3] [Kujawiński 2009, s. 35].

Praca doradcy rolniczego polega nie tylko na świadczeniu doradztwa, ale i wykonywaniu innych usług, przez które można intencjonalnie wpływać na rozwój osobowości rolników, tj. kształceniowych, informacyjnych i upowszechnieniowych. W przedmiotowej teorii działania kształceniowe, informacyjne i innowacyjne określono wspólną nazwą: działania uzupełniające doradztwo rolnicze [Kujawiński 2009, s. 45-46].

Dokonujący się proces zmian strukturalnych rolnictwa i jego otoczenia ekonomicznego wywiera decydujący wpływ na charakter oraz kierunki ewolucji wszystkich segmentów rynku sfery agrobiznesu w Polsce. Z rynku niedoboru przekształcił się on w rynek nasycony, a mechanizm jego funkcjonowania ma cechy rynku zrównoważonego, tj. rynku, na którym względnie swobodnie przebiegają wzajemne procesy dostosowawcze popytu, podaży i cen [Sosnowska 2000, s. 5].

Uwzględniając specyfikę pracy doradcy rolniczego należy wskazać na jego potencjalne role, które powinien pełnić i które mają wpływ na jego kompetencje.

[3] Aktem prawnym sankcjonującym zawód doradcy rolniczego jest „Rozporządzenie Ministra Gospodarki i Pracy z dnia 8 grudnia 2004 r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności dla potrzeb rynku pracy oraz zakresu jej stosowania" [Dz. U. Nr 265, poz. 2644]. W załączniku do tego rozporządzenia można znaleźć, że od stycznia 2005 r. obowiązuje nowa klasyfikacja zawodów i specjalności. I tak w grupie wielkiej zawodów - „specjaliści" występują „specjaliści nauk przyrodniczych i ochrony zdrowia", w niej „specjaliści nauk rolniczych i pokrewni", w niej „inżynierowie rolnictwa, leśnictwa i pokrewni" a w niej „doradca rolniczy". Należy zauważyć, że grupa ta obejmuje osoby posiadające wyższe wykształcenie. Zob. [Kujawiński 2011].

Znamienną cechą rynku agrobiznesu jest występowanie na nim wyjątkowo licznej grupy samodzielnych podmiotów reprezentujących popyt i podaż (gospodarstwa rolne, przedsiębiorstwa rolne, rolnicy), wysoce zróżnicowanych pod względem wielkości i poziomu techniczno – ekonomicznego, a więc odmiennie reagujących na sygnały (informacje) rynkowe, dla których ogromne znaczenie odgrywa proces doradztwa rolniczego.

Doradca rolniczy świadczy usługi doradcze, kształceniowe, upowszechnieniowe i informacyjne dla mieszkańców wsi, w tym rolników, współpracuje z instytucjami i organizacjami sfery rolnictwa w zakresie rozwiązywania problemów zawodowych i społecznych rolników, inspiruje i wspiera rozwój gospodarstw rolnych w warunkach gospodarki rynkowej, udziela pomocy w zakresie sporządzania dokumentów niezbędnych do uzyskania środków finansowych Unii Europejskiej lub z innych źródeł.

Działalność doradcza powinna przyczyniać się do tego, aby klienci stawali się bardziej świadomi procesów przebiegających w gospodarstwie rolnym i ich związków z ochroną środowiska, bezpieczeństwem żywności, zdrowiem publicznym i dobrostanem zwierząt.

Zdaniem W. Kujawińskiego [2009, s. 34] do podstawowych zadań doradztwa rolniczego w Polsce należy dzisiaj:

– zapewnienie rolnikom wsparcia edukacyjnego dla zapobiegania przewidywanym niepowodzeniom oraz samodzielnego rozpoznawania i rozwiązywania nurtujących ich problemów, głównie poprzez przekazywanie im brakujących wiadomości, kształtowanie pożądanych umiejętności i postaw,
– zapewnienie rolnikom wsparcia edukacyjnego dla pełnego zrozumienia wpływu na ich sytuację ogólnych zmian społecznych.

Bazując na Krajowych Standardach Kwalifikacji Zawodowych opracowanych dla zawodu doradcy rolniczego[4], autor niniejszego opracowania przyjmuje, że do zadań zawodowych doradcy rolniczego należy m. in.:

- doradzanie rolnikom w dostosowaniu gospodarstw rolnych do standardów jakości,
- udzielanie rolnikom pomocy we wdrażaniu nowych technologii produkcji w rolnictwie,

[4] Standard kwalifikacji zawodowych jest rodzajem normy opisującej kwalifikacje pracownicze, konieczne do wykonywania typowych zadań zawodowych, zgodnie z wymaganiami podstawowych stanowisk pracy w zawodzie. Standardy kwalifikacji mają ogromne znaczenie dla poprawy kształcenia zawodowego. Pozwalają zapewnić jakość kształcenia i powiązać go z rynkiem pracy - są bazą do tworzenia standardów kształcenia, a w konsekwencji programów nauczania oraz standardów egzaminacyjnych. Zapewniają przejrzystość kwalifikacji co ułatwia zatrudnienie i umożliwia uznawanie kwalifikacji zdobytych na różnej drodze (szkolnej, kursowej, poprzez doświadczenie itp.) Warunkują porównywalność świadectw i dyplomów co ułatwia m.in. mobilność zatrudnienia także w skali międzynarodowej. Są także wykorzystywane do tworzenia opisów pracy (np. klasyfikacji zawodów), wartościowania pracy, selekcji i rekrutacji, ocen pracowniczych, planowania rozwoju zawodowego, doradztwa. Szerzej: [Kujawiński 2007].

- dostarczanie niezbędnych informacji do podejmowania racjonalnych decyzji dotyczących funkcjonowania gospodarstwa rolnego,
- organizowanie różnych form doskonalenia zawodowego rolników i mieszkańców wsi,
- inspirowanie i wspieranie rozwoju wspólnych przedsięwzięć gospodarczych rolników,
- prowadzenie analiz ekonomicznych działalności rolniczej oraz sporządzanie planów rozwoju gospodarstw rolnych,
- doradzanie rolnikom w rozwiązywaniu problemów dotyczących produkcji rolniczej oraz zarządzania gospodarstwem rolnym,
- planowanie i programowanie zadań doradczych,
- organizowanie stanowiska pracy doradcy rolniczego,
- kontrolowanie jakości świadczonych zadań doradczych w rolnictwie [Porównaj: Majewska, Matusz 2006, s. 11].

W konkluzji należy stwierdzić, że w sferze aktywności gospodarczej oczekiwane wsparcie ze strony doradztwa rolniczego winno umożliwić rolnikom - pożądającym tego i posiadającym odpowiedni potencjał rozwojowy – przekształcenie ich gospodarstw w przedsiębiorstwa rolne [Kujawiński, 2009, s. 34].

4. Model kompetencji doradcy rolniczego

Kompetencja jest pojęciem niejednolicie definiowanym. Dla celu budowy modelu[5] kompetencji doradcy rolniczego autor przyjął, że kompetencja to wiedza, umiejętności, cechy osobowościowe, doświadczenie, zachowania i postawy doradcy nakierowane na efektywne (także sprawne) wykonywanie realizowanych zadań[6].

Niektóre zadania zawodowe wymagają kilku kompetencji, w innych przypadkach wystarczy jedna. Odwrotnie – czasem dana kompetencja jest związana z jedną kategorią zadań, a inna może być wykorzystywana w wielu różnych zadaniach. Podstawowymi właściwościami kompetencji są ich zmienność, czyli podleganie

[5] Model [łac. *modulus* „miara, wzór"]: 1) konstrukcja o charakterze hipotetycznym, przedstawiająca w sposób schematyczny i uproszczony jakiś przedmiot, stan rzeczy lub proces [Szewczuk, 1985]; 2) w metodologii układ elementów izomorficzny w stosunku do danego układu oryginalnego, ale prostszy i łatwiej dostępny badaniom [Wielka Internetowa Encyklopedia Multimedialna - Nauka i Oświata, 2001].

[6] Wg W. Kujawińskiego kompetencja to *zdolność wykorzystania przez człowieka własnych wiadomości, umiejętności, systemu wartości oraz cech osobowości, aby osiągać cele, wyniki i standardy oczekiwane w związku z zajmowaniem przez siebie określonego stanowiska pracy. Termin ten jest często stosowany zamiennie z terminem kwalifikacje. Kompetencje (w odróżnieniu od kwalifikacji) stanowią jednak pewien wewnętrzny potencjał, przejawiający się w zachowaniach człowieka przyczyniających się do zaspokojenia wymagań otoczenia, szczególnie w nowych sytuacjach zawodowych.* Potocznie mówiąc jest to coś, czym dana osoba „jest w stanie się wykazać" [Kujawiński 2002, s. 67].

rozwojowi oraz mierzalność – poddawanie się pomiarom przy zastosowaniu właściwych metod [Kujawiński 2002, s. 67].

W tym opracowaniu przyjęto, iż model kompetencji to wzorcowy zestaw kompetencji przyczyniających się do sprawnego i skutecznego działania doradcy rolniczego. Głównym celem stworzenia modelu było zdefiniowanie obszarów kompetencji szczególnie istotnych z punktu widzenia jakości i efektywności pracy doradcy rolniczego. W procesie formułowania modelu autor wykorzystuje stosowane elementy metodologii[7] tworzenia modeli kompetencyjnych. Punktem wyjścia do stworzenia prezentowanego modelu kompetencji była analiza literatury przedmiotu[8], uzupełniona obserwacją pracy osób[9] pracującymi na stanowisku doradcy rolniczego. Tworząc model – listę kompetencji, autor szczególną uwagę zwrócił na: cel istnienia stanowiska, obowiązki zawodowe, wykonywane zadania (zakres zadań) oraz związane z nimi wyzwania, trudności, szanse i możliwości.

Model kompetencji doradcy rolniczego, podzielony na 4 kategorie, stanowi listę kompetencji, które zostały uznane za kluczowe z punktu widzenia efektywności pracy doradcy. W literaturze przedmiotu występuje wiele typologii kompetencji[10]. Dla potrzeb niniejszego artykułu, szczególnie przydatna będzie typologia kompetencji ze względu na treść.

Uwzględniając specyfikę pracy doradcy rolniczego, autor wyróżnia kompetencje bazowe, profesjonalne (wynikające ze specyfiki działalności), społeczne (interpersonalne, wynikające z konieczności sprawnego komunikowania się) oraz kompetencje konceptualne (dotyczące obmyślania planu realizacji otrzymanych zadań, znajdowania rozwiązań problemów pojawiających się na stanowisku służbowym). Podział kompetencji na 4 kategorie przedstawiono w tabelach 1-4.

---

[7] **Metodologia** [łac. *méthodos* „badanie, metoda" i *lógos* „słowo, nauka"]: nauka o metodach naukowych i skutecznych sposobach dociekania ich wartości poznawczej; zajmuje się zagadnieniami teoriopoznawczymi, związanymi z rozwojem danej nauki; pod względem metodologicznym różnice pomiędzy naukami polegają na innych celach w systematyzacji wykrywanych zależności [Wielka Internetowa Encyklopedia Multimedialna - Nauka i Oświata, 2001].

Metodyka [gr. *methodikós* „metodyczny" od *méthodos* „badanie, metoda"]: zestaw pojęć, modeli, metod, technik, notacji, zasad i sposobów postępowania służący do wykonywania określonej pracy; szczegółowe normy postępowania właściwe danej dziedzinie.

[8] Zawisza (2003), Kujawiński (2002), Dubois, Rothwell (2004), Filipowicz (2004), Majewski (2006), Rakowska (2007), Sitko – Lutek (2000). Walkowiak (2004),

[9] Na podstawie własnych obserwacji prowadzonych podczas spotkań sprzedażowych maszyn rolniczych w gospodarstwach i rozmów z rolnikami, gdzie doradca ustalał przyczyny niezadowalających rolnika osiągnięć w produkcji rolnej, ustalał cel, jaki rolnik chce osiągnąć i wskazywał realne sposoby jego osiągnięcia.

[10] Wynika to z wieloaspektowości kompetencji, jak i z tego, że typologia grupowania kompetencji powinna być dostosowana do indywidualnych potrzeb organizacji.

Tabela 1

Model kompetencji doradcy rolniczego – kompetencje bazowe

TYPOLOGIA KOMPETENCJI		NAZWA KOMPETENCJI
KOMPETENCJE BAZOWE	PONADZAWODOWE, CHARAKTERYSTYCZNE DLA DORADCY	Uczciwość, lojalność wobec organizacji, lojalność wobec podwładnych i przełożonych, szacunek do innych, zaangażowanie, pracowitość, sprawiedliwość, odpowiedzialność, postępowanie z honorem, koleżeństwo, zdyscyplinowanie, dbałość o jakość pracy, dokładność, nastawienie na rozwój (własny, podwładnych a także organizacji), koleżeństwo, aspiracje zawodowe, inicjatywa w działaniu, nastawienie na wyniki, umiejętność stawiania wymagań i określania priorytetów, zdolność i gotowość do nieustannego zdobywania i aktualizowania wiedzy na temat różnorakich zasobów wspierających pracę doradcy, ciekawość świata (różnych kultur) i ludzi (ich natury).
	ZAWODOWE, CHARAKTERYSTYCZNE DLA ZAWODU DORADCY ROLNICZEGO	UMIEJĘTNOŚCI: udzielania pomocy informacyjnej rolnikom w podejmowaniu decyzji w procesie zarządzania gospodarstwem rolnym; udzielania pomocy doradczej w rozwiązywaniu problemów rolników; udzielania pomocy rolnikom w zakresie sporządzania dokumentacji niezbędnej do uzyskania dofinansowania ze środków Unii Europejskiej; planowania, organizowania i realizowania działań kształceniowych dla rolników; doradzania w zakresie planów rozwoju gospodarstw; sporządzania biznesplanów dla gospodarstw rolnych; prognozowania i projektowania rozwiązań zmierzających do poprawy efektywności danego gospodarstwa. WIEDZA: z zakresu metodyki doradztwa rolniczego indywidualnego i grupowego; technologii produkcji oraz organizacji i zarządzania gospodarstwem rolnym.

[*] Analiza konkurencyjności, wybór rynku, analiza SWOT gospodarstwa w otoczeniu rynku eksportowego, wyznaczenie celów, strategie eksportowe oraz możliwości finansowania eksportu.

[**] Biznes plan - plan gospodarczy, plan prowadzenia interesów, plan przedsięwzięć - tak w języku polskim można wyrazić istotę coraz bardziej popularnego u nas terminu angielskiego „ business plan „. Znajduje on zastosowanie zarówno w różnych sferach działalności biznesowej (w tym w agrobiznesie), w różnych okresach czy fazach rozwoju firmy, przedsiębiorstwa, czy organizacji. Biznes plan - jest zestawieniem dokumentów - analiz i programów, w których na podstawie oceny aktualnej sytuacji finansowej oraz danych historycznych zawarta jest projekcja celów firmy (gospodarstwa) i sposobów ich osiągania przy wszystkich istniejących uwarunkowaniach natury finansowej, rynkowej, marketingowej, organizacyjnej, kadrowej, technologicznej itp.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Zawisza (2003), Kujawiński (2002), Dubois, Rothwell (2004), Filipowicz (2004), Majewski (2006), Rakowska (2007), Sitko – Lutek (2000), Walkowiak (2004).

Warto tu podkreślić, iż kompetencje omówione w tej części opracowania są jednymi z najważniejszych kompetencji, które powinien posiadać każdy doradca. Ich nabywanie, a następnie rozwijanie, jest nieodłącznym warunkiem rozwoju pozostałych kompetencji, które zostaną omówione poniżej.

W kolejnym kroku budowy modelu, poszczególne kompetencje profesjonalne zostały zakwalifikowane do trzech grup kompetencji: ogólnozawodowych, podstawowych dla zawodu i specjalistycznych, które różnią się zasięgiem i stopniem ogólności. Kompetencje ogólnozawodowe są wspólne dla wszystkich zakresów pracy w zawodzie, kompetencje podstawowe dla zawodu są charakterystyczne dla jednej lub kilku (ale nie wszystkich) składowych kompetencji zawodowych. Kom-

petencje specjalistyczne to kompetencje, które wykazuje stosunkowo mała grupa pracowników wyspecjalizowanych w dość wąskiej działalności w ramach zawodu. Model kompetencji doradcy rolniczego obrazujący kompetencje profesjonalne – ogólnozawodowe przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2

Model kompetencji doradcy rolniczego – kompetencje profesjonalne

TYPOLOGIA KOMPETENCJI		NAZWA KOMPETENCJI
KOMPETENCJE PROFESJONALNE CHARAKTERYSTYCZNE DLA ZAWODU DORADCY ROLNICZEGO	OGÓLNOZAWODOWE	UMIEJĘTNOŚCI: upowszechniania metod produkcji rolniczej i stylu życia przyjaznego środowisku; upowszechniania stosowania przepisów z zakresu bezpieczeństwa i higieny pracy w rolnictwie; promowania zasad dobrej praktyki rolniczej; korzystania z dorobku nauk rolniczych; zbierania, gromadzenia i przekazywania informacji rynkowych dotyczących środków produkcji, usług i artykułów rolnych; współpracy z instytucjami i organizacjami sfery rolnictwa; dobierania i stosowania specjalistycznych programów komputerowych w doradztwie rolniczym. WIEDZA: z zakresu podstaw produkcji rolniczej, szeroko pojętej techniki rolniczej, technologii produkcji rolniczej, przepisów dotyczących ochrony środowiska, organizacji i zarządzania produkcji rolniczej.
	SPECJALISTYCZNE	UMIEJĘTNOŚCI: oceny stanu dostosowania gospodarstwa do wymogów wynikających z zasady wzajemnej zgodności; organizacji grupy producentów rolnych; organizacji rolniczych, celowych grup doradczych, rozwoju i wprowadzania innowacji w gospodarstwach rolnych; promocji rolniczych produktów lokalnych i regionalnych. WIEDZA: z zakresu funkcjonowania rynków rolnych w Unii Europejskiej; kodeksu dobrej praktyki rolniczej; zasad promocji produktów regionalnych i lokalnych; programu rolno – środowiskowego.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Zawisza (2003), Kujawiński (2002), Dubois, Rothwell (2004), Filipowicz (2004), Majewski (2006), Rakowska (2007), Sitko – Lutek (2000), Walkowiak (2004).

Tabela 3

Model kompetencji doradcy rolniczego – kompetencje społeczne

TYPOLOGIA KOMPETENCJI		NAZWA KOMPETENCJI
KOMPETENCJE PONADZAWODOWE, CHARAKTERYSTYCZNE DLA DORADCY - KONSULTANTA	SPOŁECZNE	Zdolność do budowania dobrych relacji z innymi, umiejętność komunikowania i aktywnego słuchania, asertywność, zdolność do organizowania pracy grupy, umiejętność rozwiązywania konfliktów, pozytywne nastawienie do ludzi, umiejętne wywieranie wpływu, umiejętność tworzenia atmosfery szczerości i otwartości, uprzejmości i jasnego wyrażania myśli, umiejętność motywowania, słuchania i komunikowania się, poczucie własnej wartości, kontrola własnych emocji, pewność siebie, okazywanie zaufania, rozumienie zachowań innych, taktowność, kompetencje związane z procesem negocjacyjnym, zdolność i gotowość do postępowania zgodnie z zasadami etyki zawodowej, kontrolowanie własnych emocji, umiejętność zachowania wewnętrznej harmonii, znajomość savoir - vivre.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Zawisza (2003), Kujawiński (2002), Dubois, Rothwell (2004), Filipowicz (2004), Majewski (2006), Rakowska (2007), Sitko – Lutek (2000), Walkowiak (2004).

Tabela 4

Model kompetencji doradcy rolniczego – kompetencje konceptualne

TYPOLOGIA KOMPETENCJI		NAZWA KOMPETENCJI
KOMPETENCJE PONADZAWODOWE, CHARAKTERYSTYCZNE DLA DORADCY - KONSULTANTA	KONCEPTUALNE	Umiejętności analityczno – diagnostyczne, umiejętności koncepcyjne, myślenie systemowe, myślenie sytuacyjne, kojarzenie, kreowanie lub modyfikowanie adekwatnych do sytuacji metod pracy; koncepcyjne – wyrażają się: – w umiejętności obmyślania przyszłych działań, – w myśleniu strategiczno – systemowym, – w doborze metod instruktażu lub szkoleń. Zdolność i gotowość do autoanalizy, opracowywanie, własnych programów doskonalenia, chęć eksperymentowania z różnymi metodami, wiedza o własnym systemie wartości i hierarchii potrzeb.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: Zawisza (2003), Kujawiński (2002), Dubois, Rothwell (2004), Filipowicz (2004), Majewski (2006), Rakowska (2007), Sitko – Lutek (2000), Walkowiak (2004).

Zaprezentowany model kluczowych kompetencji opracowano na podstawie literatury przedmiotu, obserwacji i analiz oraz doświadczeń własnych autora. Kompetencji tych nie różnicowano pod względem ich ważności, zakładając, że każda z nich jest bardzo istotna, każdą powinien przejawiać w praktycznych działaniach sprawny doradca. Prezentowany model nie jest modelem statycznym i zamkniętym, nie można bowiem przewidzieć wszystkich zachowań organizacji i otoczenia nawet w najbliższej przyszłości.

5. Podsumowanie

Przedstawiony w opracowaniu model kompetencji doradcy rolniczego został zbudowany w ten sposób, że poszczególne kompetencje są ze sobą powiązane, przenikają się i uzupełniają. Autor zdaje sobie sprawę, iż tworzenie zestawień jest bardzo utrudnione, poszczególni badacze tworzą szerokie listy kompetencji, bez nadawania im rang, różnie je nazywając i interpretując. Ponadto podział kompetencji na różne podzbiory jest zawsze sprawą umowną i zależy od potrzeb własnych jego autorów lub instytucji, dla której jest tworzony.

Budując model autor opracowania zamierzał wykazać, iż identyfikacja kompetencji nie jest aktem jednorazowym, lecz cyklicznie ponawianym procesem, mającym na celu aktualizację, korygowanie i dostosowanie się do stale zmieniających się warunków otoczenia, w którym przychodzi doradcom działać.

Poruszane powyżej kwestie wymagają dalszych, jeszcze bardziej pogłębionych, badań. Problemy poruszane w poszczególnych rozdziałach mogą bowiem być przedmiotem oddzielnych opracowań. Nie sposób było podać w jednym krótkim opracowaniu wyczerpującego rozwiązania wszystkich kwestii dotyczących kompetencji doradcy rolniczego. Przemyślenia autora przedstawione w tekście należy traktować jako wstępne - przemyślenia, które wymagają dalszych studiów.

LITERATURA

1. Dubois D., Rothwell W. (2004): Zarządzanie zasobami ludzkimi oparte na kompetencjach. Helion, Gliwice.
2. Duczkowska - Małysz K. (1994): Rozwój obszarów wiejskich. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 3/4, 1994, s.5-13.
3. Filipowicz G.(2004): Zarządzanie kompetencjami zawodowymi. PWE, Warszawa.
4. Gick A., Tarczyńska M. (1999): Motywowanie pracowników. PWE, Warszawa.
5. Hołubowicz R. (2011): Doradztwo w nasiennictwie. Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań.
6. Kujawiński W. (2002): Metodyka i organizacja doradztwa rolniczego. Wydawnictwo KCDRRiOW, Poznań.
7. Kujawiński W. (2007): Propozycje dla określenia standardu kwalifikacji zawodowych doradców rolniczych, Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, Oddział w Poznaniu.
8. Kujawiński W. (2009): Metodyka doradztwa rolniczego. Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, Oddział w Poznaniu.
9. Kujawiński W. (2011): Nowy Słownik Metodyczny Doradcy Rolniczego. Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, Oddział w Poznaniu.
10. Majewska M., Matusz B.(2006): Krajowy Standard Kwalifikacji Zawodowych. Wydawnictwo Instytutu Technologii Eksploatacji – PIB, Radom.
11. Majewski T. (2006): Kompetencje dowódcze oficerów wojsk lądowych sił zbrojnych RP. Zeszyty Naukowe, Wydawnictwo AON, Warszawa.
12. Potok A. (1986): Spór wokół definicji doradztwa rolniczego. Wieś i Rolnictwo, nr 4.
13. Rakowska A., Sitko – Lutek A.(2000): Doskonalenie kompetencji menedżerskich. PWE, Warszawa.
14. Sosnowska B.(2000): Rynek maszyn rolniczych w Polsce. Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Poznaniu, Poznań.
15. Stępień J. (2005): Socjologia pracy i zawodu. Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu, Poznań.
16. Walkowiak R.(2004): Model kompetencji menedżerów organizacji samorządowych. Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko – Mazurskiego, Olsztyn.
17. Wielka Internetowa Encyklopedia Multimedialna - Nauka i Oświata, (2001).
18. Wiszniewski, A. (1994): Jak przekonująco mówić i przemawiać. PWN, Warszawa.
19. Zawisza S. (2003): Procesy komunikowania w doradztwie: teoria i badania empiryczne, Wydawnictwo Akademii Techniczno-Rolniczej, Bydgoszcz.

PRZEMYSŁAW NIEWIADOMSKI

MODEL KOMPETENCJI ZAWODOWYCH DORADCY ROLNICZEGO

Słowa kluczowe: *doradztwo rolnicze, kompetencje, model kompetencji doradcy rolniczego*

STRESZCZENIE

W artykule omówiono istotę i znaczenie kompetencji zawodowych doradcy rolniczego. Podjęto w nim rozważania dotyczące pojęcia, istoty i cech modelu kompetencji oraz próbę wyjaśnienia znaczenia procesu doradztwa rolniczego. Przedstawiono skróconą charakterystykę modelu kompetencji doradcy rolniczego, co było głównym celem niniejszego artykułu, który powstał w odpowiedzi na rosnącą potrzebę usystematyzowania dotychczasowej wiedzy o kompetencjach zawodowych doradców - konsultantów.

PRZEMYSŁAW NIEWIADOMSKI

PROFESSIONAL COMPETENCIES MODEL OF AN AGRICULTURAL ADVISER

Key words: *agricultural consulting, competence, competency model of agricultural advisers*

SUMMARY

The article discusses the nature and importance of professional competencies of agricultural advisers. The issues that have been taken in the consideration are the concept, nature and characteristics of a competency model. The paper is also an attempt to explain the importance of the agricultural advisory process. A summary characterization of the agricultural adviser competency model was presented, which was the main purpose of this article. It was created in response to the increasing need to systematise the existing knowledge on the skills of professional advisers - consultants.

e-mail: niewiadomski@zpcz.pl

JAN KUŚ
Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa –
Państwowy Instytut Badawczy Puławy

SPECJALIZACJA W ROLNICTWIE JAKO ELEMENT ZWIĘKSZAJĄCY RYZYKO W PRODUKCJI I SPOSOBY PRZECIWDZIAŁANIA

1. Wstęp

W ostatnich latach, w następstwie nadprodukcji artykułów żywnościowych, niekorzystnie kształtują się relacje cen produktów rolniczych do cen środków produkcji nabywanych przez rolników. Dodatkowo szybko rosną płace w pozarolniczych działach gospodarki, co ciągle powiększa lukę pomiędzy dochodami rolników i pracowników innych działów gospodarki. W konsekwencji tego rolnicy dla uzyskania odpowiedniego poziomu dochodów muszą poszukiwać możliwości zwiększenia wydajności pracy w rolnictwie [Jóźwiak i in., 2011, Ziętara 2007]. Jest to możliwe poprzez powiększanie gospodarstw oraz postępującą specjalizację produkcji. Ograniczaniu ulega asortyment uprawianych roślin w gospodarstwie do 2-3 gatunków (rośliny technologicznie podobne), a w produkcji zwierzęcej upowszechnia się fermowy chów dużych stad jednego gatunku zwierząt, często żywionych paszami pochodzącymi z zakupu. Dodatkowo nowoczesne środki produkcji (nawozy mineralne, chemiczne środki ochrony roślin, nowe odmiany roślin i rasy zwierząt bardziej odporne na czynniki stresowe itp.) zmniejszyły znaczenie podstawowych elementów agrotechniki takich jak: zmianowanie, zrównoważone nawożenie organiczno-mineralne, tradycyjny system uprawy roli itp. Nowoczesne, wydajne maszyny praktycznie zlikwidowały szczyty pracy występujące tradycyjnie w rolnictwie oraz umożliwiły uzyskanie bardzo dużej wydajności pracy. Taki sposób postępowania zwiększa wydajność pracy, może jednak nasilać negatywne oddziaływania rolnictwa na środowisko przyrodnicze, żyzność gleb oraz może również zwiększać ryzyko (cenowe i produkcyjne)[1].

[1] Ryzyko w słowniku języka polskiego jest definiowane, jako „możliwość lub prawdopodobieństwo, że coś się nie uda, przedsięwzięcie, którego wynik nie jest znany". W encyklopedii agrobiznesu mianem ryzyka „określa się sytuację, w której powstają możliwości wystąpienia nieprzewidywalnych odchyleń od zamierzonych efektów związanych z podjęciem i realizacją decyzji". W zależności od źródła pochodzenia, w działalności rolniczej wyróżnia się następujące rodzaje ryzyka: produkcyjne, cenowe, instytucjonalne, finansowe, osobowe itp. [Pawłowska-Tyszko, 2009].

Celem opracowania jest próba określenia wpływu postępującej specjalizacji w produkcji na przykładzie gospodarstw roślinnych (bezinwentarzowych), mlecznych, trzodowych i mieszanych na kształtowanie się różnych rodzajów ryzyka.

2. Dane źródłowe i założenia metodyczne

W opracowaniu wykorzystano trzy źródła informacji: wyniki półprodukcyjnego doświadczenia prowadzonego od 1994 r. w Stacji Doświadczalnej IUNG-PIB Osiny w woj. lubelskim [Kuś 2008, Jończyk i in., 2007], wyniki badań ekonomiczno-organizacyjnych prowadzonych w celowo dobranej grupie indywidualnych gospodarstw rolnych [Kuś 2006, Kopiński 2009, Krasowicz i in., 2007] oraz wybrane informacje za 2009 r. z gospodarstw objętych rachunkowością FADN [Goraj i in., 2010]. Wykorzystano również wybrane wyniki z trzech ostatnich spisów rolnych z lat 1996, 2002 i 2010 [GUS 2011].

3. Postępująca specjalizacja gospodarstw w Polsce

W ostatnich latach w naszym rolnictwie następują szybkie zmiany ekonomiczno–organizacyjne, które należy traktować jako procesy dostosowawcze do warunków konkurencji w ramach UE. W 15-leciu 1996-2010 liczba gospodarstw utrzymujących krowy lub prowadzących chów trzody chlewnej zmniejszyła się około 3-krotnie (tabela 1 i 2). Szczególnie drastycznie malała liczba gospodarstw utrzymujących małe stada zwierząt, a wzrastała posiadających większe stada, stwarzające możliwości uzyskiwania parytetowych dochodów. Jako przykład można podać, że w okresie 15 lat liczba gospodarstw posiadających stada krów liczące od 20 do 50 sztuk wzrosła aż 18-krotnie (tabela 1). W przypadku trzody chlewnej nie obserwuje się tak znaczącego wzrostu liczby gospodarstw, w których następuje koncentracja chowu trzody chlewnej. Wynika to stąd, iż powstała grupa dużych ferm, gdyż w około 2,7 tys. gospodarstw w roku 2010 utrzymywane jest 33% całego pogłowia trzody chlewnej (tabela 2). Należy również podkreślić, że tylko takie gospodarstwa mają szansę konkurencji na rynku unijnym.

Postępujący proces specjalizacji w naszym rolnictwie potwierdzają również dane dotyczące gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną w ramach FADN.

Przyjmuje się, że 14,5 tys. gospodarstw objętych tą rachunkowością jest reprezentatywna dla około 700 tys. polskich gospodarstw (o sumie nadwyżek bezpośrednich powyżej 2 ESU), które dostarczają ponad 90% towarowej produkcji rolnictwa (tabela 3). W tabeli 3. scharakteryzowano tylko cztery podstawowe typy gospodarstw rolniczych, do których należy jednak ponad 80% gospodarstw objętych rachunkowością.

Tabela 1

Gospodarstwa utrzymujące krowy w latach 1996, 2002 i 2010 (w tys.)

Wielkość stada szt.	1996	2002	2010		
			tys.	1996 = 100%	udział w całym pogłowiu krów (%)
1-2	861	560	273	32	13
3-4	249	131	53	21	7
5-9	127	94	50	39	13
10-19	19	45	48	252	25
20-49	1,5	10	27	1 800	29
>50	1,8	1,3	3,4	190	14
Razem gosp. (tys.)	1 259	841	454	36	–
Pogłowie krów (tys.)	3 579	2 879	2 657	79	–

Źródło: Spis Rolny- 1996, 2002 i 2010 – GUS 2011.

Tabela 2

Gospodarstwa prowadzące chów trzody chlewnej w latach 1996, 2002 i 2010 (w tys.)

Wielkość stada szt.	1996	2002	2010		
			tys.	1996 = 100%	udział w całym pogłowiu trzody (%)
1-9	630	373	194	31	5
10-19	199	144	74	37	7
10-49	146	133	74	51	14
50-99	38	48	21	55	14
100-199	12	21	15	125	13
200-499	3	8	7,4	247	14
>500	1,7	2	2,7	165	33
Razem gosp.(tys.)	1 029	728	308	30	–
Pogłowie trzody (tys.)	20 418	18 707	15 278	75	–

Źródło: Spis Rolny – 1996, 2002 i 2010 – GUS 2011.

Tabela 3

Wybrane informacje o gospodarstwach prowadzących rachunkowość rolną FADN za 2009 r.

Typ rolniczy gospodarstwa	Udział w ogólnej liczbie gospodarstw (%)	Średnia powierzchnia. gospodarstwa (ha)	Użytki rolne (UR) w tym typie gospodarstw (%)	Obsada zwierząt DJP/ha UR
Uprawy polowe	26,0	24	31,4	0,1
Krowy mleczne	7,1	17	4,9	1,0
Trzoda/drób	11,7	16	5,9	2,6
Mieszane	52,4	16	47,0	0,7

Źródło: Goraj L., Mańko G., Osuch D., Płonka R. (2010), cz. I i II.

W 2009 r. 26% gospodarstw specjalizowało się w uprawach polowych, a gospodarstwa te wykorzystywały ponad 31% UR (tabela 3). Gospodarstwa tej grupy praktycznie nie prowadziły produkcji zwierzęcej, czyli pozbawione były możliwości stosowania nawozów naturalnych. Prawie 12% gospodarstw specjalizowało się w chowie zwierząt żywionych ziarnem (trzoda/drób). Te gospodarstwa posiadały bardzo dużą obsadę zwierząt – średnio 2,6 DJP/ha, czyli ilość azotu zawarta w nawozach naturalnych znacznie przekraczała dopuszczalne normy określone w Dyrektywie azotanowej (Goraj L., Mańko G., Osuch D., Płonka R. 2010). Poprawne zrównoważenie produkcji roślinnej i zwierzęcej występowało natomiast w grupach gospodarstw mlecznych i mieszanych.

Konsekwencją specjalizacji w określonym kierunku produkcji jest dobór uprawianych roślin, czyli struktura zasiewów (tabela 4). Pod tym względem szczególnie niekorzystna sytuacja występuje w gospodarstwach specjalizujących się w chowie zwierząt ziarnożernych (trzoda/drób), które prawie 90% gruntów obsiewały zbożami. Również w grupie gospodarstw mieszanych struktura zasiewów była bardzo uproszczona i zbożami obsiewano 80% gruntów. Najkorzystniejszą strukturę zasiewów posiadały gospodarstwa mleczne, gdzie roślinami pastewnymi obsiano prawie 1/3 gruntów ornych. Również gospodarstwa specjalizujące się w produkcji polowej uprawiały, obok zbóż, gatunki roślin o potencjalnie większej wartości plonu (rośliny przemysłowe, ziemniaki, warzywa itp.). Można jednak zakładać, że gospodarstwa tej grupy posiadały stosunkowo dobre gleby, co zwiększało możliwości w doborze gatunków uprawianych roślin.

Tabela 4

Struktura zasiewów w różnych typach gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną FADN w 2009 r. (w %)

Wyszczególnienie	Typ rolniczy gospodarstwa				Gospodarstwa FADN ogółem
	uprawy polowe	mleczne	trzoda / drób	mieszane	
Zboża	70,6	62,1	89,0	78,9	74,9
Rośliny przemysłowe	15,4	1,2	5,6	5,8	8,5
Strączkowe	2,1	2,4	1,4	2,4	2,3
Pastewne	1,4	31,5	1,1	7,1	7,2
Ziemniaki	4,4	2,3	1,4	3,6	3,5
Warzywa	3,8	0,1	0,1	0,3	1,7
Pozostałe	2,2	0,4	1,3	1,6	1,8

Źródło: Goraj L., Mańko G., Osuch D., Płonka R. (2010), cz. I i II.

4. Rodzaje ryzyka w rolnictwie i specjalistycznych gospodarstwach rolnych

Ryzyko cenowe. Gospodarstwa specjalistyczne są szczególnie narażone na ryzyko cenowe, gdyż często ich produkcję towarową stanowi jeden produkt, którego ceny ulegają sporym wahaniom w latach (tabela 5). Szczególnie dużym wahaniom ulegały ceny ziarna pszenicy i kukurydzy od około 75% w 2005 r. do 140% w 2007 r. średniej ceny tych produktów z lat 2001-2010. Znacznie mniejszym wahaniom ulegały ceny produktów zwierzęcych i na ogół w latach załamania się cen produktów roślinnych były one wyższe.

Tabela 5

Średnie ceny podstawowych produktów rolnych w latach 2001-2010 w % (średnia cena z 10 lat = 100)

Produkt	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Pszenica	99	85	89	92	72	88	138	126	95	117
Kukurydza	83	79	100	95	76	96	142	114	95	127
Buraki cukrowe	77	77	86	129	121	112	100	99	117	113
Rzepak	85	88	105	89	80	96	99	131	112	132
Żywiec wieprzowy	113	93	83	109	99	93	90	104	115	101
Mleko	88	81	81	98	104	104	120	115	101	120

Źródło: Obliczenia własne na podstawie cen podawanych przez GUS.

Gospodarstwa trzodowe sprzedawały praktycznie tylko żywiec wieprzowy, którego ceny w Polsce w ostatnim 10-leciu wahały się od 3,2 zł/kg (83%) w 2003 r. do 4,6 zł/kg (115%) w 2009 r. Dodatkowo ponosiły one bardzo duże koszty zakupu pasz (tabela 7), których ceny były silnie związane z cenami zbóż (tabela 6). Powodowało to, że nawet przy stałej wielkości produkcji poziom uzyskiwanych dochodów ulegał sporym wahaniom w latach. Konsekwencją było występowanie tzw. „cyklu świńskiego", czyli cyklicznie występujących okresów spadku pogłowia w okresie niskich cen oraz szybkiego jego wzrostu przy poprawie relacji cenowych. Każdy przebieg cyklu eliminował część najsłabszych producentów z rynku.

W przypadku specjalistycznych gospodarstw mlecznych w ujęciu wartościowym około 80-85% produkcji przypadało na mleko, resztę stanowił żywiec wołowy [Goraj i in. 2010]. Ceny mleka ulegały mniejszym wahaniom w porównaniu do cen żywca wieprzowego, a ponadto ta grupa gospodarstw była w małym stopniu uzależniona od cen środków produkcji, gdyż bazowała na paszach własnych. Dodatkowo w UE rynek mleka jest regulowany kwotowaniem produkcji, co również ograniczało ryzyko cenowe.

Tabela 6

Koszty ponoszone przez gospodarstwa prowadzące rachunkowość FADN w 2009 r. w zł/ha UR

Typ rolniczy	Koszty bezpośrednie zł/ha UR					Koszty ogólne	Energia
	ogółem	nawozy	pestycydy	nasiona	pasze +zwierzęta		
Uprawy polowe	1 562	478	204	200	83	969	388
Krowy mleczne	1 807	328	72	104	437	973	368
Trzoda/drób	8 934	502	175	141	7 198	1 413	746
Mieszane	2 037	392	139	153	426	898	379

Źródło: Goraj L., Mańko G., Osuch D., Płonka R. (2010), cz. I i II.

Ocena ryzyka cenowego w odniesieniu do specjalistycznych gospodarstw roślinnych była trudniejsza, gdyż ich produkcja towarowa obejmowała, obok ziarna zbóż, rzepak, burak cukrowy, warzywa itp. [Goraj i in. 2010], a dynamika zmian cen tych ziemiopłodów w latach była różna (tabela 5). W korzystniejszej sytuacji są gospodarstwa posiadające lepsze gleby, gdyż w tych warunkach asortyment uprawianych roślin jest większy, co ogranicza częściowo ryzyko cenowe. Dodatkowo w takiej sytuacji możliwe jest stosowanie w miarę poprawnego następstwa roślin, dzięki temu mniejsze są wahania plonów w latach. Na słabszych glebach, gdzie asortyment uprawianych roślin jest ograniczony, a spośród zbóż wysiewane są głównie gatunki o mniejszej wartości gospodarczej (np. pszenżyto, żyto), ryzyko cenowe jest większe. Najmniejsze ryzyko cenowe dotyczyło gospodarstw mieszanych (wielokierunkowych), których asortyment produkcji towarowej był zróżnicowany.

Ryzyko produkcyjne, jest powodowane czynnikami klimatyczno-pogodowymi oraz ewentualnym występowaniem epidemicznych chorób zwierząt. W tym opracowaniu pominięto zagrożenia związane z występowaniem chorób zwierząt, gdyż odpowiedni poziom opieki weterynaryjnej oraz przestrzeganie zasad zoohigieny skutecznie je ograniczało i stwarzało szansę na opanowanie ich w mniejszych ogniskach epidemiologicznych. Przyjęto, że ryzyko produkcyjne dotyczyło przede wszystkim produkcji roślinnej, a podstawowym problemem był przebieg pogody, gdyż nadmiar jak również niedobór opadów powoduje obniżki plonów. W naszych warunkach zdecydowanie częściej występują susze. O występowaniu silnych susz na naszych terenach wspominają już kroniki średniowieczne, jednak w tamtych czasach notowano je sporadycznie, natomiast w ostatnich latach prawie każdego roku rolnictwo borykało się z niedoborem opadów, a nasilenie tego zjawiska najczęściej jest wiązane z ociepleniem klimatu powodowanym działalnością człowieka poprzez [Kundzewicz, Kędziora, 2009]:

- wzrost koncentracji w powietrzu tzw. gazów cieplarnianych (CO_2, CH_4, N_2O i inne);

- zasklepienie (zabudowa) coraz większych powierzchni Ziemi (budownictwo, drogi i inne tereny zabudowane) zmieniające strukturę bilansu cieplnego układu: ziemia – atmosfera.

Rośliny na stres suszy są szczególnie wrażliwe w fenofazach o szybkiej akumulacji biomasy i zawiązywaniu się organów generatywnych (fazy krytyczne). W przypadku rzepaku i zbóż ozimych okres ten przypada na maj i pierwszą połowę czerwca, dla zbóż jarych na czerwiec i pierwszą połowę lipca, zaś odpowiednio później dla buraków cukrowych lub kukurydzy itp. Stąd też ograniczanie liczby gatunków uprawianych roślin zawsze zwiększa ryzyko występowania drastycznych spadków produkcji.

Skutków suszy nie można skompensować zabiegami agrotechnicznymi, natomiast można je częściowo ograniczać. Spośród zabiegów agrotechnicznych podstawowe znaczenie mają [Krasowicz i in. 2009, Kundzewicz, Kędziora, 2009]:

- zmianowanie, umożliwiające wysiew każdego gatunku roślin po możliwie dobrych przedplonach:
- właściwy dobór gatunków, a nawet odmian, do warunków siedliskowych;
- pełne nawożenie organiczno-mineralne, szczególnie z zapewnieniem dobrego odżywienia roślin potasem, który usprawnia gospodarkę wodną roślin;
- ochrona roślin przed chwastami, chorobami i szkodnikami;
- uprawa roli ograniczająca parowanie wody z gleby.

Wpływ zmianowania i agrotechniki na wielkość i wahania w latach plonów pszenicy ozimej przedstawiono w tabeli 7. na podstawie doświadczeń prowadzonych na glebie kompleksu żytniego bardzo dobrego w SD Osiny [Jończyk i in. 2007, Kuś 2008].

Tabela 7

Plon ziarna i agrotechnika pszenicy ozimej w różnych systemach produkcji (SD Osiny, średnio z lat 1998 – 2008)

Wyszczególnienie		System produkcji			
		integrowany	konwencjonalny	ekologiczny	monokultura (Po)
Zmianowanie		Z*- Pj– S - Po	Rz -Po.- Pj	Z – Pj - Kc – Kc - Po	
Zaprawianie nasion		+	+	-	+
Nawożenie kg·ha^{-1}		85	140	-	120-140
Herbicydy		1-2x	1-3x	-	1-3x
Fungicydy		1-2x	2-3x	-	2-3x
Regulator wzrostu		1	1-2x	-	1-2x
Bronowanie		1x	1x	2 lub 3x	1x
Plon	średnio (t·ha^{-1})	**6,36**	**6,21**	**4,51**	**4,58**
	min-max	**3,99 – 8,68**	**3,18 – 7,41**	**3,09 – 6,18**	**2,14 – 7,53**
Obsada kłosów (szt. ·m^2)		593	560	457	489
MTZ** (g)		44,1	45,0	41,6	39,5

* Z – ziemniak; Pj – pszenica jara; Kc – koniczyna z trawami; Po – pszenica ozima; Rz – rzepak ozimy; S – strączkowe.

** MTZ - masa tysiąca ziaren

Źródło: Jończyk K., Kuś J., Stalenga J. (2007); Kuś J. (2008).

W systemie integrowanym, w warunkach stosowania poprawnego zmianowania przy mniejszym zużyciu przemysłowych środków produkcji uzyskano, średnio za okres 11 lat, największy plon ziarna pszenicy ozimej. Zbliżonej wielkości plon uzyskano również w systemie konwencjonalnym (3-polowe zmianowanie: rzepak – pszenica ozima – pszenica jara) ale tu konieczne było zastosowanie większej ilości nawozów azotowych oraz dodatkowych oprysków herbicydami i fungicydami. W monokulturze w warunkach stosowania intensywnej agrotechniki oraz w uprawie ekologicznej plon był o około 30% mniejszy niż w systemie integrowanym. Spadek plonu na tych obiektach był spowodowany mniejszą obsadą kłosów oraz gorszą jakością ziarna.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że reakcja pszenicy na stres suszy wyraźnie zależała od systemu produkcji (zmianowania). Najmniejsze plony na wszystkich obiektach (plon minimalny) uzyskano w 2006 r. w warunkach silnej suszy (tabela 7). Jednak w systemie integrowanym było to 4,0 t/ha, w systemie konwencjonalnym i uprawie ekologicznej 3,1 -3,2 t/ha, zaś w monokulturze tylko 2,1 t/ha pośladu. Z kolei w bardzo korzystnym 2004 r. w monokulturze uzyskano 7,5 t/ha ziarna, czyli plon zbliżonej wielkości jak na pozostałych obiektach.

Tabela 8

Czynniki ograniczając plonowanie pszenicy ozimej w różnych systemach produkcji (1997-2008)

Wyszczególnienie	System produkcji rolniczej			
	integrowanej	konwencjonalnej	ekologicznej	monokultura
Sucha masa chwastów – g/m^2 (GS 70-75)	7	13	55	16
Indeks (%) porażenia podstawy źdźbła -GS 70-75 (%)	28	28	20	46
Udział roślin z nekrozami na korzeniach (%)	23	25	14	49
Indeks (%) porażenia liścia flagowego i podflagowego (GS 58-60) przez choroby grzybowe	17	30	56	36

Źródło: jak w tabeli 7.

Wyjątkowo silną reakcję pszenicy ozimej wysiewanej w monokulturze na stres suszy należy wiązać z uszkodzeniem systemu korzeniowego i podstawy źdźbła przez choroby grzybowe, co ograniczało pobieranie wody z gleby i jej transport w roślinie (tabela 8).

Ryzyko środowiskowe. We współczesnym rolnictwie, obok ryzyka dochodowego (ryzyko cenowe i produkcyjne) należy również uwzględniać ryzyko środowiskowe obejmujące wpływ specjalistycznych gospodarstw na żyzność gleby, bioróżnorodność obszarów wiejskich oraz oddziaływanie rolnictwa na inne ekosystemy, głównie wody i powietrza.

Żyzność gleby. Podstawowym zadaniem rolnika jest zwiększenie lub przynajmniej utrzymanie na stałym poziomie żyzności i urodzajności gleb, umożliwiające trwałe uzyskiwanie plonów o odpowiedniej wielkości i dobrej jakości (produkcja bezpiecznej żywności). Żyzność gleby jest powszechnie definiowana jako jej zdolność do przekazywania rosnącym na niej roślinom składników pokarmowych, wody, powietrza i ciepła. O żyzności decyduje zespół właściwości fizycznych, chemicznych i biologicznych gleby, a ważnym wskaźnikiem poprawności gospodarowania jest zawartość w glebie materii organicznej (próchnicy - humusu).

Materia organiczna pełni podstawowe funkcje w utrzymaniu fizycznych, chemicznych i biologicznych właściwości gleby. Decyduje o zdolności gleby do zatrzymywania i uwalniania składników mineralnych do roztworu glebowego (pojemność sorpcyjna gleby). Jej koloidalna struktura pozwala na sorpcję składników pokarmowych roślin w stopniu 4-12 razy większym, niż frakcji mineralnej gleby. Ma duży wpływ na zdolności gleby do zatrzymywania i gromadzenia wody, gdyż próchnica zatrzymuje 5-krotnie więcej wody w stosunku do swojej masy, a woda ta jest łatwo dostępna dla roślin. Wysoka zawartość materii organicznej w glebach stabilizuje ich strukturę, co zwiększa ich pojemność wodną oraz zmniejsza podatność gleb na zagęszczenie oraz degradację poprzez procesy erozji wodnej i wietrznej. Materia organiczna poprzez adsorpcję na swojej powierzchni metali ciężkich i toksycznych substancji (np. pestycydów) aż do czasu ich rozkładu przez mikroorganizmy glebowe, może łagodzić także ich ujemne oddziaływania na mikroflorę i uprawiane rośliny. Ważną rolą próchnicy jest także kształtowanie biologicznej aktywności gleby [Mazur 1995].

Zagadnienie gospodarki glebową materią organiczną jest szczególnie ważne w Polsce, gdyż ponad 60% naszych gruntów ornych charakteryzuje się niską zawartością próchnicy, w granicach 1-2%. Są to głównie gleby lżejsze i lekkie, wytworzone z różnego rodzaju piasków, w których występuje szybka mineralizacja glebowej substancji organicznej, przy małych możliwościach jej akumulacji. Wyższa zawartość próchnicy, dochodząca do 3-4%, występuje jedynie w czarnoziemach i czarnych ziemiach, rędzinach i ciężkich madach [Krasowicz i in, 2009].

Szacuje się, że w glebowej materii organicznej w skali globalnej zmagazynowana jest 2-krotnie większa ilość węgla od jego ilości zawartej w formie CO_2 w powietrzu. Spadek zawartości materii organicznej w glebach (jej degradacja) zwiększa emisję CO_2 i nasila efekt cieplarniany, natomiast wzrost jej ilości w glebach (wiązanie – sekwestracja CO_2) jest czynnikiem ograniczającym efekt cieplarniany. W ostatnich stuleciach przeważały procesy emisji CO_2 z gleb na skutek zmiany użytkowania gruntów z łąkowego lub leśnego na orny, obniżenia poziomu wód gruntowych (melioracje), intensywnej uprawy roli oraz nasilonych procesów erozyjnych. Aktualnie gospodarka glebową materią organiczną powinna poszukiwać nowych rozwiązań, umożliwiających zwiększoną sekwestrację węgla w środowisku glebowym [Stuczyński i in. 2007].

Problematyki tej dotyczy przyjęty w 2006 r. przez Komisje Europejską i Parlament Europejski, dokument pt. „*Strategia tematyczna w dziedzinie ochrony gleb*", w którym do podstawowych czynników degradujących gleby zaliczono: erozję, spadek zawartości próchnicy, zasolenie, zagęszczenie i osuwiska. We Wspólnej Polityce Rolnej utrzymanie żyzności gleb i zrównoważonego bilansu glebowej materii organicznej jest jednym z warunków uzyskania dopłat bezpośrednich (wymogi minimalne i zasada *cross compliance).*

Zawartość materii organicznej w glebach zależy od dwóch grup czynników [Mazur 1995]:

- **siedliskowych**, determinowanych przez skałę macierzystą z jakiej powstała gleba (skład granulometryczny i mineralogiczny), stosunki wodne i ukształtowanie terenu;
- **antropogenicznych,** związanych ze stosowaną agrotechniką i regulacją stosunków wodnych (melioracje).

Podstawowymi elementami agrotechniki decydującymi o tempie akumulacji (reprodukcji) i rozkładu (degradacji) próchnicy są:

- nawozy naturalne (obornik lub gnojowica) i organiczne (słoma, nawozy zielone i komposty);
- dobór uprawianych roślin i płodozmian;
- intensywność (głębokość i ilość) mechanicznych zabiegów uprawowych.

Ocenę wpływu specjalistycznych gospodarstw na bilans glebowej materii organicznej zaprezentowano w tabelach 9. i 10. na przykładzie kilkunastu gospodarstw, z którymi IUNG współpracuje od kilku lat.

Gospodarstwa o roślinnym kierunku produkcji były zlokalizowane w woj. wielkopolskim, dolnośląskim i zachodniopomorskim, zaś pozostałe w woj. lubelskim i podlaskim. Wybór kierunku produkcji w ocenianych gospodarstwach był uwarunkowany przede wszystkim areałem posiadanych użytków rolnych. Przeciętna wielkość gospodarstw prowadzących produkcję zwierzęcą wynosiła około 36 ha, zaś roślinnych przekroczyła 100 ha.

Bilas glebowej materii organicznej obliczono wykorzystując współczynniki jej reprodukcji i degradacji przyjęte w Kodeksie Dobrej Praktyki Rolniczej [Kodeks dobrej praktyki rolniczej 2002]. W gospodarstwach o roślinnym kierunku produkcji z województwa zachodniopomorskiego, gdzie ponad 90% gruntów ornych obsiewano zbożami i rzepakiem, wskutek uprawy roślin mineralizacji ulegało 0,55 t/ha/rok glebowej materii organicznej (tabela 9). W analizowanych gospodarstwach z województwa wielkopolskiego średnio 20% gruntów ornych obsiewano kukurydzą zbieraną na ziarno, co zwiększyło degradację glebowej materii organicznej do 0,68 t/ha/rok. Jeszcze gorsza sytuacja wystąpiła w ocenianych gospodarstwach w woj. dolnośląskim, gdzie kukurydzą obsiewano 32% a burakami cukrowymi kolejne 10% gruntów ornych. Taka struktura zasiewów zwiększyła

wartość wskaźnika degradacji próchnicy do 0,80 t·ha^{-1} · rok, a w pojedynczych gospodarstwach nawet do 1,15 t·ha^{-1} w okresie jednego roku. W przypadku analizowanych gospodarstw dla wyrównania ubytków próchnicy należało przyorywać od 2,6 t·ha^{-1} słomy w województwie zachodniopomorskim do 3,8 t·ha^{-1} słomy na ha gruntów ornych w woj. dolnośląskim. Faktycznie w gospodarstwach tych przyorywano znacznie więcej słomy, bo od 64% w woj. wielkopolskim do 85% w dolnośląskim pól obsianych zbożami i rzepakiem. Pozwoliło to, przy uzyskiwanym poziomie plonów, na utrzymanie dodatniego salda glebowej materii organicznej w granicach od 0,15 do 0,39 t·ha^{-1} w ciągu roku. Należy jednak podkreślić, że nawożenie słomą umożliwia zrównoważenie bilansu glebowej materii organicznej, jednak jej oddziaływanie na strukturę i biologiczne właściwości gleby jest słabsze w porównaniu z nawozami naturalnymi lub uprawami wieloletnimi.

Tabela 9

Bilans glebowej materii organicznej oraz NPK w gospodarstwach bezinwetarzowych

Wyszczególnienie	Województwo			Zakres wahań
	wielkopolskie	zachodnio-pomorskie	dolnośląskie	
1. Liczba gospodarstw	10	10	5	-
2. Powierzchnia UR [ha]	84	113	117	33 - 225
3. Grunty orne [%]	97,5	95,5	98,5	89 - 100
4. Wskaźnik bonitacji gleb	0.88	0.80	1.15	0,5 - 1,5
5. Struktura zasiewów [%]:				
– zboża, w tym:	83	74	78	50 -100
– kukurydza (ziarno)	20	0	32	0 - 100
– rzepak	10	17	12	0 - 39
– buraki cukrowe	2	0.0	10	0 - 20
– ziemniaki	1	6	0	0 - 27
– pozostałe	4	3	0	0 - 16
6. Wydajność w jedn. zbożowych	44,4	38,7	65,2	33 - 77
7. ***Degradacja MOG** przez uprawiane rośliny [t·ha^{-1}]***	0,68	0,55	0,80	***-0,55 - (-1,15)***
8. Obsada zwierząt DJP/ha	0	0	0	0
9. Pola z przyoraną słomą (%)	64.4	80.8	85.5	27 - 100
10. ***Saldo bilansu MOG [t·ha^{-1}]***	0.15	0.39	0.35	0,1 - 0,6
11. Nawożenie kg/ha NPK	248	261	338	100 - 444
12. ***Saldo (MacroBil) -*** **N** kg·ha^{-1}	51	56	65	1 -104
P_2O_5	22	35	31	(-8) - 69
K_2O	34	60	78	(-12) - 111

** MOG - materia organiczna w glebie.

Źródło: Kopiński J. (2009); Krasowicz S., Kuś J., Jankowiak J. (2007); Kuś J. (2006).

Tabela 10

Bilans glebowej materii organicznej oraz NPK w gospodarstwach z produkcją zwierzęcą

Wyszczególnienie	Kierunek produkcji			Zakres wahań
	mieszany	mleczny	trzodowy	
1. Liczba gospodarstw	6	10	7	-
2. Powierzchnia UR w ha	31,7	36,6	37,9	8,7 - 77,0
3. Udział TUZ [%]	26,0	33,2	6,2	0,0 - 59,3
4. **Wskaźnik bonitacji gleb**	**0,80**	**0,87**	**0,88**	**0,69 – 1,49**
5. **Struktura zasiewów [%]:**				
– zboża	79	31	92	0 -100
– pastewne	7	62	0	0 - 99
– rzepak	1	0	0	0 - 4,1
– burak cukrowy	6	5	0	0 - 24,7
– ziemniak	2	1	1	0 - 9,8
– pozostałe	4	1	7	0 –12,5
6. Wydajność w jedn. zbożowych	40,9	47,8	44,4	35 - 79
7. ***Degradacja MOG przez uprawiane rośliny [t·ha^{-1}]***	***0,42***	***0,40***	***0,55***	***0,38-0,65***
8. ***Obsada zwierząt DJP ·ha^{-1}***	***0,85***	***1,01***	***1,46***	***0,5 – 3,7***
w tym: – bydło [%]	54	100	2	0 - 100
– trzoda [%]	27	0	97	0 - 100
– pozostałe [%]	19	0	1	0 - 82
9. ***Reprodukcja MOG z nawozów naturalnych [t·ha^{-1}]***	***0,74***	***0,88***	***1,28***	***0,4– 3,2***
10. ***Saldo bilansu MOG [t·ha^{-1}]***	***0,32***	***0,48***	***0,73***	***0,1 – 2,50***
11. Nawożenie kg/ha NPK	221	220	167	0 - 459
12. **Saldo *(MacroBil)* - N kg· *ha^{-1}***	**60**	**93**	**76**	**(-39) - 232**
$P_2 0_5$	25	46	39	(-28) - 107
K_2O	66	84	30	(-28) - 138

Źródło: Kopiński J. (2009); Krasowicz S., Kuś J., Jankowiak J. (2007); Kuś J. (2006).

Znacznie łatwiejsze jest osiągnięcie zrównoważonego bilansu glebowej materii organicznej w gospodarstwach prowadzących produkcję zwierzęcą (tabela 10). W gospodarstwach o mieszanym kierunku produkcji jak również w gospodarstwach specjalizujących się w produkcji mleka, dzięki uprawie roślin pastewnych, przeciętny wskaźnik degradacji glebowej materii organicznej wynosił około 0,40 t·ha^{-1} · rok. W tej sytuacji przy obsadzie zwierząt na poziomie 0,4 - 0,5 DJP/ha (średnia dla Polski wynosi 0,42 DJP/ha) uzyskuje się taką ilość nawozów naturalnych, która umożliwia utrzymanie zrównoważonego bilansu glebowej materii organicznej. W ocenianych gospodarstwach mieszanych oraz mlecznych obsada zwierząt wahała się w granicach 0,8 - 1,0 DJP/ha), a więc same nawozy naturalne umożliwiały uzyskanie wyraźnie dodatniego salda glebowej materii organicznej (tabela 10).

Bardziej złożona sytuacja występuje w gospodarstwach specjalizujących się w chowie zwierząt ziarnożernych. W gospodarstwach, które wykorzystują na

paszę własne zboża i dokupują jedynie komponenty białkowe w ilościach potrzebnych do zbilansowania dawek żywieniowych na ogół obsada zwierząt wynosi około 1,1–1,3 DJP/ha. Wówczas zagospodarowanie nawozów naturalnych nie stwarza większych problemów, chociaż występują wyraźnie dodatnie salda glebowej materii organicznej. W jednym z analizowanych gospodarstw obsada zwierząt wynosiła aż 3,7 DJP/ha, zaś przeciętna dla 7 gospodarstw wynosiła 1,46 DJP/ha. W sumie dodatnie saldo bilansu glebowej materii organicznej w grupie gospodarstw trzodowych wynosiło 0,72 t/ha. Tak wysokie dodatnie saldo MOG może stwarzać potencjalne niebezpieczeństwo zanieczyszczenia wód gruntowych i powierzchniowych azotem i fosforem.

W grupie gospodarstw utrzymujących zwierzęta ziarnożerne objętych rachunkowością FADN obsada zwierząt wynosiła średnio 2,6 DJP/ha (tabela 3). Wskazuje to, że w tej grupie gospodarstw występują duże problemy z racjonalnym zagospodarowaniem nawozów naturalnych.

Bioróżnorodność. Gospodarstwa prowadzące produkcję zwierzęcą wyróżniały się większą bioróżnorodnością, gdyż utrzymywały trwałe użytki zielone, a asortyment uprawianych roślin na gruntach ornych był szerszy (tabela 10). Nawet w gospodarstwach specjalizujących się w tuczu trzody, w warunkach bardzo dużego udziału zbóż w strukturze zasiewów, wysiewano różne ich gatunki oraz mieszanki zbożowe i zbożowo-strączkowe. W gospodarstwach specjalizujących się w produkcji roślinnej (tabela 9) trwałe użytki zielone zostały przekształcone w grunty orne, których udział wynosił około 97% lub były odłogowane. W strukturze zasiewów jednoznacznie dominowały zboża towarowe (średnio 77%), a w poszczególnych gospodarstwach nawet do 100%.

Bardziej szczegółowe analizy na ten temat przeprowadzono w obiekcie badawczym w Osinach, których wyniki podano w tabeli 7. Największa liczebność chwastów oraz najwyższą bioróżnorodność flory segetalnej stwierdzono w systemie ekologicznym, gdyż występowało 38 gatunków chwastów, średnio dla każdego z pięciu pól płodozmianu (rysunek 1). W systemach integrowanym i konwencjonalnym liczba gatunków chwastów wynosiła 25-28, a w monokulturze pszenicy ozimej występowało jedynie 8 gatunków chwastów, ale były to tzw. uciążliwe gatunki, trudne do zwalczenia.

W praktyce drastycznemu upraszczaniu zmianowań i wprowadzaniu monokultur, obok aspektów ekonomicznych, przeciwdziałają również regulacje dotyczące dywersyfikacji upraw (wymogi minimalne i zasada *cross compliance).* Można również oczekiwać, że modyfikacja WPR na najbliższe lata będzie zwiększać te wymagania (zazielenienie WPR).

Rysunek 1

Liczba gatunków chwastów w roślinach wysiewanych w porównywanych systemach (2004-2006)

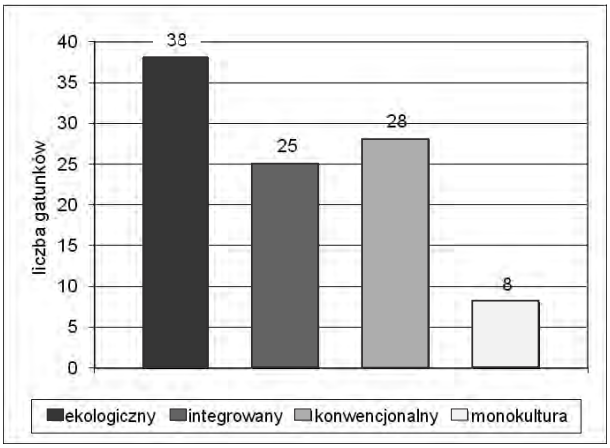

Źródło: Feledyn-Szewczyk B., Duer I., Staniak M. (2007).

Oddziaływanie specjalistycznych gospodarstw na środowisko przyrodnicze. W uproszczony sposób oddziaływanie specjalistycznych gospodarstw na środowisko oceniono na podstawie wielkości salda bilansu składników nawozowych, wyliczonego przy użyciu programu *MacroBil*[2]. We wszystkich porównywanych grupach gospodarstw saldo bilansu składników nawozowych było wyraźnie dodatnie, co wskazuje na niebezpieczeństwo zanieczyszczenia wód związkami azotu i fosforu (tabela 9 i 10). W przypadku azotu dodatnie saldo, zgodnie z zasadami dobrej praktyki rolniczej [Kodeks dobrej praktyki rolniczej, 2002] nie powinno przekraczać 30-50 kg/ha/rok, natomiast w analizowanych gospodarstwach z produkcją zwierzęcą jego wielkość wahała się od 60 do 90 kg/ha, a w gospodarstwach bezinwentarzowych od 50 do 65 kg/ha. Stwierdzono również, że wyraźnie dodatnie było saldo bilansu fosforu (20-60 kg/ha P_2O_5). O skali zagrożenia świadczą bardzo duże nadwyżki w pojedynczych gospodarstwach.

Dopłaty jako czynnik ograniczający ryzyko dochodowe gospodarstw. W 2009 r. w Polsce udział dopłat stanowił średnio 81% dochodu z rodzinnego gospodarstwa rolnego, przeciętnie dla wszystkich typów rolniczych gospodarstw (tabela 11). W krajach UE o większych dopłatach, praktycznie cały dochód gospodarstw pochodził z dopłat. W naszych warunkach wielkość ta wahała się od 27% dla gospodarstw prowadzących chów trzody i drobiu do 99% dla gospodarstw

[2] Program komputerowy opracowany w IUNG w Puławach służący do sporządzania planów nawożenia.

z uprawami polowymi i 105% dla gospodarstw mieszanych. Oznacza to, że bez systemu dopłat gospodarstwa mieszane byłyby skazane na bankructwo. Wyniki podane w tabeli 11. wskazują również jednoznacznie, że dla poprawy kondycji finansowej gospodarstw mieszanych konieczny jest wzrost wydajności pracy, możliwy do uzyskania poprzez pewną specjalizację gospodarstw.

Tabela 11

Wielkość produkcji i dochód oraz udział dopłat w dochodach w różnych typach gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną FADN w 2009 r.

Wyszczególnienie	Typ rolniczy gospodarstwa				Gospodarstwa FADN razem
	uprawy polowe	mleczne	trzoda/ drób	mieszane	
Produkcja ogółem (zł/ha UR)	4 055	4 987	14 743	4 219	5 144
Produkcja roślinna: %	85,3	19,2	14,1	43,9	50,4
Dochód z gospod. rolnego na: – osobę pełnozatrudnioną – 1ha UR	18 926 **1 198**	20 174 **2 072**	30 267 **2 844**	12 160 **1 137**	16 198 **1 390**
Udział dopłat w dochodzie z rodzinnego gospodarstwa rolnego (%)	**99**	**70**	**27**	**105**	**81**

Źródło: Goraj L., Mańko G., Osuch D., Płonka R. (2010), cz. I i II.

5. Podsumowanie

Uwarunkowania ekonomiczne będą wymuszały postępującą specjalizację gospodarstw rolnych, gdyż warunkuje ona wzrost wydajności pracy i poziomu dochodów w przeliczeniu na osobę pełnozatrudnioną w rolnictwie. Specjalizacja zwiększa ryzyko, jednak system dopłat w krajach UE częściowo kompensuje ryzyko cenowe i produkcyjne. Dodatkowo te grupy ryzyka są ograniczane przez systemy ubezpieczeń rolniczych, które mogą być współfinansowane z budżetu państwa. Problem mogą natomiast stanowić różnego rodzaju ryzyka środowiskowe, których następstwem może być trwały spadek produkcyjności rolnictwa lub degradacja środowiska. Na podstawie analizy wskaźników produkcyjnych oraz wyników wieloletnich doświadczeń polowych można sformułować następującą ocenę różnych kierunków produkcji rolniczej (typów gospodarstw):

- gospodarstwa specjalizujące się w uprawach polowych mogą generować zagrożenia środowiskowe wiążące się ograniczeniem bioróżnorodności (transformacja TUZ na grunty orne, wąski asortyment uprawianych roślin itp.) oraz zwiększonym zużyciem nawozów i chemicznych środków ochrony roślin, które traktuje się często jako czynniki kompensujące uproszczenie zmianowania. Przyorywanie około 60% słomy umożliwia utrzymanie zrównoważonego bilansu glebowej materii organicznej. Jednak oddziaływanie słomy na cały kompleks fizyko-chemicznych właściwości gleby jest słabsze niż nawozów naturalnych;

- gospodarstwa mleczne nie stwarzają większych zagrożeń środowiskowych. Posiadają one średnią obsadę zwierząt około 1,0 DJP/ha UR, zużywają stosunkowe małe ilości przemysłowych środków produkcji, co może wskazywać na poprawne zagospodarowanie nawozów naturalnych;
- gospodarstwa specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych ziarnem (trzoda i drób) generują duże zagrożenia dla środowiska przyrodniczego. Korzystają one głównie z pasz pochodzących z zakupu, a obsada zwierząt często przekracza dopuszczalne normy. Konsekwencją jest wysokie dodatnie saldo bilansu składników nawozowych, co stwarza niebezpieczeństwo zanieczyszczenia wód gruntowych i powierzchniowych związkami azotu i fosforu;
- gospodarstwa o mieszanym roślinno-zwierzęcym kierunku produkcji generują stosunkowo małe zagrożenia dla środowiska przyrodniczego i żyzności gleb, są również obarczone stosunkowo małym ryzykiem cenowym i produkcyjnym, jednak z uwagi na niską wydajność pracy (dochody w przeliczeniu na 1 osobę pełnozatrudnioną) ich konkurencyjność jest niska i warunkiem dalszego funkcjonowania jest pewna specjalizacja w produkcji.

LITERATURA

1. Feledyn-Szewczyk B., Duer I., Staniak M. (2007): Bioróżnorodność flory segetalnej w roślinach uprawianych w ekologicznym, integrowanym i konwencjonalnym systemie produkcji roślinnej. Pam. Puł., 145: 61-76.
2. Goraj L., Mańko G., Osuch D., Płonka R. (2010): Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w polskim FADN w 2009 roku. Cz. I. Wyniki standardowe. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
3. Goraj L., Mańko G., Osuch D., Płonka R. (2010): Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w polskim FADN w 2009 roku. Cz. II. Analiza wyników standardowych. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
4. GUS (2011): Powszechny Spis Rolny 2010. Zwierzęta gospodarskie i wybrane elementy metod produkcji zwierzęcej, Warszawa 2011.
5. Jończyk K., Kuś J., Stalenga J. (2007): Produkcyjne i środowiskowe skutki różnych systemów gospodarowania. Probl. Inż. Rol., 1(55), 13-22.
6. Józwiak W., Michna, W., Mirkowska Z. (2011): Procesy zachodzące w rolnictwie polskim w latach 1999-2010, projekcje na rok 2013 i pożądana wizja rolnictwa w 2020 roku – zagadnienia wybrane. Wyd. IERiGŻ Warszawa, Program wieloletni – 21.
7. Kodeks dobrej praktyki rolniczej (2002). MRiRW – MŚ.
8. Kopiński J. (2009): Ocena gospodarstw rolniczych o różnej intensywności produkcji na tle wybranych wskaźników agro-środowiskowych. Roczn. Nauk. SERiA, t. 11, z. 1: 223-228.
9. Krasowicz S., Stuczyński T., Doroszewski A. (2009): Produkcja roślinna w Polsce na tle warunków przyrodniczych i ekonomiczno-organizacyjnych. Studia i Raporty IUNG-PIB, 14: 27-54.

10. Krasowicz S., Kuś J., Jankowiak J. (2007): Ekonomiczno- organizacyjne uwarunkowania funkcjonowania gospodarstw rolniczych o różnych kierunkach produkcji. Studia i Raporty IUNG - PIB, 7, 55- 76.
11. Kundzewicz Z., Kędziora A. (2010): Zmiany klimatu i ich wpływ na środowisko i gospodarkę (obserwacje i projekcje). Studia i Raporty IUNG-PIB., 19: 115-132.
12. Kuś J. (2008): Badania dotyczące rolnictwa ekologicznego prowadzone w IUNG. Wieś Jutra, 6/7: 33-36.
13. Kuś J. (2006): Możliwości zrównoważonego rozwoju specjalistycznych gospodarstw rolnych. Problemy Inżynierii Rolniczej, 2(52), 5-14.
14. Kuś J., Jończyk K., Kawalec A. (2007): Czynniki ograniczające plonowanie pszenicy ozimej w różnych systemach gospodarowania. Acta Agrophysica, 10(2), 407-417.
15. Mazur T.: Rolnicze i ekologiczne znaczenie glebowej substancji organicznej. Zesz. Probl. Post. Nauk Roln., 1995, 422, 9-19.
16. Pawłowska-Tyszko J. (2009): Aktualne problemy zarządzania ryzykiem w rolnictwie. Wyd. IERiGŻ, (Komunikaty raporty eksperyzy), nr 535, ss.61.
17. Stuczyński T i in. (2007): Przyrodnicze uwarunkowania produkcji rolniczej w Polsce. Studia Raporty IUNG - PIB, 7, 77 - 115.
18. Ziętara W. (2009): Organizacyjno-ekonomiczne uwarunkowania zmian w polskim rolnictwie do roku 2020. Studia i Raporty IUNG-PIB, 14: 273-292.

JAN KUŚ

SPECJALIZACJA W ROLNICTWIE JAKO ELEMENT ZWIĘKSZAJĄCY RYZYKO W PRODUKCJI I SPOSOBY PRZECIWDZIAŁANIA

Słowa kluczowe: *specjalizacja w rolnictwie, ryzyko w rolnictwie, systemy produkcji rolniczej, żyzność gleby, glebowa materia organiczna*

STRESZCZENIE

Postępująca specjalizacja oraz koncentracja produkcji w gospodarstwach i uproszczenie struktury produkcji zwiększają wydajność pracy w rolnictwie. Specjalizacja może jednak zwiększać ryzyko spadku dochodów gospodarstwa, zwłaszcza gdy niesprzyjające warunki pogodowe lub rynkowe dotykają wąskiego asortymentu produktów wytwarzanych w specjalistycznym gospodarstwie. Silna koncentracja produkcji i specjalizacja mogą również negatywnie oddziaływać na środowisko. W gospodarstwach prowadzących jedynie produkcję roślinną może dochodzić do spadku zawartości glebowej materii organicznej. Silne uproszczenie zmianowań i wymuszone tym stosowanie zwiększonej ilości chemicznych środków ochrony roślin zagraża również bioróżnorodności. Z kolei w gospodarstwach specjalizujących się w chowie trzody lub drobiu mogą występować nadmierne ilości azotu i fosforu w nawozach naturalnych stanowiące zagrożenie dla środowiska.
Najmniejsze zagrożenia dla środowiska generują gospodarstwa mleczne, w których obsada inwentarza wynosi średnio około 1 DJP/ha UR oraz gospodarstwa z mieszaną produkcją roślinną i zwierzęcą. Gospodarstwa mieszane są również mniej narażone na ryzyko, ale cechuje je niska wydajność pracy i tym samym mniejsza konkurencyjność.

JAN KUŚ

SPECIALIZATION IN AGRICULTURE AS FACTOR INCREASING RISK
IN THE AGRICULTURAL PRODUCTION AND WAYS OF PREVENTING RISK

Key words: *specialization in agriculture, the risk in agriculture, agricultural production systems, soil fertility, soil organic matter*

SUMMARY

Progressing specialization and concentration of production on farms as well as simplifying of production structure increase productivity. However, specialization may increase the risk of decreased farm income, especially when adverse weather conditions or market changes affect a narrow range of products manufactured in a specialized farm. Increased concentration of production and specialization may also have a negative impact on the environment. On farms, where only plant production is conducted, the soil organic matter content can decline. Strong simplifying of plant rotation and forced usage of increased amounts of chemical pesticides also threaten biodiversity. On the other hand, on farms specializing in cattle breeding and poultry, excessive amounts of nitrogen and phosphorus in fertilizers may occur, which threaten the natural environment. The smallest threat to the environment produce dairy farms where livestock density is on average about 1 LU / ha and farms with mixed livestock and crop production. Mixed farms are also less exposed to risk, but they are characterized by low productivity and therefore less competitive.

e-mail: jankus@iung.pulawy.pl

JAN BOCZEK
Katedra Entomologii Stosowanej SGGW, Warszawa

STEFAN PRUSZYŃSKI
Emerytowany profesor, Poznań

ROŚLINY JAKO POKARM I ŚRODOWISKO ŻYCIA OWADÓW I ROZTOCZY

1. Wstęp

Spośród opisanego dotychczas ponad miliona gatunków owadów i blisko 50 000 gatunków roztoczy conajmiej 1/3 to gatunki związane z roślinami.

Powiązania między owadami i roślinami powstawały w wyniku koewolucji. Ewolucja owadów, przynajmniej od permu (sprzed 270 milionów lat) jest związana z ewolucją roślin. Z permu pochodzą najstarsze zachowane liście uszkodzone przez owady. Owady stopniowo przystosowywały swoje narządy gębowe, cykle rozwojowe czy stosunek liczebności płci do życia na tym pokarmie. Rośliny natomiast wytwarzały coraz skuteczniejsze mechanizmy obronne chroniące je przed roślinożercami, a które owady starały się przełamywać.

Bardzo istotna zmiana w tym procesie nastąpiła przed kilkoma tysiącami lat, gdy człowiek zaczął prowadzić osiadły tryb życia oraz uprawiać potrzebne mu jako pokarm rośliny. Nagle zostały stworzone bardzo korzystne warunki dla rozwoju tych gatunków owadów i roztoczy, które odżywiały się uprawianymi roślinami i jednocześnie, ponieważ już nie wystarczały wytworzone przez rośliny mechanizmy obronne, człowiek był zmuszony podjąć ochronę uprawianych roślin.

Około 93% ludzkiej żywności i pasz zwierząt domowych pochodzi z roślin. Łącznie około 30 gatunków roślin dostarcza większości energii i białka, głównie jednak 4 rośliny: ryż, pszenica, kukurydza i soja, Wszystkie te rośliny są pospolicie zasiedlane przez owady i roztocze. Jedne z nich żywią się roślinami, dla wielu innych jest to środowisko życia. W Polsce zarejestrowano ponad 26 000 gatunków owadów i ponad 2000 gatunków roztoczy, a uprawom zagraża kilkaset gatunków

owadów i kilkanaście gatunków roztoczy. Na roślinach uprawnych i chwastach żyją stawonogi należące do 75 rodzin, głównie z rzędów: prostoskrzydłe, wciornastki, motyle, muchówki, błonkówki i chrząszcze, oraz przędziorki i szpeciele.

Potwierdzeniem przystosowania się owadów do życia i rozwoju kosztem roślin zielonych jest olbrzymia różnorodność miejsc i sposobów żerowania.

Praktycznie każda roślina uprawna jest narażona na uszkodzenia powodowane przez owady i roztocza w całym okresie jej rozwoju. Młode siewki i systemy korzeniowe są uszkadzane przez szkodniki glebowe takie, jak rolnice (Agrotinae), drutowce (Elateridarae) czy pędraki chrabąszczy (Melontha sp.). Po wykiełkowaniu wiele gatunków roślin jest atakowanych przez śmietki (Anthomeidae), a młode rośliny są miejscem żerowania wielu gatunków pchełek. Wiele gatunków szkodników odżywia się liściami doprowadzając często do gołożerów. Wystracza tu wymienić stonkę ziemniaczaną (*Leptinotarsa decemlineata*), gnatarza rzepakowca (*Athalia colibri*), bielinka kapustnika (*Pieris brassicae*) czy gąsienice motyli w sadach. Swoich szkodników mają też zimujące pączki (kwieciaki) lub kwiatostany - słodyszek rzepakowy (*Meligethes anneus*). Tworzące się owoce i nasiona są miejscem ataku szkodników powodujących robaczywienie jabłek: owocówka jabłkóweczka (*Carpocapsa pomonella*), śliw: owocówka śliwkóweczka (*Laspeyresia funabrana*), czereśni: nasionnica trześniówka(*Rhagoletis cerasi*) czy grochu: pachówka strąkóweczka (*Lasperyesia nigricana*). Chowacz podobnik (*Ceutorhynchus assimilis*) i pryszczarek kapustnik (*Dasyneura brassicae*) niszczą rozwijające się w łuszczynach nasiona rzepaku, a strąkowce uszkadzają nasiona fasoli. W pędach rzepaku ozimego żerują chowacz brukwiaczek (*Ceutorhynchus napi)* i chowacz czterozębny (*Ceutorhynchus quadridens*), w pędach porzeczki przeziernik porzeczkowiec (*Synathedon tipuliformis*), a w konarach jabłoni trociniarka czerwica (*Cossus cossus*). Dużą grupę szkodników stanowią owady ssące: mszyce i wciornastki, a ich szkodliwość potęguje przenoszenie chorób wirusowych wielu roślin. Również w czasie przechowywania rośliny i produkty roślinne są atakowane, uszkadzane, a nieraz całkowicie niszczone przez dużą grupę owadów i roztoczy.

Brak prawidłowej ochrony może prowadzić do całkowitej utraty plonu, a nawet w przypadku zwalczania ocenia się, że straty w światowym rolnictwie powodowane przez szkodniki wynoszą średnio 11% potencjalnych plonów.

Pisząc o stosunkach owad - roślina nie można jednak pominąć olbrzymiej pozytywnej roli, jaką spełniają owady w rozwoju roślin. Należy tu przede wszystkim wymienić zapylacze (pszczoła miodna i inne pszczołowate oraz różne gatunki owadów) bez obecności, których wiele gatunków roślin w ogóle nie wytwarzałoby nasion, a inne wydawałyby plon o wiele niższy.

Nie jest celem tego opracowania opisywanie znaczenia owadów w życiu i gospodarce człowieka, ale zawsze pamiętać należy o roli pasożytów i drapieżców w ograniczaniu liczebności szkodników czy udziale owadów w oczyszczaniu śro-

dowiska z różnego rodzaju zanieczyszczeń organicznych.

Dla owadów natomiast rośliny są nie tylko źródłem pokarmu, ale także częstym miejscem ich rozwoju, schronienia oraz zimowania.

Omawiając znaczenie i miejsce roślin w życiu owadów i roztoczy istnieje potrzeba głębszego przeanalizowania wzajemnych relacji pomiędzy tymi grupami organizmów, co pozwoli na wyjaśnienie wielu zjawisk obserwowanych na polach uprawnych.

2. Skład chemiczny rośliny a żerowanie owadów i roztoczy

Roślinożerne owady i roztocze potrzebują w swoim pokarmie ponad 30 składników , w tym zbilansowanych ilości aminokwasów, węglowodanów, steroli, fosfolipidów, kwasów tłuszczowych, witamin, minerałów, mikroelementów i wody. Rośliny zawierają te wszystkie związki, jednak ilości i proporcje poszczególnych składników mogą być bardzo różne. Tkanki owadów zawierają 7-14% azotu, a tkanki roślin tylko do 4%. Wolne aminokwasy stanowią w roślinie tylko około 5% związków azotowych. Wartość energetyczna tkanek owadów jest z reguły wyższa niż tkanek roślin. Z wiekiem spada w roślinach zawartość białek, nawet do 3%, a wzrasta zawartość węglowodanów. W roślinach są ponadto liczne wtórne metabolity, allelozwiązki - często toksyczne, lub działające na stawonogi deterentnie czy repelentnie (alkaloidy, flawonoidy, fenole, terpeny i inne). Są to związki obronne roślin przed fitofagami. Stopień działania obronnego zależy od ich zawartości i proporcji w roślinie, ale także od ilości związków pokarmowych. Na przykład efektywność kwasu garbnikowego zależała od poziomu zawartych w roślinie białek i węglowodanów (B:W) i była wyższa przy niskim stosunku (B:W) [Behmer 2008]. W roślinach występują także dwie grupy hormonów owadów: linienia (ekdyzony) i juwenilne. Metabolity owady rozkładają, wydalają lub/i gromadzą. Wydalanie może zachodzić zarówno z kałem jak i przez wymioty [Sorensen i Dearing 2007]. Dzięki membranie peritroficznej, wielofukcyjnym oksydazom i innym mechanizmom owady szybciej i lepiej rozkładają związki toksyczne niż dzieje się to w wątrobie kręgowców. Są one na przykład ponad 100 razy mniej wrażliwe na cyjanowodór niż kręgowce.

Pluskwiaki ssące na roślinach znajdują w nich średnio 310 g/l węglowodanów i 3 g/l aminokwasów. Może jednak występować nawet 100-krotna zmienność zawartości tych związków w roślinach: węglowodanów 4-986 g/l a aminokwasów 0,02-26,7 g/l. Wymagania różnych owadów są bardzo różne: np. samice składające jaja czy owady drapieżne potrzebują w swoim pokarmie dużo związków azotowych. Dla fitofagów najważniejsze są właśnie węglowodany i białka, a ich stężenia są bardzo zmienne, często ograniczone i zależą od typu rośliny, odmiany, jej wieku i warunków wzrostu. Młode liście zawierają więcej białek, wody, cukrów- zaś

starsze mają dużo garbników, które obniżają przyswajalność aminokwasów. Aby uzyskać optymalny pokarm roślinożerce wykształciły odpowiednie mechanizmy fizjologiczne i związane z zachowaniem np. ilością zjadanego pokarmu. Polifagiczni roślinożercy zjadają w tym celu odpowiednie ilości pokarmu roślinnego, zjadają różne pokarmy lub łączą oba te mechanizmy. Wykazują wtedy większą ruchliwość, poszukują odpowiedniego pokarmu nawet w dalszych odległościach [Behmer i in. 2003]. Owad zresztą zjada zwykle więcej pokarmu niż potrzebuje, gdyż nie wszystko zostaje zaabsorbowane. Różne gatunki, nawet jeśli jedzą te same rośliny, jedzą różne składniki (głównie białka i węglowodany). Gatunki w obrębie jednego rodzaju, nawet bliźniacze, żerując na tej samej roślinie, mogą jeść różne ilości węglowodanów i białek, i w różnych ich proporcjach [Boczek i Błaszak 2009, Behmer i Joern 2008;Wilder i in. 2011].

Od rodzaju pokarmu zależy w zasadniczym stopniu płodność owadów i roztoczy, ich strategia rozmnażania i dynamika populacji. U mszyc jakość pokarmu roślinnego określa czas pojawu kolejnych form. Wylęgłe z jaj zimowych nimfy żerują na młodych liściach i dają pokolenia samic żyworodnych. W miarę upływu czasu i pogarszania się pokarmu roślinnego, spadku poziomu azotu, fosforu a wzrostu celulozy i garbników pojawiają się formy uskrzydlone.

W zależności od pokarmu zmienia się nie tylko liczba, ale także wielkość i zawartość jaj owadów, grubość ich chorionu, żywotność jaj. Może także zmieniać się stosunek liczebności płci potomstwa, liczba kopulacji i przekazanych spermatoforów (a więc głównie lipidów) do organizmu samicy [Awmack, Leather 2002]. Craig i in. [1998]) stwierdzili, że potomstwo rośliniarki żerującej na szybko rosnącej wierzbie składało się z liczniejszych samic, niż gdy żerowała na roślinach wolno rosnących. Podobnie było z mszycami [Fujita i Mitsuhashi 1995]. Arany i in., [2009] porównywali uszkodzenia przez owady na roślinie kapustnej rosnącej na wydmach i wewnątrz pól uprawnych. Rośliny rosnące na wydmach ogólnie były bardziej uszkadzane, zawierały duże ilości cukrów, natomiast te rosnące na polach zawierały więcej kwasów tłuszczowych i lipidów. U tych ostatnich stwierdzono jednak uszkadzane kwiaty i owoce.

Żywiąc owady sztucznymi pożywkami w różnych kombinacjach poznano ich zdolności regulowania ilości pobieranych kolejnych składników pożywienia i ustalono, które składniki są regulowane. Steroli, witamin i wielu aminokwasów owady nie są w stanie syntetyzować. Pobierać je muszą z pokarmem lub uzyskują je od symbiontów. Węglowodany mogą być tworzone z tłuszczów i aminokwasów. Jeśli jednak w roślinie jest ich niewiele, ich ilości są regulowane przez zjadanie większych ilości takiego pożywienia lub poszukiwanie innych roślin. Monofagi, zwłaszcza mało ruchliwe, efektywnie wykorzystują pobrany pokarm. Polifagi, zwłaszcza ruchliwe, zjadają dużo różnego pokarmu. Owady monofagiczne wabione są przez substancje rośliny żywicielskiej, natomiast polifagiczne reagują

raczej na brak w roślinach substancji odstraszających. Różnie to jednak wygląda dla gąsienic motyli, mszyc czy chrząszczy żerujących na liściach. Różnice dotyczą nawet pokrewnych gatunków. Takie specyficzne wymagania gatunku tłumaczą, jak różne polifagi mogą równocześnie współwystępować na roślinach. Niektóre fitofagi nawet chętniej lub intensywniej żerują na roślinach porażonych przez wirusy lub grzyby [Behmer 2008].

Ważna jest jednak nie tylko ilość i stosunek białka do węglowodanów (B:W), ale jakość białka i węglowodanu. Romeis i Wäckers [2002] porównywali wpływ różnych węglowodanów i aminokwasów na bielinka kapustnika. Tylko cukier trzcinowy wpływał pozytywnie na długość życia i płodność. Melibioza i melezitoza redukowały płodność. Bertram i in. [2009] stwierdzili, że samce świerszcza domowego karmione pokarmem ze związkami białkowymi intensywniej, głośniej wabiły samice, niż te żyjące przy dostępie gorszego pokarmu.

Uważa się niekiedy, że rośliny nawożone obornikiem, czy innymi nawozami organicznymi lepiej bronią się przed fitofagami niż gdy są nawożone nawozami syntetycznymi. Szerokie badania prowadzili Staley i in. [2010] nad wpływewm różnych nawozów stosowanych na rośliny kapustne i oceniali częstotliwość pojawów i szkodliwość mszyc i tantnisia krzyżowiaczka. W roślinach nawożonych organicznie byl trzykrotnie wyższy poziom glukozinolatów niż przy nawożeniu nawozami syntetycznymi a poziom azotu był najwyższy w roślinach nawożonych większymi dawkami nawozów syntetycznych. Inaczej na typ nawożenia reagowała mszyca kapuściana niż mszyca brzoskwiniowa. Tantniś występował liczniej na roślinach nawożonych nawozami syntetycznymi i częściej na tych roślinach składał jaja. Na podstawie tych wyników nie można jednoznacznie twierdzić, że nawożenie organiczne wpływa korzystnie na zdrowotność roślin.

Na zmiany biochemiczne roślin i rozwój szkodników mogą również wpływać zabiegi herbicydami prowadzące do występowania różnic w składzie aminokwasowym białka [Zwolińska- Śniatałowa 1974, Zwolińska-Śniatałowa i in. 1987].

Owady przystosowywują się do poszukiwania i doboru pożywienia. Szarańczaki mogą rozwijać umiejętność wykorzystywania zapachów roślin i spożywania tych, które zawierają najbardziej pożądane składniki, białka i węglowodany, a nie zawierają składników niepożądanych – allelozwiązków. Nie muszą więc próbować różnych roślin. Te nabyte zdolności mogą wykorzystywać także w przyszłości i może to prowadzić do wytwarzania specyficznych populacji fitofaga [Behmer 2008].

3. Wpływ stresów na właściwości pokarmowe roślin

Działając równocześnie lub kolejno, rośliny są poddawane licznym stresom wywoływanym przez czynniki abiotyczne i biotyczne. Wpływa to na ograniczenie ich wzrostu i różny skład chemiczny.

Czynniki stresujące obniżają odporność rośliny na żerowanie roślinożerców. Jednocześnie rośliny o zmienionym składzie stają się zwykle lepszym pokarmem dla fitofagów i wtedy może następować ich masowy pojaw. Pokarm roślinny, nawet jednego gatunku rośliny, jest zależny nie tylko od stopnia jej rozwoju w sezonie wegetacji, ale od wielu czynników takich, jak: odmiana, warunki glebowe, nawodnienie, nawożenie, termin siewu, temperatura, naświetlenie, poziom CO_2, zanieczyszczenie powietrza. Te wszystkie czynniki mają wpływ na poziom w roślinie składników pokarmowych i wtórnych metabolitów, jej strukturę i atrakcyjność dla danego fitofaga. Jakkolwiek oddziaływanie rośliny na te wszelkie stresy bywa różne, jednak nasuwają się tutaj niektóre ogólne oddziaływania.

Produkcja w roślinie związków fenolowych wzrasta z poziomem CO_2 i naświetleniem. Naświetlenie zwiększa stężenie flawonoidów. Ozon wpływa na wzmożoną produkcję niektórych metabolitów, np. fenoli. Wyższy poziom CO_2 sprawia, że rośliny są mniej pożywne dla owadów i roztoczy, które mają wtedy wydłużony okres rozwoju pokolenia i większą śmiertelność [Boczek 2011]. Przy wyższej temperaturze wzrasta produkcja lotnych związków organicznych działających jako atraktanty lub repelenty [Bidart-Buzat i Imeh-Nathaniel 2008]. Kukurydza z późniejszego wysiewu w Kalifornii była liczniej atakowana przez wciornastki, fuzariozę i zawierała wyższy poziom mykotoksyn. Stres suszy i fitofag wpływały na porażenie przez patogen. Aktywność fitofaga była pozytywnie skorelowana z porażeniem rośliny przez patogen i zawartością mykotoksyny [Parsons i Munkvolt 2010].

Koricheva i in. [1998] porównywali w 70 różnych badaniach wpływ stresów wodnych, zanieczyszczenia i/lub zacienienia na występowanie szkodników na roślinach drzewiastych. Autorzy nie stwierdzali jednak istotnych wpływów stresów na wzrost, płodność, przeżywalność i dynamikę populacji owadów. Bardzo różna była jednak reakcja w poszczególnych doświadczeniach, stopień i kierunek zmian. Ssące i drążące w roślinach owady lepiej żerowały na zestresowanych roślinach, natomiast stres niekorzystnie wpływał na owady gryzące i tworzące galasy. Ten ujemny wpływ na owady gryzące był mniejszy w przypadku roślin wolno rosnących, niż na te rosnące szybko. Rozmnażanie owadów ssących potęgowało się w przypadku zanieczyszczenia, a zmniejszało w przypadku stresu wodnego.

Susza pociąga za sobą stres wodny, termiczny i pokarmowy. Sprawia, że poziom związków pokarmowych, a zwłaszcza związków azotowych w roślinach wzrasta, przeżywalność i wzrost stawonogów w tych warunkach zwiększa się, a słabną mechanizmy obronne rośliny. Następują zaburzenia w procesie tworzenia białek, co sugerować może zaburzenia w ekspresji genów. Deficyt wody sprawia, że następuje ograniczenie podziałów komórkowych i ograniczenie wzrostu. Rośliny narażone na brak wody mają zamknięte szparki, następuje ograniczenie transpiracji, temperatura rośliny jest wyższa o conajmniej 2 - 4° C. Wzrasta wtedy

także w tkankach stężenie metabolitów wtórnych takich jak alkaloidy, glikozydy, temperoidy itp. Takie rośliny są intensywniej atakowane przez stawonogi. Owady przyciąga także żółta barwa liści, wyższa temperatura, a same rośliny mogą być wtedy nawet korzystniejszym pokarmem. Mają wówczas więcej składników pokarmowych lub ich poziom jest lepiej zrównoważony. Jakkolwiek zawierają więcej niekorzystnych metabolitów wtórnych, ale w tych warunkach, jak się wydaje, następuje zwiększona aktywność systemu detoksykacyjnego allelozwiązków [Boczek i Kiełkiewicz 1998].

Rośliny rosnące w warunkach miejskich, przy ulicach i w ogródkach wokół domów są narażone na zacienienie, powietrze jest zanieczyszczone spalinami i pyłami, często występuje wyższe zasolenie gleby, mają miejscami uszkodzenia mechaniczne i rosną w wyższej temperaturze, niż te rosnące poza miastem. Korzenie pod asfaltem często cierpią z niedostatku wody i składników pokarmowych. W tych warunkach rośliny są częściej porażane przez mszyce, czerwce, przędziorki a równocześnie wtedy może być na roślinach mniej, przynajmniej niektórych, wrażliwych na takie warunki wrogów naturalnych. Przędziorki i mszyce stają się ogólnie większym problemem w okresach ciepłej, suchej pogody [Cloyd 2010]. Również występowanie szrotówka kasztanowcowiaczka na kasztanach jest silnie uzależnione od często niekorzystnych dla drzew kasztanowca miejskich warunków wzrostu [Baranowski, Dankowska 2012].

4. Reakcje obronne roślin

Zawarte w roślinach substancje obronne: alkaloidy i niebiałkowe aminokwasy. glikozydy i glukozinolaty, terpeny i związki fenolowe jak garbniki, ligniny mogą być dla stawonogów toksyczne i działać jako antyfidanty, repelenty czy deterenty [Nawrot 1984, Harmata, Nawrot 1985].Wszystkie one mogą działać pośrednio lub bezpośrednio na płodność zarówno mono- jak i polifagów. W toku ewolucji fitofagi zaadaptowały się do tych roślin wraz z produkowanymi przez nie lub przez występujące na roślinach patogeny – metabolitami. Żyjące na tych roślinach owady, zawarte w nich związki obronne gromadzą, wydalają lub rozkładają. [Behmer i in. 2005] stwierdzili, że niektóre rośliny narażone na częsty atak szarańczy gromadziły duże ilości cynku, który działał na szkodnika deterentnie.

Kazana i in. [2007] porównywali zawartość sinigriny, substancji obronnej przed wrogami u nimf form bezskrzydłych i uskrzydlonych mszycy kapuścianej. Stwierdzili istotne różnice – nimfy mszyc uskrzydlonych miały ich znacznie mniej niż nieuskrzydłonych. Biedronki zjadające nimfy form nieuskrzydlonych ginęły a zjadające nimfy form uskrzydlonych przeżywały. Należy także wspomnieć, że roślina jako pokarm zmienia się, jeśli żerują na niej roślinożerne stawonogi [Hare, 2011]. Żerowanie mszyc i wielu innych owadów i roztoczy zmienia jakość rośliny:

m.in. skład aminokwasów zaatakowanej rośliny. W końcu następuje chloroza, wcześniejsze opadanie liści. Taka uszkodzona roślina może się stawać niekorzystnym pokarmem dla innych roślinożerców, następuje więc indukowana odporność na te fitofagi [Awmack i Leather 2002]. Według Joern i Mole [2005] żerowanie pasikonika na trawie wpływało na biomasę tylko w lata suche. Żerowanie miało największy wpływ na poziom azotu ogólnego i węglowodanów w liściach w latach suchych. Żerwanie, jako pojedynczy czynnik, miało silny wpływ na poziom węglowodanów w latach o normalnych opadach.

Roślina porażona może wabić swoimi (i fitofaga) lotnymi substancjami wrogów naturalnych. Agbogha i Powell [2007] stwierdzili, że kapusta porażona przez mszyce i gąsienice wabiła pasożyta mszyc *Diaeretiella rapae*, przy czym samice pasożyta rozróżniały tych dwóch fitofagów, inaczej reagowały na każdego z nich. Według Girling i in., [2011] pasożyty gąsienic, *Cotesia vestalis* , wybierały zwłaszcza kapustę silnie zaatakowaną przez tantnisia krzyżowiaczka. Kaplan i Thaler [2010] porównywali m.in. liczebność i aktywność drapieżnego pluskwiaka na pomidorach porażonych przez gąsienice *Manduca sexta*. Stwierdzili, że wpływ drapieżcy był mniejszy na roślinach odpornych na gąsienice. Wyróżniają wpływ „konsumpcyjny i niekonsumpcyjny". Na roślinie odpornej rozwój fitofaga trwa dłużej, a więc dłużej drapieżca może go także widzieć, ponadto fitofag się porusza na roślinie, więc jest lepiej widoczny. Liczne owady, jak np. biegaczowate, wciornastki, zjadają rośliny i swoje ofiary. Różnią się jednak względem czasu i ilości tych pokarmów, w zależności od stadium rozwoju, wieku. Różnią się morfologią, fizjologią i zachowaniem w czasie żerowania. Drapieżne roztocze dobroczynkowate mogą się rozwijać i składać jaja żywione samym pyłkiem roślinnym, ale ich płodność wzrasta po zjedzeniu ofiar. Są i takie stawonogi, które przez całe życie jedzą oba typy pożywienia (np. pluskwiaki *Geocoris* sp.). Pokarm roślinny może być także zjadany tylko w okresach braku ofiar [Eubanks, Styrsky 2005].

Stwierdzono, że drapieżca, podobnie jak fitofag często reguluje skład pobieranego pokarmu, zwłaszcza lipidów. Może zjadać tylko część swojej ofiary, lub wybierać jej określone fragmenty [Mayntz i in. 2005].

Obserwując wzajemne stosunki roślin i owadów człowiek od dawna zwrócił uwagę na reakcje obronne roślin i starał się je wykorzystać w ochronie upraw przed szkodnikami. Szczególne zastosowanie znalazły w ochronie roślin alkaloidy produkowane przez niektóre rośliny. Już na początku XIX wieku w zwalczaniu pasożytów ludzkich stosowano tzw. proszek perski lub dalmatyński zawierający wysuszone i sproszkowane kwiaty roślin z rodzaju Pyrethrum (*Chryasanthemum cinerariaefolium, C. roseum i C. carneum*). W okresie późniejszym pyretryna znalazła szerokie zastosowanie jako insektycyd w ochronie roślin i jest produkowana do chwili obecnej i zalecana m.in. w rolnictwie ekologicznym. Na bazie pyretryny zsyntetyzowano i podjęto produkcję pyretroidów syntetycznych najszerzej obecnie stosowanych insektycydów.

Szerokie zastosowanie znalazły w ochronie roślin środki nikotynowe z roślin tytoniu. W „Ochronie Roślin" z 1953 r. [Kochman, Strawiński – red. 1953] znajdujemy informacje o stosowaniu nikotyny w postaci siarczanu nikotyny, wyciągu tytoniowego, odwaru z pyłu tytoniowego i pyłu tytoniowego. Środki te ze względu na ich wysoką toksyczność dla człowieka wycofano ze stosowania.

Wiórki z rosnących m.in. na Jamajce i w Brazylii drzew *Quassia amara* i *Picrasona excelsa* pod nazwą Kwasja (lub Quassia) są produkowane i zalecane do zwalczania szkodników m.in. w rolnictwie ekologicznym.

Od wielu lat w ochronie roślin stosowany jest insektycyd Rotenon (inna nazwa Derrys) z suszonych i mielonych korzeni roślin *Derris uliginosa, Tephrosicae Vogelli* i *Lenchocarpus* spp.

W zawalczaniu chorób roślin, ale także szkodników i do zaprawiania roślin zastosowanie znalazły środki oparte na wyciągu z czosnku (Biochrol Al) lub miazdze czosnkowej (Bioczos BR) oraz wyciągu z suszu ziół i czosnku (Zaprawa ziołowa PNOS-ILS i Zaprawa ziołowa PNOS-2LS).

Dopuszczone do obrotu i stosowania w Polsce były środki zawierające wyciąg z grejpfruta (Biosept 33 SL) oraz ekstrakt z grejpfruta (Grevit 200 SL), które jednak, jak również środki na bazie czosnku zostały wycofane z listy substancji czynnych dopuszczonych do stosowania w ochronie roślin w krajach Unii Europejskiej [Matyjaszczyk 2010].

Wymienić również należy Azadirachtynę – środek owadobójczy uzyskiwany z miodki indyjskiej (*Azadirachta indica*), który jakkolwiek nie jest dopuszczony do stosowania w Polsce to cieszy się popularnością w ochronie upraw ekologicznych w krajach członkowskich Unii.

Pisząc o wykorzystaniu roślinnych substancji naturalnych w ochronie roślin należy zwrócić uwagę na dużą liczbę badań, w których wykazano wysoką skuteczność wyciągów z różnych gatunków roślin w ograniczaniu liczebności szkodników. Należy jednak pamiętać, że zawarte w tych wyciągach związki mogą być toksyczne również dla człowieka i dlatego dowolne ich stosowanie jest niezgodne z aktualnie obowiązującym prawem.

5. Rola symbiontów

W przewodach pokarmowych owadów i roztoczy występują powszechnie symbionty, a więc bakterie, grzyby, pierwotniaki. Ułatwiają one trawienie pokarmów i dostarczają organizmowi dodatkowych, niezbędnych do życia substancji, których sam nie wytwarza ani nie otrzymuje w pożywieniu. Symbionty u Heteroptera wiążą azot, syntetyzują aminokwasy, lipidy i witaminy, a także dostarczają źródeł energii, przyjmując rolę mitochondriów. Odgrywają także ważną rolę w osmoregulacji organizmów. Symbiotyczne grzyby korników zaopatrują te owady

w ergosterol. Bez tych symbiontów chrząszcze albo w ogóle się nie rozwijają, albo czas rozwoju się wydłuża i liczebność potomstwa spada. We floemie drzew korniki znajdują mało fosforu i azotu. Symbionty zapewniają im odpowiedni poziom azotu korzystny dla rozwoju larw kornika. Kormiki więc wpływają na bilans azotowy drzewa.

Mszyce pobierają z floemu sok, który zawiera dużo węglowodanów, ale mało aminokwasów. Nie mogą one syntetyzować 10 koniecznych do życia i rozwoju aminokwasów i muszą je otrzymywać od symbiotycznych bakterii. Bakterie te produkują tryptofan. Antybiotyk zastosowany w zwalczaniu bakterii sprawia, że mszyce nie rozwijają się. Bakterie zaopatrują także mszyce w energię, węgiel i azot. We floemie roślin znajduje się glutamina, którą bakterie przekształcają w kwas glutaminowy, który absorbują, zaś azot z tego kwasu wykorzystują do tworzenia innych niezbędnych aminokwasów. W mszycach poszczególnych gatunków, a nawet w jednej populacji, mogą występować także inne symbionty bakteryjne lub grzybowe, które mogą wpływać na tolerowanie wyższej temperatury, żerowania na roślinach licznych gatunków, wpływu na wrażliwość mszyc na porażenie przez bakterie i parazytoidy, rozprzestrzenianie mszyc i ich odporność na niekorzystne czynniki środowiska.

Także rośliny korzystają powszechnie z symbiontów, które mogą je chronić przed roślinożercami i patogenami [Boczek i Buczek 2010]. U roślin większości gatunków występują mikroorganizmy, często grzyby jako endosymbionty. Produkowane przez nie mykotoksyny, głównie alkaloidy ale także inne, lotne związki, wpływają często, jako związki toksyczne, na obronność rośliny przed fitofagami, a więc w skutkach na jej produktywność. Równocześnie te lotne związki mogą wpływać na efektywność wrogów naturalnych fitofagów. Sassi i in. [2006] badali wpływ symbiontu grzybowego *Neotyphodium lollii* trawy życicy, *Lolium perenne*, na biedronkę siedmiokrotkę odżywiającą się mszycą czeremchowo-zbożową żerującą na tej roślinie. Rozwój larw biedronek żerujących na trawie z endosymbiontem był przedłużony, a przeżywalność zredukowana. W tym więc przypadku endosymbionty i produkowane przez nie mykotoksyny, miały ujemny wpływ na drapieżcę. W długotrwałym działaniu wpływ tego endosymbiontu mógłby mieć ujemny wpływ na produktywność rośliny.

6. Procesy samoleczenia

U owadów, w przypadku porażenia przez pasożyta czy przez drapieżcę następują procesy samoleczenia. Może ona polegać na określonym zachowaniu w kierunku zapewnienia dobrostanu, lub odpowiednich zmianach w fizjologii organizmu. Symbiotyczne mikroorganizmy pojedynczych gatunków mszyc, skoczków, chrząszczy i pluskwiaków produkują substancje działające antybakteryjnie. Takie

bioaktywne związki mogą chronić stawonogi także przed patogenami, pasożytami i drapieżcami. Singer i in. [2009] badali zachowanie gąsienic *Grammia incorrupta* (Arctiidae) w przypadku porażenia ich przez rączycę. Stwierdzili, że pobieranie przez gąsienice alkaloidów pyrolizidinowych poprawiało przeżywalność spasożytowanych gąsienic i wywoływało odporność na rączyce. Gąsienice spasożytowane pobierały tych alkaloidów więcej niż gąsienice zdrowe. Fordyce i Nice [2008] porównywali ilość pobieranych przez gąsienice *Battus philenor* toksycznych kwasów z rośliny *Aristolochia* sp. i badali ich odporność na atak drapieżców. Młode gąsienice karmione sztucznymi pożywkami, pobierające większe ilości tych toksyn, wykazywały wyższą przeżywalność. Natomiast poziom tych toksyn w organiźmie motyli był odwrotnie skorelowany z zawartością tłuszczu. A więc zdolność pobierania toksyny wpływała na przeżywalność larw kosztem zawartości tłuszczu w motylach. To tłumaczy zmienność w pobieraniu toksyn u populacji w polu. Dla ochrony przed drapieżcami gąsienice raczej gromadzą toksyczne substancje z roślin a nie tworzą ich w swoich organizmach [Nishida 2002].

7. Podsumowanie

Obserwując żerowanie szkodników i prowadząc ich zwalczanie trudno jest do końca przyjąć fakt, że rośliny nie są z reguły odpowiednim pokarmem dla fitofagów, jakkolwiek zawierają wszystkie potrzebne komponenty, ale w bardzo różnych ilościach i proporcjach. Fitofagi, w tym szkodniki, zwykle ściśle regulują proporcje pobieranych poszczególnych składników pokarmowych, głównie białka i węglowodanów. Metabolity wtórne zawarte w roślinach, stanowiące ochronę przed roślinożercami, mają na nie różny wpływ, zwykle niekorzystny, jakkolwiek bywają także środkami do samoleczenia fitofaga. Wpływ pobranych z pokarmem metabolitów toksycznych i deterentnych na organizm zależy w zasadniczym stopniu od proporcji w pożywieniu białka do węglowodanów.

Wytwarzane związki obronne pozwoliły przetrwać roślinom nawet przy masowych pojawach szkodników, a jednocześnie zostały wykorzystane przez człowieka do bezpośredniej produkcji środków ochrony roślin lub stały się inspiracją do syntetyzowania całych grup substancji czynnych tych środków

Rośliny znajdujące się w stresie wywołanym przez niekorzystne czynniki środowiska są zwykle liczniej zasiedlane przez fitofagi. Nawet jednak pokrewne gatunki tego samego rodzaju reagują na stresy specyficznie.

Zawarte powszechnie w ciele fitofagów, głównie w przewodzie pokarmowym symbionty (bakterie, grzyby, pierwotniaki) pozwalają trawić najróżniejsze pokarmy roślinne i dostarczają koniecznych do życia substancji, których owady same nie są zdolne syntetyzować. Symbionty związane z roślinami także mogą wpływać na ich zdrowotność i na wrogów naturalnych fitofagów.

Nawożenie zarówno organiczne jak i nawozami mineralnymi, a także zabiegi herbicydami wpływają na rozwój szkodników powodując w określonych przypadkach znaczny wzrost ich liczebności. Znajomość reakcji fitofagów, a w tej liczbie szkodników na zmiany zachodzące w roślinach w różnych warunkach środowiskowych może być pomocna w prognozowaniu dalszego ich rozwoju i określeniu potrzeby zwalczania.

LITERATURA

1. Agbogha B.C., Powell W. (2007): Effect of the presence of a nonhost herbivore on the response of the aphid parasitoid *Diaeretiella rapae* to host-infested cabbage plants. J.Chem.Ecol., 33:2229-2235.
2. Awmack C.S., Leather S.R. (2002): Host plant quality and fecundity of herbivorous insects. Annu. Rev.Entomol., 47:817-844.
3. Baranowski T., Dankowska E. (2012): Integrowana ochrona kasztanowca białego przed szrotówkiem kasztanowcowiaczkiem (*Cameraria ohridella*). 52 Sesja Nauk. Inst. Ochr. Roślin – PIB. Poznań. Streszczenia, s.193.
4. Behmer S.T. (2008): Insect herbivore nutrient regulation. Annu. Rev.Entomol., 54:165-87.
5. Behmer S.T., Cox E., Raubenheimer D., Simpson S.J. (2003): Food distance and its effect on nutrient balancing in a mobile insect herbivore. Anim.Behav., 66:665-675.
6. Behmer S.T., Joern A. (2008): Coexisting generalist herbivores occupy unique nutritional feeding niches. PNAS, 105(6):1977-1982.
7. Behmer S.T., Lloyd C.M., Raubenheimer D., Stewart-Clarc J., Knight J., Leighton R.S., Harpers F.A., Smith J.A.C. (2005): Metal hyperaccumulation in plants: mechanisms of defence against insect herbivores. J.Chem.Ecol., 34:121-131.
8. Bertram S.M., Whatam E.M., Visanuvimol L., Behnet R., Lauzon C. (2009): Phosphorus availability influences cricket male atraction displays. Anim.Behav., 77:525-530.
9. Bidart-Buzat M.G., Imeh-Nathaniel A. (2008): Global change effects on plant chemical defences against insect herbivores. J.Integr.Pl.Biol., 50:1339-1354.
10. Boczek J. (2011): Wpływ podwyższonego poziomu dwutlenku węgla w atmosferze na owady i roztocze związane z roślinami i przechowalniami. Post.Nauk Roln., 4 /11:
11. Boczek J., Buczek A. (2010): Rola symbiontów w życiu stawonogów. A.Buczek, C.Błaszak (red.). AKAPIT, Lublin 2011: 79-93
12. Boczek J., Kiełkiewicz M. (1998): Wpływ suszy na występowanie niektórych szkodników. Ochrona Roślin, (1):10-12.
13. Cloyd R.A. (2010): Plant stress favors pests in urban landscapes. University of Illinois, http//www.grounds-mag.com/mag/grounds_maintenance /, 2 p.
14. Craig T.P., Price P.W., Itami J.K. (1995): Facultative sex ratio shifts by a herbivorous insect in response to variation in host plant quality. Oecologia 92:153-161.
15. Despland E., Noseworthy M. (2006): How well do specialist feeders regulate nutrient intake? Evidence from a gregarious tree-feeding caterpillar. J.Exper.Biol., 209:1301-1309.

16. Eubanks M.D., Styrsky D. (2005): Effect of plant feeding on the performance of omnivorous „predators". In: Wäckers E.I., van Rinn P.C.J..,Bruin J. Plant provided food and herbivore-carnivore interactions. Cambridge Univ.Press. 213 p.
17. Fordyce J.A., Nice C.C. (2008): Antagonistic, stage specific selection on defensive chemical sequestration in a toxic butterfly. Evolution 62(7):1610-1617.
18. Fujita A., Mitsuahashi J. (1995): Effect of dietary amino acids on the production of the sexual morph by the green peach aphid, *Myzus persicae*. Arch.Insect Biochem. Physiol., 29:259-268.
19. Girling R.D., Stewart-Jones A., Dherbecourt J., Staley J.T., Wright D.J., Poppy G.M. (2011): Parasitoids select plants more heavily infested with their caterpillar hosts: a new approach to aid interpretation of plant headspace volatiles. Proc.R.Soc.B., 278(1718):2646-2653.
20. Hare J.D. (2011): Ecological role of volatiles produced by plants in response to damage by herbivorous insects. Ann.Rev.Entomol., 56:161-180
21. Harmata J., Nawrot J. (1985): Substancje roślinne wpływające na rozwój i zachowanie się owadów. Mat. 25 Sesji Nauk. Inst. Ochr. Roślin. Poznań. s. 141-151.
22. Kaplan I., Thaler J.S. (2010): Plant resistance attenuates the consumptive and non-consumptive impacts of predators on prey. Oikos, 119:1105-1113.
23. Kazana E., Pope T.W., Tibbles L., Bridges M.. Pickett J.A., Bones A.M., Powell G., Rossiter J.T. (2007): The cabbage aphid: a walking mustard oil bomb. Proc.Roy.Sioc., B,doi.10.1098/rspb.0237
24. Kochman J., Strawiński K. (1953): Ochrona Roślin. PWRiL. Warszawa. 680 s.
25. Koricheva J., Larsson S., Haukioja E. 1998. Insect performance on experimentally stressed woody plants: a meta analysis. Annu.Rev.Entomol., 43:195-216.
26. Lee K.P., Cory J.S., Wilson K., Ruebenheimer D., Simpson S.J. (2006): Flexible diet choice offsets protein costs of pathogen resistance in a caterpillar. Proc.R.Soc.London Sci., B,273:823-829.
27. Matyjaszczyk E. (2010): Aktualne możliwości ochrony roślin w produkcji ekologicznej. Inst. Ochr. Roślin – PIB. Poznań. 102 s.
28. Mayntz D., Raubenheimer D., Salomon M., Toft S., Simpson S.J. (2005): Nutrient-specific foraging in invertebrate predators. Science 307:111-113.
29. Nawrot J. (1984): Produkty naturalne w ochronie roślin. Pestycydy 3-4. s. 1-31.
30. Nishida B. (2002): Sequestration of defensive substances from plants by Lepidoptera. Annu.Rev.Entomol., 47:57-92
31. Parsons M.W., Munkvolt G.P. (2010): Associations of planting date, drought stress, and insects with *Fusarium* ear rot and fumonisin B1 contamination in California maize.
32. J. Food Addid. § Contaminants, A, 27:591-607.
33. Romeis J., Wäckers F.L. Nutritional suitability of individual carbohydrates and amino acids for adult *Pieris brassicae*. Physiol.Entomol., 27:148-154.
34. Sassi C.de, Müller C.B., Krauss J. (2006): Fungal plant endosymbionts alter life history and reproductive success of aphid predators. Proc. R.Soc. B., 273:1301-6.
35. Singer M.S., Mace K.C., Bernays A. (2009): Self-medication as adaptive plasticity: increased ingestion of plant toxins by parasitized caterpillars. PloSone. 4:1-13.
36. Sorensen J.S., Dearing M.D. (2006): Efflux transporters as a novel herbivore countermechanism to plant chemical defenses. J.Chem.Ecol. 32:1181-1196.

37. Staley J.T., Steward-Jones A., Pope T.W., Wright D.J., Leather S.R., Hadley P., Rossiter J.T.,van Emden H.F., Poppy G.M. (2010): Varying responses of insect herbivores to altered plant chemistry under organic and conventional treatments. Proc.Biol.Sci. 277(1682):779-786.
38. Wilder S.M., Holway D.A., Suarez A.V., Eubanks M.D. (2011): Macronutrient content of plant-based food affects growth of carnivorous arthropod. Ecology, 92(2):325-332.
39. Zwolińska-Śniatałowa Z. (1974): Zmiany biochemiczne w roślinach pod wpływem chemicznych środków ochrony roślin. Biul. Inst. Ochr. Roślin 57. s. 81-92.
40. Zwolińska-Śniatałowa Z., Ruszkowska M., Bilska W. (1987): Badanie różnic w składzie aminokwasowym białka roślin pszenicy ozimej jako czynnika pokarmowego mszyc po zastosowaniiu herbicydów. Mat. 27 Sesji Nauk Inst. Ochr. Roślin, cz. 2 Postery. s. 55-59.

JAN BOCZEK, STEFAN PRUSZYŃSKI

ROŚLINY JAKO POKARM I ŚRODOWISKO ŻYCIA OWADÓW I ROZTOCZY

Słowa kluczowe: *owady, roztocze, rośliny, wartość pokarmowa, zachowanie, reakcje obronne, ochrona roślin*

STRESZCZENIE

Ewolucja i rozwój owadów i roztoczy były od początku silnie powiązane z ewolucją roślin. Owady przystosowywały się do wykorzystania roślin jako pokarmu, a także miejsca rozmnażania i schronienia. Rośliny natomiast wytwarzały mechanizmy obronne, między innymi poprzez budowę morfologiczną oraz syntetyzowanie toksycznych dla owadów i roztoczy alkaloidów i innych substancji.

Na wzajemne stosunki pomiędzy roślinami i roślinożercami wpływ wywierają sytuacje stresowe takie jak susza, zanieczyszczenia przemysłowe, nawożenie, a także stosowanie środków ochrony roślin. Izolowane z roślin toksyczne dla roślinożerców związki chemiczne są wykorzystywane do produkcji środków ochrony roślin, a także stały się inspiracją w tworzeniu syntetycznych pochodnych tych związków.

Znajomość zachowania się roślin i roślinożerców w zmieniających się warunkach glebowo-klimatycznych może być bardzo pomocna w prognozowaniu rozwoju szkodników i ustalania potrzeby ich zwalczania.

JAN BOCZEK, STEFAN PRUSZYŃSKI

PLANTS AS FOOD AND HABITAT FOR INSECTS AND MITES

Key words: *insects, mites, plants, herbivores, nutrients, parasitoids, predators, plant protection*

SUMMARY

Host plant quality directly affects potential and achieved herbivore fecundity and reproductive strategies. Insect herbivores strongly regulate their nutrient intake including allochemicals. The nitrogenous nutrients are a limiting factor for herbivore survival, growth and fecundity. Herbivore insects usually exhibit enhanced performance and outbreak dynamics on stressed plants do to increased changes in plant physiology. Closely related. coocuring and generalist feeding herbivores eat protein and carbohydrate in different amounts and ratios even if they eat the same plant taxa. Plants in rban landscapes are subject to stress factors (pollutants, automobile exhaust, higher temperature) may reduce the abundance of natural enemies, parasitoids and predators. Many species of insects possess the capacity to learn to guide an active search for food and hosts. Both plants and arthropod herbivores generate select forces that lead to the evolution of plant defence against herbivores and pathogens.

e-mail: janboczek@sggw.pl

e-mail: s.pruszynski@ior.poznan.pl

ALEKSANDRA ŁUCZAK
Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu

MAGDALENA KORYTOWSKA
Lasy Państwowe Nadleśnictwo Babki

PLANOWANIE ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU W GMINIE Z ZASTOSOWANIEM METODY AHP

1. Wstęp

W 1980 roku została nakreślona w dokumentach „*Światowej Strategii Ochrony Przyrody*" idea zrównoważonego rozwoju, a jego definicję przedstawiono w raporcie WCED[1], tzw. Raporcie Brundtland z 1987 roku – „Nasza Wspólna Przyszłość" [*Our Common Future* 1987]. Raport ten podaje, że „*na obecnym poziomie cywilizacyjnym możliwy jest rozwój zrównoważony, to jest taki rozwój, w którym potrzeby obecnego pokolenia mogą być zaspokojone bez umniejszania szans przyszłych pokoleń na ich zaspokojenie*". Dalsze działania komisji WCED przyczyniły się do zwołania *Szczytu Ziemi* w Rio de Janeiro w 1992 roku, na którym w formie rezolucji powstał dokument znany jako „Agenda 21"[2], w którym zdefiniowano problem rozwoju zrównoważonego [Sztumski 2006]. Dokument ten przedstawia sposób opracowania i wdrażania programów zrównoważonego rozwoju na poziomie lokalnym.

Również w Polsce zasada zrównoważonego rozwoju została zapisana w Art. 5 Konstytucji RP [Dz. U. nr 78, poz. 743]. Zgodnie z tą zasadą Rzeczpospolita Polska „*zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju*". Według ustawy *Prawo ochrony środowiska* [Dz.U. z 2001 r. Nr 62, poz. 627] przez

[1] WCED (ang. World Commission on Environment and Development) - Światowa Komisja ds. Środowiska i Rozwoju, nazywana jest również „Komisją Brundtland" powołana w 1983 roku przez Gro Harlem Brundtland.

[2] Agenda 21 (ang. Action Programme – Agenda 21). Jej polska wersja ukazała się w roku 1993 w opracowaniu „Dokumenty końcowe Konferencji Narodów Zjednoczonych „Środowisko i Rozwój".

zrównoważony rozwój rozumie się taki „*rozwój społeczno-gospodarczy, w którym następuje proces integrowania działań politycznych, gospodarczych i społecznych, z zachowaniem równowagi przyrodniczej oraz trwałości podstawowych procesów przyrodniczych, w celu zagwarantowania możliwości zaspokajania podstawowych potrzeb poszczególnych społeczności lub obywateli zarówno współczesnego pokolenia, jak i przyszłych pokoleń*". Wskazuje on potrzebę świadomego kształtowania relacji pomiędzy wzrostem gospodarczym, a stanem środowiska przyrodniczego i zdrowia człowieka [Bocian 2009].

Wilkin [2011] stwierdza, że „*koncepcja rozwoju zrównoważonego stała się paradygmatem współczesnych teorii rozwoju*". Opierając się na tej koncepcji wiele jednostek administracyjnych planuje swój rozwój. Przydatnym narzędziem do planowania rozwoju jest strategia rozwoju stanowiąca długookresowy plan, który wytycza strategiczne cele rozwoju oraz kierunki i priorytety działań niezbędne do osiągnięcia przyjętych celów i realizacji zadań [Ziółkowski 2000]. Strategia umożliwia zaplanowanie przyszłości w perspektywie kilkunastu lat z wykorzystaniem istniejącego potencjału danej jednostki administracyjnej [Giordano 2006]. Strategia rozwoju jest pomocna w procesie pozyskiwania dodatkowych zewnętrznych źródeł finansowania, a także stanowi wymóg dla pozyskania środków pomocowych z funduszy Unii Europejskiej. Pomimo, że sporządzanie strategii przez gminy nie jest obowiązkowe, może być ona ważnym dokumentem w procesie planowania jej rozwoju.

Wśród metod wykorzystywanych do budowy strategii rozwoju przeważają metody jakościowe, tj. analiza SWOT. Należy zatem zauważyć pewien niedostatek stosowanych metod ilościowych w tym zakresie. Jedną z metod pozwalającą rozwiązać ten problem jest analityczny proces hierarchiczny. Daje możliwość kwantyfikowania ważności czynników strategicznych tj.: celów i zadań strategicznych oraz scenariuszy rozwoju, a także pozwala na dokonanie wyboru najlepszego scenariusza rozwoju ze zbioru zaproponowanych.

Celem pracy było wykorzystanie analitycznego procesu hierarchicznego (AHP) do oceny znaczenia czynników strategicznych (celów, zadań i scenariuszy rozwoju) oraz wyboru scenariusza rozwoju w gminie. Zastosowanie tej metody w procesie planowania rozwoju wymaga przyjęcia założeń, dotyczących hierarchii czynników wywierających wpływ na rozwój gminy. Z tego powodu jako podstawę przyjęto cel główny, którym jest zapewnienie najlepszego zrównoważonego rozwoju gminy. Cel główny został uszczegółowiony poprzez cele podrzędne dotyczące ochrony środowiska przyrodniczego, rozwoju usług społecznych, rozwoju infrastruktury technicznej oraz wspierania rozwoju gospodarczego, a w ramach każdego z nich wyróżniono pakiet kierunków działań (zadań). Następnie nakreślono trzy alternatywne scenariusze rozwoju.

2. Metodyka badań

Procedura oceny czynników strategicznych: celów, zadań i scenariuszy rozwoju opiera się na analitycznym procesie hierarchicznym [Saaty 1980, Łuczak, Wysocki 2005, Łuczak, Nochowicz 2010] i obejmuje następujące etapy postępowania:

Etap 1. Budowa hierarchii, wzajemnie powiązanych elementów decyzyjnych, składającej się z celu głównego, celów podrzędnych, zadań i scenariuszy rozwoju. Cel główny jest ogólnym zamierzeniem, które winno być zrealizowane w przyszłości; cele podrzędne stanowią uszczegółowienie celu głównego; zadania są to niezbędne działania do osiągnięcia celów; scenariusz rozwoju jest bardziej lub mniej wiernym opisem sytuacji mogącej zaistnieć w rzeczywistości gospodarczej.

Etap 2. Porównanie parami ważności elementów na każdym poziomie hierarchii z wykorzystaniem do tego dziewięciostopniowej skali Saaty'ego (tabela 1).

Tabela 1

Dziewięciostopniowa skala Saaty'ego

Skala ważności	Definicja
1	Jednakowe znaczenie obu czynników strategicznych
3	Niewielka lub umiarkowana przewaga jednego czynnika strategicznego nad drugim
5	Silna przewaga jednego czynnika strategicznego nad drugim
7	Bardzo silna przewaga jednego czynnika strategicznego nad drugim
9	Absolutna przewaga jednego czynnika strategicznego nad drugim
2, 4, 6, 8	Wartości pośrednie między dwoma sąsiednimi ocenami są stosowane w razie konieczności, gdy istnieje potrzeba wyrażenia opinii w postaci liczb, ponieważ nie ma odpowiedniego słowa do ich opisania
Odwrotność powyższych skal	Przechodniość ocen: Jeśli porównując *X* z *Y* przyporządkujemy wartość *a*, to wynikiem porównania *Y* z *X* musi być 1/*a*.

Źródło: Saaty [1980].

Etap 3. Zestawienie wyników porównań w macierze i sprawdzenie, czy porównania zostały przeprowadzone poprawnie. Uzyskane opinie grupy ekspertów zostają uśrednione za pomocą średniej geometrycznej i zestawione w macierze porównań. Następnie oblicza się wskaźnik zgodności, który pozwala określić, w jakim stopniu wzajemne porównania ważności czynników strategicznych są zgodne. Oczekuje się, aby ten wskaźnik przyjmował jak najniższe wartości (przeważnie do 10%).

Etap 4. Obliczenie priorytetów lokalnych i globalnych elementów decyzyjnych. Dla każdego wiersza macierzy porównań oblicza się średnie geometryczne, a następnie w ramach każdej macierzy porównań wielkości te

normalizuje się. Uzyskane wielkości to priorytety lokalne. Wyrażają one udział danego czynnika strategicznego w osiąganiu celu na poziomie bezpośrednio wyższym. Natomiast priorytety globalne danego poziomu reprezentują udział każdego elementu decyzji (z poszczególnych poziomów) w osiąganiu celu głównego. Priorytet globalny uzyskuje się przez przemnożenie wartości priorytetu lokalnego tego poziomu decyzji przez wartość priorytetu globalnego poziomu bezpośrednio wyższego.

Etap 5. Wybór najwłaściwszego scenariusza rozwoju spośród zaproponowanych. Dokonuje się go na podstawie analizy wartości priorytetów globalnych scenariuszy, wybierając ten wariant decyzyjny, dla którego waga ważności jest największa.

Proponowane podejście zilustrowano przykładem dla gminy miejsko-wiejskiej Sompolno w województwie wielkopolskim. Za podstawę źródłową badań przyjęto dane uzyskane z badań ankietowych nt. stanu i możliwości rozwojowych gminy Sompolno przeprowadzonych w 2011 roku wśród 15 radnych tej gminy.

3. Ocena ważności zadań strategicznych i wybór scenariusza rozwoju

Uwzględniając założenia zrównoważonego rozwoju oraz wcześniejsze dokumenty strategiczne tj.: *Studium uwarunkowań* [2005] i *Strategia rozwoju gminy* [2007] ustalono hierarchię czynników strategicznych. Za cel główny dla gminy Sompolno przyjęto zapewnienie zrównoważonego rozwoju gminy. Cele podrzędne dotyczyły:

- ochrony środowiska przyrodniczego,
- rozwoju usług społecznych,
- rozwoju infrastruktury technicznej,
- wspierania rozwoju gospodarczego gminy.

Wyznaczone cele podrzędne wskazują zasadnicze kierunki rozwoju gminy. W celu ich osiągnięcia niezbędne są bardziej szczegółowe działania – zadania. W ramach każdego celu podrzędnego wyróżniono następujące zadania:

I cel podrzędny: Ochrona środowiska przyrodniczego (środowisko przyrodnicze)[3]

Zadania:

1. Zagospodarowanie terenów pokopalnianych (tereny pokopalniane),
2. Zwiększanie świadomości ekologicznej mieszkańców (świadomość ekologiczna),
3. Segregacja odpadów i utylizacja odpadów niebezpiecznych (odpady),

[3] W nawiasach zostały podane hasła, które w dalszej części niniejszej pracy będą stosowane jako skróty przyjętych zadań.

4. Zwiększanie atrakcyjności przyrodniczej (atrakcyjność przyrodnicza),

II cel podrzędny: Rozwój usług społecznych (usługi społeczne)
Zadania:
1. Poprawa dostępu do podstawowej i specjalistycznej opieki zdrowotnej (opieka zdrowotna),
2. Modernizacja przedszkolnej i szkolnej bazy dydaktycznej (baza dydaktyczna),
3. Rozwój i modernizacja infrastruktury kulturalnej i sportowej (infrastruktura kulturalna i sportowa),
4. Poprawa bezpieczeństwa ruchu drogowego (bezpieczeństwo),
5. Rozbudowa infrastruktury rekreacyjnej (infrastruktura rekreacyjna),
6. Poprawa jakości pomocy społecznej (pomoc społeczna),

III cel podrzędny: Rozwój infrastruktury technicznej (infrastruktura techniczna)
Zadania:
1. Modernizacja sieci wodociągowej (sieć wodociągowa),
2. Rozbudowa sieci kanalizacyjnej (sieć kanalizacyjna),
3. Budowa sieci gazowej (sieć gazowa),
4. Budowa i modernizacja dróg gminnych (drogi),
5. Wspieranie rozwoju budownictwa mieszkaniowego (budownictwo mieszkaniowe),
6. Rozwój łączności teleinformatycznej (łączność teleinformatyczna),

IV cel podrzędny: Wspieranie rozwoju gospodarczego (gospodarka)
Zadania:
1. Zalesianie najsłabszych gruntów (zalesienia),
2. Wspieranie rozwoju stowarzyszeń i grup producenckich (grupy producenckie),
3. Rozwój przechowalnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego (przechowalnictwo i przetwórstwo),
4. Rozwój agroturystyki i turystyki (agroturystyka i turystyka),
5. Wyznaczenie terenów pod inwestycje i uzupełnienie planów przestrzennych (inwestycje i plany),
6. Tworzenie warunków do rozwoju funkcji pozarolniczych obszaru gminy (funkcje pozarolnicze),
7. Wprowadzenie nowych form promocji gminy (promocja gminy),

Następnie opracowano dla gminy Sompolno trzy scenariusze rozwoju w określonym horyzoncie czasu, tzn. do 2016 roku. Dotyczyły one zrównoważonego rozwoju poprzez wspieranie działań związanych z:

– działalnością pozarolniczą (scenariusz A),
– agrobiznesem (scenariusz B),
– usługami, turystyką i agroturystyką (scenariusz C).

Zestawiając cel główny, cztery cele podrzędne z dwudziestoma trzema zadaniami oraz trzema scenariuszami rozwoju, utworzona została hierarchia czynników strategicznych (rysunek 1).

Następnie 15 radnych gminy Sompolno dokonało porównań parami ważności czynników strategicznych. Radni gminy Sompolno dokonali porównań parami ważności czynników strategicznych na każdym poziomie hierarchii. Celem tych porównań było oszacowanie oddziaływania celów podrzędnych, zadań i scenariuszy rozwoju na cel główny. Do porównań zastosowano dziewięciostopniową skalę Saaty'ego. Przeprowadzono porównania stopnia ważności celów podrzędnych w obrębie przyjętego celu głównego. Następnie dokonano porównań stopnia ważności zadań w odniesieniu do każdego celu podrzędnego oraz scenariuszy w obrębie każdego z zadań. Oceny te zostały uśrednione za pomocą średniej geometrycznej, a wyniki porównań – zestawione w macierze.

Następnie sprawdzono poprawność porównań przy pomocy współczynnika niezgodności CR. W każdym analizowanym przypadku wartość współczynnika niezgodności CR nie przekraczała 10%, co świadczy o konsekwencji porównań.

Wyniki porównań posłużyły do obliczenia znormalizowanych wektorów własnych macierzy porównań (priorytety lokalne), które wyznaczyły względną ważność elementów decyzyjnych (celów podrzędnych, zadań i scenariuszy) w odniesieniu do poziomu bezpośrednio wyższego. Priorytety lokalne były podstawą do obliczenia priorytetów globalnych. Wartości globalne reprezentują udział danego czynnika strategicznego, z poszczególnych poziomów, w osiągnięciu celu głównego.

Z rysunku 1 wynika, że najwyższy priorytet globalny uzyskał cel podrzędny związany ze wspieraniem rozwoju gospodarczego gminy (0,423). Oznacza to, że rozwój gospodarczy miał największy, bo ponad 42% udział w osiąganiu zrównoważonego rozwoju gminy.

Drugim bardzo ważnym czynnikiem mającym wpływ na realizację celu głównego był rozwój infrastruktury technicznej (0,275). Mniejszy wpływ na osiągnięcie celu głównego miała ochrona środowiska przyrodniczego (0,152) oraz rozwój usług społecznych (0,149).

Wśród najważniejszych zadań w procesie osiągania celu głównego wyróżnić należy tworzenie warunków do rozwoju funkcji pozarolniczych obszaru gminy. Wartość priorytetu globalnego zadania związanego z funkcjami pozarolniczymi była najwyższa i wyniosła 0,078 (rysunek 1). Oznacza to, że należy ograniczać rolę rolnictwa i dawać możliwości rozwijania działalności w innych obszarach gospodarki. Ponadto realizacja tego zadania może przyczynić się do przyciągnięcia inwestorów.

Rysunek 1

Schemat hierarchiczny oraz wartości priorytetów lokalnych i globalnych czynników strategicznych wywierających wpływ na rozwój gminy Sompolno według opinii radnych

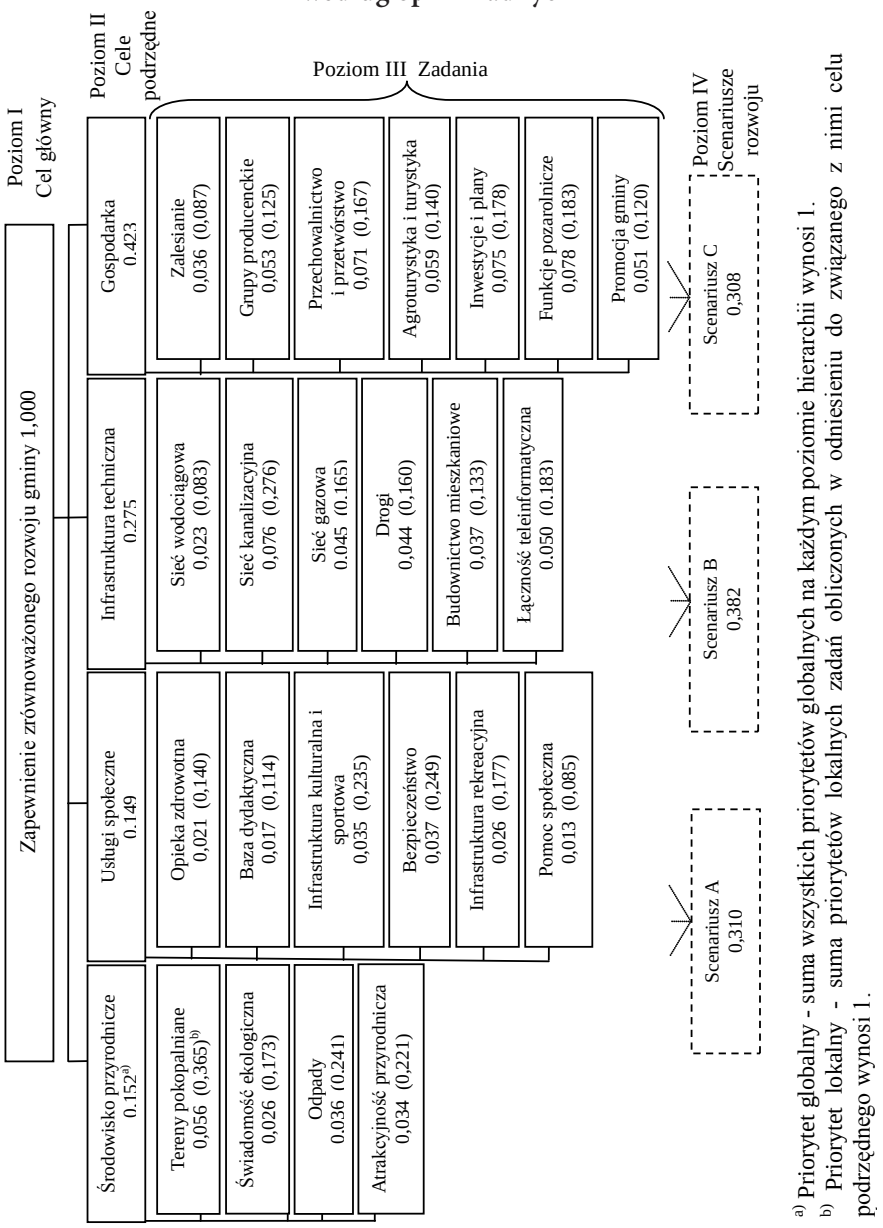

a) Priorytet globalny - suma wszystkich priorytetów globalnych na każdym poziomie hierarchii wynosi 1.
b) Priorytet lokalny - suma priorytetów lokalnych zadań obliczonych w odniesieniu do związanego z nimi celu podrzędnego wynosi 1.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie wyników badania ankietowego nt. stanu i możliwości rozwojowych gminy przeprowadzonego wśród radnych gminy Sompolno (Korytowska 2011).

Kolejne ważne zadania związane były z rozbudową sieci kanalizacyjnej (0,076) oraz wyznaczeniem terenów pod inwestycje i uzupełnieniem planów przestrzennych (0,075) (rysunek 1).

Warto jeszcze zwrócić uwagę na dwa zadania, które w znacznym stopniu wpływały na zapewnienie zrównoważonego rozwoju gminy. Były to rozwój przechowalnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego (0,071) oraz rozwój agroturystyki i turystyki (0,059). Zadania te przyczyniają się do aktywizacji funkcji pozarolniczych obszaru gminy i mogą doprowadzić do rozwoju gospodarczego.

Mniejsze nieco znaczenie miały zadania dotyczące zagospodarowania terenów pokopalnianych (0,056), wspieranie rozwoju stowarzyszeń i grup producenckich (0,053), wprowadzanie nowych form promocji gminy (0,051) oraz rozwoju łączności teleinformatycznej (0,050).

Pozostałe zadania odgrywały mniejsze znaczenie w osiągnięciu celu głównego. Wartość ich priorytetów globalnych była niższa niż 5%. Najniższe wartości priorytetów uzyskały zadania związane z realizacją celu podrzędnego dotyczącego rozwoju usług społecznych. Do tych zadań należy zaliczyć poprawę dostępu do podstawowej i specjalistycznej opieki zdrowotnej (0,021), modernizację przedszkolnej i szkolnej bazy dydaktycznej (0,017) oraz poprawę jakości pomocy społecznej (0,013) (rysunek 1). Są to elementy, które w najmniejszym stopniu wpływały na osiągnięcie celu głównego. Spowodowane to było dość wysokim poziomem rozwoju usług społecznych w gminie Sompolno, dlatego zadania te nie wymagały natychmiastowej realizacji.

Ostatni krok postępowania w metodzie AHP polegał na wyborze najwłaściwszego scenariusza. Dokonane zostały porównania parami ważności scenariuszy w stosunku do poszczególnych zadań. W wyniku tych porównań określono ważność proponowanych scenariuszy rozwoju w osiąganiu celu głównego.

Dla gminy Sompolno najważniejszym w osiąganiu celu głównego okazał się scenariusz B zakładający zrównoważony rozwój poprzez wspieranie agrobiznesu (priorytet globalny 0,382) (rysunek 1). Jednak zauważyć należy, że pomimo uzyskania najwyższego priorytetu przez scenariusz B, priorytety pozostałych scenariuszy były zbliżone. Scenariusze wspierające działalność pozarolniczą (0,310) oraz usługi, turystykę i agroturystykę (0,303) otrzymały podobne wartości priorytetów globalnych (wag ważności). Taki rozkład wag ważności, może wynikać ze specyfiki gminy Sompolno, gdyż jest to gmina przemysłowo-rolnicza ze znacznym obszarem chronionego krajobrazu (82,5% powierzchni gminy, *Bank Danych Lokalnych* 2010). Z tego powodu uzasadnione jest posłużenie się scenariuszem B do określenia perspektywy rozwoju gminy Sompolno do 2016 roku, jednak z elementami pozostałych dwóch scenariuszy.

Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonych obliczeń i analiz można sformułować następujące stwierdzenia i wnioski:

1. Przeprowadzone badania ankietowe wśród radnych gminy Sompolno wykazały, że najważniejszym celem podrzędnym, mającym wpływ na osiągnięcie celu głównego odnoszącego się do zapewnienia zrównoważonego rozwoju gminy, było wspieranie rozwoju gospodarczego. Drugim ważnym celem podrzędnym był rozwój infrastruktury technicznej. Mniejsze znaczenia miały cele dotyczące ochrony środowiska przyrodniczego oraz rozwoju usług społecznych.
2. Wśród zadań za najważniejsze radni uznali tworzenie warunków do rozwoju funkcji pozarolniczych obszaru. Wysokie wartości priorytetu globalnego uzyskały również zadania związane z rozbudową sieci kanalizacyjnej, wyznaczeniem terenów pod inwestycje i uzupełnieniem planów przestrzennych oraz rozwojem przechowalnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego. Natomiast za najmniej istotne w osiąganiu celu głównego radni uznali zadania związane z rozwojem usług społecznych tj.: poprawą dostępu do podstawowej i specjalistycznej opieki zdrowotnej, modernizacją przedszkolnej i szkolnej bazy dydaktycznej oraz poprawą jakości pomocy społecznej.
3. Najważniejszym scenariuszem według radnych gminy Sompolno okazał się scenariusz związany ze wspieraniem agrobiznesu. Dwa pozostałe scenariusze, wspierające działalność pozarolniczą oraz usługi, turystykę i agroturystykę miały podobną ważność, gdyż otrzymały zbliżone priorytety globalne. Na tej podstawie nie można było wybrać jednego scenariusza rozwoju, gdyż żaden z nich nie uzyskał znaczącej przewagi nad pozostałymi. Można jednak planować rozwój gminy w oparciu o scenariusz B z elementami pozostałych scenariuszy. Zatem scenariusz dla gminy Sompolno powinien dotyczyć zrównoważonego i wielofunkcyjnego rozwoju, który umożliwi pełne wykorzystanie różnorodnych zasobów.
4. Metoda analitycznego procesu hierarchicznego może być przydatnym narzędziem wspomagającym proces planowania rozwoju jednostek administracyjnych.

LITERATURA

1. Bocian A. F. (2009): *Implementacja idei zrównoważonego rozwoju w procesie globalizacji.* W: Zrównoważony rozwój gospodarki opartej na wiedzy. Pod red. B. Poskrobko, Wydawnictwo WSE, Białystok.
2. Giordano K. (2006): *Planowanie zrównoważonego rozwoju gminy w praktyce*, Wydawnictwo KUL, Lublin.

3. Korytowska M. (2011): *Planowanie rozwoju gminy Sompolno z wykorzystaniem analitycznego procesu hierarchicznego*. Materiał źródłowy. Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, Poznań.
4 Łuczak A., Wysocki F. (2005): *Wykorzystanie metod taksonometrycznych i analitycznego procesu hierarchicznego do programowania rozwoju obszarów wiejskich*, Wydawnictwo Akademii Rolniczej im. Augusta Cieszkowskiego w Poznaniu, Poznań.
5. Łuczak A., Nochowicz B. (2010): *Ocena czynników strategicznych w gminie wiejskiej z wykorzystaniem analitycznego procesu hierarchicznego*, Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu. tom XII, zeszyt 2, 185 - 189.
6. *Our Common Future* (1987): Wordl Commision on Eviromental and Development [http://www.un-documents.net/ocf-ov.htm#1.2].
7. Saaty T.L., (1980): *The Analytic Hierarchy Process Planning, Priority Setting.* Resource Allocation, MacGraw-Hill, New York.
8. *Strategia rozwoju gminy Sompolno na lata 2007 – 2013* (2007): Urząd Miejski w Sompolnie, Sompolno.
9. *Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Sompolno - zmiana studium* (2005): Sompolno.
10. Szumski W. (2006): *Idea zrównoważonego rozwoju a możliwości jej urzeczywistnienia*. Problemy Ekorozwoju vol. 1 No 2, 73-76.
11. Wilkin J (2011): *Wielofunkcyjność wsi i rolnictwa a rozwój zrównoważony.* Wieś i Rolnictwo, nr 4 (153), 27-40.
12. Ziółkowski M. (2000): *Proces formułowania strategii rozwoju gminy*, Instytut Przedsiębiorczości i Samorządności, Warszawa.
13. *Bank Danych Regionalnych*, GUS, http://www.stat.gov.pl/bdl/app/strona.html?p_name=indeks.

ALEKSANDRA ŁUCZAK, MAGDALENA KORYTOWSKA

PLANOWANIE ZRÓWNOWAŻONEGO ROZWOJU W GMINIE Z ZASTOSOWANIEM METODY AHP

Słowa kluczowe: *planowanie rozwoju, zrównoważony rozwój, analityczny proces (AHP) hierarchiczny, czynniki strategiczne, gmina*

STRESZCZENIE

W pracy dokonano oceny ważności czynników strategicznych (celów i zadań strategicznych oraz scenariuszy rozwoju) a także wyboru scenariusza rozwoju dla gminy przy wykorzystaniu analitycznego procesu hierarchicznego. Analityczny Proces Hierarchiczny (AHP) jest jedną z metod matematycznych służącą do rozwiązywania wielokryterialnych problemów decyzyjnych. W metodzie tej problem decyzyjny przedstawiany jest w postaci hierarchicznego schematu decyzyjnego. Schemat ten konstruowany jest drogą rozkładu rozważanego problemu na elementy składowe decyzji: cel główny, cele podrzędne, zadania oraz scenariusze rozwoju. Na każdym poziome hierarchii dokonuje się porównań tych elementów parami i oszacowania wagi każdego elementu. Za najlepszy scenariusz

uznaje się ten, dla którego waga ma największą wartość. Proponowana procedura została zilustrowana przykładem dotyczącym planowania zrównoważonego rozwoju dla gminy Tarnowo Podgórne w województwie wielkopolskim.

Przeprowadzone badania wykazały, że najważniejszym celem podrzędnym dla gminy Sompolno, mającym wpływ na osiągnięcie celu głównego odnoszącego się do zapewnienia zrównoważonego rozwoju gminy, było wspieranie rozwoju gospodarczego. Drugim ważnym celem podrzędnym był rozwój infrastruktury technicznej. Mniejsze znaczenie miały cele dotyczące ochrony środowiska przyrodniczego oraz rozwoju usług społecznych. Wśród zadań za najważniejsze radni uznali tworzenie warunków do rozwoju funkcji pozarolniczych obszaru, rozbudowę sieci kanalizacyjnej, wyznaczenie terenów pod inwestycje i uzupełnienie planów przestrzennych oraz rozwój przechowalnictwa i przetwórstwa rolno-spożywczego. Natomiast za najmniej istotne w osiąganiu celu głównego radni uznali zadania związane z rozwojem usług społecznych. Najważniejszym scenariuszem według radnych gminy Sompolno okazał się scenariusz związany ze wspieraniem agrobiznesu. Dwa pozostałe scenariusze, wspierające działalność pozarolniczą oraz usługi, turystykę i agroturystykę miały podobną ważność. Zatem scenariusz dla gminy Sompolno powinien dotyczyć zrównoważonego i wielofunkcyjnego rozwoju.

ALEKSANDRA ŁUCZAK, MAGDALENA KORYTOWSKA

PLANNING OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN COUNTRY BY APPLICATION OF AHP METHOD

Key words: *planning development, sustainable development, analytic hierarchic process (AHP), strategic factors, commune*

SUMMARY

The paper is a trial of application of analytical hierarchy process to evaluation of importance of strategic factors and choice of scenario of development in commune. The Analytic Hierarchic Process is one of the mathematics methods elaborated by Saaty and it can be used for solving of multi-criteria decision problems. Decisions problem is presented as a hierarchic tree, where on the top is a main goal, basic goals and attributes are on lower levels, while possible decisions (scenarios of development) are on the lowest level in the hierarchy. On respective levels, elements are pairwise compared by local experts. Next priorities of each element are estimated. The highest value of this one is considered as the best and suggested for using. The proposed procedure was employed to programming of sustainable development in commune Tarnowo Podgórne in wielkopolska province.

Study showed that the most important secondary goal for commune Sompolno was support economic development. The development of technical infrastructure was second important secondary goal. The smaller meanings had the goals the relating protections of natural environment as well as the development of social services. Among activities for the most important the councillors recognise the creating of conditions to development of nonagricultural functions of area, extension of sewage net, delimitation the terrains under

investments and the supplement of spatial plans as well as the development of storage and the food processing. However the for least essential in achieving main aim councillors recognise activities connected with development of social services. The most important scenario according to councillors of commune Sompolno was scenario connected from support agribusiness. Two other scenarios, supporting nonagricultural activity as well as service, tourism and agriturism they had similar validity. Therefore scenario for commune Sompolno should concern sustainable and the multi-functional development.

e-mail: luczak@up.poznan.pl

e-mail: magdalena.korytowska@wp.pl

ALICJA WITUSZYŃSKA
Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej –
Państwowy Instytut Badawczy w Warszawie

SYTUACJA EKONOMICZNA GOSPODARSTW PASIECZNYCH W 2009 ROKU PROWADZĄCYCH RACHUNKOWOŚĆ POLSKI FADN

1. Wstęp

W 2009 roku było w naszym kraju 1 123 356 rodzin pszczelich [Semkiw P., Ochal J. 2009, str. 6], co oznacza 36% wzrost w stosunku do roku 2007, kiedy było ich 716 472. Pod względem liczby rodzin pszczelich Polska znajduje się wśród krajów Unii Europejskiej na czwartym miejscu po Hiszpanii, Grecji i Francji. W wyniku niekorzystnego wpływu warunków zimowania, występowania chorób w pasiekach i zatruć pszczół wywołanych niewłaściwym stosowaniem środków ochrony roślin przez rolników oraz likwidacji gospodarstw nierentownych prowadzonych często przez pszczelarzy w podeszłym wieku, liczebność rodzin pszczelich ulega ciągłym wahaniom.

Polska wyróżnia się na tle krajów europejskich tzw. poziomem napszczelenia, które oznacza liczbę rodzin pszczelich przypadających na 1 km^2. Wynosi ono w naszym kraju 3,7 rodzin pszczelich, podczas gdy średnio w UE – 2,9 [Semkiw P., Ochal J. 2009, str. 5].

W 2009 roku było w Polsce około 45 tysięcy zawodowo czynnych pszczelarzy, a według danych PZP w 2008 roku aż 60,7 % pszczelarzy było w wieku powyżej 50 lat [Semkiw P., Ochal J. 2009, str. 6 i 7] Produkcja pasieczna nie należy do stabilnych gałęzi produkcji. Problemy, jak choćby walka z groźną dla pszczół chorobą – warrozą, bardzo utrudniają przewidywanie wyników produkcyjnych. Tymczasem w analizach dotyczących potrzeb zapylania roślin oblicza się, że straty wynikające z niedoboru rodzin pszczelich w Polsce wynoszą ok. 2,5 – 3 mld zł [Skubida P. 2010 str. 2]. Obok dostarczania odżywczego miodu oraz cenionego w przemyśle wosku, pszczoły odgrywają niezmiernie ważną rolę w zapylaniu

roślin uprawnych przyczyniając się w ten sposób do zwiększenia plonów. Badania wykazały, że dzięki pszczołom, np. plon rzepaku może wzrosnąć o 30%, a gryki i roślin sadowniczych nawet o 60 %. Obliczono, że działalność pszczoły miodnej jako zapylacza upraw przynosi gospodarce człowieka korzyści rzędu 4,3 miliarda euro rocznie [Kołtowski Z. 2007 str. 8-9].

W polskim rolnictwie ciągle jeszcze pasieki nie są otoczone należytą troską. Podczas stosowania chemicznych środków do ochrony roślin i zwalczania chwastów, rolnicy często nie przestrzegają podstawowych zasad i okresów prewencji w celu ochrony owadów zapylaczy.

Chociaż postęp w doborze środków ochrony roślin, lepsza technika ich stosowania i odpowiednie przepisy prawne ograniczyły znacząco zagrożenie, to jednak błędy i często niedostateczna wiedza, a czasem wręcz bezmyślność rolników są nadal przyczyną zatruć pszczół [Skubida P. 2010, str. 1, 2].

2. Cel i metoda

Celem artykułu jest przedstawienie wyników produkcyjno-ekonomicznych uzyskanych w 2009 roku przez grupę gospodarstw prowadzących rachunkowość FADN, w których produkcja miodu i innych produktów pasiecznych była wiodącym kierunkiem działalności. W 2009 roku w próbie Polskiego FADN było 28 gospodarstw zajmujących się działalnością rolniczą mającą na celu pozyskiwanie produktów pszczelarskich, głównie miodu. Gospodarstwa te były rozmieszczone na terenie całego kraju,.

Dobór gospodarstw pasiecznych nie był celowy, znalazły się one w próbie Polskiego FADN wskutek spełnienia kryteriów doboru próby do prowadzenia rachunkowości. Próba gospodarstw pochodziła z pola obserwacji, liczącego w Polsce około 750 tys. gospodarstw rolnych towarowych, których wielkość ekonomiczna wynosiła co najmniej 2 ESU[1]. Wybrane do oceny gospodarstwa pszczelarskie miały więc cechy towarowych i były związane z rynkiem produktów rolnych. Z tego względu ich wyniki ekonomiczne mogą służyć do kształtowania poglądu na temat dochodowości podobnych pasiek w Polsce. Nie mogą być jednak podstawą do stosowania jakichkolwiek uogólnień.

W metodyce Polskiego FADN stosuje się kategorie ekonomiczne ściśle zdefiniowane przez Komisję Europejską. Pozwala to na agregowanie i bezpośrednie porównywanie wyników krajów członkowskich Wspólnoty. W rozumieniu Polskiego FADN dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego jest różnicą wartości produkcji i kosztów ogółem, skorygowaną o saldo dopłat i podatków od działalności operacyjnej i inwestycyjnej. Stanowi opłatę za własne czynniki wytwórcze: pracę rolnika i jego rodziny, ziemię oraz kapitał, a także za zarządzanie. Natomiast

[1] Europejska jednostka wielkości (ang. European Union), 1 ESU=1200 EURO.

wartość produkcji ogółem to suma wartości produkcji roślinnej, zwierzęcej obniżonej o zakup zwierząt oraz produkcji pozostałej (np. świadczenie usług sprzętem, przychody z agroturystyki), liczonych w cenach bieżących bez podatku VAT.

Koszty ogółem obejmują trzy główne grupy: koszty zużycia pośredniego (koszty bezpośrednie i ogólnogospodarcze), amortyzację i koszty czynników zewnętrznych (wynagrodzenia za pracę obcą, czynsze za dzierżawę obcej ziemi i odsetki od zobowiązań).

3. Wyniki badań

Ze względu na duży udział w systemie Polskiego FADN gospodarstw pasiecznych z regionu Małopolska i Pogórze w opracowaniu oddzielnie zaprezentowano średnie wyniki dla 15 gospodarstw tego regionu. Gospodarstwa pasieczne w 2009 roku miały wielkość ekonomiczną średnio 7,5 ESU[2], natomiast w regionie Małopolska i Pogórze były nieco słabsze ekonomicznie 6,5 ESU. Średnio na analizowane gospodarstwo przypadało około 170 rodzin pszczelich. W tym samym okresie średnia wielkość pasieki w Polsce wynosiła tylko 25 rodzin [Semkiw P. Ochal J. 2009, str. 6].

Liczba rodzin w pasiece, powyżej której Unia Europejska zalicza pszczelarzy do grupy pszczelarzy zawodowych wynosi 150. Zatem odnosząc się do tej klasyfikacji analizowane gospodarstwa w większości przynależą do grupy zawodowych. Z danych wynika, że największe gospodarstwo pszczelarskie w bazie Polskiego FADN posiadało 549 pni pszczelich, a najmniejsze 76. Obszar użytków rolnych (UR) w tych gospodarstwach nie przekraczał 20 ha, ale najwięcej było gospodarstw o powierzchni UR poniżej 5 ha (82%). Dlatego średnia powierzchnia UR wynosiła zaledwie 3,3 ha, a w regionie Małopolska i Pogórze 1,5 ha.

Omawiane gospodarstwa pasieczne były typowymi gospodarstwami rodzinnymi, w których bazowano głównie na zasobach pracy własnej (92,3 % nakładów pracy ogółem). Średnia wartość aktywów ogółem gospodarstwa pasiecznego w systemie Polskiego FADN wynosiła w 2009 roku prawie 214 tys. zł, a w regionie Małopolska i Pogórze – nieco ponad 180 tys. zł, w tym 5 % aktywów było finansowane przez kapitał obcy (w regionie Małopolska i Pogórze tylko 1,4 %), głównie przez kredyty (tabela 1).

[2] Ekwiwalent 1 ESU dla pasiek wynosi średnio dla wszystkich regionów w Polsce 49,3 pni pszczelich, natomiast wartość standardowej nadwyżki bezpośredniej (SGM „2004") wynosi 105 zł na 1 rodzinę pszczelą [Ziętek I. 2008 str. 23 i 28].

Tabela 1

Zasoby czynników wytwórczych w gospodarstwach pasiecznych

Wyszczególnienie	Ogółem	Małopolska i Pogórze
Liczba gospodarstw	28	15
Wielkość ekonomiczna (ESU)	7,5	6,5
Powierzchnia użytków rolnych (ha)	3,3	1,5
Nakłady pracy ogółem (AWU)	1,3	1,3
Nakłady pracy własnej (FWU)	1,2	1,2
Aktywa ogółem	213 924	180 860
Zobowiązania ogółem	10 673	2 499
Udział zobowiązań w aktywach (%)	5,0	1,4
Liczba pni pszczelich średnio na gospodarstwo	170	149

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Polskiego FADN z 2009 roku.

W gospodarstwie pasiecznym Polskiego FADN w 2009 roku wyprodukowano średnio 33,1 dt miodu, a w regionie Małopolska i Pogórze 27,5 dt (tabela 2). Średnia wydajność rodziny pszczelej w tych gospodarstwach wynosiła 19,5 kg miodu i była wyższa o 28 % niż średnia krajowa w 2009 r. (14 kg).

Produkcja miodu stanowiła w 2009 roku średnio 80,4 % wartości produkcji ogółem i wynosiła 49 147 zł na gospodarstwo, a w regionie Małopolska i Pogórze 45 517 zł. W poszczególnych gospodarstwach pasiecznych, które znalazły się w bazie Polskiego FADN wartość produkcji miodu wahała się w granicach od 6169 zł do 153 871 zł.

Tabela 2

Produkcja w gospodarstwach pasiecznych

Wyszczególnienie	Ogółem	Małopolska i Pogórze
Wartość produkcji ogółem (zł)	61 114	55 769
1. Produkcja roślin i produktów roślinnych (zł)	2 604	1 223
2. Produkcja zwierzęca (zł) w tym: miód, pozostałe produkty pszczelarskie	58 286 49 147 4 573	54 237 45 517 1 582
Udział produkcji pszczelarskiej w produkcji ogółem w (%)	80,4	81,6
Przekazania do gospodarstwa domowego (zł)	988	1 402
Produkcja miodu średnio na gospodarstwo (dt)	33,1	27,5
Produkcja miodu na rodzinę pszczelą (kg)	19,5	18,5

Źródło: jak w tabeli 1.

Wskaźniki produktywności gospodarstw pasiecznych wskazują, że na 1 osobę pełnozatrudnioną (AWU) przypadało 47 011 zł wartości produkcji ogółem (produktywność pracy), natomiast produktywność kapitału, czyli wartość produkcji w gospodarstwie przypadająca na 1000 zł aktywów ogółem wynosiła 286 zł, oraz

nieco ponad 300 zł w Małopolsce i Pogórzu. Jedna rodzina pszczela wytworzyła średnio produkty pszczele o wartości 316 zł.

Tabela 3

Produktywność pracy i majątku w gospodarstwach pasiecznych

Wyszczególnienie	Ogółem	Małopolska i Pogórze
Produkcja ogółem na 1 AWU (zł)	47 011	42 899
Produkcja ogółem na 1000 zł aktywów	286	308
Wartość produktów pszczelich wytworzonych przez 1 rodzinę pszczelą (zł)	316	316

Źródło: jak w tabeli 1.

Koszty ogółem w 2009 roku w grupie gospodarstw z produkcją pasieczną w Polskim FADN wynosiły średnio 29 554 zł na gospodarstwo, a w regionie Małopolska i Pogórze 27 614 zł (tabela 4). W strukturze rodzajowej kosztów (rysunek 1) dominującą pozycję zajmowały koszty ogólnogospodarcze zawierające m. in. koszty utrzymania maszyn i budynków, energii, usług (38,8 %). Na podobnym poziomie utrzymywały się koszty bezpośrednie (36,9 %) obejmujące m. in. koszty zakupu cukru, węzy i leków. Udział amortyzacji był na poziomie 21-22% wartości kosztów ogółem. Ponieważ gospodarstwa opierały swą działalność na własnych czynnikach wytwórczych to koszty czynników zewnętrznych obejmujące wynagrodzenie za pracę, czynsze i odsetki od kredytów były niewielkim obciążeniem.

Z analizy danych wynika, że w gospodarstwach z produkcją pszczelarską objętych obserwacją Polskiego FADN w 2009 roku zaistniały dość korzystne relacje między poniesionymi kosztami ogółem a poziomem produkcji. Koszty te stanowiły w 2009 roku niespełna 50 % ogólnej wartości produkcji – tabela 4. Należy jeszcze raz podkreślić, że wyniki dotyczą tylko 28 gospodarstw w 2009 roku.

Tabela 4

Koszty w gospodarstwach pasiecznych

Wyszczególnienie	Ogółem	Małopolska i Pogórze
Koszty ogółem	29 554	27 614
Zużycie pośrednie, w tym:	22 394	20 235
koszty bezpośrednie	10 902	10 001
koszty ogólnogospodarcze	11 492	10 235
Amortyzacja	6 104	6 219
Koszty czynników zewnętrznych,	1 056	1 160
Relacja kosztów bezpośrednich do produkcji ogółem %	17,8	17,9
Relacja kosztów ogółem do produkcji ogółem %	48,4	49,5

Źródło: jak w tabeli 1

Rysunek 1

Struktura rodzajowa kosztów w gospodarstwach pasiecznych

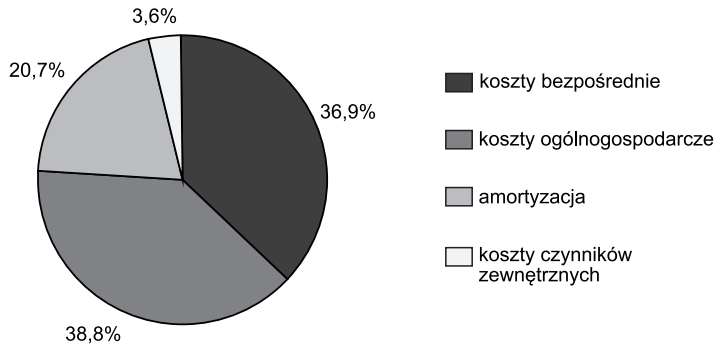

Źródło: : jak w tabeli 1.

Opłacalność produkcji miodu i pozostałych produktów pszczelarskich uzależniona jest w dużej mierze od kosztów. Jednak w porównaniu z gospodarstwami innych specjalizacji, prowadzących rachunkowość Polskiego FADN można sądzić, że udział kosztów ogółem nie był wysoki i pozostała nadwyżka wartości produkcji (ponad 50%) tworzyła dochód gospodarstwa. Trzeba również wziąć pod uwagę, że w przeciwieństwie do innych gospodarstw rolnych, gospodarstwa pasieczne miały na ogół niewielką powierzchnię użytków rolnych i w niewielkim stopniu korzystały z dopłat bezpośrednich. Ich dochód pochodzi więc głównie z uzyskanej produkcji pszczelarskiej. Jednak w latach tzw. „trudnych" dla pszczelarstwa, kiedy występują niekorzystne warunki atmosferyczne, np. długie i mroźne zimy lub chłodne, deszczowe lata, lub nasila się inwazja warrozy, następuje gwałtowny spadek populacji rodzin pszczelich. Wówczas bardzo trudno jest utrzymać pasiekę, bo brak produkcji oznacza dla pszczelarza bankructwo i często likwidację pasieki.

W metodyce Polskiego FADN najważniejszą kategorią dochodową jest dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego (DzRGR). Z przeprowadzonych wyliczeń wynika, że w 2009 roku gospodarstwo pasieczne objęte obserwacją Polskiego FADN wypracowało średnio dochód 35 777 zł, a w regionie Małopolska i Pogórze 30 904 zł (tabela 5). Na 1 osobę pracującą w rodzinie rolnika (FWU) przypadało odpowiednio 28 646 zł i 24 922 zł dochodu. Średnio DzRGR na FWU przekraczał o 15 % wartość rocznej płacy netto w gospodarce narodowej. W regionie Małopolska i Pogórze dochód ten był na podobnym poziomie.

Oceniając dochodowość gospodarstw pasiecznych należy wskazać, że podobny średni poziom dochodu na osobę pełnozatrudnioną w rodzinie rolnika w 2009 roku, uzyskały dopiero gospodarstwa o wielkości ekonomicznej od 16 do 40 ESU[3] .

[3] Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2009 roku (Praca zbiorowa (2010) s. 51.

Tabela 5

Dochody z gospodarstw pasiecznych

Wyszczególnienie	Ogółem	Małopolska i Pogórze
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego (zł)	35 777	30 904
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego na osobę pełnozatrudnioną rodziny (zł/FWU)	28 646	24 922
Porównanie dochodu w zł/FWU do rocznej płacy netto w kraju (24 880 zł) (%)	115,1	100,1
Udział dopłat w dochodzie z rodzinnego gospodarstwa rolnego (%)	14,1	11,5

Źródło: jak w tabeli 1.

Jak już wcześniej wspomniano niewielkie znaczenie w dochodzie z gospodarstwa pasiecznego miały dopłaty do działalności operacyjnej gospodarstwa. W analizowanych gospodarstwach prowadzących rachunkowość Polskiego FADN stanowiły one nieco ponad 14 % wartości dochodu. Ich kwoty wynosiły średnio na gospodarstwo 5039 zł, a w regionie Małopolska i Pogórze 3560 zł (tabela 6). Te kwoty w roku sprzyjającym produkcji miodu stanowią więc pewien dodatek, ale w roku klęskowym są niewielką podporą w odbudowywaniu produkcji.

Ze względu na rangę pszczół w rolnictwie, gospodarstwa pasieczne, podobnie jak inne uprzywilejowane kierunki w rolnictwie (np. rolnictwo ekologiczne) być może powinny korzystać ze specjalnego wsparcia finansowego ze środków publicznych zanim populacja pszczół zostanie drastycznie ograniczona.

Organizacje zrzeszające pszczelarzy dążą do przyznania im bezpośrednich dopłat z Unii Europejskiej (UE) do pasiek, tak jak to funkcjonuje w innych działach produkcji rolniczej. Takie środki przyczyniłyby się do utrzymania stabilizacji produkcji pszczelarskiej, a przy dużych stratach dałyby możliwość odbudowy pasieki i przetrwania okresu bezproduktywnego.

O dotacje unijne dla pasiek można jednak obecnie występować jedynie grupowo, indywidualnie żaden pszczelarz dopłat nie otrzyma. Szkolenia, zakup leków do zwalczania warrozy, najem lawet, wykonanie analiz jakości miodu oraz zakup rodzin pszczelich to tylko niektóre cele, na jakie można się ubiegać o zwrot poniesionych wydatków. W zależności od rodzaju wsparcia mogą być to: organizacje i stowarzyszenia pszczelarzy, spółdzielnie pszczelarskie, grupy producenckie pszczelarzy, jednostki badawczo-rozwojowe zajmujące się problematyką pszczelarską. Dotacje przedstawione w tabeli 6. zawierają płatności również z innych działów gospodarstwa, m. in. jednolitą płatność obszarową (JPO), która w tej grupie gospodarstw stanowi prawie 33 % ogólnej wartości dotacji jaką one uzyskują. W regionie Małopolska i Pogórze JPO stanowi nieco mniej niż 20 % ogólnej wartości dotacji. Płatności związane z produkcją pszczelarską zawarte są w pozostałych dopłatach, których wartość stanowi co najmniej 60 % wszystkich dopłat ogółem.

Tabela 6

Dopłaty w gospodarstwach pasiecznych w zł/gospodarstwo

Wyszczególnienie	Razem	Udział %	Małopolska i Pogórze	Udział %
Dopłaty do działalności operacyjnej ogółem	5039	100	3560	100
Jednolita płatność obszarowa	1654	32,8	699	19,6
Pozostałe dopłaty	3022	60,0	2438	68,5

Źródło: jak w tabeli 1.

4. Wnioski

Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego specjalizującego się w produkcji pszczelarskiej w przeliczeniu na 1 osobę pełnozatrudnioną własną wyniósł w 2009 roku 28 646 zł i był wyższy o 15,1 % niż średnie wynagrodzenie netto w gospodarce narodowej (24 880 zł).

Dopłaty miały znaczenie marginalne w gospodarstwach pasiecznych, a więc dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego został zrealizowany głównie przez działalność operacyjną gospodarstwa.

Chociaż liczba gospodarstw pasiecznych objętych badaniami w 2009 r. była niewielka przedstawione obliczenia dają podstawę do stwierdzenia, że tego typu gospodarstwa mogą być efektywne ekonomicznie i mają szanse rozwoju.

Ze względu na bardzo korzystny wpływ pszczół na plony oraz na środowisko naturalne nie można dopuszczać do upadku małych pasiek amatorskich i należy zapewnić im rozwój, co nie jest możliwe bez zorganizowanej pomocy instytucjonalnej. Z drugiej strony szansą rozwoju pszczelarstwa jest możliwość uzyskania z tego rodzaju produkcji zadowalających wyników ekonomicznych.

LITERATURA

1. Semkiw P., Ochal J. (2009): „Analiza sektora pszczelarskiego w Polsce dla opracowania krajowego Programu Wsparcia Pszczelarstwa w latach 2010-2013" ISiK Oddz. Pszczelnictwa w Puławach, Puławy http://www.opisik.pulawy.pl/pdf/analiza1.pdf
2. Skubida Piotr (2010): „Zatrucia pszczół jako czynnik powodujący istotne straty w pszczelarstwie, Zakład Technologii Pasiecznych Oddziału Pszczelnictwa ISiK w Puławach http://www.opisik.pulawy.pl/pdf/3.pdf
3. Ziętek I. (2008): „Współczynniki standardowej nadwyżki bezpośredniej „2004" dla typologii gospodarstw rolnych w Polsce" IERiGŻ.
4. Polskie pszczelarstwo w liczbach wg Krajowego programu wsparcia pszczelarstwa w Polsce na lata 2010-2013 http://www.pszczoly.kryspina.pl/aktualnosci/84-aktualnosci/627-pszczelarstwo-w-liczbach-2010?showall=1
5. Praca zbiorowa: Goraj L., Mańko S., Osuch D., Płonka R. (2010): Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2009 r. Część I. Wyniki standardowe.

6. Kołtowski Z. (2007): „Znaczenie pszczoły miodnej w zapylaniu roślin entomofilnych" Pszczelarstwo, 58.
7. Prabucki J. (1998): Pszczelnictwo, red. J. Prabucki; Wyd. Prom. „Albatros", Szczecin
8. Pruszyński G. (2008): „Znaczenie pszczół w rolnictwie i ich ochrona przed zatruciami" Instytut Ochrony Roślin w Poznaniu http://www.ppr.pl/artykul-znaczenie-pszczol-w-rolnictwie-i-ich-ochrona-144122-dzial-3764.php

ALICJA WITUSZYŃSKA

SYTUACJA EKONOMICZNA GOSPODARSTW PASIECZNYCH W 2009 ROKU PROWADZĄCYCH RACHUNKOWOŚĆ POLSKI FADN

Słowa kluczowe: *gospodarstwo pasieczne, pszczelarstwo, produkcja miodu, rodzina pszczela*

STRESZCZENIE

W artykule przedstawiono wyniki produkcyjno-ekonomiczne gospodarstw objętych badaniami Polskiego FADN i zajmujących się przede wszystkim produkcją miodu i innych produktów pasiecznych w 2009 roku. Liczba badanych gospodarstw była niewielka (28). Omówione w artykule gospodarstwa były typowymi gospodarstwami rodzinnymi o niewielkiej powierzchni użytków rolnych (średnio 3,3 ha). Na analizowane gospodarstwo przypadało średnio 170 rodzin pszczelich, a wydajność rodziny pszczelej wynosiła 19,5 kg miodu. Dochód z takiego gospodarstwa w przeliczeniu na 1 osobę pracującą w rodzinie rolnika był w 2009 roku wyższy o 15,1 % niż średnie wynagrodzenie netto w gospodarce narodowej. Przedstawione wyniki mogą być zachętą do powiększania małych pasiek lub zakładania nowych.

ALICJA WITUSZYŃSKA

ECONOMIC SITUATION OF APIARY FARMS RUNNING POLISH ACCOUNTING FADN IN 2009

Key words: *apiary, apiculture, honey production, swarm*

SUMMARY

The article is about the productive and economic results of the farms that are included in the research of the Polish FADN. They especially concern the honey production and other beekeeping products in 2009. A small number of farms were studied (28). The farms described in the in the article were typical family farms, with small agriculture areas (on average 3,3 ha). For one studied farm, there was on average 170 swarms and the efficiency of the swarm reached 19,5 kg of honey. The income of this kind of farm per person working in farmer's family was 15,9 % higher in 2009 than the average net salary in the national economy. The given results can encourage farmers to enlarge small apiaries or to create the ones.

e-mail: Alicja.Wituszynska@fadn.pl

IRENA AUGUSTYŃSKA-GRZYMEK
Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej –
Państwowy Instytut Badawczy w Warszawie

ZMIANY W UKIERUNKOWANIU PRODUKCYJNYM GOSPODARSTW ROLNYCH W POLSCE

1. Wstęp

Według Głównego Urzędu Statystycznego obszarami wiejskimi nazywamy tereny znajdujące się poza granicami administracyjnymi miast. Stanowią one łącznie 93% powierzchni Polski i są zamieszkiwane przez 39% ludności kraju [Obszary wiejskie ... 2011]. Funkcjonowanie tych obszarów, zlokalizowanych na nich gospodarstw domowych i związanej z nimi ludności, jak też przebieg procesów zmieniających społeczno-gospodarczy charakter wsi, uzależniony jest od przyjętej w danym państwie polityki wiejskiej. W naszym kraju znaczenie polityki wiejskiej jest bardzo duże. Kilka lat temu Kłodziński [2004] stwierdził nawet, że: „Jej beneficjentami […] są wszyscy mieszkańcy Polski, a nie tylko mieszkańcy wsi lub sami rolnicy", gdyż wszyscy bezpośrednio lub pośrednio korzystają z dobrodziejstw obszarów wiejskich. Te zaś wciąż się przekształcają, a wraz z nimi zmienia się życie ich mieszkańców. Jest to efekt przeobrażeń ekonomicznych, politycznych i społecznych. Wpłynęła na to zarówno transformacja systemowa, jak i globalizacja, której najbardziej widocznym dla Polaków przejawem jest przynależność naszego kraju do Unii Europejskiej.

Obecnie wśród procesów najbardziej zmieniających oblicze polskiej wsi, badacze wymieniają urbanizację obszarów wiejskich, dezagraryzację, dualizację społecznych struktur produkcji w rolnictwie oraz restratyfikację [Wilkin 2008; Halamska 2009]. Urbanizacja terenów wiejskich uwidacznia się na ogół w bardziej nowoczesnym charakterze zabudowy wsi oraz stylu życia jej mieszkańców. Dezagraryzacja (odrolnianie) przejawia się w zmniejszaniu powierzchni obszarów wiejskich wykorzystywanej do produkcji rolnej, spadku udziału mieszkańców wsi pracujących w rolnictwie oraz w zmniejszaniu udziału dochodów rol-

niczych w dochodach rodzin wiejskich. Finalnym efektem dezagraryzacji jest więc ograniczenie wpływu rolnictwa na gospodarkę narodową oraz rolników na społeczeństwo, zwłaszcza wiejskie. Odnośnie procesu odrolniania warto dodać, że w 2010 roku – w porównaniu z 2002 rokiem – krajowa powierzchnia użytków rolnych zmniejszyła się o ponad 8% [Raport z wyników 2011]. Co zaś się tyczy udziału osób pracujących w rolnictwie w ogólnej liczbie pracujących mieszkańców wsi – zmniejsza się on od wielu lat. Dla przykładu, w 1995 roku udział ten wynosił według BAEL[1] 52,7%, w 2007 roku – 35,4% [Rolnictwo i obszary 2009], a w 2010 roku – 33,5% [Kwartalna informacja 2012].

Kolejna z wymienionych – dualizacja rolnictwa – to swoisty, „biegunowy" proces zmian struktur produkcyjnych w rolnictwie, szczególnie struktury własności ziemi i władania nią oraz struktury gospodarstw rolnych i sposobów ich funkcjonowania. Dotyczy to zwłaszcza zmniejszania się liczby gospodarstw rolnych oraz zarysowującego się podziału polskich gospodarstw rolnych na dwa bloki: rolnicze gospodarstwa towarowe i gospodarstwa prowadzone lub tylko istniejące z innych względów (np. jako miejsce zamieszkania). Co do struktury wielkościowej gospodarstw, dane zgromadzone w ramach Powszechnego Spisu Rolnego 2010 [Raport z wyników 2011] uwidoczniły, że w 2010 roku – w porównaniu z 2002 rokiem – liczba gospodarstw rolnych do 1 ha zmniejszyła się o 26,8%, a gospodarstw powyżej 1 ha – o 20,1%. Zwiększyła się przy tym (o 34,4%) liczba jednostek o powierzchni 50 ha i więcej. Obserwowane jest również stopniowe zwiększanie się w gospodarstwach prowadzących działalność rolniczą powierzchni użytków rolnych; w 2010 roku wynosiła ona średnio 7,92 ha i była o 13,5% większa niż 8 lat wcześniej. Jednak w opinii wielu badaczy proces ten następuje zbyt wolno [Dzun i Józwiak 2009].

Restratyfikacja uwidacznia się natomiast w przeobrażeniach struktury społecznej ludności wsi. Proces ten wiąże się z przekształceniami struktury zawodowej mieszkańców wsi, a przejawia się głównie w spadku liczby „zawodowych" rolników i zwiększaniu liczby osób zarobkujących poza rolnictwem. Dla przykładu, w 2005 roku na 100 ha użytków rolnych (UR) przypadało średnio 15 osób pracujących w rolnictwie, natomiast na 2015 rok przewiduje się, że będzie to 10 osób [Strategia Rozwoju 2006]. Restratyfikacja wiąże się też ze wzrostem poziomu edukacji ludności wiejskiej. Jednakże, jak dotychczas wzrost ten jest jeszcze dość mały [Szafraniec 2006].

Można zakładać, że w wyniku powyższych procesów i będących ich konsekwencją przeobrażeń w środowisku wiejskim, przekształceniom ulega sposób prowadzenia gospodarstw rolnych. W efekcie, w wielu z nich zmienia się skala uprawy niektó-

[1] BAEL – Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności będące głównym źródłem danych o sytuacji na rynku pracy. Celem tego badania jest pozyskanie informacji o wielkości i strukturze siły roboczej. Metodologia badania jest porównywalna w skali międzynarodowej. W Polsce prowadzone jest ono przez Główny Urząd Statystyczny i począwszy od maja 1992 roku wykonywane jest w cyklu kwartalnym [Badanie Aktywności 2012].

rych roślin, czy chowu zwierząt – szczególnie mniej dochodowych na rzecz bardziej dochodowych. W innych, produkcja rolnicza jest ograniczana, a podejmowana jest działalność pozarolnicza lub praca poza gospodarstwem. Zmienia się też ukierunkowanie produkcyjne gospodarstw rolnych, wyznaczone przez przeważające w nich działalności produkcji rolniczej [Encyklopedia 1984]. W związku z powyższym, za cel tego opracowania przyjęto określenie ukierunkowania produkcyjnego gospodarstw z zakwalifikowanej do niniejszych badań grupy 796 słabszych ekonomicznie (tzn. o wielkości ekonomicznej 2-16 ESU[2]) indywidualnych gospodarstw rolnych. W opracowaniu zastosowano podział gospodarstw rolnych na ukierunkowane na produkcję roślinną, zwierzęcą oraz mieszaną, czyli wielostronną.

Ponadto, przyjęto przypuszczenie, że ukierunkowanie produkcyjne wyżej wspomnianej grupy słabszych ekonomicznie gospodarstw rolnych może zmieniać się stosunkowo szybko.

2. Materiał i metoda badań

W trakcie badań wykorzystano szereg źródeł informacji. Były to publikacje systemu Polski FADN oraz Głównego Urzędu Statystycznego, jak też inne opracowania naukowe i popularno-naukowe. Niezbędne do analizy dane źródłowe pochodziły z celowo wybranej grupy 796 indywidualnych gospodarstw rolnych należących do zbiorowości gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną w systemie Polski FADN[3]. Ich wyboru dokonano w oparciu o niżej wymienione kryteria. Mianowicie, był to panel tych samych, rozmieszczonych na terenie całej Polski, gospodarstw rolnych. W panelu tym znajdowały się gospodarstwa słabsze ekonomicznie (2-16 ESU). Oznacza to, że zgodnie z metodologią systemu Polski FADN, według wielkości ekonomicznej (klasyfikacja ES6) były one zaliczane do jednostek bardzo małych (2-4 ESU), małych (4-8 ESU) i średnio-małych (8-16 ESU)[4]. Ponadto w latach 2005-2007 nieprzerwanie gromadzono w nich dane rachunkowe w ramach wspomnianego powyżej systemu. Cechowały się także tym, że równocześnie

[2] ESU – ang. European Size Unit; pol. europejska jednostka wielkości. Jedno ESU odpowiada 1200 euro. Wielkość ekonomiczną gospodarstwa wyrażoną liczbą ESU ustala się dzieląc sumę standardowych nadwyżek bezpośrednich w gospodarstwie przeliczoną na euro przez 1200.

[3] Polski FADN – System Zbierania i Wykorzystywania Danych Rachunkowych z Gospodarstw Rolnych. Jego funkcjonowanie stało się w Polsce obowiązkowe od 2004 roku, czyli od roku wstąpienia do UE. Zgodnie z Ustawą (Dz. U. z 2001 r. Nr 3, poz. 20) za funkcjonowanie systemu odpowiada IERiGŻ-PIB w Warszawie.

[4] W przyjętym okresie badań (2005-2007) w grupie 796 rozpatrywanych gospodarstw rolnych, wielkość ekonomiczna poszczególnych gospodarstw zmieniała się, ale – zgodnie z przyjętym założeniem – zawsze mieściła się w przedziale 2-16 ESU. W 2005 roku 12,8% gospodarstw z całej grupy badawczej miało wielkość ekonomiczną 2-4 ESU, 42,5% – miało wielkość 4-8 ESU, a 44,7% – 8-16 ESU. W 2007 roku wielkością ekonomiczną 2-4 ESU cechowało się 10,8% gospodarstw badanej grupy, wielkością 4-8 ESU – 38,4%, a wielkością 8-16 ESU – 50,8%.

w całym omawianym okresie prowadzono w nich ankiety IERiGŻ-PIB o dochodach spoza gospodarstwa rodzin rolników, w których rodziny te deklarowały, że gospodarstwo rolne było wówczas ich jedynym źródłem utrzymania. Ten sposób doboru obiektów do badań umożliwiał określenie ukierunkowania produkcyjnego i jego zmiany w tej samej (w okresie 3 lat) próbie gospodarstw.

Badania dotyczyły tylko trzech lat (2005-2007), gdyż przyjęte założenia (zwłaszcza nieprzerwane w tym okresie równoczesne gromadzenie w gospodarstwach danych w ramach systemu FADN oraz w ankietach o dochodach spoza gospodarstwa rodzin rolników) bardzo ograniczały liczebność próby, stąd ostateczna liczba zakwalifikowanych do badań jednostek wyniosła 796. W związku z tym, objęcie badaniami kolejnych lat spowodowało by dalsze zmniejszenie próby.

Jak wspomniano, przyjęte do badań gospodarstwa użytkowane były przez rodziny utrzymujące się wyłącznie z gospodarstw rolnych. Można więc założyć, że zaobserwowane w nich przeobrażenia wynikały przede wszystkim z umiejętności dostosowywania się ich kierowników do zmian zewnętrznych, związanych ze wspomnianymi wcześniej procesami przeobrażeń na terenach wiejskich.

Ukierunkowanie produkcyjne analizowanych gospodarstw ustalono na podstawie ich przynależności do wyodrębnionych dla potrzeb Wspólnotowej Typologii Gospodarstw Rolnych – typów rolniczych TF8, będących kombinacją typów rolniczych podstawowych, pochodzących z różnych typów szczegółowych [Jasińska i Michalak 2008]. Do jednostek ukierunkowanych na produkcję roślinną należały te, które w poszczególnych latach badań zakwalifikowano do następujących typów rolniczych: uprawy polowe, uprawy ogrodnicze oraz uprawy trwałe. Do gospodarstw ukierunkowanych na produkcję zwierzęcą zakwalifikowano te, które należały do typów: krowy mleczne, zwierzęta żywione w systemie wypasowym (bez krów mlecznych) oraz zwierzęta ziarnożerne, a gospodarstwa o ukierunkowaniu wielostronnym to jednostki należące do typu rolniczego nazwanego „mieszane".

Uzupełnieniem danych o ukierunkowaniu produkcyjnym 796 rozpatrywanych gospodarstw są informacje o strukturze ich wartości produkcji, powierzchni uprawy zbóż (ogółem), w tym pszenicy oraz średniorocznym stanie krów mlecznych, pozostałego bydła i trzody chlewnej – tabela 1.

W badaniach wykorzystano analizę pionową. Sprowadzała się ona na ogół do przedstawienia, występujących w kolejnych latach badań, zmian związanych z ukierunkowaniem produkcyjnym rozpatrywanej próby gospodarstw. Należy jednak dodać, że prezentowanych wyników nie powinno się w sposób bezpośredni utożsamiać z przeciętnymi efektami wszystkich, słabszych ekonomicznie (2-16 ESU) gospodarstw rolnych w kraju. Mimo to pokazują one tendencje zmian tych efektów.

3. Podstawowe informacje o analizowanej zbiorowości gospodarstw

W latach 2005-2007 zakwalifikowana do niniejszych badań próba 796 indywidualnych gospodarstw rolnych o wielkości ekonomicznej od 2 do 16 ESU stanowiła około 10% całej zbiorowości gospodarstw o tej samej wielkości ekonomicznej objętej wówczas badaniami systemu FADN. Natomiast ta ostatnia została wyłoniona (przy współpracy z GUS) spośród całej, liczącej w Polsce 667 tysięcy gospodarstw rolnych zbiorowości o wspomnianej wielkości ekonomicznej, stanowiącej prawie 90% gospodarstw towarowych objętych polem obserwacji systemu Polski FADN, a przy tym około 28% ogółu indywidualnych gospodarstw rolnych w kraju prowadzących działalność rolniczą [Jasińska i Michalak 2008; Charakterystyka gospodarstw 2008].

Tabela 1

Wybrane informacje o badanych gospodarstwach rolnych (w przeliczeniu na 1 gospodarstwo)

Wyszczególnienie		Lata badań		
		2005	2006	2007
Liczba badanych gospodarstw		796	796	796
Gospodarstwa rolne ogółem w próbie	[%]	100,0	100,0	100,0
z tego: ukierunkowane na prod. roślinną		26,3	26,1	27,5
na prod. zwierzęcą		22,1	23,4	25,3
na prod. mieszaną		51,6	50,5	47,2
Struktura wartości produkcji ogółem	[%]	100,0	100,0	100,0
w tym: roślinna		49,7	52,6	57,6
zwierzęca		49,1	46,1	41,1
Powierzchnia użytków rolnych	[ha]	15,43	15,35	15,66
w tym: dodzierżawionych	[%]	20,1	20,1	21,0
Powierzchnia ugorów	[ha]	0,71	0,03	0,01
Powierzchnia uprawy zbóż ogółem	[ha]	9,09	8,94	8,95
w tym: pszenicy		2,46	2,35	2,19
Zwierzęta ogółem - stan średnioroczny	[LU]	10,33	10,74	10,58
w tym: krowy mleczne		3,65	3,63	3,61
pozostałe bydło		2,20	2,30	2,51
trzoda chlewna		4,18	4,48	4,15
Struktura wykształcenia kierowników gosp.	[%]	100,0	100,0	100,0
w tym: rolnicze		46,5	46,7	47,1
w tym: wyższe		2,5	2,5	2,5
Nakłady pracy ogółem	[AWU]	1,69	1,71	1,68
w tym: pracy własnej		1,61	1,62	1,61

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych systemu Polski FADN.

W rozpatrywanym okresie (2005-2007) około połowa przyjętych do badań 796 gospodarstw ukierunkowana była na produkcję wielostronną, jednak odsetek tych jednostek sukcesywnie się zmniejszał (z 51,6% w 2005 roku do 47,2% w 2007 roku). Co więcej ponad 1/4 badanych gospodarstw ukierunkowana była na produkcję roślinną i niedużo mniej – na zwierzęcą, przy czym zarówno odsetek tych pierwszych, jak i drugich z biegiem lat stopniowo się zwiększał. Zaobserwowano więc tendencję do wycofywania się gospodarstw z ukierunkowania na produkcję mieszaną, a w konsekwencji do zmiany kierunku produkcji na roślinny bądź zwierzęcy. Zauważono przy tym, że kierownicy badanych jednostek nieco chętniej wybierali ukierunkowanie na produkcję roślinną niż na zwierzęcą, choć dysproporcja ta z roku na rok się zmniejszała – tabela 1.

Analiza struktury wartości produkcji także sugeruje, że w rozpatrywanej próbie chętniej zajmowano się produkcją roślinną niż zwierzęcą. Wyższy udział w wartości produkcji (ogółem) uzyskiwano bowiem z tej pierwszej. Mogło to być efektem wyższej opłacalności w tych gospodarstwach poszczególnych działalności produkcji roślinnej, będącej wynikiem stosunkowo korzystnych w badanych latach cen produktów roślinnych oraz relatywnie dużej skali produkcji, zwłaszcza zbóż. Tym bardziej, że w omawianym okresie (2005-2007) ceny głównych produktów zwierzęcych (np. żywca wołowego, czy wieprzowego) często bywały dla rolników niekorzystne, szczególnie w przypadku gospodarstw o małej skali chowu zwierząt.

Gospodarstwa rozpatrywanej próby były średnio około 2-krotnie większe obszarowo niż przeciętne w Polsce indywidualne gospodarstwo rolne posiadające powyżej 1 ha użytków rolnych (UR). W latach 2005-2007 średni areał UR zwiększył się w omawianych gospodarstwach z 15,4 do 15,7 ha – podczas gdy w wyżej wspomnianym gospodarstwie indywidualnym z 7,6 do 7,8 ha [Rolnictwo w 2007 r., 2008]. W analizowanej próbie 796 gospodarstw był to między innymi rezultat wzrostu powierzchni gruntów dodzierżawionych (z 3,1 do 3,3 ha UR). Na uwagę zasługuje też fakt, że w objętych niniejszymi badaniami gospodarstwach niemal całkowicie zlikwidowano ugory (z 0,71 ha w 2005 roku do 0,01 ha w 2007 roku). Wynikało to z faktu, że do gruntów ugorowanych rolnicy otrzymywali wówczas wyłącznie jednolitą płatność obszarową (JPO), a patrząc z ekonomicznego punktu widzenia, korzystniejsze dla nich mogło być na przykład obsianie ugorów roślinami, do których przysługiwała płatność uzupełniająca (UPO) np. zbożami, dzięki czemu możliwe było otrzymanie do zajętych pod zboża gruntów wyższych dopłat, bo sumy JPO i UPO.

Przeprowadzone badania wykazały też, że zwiększenie obszaru użytków rolnych sprzyjało nastawieniu rozpatrywanych jednostek na produkcję roślinną. Wybór tej produkcji mógł wynikać również z tego, że zazwyczaj wymaga ona mniejszych nakładów pracy i jest mniej kosztochłonna niż produkcja zwierzęca.

Daje więc rodzinom rolników większe szanse na korzystniejsze dla nich wykorzystanie wolnych zasobów pracy i środków finansowych (np. w działalności pozarolniczej). Tym bardziej, że analizowane gospodarstwa dysponowały w badanym okresie niezbyt dużymi zasobami pracy – około 1,7 AWU, czyli niespełna dwiema osobami pełnozatrudnionymi, przy założeniu że 1 osoba pracuje w gospodarstwie co najmniej 2200 godzin rocznie. Biorąc to pod uwagę nie dziwi fakt, że średnio w omawianej grupie 796 gospodarstw prawie 60% użytków rolnych zajmowały zboża, ich uprawa jest bowiem na ogół mniej pracochłonna.

Korzystne dla użytkowników słabszych ekonomicznie gospodarstw, wydaje się też ograniczanie – w przeliczeniu na średnie badane gospodarstwo – liczby krów mlecznych. Produkcja mleka wymaga bowiem dość dużych nakładów, zarówno materialnych, jak i pracy, a mała skala produkcji nie zapewnia zazwyczaj wysokiej opłacalności [Augustyńska-Grzymek 2011].

Warto też zauważyć, że w omawianej grupie 796 gospodarstw niemal identyczny, jak w reprezentatywnej dla Polski zbiorowości gospodarstw indywidualnych posiadających więcej niż 1 ha UR, był odsetek kierowników posiadających wykształcenie rolnicze (około 47%), ale trochę większy był w badanej grupie udział kierowników posiadających wykształcenie wyższe rolnicze: 2,5 wobec 1,7% [Charakterystyka gospodarstw 2008]. Można więc przypuszczać, że umiejętności zarządcze kierowników rozpatrywanych w tym opracowaniu jednostek były wyższe niż średnio w Polsce.

4. Zmiany liczby gospodarstw i skali prowadzonych w nich działalności produkcji roślinnej i zwierzęcej (na przykładzie przyjętej do badań próby 796 gospodarstw)

W latach 2005-2007 w ponad 90% gospodarstw z przyjętej do badań próby uprawiano zboża. Jednak liczba tych jednostek stopniowo się zmniejszała, a średnia powierzchnia uprawianych w nich zbóż ogółem – wahała, choć w dość niedużym stopniu. Co więcej, w około 60% gospodarstw prowadzących uprawę zbóż uprawiano pszenicę, ale liczba tych gospodarstw i powierzchnia uprawianej w nich pszenicy sukcesywnie się zmniejszała (w ciągu 3 lat badań odpowiednio o 7 i 4%) – tabela 2. Możliwe, że niektórzy rolnicy zaczęli nastawiać się na uzyskiwanie dochodów z innych działalności niż uprawa zbóż.

Dla porównania, z danych statystyki publicznej [Charakterystyka gospodarstw 2008] wynika, że we wspomnianym okresie odsetek gospodarstw uprawiających w Polsce zboża wynosił około 88%, a średni areał tych roślin był w nich prawie o połowę mniejszy niż w omawianej grupie 796 gospodarstw, wynosił 5,0 ha wobec 9,6 ha w analizowanych gospodarstwach. Co więcej, wśród ogółu polskich gospodarstw uprawiających zboża, ponad 40% prowadziło uprawę pszenicy. Tendencje

do zmniejszania w kolejnych latach, obszaru uprawy zbóż zauważył też w 2010 roku S. Stańko. Napisał on jednak, że zmiana ta będzie w przyszłości rekompensowana zwiększającym się plonowaniem tych roślin [Stańko 2010].

Tabela 2

Liczba gospodarstw rolnych i rozmiar prowadzonych w nich wybranych działalności produkcyjnych (w badanej zbiorowości 796 gospodarstw)

Wyszczególnienie		Lata badań		
		2005	2006	2007
Liczba badanych gospodarstw		796	796	796
w tym: liczba gospodarstw uprawiających zboża ogółem		750	743	740
w tym: pszenicę		500	484	465
liczba gospodarstw utrzymujących zwierzęta ogółem		694	689	685
w tym: krowy mleczne		582	556	529
pozostałe bydło		592	582	575
trzodę chlewną		572	551	538
W przeliczeniu na 1 gospodarstwo prowadzące wybrane działalności produkcyjne				
Powierzchnia uprawy zbóż ogółem	[ha]	9,65	9,58	9,62
w tym: pszenicy		3,91	3,86	3,75
Plon ziarna pszenicy	[dt/ha]	46,5	38,6	43,4
Zwierzęta ogółem - stan średnioroczny	[LU]	11,85	12,41	12,29
w tym: krowy mleczne		4,99	5,20	5,44
pozostałe bydło		2,96	3,15	3,47
trzoda chlewna		5,81	6,48	6,14
Wydajność 1 krowy mlecznej	[litry]	3608	3612	3664

Źródło: jak w tabeli 1.

Analizując badane gospodarstwa pod względem produkcji zwierzęcej stwierdzono, że około 2/3 z nich utrzymywało krowy mleczne. Jednak liczba tych jednostek stopniowo się zmniejszała. Wzrastała natomiast wielkość stad krów. W rezultacie, w 2007 roku – w porównaniu do 2005 roku – w objętych badaniami gospodarstwach utrzymujących krowy mleczne, wyrażony w LU[5] średnioroczny stan tych zwierząt był wyższy o 9%. Wzrosła też w tym okresie wydajność mleczna krów – o niecałe 2%. Przytoczone dane sugerują więc, że producenci mleka wzrost opłacalności tej produkcji upatrują przede wszystkim w zwiększaniu liczby krów mlecznych w gospodarstwie oraz wzroście wydajności tych zwierząt.

[5] LU – ang. Livestock Unit; pol. jednostka przeliczeniowa zwierząt. Dla przykładu, 1 krowa mleczna = 1,0 LU, byczki i jałówki w wieku 1-2 lat, na rzeź = 0,7 LU, tuczniki = 0,3 LU.

Podobne zmiany, dotyczące produkcji mleka, obserwuje się w całym kraju. W 2010 roku, w porównaniu z 2004 rokiem, liczba gospodarstw (ogółem) utrzymujących krowy zmniejszyła się aż o 37% [Rynek mleka 2010]. Co więcej, z danych Powszechnego Spisu Rolnego 2010 wynika, że w 2010 roku w gospodarstwach posiadających 20 i więcej krów znajdowało się prawie 43% krajowego pogłowia krów, podczas gdy w 2002 roku – tylko 16% [Zwierzęta gospodarskie 2011]. Jako ciekawostkę warto dodać, że średnio w całej zbiorowości – badanych przez GUS – polskich gospodarstw indywidualnych, wydajność krów mlecznych w 2005 roku wynosiła 4085 litrów na krowę, w 2007 roku wzrosła do poziomu 4258 litrów, a w 2011 roku, według ekspertów IERiGŻ-PIB, wynosiła 4700 litrów [Rynek mleka 2011]. Jak wynika z prezentowanych danych wydajność krów mlecznych w objętych analizą 796 gospodarstwach była wyraźnie niższa w porównaniu ze średnią wydajnością krów obliczoną dla wszystkich indywidualnych gospodarstw w Polsce. W 2005 roku różnica na korzyść tych drugich wynosiła 477 litrów (13,2%), a w 2007 roku – 594 litry (tj. 16,2%). Można to tłumaczyć tym, że w omawianych badaniach uczestniczyły gospodarstwa o stosunkowo niedużym średniorocznym stanie krów (około 5 sztuk), a więc raczej nie nastawione na uzyskiwanie wysokiej wydajności mlecznej krów, która to na ogół rośnie wraz ze wzrostem skali chowu [Augustyńska-Grzymek 2011]. Zwłaszcza, że zazwyczaj w jednostkach z większymi stadami krów występują wydajniejsze rasy i typy użytkowe tych zwierząt, a zadawane pasze i warunki utrzymania mają wyższe parametry. Można więc przypuszczać, że średnio w gospodarstwach indywidualnych w kraju uwarunkowania do osiągnięcia wyższej wydajności mlecznej były lepsze niż w analizowanej grupie.

Przeprowadzone badania wykazały również zmniejszanie się w kolejnych latach (2005-2007) liczby gospodarstw posiadających pozostałe bydło oraz trzodę chlewną. Zauważono jednak, że w objętych analizą gospodarstwach utrzymujących pozostałe bydło, średnioroczny stan tych zwierząt stopniowo się zwiększał, a w gospodarstwach prowadzących chów trzody chlewnej – wyraźnie się wahał. Przyczyną wzrostu liczebności pozostałego bydła były wyższe ceny żywca wołowego niż przed wstąpieniem Polski do Unii Europejskiej generujące wyższą opłacalność chowu tych zwierząt [Biuletyn Statystyczny 2005; Rynek mięsa 2011]. Natomiast zmiany pogłowia trzody chlewnej pierwotnie wynikały z tzw. cyklu świńskiego. W 2007 roku wszedł on – z pozoru – w fazę spadku, tzn. zmniejszania stad i ograniczania produkcji. Jednak, jak się później okazało, w roku tym rozpoczęło się w Polsce, obserwowane do dnia dzisiejszego, drastyczne załamanie produkcji żywca wieprzowego, będące skutkiem wciąż wyższej dynamiki wzrostu kosztów produkcji niż wzrostu cen żywca wieprzowego – co ostatecznie przekłada się na trwającą od kilku lat nieopłacalność tej produkcji.

Warto dodać, że dane statystyki publicznej [Pogłowie bydła 2005; Pogłowie bydła 2012] wskazują, że od 2004 do 2011 roku pogłowie pozostałego bydła wzrosło

w Polsce z 2,4 do 2,9 mln sztuk, tzn. o 21%. Należy też przypuszczać, że w najbliższych latach będzie ono nadal wzrastać, oczywiście jeśli wciąż zwiększać się będzie opłacalność produkcji żywca wołowego. Co zaś się tyczy trzody chlewnej, w 2007 roku jej pogłowie wynosiło w Polsce 18,1 mln sztuk, a w 2011 roku zmniejszyło się o 25%, do poziomu 13,5 mln sztuk [Rynek mięsa 2011]. Jest to w naszym kraju skutek wieloletniej nieopłacalności produkcji żywca wieprzowego. Jednak są w Polsce gospodarstwa, które prowadzą tę działalność na tak dużą skalę, że jest ona opłacalna.

Powyższe dane sugerują, że obecnie producenci rolni muszą szybciej niż kiedyś dostosowywać się do zmieniającej się sytuacji rynkowej, by prowadzona przez nich produkcja umożliwiała uzyskanie jak najwyższego dochodu. Można w związku z tym zakładać, że wybierają takie działalności, które w ich opinii mogą być opłacalne, a ich działania są w dużym stopniu uwarunkowane oddziaływaniem czynników zewnętrznych (kursu walut czy polityki państwa).

5. Podsumowanie i wnioski

Na podstawie przeprowadzonych badań można przypuszczać, że ukierunkowanie produkcyjne słabszych ekonomicznie gospodarstw rolnych może zmieniać się stosunkowo szybko. Na przykładzie badanej grupy 796 gospodarstw stwierdzono bowiem, że w latach 2005-2007 zmniejszała się liczba jednostek o ukierunkowaniu na produkcję mieszaną. Wzrastała natomiast zarówno liczba jednostek nastawionych na produkcję roślinną, jak i na zwierzęcą, jednak odsetek tych pierwszych był trochę większy.

Ukierunkowaniu gospodarstw na produkcję roślinną sprzyjało powiększanie areału użytków rolnych oraz to, że na ogół nie wymagała ona tak dużych nakładów – w tym pracy – jak produkcja zwierzęca. Przypuszcza się, że posiadanie wolnych zasobów pracy może w przyszłości determinować podejmowanie przez rolników zajęć pozarolniczych, to zaś może być dobrym kierunkiem dla poprawy sytuacji ekonomicznej ich rodzin. Na podstawie przeprowadzonych badań można też zakładać, że o ile nie nastąpią jakieś gwałtowne, nieprzewidziane zmiany uwarunkowań produkcyjno-ekonomicznych produkcji rolniczej w Polsce, za kilkanaście lat zdecydowana większość gospodarstw analizowanej próby będzie prawdopodobnie ukierunkowana na produkcję roślinną, podobnie jak *gros* innych polskich gospodarstw o analogicznej sile ekonomicznej. Ukierunkowaniu gospodarstw na produkcję zwierzęcą sprzyja natomiast powiększanie skali chowu zwierząt np. liczby utrzymywanych krów mlecznych, czy pozostałego bydła. Stwarza to szanse na wyższą opłacalność prowadzonej produkcji, co może być przesłanką do rozwoju tych gospodarstw.

LITERATURA

1. Augustyńska-Grzymek I. (2011): Produkcja mleka, [w:] Wyniki produkcyjno-ekonomiczne w 2010 roku na tle 2009 roku, [w:] Produkcja, koszty i dochody z wybranych produktów rolniczych w latach 2009-2010 (wyniki rachunku symulacyjnego). Red. Cholewa M., IERiGŻ-PIB, Warszawa, 50-55.
2. Badanie Aktywności Ekonomicznej Ludności – BAEL (LFS – Labour Force Survey). Słownik rynku pracy (2012): http://www.rynekpracy.pl/ /slownik_1.php/wpis.2.
3. Biuletyn statystyczny (2005): GUS, Warszawa, nr 10.
4. Charakterystyka gospodarstw rolnych w 2007 r. (2008): GUS, Warszawa, 67, 77-78, 296-297.
5. Dzun W., Józwiak W. (2009): Problemy poprawy struktury gospodarstw rolnych w Polsce. Wieś i Rolnictwo. IRWiR PAN, Warszawa, nr 2, 73-92.
6. Encyklopedia ekonomiczno-rolnicza. (1984): PWRiL, Warszawa, 293-294.
7. Halamska M. (2009): Pięć lat w UE: stare i nowe procesy zmian na polskiej wsi. Wieś i Rolnictwo. IRWiR PAN, Warszawa, nr 2, 55-72.
8. Jasińska E., Michalak P. (2008): Wyniki standardowe uzyskane przez indywidualne gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2006 roku. Część I. Wyniki standardowe. IERiGŻ-PIB, Warszawa, 11-12, 47.
9. Kłodziński M. (2004): Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania i możliwości wielofunkcyjnego rozwoju wsi po integracji Polski z UE. Wieś i Rolnictwo. IRWiR PAN, Warszawa, nr 2, 108-118.
10. Kwartalna informacja o rynku pracy (2012): GUS, Warszawa, 4.
11. Obszary wiejskie w Polsce (2011): GUS, US w Olsztynie, Warszawa, Olsztyn, 93.
12. Pogłowie bydła i owiec w grudniu 2004 r. (2005): GUS, Warszawa, 2.
13. Pogłowie bydła i owiec w grudniu 2011 r. (2012): GUS, Warszawa, 2.
14. Raport z wyników. Powszechny Spis Rolny 2010 (2011): GUS, Warszawa, 23, 26-29.
15. Rolnictwo i obszary wiejskie w Polsce w latach 1992-2007 (2009): Ministerstwo Pracy i Polityki Społecznej. Departament Analiz Ekonomicznych i Prognoz, Warszawa, 15.
16. Rolnictwo w 2007 r. (2008): GUS, Warszawa, 23.
17. Rynek mięsa. Stan i perspektywy (2011): IERiGŻ-PIB, ARR, MRiRW, Warszawa, nr 40, 6, 21.
18. Rynek mleka. Stan i perspektywy (2010): IERiGŻ-PIB, ARR, MRiRW, Warszawa, nr 39, 5.
19. Rynek mleka. Stan i perspektywy (2011): IERiGŻ-PIB, ARR, MRiRW, Warszawa, nr 41, 8.
20. Stańko S. (2010): Perspektywy produkcji rolniczej w Polsce. Biuletyn Informacyjny, ARR, Warszawa, nr 9-10, 68, 72.
21 Strategia Rozwoju Kraju 2007-2015 (2006): Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, 71.
22. Szafraniec K. (2006): Kapitał ludzki i zasoby społeczne wsi z perspektywy obecności Polski w UE, [w:] Perspektywy rolniczej Polski w Unii Europejskiej – 25. Red. nauk. Hunek T. Wyd. Wieś Jutra, Warszawa, 78-101.
23. Wilkin J. (2008): Ewolucja paradygmatów rozwoju obszarów wiejskich. Wieś i Rolnictwo. IRWIR PAN, Warszawa, nr 3, 18-28.
24. Zwierzęta gospodarskie i wybrane elementy metod produkcji zwierzęcej. Powszechny Spis Rolny 2010 (2011): GUS, Warszawa, 44.

IRENA AUGUSTYŃSKA-GRZYMEK

ZMIANY W UKIERUNKOWANIU PRODUKCYJNYM GOSPODARSTW ROLNYCH W POLSCE

Słowa kluczowe: *obszary wiejskie, ukierunkowanie produkcyjne gospodarstw rolnych*

STRESZCZENIE

W artykule opisano zmiany dotyczące ukierunkowania produkcyjnego słabszych ekonomicznie (2-16 ESU) indywidualnych gospodarstw rolnych. Analizę wykonano w oparciu o dane Polskiego FADN z wybranej grupy gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną w latach 2005-2007. Wykazano, że w omawianym okresie odsetek przyjętych do badań gospodarstw ukierunkowanych na produkcję mieszaną oscylował wokół 50%, a na roślinną i zwierzęcą – wynosił po około 25%, jednak udział tych pierwszych sukcesywnie się zmniejszał, a obydwu kolejnych – zwiększał (z przewagą jednostek nastawionych na produkcję roślinną). Obliczono również, że ponad 90% badanych gospodarstw prowadziło uprawę zbóż, a około 70% – chów krów mlecznych, ale liczba jednych i drugich stopniowo malała.

IRENA AUGUSTYŃSKA-GRZYMEK

CHANGES IN DIRECTIONS OF PRODUCTION IN AGRICULTURAL HOLDINGS IN POLAND

Key words: *rural areas, directions of production in agricultural holdings*

SUMMARY

The article describes changes in the direction of production in economically small (2-16 ESU) individual farms. The analysis was based on data of Polish FADN from selected group of farms conducting accounting for agriculture in 2005-2007. The studies have shown that in this period, the proportion of surveyed farms directed for mixed production was around 50%, and for plant and animal production – was approximately 25%. The share of farms with mixed production was gradually decreasing, and the two subsequent – increasing (with a predominance of farms oriented for crop production). Also estimated that over 90% of households cultivated cereals, and about 70% – breeding of dairy cows, but the number of both groups was gradually decreasing.

e-mail: Irena.Augustynska@ierigz.waw.pl

KATARZYNA WALKOWIAK
Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu

SAMORZĄD ROLNICZY W POLSCE – PRZESZŁOŚĆ I TERAŹNIEJSZOŚĆ

1. Wstęp

Samorząd jako forma demokracji obywatelskiej stanowi wyraz demokratyzacji życia politycznego i gospodarczego. Nie można mówić o społeczeństwie obywatelskim bez samorządu i działań w jego ramach czynnika obywatelskiego. Samorząd jako instytucja społeczna powoływana jest w celu zaspokojenia potrzeb określonej grupy społecznej; jako instytucja prawna powoływany jest przez państwo, które przekazuje na rzecz samorządu swoje kompetencje. Jednakże miejsce samorządu w strukturze organizacyjnej państwa i zakres jego zadań publicznych zależy od woli elit politycznych, od organów ustawodawczych państwa. To one stwarzają podstawy prawne działania samorządu.

Izby rolnicze są organizacyjną formą samorządu rolniczego. Zgodnie z teorią prawa administracyjnego izby rolnicze są korporacjami publicznoprawnymi o obligatoryjnym charakterze członkostwa, wykonującymi zadania publiczne i posiadającymi prawa zwierzchnie w stosunku do członków.

Upłynęło przeszło piętnaście lat od chwili kiedy zbiorowość indywidualnych rolników w Polsce otrzymała – poprzez samorząd rolniczy – podmiotowość publicznoprawną. Reaktywowane po blisko pół wieku nieobecności izby rolnicze są jak dotąd jedynym w Polsce samorządem gospodarczym *sensu stricto*. Pojawia się pytanie: czy rolnicy dostrzegają w tych izbach silnego reprezentanta ich interesów z władztwem publicznoprawnym, które zapewnia im realny wpływ na politykę rolną państwa. Taki wpływ posiadały izby rolnicze w Polsce międzywojennej (1918-1939) i obecne izby rolnicze w krajach Europy Zachodniej.

2. Samorząd rolniczy w Polsce do II wojny światowej

Izby rolnicze jako instytucje samorządu rolniczego w znaczeniu teorii prawa administracyjnego pojawiły się w Europie, w Prusach pod koniec XIX wieku. Decyzja o powołaniu izb rolniczych w Niemczech miała związek z koncepcją pruskiej polityki agrarnej, charakteryzującej się: a) dużym udziałem interwencjonizmu państwowego oraz b) załamaniem się w owym czasie koniunktury gospodarczej i pojawieniem kryzysu w rolnictwie. Prusy, w izbach rolniczych jako instytucjach zdecentralizowanej administracji publicznej dostrzegły możliwości przezwyciężenia trudnej sytuacji ówczesnej wsi i rolników [Walkowiak 2003].

Na ziemiach polskich, znajdujących się wówczas w niewoli, izby rolnicze powstały najwcześniej w zaborze pruskim, czyli w Wielkopolsce i na Pomorzu (1895r.). Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 roku pruskie izby rolnicze zostały spolonizowane, a ustawodawstwo pruskie regulujące ich funkcjonowanie zmienione i dostosowane do nowej sytuacji politycznej i społeczno-gospodarczej odrodzonego państwa polskiego [Wykrętowicz 2008].

W 1919 roku, kiedy Wielkopolska była już częścią odrodzonego państwa polskiego, pruska izba rolnicza z siedzibą w Poznaniu została rozwiązana. Władze polskie przejęły cały zakres jej działania, agendy, majątek i po rocznym urzędowaniu polskiego komisarza państwowego przeprowadzono w 1920 roku wybory.

Zanim została uchwalona w nowych warunkach ustrojowych w Polsce ustawa o izbach rolniczych trwały dyskusje nad kształtem i rolą samorządu rolniczego. Kontrowersje wzbudzał przymusowy charakter członkostwa, wzajemne relacje i podział kompetencji między samorząd rolniczy a samorząd terytorialny.

Przełomowe znaczenie dla usytuowania prawnego izb w systemie politycznym państwa oraz w życiu gospodarczym kraju miało rozporządzenie Prezydenta RP o izbach rolniczych z dnia 25 marca 1928 roku [Dz RP Nr 29, poz.385]. Z dniem ogłoszenia rozporządzenia przestały obowiązywać przepisy prawne państw zaborczych, tj. utraciły moc obowiązującą: pruska ustawa o izbach rolniczych z 1894 roku oraz dotyczące izb rolniczych rozporządzenia Ministra byłej Dzielnicy Pruskiej.

Ustrój i zadania nowo powstałych izb rolniczych były w znacznej mierze wzorowane na rozwiązaniach prawnych i doświadczeniach działania izb rolniczych niemieckich i francuskich, zwłaszcza na ustawie francuskiej o izbach rolniczych z 1924 roku. Wyrazem tego było nadanie izbom rolniczym w Polsce statusu korporacji publicznoprawnej, z szerokim zakresem zadań publicznych i władztwem administracyjnym, przez co nadano im formę zdecentralizowanej administracji publicznej [Wykrętowicz 1992].

W ten sposób izby rolnicze, podobnie jak powstałe rok wcześniej izby przemysłowo-handlowe i rzemieślnicze, stały się w wykonywaniu swoich zadań niezawisłe w granicach prawa od organów administracji rządowej. Spełniały w całej

rozciągłości warunki instytucji samorządowej, której istota – jak pisze J. Panejko –„polega na prawnej niezawisłości i hierarchicznej niepodległości od innych organów" [Panejko 1926].

Istota samorządowego charakteru izb rolniczych w niepodległej Polsce leżała w wykonywaniu przez nie praw zwierzchnich w stosunku do członków, których przynależność do tych izb była z mocy prawa obligatoryjna; izby te miały charakter powszechny i wynikający stąd tytuł do reprezentowania wszystkich rolników i obrony całego rolnictwa.

Należy podkreślić, że zakres działania izb rolniczych przewidziany rozporządzeniem Prezydenta RP był szeroki; spośród wszystkich innych instytucji samorządu gospodarczego izby rolnicze otrzymały najwięcej zadań z zakresu administracji publicznej, na przykład zakładanie i utrzymywanie szkół rolniczych, doradztwo rolnicze, organizowanie akcji ochrony roślin, opieka nad spółkami wodnymi, leśnymi itp.

Jedną z najlepiej zorganizowanych i funkcjonujących w praktyce była Wielkopolska Izba Rolnicza, jako pierwsza powstała na ziemiach polskich. Dla przykładu, w zakresie szkolnictwa zawodowego izba utrzymywała kilkanaście szkół rolniczo-gospodarskich i ogrodniczych, m.in. w Koźminie. Izba prowadziła też takie akcje, jak lustracja i premiowanie gospodarstw rolnych, organizowała wykłady rolnicze, kursy na temat ochrony roślin, przeprowadzała lustrację szkółek i sadów, organizowała kilkudniowe kursy dla nauczycieli [Kmieciak 1995].

Jak zauważa S. Wykrętowicz: „ustrój i zasady funkcjonowania izb rolniczych w II Rzeczypospolitej, wzorowane na izbach rolniczych innych państw, zwłaszcza Niemiec, odpowiadały najwyższym standardom ówczesnej teorii i praktyki samorządu rolniczego; były pod względem legislacyjnym wyrazem erudycji i wysokiej kultury prawnej ówczesnych polskich administratywistów i polityków gospodarczych, dobrze rozumiejących potrzeby rolnictwa [...]".Ówczesne ustawodawstwo było świadectwem zaufania najwyższych władz państwowych do rolników, do ich kompetencji zawodowej i odpowiedzialności obywatelskiej; było wyrazem przekonania, że izby rolnicze dzięki bezpośredniemu zaangażowaniu czynnika obywatelskiego, czyli samych rolników, zadania poruczone im przez ustawę wykonują lepiej niż czyniła to administracja rządowa" [Wykrętowicz 2008].

W okresie międzywojennym wyraźnie oddzielono organizacje samorządowe jako korporacje publicznoprawne, od różnego rodzaju prywatnych dobrowolnych zrzeszeń. Uznano, że izby rolnicze jako zdecentralizowana administracja państwowa powinny mieć charakter obligatoryjny. Samorząd bowiem wykonując zadania zlecone z zakresu administracji publicznej, wykonuje je w oparciu o środki materialne uzyskane na mocy prawa, stosuje przymus właściwy wszelkiej władzy publicznej. Natomiast organizacje dobrowolne pełniły inne funkcje niż samorząd gospodarczy. Okazywały one różną pomoc fachową zrzeszonym w nich człon-

kom, nie wykonując jednak zadań administracji publicznej; jako podmioty prawa prywatnego o dobrowolnym członkostwie nie posiadały legitymizacji do reprezentowania całego środowiska. Natomiast dodać należy, że ówczesne izby rolnicze współdziałały z licznymi wówczas towarzystwami rolniczymi oraz organizacjami spółdzielczymi.

Ustawodawstwo okresu międzywojennego (1919-39) zapoczątkowało nowy etap w historii izb rolniczych w Polsce. Izby rolnicze tamtego okresu wypełniły przestrzeń między państwem a środowiskiem rolniczym. Były środkiem, za pomocą którego podejmowane były decyzje w kwestiach ważnych dla rolnictwa i społeczności rolniczej. Z jednej strony, były one organizacyjną formą samorządu gospodarczego, która artykułowała potrzeby ekonomiczne, zawodowe i społeczne rolników, z drugiej strony sprawowały w imieniu państwa administrację publiczną w sferze rolnictwa.

Wybuch II wojny światowej spowodował, że izby rolnicze, podobnie jak inne zawodowe organizacje rolnicze, przerwały swoją działalność.

3. Izby rolnicze w Polsce po II wojnie światowej

Po zakończeniu działań wojennych podjęto próby reaktywowania samorządu rolniczego. Inicjatywy, jakie były podejmowane w tym celu napotykały na różnego rodzaju trudności, związane z jednej strony ze zniszczeniami wojennymi Polski, z drugiej zaś – z ówczesną sytuacją polityczną kraju i komunistycznym modelem państwa, w którym nie ma miejsca na samorząd. Jednakże pomimo przeciwności izby rolnicze wznowiły w 1945 roku swoją działalność. Wiodąca rolę odgrywała w tym okresie Wojewódzka Izba Rolnicza w Poznaniu, zdominowana politycznie przez Polskie Stronnictwo Ludowe, mająca za sobą bogatą tradycję. Wielkopolska Izba przyczyniła się w tych trudnych latach po wojnie do odbudowy zniszczonej infrastruktury rolnej i hodowli żywego inwentarza w chłopskich gospodarstwach rolnych oraz ożywienia życia społeczno-gospodarczego na wsi [Kmieciak 1995].

Wkrótce jednak pojawiły się postulaty zlikwidowania izb rolniczych. W warunkach ustroju komunistycznego i monopolu władzy jednej partii oraz ograniczenia prywatnej własności, tudzież wolności gospodarczej i obywatelskiej, wszelkie formy samorządu społecznego, w tym samorządu rolniczego, nie miały prawa się rozwijać. W rezultacie, pod koniec 1946 roku izby rolnicze zostały zlikwidowane, a ich miejsce zajął Związek Samopomocy Chłopskiej, zdominowany przez komunistów.

Dopiero przeobrażenia społeczno-gospodarcze, jakie zaszły po 1989 roku spowodowały upadek systemu politycznego realnego socjalizmu z monopolem partii komunistycznej i powstanie ustroju demokracji obywatelskiej, a w miejsce centralnego zarządzania gospodarką wprowadzony został system gospodarki ryn-

kowej oparty na wolności gospodarczej i konkurencji. Decentralizacja systemu politycznego i gospodarczego spowodowała zmiany własnościowe w gospodarce; nastąpiła prywatyzacja podstawowych środków produkcji i powołanie administracji samorządowej, początkowo na szczeblu gminy. Powróciła także idea powołania izb rolniczych. Pojawiły się liczne inicjatywy oddolne, a w Sejmie trwały prace nad pierwszymi projektami ustaw o izbach rolniczych. Należy podkreślić, że nie było jednej wyraźnej wizji ustroju prawnego izb rolniczych.

W rezultacie, w drodze inicjatyw oddolnych, w latach 1990-1992 powołano kilka izb rolniczych, przeważnie na podstawie ustawy o izbach gospodarczych z 30 maja 1989 roku [Dz. U. Nr 35 poz.195]. Nie były to izby rolnicze o charakterze instytucji samorządu rolniczego w znaczeniu teorii prawa administracyjnego; były one związkami (korporacjami) prywatnoprawnymi, a co za tym idzie bez władztwa administracyjnego, bez zdolności do wykonywania zadań publicznych. Dobrowolny charakter członkostwa nie zapewniał tym izbom rzeczywistej reprezentacji całego środowiska rolniczego.

Przełomem, jeśli chodzi o ustrój prawny samorządu rolniczego było uchwalenie ustawy o izbach rolniczych w dniu 14 grudnia 1995 roku [Dz. U. Nr 1, poz.3]. Ustawa ta weszła w życie 4 kwietnia 1996 roku i stanowiła podstawę prawną powstania obecnych izb rolniczych o ustroju korporacji publicznoprawnej, czyli izb modelu francuskiego. Obecne izby rolnicze w Polsce odróżnia od innych organizacji stowarzyszeniowych, obowiązkowa przynależność. Członkostwo w samorządzie rolniczym powstaje z mocy prawa, niezależnie od woli podmiotów wymienionych w ustawie.

W ten sposób samorząd rolniczy jako korporacja publicznoprawna przybrał formę władzy publicznej. Jak wynika dalej z przepisów prawa, samorząd rolniczy jest niezależny w wykonywaniu swoich zadań od administracji rządowej i podlega tylko ustawom, a samodzielność jego podlega ochronie sądowej.

W myśl ustawy izby rolnicze, które są instytucjami samorządu rolniczego działają na rzecz rolnictwa, wpływają na kształtowanie polityki rolnej i uczestniczą w jej realizacji. Do najważniejszych zadań izb rolniczych określonych w ustawie wymienić należy:

a) zadania o charakterze opiniodawczym wobec organów administracji rządowej i samorządu terytorialnego. Są to zadania polegające na: sporządzaniu analiz, ocen, opinii i wniosków z zakresu produkcji rolnej oraz rynku rolnego, a także przedstawianie ich tym organom. Izby mają również możliwość same inicjować tworzenie aktów prawnych z tego zakresu lub też mogą opiniować akty prawne opracowane przez inne podmioty;

b) zadania o charakterze doradczym i informacyjnym. Działalność doradcza ma dotyczyć przede wszystkim działalności rolniczej, wiejskiego gospodarstwa domowego oraz kwestii uzyskiwania przez rolników dodatkowych

dochodów. Natomiast w ramach działalności informacyjnej izby mają za zadanie gromadzić i przetwarzać informacje gospodarcze, mogące służyć samym producentom rolnym, jak i innym podmiotom gospodarczym;

c) zadania wykonywane na rzecz tworzenia rynku rolnego i poprawy jego funkcjonowania. Zadania izb w tym zakresie to: prowadzenie analizy kosztów i opłacalności produkcji, inicjowanie działań zmierzających do powoływania oraz wspierania stowarzyszeń i zrzeszeń producentów rolnych, a także promowanie eksportu produktów rolnych, rozwijanie współpracy z zagranicznymi organizacjami skupiającymi producentów rolnych. Do zadań o tym samym charakterze można też zaliczyć poprawę infrastruktury rolnictwa oraz warunków produkcji rolnej.

Samorząd rolniczy – według postanowień ustawy – powinien również dbać o odpowiedni poziom wykształcenia producentów rolnych i osób zatrudnionych w rolnictwie. W związku z tym, izby mają współdziałać z jednostkami prowadzącymi szkoły rolnicze, wspierać ich działalność, a nawet inicjować powstawanie nowych placówek tego typu oraz wyrażać swoje opinie co do programów nauczania. Obok zadań własnych, izby mogą wykonywać także zadania zlecone z zakresu administracji rządowej, przekazane ustawami lub na podstawie porozumień z właściwymi organami administracji rządowej. Izby mogą też realizować zadania przekazane w drodze porozumienia przez organy samorządu terytorialnego. Zadania, o których mowa, są wykonywane przez izby po zapewnieniu koniecznych środków finansowych odpowiednio przez administrację rządową lub samorządową.

Zakres zadań i kompetencji stanowi istotny element decydujący o charakterze prawnym i skuteczności działania danej korporacji. Samorząd, w tym rolniczy, jako zdecentralizowana forma administracji publicznej, powinien wykonywać zadania w formach właściwych tej administracji, czyli o charakterze władczym. Tymczasem, z praktyki funkcjonowania izb rolniczych w Polsce wynika, że dzisiejsze izby rolnicze mimo ich obligatoryjnego charakteru, nie wykonują zadań typowych dla organów administracji publicznej, są bowiem w praktyce instytucjami powołanymi do wydawania opinii, zgłaszania wniosków, z dużym zakresem zadań bez prawa realnego współzawiadywania sprawami z zakresu administracji publicznej. W tym miejscu warto przywołać problem oświaty rolniczej w Polsce, który wiąże się m.in. z niskim poziomem nauczania, spadkiem liczby uczniów w szkołach rolniczych, a w konsekwencji z likwidacją wielu szkół rolniczych. Istniejące szkoły rolnicze są niedoinwestowane, brak jest nauczycieli - specjalistów z dziedziny rolnictwa, stąd wielu rolników rezygnuje z kształcenia swoich dzieci w szkołach rolniczych. Ustawa o izbach rolniczych nie daje izbom większych kompetencji do decydowania o przyszłości rolnictwa, choćby przez możliwość zakładania i utrzymywania szkół rolniczych na poziomie odpowiadającym współczesnym standardom.

Z tym zagadnieniem łączy się też problem usług izb rolniczych z zakresu doradztwa. Ograniczone możliwości działania izb nie pozwalają im na podejmowanie systematycznych działań w zakresie innowacyjności gospodarstw, zarządzania jakością, zarządzania gospodarstwem, zarządzania zasobami ludzkimi, udziału gospodarstw w projektach naukowo-badawczych, bezpieczeństwa żywności, współpracy z przemysłem rolno-spożywczym itp. Nadal nie ma przekonania, aby doradztwo rolnicze było przedmiotem działalności izb rolniczych, a nie jak dotąd administracji rządowej czy samorządu terytorialnego. Wysuwa się też propozycję upowszechnienia doradztwa komercyjnego, zapominając, że w wielu krajach UE i przedwojennej Polsce doradztwo rolnicze było jednym z najważniejszych zadań ustawowych izb rolniczych.

Wpływ na skuteczność działania izb rolniczych oraz na rzetelne i efektywne wykonywanie zadań ma niewątpliwie ich sytuacja materialna. Obecne izby rolnicze w Polsce nie dysponują odpowiednim majątkiem i dostatecznymi środkami finansowymi na realizację swoich działań. Nie mogą też prowadzić działalności gospodarczej, z której mogłyby czerpać dodatkowe dochody.

Tymczasem samorząd rolniczy zorganizowany w postaci izb rolniczych działa także w wielu innych krajach europejskich. Wśród państw – członków Unii Europejskiej, gdzie izby rolnicze mają swoją długoletnią tradycję i funkcjonują jako związki (korporacje) publicznoprawne są Niemcy i Francja. Działalność izb rolniczych w obu tych krajach jest szeroko uznawana i doceniana przez rolników. Wykonując zadania z zakresu administracji publicznej izby rolnicze w Niemczech i Francji decydują o najważniejszych sprawach produkcji rolnej i wsi. Siła i skuteczność niemieckich i francuskich izb rolniczych jest wynikiem dobrej organizacji samorządu rolniczego, dostosowanej do potrzeb rolników i ich oczekiwań. W systemie politycznym wspomnianych państw samorząd rolniczy jest integralnym elementem tego systemu. Pełni rolę zdecentralizowanej administracji publicznej, której państwo w drodze ustawy przekazało wiele zadań z zakresu produkcji rolnej i otoczenia rolnictwa. Doświadczenia Niemiec i Francji wskazują, że rozwój rolnictwa i dostosowywanie go do obowiązujących współcześnie standardów, tworzenie strategicznych programów rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich odbywa się przy znaczącym udziale czynnika obywatelskiego; izby rolnicze w tych krajach legitymizują ustrój demokracji obywatelskiej [Walkowiak 2003].

4. Podsumowanie i wnioski

Przywrócenie po 1989 r. polskim rolnikom organizacji samorządu rolniczego oznaczało w praktyce ich upodmiotowienie jako samodzielnych przedsiębiorców rolnych działających w warunkach wolnego rynku i konkurencji. Przynależność do izb rolniczych jako podmiotów zdecentralizowanej administracji publicznej

stwarza rolnikom lepszą możliwość samodzielnego artykułowania ich potrzeb i interesów zawodowych oraz samorządnego w granicach prawa zawiadywania swoimi sprawami i współdecydowania o swoich interesach, które są zarazem interesami ogółu społeczeństwa obywatelskiego.

Jednak jak wynika z badań [Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi 2009 i 2011] dla wielu polskich rolników samorząd rolniczy w postaci izb rolniczych jest organizacją mało znaną, niezrozumiałą. Potwierdza to m.in. bardzo niezadowalająca frekwencja wyborcza w ostatnich kwietniowych (2011 r.) wyborach do izb rolniczych, która w skali kraju wyniosła około 4%. Zaledwie 7% rolników deklaruje aktywny udział w organizacjach rolniczych. Jednak aktywność społeczno-gospodarcza rolników w izbach plasuje się na dalszym miejscu. Samorząd rolniczy zdystansowały takie organizacje jak: kółka rolnicze, organizacje kościelne i inne o charakterze dobrowolnym, jako zrzeszenia prywatnoprawne.

Mała aktywność rolników w izbach rolniczych jest potwierdzeniem ich niskiej świadomości samorządowej i wynika też stąd, że wiele zadań izb rolniczych ma charakter postulatywny, opiniujący a nie władczy. Wyniki badań wskazują, że co trzeci rolnik nie dostrzega instytucji, która z mocy prawa należycie winna zabiegać o interesy polskiego rolnictwa i polską wieś. Izby rolnicze działające w Polsce są teoretycznie instytucjami samorządu gospodarczego modelu francuskiego, a w rzeczywistości instytucjami samorządu gospodarczego modelu anglosaksońskiego. W rezultacie rolnicy zrzeszeni w izbach nie tworzą wspólnoty samorządowej jako podmiotu zdecentralizowanej administracji publicznej. To wszystko rodzi obawę, że dalsza niska efektywność pracy izb rolniczych może osłabić i tak już małą chęć samorządowego działania u rolników.

W tym zakresie istnieje potrzeba dostarczenia członkom samorządu rolniczego rzetelnych i zrozumiałych informacji dotyczących istoty jego działania. Nie bez znaczenia pozostaje też zaangażowanie elit politycznych, władz samorządu oraz poszczególnych delegatów do organów izb rolniczych utrzymujących stały kontakt z wyborcami oraz dostarczenie wiedzy na temat możliwości działania izb rolniczych i świadczonych przez nie usługach.

Przyszłość izb rolniczych powinna zmierzać w kierunku ich rozwoju jako silnych instytucji integrujących środowisko rolnicze, spełniających funkcję administracji publicznej. Szkolnictwo zawodowe, doradztwo rolnicze, doskonalenie zawodowe – wszystko to prowadzone przez izby rolnicze byłoby istotnym czynnikiem zwiększenia aktywności i zaufania rolników do izb. Wydaje się, że potencjał wiedzy i doświadczenia czynnika obywatelskiego, skupione w izbach rolniczych nie są w Polsce w pełni wykorzystane.

W tej materii należałoby się odwołać do rozwiązań prawnoustrojowych z okresu Polski niepodległej (1018-1939) oraz skorzystać z doświadczeń innych krajów Unii Europejskiej.

LITERATURA

1. Kmieciak R. (1995): *Wielkopolska Izba Rolnicza jako forma samorządu gospodarczego i zawodowego*, Poznań,s.164.
2. Panejko J. (1926): *Geneza i podstawy samorządu europejskiego*, Paryż, s. 63.
3. Walkowiak K. (2008): *Izby rolnicze w świadomości rolników Wielkopolski*, w: *Samorząd w Polsce. Istota, formy, zadania*, pod red. S. Wykrętowicza, Poznań.
4. Walkowiak K. (2003): *Izby rolnicze jako instytucje samorządu gospodarczego w Unii Europejskiej*, w: „Studia Samorządowe", pod red. Z. Leońskiego, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, nr 16, s.40.
5. Wykrętowicz S. (1992): *Podstawy prawne działalności izb rolniczych w Polsce*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Gdańskiego, nr 11.
6. Wykrętowicz S. (2008): *Samorząd jako wyraz demokracji obywatelskiej,* w: *Samorząd w Polsce. Istota, formy, zadania*, pod red. S. Wykrętowicza, Poznań, s.50-52.
7. *Polska wieś i rolnictwo* (2009); Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
8. *Polska wieś i rolnictwo* (2011), Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa.
9. Rozporządzenie Prezydenta RP z dnia 22 marca 1928 r. o izbach rolniczych, Dz. U. RP Nr 29, poz. 385.
10. Ustawa z dnia 30 maja 1989 r. o izbach gospodarczych, Dz. U. Nr 35, poz. 195.
11. Ustawa z dnia 14 grudnia 1995 r. o izbach rolniczych, Dz. U. Nr 1, poz. 3.

KATARZYNA WALKOWIAK

SAMORZĄD ROLNICZY W POLSCE – PRZESZŁOŚĆ I TERAŹNIEJSZOŚĆ

Słowa kluczowe: *samorząd rolniczy, izby rolnicze, korporacje publicznoprawne*

STRESZCZENIE

Na ziemiach polskich izby rolnicze najwcześniej powstały w zaborze pruskim. Początkowo funkcjonowały w oparciu o rozwiązania prawne państw zaborczych. Nowy etap w historii izb rolniczych w Polsce zapoczątkowało ustawodawstwo okresu międzywojennego (1919-1939). Ustrój izb rolniczych tamtego okresu odpowiadał najwyższym standardom ówczesnej teorii i praktyki samorządu gospodarczego. Obecne izby rolnicze w Polsce posiadają ustrój korporacji publicznoprawnej o członkostwie obligatoryjnym. Dysponują jednak możliwościami bez porównania mniejszymi, niż analogiczne izby rolnicze w okresie II Rzeczypospolitej i te działające w innych krajach Unii Europejskiej. Samorząd rolniczy w Polsce nie spełnia w pełni pokładanych w nim oczekiwań rolników. Zmiany dotyczące funkcjonowania izb rolniczych w Polsce powinny zmierzać w kierunku przyznania izbom takich zdań, kompetencji oraz instrumentów finansowych i rzeczowych, aby miały realny wpływ na rozwój wsi i rolnictwa na miarę rozwiązań zachodnioeuropejskich.

KATARZYNA WALKOWIAK

CHAMBERS OF AGRICULTURE IN POLAND – THE PAST AND THE PRESENT TIME

Key words: *agricultural self-government, chambers of agriculture, low public corporation*

SUMMARY

The earliest Chambers of Agriculture were established on Polish land under Prussia rule. At first they were based on legal solutions of states under rules. The beginning of new era in the Chambers of Agriculture history in Poland came into existence when the Interwar Period legislation began (1919-1939). Chambers of Agriculture organization of that period matched the highest expectations of contemporary theory and economic self--government practice. The present Chambers of Agriculture in Poland have a system of public low corporation with a compulsory membership. However, their possibilities are definitely lower than those in the period of II Republic of Poland and those which are in the European Union. Agricultural self-government in Poland do not come to farmers' expectations. Changes related to Chambers of Agriculture organization in Poland should aim towards giving them such assignments, authority, financial and practical instruments to have a real influence on both rural and agricultural development according to West-European solutions.

e-mail: Katarzyna.Walkowiak@wsb.poznan.pl

NOWOŚCI WYDAWNICZE

„Ekonomika gospodarki ściekowej na wsi" Poradnik dla gmin oraz mieszkańców terenów niezurbanizowanych. Praca zbiorowa pod redakcją naukową Marka Golenia, Wydawca: Oficyna Wydawnicza , Szkoła Główna Handlowa w Warszawie, Warszawa 2011, s. 125.

Książka przedstawia problematykę polityki inwestycyjnej gmin polskich w odniesieniu do infrastruktury wodociągowej-kanalizacyjnej. Wyniki prezentowanych w niej badań wskazują, że koszt na 1 mieszkańca przyłączenia wiejskich domostw do zbiorczych sieci kanalizacyjnych jest kilkakrotnie wyższy niż zastosowanie przydomowych oczyszczalni ścieków. Przyczyną takiego stanu rzeczy jest wg Autorów występująca często na terenach wiejskich luźna zabudowa, wpływająca na znaczne wydłużenie sieciowej infrastruktury wodociągowo-kanalizacyjnej przy niewielkim obciążeniu transportem wody i ścieków. Konieczna jest ich zdaniem analiza kierunków przyszłego rozwoju gmin, aby kanalizację i oczyszczalnie ścieków budować tam, gdzie przewidywany jest wzrost liczby mieszkańców, a na pozostałych terenach wspierać raczej budowę konstrukcji przydomowych oczyszczalni ścieków.

Wyniki przedstawionych w opracowaniu badań mogą być argumentem za koniecznością opracowania i wprowadzenia w Polsce programu budowy przydomowych oczyszczalni ścieków na terenach wiejskich w celu uniknięcia nieracjonalnego wydatkowania środków budżetowych.

Pozycja bardzo ciekawa, skierowana do pracowników urzędów gminnych, doradców i mieszkańców terenów wiejskich.

„Spółdzielczość wiejska jako jedna z głównych form wspólnego gospodarczego działania ludzi". Podręcznik dla szkół i uczelni rolniczych oraz otoczenia rolnictwa. Praca zbiorowa pod redakcją Witolda Boguty, Wydawca: Krajowa Rada Spółdzielcza, Warszawa 2011, s. 195.

W ostatnich latach charakterystyczny dla Polski, a także niektórych krajów UE, jest malejący udział producentów rolnych w podziale zysków ze sprzedaży gotowych produktów rolno spożywczych oraz rosnące ceny środków do produkcji rolnej. Jednym ze sposobów na ograniczenie tego zjawiska jest posiadanie przez rolników własnych organizacji gospodarczych. Wydaje się, że najbardziej pożądane w Polsce są spółdzielnie zrzeszające rolników o podobnym profilu produkcji, przy czym dużego znaczenia nabiera pogłębianie współpracy i integracja spółdzielni, gdyż tylko silne organizacje będą stanowić pozytywną odpowiedź na wyzwania w czasach globalnej gospodarki. W podręczniku omówiono cechy charakterystyczne organizacji spółdzielczych w kraju i za granicą, podstawy prawne funkcjonowania i procedury zakładania spółdzielni, oraz przykłady ich działania w praktyce.

Podręcznik przeznaczony dla szkół i uczelni rolniczych, bardzo przydatna pozycja dla pracowników instytucji otoczenia rolnictwa, a także dla samych rolników.

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW

1. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego zamieszczają artykuły z zakresu metodyki i organizacji doradztwa rolniczego, funkcjonowania agrobiznesu i rozwoju obszarów wiejskich, polityki agrarnej i oświaty rolniczej oraz współpracy doradztwa z nauką w wymienionych obszarach.
2. Oprócz artykułów Zagadnienia przyjmują:
   - informacje o pracy doradczej i życiu instytucji doradczych;
   - informacje o sympozjach, seminariach i innych formach oświatowych z zakresu doradztwa i dla doradców;
   - recenzje i omówienia prac związanych z doradztwem rolniczym oraz ze wsią i agrobiznesem;
   - przeglądy czasopism krajowych i zagranicznych, ukazujące dorobek w wymienionych dziedzinach;
   - noty bibliograficzne o nowościach wydawniczych (do 1100 znaków);
   - inne informacje w wymienionych dziedzinach;
3. Artykuły należy dostarczyć wydawcy w następującej formie:
   - Tytuł artykułu i streszczenie w języku polskim i angielskim - maksymalnie po 14 wierszy;
   - słowa kluczowe w języku polskim i angielskim;
   - treść podzielona na rozdziały i z wstępem oraz wnioskami lub podsumowaniem;
   - napisane za pomocą edytora pracującego w środowisku Windows (zalecany Word 2003 i wersje nowsze);
   - preferowana objętość prac do 20 000 znaków;
   - rysunki, tabele, wykresy i grafika dołączone w pliku zasadniczym, oraz **dodatkowo w oddzielnych plikach w programach źródłowych, w których zostały wykonane**, najlepiej w programach Word, Excel i CorelDRAW;
   - dane literaturowe - odwołania w tekście do pozycji literaturowych należy umieścić w nawiasie kwadratowym, a w nim podać: nazwisko cytowanego autora, rok wydania cytowanej pracy, numer cytowanej strony (lub stron), np. [Kowalski 2010, 32];
   - alfabetyczny wykaz literatury na końcu artykułu, numerowany każdorazowo z **nazwiskiem autora, pierwszą literą (literami) imienia, rokiem wydania (podanym w nawiasach półokrągłych) oraz po dwukropku tytułem publikacji**, wydawnictwem lub nazwą czasopisma, numerem woluminu i strony;
     – przykład l: **Kowalski J., Nowak A. (1997): Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju wsi w Polsce. SGGW, Warszawa, 5-17;**
     – Przykład 2: **Kowalski J., Nowak A. (1997): Obszary wiejskie i problem agroturystyki. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 3, 5-17;**

- jeżeli w tekście umieszcza się numer kolejnego przypisu, powinien on być przedstawiony w formie liczby bez dodatkowych znaków, np. nawiasów (przypisy nadawane automatycznie);
- klawisza ENTER używa się tylko na końcu akapitu (wszystkie tytuły, punkty będące wyliczeniem itp. traktuje się jako odrębne akapity);
- wcięcia akapitowe zaznacza się tylko za pomocą tabulatora lub innych narzędzi użytego edytora. Nie używać w tym celu spacji. Spacje należy stawiać tylko dla oddzielenia wyrazów, po kropce, przecinku, wykrzykniku, dwukropku, średniku itp. (nigdy przed tymi znakami). Nie używać spacji za nawiasem otwierającym i przed nawiasem zamykającym, a także przed i za odnośnikiem cyfrowym.

4. **Tekst artykułu lub informacji, złożony w formacie B5** powinien być dostarczony w wersji elektronicznej (na dyskietce, płycie CD lub przesłany pocztą elektroniczną) oraz w dwóch wydrukach, w tym samym formacie.
5. Nadesłane recenzje, omówienia, przeglądy itp. powinny zawierać tytuł pracy w oryginalnym brzmieniu i tytuł pracy przełożony na język polski.
6. Do nadsyłanych prac należy dołączyć następujące dane: pełne imię i nazwisko autora, tytuł naukowy, miejsce pracy, adres pracy, numer telefonu i adres poczty e-mail.
7. Redakcja zastrzega sobie prawo nie przyjęcia pracy, jeśli negatywne recenzje pokrywają się ze zdaniem Zespołu Redakcyjnego. Prac nie zamówionych, jak również prac zakwalifikowanych do druku Redakcja nie zwraca.
8. Redakcja nie płaci honorariów autorskich. Wyboru artykułów do umieszczenia na stronie internetowej dokonuje Zespół Redakcyjny ZDR. Autorzy artykułów otrzymują bezpłatnie l egz. autorski.
9. Prace należy nadsyłać na następujący adres:

Centrum Doradztwa Rolniczego
Oddział w Poznaniu
61-659 Poznań, ul. Winogrady 63
Redakcja „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego"
e-mail: kwartalnik@cdr.gov.pl

Uwaga !

Redakcja informuje Autorów, że na stronie internetowej Wydawcy, obok spisów treści kolejnych numerów **zamieszczane będą pełne teksty artykułów w języku polskim i streszczenia w języku polskim i angielskim**. Jeśli Autor nie wyraża zgody na zamieszczenie artykułu na stronie internetowej Wydawcy prosimy o złożenie pisemnego zastrzeżenia w momencie składania artykułu do Redakcji. Brak zastrzeżenia będzie przez Redakcję traktowany równoznacznie ze zgodą Autora na zamieszczenie artykułu w internecie.

Zagadnienia Doradztwa Rolniczego

KWARTALNIK 2'12(68)

CENTRUM DORADZTWA ROLNICZEGO

STOWARZYSZENIE EKONOMISTÓW ROLNICTWA I AGROBIZNESU

Wydawcy:

Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Poznaniu
61-659 Poznań, ul. Winogrady 63
tel.: 61 823 20 81, fax: 61 820-19-71
e-mail: kwartalnik@cdr.gov.pl www.cdr.gov.pl

Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu
60-637 Poznań, ul. Wojska Polskiego 28
tel.: 61 848 71 13 fax: 61 848 71 13
e-mail: sekretariat@seria.home.pl www.seria.home.pl

Rada Programowa:

Edward Arseniuk, Mirosław Drygas, Maria Fazikova, Elena Horská, Michał Jerzak, Edmund Kaca, Antonina Kalinichenko, Józef Kania, Andrzej Kowalski, Stanisław Krasowicz, Jędrzej Krupiński, Krystyna Krzyżanowska, Marek Mrówczyński, Walenty Poczta

Zespół Redakcyjny:

Redaktor naczelny: Andrzej P. Wiatrak
Sekretarz redakcji i redaktor językowy: Anna Kęszycka

Redaktorzy tematyczni:
Agronomia: Eugeniusz K. Chyłek, Ryszard Jaworski, Stefan Pruszyński
Doradztwo: Wenancjusz Kujawiński, Edward Matuszak, Sławomir Zawisza
Ekonomia: Roman Sass, Andrzej P. Wiatrak, Feliks Wysocki
Problematyka społeczna: Aleksandra Swulińska-Katulska, Sławomir Zawisza
Statystyka: Andrzej P. Wiatrak, Feliks Wysocki

© Copyright by Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Poznaniu & Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu 2012

Projekt graf., skład komputerowy:

Alicja Zygmanowska

Druk:
Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Poznaniu
Zlecenie nr 16/2012, nakład 800 egz.

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

JAN KUŚ, JERZY KOPIŃSKI: Gospodarowanie glebową materią organiczną we współczesnym rolnictwie 5

WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI: Istota działalności upowszechnieniowej publicznych rolniczych organizacji doradczych 28

GRAŻYNA NACHTMAN: Efektywność ekonomiczna gospodarstw ekologicznych na tle konwencjonalnych w 2010 roku 51

PIOTR CZARNOTA, KATARZYNA KAMBO, ELŻBIETA OLEWNIK: Wyniki ekonomiczne gospodarstw polowych większych obszarowo o różnej formie prawnej 67

ANNA GIERA: Bioróżnorodność w wybranych gospodarstwach rolnych zlokalizowanych na obszarach szczególnie narażonych 79

INFORMACJE

EDWARD MATUSZAK, HENRYK SKÓRNICKI: Doradztwo rolnicze w Danii 104

NOWOŚCI WYDAWNICZE 113

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

JAN KUŚ, JERZY KOPIŃSKI: The soil organic matter management in the contemporary agriculture 5

WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI: The nature of a dissemination activity of public agricultural advisory organizations of an agricultural adviser 28

GRAŻYNA NACHTMAN: Economic efficiency of organic farms against the traditional farms in 2010 51

PIOTR CZARNOTA, KATARZYNA KAMBO, ELŻBIETA OLEWNIK: The economic results of large field area farms based on the different legal forms 67

ANNA GIERA: Biodiversity on farms located in nitrate vulnerable zones 79

INFORMATIONS

EDWARD MATUSZAK, HENRYK SKÓRNICKI: Agricultural advisory in Denmark 104

PUBLISHING NEWS 113

ARTYKUŁY

JAN KUŚ, JERZY KOPIŃSKI
Instytut Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa –
Państwowy Instytut Badawczy w Puławach

GOSPODAROWANIE GLEBOWĄ MATERIĄ ORGANICZNĄ WE WSPÓŁCZESNYM ROLNICTWIE

1. Wstęp

Zwiększenie lub przynajmniej utrzymanie na stałym poziomie żyzności i urodzajności gleb, umożliwiające trwałe uzyskiwanie plonów o odpowiedniej wielkości i dobrej jakości (produkcja bezpiecznej żywności) jest jednym z podstawowych zadań rolnika. Żyzność gleby jest powszechnie definiowana jako jej zdolność do przekazywania rosnącym na niej roślinom składników pokarmowych, wody, powietrza i ciepła. O żyzności decyduje zespół właściwości fizycznych, chemicznych i biologicznych gleby, a ważnym wskaźnikiem poprawności gospodarowania jest zawartość próchnicy (humusu). Jest to bezpostaciowa substancja organiczna o ciemnej barwie powstająca w glebie z rozłożonych martwych resztek roślinnych i zwierzęcych, która stanowi 70-80% całkowitej ilości glebowej materii organicznej. W skład glebowej materii organicznej wchodzą, obok próchnicy, nie rozłożone w pełni nawozy organiczne, resztki pożniwne i zwierzęce oraz produkty działalności życiowej organizmów glebowych [Mazur 1995]. Zawartość glebowej materii organicznej decyduje o:

- zdolności gleby do zatrzymywania i uwalniania składników mineralnych do roztworu glebowego (pojemność sorpcyjna gleby). Jej koloidalna struktura pozwala na sorpcję składników pokarmowych roślin w stopniu 4-12 razy większym niż frakcji mineralnej gleby, a dodatkowo są one łatwo dostępne dla roślin;
- zdolności gleby do zatrzymywania i gromadzenia wody, gdyż próchnica zatrzymuje 3 do 5-krotnie więcej wody dostępnej dla roślin w stosunku do swojej masy;

- strukturze gruzełkowej gleby ułatwiającej mechaniczną uprawę roli i zmniejszającej jej podatność na erozję, ponieważ stanowi ona lepiszcze dla fazy stałej gleby;
- ciemnej barwie i właściwościach cieplnych gleby (szybkości ogrzewania się wiosną);
- zdolności adsorpcji na swojej powierzchni metali ciężkich i toksycznych substancji (np. pestycydów) aż do czasu ich rozkładu przez mikroorganizmy glebowe;
- aktywności biologicznej gleby, gdyż materia organiczna jest źródłem węgla i innych składników pokarmowych dla mikroorganizmów żyjących w glebie.

Próchnica jest także znaczącym źródłem niezbędnych dla roślin składników pokarmowych, a szczególnie azotu, fosforu i mikroelementów.

W obecnych warunkach poprawna gospodarka glebową materią organiczną jest również ważnym elementem ochrony środowiska i ograniczania efektu cieplarnianego. Szacuje się, że w skali globalnej w glebowej materii organicznej związana jest 2-krotnie większa ilość węgla od jego całkowitej ilości występującej w powietrzu w formie CO_2. Szczególnie duże jego ilości zawierają torfy i inne gleby organiczne i organiczno-mineralne. W związku z tym spadek zawartości materii organicznej w glebach (degradacja) zwiększa emisję gazów cieplarnianych, natomiast wzrost jej ilości w glebach (wiązanie - sekwestracja) jest czynnikiem ograniczającym efekt cieplarniany.

Celem niniejszego opracowania jest ocena oddziaływania zmian ekonomiczno-organizacyjnych w naszym rolnictwie na gospodarowanie glebową materią organiczną.

2. Zawartość materii organicznej w glebach Polski

W Polsce 56% gruntów ornych charakteryzuje się niską i średnią zawartością materii organicznej, w granicach 1-2%. Są to głównie gleby lżejsze i lekkie, wytworzone z różnego rodzaju piasków, w których następuje szybka mineralizacja glebowej substancji organicznej, przy małych możliwościach jej akumulacji (tabela 1). Wyższa zawartość próchnicy (powyżej 3,5%) występuje jedynie w czarnoziemach, czarnych ziemiach, rędzinach i ciężkich madach, które stanowią około 11% ogółu naszych gleb [Terelak i in. 2001]. Według klasyfikacji powszechnie stosowanej w Europie prawie 90% naszych gleb charakteryzuje się niską lub bardzo niską zawartością materii organicznej (tabela 1).

Tabela 1

Zawartość materii organicznej w glebach Polski

Klasa zawartości	Zawartość (%)		Udział gleb (%)	Europejska klasyfikacja – zawartość C org.
	materia organiczna	C- organiczny		
Niska	< 1,0	< 0,58	6	< 1,0 % bardzo niska
Średnia	1,0 – 2,0	0,58 – 1,16	50	
Wysoka	2,0 – 3,5	1,17 – 2,03	33	1,0 – 2,0 niska
Bardzo wysoka	> 3,5	> 2,04	11	2,1 – 6,0 średnia

W Polsce brak jest systematycznego monitoringu zawartości próchnicy w glebach. W latach 2002-2007 w IUNG przeprowadzono badania porównawcze około 1000 profili wzorcowych, które pierwotnie były analizowane przed 40-50 laty w trakcie prac związanych z klasyfikacją gleb. Generalnie stwierdzono tendencję spadku zawartości próchnicy, który był szczególnie wyraźny na gruntach o opadowo-gruntowym typie gospodarki wodnej. W przypadku tych gleb o spadku zawartości materii organicznej zadecydowała zmiana stosunków wodnych poprzez melioracje odwadniające przeprowadzone już po klasyfikacji. Z kolei na typowych gruntach ornych, wytworzonych głównie z piasków ubogich w próchnicę, odnotowano w tym okresie pewien przyrost jej zawartości, co można wiązać z większą ilością resztek pożniwnych w następstwie wyższego nawożenia i większych plonów [Stuczyński i in. 2007].

Zawartość materii organicznej w glebach zależy od dwóch grup czynników [Mazur 1995]:

- **siedliskowych**, determinowanych przez skałę macierzystą z jakiej powstała gleba (skład granulometryczny i mineralogiczny), stosunki wodne i ukształtowanie terenu oraz
- **antropogenicznych** związanych przede wszystkim z agrotechniką i regulacją stosunków wodno-powietrznych (melioracje).

Podstawowymi elementami agrotechniki decydującymi o tempie akumulacji (reprodukcji) i rozkładu (degradacji) próchnicy są:

- nawozy naturalne (obornik lub gnojowica) i organiczne (słoma, nawozy zielone i komposty);
- dobór uprawianych roślin i płodozmian;
- intensywność (głębokość i ilość) mechanicznych zabiegów uprawowych.

W ostatnim okresie w rolnictwie europejskim następują szybkie zmiany organizacyjne. W następstwie nadprodukcji artykułów żywnościowych niekorzystnie kształtują się relacje cen środków produkcji nabywanych przez rolników do cen produktów rolniczych. W konsekwencji, rolnicy dla uzyskania odpowiedniego

poziomu dochodów muszą systematycznie zwiększać skalę produkcji. Następuje to poprzez powiększanie gospodarstw, postępującą specjalizację w produkcji oraz wdrażanie postępu biologicznego. Ograniczaniu ulega asortyment uprawianych roślin w gospodarstwie, często do 2-3 gatunków (najczęściej są to rośliny o podobnej technologii produkcji), a w produkcji zwierzęcej upowszechnia się fermowy chów dużych stad jednego gatunku zwierząt, często żywionych paszami pochodzącymi z zakupu. W tej sytuacji gospodarstwa specjalizujące się w produkcji zwierzęcej dysponują nadmiarem nawozów naturalnych (obornik a częściej gnojowica), co stwarza zagrożenia środowiskowe. Z kolei gospodarstwa specjalizujące się w uprawach polowych są pozbawione takich nawozów i mogą mieć problemy z utrzymaniem żyzności gleb [Kopiński 2006, Kuś 2010]. Postępuje również regionalne zróżnicowanie kierunków produkcji rolnej, prowadzące często do nie respektowania w dostateczny sposób naturalnych warunków glebowo-klimatycznych [Krasowicz i in. 2009].

3. Założenia metodyczne bilansowania glebowej materii organicznej

Utrzymanie dodatniego lub co najmniej zrównoważonego bilansu glebowej materii organicznej (próchnicy) jest jedną z podstawowych miar poprawności gospodarowania w rolnictwie [Kuś i Krasowicz 2001). Przychód (reprodukcja) próchnicy zależy od ilości i jakości resztek pożniwnych oraz dawek nawozów naturalnych i organicznych. Rozchód (mineralizacja lub degradacja) jest efektem jej rozkładu w trakcie uprawy roślin i zależy od ilości i intensywności mechanicznych zabiegów uprawowych i pielęgnacyjnych, okresu i stopnia ocienienia gleby itp.

Uprawiane rośliny, z punktu widzenia oddziaływania na bilans próchnicy w glebie, można podzielić na trzy grupy:

1. Wzbogacające glebę w materię organiczną.
   Należą tu przede wszystkim wieloletnie rośliny motylkowate i ich mieszanki z trawami oraz trawy w uprawie polowej. Dodatkowo z uwagi na optymalny stosunek węgla do azotu oraz silną penetrację gleby przez system korzeniowy i dużą ilość wydzielin korzeniowych poprawiają one strukturę gleby. Rośliny strączkowe oraz międzyplony przyorywane jako zielone nawozy mają niewielki dodatni wpływ na bilans próchnicy.

2. Zubożające glebę.
   Do tej grupy zalicza się głównie rośliny okopowe, warzywa korzeniowe i kukurydzę. Pozostawiają one mało resztek pożniwnych, a ich wysiew w szerokie rzędy, międzyrzędowe zabiegi pielęgnacyjne oraz późne zwarcie łanu (zakrycie międzyrzędzi) zwiększa rozkład próchnicy i nasila erozję. Szacuje

się, że w trakcie uprawy tej grupy roślin ulega mineralizacji w ciągu roku od 1,1 do 1,5 t·ha^{-1} próchnicy. Aby ten ubytek wyrównać trzeba zastosować około 15-16 t·ha^{-1} obornika w roku ich uprawy.

3. Rośliny o małym ujemnym wpływie na bilans próchnicy lub neutralne pod tym względem.
   Należą tu zboża i oleiste, które wcześniej traktowano jako rośliny zubażające gleby w materię organiczną. Jednak zmiany w ich agrotechnice: zagęszczenie łanów (dzięki skróceniu słomy), ograniczenie liczby zabiegów uprawowych oraz kombajnowy zbiór, przy którym pozostaje dużo resztek pożniwnych, znacznie zmniejszyły ich ujemne oddziaływanie na bilans glebowej materii organicznej. Należy podkreślić, że jakość resztek pożniwnych zbóż jest gorsza niż pozostałych gatunków roślin z uwagi na niekorzystny stosunek węgla do azotu.

Do bilansowania glebowej materii organicznej najczęściej wykorzystuje się współczynniki jej degradacji i reprodukcji zaproponowane przez Eicha i Kundlera [Fotyma i Mercik, 1995], które podano w tabeli 2. Bilans taki może być opracowany dla gospodarstwa, jednostki administracyjnej (gmina, województwo) lub dla całego kraju. Dodatni wynik świadczy o prawidłowej gospodarce glebową materią organiczną i w dłuższym czasie zapewnia stabilizację zawartości próchnicy na optymalnym poziomie dla danej gleby.

Wartości współczynników (tabela 2) określają o jaką ilość materii organicznej w t·ha^{-1} zostanie zubożona (–) lub wzbogacona (+) gleba w okresie jednego roku w następstwie uprawy danego gatunku roślin lub w wyniku zastosowania 1 t·ha^{-1} suchej masy różnych nawozów naturalnych albo organicznych. Średnie wartości współczynnika dla Polski i poszczególnych województw oraz przykładowych gospodarstw wylicza się według wzoru:

$$\textit{Współczynnik degradacji} = \frac{\sum(\textit{\% pow. zbóż} \times -0{,}53) + (\textit{\% pow. okopowych} \times -1{,}40) + (\ldots)}{\textit{powierzchnia zasiewów (\%)}}$$

Oceniając reprodukcję glebowej materii organicznej ze stosowanych nawozów naturalnych w pierwszym etapie całe pogłowie zwierząt inwentarskich oszacowano w dużych jednostkach przeliczeniowych – DJP. Następnie przyjęto, że DJP produkuje w ciągu roku 10 t obornika, który zawiera przeciętnie 25% suchej masy. W przypadku ujemnego bilansu glebowej materii organicznej założono, że będzie on równoważony przyorywaniem odpowiedniej ilości słomy [Kuś i in. 2006].

Podstawę przeprowadzonych analiz stanowiły dane GUS dotyczące: powierzchni uprawy poszczególnych roślin, struktury zasiewów, produkcji słomy oraz pogłowia zwierząt inwentarskich dla Polski z lat 1980-2009 oraz dla poszcze-

gólnych województw z lat 2007-2009. Dodatkowo wykorzystano wyniki analiz produkcyjno-ekonomicznych dla grupy gospodarstw reprezentujących różne kierunki produkcji, z którymi Instytut współpracuje od kilku lat.

Tabela 2

Współczynniki reprodukcji (+) i degradacji (–) glebowej substancji organicznej

Roślina lub nawóz organiczny	Współczynnik reprodukcji (+) lub degradacji (-) substancji organicznej w t·ha^{-1} dla rodzajów gleb		
	lekkich	średnich	ciężkich
Okopowe, warzywa korzeń, 1 ha	-1,26	-1,40	-1,54
Kukurydza, warzywa liściowe 1 ha	-1,12	-1,15	-1,22
Zboża, oleiste, włókniste, 1 ha	-0,49	-0,53	-0,56
Strączkowe 1 ha	+0,32	+0,35	+0,38
Trawy 1 ha	+0,95	+1,05	+1,16
Motylkowe, mieszanki 1 ha	+1,89	+1,96	+2,10
Międzyplony na zielony nawóz 1 ha	+0,63	+0,70	+0,77
Obornik 1 t s. m. *	+0,35		
Gnojowica 1 t s. m. **	+0,28		
Przyorana słoma 1 t s. m.***	+0,21		
Przyorane liście buraka 1 t s.m.	+0,14		

*/ przeciętna zawartość suchej masy w oborniku - 25%

**/ przeciętna zawartość suchej masy w gnojowicy około 6-8%

***/ zawartość suchej masy w słomie 85%

Źródło: Eicha i Kundlera (cyt za:Fotyma, Mercik 1995).

4. Bilans glebowej materii organicznej w skali kraju w latach 1980-2009

W okresie ostatnich 30 lat znacznej zmianie uległy zarówno struktura zasiewów jak i pogłowie zwierząt (tabela 3 i 4). Zmiany te nabrały szczególnie dużego tempa po urynkowieniu gospodarki w 1990 r. i restrukturyzacji sektora uspołecznionego w rolnictwie, a w ostatnich latach nasiliły je procesy dostosowawcze do standardów UE [Krasowicz i in. 2009].

Udział zbóż i rzepaku, czyli upraw o małym ujemnym wpływie na bilans próchnicy, wzrósł w okresie ostatnich 30 lat z 56 do prawie 78%. Powierzchnia rzepaku szczególnie szybko przyrastała w ostatnim 10-leciu w związku z rozwojem produkcji biopaliw. Z kolei udział upraw prowadzących do degradacji próchnicy (ziemniak, burak, kukurydza i warzywa), w tym samy okresie, zmniejszył się w strukturze zasiewów z 25,8 do 14,2%. Szczególnie silnie, bo aż 4-krotnie spadł

udział ziemniaka w zasiewach i 2-krotnie buraka cukrowego. Znaczny wpływ na bilans próchnicy ma także ograniczenie udziału w zasiewach roślin wieloletnich z 11 do 4%. Powyższe zmiany w strukturze zasiewów były następstwem spadku opłacalności niektórych kierunków produkcji zwierzęcej (bydło i owce w latach 90-tych), co ograniczyło wyraźnie pogłowie tych zwierząt i zmniejszyło zapotrzebowanie na niektóre rodzaje pasz objętościowych, z kolei w żywieniu trzody chlewnej ziemniaki zastąpiono ziarnem zbóż. O spadku powierzchni uprawy buraka cukrowego zadecydowała głównie reforma rynku cukru wprowadzana w UE po roku 2006.

Tabela 3

Udział w strukturze zasiewów głównych grup roślin w Polsce w (%)

Grupy upraw roślin	Lata			
	1980	1990	2000	2009
Zboża bez kukurydzy	54,0	59,5	69,8	70,7
Rzepak	2,2	3,5	3,5	7,0
Kukurydza na ziarno	0,1	0,4	1,2	3,2
Kukurydza na kiszonkę	4,6	2,3	1,3	3,6
Warzywa	1,8	1,8	2,0	1,5
Ziemniak	16,1	12,9	10,1	4,2
Burak cukrowy	3,2	3,1	2,7	1,7
Strączkowe	2,3	1,7	1,8	1,1
Rośliny wieloletnie	11,4	9,7	4,8	4,4
Pozostałe	4,3	5,1	2,8	2,6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Wpływ samych zmian struktury zasiewów na bilans glebowej materii organicznej jest jednak stosunkowo mały (tabela 4). W 1980 roku w następstwie uprawy roślin ulegało mineralizacji, średnio w kraju 0,41 t glebowej materii organicznej w przeliczeniu na 1 ha gruntów ornych. W konsekwencji dokonujących się zmian w strukturze zasiewów wielkość tego wskaźnika wzrosła do 0,50 $t \cdot ha^{-1}$ w 2009 r. (tabela 4).

Większy wpływ na końcowy bilans glebowej materii organicznej mają zmiany pogłowia zwierząt i możliwość reprodukcji ubytku próchnicy nawozami naturalnymi (tabela 4). Restrukturyzacja sektora uspołecznionego w Polsce oraz duża zmienność opłacalności produkcji zwierzęcej, spowodowana wahaniami cen produktów zwierzęcych i pasz, przyczyniła się do spadku pogłowia wszystkich gatunków zwierząt gospodarskich po roku 1990 [Kopiński 2006]. Dodatkowo ograniczenie pogłowia zwierząt następuje dzięki poprawie efektywności wykorzystania pasz oraz wzrostowi wydajności. W sumie w analizowanym 30-leciu (1980-2009)

obsada zwierząt zmniejszyła się, średnio w kraju, z 0,75 do 0,42 DJP·ha-1 użytków rolnych. Oznacza to, że dopływ do gleby materii organicznej w formie nawozów naturalnych uległ w tym okresie ograniczeniu z 1,85 do 1,04 t. ha-1 suchej masy (tabela 4). W latach 80-tych i 90-tych stosowana dawka nawozów naturalnych z pewnym nadmiarem kompensowała mineralizację próchnicy powodowaną uprawą roślin i umożliwiała utrzymanie dodatniego salda bilansu glebowej materii organicznej na poziomie 0,1-0,2 t·ha-1. W ostatnim 10-leciu zmniejszone dawki obornika, średnio do około 1 t. ha-1 suchej masy, nie wyrównują już w pełni mineralizacji próchnicy spowodowanej uprawą roślin i do zrównoważenia jej bilansu niezbędne jest przyorywanie około 0,8 t s.m. słomy na każdy hektar gruntów ornych (tabela 4).

Tabela 4

Zmiany bilansu materii organicznej gleby (t·ha^{-1}) w Polsce

Wyszczególnienie	Lata			
	1980	1990	2000	2009
Degradacja MOG* (t·ha^{-1})	-0,41	-0,42	-0,52	-0,50
Obsada zwierząt (DJP·ha^{-1})	**0,75**	**0,68**	**0,41**	**0,42**
Dawka obornika (t s.m.·ha^{-1})	1,85	1,70	1,03	1,04
Reprodukcja MOG z obornika (t·ha^{-1})	0,65	0,54	0,36	0,36
Saldo bilansu MOG bez przyoranej słomy (t·ha^{-1})	**0,24**	**0,12**	**-0,16**	**-0,14**
Słoma niezbędna do przyorania (t·ha^{-1})	-	-	0,89	0,78

*/ materia organiczna gleby

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Dodatkowo warto podkreślić, że z nawozami naturalnymi od jednej DJP wprowadza się do gleby około 64 kg N, 33 kg P_2O_5, i 90 kg K_2O oraz znaczące ilości mikroelementów.

5. Regionalne zróżnicowanie bilansu glebowej substancji organicznej

W poszczególnych województwach występuje znaczne zróżnicowanie struktury zasiewów, w związku z tym wartość wskaźnika degradacji glebowej materii organicznej waha się od około − 0,3 do − 0,6 t·ha^{-1}, przy średniej dla kraju − 0,5 t·ha^{-1} (tabela 5). Niższe jego wartości występują w trzech województwach, tj. warmińsko-mazurskim, małopolskim i podlaskim, w których około 10% gruntów ornych zajmują rośliny wieloletnie - motylkowate z trawami oraz trawy w uprawie polowej. Z kolei w województwie dolnośląskim i opolskim na zwiększoną degradację glebowej materii organicznej do poziomu około 0,6 t·ha^{-1} wpływa większy udział w strukturze zasiewów (około 15%) kukurydzy i buraka cukrowego, jednocześnie przy znikomej powierzchni roślin wieloletnich.

Tabela 5

Struktura zasiewów (średnio z lat 2007–2009) i degradacja MOG przez uprawę roślin

Województwo	Udział w strukturze zasiewów (%) i wartości współczynników reprodukcji/degradacji próchnicy							Degradacja MOG (t ha^{-1})
	zboża (–0,53)	oleiste (–0,53)	okopowe (–1,40)	kukurydza (–1,15)	strączkowe (+0,35)	wieloletnie* (+1,96)	pozostałe (0)	
Dolnośląskie	65,5	15,0	6,7	8,8	0,4	1,1	2,4	**–0,60**
Kujawsko-pomorskie	65,3	11,8	6,7	7,6	0,9	4,1	3,6	**–0,51**
Lubelskie	76,8	3,9	6,6	3,2	2,2	2,0	5,4	**–0,51**
Lubuskie	71,3	9,5	4,9	6,7	1,0	2,5	4,0	**–0,52**
Łódzkie	76,7	2,2	8,1	4,5	0,9	3,5	4,1	**–0,51**
Małopolskie	61,7	1,2	12,7	4,2	1,1	11,6	7,5	**–0,33**
Mazowieckie	73,5	2,1	7,3	6,5	1,4	4,2	5,0	**–0,49**
Opolskie	65,7	16,0	5,9	9,7	0,4	1,0	1,3	**–0,61**
Podkarpackie	67,0	3,4	14,2	3,5	1,0	5,9	5,1	**–0,49**
Podlaskie	73,8	0,7	3,7	9,3	1,3	9,7	1,4	**–0,36**
Pomorskie	71,6	9,4	7,1	2,9	1,6	4,0	3,4	**–0,48**
Śląskie	71,6	6,8	6,0	7,1	1,0	4,5	3,0	**–0,49**
Świętokrzyskie	73,5	2,1	9,6	2,0	2,3	3,5	7,0	**–0,48**
Warmińsko-mazurskie	69,1	10,0	2,7	4,3	1,4	11,3	1,4	**–0,28**
Wielkopolskie	71,7	7,9	6,2	8,2	0,8	2,3	3,0	**–0,56**
Zachodnio-pomorskie	71,3	14,9	5,2	2,7	0,9	3,5	1,7	**–0,49**
Polska	**71,1**	**7,1**	**6,8**	**5,9**	**1,2**	**4,3**	**3,7**	**–0,50**

*/ motylkowe wieloletnie z trawami

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS (2007-2010).

Niski stan pogłowia zwierząt w kilku województwach dodatkowo ogranicza możliwości reprodukcji glebowej materii organicznej z nawozów naturalnych. Obsada zwierząt w ostatnich latach waha się od około 0,2 DJP·ha^{-1} w województwach zachodniopomorskim, dolnośląskim i lubuskim do powyżej 0,6 DJP·ha^{-1} w województwach wielkopolskim i podlaskim (rysunek 1).

Rysunek 1

Struktura obsady zwierząt gospodarskich w poszczególnych województwach w roku 2009 (DJP/100 ha UR)

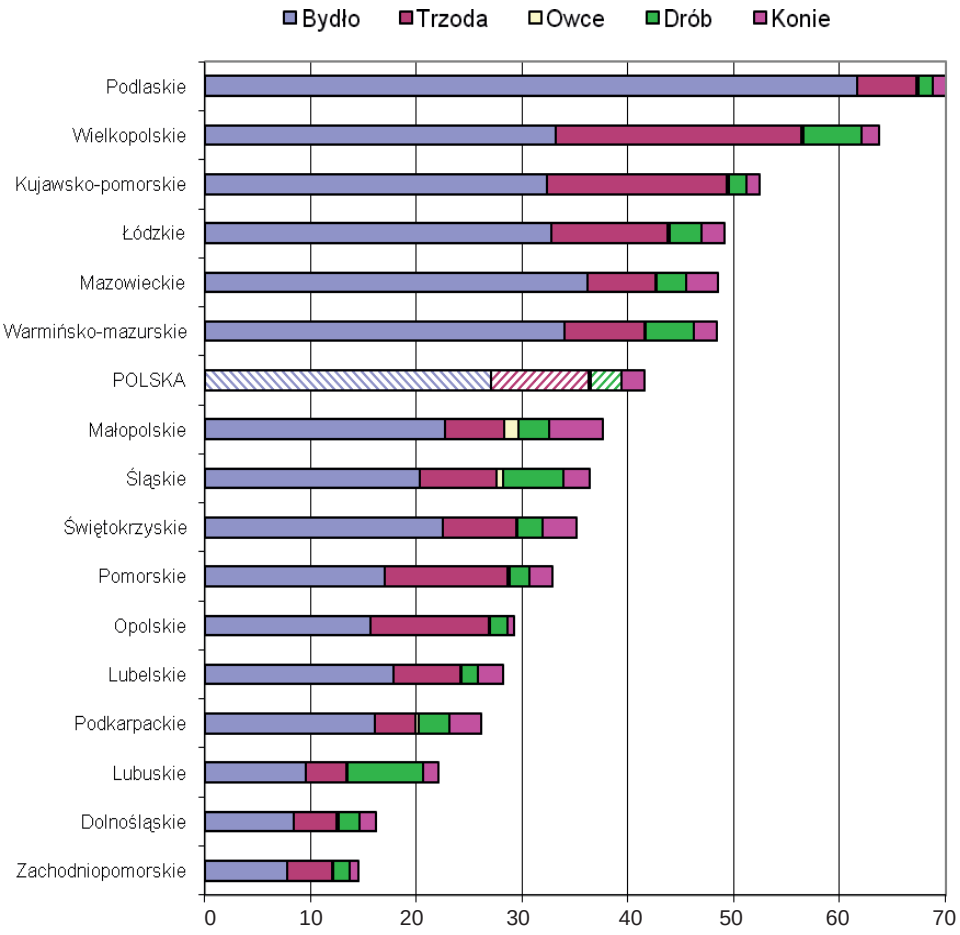

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych GUS.

Analiza bilansu glebowej materii organicznej wskazuje, że tylko w dwóch województwach (podlaskim i warmińsko-mazurskim) jest on lekko dodatni (tabela 6, rysunek 2). W województwa tych nawożenie obornikiem lub gnojowicą przy obsadzie zwierząt na poziomie 0,5-0,7 DJP·ha^{-1} z pewnym nadmiarem pokrywa ubytki glebowej materii organicznej powodowane uprawą roślin. Dodatkowo w tych województwach występuje również mniejsza degradacji próchnicy, gdyż większe jest pogłowie bydła (rysunek 1) i areał uprawy roślin pastewnych (tabela 5). W pięciu województwach (kujawsko-pomorskim, łódzkim, małopolskim,

mazowieckim i wielkopolskim), w których obsada zwierząt wynosi około 0,4-0,6 DJP·ha^{-1} bilans glebowej materii organicznej można określić jako zrównoważony, gdyż jego saldo waha się od +0,03 do –0,08 t·ha^{-1} (tabela 6, rysunek 2). Zdecydowanie ujemne saldo bilansu glebowej materii organicznej występuje natomiast w czterech województwach, od około 0,35 t·ha^{-1}w zachodniopomorskim, lubuskim i opolskim do 0,45 t·ha^{-1} w dolnośląskim. W województwach tych powstało wiele większych gospodarstw na bazie gruntów byłego sektora uspołecznionego, dla których specjalizacja w produkcji roślinnej jest atrakcyjna pod względem ekonomicznym.

Tabela 6

Bilans materii organicznej gleby (MOG) na gruntach ornych; średnia z lat 2007–2009

Województwo	Degradacja MOG (t ha^{-1})	Obsada zwierząt (DJP·ha^{-1})	Dawka obornika (t s.m.·ha^{-1})	Reprodukcja MOG (t·ha^{-1})	Saldo bilansu MOG (t·ha^{-1})	Słoma niezbędna do przyorania (t·ha^{-1})
Dolnośląskie	–0,60	0,17	0,43	0,15	**–0,45**	2,5
Kujawsko-pomorskie	–0,51	0,52	1,29	0,45	–0,05	0,3
Lubelskie	–0,51	0,31	0,79	0,27	–0,23	1,3
Lubuskie	–0,52	0,23	0,58	0,20	**–0,32**	1,8
Łódzkie	–0,51	0,49	1,23	0,43	–0,08	0,4
Małopolskie	–0,33	0,41	1,04	0,36	0,03	-
Mazowieckie	–0,49	0,51	1,27	0,44	–0,05	0,3
Opolskie	–0,61	0,30	0,76	0,27	**–0,34**	1,9
Podkarpackie	–0,49	0,28	0,71	0,25	–0,25	1,4
Podlaskie	–0,36	0,69	1,73	0,61	0,25	-
Pomorskie	–0,48	0,35	0,88	0,31	–0,17	0,9
Śląskie	–0,49	0,39	0,97	0,34	–0,15	0,8
Świętokrzyskie	–0,48	0,37	0,93	0,33	–0,16	0,9
Warmińsko-mazurskie	–0,28	0,48	1,20	0,42	0,14	-
Wielkopolskie	–0,56	0,65	1,63	0,57	0,02	-
Zachodnio-pomorskie	–0,49	0,16	0,40	0,14	**–0,35**	1,9
Polska	**–0,49**	**0,43**	**1,07**	**0,38**	**–0,11**	**0,6**

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

W tych warunkach przeciętna obsada zwierząt, jest bardzo mała (0,16-0,30 DJP·ha^{-1}), a dodatkowo w woj. dolnośląskim i opolskim dobór uprawianych roślin prowadzi do zwiększonej mineralizacji próchnicy. W celu zrównoważenia bilansu próchnicy w tych województwach konieczne jest nawożenie słomą każdego roku w dawkach od 1,8 w lubuskim do 2,5 ton na 1 ha gruntów ornych w dolnośląskim.

Pewne zaskoczenie stanowi ujemny bilans glebowej materii organicznej w województwach o rozdrobnionej strukturze agrarnej w południowo-wschodniej Polsce (tabela 6, rysunek 2). Stan taki jest następstwem małego pogłowia zwierząt (około 0,3 DJP·ha^{-1}), a szczególnie bydła (rysunek 1) W małych gospodarstwach, utrzymujących wcześniej po kilka krów, koszty dostosowania do obowiązujących standardów sanitarnych i jakościowych okazały się zbyt duże, w związku z tym zrezygnowały one z chowu bydła i uprawy roślin pastewnych, co skutkuje ujemnym bilansem próchnicy. W województwach tych ujemne saldo bilansu glebowej materii organicznej waha się od 0,15 do 0,23 t ·ha^{-1} i w celu jego zrównoważenia konieczne jest stosowanie słomy w dawkach 0,8-1,3 t·ha^{-1} (tabela 6). Nieco korzystniejsza sytuacja w woj. małopolskim wynika z większego pogłowia bydła i koni (rysunek 1) oraz prawie 12% udziału roślin wieloletnich w strukturze zasiewów (tabela 5).

Rysunek 2

Saldo bilansu glebowej materii organicznej w t·ha^{-1} powierzchni gruntów ornych, średnio z lat 2007-2009

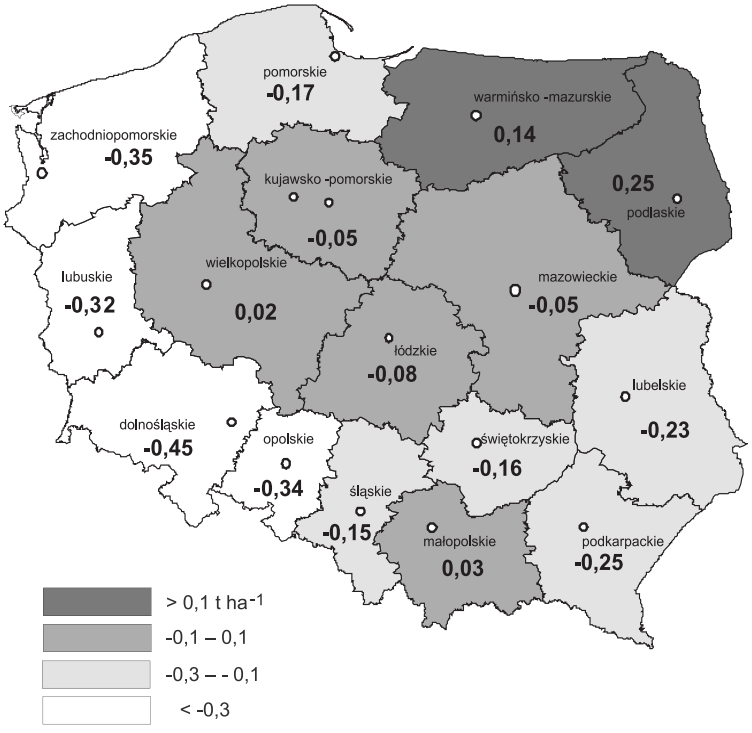

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS.

6. Bilans glebowej materii organicznej w specjalistycznych gospodarstwach rolnych

Bilans glebowej materii organicznej wyliczony dla kraju lub regionu (województwo) ma charakter informacyjny i może być wykorzystywany do podejmowania działań z zakresu polityki rolnej, zaś analizy wykonane dla konkretnych gospodarstw służą rolnikom do podejmowania konkretnych decyzji produkcyjnych. Stwierdzenie to znajduje pełne potwierdzenie w wynikach analizy przeprowadzonej dla czterech grup specjalistycznych gospodarstw (tabela 7 i 8). Gospodarstwa o roślinnym kierunku produkcji są zlokalizowane w woj. wielkopolskim, dolnośląskim i zachodniopomorskim, zaś pozostałe w woj. lubelskim i podlaskim.

W gospodarstwach z produkcją roślinną w województwie zachodniopomorskim, gdzie ponad 90% gruntów ornych obsiewano zbożami i rzepakiem, wskutek uprawy roślin mineralizacji ulegało 0,55 t·ha^{-1} glebowej materii organicznej (tabela 7). W analizowanych gospodarstwach z województwa wielkopolskiego kukurydzą zbieraną na ziarno obsiewno 20% gruntów ornych, co zwiększyło degradację glebowej materii organicznej do 0,68 t·ha^{-1}. Jeszcze gorsza sytuacja wystąpiła w ocenianych gospodarstwach w woj. dolnośląskim, gdzie kukurydza zajmowała 32%, a burak kolejne 10% gruntów ornych. Taka struktura zasiewów zwiększyła wartość wskaźnika degradacji próchnicy do 0,80 t ·ha^{-1}. W przypadku tych gospodarstw dla wyrównania ubytków próchnicy należało przyorywać od 2,6 tony słomy w województwie zachodniopomorskim do 3,8 ton słomy na ha gruntów ornych w woj. dolnośląskim. Faktycznie w gospodarstwach tych przyorywano znacznie więcej słomy, bo od 64% w woj. wielkopolskim do 85% w dolnośląskim pól obsianych zbożami i rzepakiem. Pozwoliło to, przy poziomie uzyskiwanych plonów, na utrzymanie dodatniego salda glebowej materii organicznej w granicach 0,15 - 0,39 t ·ha^{-1}.

Znacznie łatwiejsze jest zrównoważenie bilansu glebowej materii organicznej w gospodarstwach z produkcją zwierzęcą (tabela 8). W gospodarstwach o mieszanym kierunku produkcji jak również w gospodarstwach mlecznych, dzięki uprawie roślin pastewnych, przeciętny wskaźnik degradacji glebowej materii organicznej wynosił około 0,40 t·ha^{-1}. W tej sytuacji przy obsadzie zwierząt na poziomie 0,4–0,5 DJP·ha^{-1}(średnia dla Polski wynosi 0,42) same nawozy naturalne umożliwiają utrzymanie zrównoważonego bilansu glebowej materii organicznej. W ocenianych gospodarstwach obsada ta była większa (0,85 w gospodarstwach o mieszanym kierunku produkcji i 1,0 DJP·ha^{-1} w gospodarstwach mlecznych), więc same nawozy naturalne zapewniały lekko dodatnie saldo bilansu próchnicy.

Tabela 7

Bilans glebowej materii organicznej w gospodarstwach o roślinnym kierunku produkcji

Wyszczególnienie	Województwo			Zakres wahań
	wielkopolskie	zachodnio-pomorskie	dolnośląskie	
1. Liczba gospodarstw	10	10	5	–
2. Średnia powierzchnia UR [ha]	84	113	117	33 – 225
3. Grunty orne [%]	97,5	95,5	98,5	89 – 100
4. Wskaźnik bonitacji gleb	0.88	0.80	1.15	0,5 – 1,5
5. Struktura zasiewów [%]:				
- zboża, w tym:	83	74	78	50 – 100
kukurydza (ziarno)	20	0	32	0 – 100
- rzepak	10	17	12	0 – 39
- burak cukrowy	2	0.0	10	0 – 20
- ziemniak	1	6	0	0 – 27
- pozostałe	4	3	0	0 – 16
6. Wydajność w jedn. zbożowych	44,4	38,7	65,2	33 – 77
7. Degradacja MOG przez uprawiane rośliny [t·ha^{-1}]	**0,68**	**0,55**	**0,80**	**-0,55 – (-1,15)**
8. Obsada zwierząt DJP·ha^{-1}	0	0	0	0
9. Pola z przyoraną słomą (%)	**64.4**	**80.8**	**85.5**	**27 – 100**
10. Saldo bilansu MOG [t·ha^{-1}]	**0.15**	**0.39**	**0.35**	**0,1 – 0,6**

Źródło: [Kopiński 2009; Krasowicz, Kuś, Jankowiak 2007; Kuś 2006].

Bardziej złożona sytuacja występuje w gospodarstwach specjalizujących się w tuczu trzody chlewnej. W gospodarstwach, które wykorzystują na paszę własne zboża a dokupują jedynie komponenty białkowe w ilościach potrzebnych do zbilansowania dawek żywieniowych na ogół obsada zwierząt wynosi około 1,2–1,3 DJP·ha^{-1}, wówczas zagospodarowanie nawozów naturalnych nie stwarza większych problemów, chociaż występuje wyraźnie dodatnie saldo glebowej materii organicznej. Natomiast w gospodarstwach bazujących na paszach z zakupu występuje większa obsada zwierząt i zbyt wysokie dodatnie wartości salda MOG. W jednym z analizowanych gospodarstw obsada zwierząt wynosiła aż 3,7 DJP·ha^{-1}, zaś przeciętna dla 7 gospodarstw wynosiła 1,46 DJP·ha^{-1}. W sumie dodatnie saldo bilansu glebowej materii organicznej w grupie gospodarstw trzodowych wynosiło 0,72 t·ha^{-1}.

Tabela 8

Bilans glebowej materii organicznej w gospodarstwach z produkcją zwierzęcą

Wyszczególnienie	Kierunek produkcji			Zakres wahań
	mieszany	mleczny	trzodowy	
1. Liczba gospodarstw	6	10	7	–
2. Średnia powierzchnia UR w ha	31,7	36,6	37,9	8,7 - 77,0
3. Udział TUZ [%]	26,0	33,2	6,2	0,0 - 59,3
4. Wskaźnik bonitacji gleb	0,80	0,87	0,88	0,69 – 1,49
5. Struktura zasiewów [%]:				
- zboża	79	31	92	0 -100
- pastewne	7	62	0	0 - 99
- rzepak	1	0	0	0 - 4,1
- burak cukrowy	6	5	0	0 - 24,7
- ziemniak	2	1	1	0 - 9,8
- pozostałe	4	1	7	0 –12,5
6. Wydajność w jedn. zbożowych	40,9	47,8	44,4	35 - 79
7. Degradacja MOG przez uprawiane rośliny [t·ha^{-1}]	**0,42**	**0,40**	**0,55**	**0,38-0,65**
8. Obsada zwierząt DJP·ha^{-1}	**0,85**	**1,01**	**1,46**	**0,5 – 3,7**
w tym: bydło [%]	54	100	2	0 - 100
- trzoda [%]	27	0	97	0 - 100
- pozostałe [%]	19	0	1	0 - 82
9. Reprodukcja MOG z nawozów naturalnych [t·ha^{-1}]	**0,74**	**0,88**	**1,28**	**0,4– 3,2**
10. Saldo bilansu MOG [t·ha-1]	**0,32**	**0,48**	**0,73**	**0,1 – 2,50**

Źródło: [Kopiński 2009; Krasowicz, Kuś, Jankowiak 2007; Kuś 2006].

W Niemczech [Körschens i in. 2004] wyznaczono graniczne wartości salda glebowej materii organicznej, które są stosowane do oceny przestrzegania zasad wzajemnej zgodności gospodarstw - *cross compliance* (tabela 9). Według przyjętych kryteriów dodatnie saldo powyżej 300 kg·ha^{-1} C organicznego, co odpowiadające 516 kg·ha^{-1} glebowej materii organicznej, stwarza już niebezpieczeństwo znacznego rozproszenia azotu i fosforu do środowiska, a to stanowi potencjalne niebezpieczeństwo zanieczyszczenia wód gruntowych i powierzchniowych tymi składnikami. Z wartości liczbowych zestawionych w tabelach 7 i 8 wynika, że średnio w grupie gospodarstw specjalizujących się w tuczu trzody chlewnej wartość ta była przekroczona.

Tabela 9

Ocena wielkości salda węgla organicznego w glebie (VDLUFA – 2004)

Saldo kg·ha-1		Ocena salda	Następstwa
C org.	MOG*		
< - 200	< -0,344	bardzo ujemne	spadek żyzności gleby i plonowania roślin
- 200 do (- 76)	-344 – (-131)	ujemne	przejściowo dopuszczalne, szczególnie na glebach próchnicznych
- 76 do (+100)	**-131 – (+172)**	**optymalne**	
+100 do (+300)	172 – 516	wysokie	okresowo wskazane, szczególnie na glebach o małej zawartości próchnicy
> 300	> 516	bardzo wysokie	niebezpieczeństwo dużych strat azotu i fosforu, niska efektywność nawożenia

*/ 1 kg C organicznego gleby odpowiada 1,72 kg glebowej materii organicznej

Źródło: [Körschens i in. 2004].

Tabela 10

Charakterystyka gospodarstw objętych rachunkowością FADN w 2008 roku

Wyszczególnienie	Typ rolniczy gospodarstwa					
	ogółem	uprawy polowe	krowy mleczne	zwierzęta w systemie wypasowym	trzoda/ drób	mieszane
Liczba gospodarstw	12477	3241	891	837	1456	4288
Udział gosp. [%]	100	26,0	7,1	13,3	11,7	34,4
Powierzchnia gospod. [ha UR]	17,7	23,1	16,7	21,5	16,0	16,4
UR wg typów gosp.(%)	100	31,1	4,8	7,6	5,9	48,5
Obsada zwierząt [DJP·ha^{-1} UR]	0,68	0,10	1,01	0,93	2,63	0,74

Źródło: [Goraj, Mańko, Osuch, Płonka 2010, cz. I i II].

Informacji o problemach występujących w praktyce z zapewnieniem odpowiedniego bilansu glebowej materii organicznej dostarcza analiza gospodarstw prowadzących rachunkowość rolną w ramach systemu FADN. Wartości zestawione w tabeli 10. wskazują, że:

1) gospodarstwa specjalistyczne o roślinnym kierunku produkcji (uprawy polowe) wykorzystują 31% ogółu UR w Polsce. Posiadają one znikomą produkcję zwierzęca, w związku z tym nawożenie organiczne musi być ograniczone do stosowania słomy i ewentualnie uprawy międzyplonów. W przypadku tej grupy gospodarstw występuje niebezpieczeństwo spadku zawartości glebowej materii organicznej;
2) gospodarstwa specjalizujące się w chowie zwierząt żywionych ziarnem (trzoda i drób), stanowiące prawie 12% ogółu gospodarstw, z wahaniami od

7,9% w regionie Małopolska i Pogórze do 17,4% w regionie Wielkopolska i Śląsk i wykorzystujące w kraju 6% UR, posiadały średnią obsadę zwierząt wynoszącą aż 2,6 DJP·ha^{-1} UR. W tej grupie gospodarstw występował duży nadmiar nawozów naturalnych i zawarta w nich ilość azotu przekraczała 170 kg·ha^{-1} UR, czyli maksymalną wartość określoną w Ustawie o nawozach i nawożeniu. W tej sytuacji ich nadmiar powinien być przekazywany do sąsiednich gospodarstw;

3) grupy gospodarstw mlecznych oraz prowadzących chów zwierząt w systemie wypasowym użytkowały w sumie około 12% UR w kraju, a obsada zwierząt wynosiła w nich przeciętnie około 1,0 DJP·ha^{-1} UR. Uwzględniając udział roślin pastewnych w strukturze zasiewów oraz produkcję nawozów naturalnych można zakładać, że w tych grupach gospodarstw nie ma problemów z utrzymaniem bilansu glebowej materii organicznej na poziomie zbliżonym do optymalnego;
4) gospodarstwa z mieszaną produkcją roślinną i zwierzęcą wykorzystujące około 48% UR średnio w kraju, w których pogłowie zwierząt wynosiło około 0,7 DJP·ha^{-1}, nie mają również problemu z utrzymaniem bilansu glebowej materii organicznej na poziomie zbliżonym do optymalnego. Jednak sytuacja ekonomiczna tej grupy gospodarstw jest najgorsza [Goraj i in. 2010] i sposobem jej poprawy może być specjalizacja i pewna koncentracja produkcji.

7. Słoma, jako ważne źródło reprodukcji glebowej materii organicznej

Podstawowym nawozem organicznym dostępnym w większości gospodarstw bezinwentarzowych jest słoma. Przyorywanie słomy poprawia przede wszystkim bilans glebowej materii organicznej, natomiast jej oddziaływanie na pozostałe wskaźniki żyzności gleby jest znacznie słabsze, szczególnie w porównaniu z obornikiem lub roślinami wieloletnimi (tabela 11). Informacje zestawione w tabeli 11. wskazują na wielostronny wpływ roślin motylkowatych wieloletnich na cały kompleks właściwości gleby, jednak we współczesnym rolnictwie z przyczyn ekonomiczno – organizacyjnych są one eliminowane z produkcji.

Słoma charakteryzuje się szerokim stosunkiem C:N, który w zależności od gatunku zboża waha się w granicach od 60: 1 (jęczmień j.) do 100: 1 (pszenica), a w oborniku stosunek ten wynosi 25: 1, zaś w próchnicy 10: 1. Wprowadzenie do gleby biomasy tak bogatej w węgiel powoduje, że drobnoustroje rozkładające słomę pobierają azot z zasobów glebowych, co może prowadzić do deficytu tego pierwiastka dla uprawianych roślin. W celu przyśpieszenia tempa rozkładu słomy konieczne jest stosowanie dodatkowego nawożenia azotem w dawkach od 6 na

glebach cięższych do 12 kg na glebach lekkich w przeliczeniu na 1 t przyorywanej słomy. Ze słomą wprowadza się także do gleby spore ilości składników nawozowych (tabela 12).

Tabela 11

Oddziaływanie różnych form nawozów organicznych i resztek pożniwnych na właściwości gleby (oddziaływanie: x- słabe; xx- średnie; xxx- duże)

Wyszczególnienie	Obornik	Słoma	Międzyplony		Motylkowate wieloletnie
			motylkowate	krzyżowe	
Rozluźnienie podglebia	-	-	x	-	xx
Poprawa struktury	xx	x	x	x	xxx
Wzrost zawartości próchnicy	xx	xx	x	x	xxx
Wzrost zawartości N w glebie	xx	-	xx	-	xxx
Poprawa zasobności gleby w P, K, Ca, Mg i mikroelementy	xx	x	-	-	x
Zachwaszczenie					
– zwiększa	x	x	x	x	(xx)[1]
– ogranicza	-	-	x	x	xx
Nasilenie chorób i szkodników					
– zwiększa	-	x	-	-	(x)[2]
– ogranicza	x	-	xx	xx	x

[1/] dotyczy chwastów wieloletnich

[2/] dotyczy specyficznych chorób i szkodników tej grupy roślin

Źródło: Opracowano na podstawie [Kahnt 1981].

Tabela 12

Zawartość podstawowych makro- i mikroelementów w słomie

Składnik	Gatunek roślin						
	pszenica oz.	pszenżyto oz.	żyto	owies	jęczmień jary	rzepak	kukurydza
Makroelementy (% suchej masy)							
N	0,64	0,61	0,58	0,73	0,75	0,72	1,19
P_2O_5	0,23	0,25	0,25	0,34	0,25	0,30	0,46
K_2O	1,26	1,28	1,20	1,29	1,61	2,12	1,25
CaO	0,38	0,35	0,32	0,44	0,63	2,18	0,48
MgO	0,15	0,13	0,13	0,18	0,20	0,21	0,46
Mikroelementy (mg/kg suchej masy)							
Bor	3,00	2,83	2,65	3,70	4,40	9,80	5,40
Miedź	3,50	3,30	3,00	3,25	4,20	3,16	6,00
Mangan	39,7	45,2	51,4	114,0	45,0	40,3	55,0
Molibden	0,35	0,34	0,33	0,32	0,35	0,30	0,44
Cynk	24,2	25,6	22,1	34,2	24,7	32,5	33,0

Źródło: Opracowano na podstawie [Maćkowiak 1998].

Wyniki wieloletnich doświadczeń wskazują, że wpływ przyoranej słomy na plonowanie roślin jest stosunkowo mały [Harasim 2011]. Słabe działanie nawozowe słomy może być spowodowane kilkoma czynnikami, a najważniejsze to:

- w początkowym okresie rozkładu słomy powstają w glebie związki biologicznie czynne (związki fenolowe), które hamują wschody i początkowy wzrost zbóż. W związku z tym nie wskazane jest przyorywanie słomy zbóż na polach obsiewanych zbożami ozimymi, natomiast korzystnym rozwiązaniem jest stosowanie słomy zbożowej pod rośliny jare;
- możliwość biologicznego unieruchamiania azotu. Słoma jest źródłem węgla dla mikroflory glebowej, która konkuruje o azot z uprawianą rośliną. Może to okresowo osłabiać wzrost roślin, nawet w przypadku zastosowania dodatkowego nawożenia azotem na słomę;
- przyorywanie słomy w ogniwie zmianowania: zboża ozime – zboża ozime może sprzyjać nasilonemu występowaniu naczyniowej pasiastości zbóż *(Cephalosporium gramineum),* a także może zwiększać porażenie zbóż przez niektóre inne choroby grzybowe (fuzariozy) itp.;
- w glebach suchych o małej aktywności biologicznej rozkład słomy jest spowolniony, w takiej sytuacji coroczne jej przyorywanie może również ujemnie wpływać na plonowanie roślin.

W ostatnim okresie występuje duże zainteresowanie możliwością alternatywnego zagospodarowania słomy oraz wzrastają jej ceny, a najwięksi potencjalni odbiorcy słomy, to:

- wytwórcy podłoży do produkcji pieczarek i innych grzybów zużywający rocznie około 1 mln ton słomy. Z rolniczego punktu widzenia jest to korzystny sposób zagospodarowania słomy, gdyż po zakończeniu cyklu produkcyjnego grzybów podłoża mogą być wykorzystane w rolnictwie jako wartościowy nawóz organiczny;
- producenci ciepła i energii elektrycznej. Sprzedażą słomy dla energetyki są zainteresowane głównie większe gospodarstwa, w których do jej zbioru można wykorzystać wysoko wydajne maszyny. Wykorzystanie słomy w procesie współspalania (łączne spalanie z miałem węglowym) jest szczególnie niekorzystne, gdyż wszystkie składniki nawozowe trafiają do żużlu i są tracone. W przypadku spalania samej słomy popiół jest wartościowym nawozem, gdyż zawiera wszystkie składniki mineralne zawarte w słomie z wyjątkiem azotu (tabela 12).

Aktualnie ponad 30% gruntów użytkują gospodarstwa specjalizujące się w produkcji roślinnej o znikomej obsadzie zwierząt, w których podstawowym nawozem organicznym jest słoma. W takich gospodarstwach, w celu utrzymania zrównoważonego bilansu glebowej materii organicznej, przynajmniej 60% produ-

kowanej słomy powinno być wykorzystywane jako nawóz. W pierwszej kolejności na ten cel należy przeznaczać słomę rzepaku i innych roślin niezbożowych, która ma korzystniejszy skład chemiczny niż słoma zbóż oraz nie uczestniczy w łańcuchu troficznym grzybów porażających zboża. Również słoma kukurydzy ulega szybciej rozkładowi w glebie w porównaniu do słomy kłosowych.

8. Wnioski

1. W okresie ostatnich 30 lat stwierdza się znaczne pogorszenie salda bilansu glebowej materii organicznej w Polsce. Jest to spowodowane głównie spadkiem pogłowia zwierząt. W latach 1980 – 2009, średnio w kraju, obsada zwierząt zmniejszyła sie z 0,75 do 0,43 DJP·ha^{-1} UR. Jest ona również silnie zróżnicowana regionalnie, gdyż w ostatnich latach waha się od poniżej 0,2 w woj. zachodniopomorskim i dolnośląskim do 0,6-0,7 DJP·ha^{-1} UR w województwach wielkopolskim i podlaskim.
2. Zmiany zachodzące w strukturze zasiewów w analizowanym okresie wywierały stosunkowo mały wpływ na bilans glebowej materii organicznej. Udział upraw prowadzących do jej degradacji (ziemniak, burak, kukurydza i warzywa) zmniejszył się w zasiewach w tym okresie z 25,8 do 14,2%, a równocześnie roślin wieloletnich poprawiających bilans próchnicy uległ ograniczeniu z 11 do 4%. W miejsce tych gatunków weszły zboża i rzepak, czyli uprawy wykazujące mały wpływ na bilans glebowej materii organicznej.
3. Aktualnie ponad 30% gruntów użytkują gospodarstwa specjalizujące się w produkcji roślinnej o znikomej obsadzie zwierząt, w których uprawie dominują zboża, a podstawowym nawozem organicznym jest słoma. Wpływ nawożenia słomą na fizyko-chemiczne i biologiczne właściwości gleby jest słabszy jak nawozów naturalnych, co w konsekwencji może skutkować obniżeniem żyzności gleb. W gospodarstwach specjalizujących się w chowie bydła oraz w gospodarstwach o mieszanym roślinno-zwierzęcym kierunku produkcji nawozy naturalne na ogół kompensują w pełni mineralizację glebowej materii organicznej powodowaną uprawą roślin. Z kolei w gospodarstwach specjalizujących się w chowie trzody chlewnej lub drobiu z reguły występuje nadmiar nawozów naturalnych. Dawki azotu zawarte w tych nawozach przekraczają normy określone w Ustawie o nawozach i nawożeniu, co stwarza niebezpieczeństwo zanieczyszczenia wód gruntowych i powierzchniowych biogenami.

LITERATURA

1. Fotyma M., Mercik S. (1995): Chemia rolna. Wyd. PWN. Warszawa.
2. Goraj L., Mańko G., Osuch D., Płonka R. (2010): Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w polskim FADN w 2009 roku. Cz. I. Wyniki standardowe. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
3. Goraj L., Mańko G., Osuch D., Płonka R. (2010): Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w polskim FADN w 2009 roku. Cz. II. Analiza wyników standardowych. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
4. Harasim A. (2011): Gospodarowanie słomą. Wyd. IUNG Puławy, ss.77
5. Kahnt G. (1981): Grundungung DLG-Verlag. Frankfurt (Main).
6. Kopiński J. (2009): Ocena gospodarstw rolniczych o różnej intensywności produkcji na tle wybranych wskaźników agro-środowiskowych. Rocz. Nauk. SERiA, t. 11, z. 1: 223-228.
7. Kopiński J., Kuś J. (2011): Wpływ zmian organizacyjnych w rolnictwie na gospodarkę glebową materią organiczną. Problemy Inżynierii Rolniczej, 2(72): 9–29.
8. Körschens M. i in. (2004): Humusbilanzierung. Methode zur Beurteilung und Bemessung der Humusversorgung von Ackerland. Standpunkt VDELUFA (Verband Deutscher Landwirtschaftlicher Untersuchungs und Forschungsanstalten), Bonn.
9. Krasowicz S. (2005): Cechy rolnictwa zrównoważonego. W: Koncepcja badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym. Wyd. IERiGŻ-PIB, 11: 23–39.
10. Krasowicz S., Kuś J., Jankowiak J. (2007): Ekonomiczno- organizacyjne uwarunkowania funkcjonowania gospodarstw rolniczych o różnych kierunkach produkcji. Wyd. IUNG, Raporty PIB, nr 7, 55- 76.
11. Krasowicz S., Stuczyński T., Doroszewski A. (2009): Produkcja roślinna w Polsce na tle warunków przyrodniczych i ekonomiczno-organizacyjnych. Studia i Raporty IUNG-PIB, 14: 27–54.
12. Kuś J. (2006): Możliwości zrównoważonego rozwoju specjalistycznych gospodarstw rolnych. Problemy Inżynierii Rolniczej, vol. XIV, 2(52), 5-14.
13. Kuś J. (2010): Produkcyjne i siedliskowe konsekwencje zmian w produkcji rolniczej w Polsce. Studia i Raporty IUNG-PIB, 22, 65–85.
14. Kuś J, Krasowicz S. (2001): Przyrodniczo-organizacyjne uwarunkowania zrównoważonego rozwoju gospodarstw rolnych. Pam. Puł., 124, 273–288.
15. Maćkowiak Cz. (1998): Słoma jako nawóz w gospodarstwie bezinwentarzowym. Wieś Jutra, 5, 46–48.
16. Mazur T. (1995): Rolnicze i ekologiczne znaczenie glebowej substancji organicznej. Zesz. Probl. Post. Nauk Roln., 422, 9-19.
17. Stuczyński T. i in. (2007): Przyrodnicze uwarunkowania produkcji ro0lniczej w Polsce. Studia i Raporty IUNG-PIB, 7, 77–115.
18. Terelak H. in.(2001): Mapa zawartości substancji organicznej w glebach użytków rolniczych Polski. Wyd. IUNG Puławy.

JAN KUŚ, JERZY KOPIŃSKI

GOSPODARKA GLEBOWĄ MATERIĄ ORGANICZNĄ WE WSPÓŁCZESNYM ROLNICTWIE

Słowa kluczowe: *Glebowa materia organiczna, bilans glebowej materii organicznej, reprodukcja i degradacja glebowej materii organicznej, nawozy naturalne, nawozy organiczne, obsada zwierząt, specjalizacja gospodarstw*

STRESZCZENIE

W opracowaniu oceniono wpływ zmian ekonomiczno-organizacyjnych zachodzących w naszym rolnictwie na gospodarowanie glebową materią organiczną. Bilanse glebowej materii organicznej na poziomie kraju, regionu (województwo) i gospodarstw o różnych kierunkach produkcji wyliczono wykorzystując współczynniki jej reprodukcji i degradacji. W okresie ostatnich 30 lat stwierdza się znaczne pogorszenie salda bilansu glebowej materii organicznej w Polsce. Jest to spowodowane: ograniczeniem areału uprawy wieloletnich roślin pastewnych, dużym spadkiem pogłowia zwierząt oraz postępującą specjalizacją gospodarstw wymuszoną czynnikami ekonomiczno-organizacyjnymi. Aktualnie ponad 30% gruntów użytkują gospodarstwa specjalizujące się w produkcji roślinnej o znikomej obsadzie zwierząt, w których uprawie dominują zboża, a podstawowym nawozem organicznym jest słoma. Wpływ nawożenia słomą na fizyko-chemiczne i biologiczne właściwości gleby jest słabszy jak nawozów naturalnych, co w konsekwencji może skutkować obniżeniem żyzności gleb. W gospodarstwach specjalizujących się w chowie bydła oraz w gospodarstwach o mieszanym roślinno-zwierzęcym kierunku produkcji nawozy naturalne na ogół kompensują w pełni mineralizację glebowej materii organicznej powodowaną uprawą roślin. Z kolei w gospodarstwach specjalizujących się w chowie trzody chlewnej lub drobiu z reguły występuje nadmiar nawozów naturalnych. Dawki azotu zawarte w tych nawozach przekraczają normy określone w Ustawie o nawozach i nawożeniu, co stwarza niebezpieczeństwo zanieczyszczenia wód gruntowych i powierzchniowych biogenami.

JAN KUŚ, JERZY KOPIŃSKI

THE MANAGEMENT OF SOIL ORGANIC MATTER IN CONTEMPORARY AGRICULTURE

Keywords: *Soil organic matter, soil organic matter balance, reproduction and degradation of soil organic matter, manure, organic fertilizers, livestock density, farm specialization*

SUMMARY

The study assessed the impact of economic and organizational changes taking place in our agriculture on the management of soil organic matter. The balances of soil organic matter at the national, regional level (province) and on farms with different directions of production were calculated, using rates of reproduction and degradation of soil organic matter. The period of last 30 years shows a significant deterioration in the balance of soil organic matter in Poland, caused by: reduction in the area of perennial forage crops, a large decrease of livestock density and progressive specialization of farms forced by economic and organizational factors. Currently over 30% of agricultural area is covered by farms specialized in the plant production with little stocking density, and cereals cultivation as a dominating production, where the basic organic fertilizer is a straw. The influence of straw fertilization on the physico-chemical and biological soil properties is lower as in case of natural fertilizer. This results in deterioration of soil fertility. On farms specializing in cattle production and mixed farms (with plant and animal production) natural fertilizers can generally compensate the mineralization of soil organic matter caused by crop production. On the other hand, farms specializing in pig and poultry production generally the excessive amount of manure is produced. Nitrogen in natural fertilizers exceed the standards specified in the Act on fertilizers and fertilization, which would cause pollution of ground and surface water by biogenes.

e-mail: jankus@iung.pulawy.pl
e-mail: jkop@iung.pulawy.pl

WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI
Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie
Oddział w Poznaniu

ISTOTA DZIAŁALNOŚCI UPOWSZECHNIENIOWEJ PUBLICZNYCH ROLNICZYCH ORGANIZACJI DORADCZYCH

1. Wstęp

Ustawa z dnia 22 października 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego nakłada na publiczne rolnicze organizacje doradcze (WODR) obowiązek prowadzenia czterech niekomercyjnych działalności, poprzez które doradca rolniczy może intencjonalnie wpływać na osobowość rolnika (swojego klienta) i przez to czynić go sposobnym do osiągania założonych celów rozwojowych a ostatecznie - do uzyskania pożądanej jakości życia[1]. Są to: działalność doradcza, kształceniowa, informacyjna i upowszechnieniowa [Dz. U. 2004, nr 251, poz. 2507].

Od początku lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku przedmiotem zainteresowań zawodowych autora niniejszego artykułu były i nadal pozostają problemy związane z metodyką uprawiania wszystkich czterech ustawowych działalności, czego dał wyraz w szeregu własnych publikacji[2] oraz aktywności jaką podejmuje w obszarze doskonalenia zawodowego doradców rolniczych.

[1] Jakość życia to kategoria filozoficzna utożsamiana z subiektywną oceną stopnia zaspokojenia potrzeb w dłuższym okresie czasu. Każdy człowiek jest władny do oceny jakości tylko swego życia i dokonuje tego według przyjętych przez siebie kryteriów, posługując się wybranymi miernikami i sposobami pomiaru. Próba znormalizowania tych ocen nie jest możliwa, albowiem każda ingerencja z zewnątrz w ocenę jakości życia innej osoby jest tylko zewnętrznym punktem widzenia, który zawsze jest nieadekwatny do immanentnej samooceny osoby ludzkiej. Każda osoba ludzka jakość życia pojmuje inaczej i postrzega w inny sposób wartości, które jej zdaniem wpływają na poziom jakości życia. Porównaj: T. Wawak [http://mfiles.pl/pl/index.php/Wartości_określające_jakość_życia].

[2] Najnowszą z tych publikacji jest wydana w tym roku nakładem Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Poznaniu „Metodyka działalności upowszechnieniowej publicznej rolniczej organizacji doradczej". Zdaniem autora pozycja ta w jakimś zakresie pozwala wypełnić brak szerszych teoretycznych ujęć tematu upowszechniania innowacji rolniczych, a odnoszących się do sytuacji jaka powstała w Polsce po roku 1989.

Celem niniejszego opracowania jest przybliżenie najistotniejszych treści dotyczących teoretycznych podstaw działalności upowszechnieniowej, szczególnie tym jednostkom, które w oparciu o nie zamierzają usprawniać realizację podejmowanych przez siebie zadań upowszechnieniowych.

2. Pojęcie innowacji

Właściwą podstawą dla rozważań nad naturą działalności upowszechnieniowej publicznych rolniczych organizacji doradczych wydaje się być odwoływanie się do jednego rozumienia pojęcia **innowacji**.

Słowo innowacja pochodzi od łacińskiego *innovati*, co oznacza „odnowienie" lub też łacińskiego *innovare*, czyli „odnawiać". Istnieje wiele definicji tego pojęcia. Wynika to m.in. z faktu, że innowacja pozostaje przedmiotem badań wielu dyscyplin naukowych, takich jak np. heurystyka, inwentyka, socjologia, psychologia, ekonomia[3].

W interpretacji innowacji dominują dwa podejścia - szerokie, traktujące innowacje jako proces i wąskie - jako wynik (rezultat)[4].

W podejściu pierwszym, tzw. procesowym, innowacja (innowacje) to:

- „złożona działalność, która przebiega od konceptualizacji nowej idei przez rozwiązywanie problemu do rzeczywistego zastosowania nowego rozwiązania dla osiągnięcia określonych wartości ekonomicznych lub społecznych" [Myers, Marquis 1969, s. 3-6],
- proces, w którym firmy „opanowują i wdrażają wzornictwo i produkcję dóbr i usług stanowiących dla nich nowość, niezależnie od tego, czy są nowością

[3] Do nauk ekonomicznych pojęcie innowacji po raz pierwszy wprowadził i bardzo szeroko pod względem przedmiotowym określił austriacki uczony Joseph Alois Schumpeter. Uznawał on za innowację [Schumpeter 1960, s. 104]:

- wprowadzenie nowego produktu, z jakim konsumenci nie mieli jeszcze do czynienia, lub nadanie nowych cech produktowi,
- wprowadzenie nowej metody produkcji, jeszcze praktycznie nie wypróbowanej w danej dziedzinie przemysłu,
- otwarcie nowego rynku, czyli takiego, na którym dany rodzaj krajowego przemysłu uprzednio nie działał i to bez względu, czy rynek ten istniał wcześniej, czy też nie,
- zdobycie nowego źródła surowców lub półfabrykatów i to niezależnie od tego, czy źródło już istniało, czy też musiało być dopiero stworzone,
- wprowadzenie nowego typu organizacji jakiegoś przemysłu, np. stworzenie monopolu bądź jego złamanie.

Joseph Alois Schumpeter (1883- 1950) to jeden z najwybitniejszych ekonomistów XX wieku; autor teorii wzrostu gospodarczego i cyklów koniunkturalnych indukowanych przez przełomowe innowacje, teorii postępującej transformacji kapitalizmu w socjalizm, historyk myśli ekonomicznej.

[4] Podobnie wg R. Schulza [1989, nr 2, s. 114] wszystkie definicje innowacji można podzielić na dwie grupy, tj. te, które interpretują innowację w sposób czynnościowy oraz te, które interpretują ją w sposób rzeczowy.

również dla ich konkurentów krajowych i zagranicznych" [Ernst i in., 1998, s. 12-13],
- „wszelkie procesy twórczego myślenia zmierzające do zastosowania i użytkowania ulepszonych rozwiązań w technice, technologii, organizacji, życiu społecznym" [Pomykalski 2001, s. 17].

W podejściu drugim - wynikowym, można wyróżnić definicje, które pojęcie innowacji rozpatrują w aspekcie czasowo-przestrzennym oraz w aspekcie właściwości innowacji.

Do definicji, które ujmują innowacje w aspekcie czasowo-przestrzennym należą następujące:
- „innowacja to organizacja rzeczywistości w związki, zawierające nowe pojęcia intelektualne lub estetyczne i stanowiące ulepszenie w stosunku do dotychczasowego stanu rzeczy" [Hagen 1962, s. 87],
- „innowacja to jakikolwiek produkt, usługa lub pomysł, który jest postrzegany przez kogoś jako nowy" [Kotler 2000, s. 355][5],
- „innowacją jest wszystko to, co jest postrzegane przez człowieka jako nowe, niezależnie od obiektywnej nowości danej idei czy rzeczy" [Rogers 2003, s. 12].

Przytoczone definicje wskazują na subiektywizm każdej innowacji. Andrew H. Van de Ven [1986, s. 592] i inni kontynuatorzy tej tradycji badawczej podkreślają, że „dopóki pomysł jest postrzegany jako nowy przez zaangażowane (w jego użytkowanie) osoby, jest innowacją, nawet jeśli inni mogą uważać go za imitację czegoś, co istnieje gdzie indziej".

Do definicji, które ujmują innowacje w aspekcie jej właściwości należą następujące:
- „innowacją jest wszelka myśl, zachowanie się lub rzecz jakościowo różna od dotychczas istniejących" [Barnett 1953, s. 7],
- „innowacje są to zmiany o charakterze jakościowym, przyczyniające się do rozwoju, a ich wewnętrzna siła polega na tym, że są w stanie naruszyć równowagę w danej dziedzinie" [Pietrusiński 1971, s. 19].

W odniesieniu do przedstawionej klasyfikacji należy dodać, że występują też takie definicje, które zawierają łącznie procesową i wynikową interpretację innowacji. W podręczniku „Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data" [OECD 2005, s. 48] twierdzi się na przykład, że „innowacja (innovation) to wprowadzenie nowego lub znacząco udoskonalonego produktu (wyrobu czy usługi) lub procesu, nowej metody marketingowej lub nowej metody organizacyjnej w praktyce gospodarczej, organizacji miejsca pracy lub stosunkach z otoczeniem".

[5] Podobnie pojęcie innowacja określają A.W. van den Ban i H.S. Hawkins [1997 s. 102], którzy w swej tłumaczonej na język polski pracy „Doradztwo rolnicze" piszą, że „innowacja to pomysł, metoda lub przedmiot, który jest uważany przez kogoś za nowość".

Po analizie przedstawionych tu definicji autor uznał za właściwe rozumieć przez pojęcie **innowacja** innowację pojmowaną wąsko, natomiast przez pojęcie **proces innowacyjny** - innowację pojmowaną szeroko. Ponadto dla potrzeb przedmiotowego wywodu proponuje przyjąć, że **innowacja** to: zweryfikowana w praktyce korzystna nowość materialna lub niematerialna, dostępna do przenikania (dyfuzji) i upowszechnienia oraz do absorpcji przez zainteresowane nią podmioty.

3. Działania i procesy innowacyjne

Publiczne rolnicze organizacje doradcze w Polsce, podobnie jak czyniły to wcześniej i w zdecydowanie szerszym zakresie wojewódzkie ośrodki postępu rolniczego, wykonują dzisiaj na rzecz rolników - swoich klientów działania określane mianem upowszechnieniowych. Jak twierdzą niektórzy znawcy tematu działania te są częścią działań innowacyjnych, które wiążą się z upowszechnianiem innowacji[6].

Opierając się na aktualnie stosowanych kilku definicjach[7] pojęcia **działania innowacyjne** można przyjąć, że stanowi je szereg zamierzonych, celowych i świadomych działań podmiotów indywidualnych czy zbiorowych podejmowanych w celu uzyskania innowacji lub ich dalszego upowszechnienia.

Działania te są istotnym czynnikiem postępu w rolnictwie[8], przez który należy rozumieć ciąg długotrwałych nieodwracalnych zmian zachodzących w sferze produkcji rolniczej, ukierunkowanych na uzyskiwanie przez rolników efektów pracy pozytywnie wpływających na jakość ich życia a mogących mieć wymiar korzyści finansowych lub pozafinansowych (emocjonalnych, prestiżowych itp.). Zmiany te mogą dotyczyć zarówno przekształceń w zakresie struktury gospodarstw rolnych (np. obszarowej, czy własnościowej), jak i rozmiarów produkcji.

---

[6] Między innymi I. Sikorska - Wolak [1993, s. 15].

[7] Według najnowszego podręcznika Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (OECD) **działalność innowacyjna** to „całokształt działań naukowych, technicznych, organizacyjnych, finansowych i komercyjnych, które rzeczywiście prowadzą lub mają w zamierzeniu prowadzić do wdrażania innowacji" [OECD 2005, s. 49].

Podobne ujęcie istoty działalności innowacyjnej zawiera nieco starszy „Raport o stanie nauki i techniki w Polsce w 1999 r." Można w nim znaleźć, że działalność innowacyjna to: „szereg działań o charakterze naukowym (badawczym), technicznym, organizacyjnym, finansowym i handlowym (komercyjnym), których celem jest opracowanie i wdrożenie nowych lub istotnie ulepszonych produktów i procesów" [GUS, 2000]. (W obu tych definicjach przez pojęcie wdrożenia rozumie się wprowadzenie innowacji na rynek – W.K.)

Z kolei w art. 2. punkt 6 uchwalonej przez Sejm RP w dniu 29 lipca 2005 r. Ustawy „o niektórych formach wspierania działalności innowacyjnej" [Dz. U. 2005, nr 179, poz. 1484] zapisano, że działalność innowacyjna to „działalność związana z przygotowaniem i uruchomieniem wytwarzania nowych lub udoskonalonych materiałów, wyrobów, urządzeń, usług, procesów lub metod, przeznaczonych do wprowadzenia na rynek albo do innego wykorzystania w praktyce.

[8] Inaczej progresu lub rozwoju progresywnego.

Innowacja powstaje w procesie twórczego generowania doskonalszych rozwiązań od już istniejących (tj. powstawania nowości) i następującym po nim procesie działań wdrożeniowych. Pierwszy z tych procesów może przebiegać w ramach przedsięwzięć badawczych i prac rozwojowych - podejmowanych w sektorze B+R (badawczo-rozwojowym), który tworzy ogół instytucji[9] i osób zajmujących się pracami twórczymi podejmowanymi w sposób systematyczny w celu zwiększenia zasobów wiedzy i możliwości jej zastosowań[10].

Na proces twórczego generowania doskonalszych rozwiązań od już istniejących w sektorze B+R mogą składać się następujące etapy:

1. Etap badań podstawowych, w którym dochodzi do powstawania idei mogących mieć praktyczną przydatność[11].
2. Etap badań stosowanych, w którym następuje przekształcanie idei naukowych w inwencje, czyli pomysły wykorzystania tych idei w praktyce.
3. Etap prac rozwojowych[12], w którym następuje przekształcenie inwencji w nowość, czyli np. doprowadzenie do powstania prototypu, tj. pierwszego funkcjonującego egzemplarza nowego urządzenia.

W procesie działań wdrożeniowych następuje opracowanie instrukcji wdrożeniowej, wypróbowanie nowości w warunkach produkcyjnych, wprowadzenie ewentualnych poprawek oraz określenie zakresu i warunków jej zastosowania. Natomiast wygenerowana i pomyślnie wdrożona nowość (zwana innowacją) jest następnie przedmiotem procesu dyfuzji bądź też upowszechniania[13].

Przez **dyfuzję innowacji** należy rozumieć proces samoistnego rozprzestrzeniania się innowacji drogą interakcji społecznej. Proces ten przebiega w sposób

[9] W skład sfery B+R w Polsce wchodzą:
- placówki naukowe Polskiej Akademii Nauk,
- jednostki badawczo-rozwojowe (JBR),
- szkoły wyższe publiczne i prywatne prowadzące działalność B+R,
- jednostki obsługi nauki (biblioteki naukowe, archiwa, stowarzyszenia, fundacje, itp.),
- jednostki rozwojowe (podmioty gospodarcze, przede wszystkim przedsiębiorstwa przemysłowe posiadające własne zaplecze badawcze).

[10] Porównaj: OECD 2005, s. 96.

[11] Badania naukowe, podstawowe zwane również teoretycznymi bądź czystymi, służą rozwojowi określonych dyscyplin naukowych poprzez dokonywanie odkryć i tworzenie teorii.

[12] Wg noweli do ustawy o utworzeniu Komitetu Badań Naukowych z dnia 15 września 2000 r. przez prace rozwojowe rozumie się prace wykorzystujące dotychczasową wiedzę, uzyskaną w wyniku działalności badawczej lub doświadczeń praktycznych, prowadzone w celu wytworzenia nowych lub udoskonalenia istniejących materiałów, wyrobów, urządzeń, usług, procesów lub metod [Dz. U. 2000, nr 91, poz. 1008].

[13] Najogólniej przyjmuje się, że dyfuzja to proces samorzutnego rozprzestrzeniania się wybranych elementów w danym środowisku, będący konsekwencją chaotycznych interakcji dyfundujących elementów między sobą lub z otoczeniem.

spontaniczny i niekontrolowany. Natomiast **upowszechnianie innowacji** to sterowany[14] przez jakieś ogniwo pośredniczące intencjonalny przekaz innowacji od źródła ich powstania do miejsca pełnego ich zastosowania, gdzie źródłem innowacji jest sektor B+R[15].

Procesy dyfuzji i upowszechniania innowacji są ściśle związane z przebiegającym do nich równolegle procesem absorpcji[16] czyli ogólnie „wchłaniania", przyjmowania innowacji.

W procesie absorpcji można wyróżnić następujące etapy:

- poznanie innowacji,
- kształtowanie przekonań (postaw) wobec innowacji,
- podjęcie decyzji o przyjęciu (wprowadzeniu i stosowaniu) bądź odrzuceniu innowacji,
- urzeczywistnianie decyzji,
- potwierdzenie wyboru (ocena podjętej decyzji).

Absorpcja pewnych innowacji w niektórych gospodarstwach rolnych może wymagać ich reinwencji, czyli niezbędnego przekształcenia i modyfikacji[17]. Ta zaś związana jest z podejmowaniem przez rolnika samodzielnej aktywności twórczej.

Reasumując mechanizm absorpcji zapewnia sprawne „wchłanianie", przyjmowanie przez rolników zapotrzebowanych innowacji dostępnych im w efekcie procesu dyfuzji.

Obecnie w gospodarce polskiej procesy innowacyjne przebiegają zgodnie z modelem innowacji „pchanej" i modelem innowacji „ciągnionej" przez rynek, z tym, że dominuje nadal model pierwszy. W **modelu innowacji ciągnionej** (model popytowy) rozpoznane potrzeby rynkowe stanowią twórczą inspirację dla procesów innowacyjnych. Natomiast w **modelu innowacji pchanej** (model podażowy) źródłem innowacji są prace badawczo-rozwojowe sektora B+R.

---

[14] **Sterowanie**, to wszelkie celowe oddziaływanie jednego systemu na inny w celu otrzymania takich zmian przebiegu procesu zachodzącego w przedmiocie sterowania lub stanu sterowanego systemu w danej chwili, które uważa się za pożądane.

W przypadku innowacji rolniczych ich przekaz z sektora B+R do rolników może być sterowany przez publiczną rolniczą organizację doradczą.

[15] Porównaj: I. Sikorska-Wolak [1993, s. 15].

Problematyka dotycząca upowszechniania innowacji rolniczych, jako podstawowa dla niniejszej pracy, została szczegółowo omówiona w następnych jej rozdziałach.

[16] W innych opracowaniach m.in. E.M. Rogersa [2003] używa się określenia „proces adaptacji innowacji". Sugeruje ono niesłusznie, że każde wprowadzanie innowacji wiąże się z jej adaptacją czyli przystosowaniem, dostosowaniem czy przeróbką.

[17] Niektóre innowacje rolnicze powstałe w sektorze B+R podczas ich absorpcji przez rolników mogą być przez nich przekształcane i modyfikowane.

Jak, w odniesieniu do rolnictwa stwierdza Józef Kania [2007, s. 56-57] wadą modelu podażowego jest „brak przepływu informacji zwrotnej od rolników do doradców i naukowców, co współcześnie kojarzy nam się z badaniami marketingowymi wśród klientów doradztwa, czyli rozpoznaniem ich potrzeb i oczekiwań. W modelu tym nie uwzględnia się ponadto roli badań socjologicznych, psychologicznych, polityki rolnej i ekonomicznej, a także funkcjonowania całego otoczenia instytucjonalnego wsi i rolnictwa”[18].

4. Pojęcie działalność upowszechnieniowa - jej cel i zadania

W nawiązaniu do opisu przedstawionego wcześniej pojęcia „upowszechnianie innowacji” przyjęto, że **działalność upowszechnieniowa** (WODR) to sterowany przez publiczną rolniczą organizację doradczą przekaz innowacji od źródła ich powstania do miejsca pełnego ich zastosowania w gospodarstwach rolników.

Ponadto uważa się, co znajdzie swe uzasadnienie na dalszych stronach przedmiotowego opracowania, że działalność ta, powinna być kierowana do tych rolników, którzy posiadają potencjał rozwojowy materialny i tkwiący w ich osobowościach oraz potrafią sprawnie z niego korzystać w prowadzonej przez siebie działalności gospodarczej, inaczej mówiąc - kierowana do przedsiębiorców rolnych. Z tego też powodu wydaje się słusznym, aby działalność ta, przynajmniej w częściowym zakresie, była skomercjalizowana[19].

Jeśli zaś określeni rolnicy posiadanego potencjału rozwojowego nie potrafią sprawnie wykorzystywać dla osiągania założonych celów gospodarczych, to przedstawiona tym rolnikom przez doradcę rolniczego propozycja ich intelektualnego wsparcia dla sprawnego wprowadzania i użytkowania zapotrzebowanych innowacji rolniczych musi być powiązana z ofertą wsparcia doradczego[20]. Nie stosowanie się do tego założenia może być przyczyną powstania sytuacji, że pomimo wprowadzania określonych innowacji rolnik nie będzie osiągał spodziewanych efektów gospodarczych, przez co może doświadczać różnych niepowodzeń[21].

[18] Teresa Miś [2007, s. 210-221] zauważa podobnie, że przy obecnym sposobie powiązania sfery B+R z gospodarką obieg informacji od rolników do jednostek tej sfery jest utrudniony, a to powoduje, że podejmowane przez nie tematy badań nie zawsze ukierunkowane są na zaspokajanie rzeczywistych potrzeb rolników.

[19] Obecnie skomercjalizowanie tej działalności uniemożliwiają zapisy znowelizowanej Ustawy z dnia 22 października 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego [Dz. U. z 2004 r. nr 251, poz. 2507].

[20] Ważne jest tu wyjaśnić, że to w efekcie pomyślnego przebiegu procesu doradczego objęty nim rolnik staje się przedsiębiorcą rolnym, to jest osobą, która m.in. potrafi samodzielnie docierać do źródeł innowacyjnych rozwiązań (bądź sama być ich źródłem) a pozyskane z nich innowacje sprawnie wprowadzać do swego gospodarstwa i je wykorzystywać.

[21] Na przykład związanych z tzw. chybionymi inwestycjami czy też przeinwestowaniem gospodarstwa.

Innowacyjne rozwiązania muszą bowiem przynosić zamierzone efekty gospodarcze a nie być wartością samą w sobie.

Z powyższych rozważań wynika, że **celem działalności upowszechnieniowej** prowadzonej przez publiczne rolnicze organizacje doradcze powinno być intencjonalne wspieranie rolników-przedsiębiorców w podejmowanych przez nich wysiłkach na rzecz modernizacji posiadanych gospodarstw poprzez udostępnianie im informacji o innowacjach i wiedzy niezbędnej do sprawnego ich wprowadzania i użytkowania.

Z kolei do **zadań działalności upowszechnieniowej** prowadzonej przez tę organizację zdaniem autora należy:

- udostępnianie rolnikom-przedsiębiorcom informacji o innowacjach niezbędnych do podjęcia prawidłowych decyzji odnośnie ich wprowadzania i użytkowania,
- pogłębianie wiedzy rolników-przedsiębiorców, niezbędnej do sprawnego wprowadzania i użytkowania zapotrzebowanych innowacji rolniczych.

Należy tu dodać, że zarówno informacje jak i wiedzę niezbędną do wprowadzania i użytkowania każdej zapotrzebowanej przez siebie innowacji rolnicy-przedsiębiorcy mogą pozyskiwać samodzielnie[22]. Jeśli jednak przewidywane koszty ich własnej aktywności (materialne i niematerialne) w zakresie samodzielnego pozyskiwania i wprowadzania zapotrzebowanych innowacji będą przewyższać koszty nabycia usługi upowszechnieniowej świadczonej przez daną publiczną rolniczą organizację doradczą, to niewątpliwie rolnicy ci będą skłonni od niej taką usługę zakupić. Dlatego też, z tych jak i podanych wcześniej powodów, wydaje się słusznym przyjąć założenie, że to kategoria rolników-przedsiębiorców stanowi właściwą grupę potencjalnych odbiorców produktu działalności upowszechnieniowej WODR (tj. informacji i wiedzy niezbędnej do wprowadzenia i stosowania określonych innowacji rolniczych), o którą to kategorię organizacja ta musi zabiegać, aby tworzący ją rolnicy chcieli zostać jej klientami.

5. Podmiot działalności upowszechnieniowej WODR

W działalności upowszechnieniowej WODR występują dwa równoprawne podmioty. Jeden z nich - to doradca rolniczy, który udostępnia rolnikom informacje o innowacjach rolniczych oraz kształceniowo przysposabia do sprawnego wprowadzania i użytkowania tych innowacji. Drugim podmiotem jest rolnik-przedsiębiorca współpracujący z doradcą rolniczym dla uzyskania wiedzy niezbędnej dla samodzielnego, sprawnego wprowadzania i użytkowania innowacji we własnym gospodarstwie rolnym.

[22] Tj. przez nich tworzona bądź wyszukiwana.

Najogólniej ujmując **doradca rolniczy** to pracownik publicznej rolniczej organizacji doradczej, który realizuje zadania wynikające z funkcji doradztwa rolniczego[23].

Osoba ta, co już nadmieniono wcześniej, obok działalności doradczej zobowiązana jest Ustawą o jednostkach doradztwa rolniczego[24] uprawiać działalność informacyjną, kształceniową oraz upowszechnieniową.

Podczas realizacji zadań wynikających z działalności informacyjnej doradca rolniczy występuje w roli informatora rolników a wynikających z działalności kształceniowej oraz doradczej - ich nauczyciela. Natomiast w trakcie realizacji działań upowszechnieniowych może być on zarówno informatorem jak i nauczycielem rolników.

Należy tu wyjaśnić, że zgodnie z aktualnie upowszechnianymi w publicznych rolniczych organizacjach doradztwa rolniczego teoriach wspomnianych wcześniej działalności przez pojęcie nauczyciel rolników należy rozumieć osobę intencjonalnie kształcącą i wychowującą rolników, tzn. wpływającą (współwpływającą) na wszystkie trzy sfery jego życia psychicznego (czyli sferę intelektualną, emocjonalną i motywacyjno-wolicjonalną). Natomiast przez pojęcie informator rolników - osobę intencjonalnie udostępniającą informacje rolnikom-przedsiębiorcom a ponadto mogącą realizować inne zadania wynikające z funkcji działalności informacyjnej tych organizacji[25].

Realizacja zadań upowszechnieniowych, podczas której doradca występuje zarówno w roli nauczyciela jak i informatora rolników, wymaga od niego posiadania odpowiednich cech osobowości, szerokich kompetencji i wysokiej motywacji.

Cechy osobowości - to względnie stałe właściwości charakteryzujące daną osobę i różniące ją od innych pod względem zachowania oraz przebiegu procesów psychicznych (np. odporność, wrażliwość, odwaga, mechanizmy kontroli, temperament) [Kujawiński 2011].

[23] **Funkcję doradztwa rolniczego** określa się jako współdziałanie z rolnikami – partnerami publicznej rolniczej organizacji doradczej, które pozwala im na:

- skuteczne zapobieganie niepowodzeniom w prowadzeniu gospodarstwa rolnego,
- nabywanie zdolności samodzielnego rozpoznawania i rozwiązywania swoich problemów [Kujawiński, 2009, s. 35].

[24] Patrz: Dz. U. [2004, nr 251, poz. 2507].

[25] **Funkcją działalności informacyjnej publicznej rolniczej organizacji doradczej** jest pozyskiwanie informacji, mediacja, filtracja, przetwarzanie i udostępnianie informacji. Pozyskiwanie informacji, to tworzenie informacji bądź jej odkrywanie w przestrzeni informacyjnej. Mediacja, to pośredniczenie pomiędzy zasobami informacyjnymi a podmiotami, które informacji potrzebują. Filtracja, to wyszukiwanie, ocena, selekcja oraz „akredytacja" informacji. Przetwarzanie i udostępnianie informacji, to opracowanie informacji, tworzenie źródeł pochodnych - analiz, baz, prezentacji, raportów, zestawień itd. - w formie przydatnej i przyjaznej dla odbiorców oraz ich udostępnianie w formie wyrobu lub usługi informacyjnej [Kujawiński 2008, s. 49].

Cechy te determinują reakcje danej osoby na jakikolwiek zespół zdarzeń, które pozwalają na ujawnienie danej cechy. Dlatego też cechy te określają typowy schemat myślenia i wynikające z niego cechy behawioralne danej osoby w różnych sytuacjach.

Z kolei **kompetencja** - to zdolność[26] wykorzystania przez człowieka własnych wiadomości, umiejętności, systemu wartości oraz cech osobowości, aby osiągać cele, wyniki i standardy oczekiwane w związku z zajmowaniem przez siebie określonego stanowiska pracy. W odniesieniu do wymogów realizacji zadań zawodowych doradcy rolniczego należy uznać, że wymagają one kompetencji rozumianych jako zdolność wykorzystania własnej wiedzy, systemu wartości oraz cech osobowości, aby osiągać cele, wyniki i standardy oczekiwane w związku z zajmowaniem właściwego stanowiska w publicznej rolniczej organizacji doradczej.

Trzecim istotnym składnikiem osobowości doradcy warunkującym właściwą realizację zadań upowszechnieniowych jest jego **motywacja**.

Przez motywację rozumie się „ogół procesów w systemie nerwowym człowieka, nadających energię jego zachowaniu i ukierunkowujących je. Procesy te przejawiają się tendencją lub przeciwtendencją do ukierunkowanej aktywności, którą wywołują i pobudzają, tłumiąc inne tendencje oraz sygnalizują satysfakcją (lub jej brakiem) stopień zaspokojenia potrzeb lub realizacji zadań; przebiegają na wielu poziomach organizacji systemu nerwowego człowieka, a ich elementy można podzielić na świadome, podświadome i nieświadome, a także na krótko- i długotrwałe" [Kocowski 1996, s. 384].

Można też powiedzieć, że motywacja wiąże się z satysfakcją uzyskiwaną przez jednostkę w następstwie dobrze realizowanych zadań czy zaspokajaniem poprzez nią potrzeb wyższych (samorealizacja, prestiż itp.), ale przede wszystkim z możliwością zaspokajania jej potrzeb egzystencjalnych, czego warunkiem niezbędnym jest dysponowanie odpowiednimi środkami finansowymi. W przypadku doradcy rolniczego głównym źródłem pozyskiwania tych środków jest i winno pozostać miesięczne wynagrodzenie z tytułu świadczenia pracy w zatrudniającej go publicznej rolniczej organizacji doradczej.

Z kolei **rolnika - partnera doradcy rolniczego** w jego działalności upowszechnieniowej można określić następująco: jest to zawodowo czynny rolnik-przedsię-

[26] **Zdolność**, to „układ warunków wewnętrznych danej jednostki, umożliwiający wykonywanie określonych czynności oraz decydujący o poziomie i jakości osiągnięć w realizowanej przez jednostkę działalności. Wyróżnia się zdolności ogólne (do których zalicza się: inteligencję, spostrzegawczość, sprawność myślenia, pamięć, zręczność, wyuczalność) oraz zdolności specjalne (takie jak: matematyczne, muzyczne, plastyczne, techniczne, sportowe itp.).

Rozwój zdolności zależy zarówno od wrodzonych (organicznych) właściwości układu nerwowego, jak również od wpływu środowiska społecznego, od wychowania i wykształcenia, a także od własnej aktywności jednostki, jej motywacji, zainteresowań i postaw" [Wielka Internetowa Encyklopedia Multimedialna - Psychologia 2001].

biorca, który mając potrzebę upowszechnieniową[27] współdziała z doradcą (publiczną rolniczą organizacją doradczą) w celu jej zaspokojenia.

Typ rolnika-przedsiębiorcy posiada właściwe dla niego kompetencje, określane jako zespół zdolności do wykorzystania przez niego własnej wiedzy, systemu wartości oraz cech osobowości, aby osiągać cele, wyniki i standardy oczekiwane w związku z prowadzeniem własnego gospodarstwa rolnego.

Obok tych kompetencji przedsiębiorcę rolnego cechuje wysoki poziom kreatywności czy otwartości poznawczej, która decyduje o gotowości do przyjmowania nowych doświadczeń, idei, wartości, koncepcji oraz skłanianiu się ku niekonwencjonalnym rozwiązaniom[28]. A zatem rolnik przedsiębiorczy to również rolnik innowacyjny.

Należy tu zauważyć, że przez pojęcie innowacyjność rolnika, należy rozumieć jego zdolność i motywację do nieustannego odkrywania i wykorzystywania nowatorskich rozwiązań pochodzących ze źródeł zewnętrznych oraz będących efektem własnej aktywności twórczej a prowadzących do wzrostu poziomu nowoczesności i wzmocnienia pozycji konkurencyjnej jego gospodarstwa rolnego czy poziomu zaspokajania własnych aspiracji.

Warto tu też dodać, że profesor Sławomir Zawisza tak scharakteryzował rolników jako drugi podmiot działalności upowszechnieniowej, że „… powinny to być osoby mające skłonności do działań innowacyjnych, otwarte na dokonywanie zmian i akceptujące informacje pochodzące ze źródeł spoza systemu społecznego wsi. Tylko takie osoby będą skłonne zaakceptować wpływ na decyzje gospodarcze zewnętrznych źródeł informacyjnych, w tym także doradcy" [Zawisza 2002, s.19].

6. Przedmiot działalności upowszechnieniowej WODR

W nawiązaniu do poprzednich rozważań wydaje się słuszne stwierdzić, że przedmiotem działań upowszechnieniowych WODR jest informacja oraz wiedza niezbędna rolnikowi dla sprawnego wprowadzania i stosowania we własnym gospodarstwie zapotrzebowanych przez siebie innowacji.

Z uwagi na występującą w nauce dużą różnorodność w określaniu pojęć informacja i wiedza a użytych w podanej tu definicji i zgodnie z oczekiwaniem praktyki

[27] **Potrzeba upowszechnieniowa** jest to: napięcie wewnętrzne organizmu rolnika-przedsiębiorcy aktywizujące i ukierunkowujące czynność zdobywania informacji niezbędnych dla pozyskiwania pożądanych względem rozwoju jego gospodarstwa innowacji rolniczych oraz nabywania kompetencji koniecznych do ich wprowadzania i stosowania, przy czym przynajmniej jedna z tych czynności odnosi się do korzystania z odpowiedniej usługi doradcy rolniczego.

[28] A także odpowiednie dyspozycje zdrowotne, czyli zdrowie fizyczne, psychiczne (tj. równowaga psychiczna, mierzona stopniem integracji osobowości, w tym zwłaszcza zdolnością do ciągłego rozwoju) oraz dyspozycje społeczne.

odnośnie pełnej jednoznaczności w tym zakresie autor niniejszej pracy przyjął, że:

- informacja to znaczenie, jakie nadaje danym nadawca lub odbiorca; w odróżnieniu do danych posiada ona jakieś znaczenie, sens i cel. Informację tworzy się z danych w procesie transformacji i interpretacji, a także kategoryzacji i klasyfikacji, gdzie dane, to surowe liczby i fakty wyrażone w określonej postaci znakowej; stanowią one materiał wejściowy dla procesu generowania informacji,
- wiedza to informacja połączona ze zrozumieniem i możliwością jej wykorzystania. Jest otrzymywana z informacji poprzez jej zintegrowanie z wiedzą istniejącą[29]. Pojęcie wiedza może być też określone ściślej jako ogół wiadomości i umiejętności z jakiejś dziedziny, nabytych przez człowieka w procesie uczenia się[30].

Przy czym wiadomość to „informacja przyjęta świadomie przez podmiot i przechowywana w jego pamięci. Będąc wytworem poznania ludzkiego – zarówno zmysłowego (spostrzeżenia i wyobrażenia), jak i umysłowego (pojęcia, prawa) – wiadomości umożliwiają nie tylko poznanie rzeczywistości, ale i jej przetwarzanie poprzez wykonywanie celowych działań" [Okoń 1984]. Umiejętność – to „sprawność w posługiwaniu się odpowiednimi wiadomościami przy wykonywaniu określonych zadań" [Okoń 1984]. Wyróżnia się umiejętności intelektualne, których treścią jest określanie różnic i podobieństw, tworzenie pojęć, formułowanie sądów na podstawie abstrahowania, dowodzenia i sprawdzania oraz umiejętności motoryczne stanowiące możliwość sprawnego i celowego wykonywania określonej czynności. Natomiast uczenie się, to proces zdobywania i gromadzenia doświadczeń, w wyniku czego powstają nowe formy zachowania się i działania lub następuje modyfikacja zachowań i działań wcześniej nabytych; opanowany zostaje cały system wiadomości, umiejętności, nawyków, przyzwyczajeń, przekonań. Terminu uczenie się używa się „zarówno w znaczeniu wąskim – dla określenia świadomego i zamierzonego zdobywania wiadomości i umiejętności (a także nawyków, przyzwyczajeń, przekonań - W.K.), jak i w znaczeniu szerokim - dla określenia zarówno uczenia się zamierzonego, jak i niezamierzonego (mimowolnego)" [Wielka Internetowa Encyklopedia Multimedialna - Biologia, 2001].

[29] Identyczne określenia dla podanych tu pojęć autor zaproponował też do stosowania w działalności informacyjnej WODR. Patrz: „Podstawy teoretyczne działalności informacyjnej publicznych rolniczych organizacji doradczych" [Kujawiński 2008, s. 18].

[30] W wymiarze społecznym **wiedza** to całokształt poznania rzeczywistości, jakim dysponuje ludzkość na danym etapie rozwoju. Porównaj: B. Dunaj [1996].

Informacja o innowacjach rolniczych może przybierać postać wyrobu lub usługi[31].

Wyrób informacyjny to skończony zbiór informacji odwzorowany w określonym języku na względnie trwałym nośniku materialnym informacji, takim jak papier, taśma magnetofonowa, płyta CD, dysk twardy serwera itp. A zatem przedmiot będący wyrobem informacyjnym jest determinowany nie przez treść informacji, lecz przez jej nośnik.

Informację jako wyrób odróżnia od innych wyrobów materialnych to, że:

- identyfikacja i przeniesienie własności dotyczy materialnego nośnika informacji, a nie samej informacji,
- o jego wartości, cenie i użyteczności decyduje nie nośnik materialny, którego dotyczy transakcja, lecz sama informacja.

Informacja o innowacjach rolniczych, mająca postać wyrobu informacyjnego, z uwagi na możliwość zależnego od potrzeb jej powielania może być intencjonalnie kierowana do wszystkich rolników-przedsiębiorców zainteresowanych informacją w takiej postaci.

Usługa informacyjna, to dostarczanie informacji w zakresie i formie dostosowanej do indywidualnych wymagań odbiorcy, na jego zamówienie.

A zatem odbiorcą usługi informacyjnej w przedmiocie innowacji rolniczej jest rolnik zgłaszający zapotrzebowanie na taką usługę. Szczególną formą usługi informacyjnej w obszarze dostarczania informacji o określonych innowacjach rolniczych jest zapewnienie rolnikom (ich odbiorcom) dostępu do własnych - posiadanych przez usługodawcę, zasobów informacyjnych na temat tej innowacji. Opisywana forma różni się od innych usług informacyjnych tym, że odbiorca nie otrzymuje tu konkretnej informacji, lecz uzyskuje do niej prawo dostępu.

Informacja o innowacjach udostępniana rolnikom-przedsiębiorcom w ramach działalności upowszechnieniowej publicznej rolniczej organizacji doradczej musi przede wszystkim być relewantna (odpowiednia) do potrzeby informacyjnej, a także o wysokiej jakości, czyli:

[31] Pojęcie **usługa**, stosuje się dla określenia wszelkich czynności pożytecznych związanych z pracą nieprodukcyjną. Usługę cechuje jej:

- niematerialność - co oznacza, że w przeciwieństwie do dóbr materialnych usługi nie da się zobaczyć, dotknąć, spróbować i zmierzyć (produkt usługowy z reguły poznaje się - konsumując go),
- niespójność, niejednolitość - usługi często są zindywidualizowane (różnią się w zależności od tego, kto je świadczy) i z trudem poddają się standaryzacji,
- niepodzielność, nierozdzielność - usługi często mają charakter świadczenia osobistego, ściśle związanego z osobą konkretnego wykonawcy (nie da się ich oddzielić od osoby, która je świadczy),
- nietrwałość, nieskładowalność - odnosi się do braku możliwości „składowania" usług, najczęściej muszą być one dopasowane do konkretnego przypadku i sytuacji danego klienta (konsumpcja z reguły występuje równocześnie ze świadczeniem usługi).

- dokładna - adekwatna do poziomu wiedzy, jaki reprezentuje odbiorca; precyzyjnie i dokładnie oddawać, określać temat;
- aktualna - cykl jej aktualizacji ma być zgodny z zawartością treści; tempo zmian, wchodzenie kolejnych wersji - naturalne; stosowna do czasu;
- kompletna - zawierać optymalną liczbę danych, która wystarcza, by móc przetworzyć informację w konkretną wiedzę; poziom szczegółowości ma zależeć także od potrzeb odbiorcy;
- spójna - poszczególne elementy, dane, mają współgrać ze sobą; forma odpowiednia do treści;
- właściwej formy - prezentacja informacji oraz opis do prezentacji ma umożliwiać poprawną interpretację, odczyt (tekstowy, graficzny);
- wiarygodna - potwierdzać prawdziwość danych; zawierać elementy upewniające co do rzetelności przekazu;
- dostępna, kiedy jest potrzebna właściwym odbiorcom, najlepiej 24 h [Miller 1996, s. 79].

Z kolei wiedza niezbędna rolnikowi dla sprawnego wprowadzania i stosowania we własnym gospodarstwie zapotrzebowanych przez siebie innowacji rolniczych udostępniana jest rolnikom - klientom publicznej rolniczej organizacji doradczej w procesie ich szkolenia zawodowego - zwanego innowacyjnym i w ramach różnych form oraz przy użyciu różnych metod kształcenia.

Wspomniany proces szkolenia innowacyjnego rolników zostanie opisany szerzej na dalszych stronach przedmiotowego opracowania.

7. Funkcje i zasady działalności upowszechnieniowej

Przez pojęcie funkcja działalności upowszechnieniowej rozumie się przeznaczenie, swoistą misję, jaką przedmiotowa działalność ma do spełnienia względem rolników-przedsiębiorców, tj. jej docelowych adresatów. W odniesieniu do publicznej rolniczej organizacji doradczej uznano, że **funkcją działalności upowszechnieniowej** jest: rozwijanie potencjału intelektualnego rolników w zakresie niezbędnym dla sprawnego wprowadzania i użytkowania zapotrzebowanych przez nich innowacji.

Natomiast **zasady prowadzenia działalności upowszechnieniowej** wyznaczają podstawowe, koncepcyjne i funkcjonalne postępowanie publicznej rolniczej organizacji doradczej podczas realizacji wynikających z niej zadań. Do najważniejszych zasad postępowania doradcy rolniczego zatrudnionego w publicznych rolniczych organizacjach doradczych w obszarze podejmowanych przez nich działań upowszechnieniowych należy:

- przyjmowanie zleceń wyłącznie zgodnych z prawem i nie działających na szkodę publicznej rolniczej organizacji doradczej,

- udostępnianie informacji o innowacjach oraz szkoleń w zakresie ich wprowadzania i stosowania - w formach przydatnych i przyjaznych dla podmiotu absorbującego innowacje (rolnika-przedsiębiorcy),
- udostępnianie rolnikom-przedsiębiorcom najaktualniejszych oraz najbardziej relewantnych w stosunku do ich potrzeb informacji o innowacjach, oraz szkolenie tych rolników - w zakresie wprowadzania i stosowania zapotrzebowanych innowacji - w terminach i za ewentualnym wynagrodzeniem ustalonym uprzednio z tymi podmiotami,
- pomaganie rolnikom-przedsiębiorcom w zrozumieniu wykorzystanych źródeł informacji o innowacjach oraz ustaleniu stopnia ich wiarygodności,
- zachowywanie w tajemnicy wszelkich informacji, które zostały udostępnione przez rolników-przedsiębiorców zainteresowanych wprowadzeniem i użytkowaniem danych innowacji i określone jako poufne, chyba że z mocy przepisów prawa podmiot ten zobowiązany jest do ich ujawnienia,
- respektowanie prawa w tym szanowanie praw własności intelektualnej,
- dotrzymywanie zasad umów licencyjnych i innych kontraktów,
- informowanie rolników-przedsiębiorców o zobowiązaniach wynikających z praw własności intelektualnej oraz umów licencyjnych.

Należy tu też dodać, że za jakość usług niekomercyjnych związanych z działalnością upowszechnieniową publiczna rolnicza jednostka doradcza powinna ponosić odpowiedzialność etyczną, a – usług komercyjnych dodatkowo – finansową.

8. Proces upowszechniania innowacji rolniczych i jego etapy

Zgodnie z Ustawą z dnia 22 października 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego [Dz. U. 2004, nr 251, poz. 2507] przekaz innowacji rolniczych z sektora B+R do rolników-przedsiębiorców, powinien być sterowany przez publiczną rolniczą organizację doradczą.

Należy tu wyjaśnić, że przez pojęcie sterowany przez publiczną rolniczą organizację doradczą przekaz innowacji rolniczych rozumie się przede wszystkim wprowadzanie pod nadzorem doradcy określonych innowacji rolniczych do wybranych gospodarstw rolnych, które dalej wykorzystywane są jako ośrodki ogniskowego upowszechniania tych innowacji pośród innych rolników. Gospodarstwa te, z uwagi na rolę jaką mają do spełnienia w procesie upowszechniania innowacji, mogą być dookreślane, tak jak czyniono to już wcześniej za czasów istnienia WOPR - przymiotnikiem „przykładowe".

W omawianym procesie upowszechniania innowacji rolniczych wyróżnić można trzy następujące kolejno po sobie etapy:

1) udostępniania informacji o innowacjach rolniczych stosownych do podjęcia właściwych decyzji co do ich wprowadzania i użytkowania,

2) pogłębiania wiedzy niezbędnej do sprawnego wprowadzania i użytkowania innowacji rolniczych,
3) wprowadzania i użytkowania zapotrzebowanych innowacji rolniczych.

A. Udostępnianie informacji o innowacjach rolniczych

Informacje o różnorodnych innowacjach, które od ich dysponentów docierają do zainteresowanych rolników mogą powodować szum informacyjny. Dlatego, z natłoku dopływających do rolników informacji powinni wybrać i zgromadzić jedynie te, które dotyczą innowacji możliwych do zastosowania w ich gospodarstwach rolnych. Następnie zebrane informacje muszą oni uzupełnić i przetworzyć do podjęcia stosownej decyzji w kwestii: czy daną innowację wprowadzać, czy nie z uwagi na jej koszty lub efekt gospodarczy jaki ona przynosi?

Ponadto, dla nowatorskiego rozwiązania przez danego rolnika - przedsiębiorcę jakiegoś posiadanego problemu może być dostępnych kilka wariantowych innowacji a każdy z ich dysponentów w kierowanej do tego rolnika ofercie (kanałem pośrednim czy bezpośrednim) będzie starał się, poprzez celowy dobór zawartej w niej informacji, przekonać go o przewadze jego innowacji nad innymi, wariantowymi. Dlatego też, aby dokonać właściwego wyboru, rolnik nie powinien ograniczać się tylko do informacji zawartych w takich ofertach, ale uzupełniać je o informacje pochodzące z innych wiarygodnych źródeł.

Skuteczny dostęp do źródeł informacji o innowacjach rolniczych występujących w otoczeniu gospodarstwa (w tym o innowacjach nowopowstałych) może, poza własną aktywnością zapewnić rolnikom - przedsiębiorcom zawodowa aktywność doradców rolniczych[32].

W tym celu doradca musi najpierw poznać podstawowe problemy rolników docelowych odbiorców innowacji a następnie przygotować dobrej jakości informację o innowacjach odpowiednich dla ich rozwiązania.

Przygotowana przez doradcę relewantna względem potrzeb innowacyjnych rolników[33] informacja może być im udostępniana bezpośrednio (poprzez kontakt osobisty) w formie usługi informacyjnej lub pośrednio (za pośrednictwem środków masowego przekazu) jako wyrób informacyjny, czyli zapisana na nośniku papierowym, lub elektronicznym. Należy tu dodać, że udostępnianie to stanowi końcową fazę procesu informacyjnego realizowanego przez publiczne rolnicze organizacje doradcze, na całość którego składa się kolejno sześć następujących faz[34]:

[32] Zawodowa aktywność doradców rolniczych w obszarze działań informacyjnych może być skomercjalizowana.

[33] **Potrzeba innowacyjna** - to napięcie wewnętrzne organizmu rolnika-przedsiębiorcy aktywizujące i ukierunkowujące czynność zdobywania informacji niezbędnych dla pozyskiwania pożądanych względem rozwoju jego gospodarstwa innowacji rolniczych oraz nabywania kompetencji koniecznych do ich wprowadzania i stosowania.

[34] Porównaj: J. Oleński [2003, 31].

- tworzenia informacji,
- gromadzenia informacji,
- przechowywania informacji,
- przetwarzania informacji,
- przekazywania informacji,
- udostępniania informacji.

Należy zauważyć, że z uwagi na sprawność prowadzenia działalności upowszechnieniowej realizowanej przez przedmiotowe organizacje - informacją jest ta o lokalizacji gospodarstw przykładowych, w których stosuje się zapotrzebowane przez rolników-przedsiębiorców innowacje rolnicze, oraz o warunkach i zasadach korzystania z usług upowszechnieniowych usprawniających zainteresowanym rolnikom samodzielne sprawne wprowadzanie i użytkowanie takich innowacji. Obie podane informacje mogą być udostępniane zainteresowanym rolnikom zarówno poprzez kontakt osobisty jak i za pośrednictwem środków masowego przekazu.

B. Pogłębianie wiedzy o innowacjach rolniczych

W celu pogłębienia wiedzy o innowacjach wybranych do wprowadzenia i stosowania w gospodarstwach rolnych przez zarządzających nimi rolników-przedsiębiorców, mogą być oni poddani oddziaływaniu kształceniowemu [35] w ramach procesów szkolenia zawodowego, prowadzonego zarówno w gospodarstwach przykładowych jak i poza nimi.

Należy tu przypomnieć, że szkolenie zawodowe to „proces kształcenia, w którym najważniejsze jest zdobywanie lub doskonalenie prostych umiejętności wspartych niezbędną wiedzą; charakteryzuje się też krótkimi przedziałami czasu oraz brakiem w programach wyraźnych celów dokonywania zmian w osobowościach jednostek w znaczeniu zasadniczym" [Kaczor, Stojek 1993, s. 9]. Nie oznacza to, że w toku szkolenia w jakiejkolwiek dziedzinie takie zmiany w ogóle nie zachodzą - mówi się niejednokrotnie o potrzebie przeszkolenia danej osoby lub grupy osób ze względu na zmiany, jakie zaszły w oprzyrządowaniu lub w technologii wytwarzania.

Szkolenie zawodowe rolników poddanych upowszechnianiu innowacyjnemu (i dlatego zwane dalej szkoleniem innowacyjnym) powinno możliwie często odbywać się w gospodarstwach przykładowych, które stanowią dobre środowisko dydaktyczne, głównie z uwagi na występujące w nim naturalne środki kształcenia – tj. użytkowane innowacje rolnicze. Ważne jest też, z uwagi na sprawność proce-

[35] **Kształcenie** - to wszelkie intencjonalne oddziaływanie na sferę intelektualną psychiki człowieka, a przez to wpływanie na sferę emocjonalną i motywacyjno-wolicjonalną, czyli cały rozwój jego życia psychicznego. Oddziaływanie to może mieć charakter jednostronny (nauczanie) lub dwustronny (wspieranie kształceniowe. Efektem kształcenia są określone zmiany w uczniu w zakresie jego wiadomości i umiejętności [Kujawiński 2011].

su szkolenia innowacyjnego, współuczestniczenie rolnika zarządzającego gospodarstwem przykładowym w kształceniu innych rolników.

Zarówno przedstawione na dalszych stronach niniejszej pracy pożądane cechy osobowości tego rolnika, jak i obowiązek uczestniczenia w szkoleniu innowacyjnym jako dawcy informacji o użytkowanych przez siebie innowacjach rolniczych, pozwalają wspólnie jemu i kompetentnemu doradcy rolniczemu osiągnąć wysoką sprawność w przygotowaniu rolników do właściwego wprowadzania tych innowacji oraz ich stosowania.

Na omawianym etapie procesu upowszechniania innowacji rolniczych kształcenie rolników może odbywać się w ramach różnych form oraz przy wykorzystaniu różnych metod kształcenia[36].

Należy tu zauważyć, że pogłębianie przez rolników w procesie szkolenia innowacyjnego wiedzy niezbędnej dla prawidłowego wprowadzania i użytkowania innowacji rolniczych nie musi być zawsze kierowane czy wspierane przez doradcę - nauczyciela, ale może też odbywać się bez jego udziału w ramach samokształcenia[37], do którego rolnicy ci (dookreślani mianem przedsiębiorców) są wdrożeni. Dlatego też usługa kształceniowa doradcy - jako, że nie jest niezbędna dla prawidłowego wprowadzania i stosowania innowacji w gospodarstwach rolników-przedsiębiorców[38], co wydaje się słuszne, była częściowo lub w całości skomercjalizowana.

---

[36] **Forma organizacyjna kształcenia**, to celowy oraz probabilistyczny układ funkcjonalny (ponieważ związek między zmianami zachodzącymi na wejściach a wynikami osiąganymi na wyjściach nie jest dokładnie ustalony), świadomie utworzony przez doradcę (nauczyciela) dla osiągania pewnych z góry założonych celów kształcenia. W skład tego układu wchodzą: osoby, cele, treści, czynności oraz materiały i środki kształcenia. Porównaj: J. Kujawiński [1998, s. 51].

Do ważniejszych form kształcenia dorosłych, stosowanych w szkoleniu zawodowym rolników, należą: kurs, seminarium, warsztat, wycieczka, wykład, zebranie (forum) dyskusyjne.

Z kolei **metoda kształcenia** to „świadomie i konsekwentnie stosowany sposób oddziaływania nauczyciela na jednostkę, grupę lub zbiorowość by osiągnąć zamierzony cel kształcenia" [Zaczyński 1974].

Właściwymi metodami pogłębienia wiedzy o innowacjach rolniczych są: metoda wykładu, opisu, wyjaśniania, konsultacji, ćwiczeń, zajęć praktycznych, pokazu, instruktażu i filmu.

[37] **Samokształcenie** to samodzielna praca nad sobą w zdobywaniu lub pogłębianiu wiadomości oraz nabywaniu umiejętności umysłowych i praktycznych; podstawowym warunkiem samokształcenia jest posiadanie dojrzałej osobowości osiąganej wraz z rozwojem biologicznym oraz pod wpływem oddziaływań wychowawczych [Wielka Internetowa Encyklopedia Multimedialna - Psychologia 2001]. Samokształcenie może przybierać formę samokształcenia samodzielnego i częściowo samodzielnego.

W odniesieniu do rolników istotę samodzielnego samokształcenia stanowi podejmowana i samoplanowana przez pojedynczych rolników działalność autokreacyjna, której samorealizacyjny przebieg i osiągane wyniki podlegają samosprawdzaniu i samooocenianiu, w konfrontacji z przyjętym przez nich celem samokształceniowym. Natomiast istotę samodzielnego częściowo samokształcenia stanowi podejmowana i współplanowana przez dwóch lub więcej rolników działalność współkreacyjna, której współrealizacyjny przebieg i osiągane wyniki podlegają współsprawdzaniu i współocenianiu, w konfrontacji z przyjętym przez nich celem samokształceniowym.

[38] Stanowi dla nich jedynie udogodnienie, ponieważ rolnicy-przedsiębiorcy są zdolni samodzielnie przyswoić wszystkie niezbędne im wiadomości i umiejętności.

C. Wprowadzanie i użytkowanie innowacji rolniczych

Zapotrzebowane innowacje rolnicy mogą pozyskiwać w różny sposób. Te, które mają charakter materialny (np. innowacyjne nawozy, pasze, środki ochrony roślin) najczęściej poprzez ich nabycie na rynku od jednostek handlowych. Te zaś, które mają charakter niematerialny (np. innowacyjne technologie produkcji, metody organizacji pracy, rozpoznawania rynku, sprzedaży produktów rolnych[39]) poprzez przejęcie od jednostek, które je wytworzyły (głównie sektora B+R) lub je od nich pozyskały (np. takich jak publiczne rolnicze organizacje doradcze).

Innowacje niematerialne, które stanowią swoisty rodzaj informacji mogą być przejmowane przez rolników na jej abstrakcyjnych lub materialnych nośnikach. Należy tu przypomnieć, że przez pojęcie materialne nośniki informacji rozumie się każdy rodzaj materii, na którym może być zapisana informacja. Natomiast abstrakcyjne nośniki informacji - to wiadomości[40].

Przejęcie obu wymienionych rodzajów innowacji (tj. materialnych i niematerialnych) może mieć wymiar finansowy, ale może też przebiegać na zasadach non profit. Ta druga ewentualność dotyczy na ogół przypadku, gdy twórca a jednocześnie dysponent danej innowacji stanowi ogniwo sfery budżetowej [41].

Wprowadzanie każdego rodzaju innowacji powinno odbywać się na podstawie intencjonalnie opracowanych planów.

W planach tych, obok wykazu niezbędnych czynności jakie trzeba wykonać i ich kalendarium, należy uwzględnić potrzebne środki (finansowe i rzeczowe), a także uwarunkowania oraz ograniczenia związane z pozyskiwaniem, wprowadzaniem i ewentualnym twórczym przekształcaniem czy modyfikowaniem zapotrzebowanych innowacji (tj. poddawaniem ich procesowi reinwencji).

Zainstalowane innowacje, aby stanowiły istotny element rozwoju produkcji w gospodarstwie rolnym[42] należy systematycznie monitorować, a w razie wystąpienia takiej potrzeby modyfikować.

Wprowadzanie innowacji rolniczych, jak również dalsze ich użytkowanie w gospodarstwach rolnych przez intencjonalnie informowanych i szkolonych do tego rolników-przedsiębiorców, może być też sterowane przez doradców rolni-

[39] Np. sprzedaż produktów rolnych za pośrednictwem Internetu, tele-marketing.

[40] Wiadomości przekazywane są kanałem ustnym (słowa mówionego), używanym w przekazie bezpośrednim oraz pośrednim (radiowym, telefonicznym, internetowym itp.).

[41] Dobrym przykładem tu mogą być innowacyjne metody skutecznej walki z agrofagami w uprawach buraka cukrowego, jako jedna z wielu wytworzonych w Instytucie Ochrony Roślin innowacji, przekazanych w ramach współpracy nieodpłatnie Wielkopolskiemu Ośrodkowi Doradztwa Rolniczego do ich dalszego upowszechniania.

[42] Rozwój produkcji, to nie tylko jej wzrost (wyrażony w wielkości, jakości, czy wartości), ale też jej utrzymanie a nawet spadek, przy uzyskiwaniu innych korzyści, takich jak np. uproszczenie produkcji, zwiększenie ilości wolnego czasu, jego lepszy rozkład w ciągu dnia i roku, większe doznawanie pozytywnych emocji, wzrost prestiżu społecznego, itp.

czych i wówczas stanowić będzie trzeci i ostatni etap przedmiotowego procesu upowszechniania.

Sterowane wprowadzanie innowacji rolniczych w gospodarstwach zainteresowanych rolników-przedsiębiorców może mieć charakter:

- stopniowy - dwufazowy, przy czym:
- faza pierwsza, to zastosowanie innowacji na skalę półtechniczną, np. w oparciu o metodę demonstracji upowszechnieniowej,
- faza druga, to pełne zastosowanie innowacji w skali technicznej - indywidualnie lub grupowo, np. w oparciu o metodę konkursu upowszechnieniowego,
- radykalny - jednofazowy, czyli pełne zastosowanie innowacji w skali technicznej: indywidualnie w gospodarstwach lub grupowo, np. w oparciu o metodę konkursu upowszechnieniowego[43].

Należy dodać, że wprowadzenie i stosowanie innowacji jest też ostatnim i najlepszym sprawdzianem tego, jaką skuteczność miały uprzednie dwa etapy omawianego procesu upowszechniania. Jeśli innowacja, co do której rolnik deklarował potrzebę upowszechnieniową została właściwie wprowadzona i jest prawidłowo użytkowana - to znaczy, że usługa upowszechnieniowa zaspokajająca tę potrzebę była wysokiej jakości. Jeśli jest przeciwnie, świadczy to o złej jakości usługi upowszechnieniowej, co wymaga jej poprawienia a nawet zrekompensowania usługobiorcy ewentualnych strat nią spowodowanych[44].

9. Podsumowanie

W zamierzeniu autora zawarte w niniejszym opracowaniu treści pozwolić mają przede wszystkim uporządkować podstawowy aparat pojęciowy doradcy rolniczego zatrudnionego w publicznej rolniczej organizacji doradczej oraz udoskonalić jego funkcjonowanie w obszarze podejmowanych działań upowszechnieniowych. Ponadto, powinny one skłonić ustawodawcę do szybkiego podjęcia prac nad nowelizacją obowiązującej Ustawy o jednostkach doradztwa rolniczego [Dz. U. z 2004 r. nr 251, poz. 2507], w zakresie zmiany zasad finansowania działalności upowszechnieniowej. Wydaje się jednak słuszne, aby przy tej okazji dokonać też całościowego przeglądu przedmiotowej ustawy pod kątem jej przydatności jako fundamentu dla sprawnego funkcjonowania WODR a także właściwego in-

[43] **Metoda demonstracji upowszechnieniowej** to: taki algorytm postępowania doradcy i rolnika, który umożliwia wprowadzenie w wybranym gospodarstwie określonej innowacji rolniczej, a następnie upowszechnienie w środowisku lokalnym jej efektów a także sposobów ich osiągnięcia.

Metoda konkursu upowszechnieniowego to określony, zawierający elementy współzawodnictwa sposób postępowania doradcy i wyłonionej celowo grupy rolników, który umożliwia tym rolnikom pełne zastosowanie innowacji w ich gospodarstwach rolnych.

[44] Jeśli usługa upowszechnieniowa była świadczona na zasadach komercyjnych, to może być tu nawet wymagana rekompensata finansowa.

strumentu wspierania rolników kwalifikujących się do odbioru takiego wsparcia, a w ich grupie szczególnie tych, którzy niezbędnie go potrzebują[45].

W przedmiotowej Ustawie działalność upowszechnieniowa wskazana została jako jedna z tych, które mają być świadczone klientom WODR na zasadach niekomercyjnych. Ten ustawowy zapis wydaje się błędnym, zważywszy na to, że odbiorcą usług upowszechnieniowych jest rolnik- przedsiębiorca, a zatem osoba, która potrafi samodzielnie rozwijać posiadane gospodarstwo na miarę własnych aspiracji i możliwości. Zatem usługa upowszechnieniowa jest dla tych osób wygodą, a nie koniecznością w podążaniu na drodze prowadzącej do osiągania postawionych przez siebie celów rozwojowych. Dlatego też, wydaje się właściwym, aby była ona skomercjalizowana i podlegała normalnym regułom gry rynkowej.

Na koniec należy zauważyć, że na rynku usług upowszechnieniowych występuje wiele różnych podmiotów, z których większość oferuje rolniczym klientom wsparcie informacyjne i kształceniowe w zakresie wprowadzania i użytkowania innowacji rolniczych będących ich własnym towarem. Jednak, właśnie **to powiazanie usługi upowszechnieniowej ze sprzedażą przedmiotu upowszechnienia** stawia pod znakiem zapytania rzetelność tej usługi, zwłaszcza w aspekcie jakości udzielanych tam informacji. Ponieważ wojewódzkie ośrodki doradztwa rolniczego nie handlują innowacjami, to ich rzetelność jako potencjalnego dawcy komercyjnych usług upowszechnieniowych może być wyżej oceniana przez klientów a przez to ich pozycja na rynku przedmiotowych usług -może być lepsza.

LITERATURA

1. Ban van den A.W. Hawkins H.S. (1997):Doradztwo Rolnicze. Małopolskie Stowarzyszenie Doradztwa Rolniczego, Kraków.
2. Barnett H.G. (1953): Innovation. The Basis of Cultural Change. New York.
3. Dunaj B. (1996): Słownik współczesnego języka polskiego. Wydawnictwo Wilga, Warszawa.
4. Dziennik Ustaw (2000): Ustawa z dnia 15 września 2000 r. o zmianie ustawy o utworzeniu Komitetu Badań Naukowych. Nr 91.
5. Dziennik Ustaw (2004): Ustawa z dnia 22 października 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego. Nr 251.
6. Dziennik Ustaw (2005): Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o niektórych formach wspierania działalności innowacyjnej. Nr 179.
7. Ernst D., Ganiatsos T., Mytelka L. (1998): Technological Capabilities and Export Success in Asia. Routledge Press, London.
8. GUS (2000): Raport o stanie nauki i techniki w Polsce w 1999 r. Warszawa.
9. Hagen E.E. (1962): On the Theory of Social Change. Homewood, Illinois.
10. Kocowski T. (1996): Motywacja. Encyklopedia pedagogiczna (pod red. W. Pomykało). Fundacja Innowacja, Warszawa.

[45] Tj. rolników posiadających potencjał rozwojowy, ale nie potrafiących go samodzielnie wykorzystywać dla własnego rozwoju. Patrz: W. Kujawiński [2009, s. 40].

11. Kaczor St., Stojek K. (1993): Dokształcanie i doskonalenie zawodowe jako realizacja idei kształcenia ustawicznego. Pedagogika pracy (pod red. St. Kaczora). MCNEMT, Radom.
12. Kania J. (2007): Doradztwo rolnicze w Polsce w świetle potrzeb i doświadczeń zagranicznych. Rozprawy, z. 318. Wydawnictwo AR, Kraków.
13. P. Kotler (2000): Marketing Management. Prentice Hall International, New Jersey.
14. Kujawiński J. (1998): Działalność edukacyjno-samoedukacyjna uczniów. Życie Szkoły, nr 4, Warszawa.
15. Kujawiński W. (2007): Przewodnik metodyczny dla doradców rolniczych. Kształcenie i uczenie się dorosłych. Centrum Doradztwa Rolniczego Oddział w Poznaniu, Poznań.
16. Kujawiński W. (2008): Podstawy teoretyczne działalności informacyjnej publicznych rolniczych organizacji doradczych. Centrum Doradztwa Rolniczego Oddział w Poznaniu, Poznań.
17. Kujawiński W. (2009): Metodyka doradztwa rolniczego. Centrum Doradztwa Rolniczego Oddział w Poznaniu, Poznań.
18. Kujawiński W. (2011): Nowy słownik metodyczny doradcy rolniczego. Centrum Doradztwa Rolniczego Oddział w Poznaniu, Poznań.
19. Kujawiński W. (2012): Metodyka działalności upowszechnieniowej publicznej rolniczej organizacji doradczej. Centrum Doradztwa Rolniczego Oddział w Poznaniu, Poznań.
20. Miller H. (1996): The multiple dimensions of information quality. Information System Management, vol. 13, nr 2, Spring.
21. Miś T. (2007): Znaczenie doradztwa w procesie dyfuzji innowacji w agrobiznesie. Transfer wiedzy i działań innowacyjnych w obszarze agrobiznesu. Uwarunkowania, mechanizmy, efekty. (pod red. S. Makarskiego), Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów.
22. Myers S. and Marquis D.G. (1969): Successful industrial innovation: a study of factors underlying innovation and selected firms, National Science Foundation, Washington.
23. OECD (2005): Oslo Manual: Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data.
24. Okoń W. (1984): **Słownik pedagogiczny (wydanie trzecie). Wydawnictwo Naukowe PWN, Wa**rszawa.
25. Oleński J. (2003): Ekonomika Informacji. Metody Polskie. Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
26. Pietrusiński Z. (1971): Ogólne i psychologiczne zagadnienia innowacji. PWN, Warszawa.
27. Pomykalski A. (2001): Zarządzanie innowacjami. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa-Łódź.
28. Rogers E.M. (2003): Diffusion of Innovations (5th edition). Free Press, New York.
29. Sikorska-Wolak I. (1993): Dyfuzja innowacji rolniczych w wiejskiej społeczności lokalnej i jej społeczno-ekonomiczne uwarunkowania. Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
30. Schumpeter J. (1960): Teoria rozwoju gospodarczego. PWN, Warszawa.
31. Smolski R., Smolski M., Stadtmuller E. H. (1999): **Słownik encyklopedyczny:** Edukacja obywatelska. „Europa", Wrocław.
32. Van de Ven A. H. (1986): Central Problems in the Management of Innovation. Journal Management Science, vol. 32, nr 5. Informs, Linthicum, Maryland.
33. Wawak T. (2009): Wartości określające jakość życia. Encyklopedia zarządzania. ttp://mfiles.pl/pl/index.php/Wartości_określające_jakość_życia.

34. Wielka Internetowa Encyklopedia Multimedialna – Biologia (2001).
35. Wielka Internetowa Encyklopedia Multimedialna – Psychologia (2001).
36. Zaczyński W. (1974): Metody nauczania. Pedagogika (pod red. M. Godlewskiego, S. Krawcewicza i T. Wujka). Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
37. Zawisza S. (2002): Przyswajanie innowacji w wiejskich społecznościach lokalnych. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 1.

WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI

ISTOTA DZIAŁALNOŚCI UPOWSZECHNIENIOWEJ PUBLICZNYCH ROLNICZYCH ORGANIZACJI DORADCZYCH

Słowa kluczowe: *innowacja, działalność upowszechnieniowa, potrzeba upowszechnieniowa, zadania działalności upowszechnieniowej, cel działalności upowszechnieniowej*

STRESZCZENIE

W przedmiotowym opracowaniu przybliżono istotę działalności upowszechnieniowej oraz podjęto próbę uporządkowania jej podstawowego aparatu pojęciowego. W szczególności zaś dokonano wyboru właściwych pojęć funkcjonujących w obszarze działań innowacyjnych a w przypadku braku takich podjęto próbę ich zdefiniowania. Określono też typ podstawowego odbiorcy usług upowszechnieniowych oraz w kontekście przytoczonych argumentów - zwrócono uwagę na potrzebę dokonania szybkiej nowelizacji Ustawy z dnia 22 października 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego w zakresie zmiany zasad finansowania niektórych wyszczególnionych w niej działalności, w tym zwłaszcza dotąd niekomercyjnej działalności upowszechnieniowej.

WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI

THE NATURE OF A DISSEMINATION ACTIVITY OF PUBLIC AGRICULTURAL ADVISORY ORGANIZATIONS

Key words: *innovation, dissemination activity, dissemination need, tasks of dissemination activity, the purpose of dissemination activity*

SUMMARY

In the present study the essence of dissemination activity was brought closer and some attempts to organize the basic conceptual apparatus were made. In particular, appropriate concepts operating in the area of innovation activities were chosen and, in the absence of such concepts, author of the study tried to define them. The study also specified the type of the primary recipient of dissemination related services, and - in the context of these arguments - drew attention to the need for a fast revision of the Act of 22 October 2004 on the agricultural advisory units, in the range of changing the rules for the financing of certain specified tasks, especially the dissemination activities which were run in non-commercial way so far.

e-mail: w.kujawinski@cdr.gov.pl

GRAŻYNA NACHTMAN
Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej –
Państwowy Instytut Badawczy w Warszawie

EFEKTYWNOŚĆ EKONOMICZNA GOSPODARSTW EKOLOGICZNYCH NA TLE KONWENCJONALNYCH W 2010 ROKU

1. Wstęp

Systematyczny wzrost liczby gospodarstw ekologicznych w Polsce wskazuje na wciąż duże zainteresowanie rolników taką formą produkcji rolnej, która ze względu na obowiązujące zasady produkcyjne ma korzystne oddziaływanie na środowisko i posiada cechy rolnictwa zrównoważonego. Do założeń zrównoważenia w rolnictwie należy m.in. racjonalne wykorzystanie rolniczej przestrzeni produkcyjnej, utrzymanie potencjału produkcyjnego gleb, produkcja bezpiecznej żywności, uzyskiwanie dochodów pozwalających na porównywalną z innymi działami gospodarki opłatę pracy oraz zapewnienie środków finansowych na modernizację i rozwój [Krasowicz 2005]. Zgodnie z kryteriami wyznaczonymi przez Stowarzyszenie EKOLAND w rolnictwie ekologicznym obowiązuje szczególna dbałość o bioróżnorodność w uprawie roślin oraz żyzność gleby, podnoszoną przede wszystkim właściwą gospodarką nawozową.

Gospodarowanie zgodnie z powyższymi kryteriami skutkuje ekstensyfikacją produkcji, a w rezultacie osiąganiem niższej efektywności ekonomicznej w porównaniu do innych typów rolnictwa [Runowski 2004]. Charakteryzuje to szczególnie gospodarstwa większe obszarowo, które cechuje niska produktywność ziemi. Do takiego stwierdzenia upoważniają wyniki rachunkowości Polskiego FADN. Jak dowiodły wcześniejsze badania [Nachtman 2009], wraz ze wzrostem powierzchni użytków rolnych malała efektywność wykorzystania środków produkcji, a zwłaszcza ziemi, natomiast rosły kwoty dopłat ze środków publicznych i to głównie dzięki nim, a nie działalności produkcyjnej, dochody były porównywalne do dochodów w gospodarstwach konwencjonalnych.

2. Cel, metodyka i organizacja badań

Ze względu na rangę gospodarstw ekologicznych powrócono w tym opracowaniu do ich oceny na przykładzie gospodarstw uczestniczących w Polskim FADN w 2010 roku. Rachunkowość w tym systemie prowadziło wówczas 248 certyfikowanych gospodarstw ekologicznych, z czego największe obszarowo (>=50 ha UR) stanowiły 13,3%; najliczniej reprezentowane były gospodarstwa posiadające od 10 do 20 ha UR (tabela 1). Zasadniczym celem opracowania jest ocena efektywności funkcjonowania gospodarstw ekologicznych o różnej wielkości obszarowej UR na tle gospodarstw konwencjonalnych, ze szczególnym uwzględnieniem gospodarstw obszarowo największych – powyżej 50 ha. Analizą objęto wyniki rachunkowości gospodarstw należących do pięciu grup obszarowych. Pominięto gospodarstwa z osobowością prawną oraz gospodarstwa indywidualne o wielkości obszarowej poniżej 5 ha UR. Wyniki przedstawiono jako średnie arytmetyczne. Należy podkreślić, że nie są one reprezentatywne dla gospodarstw w Polsce pod względem statystycznym i z tego względu nie należy ich utożsamiać z sytuacją ogółu polskich gospodarstw ekologicznych.

Tabela 1

Liczebność gospodarstw rolnych w Polsce oraz w próbie Polskiego FADN w 2010 w poszczególnych przedziałach obszarowych użytków rolnych

Wyszczególnienie	Razem	< 5 ha	5=<10 ha	10=<20 ha	20=<30 ha	30=<50 ha	>= 50 ha
Indywidualne certyfikowane gospodarstwa ekologiczne w Polskim FADN	248	8	57	87	33	30	33
Udział w %	100,0	3,2	23,0	35,1	13,3	12,1	13,3
Gospodarstwa ekologiczne certyfikowane w Polsce*	12 901	3 232	3 206	2 642	1 047	1 008	1 763
Udział w %	100,0	25,1	24,9	20,5	8,1	7,8	13,7
Gospodarstwa ogółem w Polsce w tys. szt.**	2 278	1 578	352	224	61	36	27
Udział w %	100,0	69,3	15,4	9,8	2,7	1,6	1,2

* dane IJHAR-S (Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2009-2010)

** dane GUS (Użytkowanie gruntów - Powszechny Spis Rolny 2010)

Źródło: Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2009-2010; Użytkowanie gruntów – Powszechny Spis Rolny 2010.

3. Niektóre problemy w polskim rolnictwie ekologicznym

Efektywność produkcji gospodarstwa rolnego zależy w dużym stopniu od efektywności ziemi, a o tym z kolei decyduje jakość gleb, struktura użytków rolnych (UR) wyznaczająca udział gruntów ornych, plantacji trwałych i trwałych użytków zielonych (TUZ) w całkowitej powierzchni tych użytków. Struktura użytków rolnych wpływa na poziom intensywności produkcji roślinnej i kierunek produkcji [Szymańska 2007]. Szczególną rolę w strukturze UR odgrywają TUZ, umożliwiające chów przeżuwaczy, a przy tym produkcję obornika. Udział użytków zielonych w użytkach rolnych powinien zależeć od jakości gleb, gdyż na przykład w gospodarstwach o glebach średnich i dobrych duży ich odsetek powoduje obniżenie wyników produkcyjno-ekonomicznych w przeliczeniu na 1 ha [Szymańska 2007].

Właściwością polskiego rolnictwa ekologicznego jest znacznie wyższy udział użytków zielonych w użytkach rolnych niż w rolnictwie ogółem w kraju. Według niepublikowanych danych GIJHAR-S w 2010 roku pastwiska i łąki stanowiły aż 47,6% powierzchni użytków rolnych z certyfikatem, a na przykład zboża tylko 16,2%, rośliny na paszę – 18,0%. Poważny udział roślin paszowych nie wpłynął znacząco na rozwój produkcji zwierzęcej. Istotne jest, że od momentu wstąpienia Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku tempo wzrostu pogłowia zwierząt w gospodarstwach ekologicznych było kilka razy niższe niż tempo wzrostu powierzchni użytków rolnych. Na przykład pogłowie krów mlecznych wzrosło tylko 3-krotnie, a pogłowie trzody chlewnej zmalało. W 2010 roku pogłowie krów mlecznych wynosiło niespełna 24 tys. sztuk, bydła mięsnego poniżej 17 tys. sztuk, tuczników około 9 tys. sztuk

Narastające dysproporcje między skalą użytków rolnych a przyrostem pogłowia zwierząt powodują, że w wielu gospodarstwach ekologicznych trudno jest zachować równowagę paszowo-nawozową, a jest to naczelna zasada rolnictwa ekologicznego [Tyburski 2007]. Z danych rachunkowości Polskiego FADN wynika, że dotyczy to w głównej mierze gospodarstw dużych obszarowo. Jak podaje GIJHAR-S w 2010 roku w Polsce było 13,7% gospodarstw ekologicznych posiadających powyżej 50 ha UR, podczas gdy ogółem w kraju takie obiekty stanowiły tylko 1,2% (tabela 1).

4. Omówienie wyników

4.1. Zasoby, organizacja, koszty produkcji

Zarówno gospodarstwa ekologiczne jak i konwencjonalne miały dość zbliżoną powierzchnię użytków rolnych w poszczególnych przedziałach obszarowych, z wyjątkiem grupy bardzo dużych (> 50 ha UR), w której ekologiczne posiadały średnio 125,9 ha ziemi, a konwencjonalne 98,7 ha. Udział użytków dodzierża-

wionych zaś był na jednakowym poziomie (40,1%) w tych stosunkowo dużych gospodarstwach – tabela 2.

Ze wzrostem zasobów ziemi malał poziom aktywów na 1 ha UR w obydwu systemach produkcji, przy czym w gospodarstwach posiadających powyżej 50 ha ziemi aktywa miały wartość 2-krotnie niższą niż w gospodarstwach najmniejszych (5=<10 ha). Średnio na 1 ha UR w gospodarstwach ekologicznych wartość aktywów wynosiła 22 977 zł, a w konwencjonalnych 31 699 zł (tabela 2). Nakłady pracy przeliczone na 100 ha UR również malały ze wzrostem areału użytków rolnych.

Najniższe były w gospodarstwach ekologicznych bardzo dużych – 2,0 AWU[46], ale co wydaje się istotne o 20% niższe niż w konwencjonalnych. Wyższe nakłady w gospodarstwach ekologicznych w porównaniu do konwencjonalnych poniesiono jedynie w grupie średnio-małych.

Na tle przedstawionych zasobów wystąpiły duże różnice w poziomie produkcji, a szczególnie w nadwyżce pozostałej po opłaceniu poniesionych kosztów[47]. W gospodarstwach ekologicznych bardzo dużych, mimo znacznej przewagi użytków rolnych, średnia wartość produkcji (254 625 zł) była około 2-krotnie niższa niż w gospodarstwach konwencjonalnych – tabela 2. Stanowiła ona 54,2%, przy jednoczesnym poziomie kosztów stanowiących 64,8% wartości kosztów ogółem poniesionych w gospodarstwach konwencjonalnych. Z kolei nadwyżka produkcji nad kosztami, rozumiana jako dochód bez dopłat była w tych gospodarstwach aż 5-krotnie niższa (18 293 zł) niż w gospodarstwach konwencjonalnych (105 203 zł) – tabela 2.

W przypadku tych ostatnich nadwyżka wzrastała wraz ze wzrostem obszaru użytków rolnych. Tego typu zależność nie występowała w jednostkach ekologicznych, gdzie najniższy dochód bez dopłat (tylko 874 zł/gospodarstwo) uzyskano użytkując od 30 do 50 ha UR.

Dane rachunkowości Polskiego FADN wskazują, że niższa nadwyżka z działalności operacyjnej gospodarstw ekologicznych wynika między innymi z innej organizacji produkcji oraz ograniczenia nakładów produkcyjnych.

[46] Nakłady pracy według metodyki FADN stanowią całkowity nakład pracy w ramach działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego. Wyrażone są w osobach pełnozatrudnionych AWU (ang. Annual Work Unit); 1 jednostka AWU = 2200 godzin/rok. W ramach nakładów pracy ogółem wyszczególnia się nakłady pracy osób nieopłaconych (głównie członków rodziny) FWU (ang. Family Work Unit);1 jednostka FWU = 2200 godzin/rok.

[47] Poniesione koszty nie obejmują podatków gospodarstwa.

Tabela 2

Zasoby analizowanych gospodarstw i relacje produkcji do kosztów

Wyszczególnienie	Średnio	Małe	Średnio - małe	Średnio - duże	Duże	Bardzo duże
		5=<10 ha	10=<20 ha	20=<30 ha	30=<50 ha	>= 50 ha
Gospodarstwa ekologiczne						
Średnia powierzchnia użytków rolnych (ha)	31,8	7,6	14,4	25,4	39,1	125,9
w tym: | dodzierżawionych	9,8	0,8	2,2	6,5	10,1	50,5
Nakłady pracy na 100 ha UR (AWU)	6,0	21,3	13,1	6,8	5,2	2,0
Wartość aktywów na 1 ha UR (zł)	22 977	36 520	30 739	22 951	26 439	17 037
Produkcja ogółem (zł)	82 112	33 003	54 191	58 239	105 771	254 625
Koszty ogółem (zł)	73 899	29 342	43 179	51 647	104 897	236 332
Nadwyżka produkcji nad kosztami (zł)	**8 213**	**3 661**	**11 012**	**6 592**	**874**	**18 293**
Gospodarstwa konwencjonalne						
Średnia powierzchnia użytków rolnych (ha)	36,7	7,9	14,9	24,7	38,6	98,7
w tym: | dodzierżawionych	11,6	0,8	2,2	5,6	11,1	39,6
Nakłady pracy na 100 ha UR (AWU)	5,4	21,0	12,1	7,8	5,3	2,5
Wartość aktywów na 1 ha UR (zł)	31 699	49 866	40 772	37 221	34 934	25 816
Produkcja ogółem (zł)	208 922	78 114	102 057	164 035	237 864	470 126
Koszty ogółem (zł)	161 103	61 460	79 257	125 378	180 757	364 923
Nadwyżka produkcji nad kosztami (zł)	**47 819**	**16 654**	**22 800**	**38 657**	**57 107**	**105 203**

Źródło:Obliczenia własne na podstawie danych Polskiego FADN.

Jak podano w tabeli 3. w użytkach rolnych gospodarstw ekologicznych przewagę miały uprawy pastewne (od 41 do 59% powierzchni UR). Ważnym ich składnikiem były rośliny motylkowe drobnonasienne przeznaczone na zielonkę – w gospodarstwach ekologicznych bardzo dużych uprawiano ich najwięcej (7,84 ha) – tabela 4. Stanowiły one 12% powierzchni upraw pastewnych. Drugie miejsce w strukturze upraw gospodarstw ekologicznych zajmowały zboża (od 25,6 do 33,3% UR). Ich udział był jednak nawet do dwóch razy niższy niż w gospodarstwach konwencjonalnych. Spośród zbóż największe areały w gospodarstwach ekologicznych zajmowało żyto, podczas gdy w konwencjonalnych pszenica (tabela 4). Udział pozostałych upraw polowych[48] był dość zróżnicowany – w gospodarstwach ekologicznych bardzo dużych (>50 ha UR) był około dwukrotnie niższy niż w pozostałych grupach obszarowych (tabela 3).

[48] Strączkowe na nasiona, ziemniaki, zioła, oleiste i włókniste łącznie z nasionami

Tabela 3

Struktura użytkowania ziemi analizowanych gospodarstw w 2010 roku

Wyszczególnienie		Średnio	Małe	Średnio - małe	Średnio - duże	Duże	Bardzo duże
			5=<10 ha	10=<20 ha	20=<30 ha	30=<50 ha	>= 50 ha
Gospodarstwa ekologiczne							
Użytki rolne		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym:	zboża	31,8	32,1	33,3	25,6	31,6	32,8
	pozostałe polowe	6,7	11,6	8,0	10,6	9,3	4,3
	sady	7,5	10,8	9,5	2,5	3,5	8,5
	uprawy pastewne	50,2	41,1	42,9	59,0	51,6	51,4
Gospodarstwa konwencjonalne							
Użytki rolne		100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
w tym:	zboża	58,2	53,2	55,2	56,5	56,5	60,2
	pozostałe polowe	17,6	8,5	10,3	11,7	14,1	22,7
	sady	1,7	12,2	4,9	1,6	0,8	0,8
	uprawy pastewne	20,1	19,5	26,1	27,7	26,7	14,0

Źródło:Obliczenia własne na podstawie danych Polskiego FADN.

Gospodarstwa ekologiczne o powierzchni powyżej 50 ha wyróżniał też duży odsetek sadów (8,5%) w powierzchni UR, podobnie jak w gospodarstwach najmniejszych obszarowo (małe i średnio-małe). Różnice dotyczyły gatunków owoców. Z danych FADN wiadomo, że w gospodarstwach małych uprawiano głównie porzeczki, maliny, jabłonie, wiśnie, a w bardzo dużych czołową pozycję zajmowała aronia.

Cechą charakterystyczną organizacji produkcji gospodarstw ekologicznych był wzrost udziału roślin na paszę skorelowany ze wzrostem powierzchni UR. Jednocześnie jednak malała obsada zwierząt, zwłaszcza żywionych sposobem wypasowym. W najmniejszych gospodarstwach ekologicznych wynosiła ona 1,20 LU[49]/ha (tabela 4), a w największych 3-krotnie mniej, mimo że udział upraw pastewnych w UR był tu o 10% wyższy.

W porównaniu do średniego gospodarstwa konwencjonalnego obsada zwierząt trawożernych w średnim gospodarstwie ekologicznym była około 3 razy niższa średnio na 1 ha powierzchni paszowej. Takie relacje dotyczyły też gospodarstw z przedziału dużych i bardzo dużych. Natomiast najbardziej zbliżona obsada między obydwoma systemami produkcji wystąpiła w gospodarstwach małych (tabela 4).

[49] Według metodyki FADN liczbę zwierząt w gospodarstwie określa się całkowitą liczbą sztuk przeliczeniowych, wyrażoną w jednostkach przeliczeniowych zwierząt – LU ang. Livestock Unit. Jedna jednostka przeliczeniowa LU jest równoważna 1 krowie mlecznej albo 1 bykowi w wieku 2 lub więcej lat. Pozostałe zwierzęta stanowią odpowiednio część takiej jednostki przeliczeniowej, na przykład matka owcza = 0,1 LU, tucznik = 0,3 LU.

Tabela 4

Organizacja produkcji analizowanych gospodarstw w 2010 roku

Wyszczególnienie			Średnio	Małe	Średnio - małe	Średnio - duże	Duże	Bardzo duże
				5=<10 ha	10=<20 ha	20=<30 ha	30=<50 ha	>= 50 ha
Gospodarstwa ekologiczne								
Powierzchnia użytków rolnych (ha)			31,8	7,6	14,4	25,4	39,1	125,9
w tym:	zboża		10,1	2,4	4,8	6,5	12,4	41,3
	w tym:	pszenica zwyczajna ogółem	0,86	0,32	0,64	0,69	1,16	2,27
		żyto ogółem	2,77	0,43	1,00	1,38	2,78	12,95
		owies	2,04	0,22	0,99	0,74	2,86	8,53
		mieszanki zbożowe	1,11	0,79	0,90	1,46	0,57	2,39
	pozostałe polowe		2,1	0,9	1,2	2,7	3,7	5,4
	w tym:	ziemniaki ogólnoużytkowe	0,08	0,08	0,10	0,07	0,13	0,02
	sady		2,4	0,8	1,4	0,6	1,4	10,7
	uprawy pastewne*		16,0	3,1	6,2	15,0	20,2	64,7
	w tym:	okopowe pastewne	0,01	0,01	0,02	0,03	0,00	0,00
		motylkowe drobnonasienne na zielonkę	1,45	0,21	0,36	0,94	0,45	7,84
		łąki	7,47	1,89	3,06	6,85	10,40	26,70
		pastwiska pielęgnowane	3,83	0,44	1,04	3,55	2,75	18,28
Obsada zwierząt na 1 ha UR			0,47	0,76	0,56	0,60	0,46	0,38
Obsada zwierząt trawożernych na 1 ha powierzchni paszowej			0,58	1,20	0,93	0,72	0,57	0,41
Gospodarstwa konwencjonalne								
Powierzchnia użytków rolnych (ha)			36,7	7,9	14,9	24,7	38,6	98,7
w tym:	zboża		21,4	4,2	8,2	14,0	21,8	59,5
	w tym:	pszenica zwyczajna ogółem	5,60	0,73	1,52	2,80	4,92	18,56
		żyto ogółem	1,81	0,42	0,82	1,18	1,68	4,98
		owies	1,02	0,02	0,45	0,66	0,95	2,84
		mieszanki zbożowe	2,56	1,04	1,82	2,64	3,49	3,54
	pozostałe polowe		6,5	0,7	1,5	2,9	5,5	22,4
	w tym:	ziemniaki ogólnoużytkowe	0,21	0,14	0,21	0,26	0,22	0,20
	sady		0,6	1,0	0,7	0,4	0,3	0,8
	uprawy pastewne		7,4	1,5	3,9	6,9	10,3	13,8
	w tym:	okopowe pastewne	0,02	0,02	0,02	0,01	0,01	0,02
		motylkowe drobnonasienne na zielonkę	0,14	0,04	0,07	0,11	0,19	0,30
		łąki	3,44	0,95	1,97	3,19	4,71	6,17
		pastwiska pielęgnowane	1,05	0,18	0,57	1,04	1,50	1,83
Obsada zwierząt na 1 ha UR			0,77	0,96	1,06	1,14	1,02	0,50
Obsada zwierząt trawożernych na 1 ha powierzchni paszowej			1,57	1,45	1,79	1,84	1,73	1,23

* uprawy pastewne w metodyce FADN obejmują pastewne korzeniowe i kapustne, trawę w uprawie polowej, łąki, pastwiska trwałe i nie pielęgnowane, pozostałe uprawy pastewne.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych Polskiego FADN.

Z kolei w przeliczeniu na 1 ha UR ogółem obsada zwierząt w gospodarstwach ekologicznych wynosiła od 0,38 do 0,76 LU. Według J. Tyburskiego [Tyburski 2007] godną polecenia dla gospodarstw ekologicznych jest obsada w granicach 0,6-0,8 SD/ha UR[50]. Te kryteria spełniały gospodarstwa posiadające do 30 ha ziemi, natomiast w jednostkach o większych zasobach ziemi obsada wynosiła jedynie 0,46 i 0,38 LU.

Poza właściwym zorganizowaniem produkcji na efekty gospodarowania wpływa intensywność produkcji, wyrażana kosztami poniesionymi na 1 ha użytków rolnych. Ze wzrostem powierzchni użytków rolnych koszty ogółem miały tendencję spadkową, zarówno w systemie ekologicznym jak i konwencjonalnym, za wyjątkiem gospodarstw ekologicznych średnio-dużych. W gospodarstwach ekologicznych najwyższe koszty (3 861 zł/ha) ponieśli rolnicy posiadający od 5 do 10 ha UR, a najniższe (1 877 zł/ha) użytkownicy gospodarstw bardzo dużych. W gospodarstwach ekologicznych w poszczególnych grupach obszarowych koszty ogółem były około 2-krotnie niższe niż w konwencjonalnych, a koszty bezpośrednie od 3 do 5 razy niższe – tabela 5.

Tabela 5

Intensywność produkcji analizowanych gospodarstw w 2010 roku

Wyszczególnienie		Średnio	Małe	Średnio - małe	Średnio - duże	Duże	Bardzo duże
			5=<10 ha	10=<20 ha	20=<30 ha	30=<50 ha	>= 50 ha
Gospodarstwa ekologiczne (zł/1 ha)							
Koszty ogółem		2 324	3 861	2 999	2 033	2 683	1 877
Koszty bezpośrednie		807	1 053	868	593	934	767
w tym:	koszt nawożenia i środków ochrony roślin	98	108	98	73	75	107
Koszty ogólnogospodarcze		692	1 362	966	764	809	478
w tym:	koszt paliw i energii	282	485	376	304	347	205
Wynagrodzenia		193	235	249	22	154	202
Gospodarstwa konwencjonalne (zł/1 ha)							
Koszty ogółem		4 390	7 780	5 319	5 076	4 683	3 697
Koszty bezpośrednie		2 378	3 529	2 703	2 814	2 630	2 022
w tym:	koszt nawożenia i środków ochrony roślin	744	844	635	632	672	823
Koszty ogólnogospodarcze		934	2 066	1 213	1 077	946	769
w tym:	koszt paliw i energii	457	1 087	528	509	452	397
Wynagrodzenia		128	446	195	108	91	117

Źródło:Obliczenia własne na podstawie danych Polskiego FADN.

[50] SD (Sztuka Duża) jest zbliżona do pojęcia LU.

Niska intensywność produkcji gospodarstw ekologicznych wskazuje na ograniczanie nakładów na produkcję, zwłaszcza nawozów, środków ochrony. Niski koszt nawożenia może wynikać z tego, że w metodyce FADN nie rejestruje się zużycia nawozów naturalnych, wytwarzanych w gospodarstwie, a więc brak jest informacji o ich zużyciu. Jednak przy niskiej obsadzie zwierząt, zwłaszcza w gospodarstwach największych obszarowo, trudno się spodziewać dostatecznej produkcji nawozów organicznych.

W rolnictwie ekologicznym zamiast stosowania środków chemicznych konieczne jest wykonywanie częstszych zabiegów mechanicznych czy ręcznych, dla poprawy efektów produkcyjnych. W konsekwencji większe są wydatki na paliwo, niektóre materiały, opłatę pracy. W przypadku analizowanych gospodarstw ekologicznych nie zauważa się takiej zależności. Przeciwnie – również koszty ogólnogospodarcze (w tym paliwa i energia) były znacznie niższe niż w gospodarstwach konwencjonalnych (tabela 5).

Spośród gospodarstw ekologicznych najniższe koszty ogółem, ogólnogospodarcze na 1 ha poniesiono w grupie największych obszarowo, także koszty bezpośrednie (767 zł/ha) po gospodarstwach średnio-dużych były tu najniższe. Niewątpliwie niska intensywność produkcji była zasadniczą przyczyną niższej wydajności produkcji, a więc i produktywności gospodarstw ekologicznych. W przeciwieństwie do ekologicznych gospodarstwa konwencjonalne bardzo duże wyróżniały się wysoką intensywnością nawożenia i ochrony roślin (823 zł/ha), zbliżoną do poziomu stosowanego w gospodarstwach małych (844 zł/ha).

4.2. Efektywność gospodarowania

Ocena efektywności wykorzystania zasobów za pomocą wskaźników produktywności ujawnia, że w gospodarstwach ekologicznych niektórych grup obszarowych wskaźniki te były kilkakrotnie niższe niż w gospodarstwach konwencjonalnych (tabela 6).

Wspólną cechą obydwu systemów produkcji była malejąca produktywność ziemi ogółem ze wzrostem powierzchni UR, za wyjątkiem gospodarstw ekologicznych dużych (tabela 6). Ta zależność nie dotyczyła natomiast zróżnicowania w efektywności produkcji roślinnej (mierzonej wartością produkcji roślinnej/ha UR) i zwierzęcej (mierzonej wartością produkcji zwierzęcej na LU) w gospodarstwach ekologicznych. Zaledwie na poziomie 853 i 624 zł/ha wytworzono produkcję roślinną w gospodarstwach średnio-dużych i bardzo dużych, co jest najwyraźniej efektem poniesienia najniższych kosztów plonotwórczych na ha. Bardzo duże gospodarstwa ekologiczne wyróżniły się zaś najwyższą efektywnością produkcji zwierzęcej (3 417 zł/LU), ustępującą wartością tylko największym gospodarstwom konwencjonalnym, mimo najniższej obsady zwierząt (tabela 6). Może to świadczyć o popycie na produkty zwierzęce pochodzenia ekologicznego. Wskazuje też jednak na

najwyższą ekstensywność produkcji zwierzęcej w tych wielkoobszarowych gospodarstwach ekologicznych na tle pozostałych gospodarstw ekologicznych, za czym przemawia niska wydajność produkcji roślinnej w porównaniu do gospodarstw ekologicznych małych (5-10 ha). Na przykład zielonka z łąk stanowiła 76,5% wielkości plonu uzyskanego w gospodarstwach małych, zielonka z pastwisk nie pielęgnowanych – 67,5%, motylkowe drobnonasienne na zielonkę – 48,6%, owies 49,2% (tabela 7).

Tabela 6

Produktywność czynników produkcji analizowanych gospodarstw

Wyszczególnienie	Średnio	Małe	Średnio - małe	Średnio - duże	Duże	Bardzo duże
		5=<10 ha	10=<20 ha	20=<30 ha	30=<50 ha	>= 50 ha
Gospodarstwa ekologiczne						
Produkcja ogółem (zł/ha)	2 582	4 343	3 763	2 293	2 705	2 022
Produkcja roślinna (zł/ha)	1 140	2 053	2 113	853	1 650	624
Produkcja zwierzęca (zł/LU)	2856	2801	2590	2322	2108	3417
Produkcja ogółem (zł/AWU)	43 217	20 372	28 672	34 058	51 849	101 042
Produkcja ogółem (zł/100 zł aktywów)	11,5	11,9	12,2	10,0	10,2	11,9
Gospodarstwa konwencjonalne						
Produkcja ogółem (zł/ha)	5 693	9 888	6 849	6 641	6 162	4 763
Produkcja roślinna (zł/ha)	2 990	6 608	3 444	2 835	2 583	2 912
Produkcja zwierzęca (zł/LU)	3 434	3 303	3 151	3 305	3 473	3 629
Produkcja ogółem (zł/AWU)	105 516	47 057	56 385	85 435	117 755	193 468
Produkcja ogółem (zł/100 zł aktywów)	18,0	19,9	16,8	17,8	17,7	18,5

Źródło:Obliczenia własne na podstawie danych Polskiego FADN.

W gospodarstwach ekologicznych bardzo dużych uwagę zwraca 5-krotnie wyższa ekonomiczna wydajność pracy (101 042 zł/AWU) niż w gospodarstwach ekologicznych najmniejszych obszarowo. W porównaniu do gospodarstw konwencjonalnych bardzo dużych była ona jednak prawie o połowę niższa. Wskaźnik produktywności aktywów w gospodarstwach ekologicznych wahał się od 10,0 do 12,2 zł/100 zł aktywów, najniżej ukształtował się w gospodarstwach posiadających od 20 do 50 ha ziemi (tabela 6).

Niska produktywność ziemi w gospodarstwach ekologicznych jest m.in. następstwem uzyskania niskich plonów, co zaprezentowano w tabeli 7. Spośród gospodarstw ekologicznych niemal wszystkie ziemiopłody plonowały najsłabiej w grupie największych obszarowo (>50 ha UR). Plon żyta, owsa wynosił tu zaledwie 13,4 i 11,6 dt/ha, a stanowiły one trzon uprawy zbóż. Poza tym plonowanie różnych roślin kształtowało się w sposób bardzo zróżnicowany w poszczególnych grupach użytków rolnych.

Tabela 7

Plonowanie wybranych produktów rolnictwa ekologicznego i konwencjonalnego w analizowanych gospodarstwach w 2010 roku

Plonowanie wybranych produktów rolnych (dt/ha)	Średnio	Małe	Średnio - małe	Średnio - duże	Duże	Bardzo duże
		5=<10 ha	10=<20 ha	20=<30 ha	30=<50 ha	>= 50 ha
Gospodarstwa ekologiczne						
Pszenica zwyczajna ogółem	27,6	28,7	27,5	25,0	20,3	31,6
Żyto ogółem	15,3	18,1	19,5	22,7	16,1	13,4
Owies	16,4	23,6	23,8	21,4	22,4	11,6
Mieszanki zbożowe	23,4	25,6	23,3	29,0	39,2	15,4
Ziemniaki ogólnoużytkowe	133,3	120,3	133,6	244,3	86,7	114,8
Okopowe pastewne	355,1	326,7	359,8	368,9	0,0	0,0
Motylkowe drobnonasienne na zielonkę	141,7	249,0	264,5	102,0	245,6	121,1
Łąki	220,0	272,6	246,6	268,1	175,6	208,9
Pastwiska pielęgnowane	196,1	261,8	257,6	236,4	192,5	176,8
Gospodarstwa konwencjonalne						
Pszenica zwyczajna ogółem	52,1	40,8	45,0	49,0	52,1	53,8
Żyto ogółem	29,6	24,4	25,4	27,2	28,3	32,0
Owies	29,5	27,8	28,9	29,6	30,9	29,1
Mieszanki zbożowe	33,7	29,8	32,3	33,9	34,5	34,5
Ziemniaki ogólnoużytkowe	195,6	165,6	179,6	194,4	190,8	240,9
Okopowe pastewne	462,9	391,9	441,6	446,5	520,9	562,7
Motylkowe drobnonasienne na zielonkę	307,8	268,5	327,1	295,8	345,4	283,4
Łąki	275,2	262,7	275,3	284,1	288,2	260,9
Pastwiska pielęgnowane	275,9	256,3	266,3	273,0	277,6	282,0
Relacja plonów w gospodarstwach ekologicznych do konwencjonalnych (konwencjonalne = 100%)						
Pszenica zwyczajna ogółem	52,9	70,3	61,0	51,1	38,9	58,7
Żyto ogółem	51,6	74,2	76,6	83,7	56,7	41,9
Owies	55,8	84,9	82,2	72,4	72,7	39,8
Mieszanki zbożowe	69,5	85,8	72,2	85,5	113,9	44,7
Ziemniaki ogólnoużytkowe	68,2	72,7	74,4	125,7	45,4	47,7
Okopowe pastewne	76,7	83,4	81,5	82,6	0,0	0,0
Motylkowe drobnonasienne na zielonkę	46,0	92,7	80,9	34,5	71,1	42,7
Łąki	80,0	103,8	89,6	94,4	60,9	80,1
Pastwiska pielęgnowane	71,1	102,2	96,7	86,6	69,3	62,7

Źródło:Obliczenia własne na podstawie danych Polskiego FADN.

Widoczne jest, że plony z upraw ekologicznych były niemal zawsze niższe od plonów z upraw konwencjonalnych. Szczególnie niekorzystne relacje były pomiędzy gospodarstwami bardzo dużymi – plony z upraw ekologicznych stanowiły niekiedy zaledwie 40% plonów konwencjonalnych (owies, żyto) – tabela 7.

W gospodarstwach ekologicznych ze wzrostem obszaru użytków rolnych na ogół zmniejszały się plony roślin. Odwrotnie działo się w gospodarstwach konwencjonalnych, w których plony niemal wszystkich płodów rolnych rosły wraz ze wzrostem skali użytków rolnych i były zazwyczaj najwyższe w gospodarstwach największych obszarowo.

Niską efektywność produkcji gospodarstw ekologicznych w 2010 roku potwierdza wysoki udział kosztów w wartości produkcji, mierzonej według cen rynkowych. Wynosił on średnio 90,0%, podczas gdyw konwencjonalnych 77,1% (rysunek 1). Maksymalna wartość tego wskaźnika wynosiła 99,2% w gospodarstwach ekologicznych dużych i 92,8% w bardzo dużych. Niepokojący jest fakt, że w porównaniu z rokiem 2007 nastąpił wzrost udziału kosztów w wartości wytworzonej produkcji zarówno w gospodarstwach ekologicznych jak i w konwencjonalnych [Nachtman 2009].

Rysunek 1

Udział kosztów w wartości produkcji w analizowanych gospodarstwach (w %)

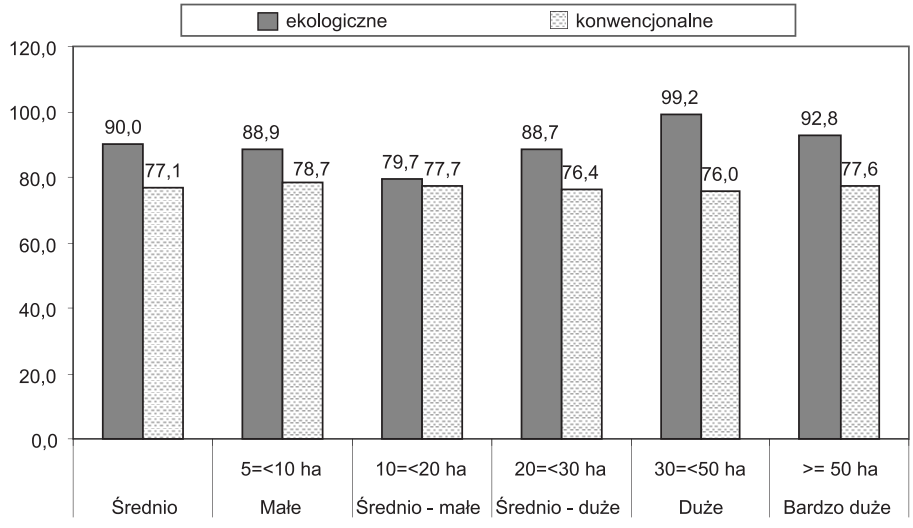

Źródło:Obliczenia własne na podstawie danych Polskiego FADN.

Niższa efektywność gospodarstw ekologicznych skutkowała również uzyskaniem niższej dochodowości. Wsparcie finansowe uzyskane w ramach polityki rol-

nej spowodowało znaczną poprawę nadwyżki ekonomicznej z tytułu realizowanej produkcji. Mimo to w 2010 roku we wszystkich grupach gospodarstw ekologicznych dochód na 1 ha użytków rolnych i na osobę nieopłaconą w rodzinie rolnika poza gospodarstwami bardzo dużymi był niższy niż w konwencjonalnych.

Wśród gospodarstw ekologicznych istniała duża dysproporcja w dochodzie na FWU (osoba pełnozatrudniona nieopłacona w rodzinie rolnika) między gospodarstwami najmniejszymi obszarowo a największymi. Ta nadwyżka ekonomiczna jest wynagrodzeniem za pracę rolnika i zarządzanie, ale też zawiera opłatę za użytkowanie własnej ziemi i kapitału. W gospodarstwach małych o zasobach użytków rolnych od 5 do 10 ha dochód na FWU wynosił 12 485 zł, a w bardzo dużych (>50 ha UR) aż 135 620 zł (tabela 8). Zatem gospodarstwa bardzo duże mimo ponad 2-krotnie niższej produktywności ziemi uzyskały ponad 10-krotną przewagę w dochodzie. W obydwu tych grupach gospodarstw w podobnym odsetku dochód kształtowały dopłaty, jednak ich skala rosła ze wzrostem obszaru użytkowanej ziemi.

Tabela 8

Dochodowość czynników produkcji i udział dopłat w analizowanych gospodarstwach w 2010 roku

Wyszczególnienie	Średnio	Małe	Średnio - małe	Średnio - duże	Duże	Bardzo duże
		5=<10 ha	10=<20 ha	20=<30 ha	30=<50 ha	>= 50 ha
Gospodarstwa ekologiczne						
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego (DzRGR) w zł	62 142	18 602	37 943	47 088	65 746	212 923
Dopłaty do działalności operacyjnej w zł	55 700	16 563	27 758	42 562	66 817	199 993
Udział dopłat w DzRGR %	89,6	89,0	73,2	90,4	101,6	93,9
DzRGR na osobę pełnozatrudnioną rodziny rolnika w zł	38 839	12 485	23 567	28 196	38 674	135 620
DzRGR na 1 ha UR własnych w zł	2 825	2 736	3 110	2 491	2 267	2 824
DzRGR na 100 zł kapitału własnego w zł	9,1	7,0	8,9	8,7	7,1	10,7
Gospodarstwa konwencjonalne						
Dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego zł	91 059	26 768	40 265	67 963	102 675	220 356
Dopłaty do działalności operacyjnej zł	43 118	10 226	17 764	29 389	45 442	114 200
Udział dopłat w DzRGR %	47,4	38,2	44,1	43,2	44,3	51,8
DzRGR na osobę pełnozatrudnioną rodziny rolnika w zł	52 941	18 334	24 552	38 615	56 415	119 111
DzRGR na 1 ha UR własnych	3 628	3 770	3 171	3 558	3 734	3 729
DzRGR na 100 zł kapitału własnego	8,5	7,1	6,9	7,8	8,2	9,7

Źródło:Obliczenia własne na podstawie danych Polskiego FADN.

Wpływ dopłat na działalność operacyjną w dochodzie wszystkich gospodarstw ekologicznych był niekwestionowany. Ich udział wahał się granicach 73-102%, podczas gdy w konwencjonalnych od około 38 do 52% (tabela 8). Udział powyżej 100% oznacza, że dopłaty finansowały częściowo ponoszone koszty.

Wyniki Polskiego FADN wskazują na pogłębianie się zależności ekonomicznej gospodarstw ekologicznych od instrumentów WPR. W gospodarstwach ekologicznych prowadzących rachunkowość FADN w roku 2007 średni udział dopłat wynosił 72,6% [Nachtman 2009], a w omawianym 2010 roku już 89,6% (tabela 8).

5. Podsumowanie

Z przeprowadzonej analizy wynika, że gospodarstwa ekologiczne stosując się do koniecznych zasad produkcji, prowadziły gospodarkę ekstensywną, ponosząc dość niskie nakłady środków plonotwórczych na hektar. Również poziom kosztów ogólnogospodarczych, ponoszonych w dużej mierze w związku z mechanizacją prac był znacznie niższy niż w gospodarstwach konwencjonalnych. Być może w obecnych warunkach rynkowych ponoszenie wyższych kosztów na zwiększenie produkcji jest dla wielu rolników zbyt ryzykowne.

W gospodarstwach ekologicznych wraz ze wzrostem obszaru użytków rolnych malała intensywność produkcji, a w efekcie produktywność ziemi. Złożyła się na to malejąca wydajność techniczna produkcji, ale również jak się wydaje zbyt niski udział zbóż i innych upraw polowych w stosunku do upraw pastewnych. Z kolei obniżka plonowania roślin pastewnych, poczynając od gospodarstw średnio-dużych (20=<30 ha UR), wiązała się ze spadkiem obsady zwierząt trawożernych na 1 ha powierzchni paszowej, aż do poziomu 0,41 LU w gospodarstwach bardzo dużych (>50 ha UR). W tych obiektach uzyskano najwyższą produktywność zwierząt, ale produktywność ogółem była najniższa. Niekorzystne były też raczej relacje paszowo-nawozowe. Wydaje się, że rolnicy w tych gospodarstwach nie musieli dążyć do podnoszenia wyników produkcyjnych, jako że dopłaty zapewniały im dostatecznie wysokie dochody.

Natomiast w gospodarstwach mniejszych obszarowo, zwłaszcza posiadających od 5 do 20 ha, wysiłek rolników skupiony był na procesie produkcji. Jednak dochód nie osiągnął poziomu, jaki był udziałem rolników gospodarstw konwencjonalnych, mimo znacznie wyższego poziomu dotacji.

Nawiązując do koncepcji zrównoważenia rodzi się pytanie, czy wszystkie badane gospodarstwa ekologiczne spełniają kryteria zrównoważenia i czy będą w stanie spełnić je w przyszłości, szczególnie w przypadku wyeliminowania dopłat. Zrównoważony rozwój gospodarstw powinien zapewnić im nie tylko trwanie, ale również systematyczny rozwój [Kapusta 2010]. Obecnie o ich sytuacji eko-

nomicznej decydują głównie dopłaty. Jak utrzymuje F. Kapusta w celu spełnienia kryteriów zrównoważenia konieczne jest umiejętne łączenie celów ekologicznych i ekonomicznych w gospodarowaniu. Wyniki Polskiego FADN dowodzą, że na przestrzeni 3 lat udział dopłat w dochodzie znacznie wzrósł. Utrzymanie takiego trendu uzależnienia dochodów gospodarstw ekologicznych od dopłat może spowodować rezygnację rolników z prowadzenia gospodarstw ekologicznych w przypadku zaprzestania dotowania, jako że cel ekologiczny rozminie się z celem ekonomicznym.

LITERATURA

1. Kapusta F. (2010):Pięćdziesięciolecie koncepcji zrównoważonego gospodarstwa rolnego. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 3/10.
2. Kryteria Rolnictwa Ekologicznego Stowarzyszenia EKOLAND (http://www.ekoland.org.pl/index.php?page=kryteria).
3. Krasowicz S. (2005):Cechy rolnictwa zrównoważonego, [w] Koncepcja badań nad rolnictwem społecznie zrównoważonym, red. Zegar J. St., nr 11, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
4. Nachtman G. (2009):Wpływ dopłat na dochody gospodarstw ekologicznych o różnej wielkości obszarowej. Zagadnienie Doradztwa Rolniczego, nr 3/09.
5. Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2009-2010 – IJHAR-S, Warszawa 2011.
6. Runowski H. (2004):Gospodarstwo ekologiczne w zrównoważonym rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. Wieś i Rolnictwo, nr 3.
7. Szymańska E. (2007):Analiza przedsiębiorstw agrobiznesu (techniczno-ekonomiczna, finansowa i strategiczna).Wydawnictwo „Wieś Jutra" Sp. z o.o.
8. Tyburski J. (2007):Wprowadzenie do rolnictwa ekologicznego. Wydawnictwo SGGW.
9. Użytkowanie gruntów - Powszechny Spis Rolny 2010. GUS, Warszawa 2011.

GRAŻYNA NACHTMAN

EFEKTYWNOŚĆ EKONOMICZNA GOSPODARSTW EKOLOGICZNYCH NA TLE KONWENCJONALNYCH W 2010 ROKU

Słowa kluczowe: *dochód z rodzinnego gospodarstwa rolnego, dopłaty do działalności operacyjnej, produkcja ekologiczna, rachunkowość rolna, efektywność ekonomiczna*

STRESZCZENIE

Wyniki rachunkowości Polskiego FADN w 2010 roku potwierdziły duże zróżnicowanie efektywności funkcjonowania gospodarstw ekologicznych w porównaniu do gospodarstw konwencjonalnych, przynależnych do tych samych grup użytków rolnych. W gospodarstwach ekologicznych intensywność produkcji była około dwukrotnie niższa, a w ślad za tym plonowanie roślin. W efekcie m.in. słabszego plonowania, niższej obsady zwierząt, większego udziału użytków zielonych, mniejszego udziału zbóż w strukturze upraw, średnia produktywność ziemi pozostawała na poziomie 45,4% wartości w gospodarstwach konwencjonalnych. Powyższe uwarunkowania spowodowały, że w grupach gospodarstw ekologicznych posiadających mniej niż 50 ha UR dochody z rodzinnego gospodarstwa rolnego i na osobę nieopłaconą w rodzinie rolnika były niższe niż w porównywanych gospodarstwach konwencjonalnych, mimo pozyskania wyższych dotacji. Natomiast bardzo duże gospodarstwa ekologiczne (>50 ha UR) mimo słabych efektów produkcyjnych dzięki pozyskanym dopłatom uzyskały dochody na FWU wyższe.

GRAŻYNA NACHTMAN

ECONOMIC EFFICIENCY OF ORGANIC FARMS AGAINST THE TRADITIONAL FARMS IN 2010

Key words*: family farm income, subsidies for operational activity, organic production, farm accountancy, economic efficiency*

SUMMARY

The results of Polish FADN accountancy in 2010 confirmed big diversity of effectiveness of organic farms in comparison to traditional farms, within the same groups of Utilized Agricultural Area (UAA). Production intensity, as well as yields, were twofold lower in organic farms. Lower level of yields, lower livestock density, higher share of grassland, lower share of cereals in the structure of crops made an average productivity of the land 45.4% of the value in traditional farms. Above mentioned conditions brought on, that in groups of organic farms with less than 50 ha of UAA family farm incomes and family farm incomes per 1 Family Work Unit were lower than in traditional farms studied, although the subsidies obtained were higher. On the other hand very big organic farms (with more than 50 ha), in spite of weak production effects, achieved higher family farm incomes per 1 Family Work Unit, thanks to subsidies.

e-mail:Grazyna.Nachtman@fadn.pl

PIOTR CZARNOTA,
KATARZYNA KAMBO,
ELŻBIETA OLEWNIK
Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej –
Państwowy Instytut Badawczy w Warszawie

WYNIKI EKONOMICZNE GOSPODARSTW POLOWYCH WIĘKSZYCH OBSZAROWO O RÓŻNEJ FORMIE PRAWNEJ

1. Wstęp

W rolnictwie dominującą formą organizacji przedsiębiorstwa rolnego są gospodarstwa rodzinne (Ziętara 2004, 12). Inną, specyficzną grupą gospodarstw rolnych w Polsce są spółki z ograniczoną odpowiedzialnością. W odróżnieniu od tradycyjnych gospodarstw rodzinnych, będących własnością osób fizycznych, przedsiębiorstwa te są własnością osób prawnych (Kulawik 2008, 14). W Polsce spółka tego typu jest spółką handlową, czyli taką, której funkcjonowanie regulowane jest przez Kodeks spółek handlowych. Cechą wspólną gospodarstw osób prawnych jest wykorzystywanie w procesie produkcyjnym wyłącznie pracowników najemnych, a w stosunku do zbiorowości gospodarstw indywidualnych, charakteryzują się one między innymi większą skalą działalności i niemal 100% towarowością rolniczej produkcji końcowej (brak zużycia wewnętrznego) (Kulawik 2008, 14). Kolejną istotną różnicą między spółkami a gospodarstwami indywidualnymi jest organizacja zarządzania przedsiębiorstwem. W gospodarstwach indywidualnych z reguły właściciel gospodarstwa pełni jednocześnie funkcje zarządcze i wykonawcze podczas gdy w spółkach funkcje te są wyraźnie rozdzielone na poszczególnych pracowników. Ponadto gospodarstwa osób prawnych są ustawowo zobowiązane do prowadzenia rachunkowości finansowej zgodnie z ustawą o rachunkowości. W bazie danych Polskiego FADN w 2010 roku było 187 gospodarstw osób prawnych (Czarnota i in. 2010, 45) reprezentujących różne typy produkcji i klasy wielkości ekonomicznej. Najliczniej reprezentowany był typ uprawy polowe (48%) oraz gospodarstwa o mieszanym typie produkcji (34%). Pozostałe 18% stanowiły przedsiębiorstwa rolne nastawione na produkcję zwierzęcą.

Podstawowym celem badań było porównanie wyników dwóch grup gospodarstw sklasyfikowanych na podstawie Wspólnotowej Typologii Gospodarstw Rolnych w tym samym klastrze, a więc o jednakowym typie rolniczym[51] oraz jednakowej wielkości ekonomicznej[52], zaś różniących się formą prawną. Aby zrealizować cel opracowania, przeanalizowano strukturę oraz wyniki produkcyjno-ekonomiczne wybranych grup gospodarstw indywidualnych oraz z osobowością prawną o typie uprawy polowe w klasach wielkości ekonomicznej od 100 do 250 tys. euro SO.

2. Materiały źródłowe i założenia metodyczne

Do badań empirycznych wykorzystano dane z towarowych gospodarstw rolnych[53] prowadzących rachunkowość rolną w ramach Polskiego FADN[54] w roku 2010. Do wyboru obiektów badawczych posłużono się metodą doboru celowego, uwzględniając ich specjalizację (typ rolniczy) oraz wielkość ekonomiczną. Do analizy wybrano gospodarstwa rolne reprezentujące typ rolniczy uprawy polowe o wielkości ekonomicznej od 100 tys. do 250 tys. euro SO[55]. Wyselekcjonowane gospodarstwa zostały podzielone na dwie grupy ze względu na posiadaną formę prawną: gospodarstwa rodzinne (indywidualne) oraz spółki z ograniczoną odpowiedzialnością (gospodarstwa z osobowością prawną). Baza danych Polskiego FADN liczy zaledwie 20 spółek z ograniczoną odpowiedzialnością spełniających określone wyżej kryteria klasyfikacyjne. Dla każdego gospodarstwa z osobowością prawną dobrano podobne gospodarstwo indywidualne. Dobierając jednostki „bliźniacze" kierowano się kryteriami wielkości ekonomicznej, powierzchni użytków rolnych (UR) oraz procentowym udziałem zbóż w powierzchni użytków rolnych. Ze względu na lokalizację dobrane „pary gospodarstw rolnych" znajdowały się w tym samym regionie FADN. Wszystkie spółki z ograniczoną odpowiedzialnością o danej wielkości ekonomicznej i charakterze produkcji uczestniczące w badaniach Polskiego FADN położone były w regionach Pomorze i Mazury (13 spółek) oraz Wielkopolska i Śląsk (7 spółek). Spośród gospodarstw o danej

[51] Typ rolniczy gospodarstwa rolnego jest określany na podstawie udziału poszczególnych działalności rolnych w tworzeniu całkowitej wartości SO w gospodarstwie.

[52] Wielkość ekonomiczna gospodarstwa rolnego jest określana sumą standardowych produkcji (SO) wszystkich działalności rolniczych występujących w gospodarstwie.

[53] W polu obserwacji FADN wyznaczonym według SO znajdują się gospodarstwa towarowe, które wytwarzają w danym regionie lub państwie, co najmniej 90% wartości standardowej produkcji (SO).

[54] FADN z ang. Farm Accountancy Data Network

[55] Standardowa produkcja (SO, ang. Standard Output) jest parametrem zastępującym standardową nadwyżkę bezpośrednią (SGM) i stanowi podstawę klasyfikacji gospodarstw rolnych według standardów Unii Europejskiej.

sile ekonomicznej i typie produkcji najtrudniej było dobrać gospodarstwa o podobnej strukturze zasiewów, co może wskazywać na duże możliwości produkcyjne gospodarstw o tak dużym potencjale i zasobach użytków rolnych. Ostatecznie, spośród 20 spółek o wielkości ekonomicznej od 100 tys. do 250 tys. euro SO w typie rolniczym uprawy polowe, do badań wybrano 19 gospodarstw z osobowością prawną oraz 19 gospodarstw indywidualnych.

Badane grupy gospodarstw różniły się strukturą własnościową czynników wytwórczych biorących udział w działalności operacyjnej. W gospodarstwach indywidualnych dominowały nakłady pracy własnej rolnika i jego rodziny, zaś w gospodarstwach z osobowością prawną zatrudniani byli wyłącznie pracownicy najemni. Aby analizowane dane w poszczególnych grupach gospodarstw były porównywalne na poziomie dochodu z gospodarstwa rolnego na potrzeby analizy oszacowano wartość nakładów pracy własnej w gospodarstwach indywidualnych.

Koszt jednostkowy pracy obliczono dzieląc koszt wynagrodzenia pracowników najemnych zatrudnionych w spółkach przez liczbę pełnozatrudnionych pracowników najemnych. Następnie uzyskany w ten sposób koszt jednostkowy pracy pomnożono przez czas pracy własnej w gospodarstwach indywidualnych i otrzymaną wartość zsumowano z kosztem wynagrodzeń w tych jednostkach. Zastosowanie tej metody wyceny kosztu pracy własnej jest uzasadnione ze względu na jednakową skalę produkcji oraz poziom zaangażowanej technologii w obu grupach gospodarstw.

3. Ogólna charakterystyka badanych grup gospodarstw

Pod względem siły ekonomicznej dobrane do badań grupy gospodarstw praktycznie się nie różniły (184 tys. euro SO gospodarstwa indywidualne 182 tys. euro SO spółki). Biorąc pod uwagę fakt, że gospodarstwa indywidualne dysponowały mniejszym areałem UR (437 ha wobec 465 ha spółek), cechowały się one większą intensywnością wykorzystania ziemi rolniczej. Zboża stanowiły średnio 67,5% powierzchni w strukturze upraw obu grup gospodarstw z nieznaczną przewagą na korzyść spółek (71%).

Gospodarstwa indywidualne cechowały się nie tylko lepszym wykorzystaniem zasobów ziemi rolniczej lecz także większą efektywnością pracy. Liczba osób pełnozatrudnionych w przeliczeniu na 100 ha UR w tych gospodarstwach wynosiła 0,96 AWU podczas gdy w spółkach 1,2 AWU. Gospodarstwa indywidualne dysponują zasobami pracy własnej, lecz jej udział (38%) był mniejszy niż pracy najemnej, co pozwala stawiać te gospodarstwa na równi z przedsiębiorstwami. Pod względem struktury własnościowej udział UR własnych i dodzierżawionych rozłożył się równomiernie w badanej próbie gospodarstw. Dość zaskakującym jest, że

to gospodarstwa indywidualne a nie spółki powiększały w większym stopniu swój areał ziemi poprzez dzierżawę (o 9 pp. więcej).

Tabela 1

Charakterystyka badanych gospodarstw (wartości średnie)

Wyszczególnienie	Jednostka	Indywidualne		Osoby prawne	
Liczebność próby	szt.	19		19	
Wielkość ekonomiczna	euro SO	183 937		182 436	
Zasoby pracy	AWU/100ha	0,96		1,20	
w tym: praca własna	%	38		0	
Powierzchnia UR	ha	437		465	
w tym: dzierżawa	%	56		47	
zboża	%	64		71	
Wartość produkcji ogółem	zł/PLN	1 316 113		1 677 410	
w tym: roślinna	%	95		96	
w tym: zboża	%	68		71	
Koszty ogółem	zł/PLN	1 051 339	100%	1 654 706	100%
w tym: bezpośrednie	zł/PLN	431 049	41%	728 071	44%
ogólnogospodarcze	zł/PLN	262 835	25%	430 224	26%
usługi	zł/PLN	36 503	3%	132 554	8%
amortyzacja	zł/PLN	147 187	14%	148 924	9%
czynników zewnętrznych	zł/PLN	210 268	20%	347 488	21%
czynsze	zł/PLN	54 670	5%	69 498	4%
wynagrodzenia	zł/PLN	124 058	12%	222 392	13%
odsetki	zł/PLN	31 540	3%	55 598	3%

Źródło: Obliczenia własne na podstawie danych Polskiego FADN.

Dane dotyczące struktury wartości produkcji dowodzą, że wyodrębnione gospodarstwa są wysoko wyspecjalizowane w produkcji roślinnej, która stanowi średnio 95% wartości produkcji badanych jednostek. Wartość produkcji zbóż koresponduje z udziałem zbóż w strukturze upraw i stanowi średnio około 70% produkcji ogółem. Analizując koszty można zauważyć, że gospodarstwa różnią się intensywnością produkcji mierzoną wysokością kosztów produkcji. Może to wynikać z innej organizacji pracy oraz innych technologii stosowanych w porównywanych grupach gospodarstw.

Główną grupą były koszty bezpośrednie, które mają decydujący wpływ na wielkość i wartość produkcji w gospodarstwie rolnym. Koszty te stanowiły w gospodarstwach indywidualnych i w spółkach odpowiednio 41% i 44% kosztów ogółem. W strukturze kosztów udział kosztów ogólnogospodarczych związanych

z działalnością operacyjną był na jednakowym poziomie w obydwu badanych grupach gospodarstw. Wyższy udział kosztu amortyzacji odnotowano w gospodarstwach indywidualnych (14% kosztów ogółem), co mogło być związane z większym umaszynowieniem tych gospodarstw. Wartość technicznego uzbrojenia pracy w gospodarstwach indywidualnych była ponad 3-krotnie wyższa niż w spółkach. Duże zaangażowanie majątku trwałego przyczynia się do intensyfikacji produkcji i wzrostu jej wartości, lecz generuje także wiele kosztów, takich jak: koszty napraw i remontów, ubezpieczeń, czy przede wszystkim amortyzacji [Poczta i in. 2008, 51]. Należy jednak wziąć pod uwagę, iż gospodarstwa z osobowością prawną w dużym stopniu korzystały z usług zewnętrznych. Koszty usług zarejestrowane w tych gospodarstwach były niemal 4-krotnie wyższe niż w gospodarstwach rodzinnych. Koszty wynagrodzenia za pracę, czynsze i odsetki, które składają się na grupę kosztów czynników zewnętrznych kształtują się na zbliżonym poziomie i różnią się o 1 pp. Udział kosztu czynszów był nieco wyższy w gospodarstwach indywidualnych niż w gospodarstwach z osobowością prawną pomimo znacznej różnicy w cenie dzierżawy. Na dodzierżawienie 1ha ziemi gospodarstwa indywidualne poniosły koszt 220 zł podczas gdy spółki na dodzierżawienie tego areału ziemi poniosły aż o 42% więcej kosztów.

4. Analiza sytuacji majątkowej

W badanym roku tylko gospodarstwa indywidualne cechowały się wysokim poziomem samofinansowania. Kapitał własny stanowił aż 88% pasywów tych gospodarstw. Jest to zjawisko niekorzystne, ponieważ zbyt wysoki udział kapitału własnego w źródłach finansowania może prowadzić do niewykorzystania efektu dźwigni finansowej, a zatem do obniżenia rentowności kapitału własnego [Sierpińska, Jachna 2004, 73]. Z kolei w gospodarstwach z osobowością prawną kapitał własny miał jednakowy udział w finansowaniu aktywów jak kapitał obcy. Wart podkreślenia jest także fakt, że to zobowiązania długoterminowe, finansujące działalność rozwojową przedsiębiorstw, miały zdecydowaną przewagę nad kapitałem krótkookresowym tych jednostek (udział odpowiednio 40% i 10% w strukturze pasywów).

Aktywa gospodarstwa służą przede wszystkim rolnikowi do zarobkowania, a więc uzyskiwania dochodu [Goraj, Mańko 2009, 118]. Różny może być udział poszczególnych składników w majątku ogółem jednostki. Struktura majątku zależy przede wszystkim od charakteru działalności [Olchowicz 2006, 58].

Tabela 2

Bilans finansowy badanych gospodarstw (wartości średnie)

Wyszczególnienie	Indywidualne		Osoby prawne	
	zł	%	zł	%
Pasywa ogółem	6 330	100	3 457	100
w tym: kapitał własny	5 571	88	1 728	50
zobowiązania długoterminowe	570	9	1 383	40
zobowiązania krótkoterminowe	190	3	346	10
Aktywa ogółem	6 330	100	3 457	100
w tym: trwałe	5 571	88	2 454	71
ziemia, uprawy trwałe, kwoty	4 178	66	1 718	50
budynki	390	6	270	8
maszyny i urządzenia	947	15	466	13
obrotowe	760	12	1 002	29
zapasy	448	7	150	4
pozostałe aktywa obrotowe	311	5	852	25

Źródło: Jak do tabeli 1.

W gospodarstwach rolnych znacznie przeważają aktywa trwałe, głównie nieruchomości. Nie jest to zjawiskiem korzystnym ponieważ gromadzenie aktywów trwałych w majątku gospodarstwa powoduje zamrażanie kapitału i ograniczanie działalności rozwojowej. W lepszej sytuacji pod tym względem znalazły się w 2010 roku spółki, w których 71% aktywów stanowiły aktywa trwałe. W gospodarstwach indywidualnych ten składnik majątku stanowił aż 88%. Może to także wskazywać na fakt, że w świadomości rolników to wartość majątku, a nie osiągane wyniki świadczą o jego „bogactwie". Dość zróżnicowanie przedstawiała się struktura aktywów obrotowych badanych grup gospodarstw. W gospodarstwach indywidualnych zdecydowanie przeważały zapasy produktów roślinnych (59%) podczas gdy w gospodarstwach osób prawnych to pozostałe aktywa obrotowe pełniły wiodącą rolę (85%). Do tej grupy składników zalicza się przede wszystkim udziały w innych jednostkach oraz należności krótkoterminowe. W przeciwieństwie do struktury aktywów obrotowych, struktura aktywów trwałych różniła się nieznacznie w badanych grupach. Na podstawie danych zaprezentowanych w tabeli 2, wyraźnie widać, że ziemia, uprawy trwałe i plantacje wieloletnie stanowiły najważniejszą część aktywów trwałych badanych jednostek. W gospodarstwach rodzinnych ich udział wynosił 75%, a w spółkach o 5 pp. mniej. Im wyższy udział tych środków w majątku ogółem, tym większe możliwości uzyskania wysokiej wartości produkcji [Goraj, Mańko 2009, 123].

5. Ocena produktywności, dochodowości i znaczenie dopłat

Produktywność ziemi informuje o wartości produkcji ogółem przypadającej na 1 ha użytków rolnych. Im większa wartość tego wskaźnika, tym lepsze wykorzystanie ziemi rolniczej. Zdecydowanie większą produktywnością ziemi odznaczały się spółki (3 607 zł/ha wobec 3 012 zł/ha w gospodarstwach rodzinnych). Wpływ na tę relację mogły mieć wyższe plony osiągane przez gospodarstwa osób prawnych. Spółki ponadto osiągnęły wyższą produktywność kapitału wyrażoną jako wartość produkcji w przeliczeniu na 100 zł zaangażowanego składnika aktywów. Wskaźnik ten wyniósł 49 zł w spółkach i o ponad połowę mniej w gospodarstwach rodzinnych. Wydajność pracy, mierzona wartością produkcji w przeliczeniu na jednostkę pracy (AWU) w gospodarstwach osób prawnych była o 15 tys. niższa niż w gospodarstwach rodzinnych, co wiąże się z wyższymi nakładami pracy w tych gospodarstwach (Ziętara, Zieliński 2012, 58).

Wartość dodana netto (WDN) to opłata za zaangażowanie czynników wytwórczych do działalności operacyjnej gospodarstwa rolnego bez względu na ich status własnościowy (obce lub własne). Ten parametr jest odpowiedni do porównań gospodarstw posiadających różną strukturę własnościową zaangażowanych czynników wytwórczych [Goraj i in. 2012, 32], a więc gospodarstw indywidualnych z gospodarstwami osób prawnych. Gospodarstwa indywidualne zrealizowały wyższą wartość dodaną netto na 1 ha UR (2 152 zł) niż spółki (1 734 zł). Ponadto osiągnęły wyższą wartość wskaźnika wartości dodanej netto na osobę pełnozatrudnioną w porównaniu z przeciętnym rocznym wynagrodzeniem w gospodarce narodowej[56] (w gospodarstwach indywidualnych wartość WDN/AWU była 8,7 razy wyższa niż średnie wynagrodzenie netto w Polsce 2010 roku, a w spółkach 5,6 razy wyższa). Wynika to z tego, iż gospodarstwa indywidualne są mniej kosztochłonne.

Dopłaty do działalności operacyjnej są czynnikiem, który w coraz większym zakresie determinuje dochody rolników. Polscy rolnicy wciąż w mniejszym stopniu absorbują środki płynące ze Wspólnej Polityki Rolnej niż rolnicy zachodni. Jednakże z roku na rok ta różnica się zmniejsza. W tabeli 3. przedstawiono relacje dopłat bezpośrednich do wartości dodanej netto i do dochodu z gospodarstwa rolnego. W 2010 roku w gospodarstwach polowych dopłaty do działalności operacyjnej stanowiły 63% dochodu z gospodarstwa rolnego [Goraj i in. 2011, 28]. W obydwu analizowanych grupach gospodarstw te relacje były wyższe. W przypadku spółek dopłaty stanowiły 101% dochodu, co oznacza, że gdyby nie zdolność do przyswajania pozarynkowych źródeł wsparcia, osiągnęłyby one

[56] Przeciętne roczne wynagrodzenie netto w gospodarce narodowej = 25 864 zł w 2010 r. Szacunek własny, na podstawie danych GUS.

stratę finansową. Mniejsza wartość tego wskaźnika wystąpiła w gospodarstwach rodzinnych (66%). Różnica ta nie wynika jednak z wartości pozyskanych dopłat (479 tys. zł w spółkach i 481 tys. zł. w gospodarstwach indywidualnych). W gospodarstwach indywidualnych koszt wytworzenia 100 zł wartości produkcji wynosił 75 zł, a w spółkach aż 99 zł.

Tabela 3

Produktywność, dochodowość i udział dopłat w dochodach badanych gospodarstw

Wyszczególnienie	Indywidualne	Osoby prawne
Produkcja na 1 ha	3 012	3 607
Produkcja na AWU	314 899	299 763
Produkcja na 100 zł aktywów	21	49
Koszt wytworzenia 100 zł produkcji	75	99
Wartość dodana netto (WDN) na 1 ha	2 152	1 734
Relacja dopłat do WDN [%]	51	59
Relacja dopłat do dochodu z gosp.roln. [%]	66	101
Techniczne uzbrojenie pracy [tys. zł/AWU]	1 330	437

Źródło: Jak do tabeli 1.

6. Analiza wskaźnikowa

Wskaźnik bieżącej płynności jest podstawowym miernikiem obrazującym zdolności przedsiębiorstwa do spłaty jego zobowiązań bieżących, pokazując stopień pokrycia zobowiązań krótkoterminowych aktywami obrotowymi [Gołębiowski, Tłaczała 2005, 112]. Według normatywów oczekiwana wartość tego wskaźnika waha się od 1,3 do 2. Zgodnie z metodologią Polskiego FADN bilans sporządzany jest na dzień 31 grudnia lub 1 stycznia. Jest to okres kiedy w gospodarstwie z reguły znajduje się duża ilość zapasów. Fakt ten może mieć wpływ na znacznie wyższy poziom tego wskaźnika [Goraj, Mańko 2009, 179], co można zauważyć w analizowanych grupach gospodarstw.

Tabela 4

Kształtowanie się wartości wybranych wskaźników finansowych w badanych gospodarstwach

Wyszczególnienie	Indywidualne	Osoby prawne
Wskaźnik dźwigni finansowej	0,13	0,99
Wskaźnik bieżący płynności	4,26	3,00
Wskaźnik wysokiej płynności	1,76	2,56
Wskaźnik zadłużenia ogółem	0,12	0,50
Wskaźnik zadłużenia długoterminowego	0,10	0,80

Źródło: Jak do tabeli 1.

Wskaźnik bieżącej płynności w badanych gospodarstwach indywidualnych wynosił 4,26 natomiast w gospodarstwach z osobowością prawną 3,00. Podczas analizowania powyższego wskaźnika należy ponadto pamiętać, iż aktywa bieżące charakteryzują się różnym stopniem płynności, a to z kolei może zniekształcić obraz zdolności danego przedsiębiorstwa do wywiązywania się ze zobowiązań krótkoterminowych. Istnieje bowiem potrzeba wyłączenia z tych aktywów zapasów, które nie mogą być upłynnione w krótkim czasie. Zatem do oceny płynności finansowej, dodatkowo, wykorzystano wskaźnik przyspieszonej płynności finansowej. Wskaźnik ten odzwierciedla stopień pokrycia zobowiązań krótkoterminowych aktywami o dużym stopniu płynności [Sierpińska, Jachna 2004, 147]. Z uzyskanych danych wynika, iż obydwie grupy gospodarstw są w stanie na bieżąco regulować zobowiązania krótkoterminowe, lecz w gospodarstwach z osobowością prawną wskaźnik wysokiej płynności kształtował się na poziomie 2,56. Nieco wyższa jego wartość (wg normatywów 1,2-1,5 [Nowak 2002, 91]) może świadczyć o nieefektywnym windykowaniu należności lub „nieproduktywnym" gromadzeniu środków pieniężnych i innych aktywów obrotowych [Gołębiowski, Tłaczała 2006, 115]. W każdej działalności wykorzystywane są zazwyczaj własne i obce, krótko- i długoterminowe źródła finansowania. Dzięki ocenie poziomu zadłużenia przedsiębiorstwa istnieje możliwość rozpoznania źródeł finansowania aktywów oraz struktury i efektywności zaangażowania kapitału. Wskaźnik ogólnego zadłużenia obrazuje w jakim stopniu majątek przedsiębiorstwa finansowany jest kapitałem obcym [Sierpińska, Jachna 2004, 167]. W gospodarstwach indywidualnych wskaźnik ten jest na znacznie niższym poziomie, niż w spółkach. Można z tego wnioskować, iż rolnicy prowadzący gospodarstwa indywidualne nie w pełni wykorzystują szanse rozwoju gospodarstw poprzez korzystanie z kapitału zewnętrznego, co oznacza, że wyżej stawiają oni bezpieczeństwo finansowe niż efektywność gospodarowania. Zgodnie z obowiązującą zasadą finansowania wskaźnik ten powinien kształtować się na poziomie 0,5. Dokładnie taka wartość tego wskaźnika została zaobserwowana w spółkach, co oznacza, iż w gospodarstwach tych została zachowana równowaga między kapitałem własnym, a kapitałem obcym. Najistotniejszym wskaźnikiem oceny poziomu zadłużenia jest wskaźnik zadłużenia długoterminowego, obrazujący strukturę kapitałów stałych, który określany jest jako wskaźnik długu. Wskaźnik ten powinien oscylować w przedziale 0,5-1,0 [Sierpińska, Jachna 2004, 168]. W spółkach z ograniczoną odpowiedzialnością wskaźnik ten kształtuje się na poziomie 0,80, zaś w gospodarstwach rodzinnych na poziomie 0,1. Z tego wynika, iż w gospodarstwach rodzinnych wartość zaciągniętych kredytów długoterminowych jest 10 razy niższa niż wartość kapitału własnego.

7. Podsumowanie i wnioski

Zaprezentowane wyniki są jedynie średnimi arytmetycznymi zbioru analizowanych grup gospodarstw i nie są reprezentatywne dla ogółu gospodarstw towarowych będących w polu obserwacji Polskiego FADN.

Pomimo bardzo zbliżonej wielkości ekonomicznej, powierzchni UR, udziału zbóż w strukturze upraw badanych grup gospodarstw, poziom ich produkcji nieznacznie się różnił. Przeciętnie spółka wypracowała prawie 1,7 mln zł wartości produkcji, a gospodarstwo indywidualne około 1,3 mln zł. Struktura poniesionych w procesie produkcyjnym kosztów nie wykazywała większego zróżnicowania. Pod względem wartościowym natomiast, poziom kosztów poniesionych przez gospodarstwa z osobowością prawną był o 60% wyższy. Gospodarstwa z osobowością prawną ponoszą wyższe jednostkowe koszty zewnętrznych czynników produkcji, a w szczególności wynagrodzeń za pracę i czynsze dzierżawne. Koszty związane z użytkowaniem majątku oraz dzierżawą ziemi skutkują malejącą opłacalnością produkcji. Ponadto gospodarstwa z osobowością prawną w znacznie większym stopniu korzystały z usług obcych. Na usługi spoza gospodarstwa ponosiły aż 4-krotnie wyższe koszty niż gospodarstwa indywidualne. Badania wykazały przy tym, że gospodarstwa rodzinne, preferują inwestycje we własny park maszynowy w zamian za korzystanie z usług z zewnątrz. Wskaźnik technicznego uzbrojenia pracy był w nich 3-krotnie wyższy niż w spółkach.

Na podstawie przeprowadzonych badań wykazano znaczne zróżnicowanie w strukturze aktywów i pasywów analizowanych grup gospodarstw. W gospodarstwach indywidualnych dominował kapitał własny (88%), który w pełni finansował aktywa trwałe (88%). Natomiast w spółkach udział kapitału własnego oraz kapitału obcego kształtował się na równi, a aktywa trwałe stanowiły 71% majątku. Spółki w znacznie większym zakresie korzystają z zewnętrznych źródeł finansowania ze względu na mniejsze ryzyko, ponieważ za powstałe zobowiązania spółka odpowiada swym majątkiem, a ewentualna odpowiedzialność spółki z o.o. za zobowiązania nie dotyka bezpośrednio strefy majątkowej jej wspólników. Wspólnicy mogą jedynie stracić wniesione do spółki wkłady i ewentualne świadczenia. Ryzyko powstałych zobowiązań w przypadku rolnika będącego osobą fizyczną jest nieporównywalnie większe. Za ewentualne zobowiązania rolnik jako podmiot prawa cywilnego odpowiada całym swym majątkiem, nie tylko teraźniejszym, ale także przyszłym. Na podstawie analizy wskaźnikowej należy dodatkowo stwierdzić, iż obydwie grupy gospodarstw są w stanie na bieżąco regulować zobowiązania krótkoterminowe.

Gospodarstwa z osobowością prawną cechowały się wyższą produktywnością ziemi oraz kapitału. Gorsze wyniki osiągały natomiast pod względem

produktywności pracy. Wyższe wskaźniki produktywności w gospodarstwach z osobowością prawną nie przełożyły się na wyższą dochodowość. Wartość dodana netto w przeliczeniu na 1 ha UR wypracowana przez spółki była o ponad 400 zł niższa niż w gospodarstwach indywidualnych. Dochód z gospodarstwa rolnego w badanych grupach gospodarstw zależny był nie tylko od wypracowanej produkcji oraz poniesionych kosztów działalności operacyjnej, ale także od wsparcia budżetowego. Gospodarstwa te są beneficjentami Wspólnej Polityki Rolnej, stąd też dochód tworzony jest przez dopłaty do produkcji. Gdyby nie dopłaty, spółki zamknęłyby rok obrachunkowy 2010 ze stratą finansową (dopłaty stanowiły 101% dochodu z gospodarstwa). W przypadku gospodarstw rodzinnych 2/3 dochodu stanowiły subsydia.

LITERATURA

1. Czarnota P., Jasińska E., Olewnik E. (2012): Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne z osobowością prawną uczestniczące w Polskim FADN w 2010 roku, Część I. Wyniki Standardowe. IERiGŻ-PIB, Warszawa, 44-67;
2. Gołębiowski G., Tłaczała A. (2005): Analiza ekonomiczno-finansowa w ujęciu praktycznym. Difin, Warszawa, 112-115;
3. Goraj L., Manko S. (2009): Rachunkowość i analiza ekonomiczna w indywidualnym gospodarstwie rolnym. Difin, Warszawa, 118;
4. Goraj L., Mańko S., Osuch D., Płonka R. (2011): Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2010 roku. Część I. Wyniki Standardowe. IERiGŻ-PIB, Warszawa, 32;
5. Goraj L., Mańko S., Osuch D., Płonka R. (2011): Wyniki standardowe uzyskane przez gospodarstwa rolne uczestniczące w Polskim FADN w 2010 roku. Część II. Analiza Wyników Standardowych. IERiGŻ-PIB, Warszawa, 28;
6. Kulawik J. [red.] (2008): Analiza efektywności ekonomicznej i finansowej przedsiębiorstw rolnych powstałych na bazie majątku WRSP. IERiGŻ-PIB, Warszawa, 9-112;
7. Nowak M. (2002): Ocena zdolności kredytowej i ryzyka kredytowego. Bodie, Poznań, 91;
8. Olchowicz I. (2006): Podstawy rachunkowości, Wykład Tom I. Difin, Warszawa, 58;
9. Poczta W., Sadowski A., Średzińska J. (2008): Rola gospodarstw wielkotowarowych w rolnictwie UE. Roczniki Nauk Rolniczych SERIA G, 42-56;
10. Sierpińska M., Jachna T. (2004) Ocena przedsiębiorstwa według standardów światowych. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa, 47-264;
11. Ziętara W., Zieliński M. (2012): Efektywność i konkurencyjność polskich gospodarstw rolniczych nastawionych na produkcję roślinną, Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 1, 41-61;
12. Ziętara W. (2004): Gospodarstwa grupowe jako forma organizacyjno-prawna aktywności rolników. Roczniki Nauk Rolniczych Seria G, t. 91, Z1, 11-23;

PIOTR CZARNOTA, KATARZYNA KAMBO, ELŻBIETA OLEWNIK

WYNIKI EKONOMICZNE GOSPODARSTW POLOWYCH WIĘKSZYCH OBSZAROWO O RÓŻNEJ FORMIE PRAWNEJ

Słowa kluczowe: *gospodarstwo indywidualne, gospodarstwo z osobowością prawną, rachunkowość rolna, Polski FADN*

STRESZCZENIE

W opracowaniu zaprezentowano wyniki produkcyjne i ekonomiczne dwóch grup gospodarstw rolnych różniących się formą prawną. Przeanalizowano oraz porównano strukturę produkcji, kosztów, aktywów jak również pasywów gospodarstw indywidualnych i z osobowością prawną. Analizę wykonano na podstawie danych zebranych w ramach Systemu Zbierania i Wykorzystywania Danych Rachunkowych z Gospodarstw Rolnych w 2010 roku. Pomimo, iż analizowano dwie grupy gospodarstw o tym samym kierunku produkcji, potencjale ekonomicznym oraz charakteryzujące się podobną strukturą upraw to ze względu na inną formę prawną charakteryzowały się one odmiennymi wynikami. Gospodarstwa z osobowością prawną osiągnęły lepsze wyniki pod względem produktywności, natomiast gospodarstwa indywidualne osiągnęły wyższą wartość dochodu w przeliczeniu na osobę pełnozatrudnioną.

PIOTR CZARNOTA, KATARZYNA KAMBO, ELŻBIETA OLEWNIK

THE ECONOMIC RESULTS OF LARGE FIELD AREA FARMS BASED ON THE DIFFERENT LEGAL FORMS

Key words: *family farm, holding with legal entity, farm accountancy, Polish FADN*

SUMMARY

The paper provides production and economic results of two groups of agricultural holdings which differ between each other in legal status. Structure of output, costs, assets and liabilities of family farms have been compared with respective structures of agricultural holdings with legal entity. Analysis has been carried out on the basis of the Polish 2010 FADN data in farms representing fields cropping type of farming and the same economic size class. The research proved that in agricultural farms, despite the same direction of production, economic size class structure of crops and location, different results can be observed. Farms with legal entity obtain better productivity coefficients but higher incomes per AWU are observed in family farms.

e-mail: czarnota@fadn.pl
e-mail: kambo@fadn.pl
e-mail: olewnik@fadn.pl

ANNA GIERA
Wielkopolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego
w Poznaniu

BIORÓŻNORODNOŚĆ W WYBRANYCH GOSPODARSTWACH ROLNYCH ZLOKALIZOWANYCH NA OBSZARACH SZCZEGÓLNIE NARAŻONYCH

1. Wstęp

Pierwszy raz terminu „bioróżnorodność' użył Raymond F. Dalesman w 1968 roku w książce „A Different Kind of Country" propagującej ochronę przyrody [Dalesman 1968]. Jednak dopiero w 1980 roku został on wprowadzony do terminologii naukowej wraz z użyciem go przez Thomasa Lovejoya w przedmowie do książki „Conservation Biology" [Soulé, Wilcox 1980].

Zgodnie z Konwencją o różnorodności biologicznej (podpisaną w 1992 r. w czasie konferencji Narodów Zjednoczonych pn. Szczyt Ziemi w Rio de Janeiro) różnorodność biologiczna oznacza zróżnicowanie wszystkich żywych organizmów pochodzących, inter alia, z ekosystemów lądowych, morskich i innych wodnych ekosystemów oraz zespołów ekologicznych, których są one częścią. Dotyczy to różnorodności w obrębie gatunku, pomiędzy gatunkami oraz ekosystemami.

Natomiast różnorodność biologiczną w rolnictwie zdefiniowano podczas V Konferencji Stron w 2000 roku w Nairobi. Według aneksu do decyzji V/5 różnorodność biologiczna w rolnictwie obejmuje cztery komponenty:

- rolnicze zasoby genetyczne (odmiany roślin uprawnych i rasy zwierząt gospodarskich oraz mikroorganizmy wykorzystywane w rolnictwie i przetwórstwie żywności),
- organizmy występujące w agroekosystemach wpływające na ich stabilność,
- czynniki abiotyczne (rzeźba terenu),
- czynniki społeczno-kulturowe (tradycyjne sposoby gospodarowania, CBD 2000).

Praktyki rolnicze mogą mieć różny wpływ na różnorodność biologiczną. W aneksie do decyzji III/11 (Ochrona i zrównoważone użytkowanie różnorodności biologicznej terenów rolniczych), podczas III Konferencji Stron w 1996 roku w Buenos Aires, określono zagrożenia dla bioróżnorodności wynikające z działalności rolniczej, jak również pozytywne oddziaływanie rolnictwa na to zjawisko. Do zagrożeń zaliczono: monokultury, nadmierną mechanizację i chemizację, rozwój rolnictwa na terenach marginalnych obejmujących lasy, tereny suche, mokradła, góry, nadmierny wypas zwierząt, złe zarządzanie uprawami i niewłaściwe wykorzystywanie środków ochrony roślin. Jednak działalność rolnicza może przyczyniać się również do zwiększenia różnorodności biologicznej w wyniku zarówno tradycyjnych jak i nowoczesnych zasad zrównoważonej gospodarki rolnej. Ekosystemy rolnicze stanowią siedliska dla roślin, ptaków i innych zwierząt [CBD 1996]. Kluczowe jest wnikanie w łańcuchy powiązań ekologicznych w tych ekosystemach, co wykazały analizy dokonywane w Europie Zachodniej [Dembek 1996]. Ponadto obecnie dokonuje się postęp w wielu regionach świata we wprowadzaniu przyjaznych środowisku praktyk rolniczych [CBD 1996]. Skuteczna ochrona bioróżnorodności powinna wykorzystywać efekt synergii pomiędzy różnymi działaniami [Dembek 2009]. Praktyki przyjazne środowisku mają na celu między innymi ochronę gleby, w tym też ograniczanie wymywania z niej składników odżywczych [CBD 1996]. Do terenów, na których tego rodzaju działania mają ogromne znaczenie ze względu na ochronę jakości wód, zaliczyć można obszary szczególnie narażone na azotany pochodzenia rolniczego (tzw. OSN).

Wielkopolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Poznaniu podjął w 2011 roku próby oceny bioróżnorodności w gospodarstwach rolnych. W tym celu na rzecz Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Poznaniu, według założeń realizowanego projektu „Ocena stanu środowiska i bioróżnorodności na Obszarach Szczególnie Narażonych w województwie wielkopolskim", przeprowadził ankietyzację 50 gospodarstw położonych w całości lub w części na OSN. Ankietyzacji poddano wybrane losowo gospodarstwa.

Ankieta uwzględniała następujące zagadnienia:

- komponenty różnorodności biologicznej w rolnictwie,
- występowanie elementów potencjalnie zwiększających bioróżnorodność,
- działania sprzyjające utrzymaniu i zwiększeniu bioróżnorodności,
- działania negatywnie wpływające na zachowanie bioróżnorodności,
- inne działania wpływające na bioróżnorodność,
- elementy otoczenia gospodarstw mające wpływ na bioróżnorodność.

2. Charakterystyka gospodarstw objętych ankietyzacją

Ankietyzacją zostało objętych 50 losowo wybranych gospodarstw rolnych w Wielkopolsce. Zlokalizowane są one w 5 powiatach (10 gospodarstw w każdym powiecie) i 12 gminach (tabela 1).

Tabela 1

Powiaty i gminy, na których terenie zlokalizowane są ankietowane gospodarstwa

Powiat	Gmina
rawicki	Bojanowo
	Miejska Górka
gostyński	Borek Wielkopolski
	Krobia
	Piaski
	Poniec
pleszewski	Dobrzyca
	Gołuchów
krotoszyński	Koźmin Wielkopolski
	Krotoszyn
	Rozdrażew
leszczyński	Rydzyna

Źródło: Opracowanie własne WODR w Poznaniu.

Powierzchnia ankietowanych gospodarstw wynosiła od 2,3 ha do 150 ha. Jednak ponad połowa badanych gospodarstw miała powierzchnię mniejszą niż 25 ha.

Żadne z gospodarstw nie było położone na obszarze chronionym. Wszystkie gospodarstwa zlokalizowane były na obszarach szczególnie narażonych na zanieczyszczenie azotem pochodzenia rolniczego (OSN), z czego 72% gospodarstw położonych było całkowicie na OSN a pozostałe częściowo. 9 gospodarstw zlokalizowanych było na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW), z czego 3 położone było w całości na terenie ONW, a pozostałe w części.

3. Komponenty różnorodności biologicznej w rolnictwie

Rolnicze zasoby genetyczne

W analizowanych gospodarstwach uprawiano od 1 do 10 różnych gatunków roślin. Na podstawie przeprowadzonej ankietyzacji stwierdzono, iż najwięcej badanych gospodarstw (22%) uprawia 4 gatunki roślin i niewiele mniej (20%) 5 ga-

tunków roślin (zarówno na podstawie bieżącej jak i z roku poprzedniego struktury zasiewów). W roku poprzednim również porównywalnie dużo gospodarstw (20%) uprawiało 6 gatunków roślin (rysunek 1).

Według planowanych na rok następny struktur zasiewów najczęściej będzie uprawianych od 3 do 6 różnych gatunków roślin (odpowiednio w 18, 24, 20 i 18% gospodarstwach, rysunek 1).

Większość roślin zaliczono do następujących grup: zbóż, przemysłowych, roślin okopowych, motylkowych i pozostałych pastewnych oraz warzyw. Najczęściej podawanymi gatunkami roślin uprawnych były zboża.

Najwięcej na terenie pojedynczego gospodarstwa uprawiano różnych gatunków roślin należących do zbóż (5 gatunków). Najczęściej z tej samej grupy roślin uprawiano tylko 1 gatunek roślin, rzadziej 2 gatunki. Wyjątek stanowią zboża. Najwięcej gospodarstw uprawia 3 lub 4 gatunki roślin zbożowych (odpowiednio 28 i 34 % gospodarstw na podstawie zeszłorocznej struktury zasiewów oraz 28 i 38% na podstawie bieżącej struktury zasiewów).

Z analizowanych ankiet wynika, że w przyszłym roku sytuacja będzie podobna za wyjątkiem uprawy różnych gatunków zbóż. Najwięcej gospodarstw będzie uprawiało 2 lub 3 gatunki roślin zbożowych (odpowiednio 28 i 30% ankietyzowanych gospodarstw).

Rysunek 1

Liczba gatunków roślin uprawnych w analizowanych gospodarstwach (wg struktur zasiewów z roku poprzedniego, bieżącego i przyszłego)

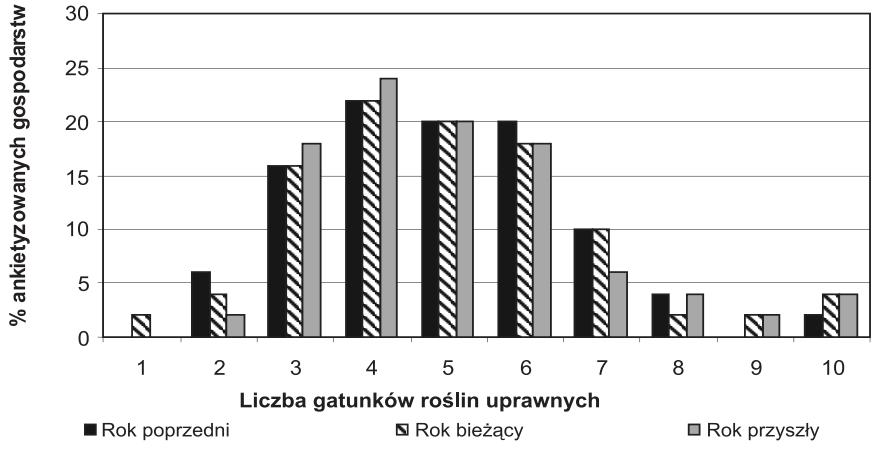

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

Najczęściej uprawianym zbożem jest pszenica. W dalszej kolejności: pszenżyto i jęczmień (rysunek 2). Zboża stanowią ostoje dla dzikiej zwierzyny oraz mogą pełnić również rolę ich bazy pokarmowej. Resztki pożniwne zawierające mało azotu i dużo lignin, rozkładają się powoli i sprzyjają rozwojowi grzybów w glebie [Jończyk 2005]. Z roślin przynależących do innych grup najczęściej uprawiana jest kukurydza przeznaczana na zielonkę i kiszonkę oraz burak cukrowy. Często w strukturach występuje również ziemniak (rysunek 3). Rośliny te wpływają destrukcyjnie na glebę pozostawiając mało resztek pożniwnych, zwiększając rozkład próchnicy i nasilając erozję [Jończyk 2005]. Różnice w strukturach zasiewów w czasie są niewielkie.

Istotną dla zachowania bioróżnorodności jest uprawa roślin motylkowych. Ich unikatową cechą w świecie roślin jest zdolność do wiązania azotu atmosferycznego dzięki symbiozie z bakteriami z rodzaju *Rhizobium*. Ponadto rośliny te mają znaczenie miododajne. Z grupy roślin motylkowych w ankietyzowanych gospodarstwach najczęściej uprawiana jest lucerna (12% gospodarstw, rysunek 3).

Natomiast spośród grupy roślin przemysłowych najczęściej uprawiany jest rzepak oraz gorczyca (rysunek 3). Obie rośliny należą do roślin miododajnych zatem ich występowanie jest istotne dla życia owadów zapylających.

Ze względu na hodowane grupy zwierząt ankietyzowane gospodarstwa można podzielić w sposób podany w tabeli 2.

Najwięcej jest gospodarstw hodujących trzodę chlewną i bydło (34% gospodarstw). W dalszej kolejności gospodarstwa hodujące wyłącznie bydło i wyłącznie trzodę chlewną (odpowiednio 18 i 10% gospodarstw). 14% gospodarstw nie posiada zwierząt gospodarskich (tabela 2).

Rysunek 2

Procent ankietowanych gospodarstw uprawiających określone gatunki roślin zbożowych

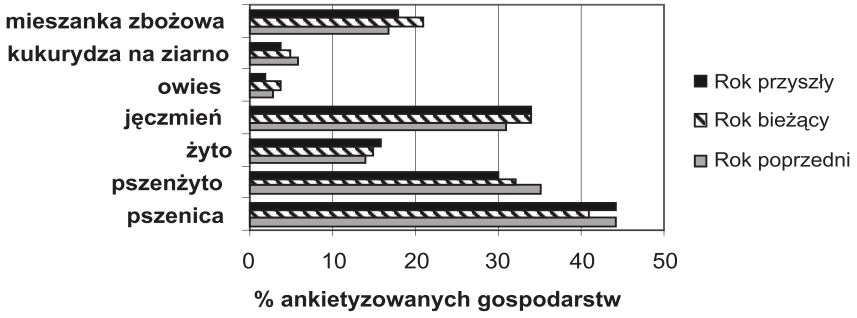

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

Tabela 2

Podział ankietowanych gospodarstw ze względu na hodowane grupy zwierząt

Hodowane grupy zwierząt	% udział w ankietowanych gospodarstwach
Trzoda chlewna	10
Bydło	18
Trzoda chlewna i bydło	34
Trzoda chlewna i konie	2
Bydło i konie	4
Trzoda chlewna i drób	8
Trzoda chlewna, bydło i drób	6
Trzoda chlewna, konie, drób i pawie	2
Trzoda chlewna, bydło i konie	2
Brak zwierząt gospodarskich	14

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

W gospodarstwach posiadających trzodę chlewną (tj. 66% ankietyzowanych gospodarstw) hodowane są następujące rasy: WBP (Wielka Biała Polska), PBZ (Polska Biała Zwisłoucha), Penarlan, PIC, Pietrain. Do najczęściej podawanych ras należały WBP i PBZ. Jednak najwięcej gospodarstw hoduje krzyżówki rożnych ras, w tym najczęściej wymieniano krzyżówkę WBPxPBZ (rysunek 4).

62% ankietyzowanych gospodarstw posiada bydło. W badanych gospodarstwach utrzymywane są następujące rasy: HF (Holsztyńsko-Fryzyjska), Limousine, Simental, Jersey, MO (Montbeliarde), NCB (Nizinno czarno- biała), Biało-Czerwona. Hodowane są również krzyżówki różnych ras. Najczęściej wymienianą rasą jest rasa HF (hodowana w 94 % gospodarstw zajmujących się hodowlą bydła - rysunek 5).

10% ankietyzowanych gospodarstw posiada konie. Do najważniejszych wymienianych ras należą: rasa śląska oraz rasa wielkopolska. Stanowią one lokalne rasy koni mające duże znaczenie ze względu na ochronę zasobów genetycznych.

Hodowlą drobiu zajmuje się 16% badanych gospodarstw. W gospodarstwach tych występują: kury (przede wszystkim nioski), perlice i kaczki.

Rysunek 3

Procent ankietowanych gospodarstw uprawiających określone rodzaje roślin uprawnych

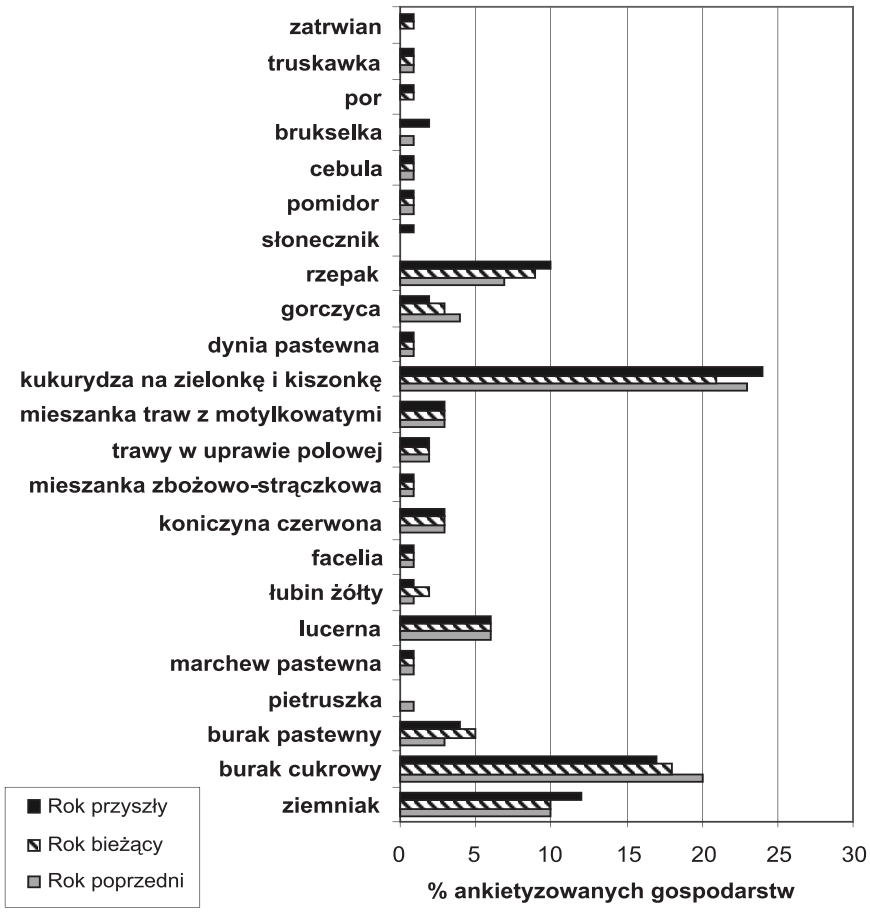

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

Rysunek 4

Rasy trzody w gospodarstwach zajmujących się hodowlą trzody chlewnej

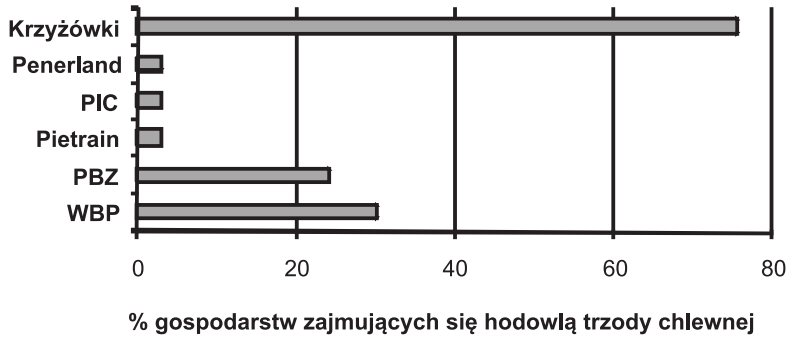

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

Rysunek 5

Rasy bydła w gospodarstwach zajmujących się hodowlą bydła

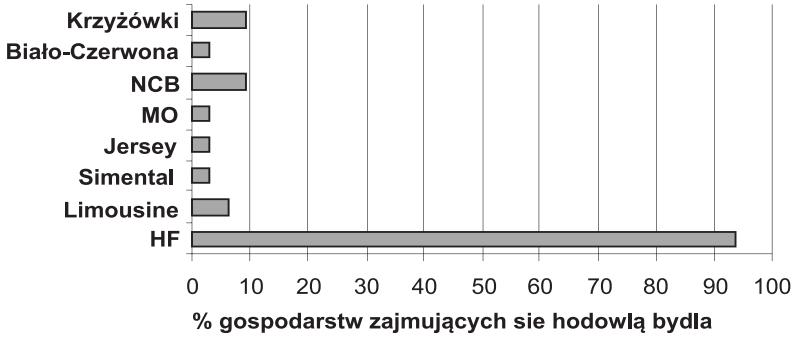

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

Organizmy występujące w agroekosystemach

Jednym z najbardziej charakterystycznych organizmów przyczyniających się do utrzymania bioróżnorodności jest pszczoła. Spośród 50 badanych gospodarstw trzy prowadzą gospodarkę pszczelarską.

W ankiecie pytano również o występowanie w gospodarstwach drzew i krzewów, które mogą stanowić środowisko życia albo pokarm dla różnych organizmów. Najczęściej w badanych gospodarstwach wymieniano występowanie 1 lub 5 różnych gatunków drzew (łącznie 32% gospodarstw). Trochę rzadziej 2, 5 lub 7 różnych gatunków drzew (rysunek 6).

Rysunek 6

Występowanie gatunków drzew na terenie ankietowanych gospodarstw

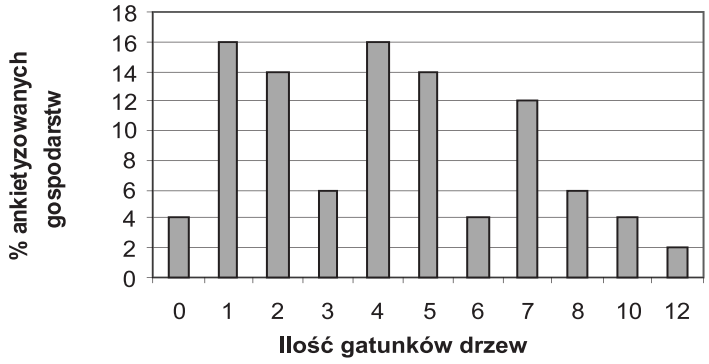

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

Rysunek 7

Występowanie gatunków drzew w gospodarstwach

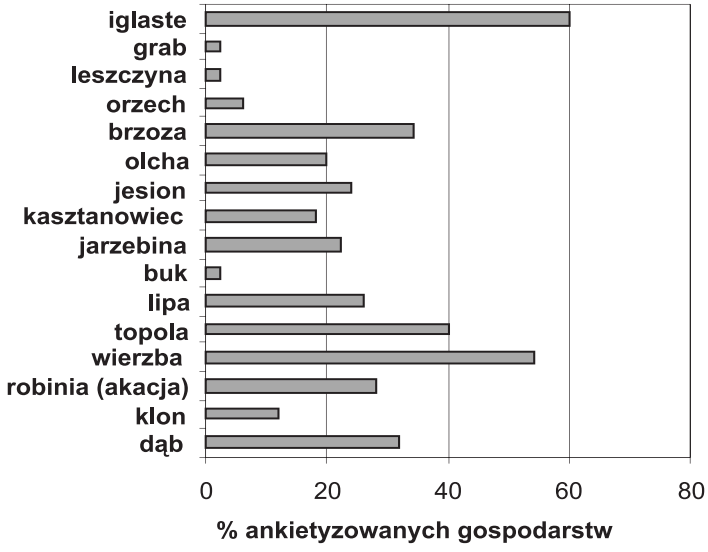

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

W 60% ankietowanych gospodarstw występują gatunki iglaste drzew. Do najczęściej wymienianych drzew liściastych przez ankietyzowanych rolników należą: wierzba, topole i brzozy (rysunek 7). W szczególności wierzba stanowi cenne siedlisko zwłaszcza dla różnych gatunków owadów i ptaków.

W 24% badanych gospodarstw nie występują krzewy. W pozostałych podawano najczęściej występowanie jednego lub dwóch gatunków krzewów. Nieco rzadziej trzech lub czterech gatunków (rysunek 8).

Do najczęściej wymienianych krzewów należały: lilak (bez), czarny bez oraz nieco rzadziej dzika róża. Stanowią one źródło pożywienia dla ptaków. Ponadto lilaki i dzika róża są krzewami chętnie odwiedzanymi przez motyle. Dzika róża ma też istotne znaczenie dla pszczół. Znacznie rzadziej (o około 50%) wymieniano ligustr i tarninę (rysunek 9).

Rysunek 8

Występowanie liczby gatunków krzewów na terenie gospodarstw

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

Podczas ankietyzacji pytano również o dziko występujące gatunki zwierząt, w tym ssaków, ptaków, płazów, gadów i mięczaków. Łącznie w analizowanych gospodarstwach podano 16 gatunków ssaków. Najczęściej w ankietowanych gospodarstwach podawano występowanie trzech lub pięciu różnych gatunków ssaków (odpowiednio 28 i 26% gospodarstw, rysunek 10).

Bardzo często stwierdzano występowanie sarny, zająca i lisa. Często odnotowywano również obecność na terenie gospodarstw dzika i jelenia. Zatem grupę dziko żyjących ssaków reprezentowały głównie gatunki wędrowne. Dziki i lisy pełnią rolę sanitarną żywiąc się padliną, a jeleniowate jako roślinożercy regulują przyrost roślin w ekosystemach. Natomiast najrzadziej podawano występowanie bobra, jenota, nornicy i tchórza (rysunek 11).

Rysunek 9

Występowanie gatunków krzewów w gospodarstwach

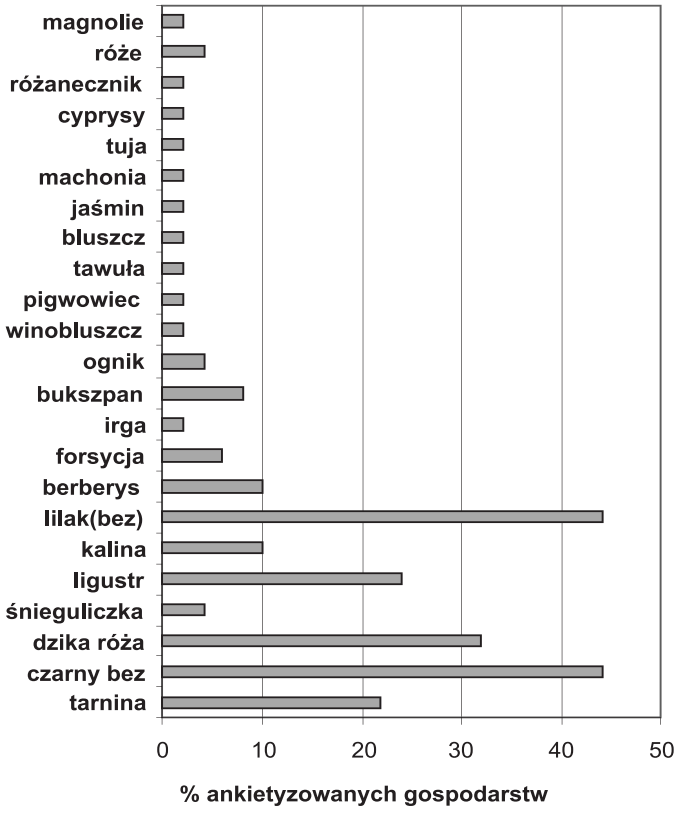

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

Łącznie w analizowanych gospodarstwach stwierdzono występowanie 28 gatunków ptaków. Najczęściej odnotowano w gospodarstwach występowanie sześciu różnych gatunków ptaków (28% gospodarstw). Prawie o połowę rzadziej czterech gatunków (rysunek 12).

Rysunek 10

Występowanie ssaków na terenie gospodarstw

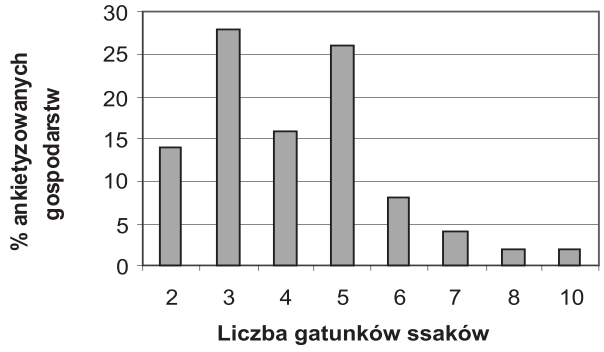

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

Rysunek 11

Występowanie ssaków na terenie gospodarstw

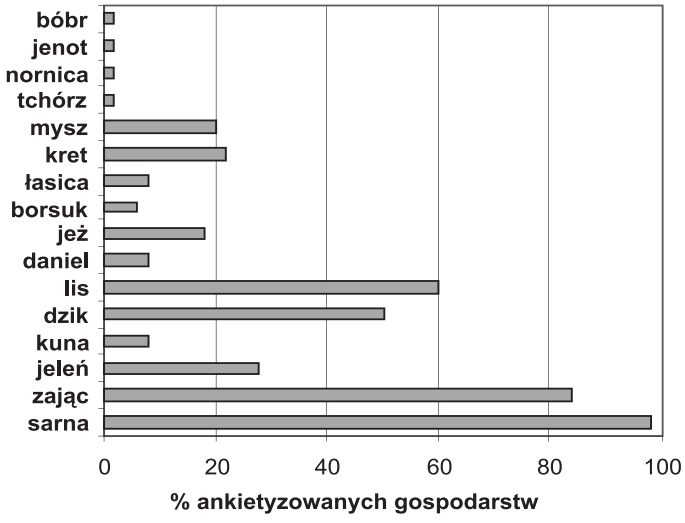

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

Najczęściej zanotowano występowanie bociana i jaskółki. Bocian jest gatunkiem objętym szczególną ochroną poprzez Dyrektywę Ptasią, a Konwencja Bońska o ochronie wędrownych gatunków dzikich zwierząt określa go jako gatunek mający nieodpowiedni stan zachowania. Zarówno bocian jak i jaskółka są uznane przez Konwencję Berneńską (o ochronie gatunków dzikiej flory i fauny europejskiej oraz ich siedlisk) jako gatunki zwierząt, które powinny być ściśle chronione, a na terenie Polski objęte są one ochroną gatunkową. Często stwierdzano również obecność sikor, wróbli, szpaków i skowronków. Do gatunków ptaków wymienianych rzadziej, aczkolwiek uznanych przez Konwencję Bońską za wędrowne gatunki mające nieodpowiedni stan zachowania, zaliczyć można: jastrzębia, rudzika, czajkę, kosa, słowika, przepiórkę, żurawia, czaplę, myszołowa. Natomiast najrzadziej zanotowano występowanie rudzika, synogarlicy i gawrona (rysunek 13).

Do pozostałych najczęściej odnotowywanych dziko występujących zwierząt na terenie gospodarstw należą: żaby i ślimaki (92% ankietowanych gospodarstw). Z gadów najczęściej wymieniano występowanie zaskrońca i jaszczurek (odpowiednio 32 i 38%, rysunek 14). Wszystkie gatunki płazów i gadów są cenne i w Polsce objęte ochroną.

Najczęściej w badanych gospodarstwach podawano po jednym gatunku płazów, gadów i mięczaków (rysunek 15).

Rysunek 12

Występowanie ptaków na terenie gospodarstw

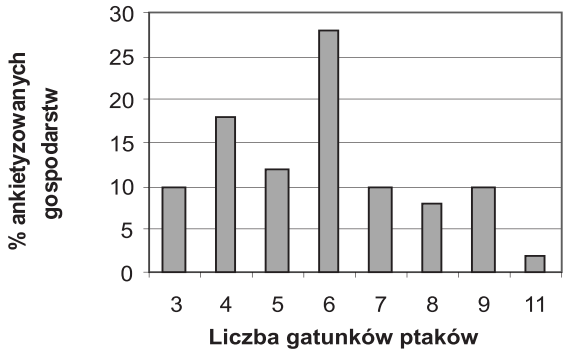

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

Rysunek 13

Występowanie ptaków na terenie gospodarstw

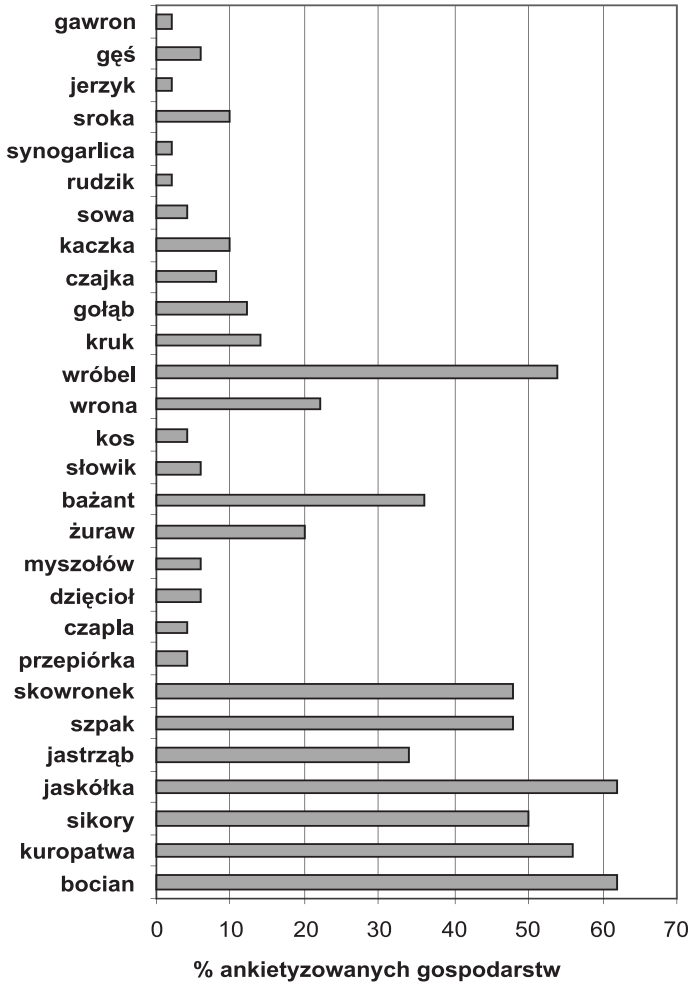

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

Rysunek 14

Gatunki płazów, gadów i mięczaków występujące w gospodarstwach

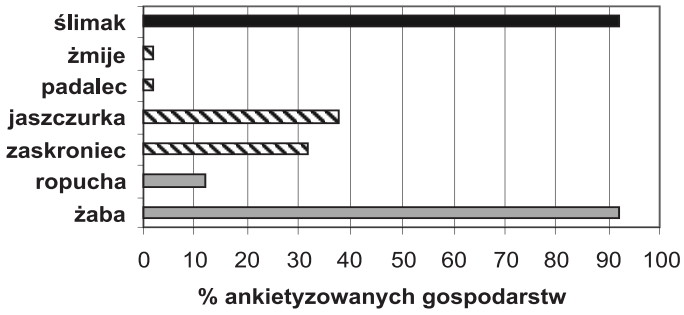

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

Rysunek 15

Liczba płazów, gadów i mięczaków na terenie gospodarstw

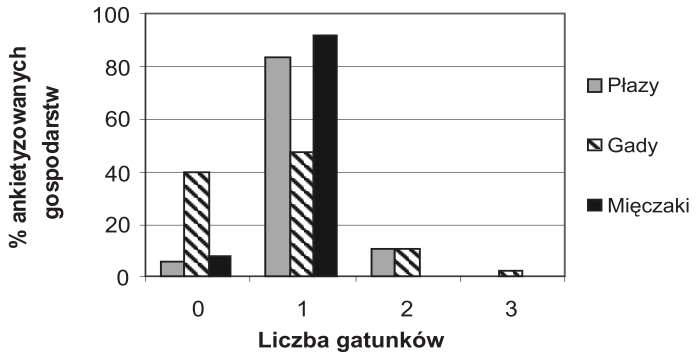

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

Czynniki abiotyczne

Ankietyzowane gospodarstwa były badane pod względem występowania: skarp, kamieńcy, wydm, rumowisk, wąwozów, jarów i pagórków. Nie odnotowano występowania kamieńcy, wydm, rumowisk wąwozów i jarów. Pozostałe badane elementy znajdują się w nielicznych gospodarstwach (tabela 3).

Tabela 3

Występowanie czynników abiotycznych w gospodarstwach

Badany element	Liczba gospodarstw	Powiat
Kamieńce	2	pleszewski
Skarpy	4	pleszewski
Pagórki	5	gostyński, pleszewski

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

Rysunek 16

Typy gleb w gospodarstwach

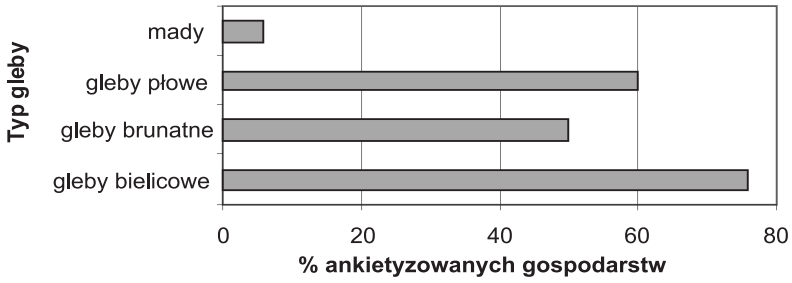

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

Rysunek 17

Procentowy udział gospodarstw o określonej liczbie typów gleb

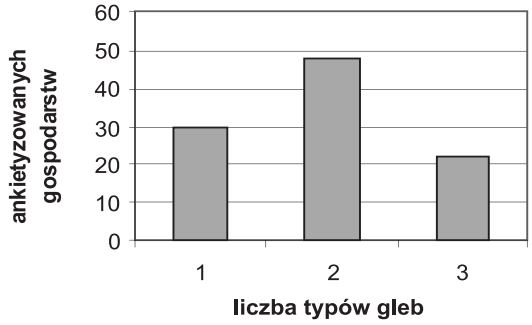

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

Rysunek 18

Występowanie dwóch typów gleb w gospodarstwach

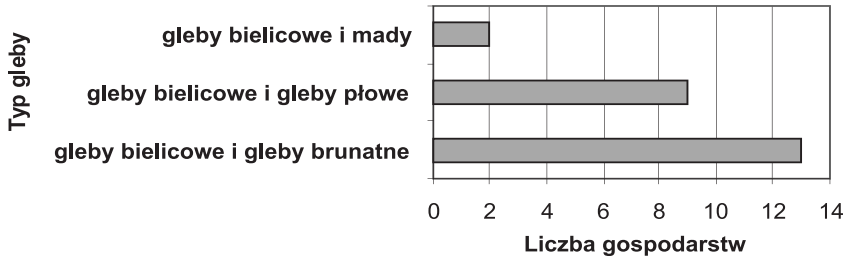

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

Do typów gleb, które występowały na terenie ankietyzowanych gospodarstw należą: gleby bielicowe, brunatne, płowe oraz mady (rysunek 16). Najczęściej na terenie gospodarstwa (48% gospodarstw) odnotowywano występowanie dwóch typów gleb (rysunek 17 i 18). Trzy typy gleb występowały często w analizowanych gospodarstwach położonych na terenie powiatu gostyńskiego, natomiast jeden typ gleb najczęściej w gospodarstwach położonych w powiecie leszczyńskim.

Najczęściej na terenie badanych gospodarstw można wyróżnić 4 lub 5 klas bonitacji (odpowiednio 32 i 30% ankietyzowanych gospodarstw). Do najczęściej występujących klas bonitacji gleb należą: IIIa, IIIb, IVa, IVb i V (rysunek 19).

Rysunek 19

Liczba gospodarstw posiadających gleby o danej klasie bonitacji

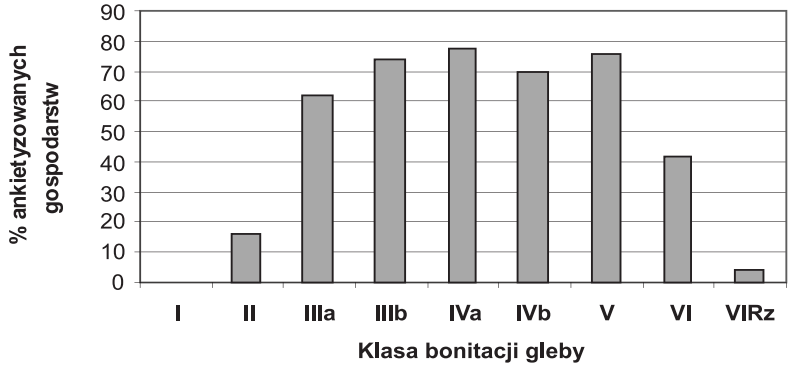

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

Czynniki społeczno-kulturowe

Wśród ankietowanych gospodarstw 96% stanowi zarówno miejsce zamieszkania jak i pracy. Zaledwie dwa badane gospodarstwa są tylko miejscem pracy: Jedno z nich położone jest na terenie Krobi (powiat gostyński) a kolejne to jedno z analizowanych gospodarstw na terenie gminy Dobrzyca (powiat pleszewski). Prowadzenie wszystkich badanych gospodarstw stanowi tradycję rodzinną. W 86% jest to tradycja ponad dwupokoleniowa (rysunek 20). W żadnym z ankietowanych gospodarstw nie jest prowadzona agroturystyka. Wśród poddawanych ankietyzacji rolników dwaj są myśliwymi. Wspomniani rolnicy posiadają gospodarstwa w Gołuchowie (powiat pleszewski).

Rysunek 20

Procentowy udział gospodarstw, których prowadzenie stanowi tradycję rodzinną (wg ilości pokoleń)

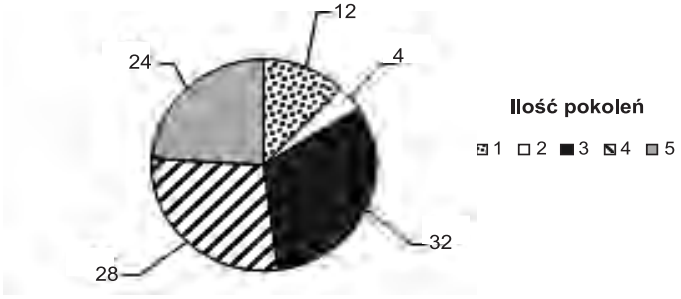

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

4. Występowanie elementów potencjalnie zwiększających bioróżnorodność

O potencjalnej bioróżnorodności świadczy występowanie na terenie gospodarstwa takich elementów jak: trwałe użytki zielone, sady, ogródek przydomowy (zwłaszcza ozdobny z przewagą kwiatów i krzewów kwitnących), stawy, oczka wodne, naturalne zbiorniki i cieki wodne, zadrzewienia, zakrzaczenia śródpolne, miedze śródpolne, pasy zieleni, tereny podmokłe, bagniste, stare drzewa dziuplaste, gniazda ptaków i nietoperzy.

W analizowanych gospodarstwach najczęściej odnotowano występowanie ogródków przydomowych (90% gospodarstw), z czego większość w całości lub części ozdobna. Ogródek ozdobny w 52% gospodarstw składa się z traw i roślin iglastych, a w pozostałych z kwiatów i krzewów kwitnących. W 84% gospodarstw

występują miedze śródpolne lub pasy zieleni. Natomiast w 68% ankietyzowanych gospodarstw zanotowano występowanie trwałych użytków zielonych. Na terenie 64% gospodarstw odnotowano występowanie gniazd ptaków (rysunek 21). Najczęściej wymieniano gniazda jaskółek i skowronków, rzadziej: wróbli, bocianów, kuropatw, kosów, srok, sikor, szpaków i rudzików.

Rysunek 21

Występowanie elementów świadczących o potencjalnej bioróżnorodności w gospodarstwach

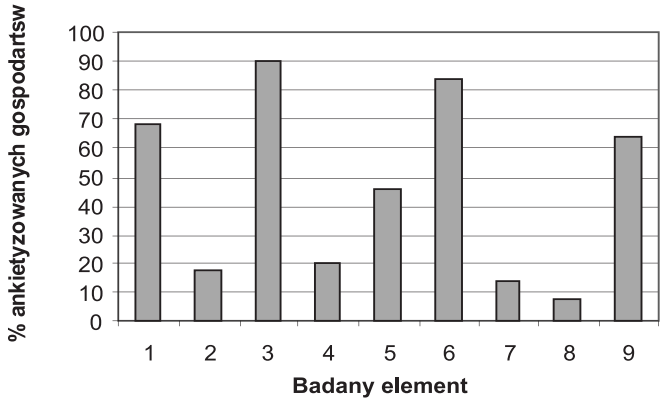

1 - trwałe użytki zielone; 2 - sady; 3 - ogródek przydomowy (zwłaszcza ozdobny z przewagą kwiatów i krzewów kwitnących), 4 - stawy, oczka wodne, naturalne zbiorniki i cieki wodne; 5 - zadrzewienia, zakrzaczenia śródpolne; 6 - miedze śródpolne, pasy zieleni; 7 - tereny podmokłe, bagniste; 8 - stare drzewa dziuplaste; 9 - gniazda ptaków, nietoperzy

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

5. Działania sprzyjające utrzymaniu i poprawie bioróżnorodności

W ankietyzowanych gospodarstwach badano prowadzenie 16 działań sprzyjających występowaniu bioróżnorodności (tabela 4).

Do najczęściej zaobserwowanych działań należą: pozostawienie okrywy roślinnej na gruntach ornych w okresie jesień-zima (98% gospodarstw) oraz stosowanie międzyplonów (82% gospodarstw, rysunek 26). Działania te pomagają chronić glebę przed zjawiskiem erozji oraz ograniczają wymywanie składników nawozowych i tym samym zmniejszają odpływ azotu do wód gruntowych. Również w ponad połowie analizowanych gospodarstw zakłada się karmniki. Natomiast 40% ankietowanych gospodarstw uczestniczy ponadto w programie rolnośrodowiskowym. W żadnym z analizowanych gospodarstw nie prowadzono produkcji ekologicznej oraz gospodarki rybackiej (tabela 4).

Tabela 4

Działania sprzyjające utrzymaniu oraz poprawie bioróżnorodności

Działania sprzyjające utrzymaniu oraz poprawie bioróżnorodności		Występowanie w gospodarstwach (w %)
1	Program rolnośrodowiskowy	40
2	Produkcja ekologiczna	0
3	Produkcja zrównoważona	28
4	Pozostawienie okrywy roślinnej na gruntach ornych w okresie jesień-zima	98
5	Stosowanie międzyplonów	82
6	Mulczowanie gleby	24
7	Rośliny w uprawie współrzędnej	10
8	Uprawa roślin zwiększających bioróżnorodność	30
9	Wypas zwierząt	4
10	Rewitalizacja TUZ	16
11	Prowadzenie gospodarki rybackiej	0
12	Prowadzenie gospodarki pasiecznej	6
13	Zakładanie budek lęgowych	4
14	Zakładanie paśników	22
15	Zakładanie karmników	56
16	Zalesianie	6

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

6. Działania negatywnie wpływające na zachowanie bioróżnorodności

Do badanych poprzez ankietę głównych działań negatywnie oddziaływujących na bioróżnorodność należą:

- zaorywanie łąk i pastwisk,
- wypalanie traw,
- zaorywanie miedz,
- zasypywanie zbiorników wodnych,
- usuwanie naturalnych zakrzewień i zadrzewień,
- zastawianie pułapek na drapieżniki.

W ankietowanych gospodarstwach nie prowadzi się wymienionych powyżej działań za wyjątkiem dwóch gospodarstw, w których zaorywano łąki i pastwiska. Jedno z tych gospodarstw zlokalizowane jest w Bojanowie (powiat rawicki), a drugie w Gołuchowie (powiat pleszewski).

Czynnikami ograniczającymi bioróżnorodność są również mechanizacja oraz melioracje odwadniające. 97% ankietowanych gospodarstw jest zmechanizowanych, a 74% wykonało melioracje odwadniające. Najwięcej ankietyzowanych gospodarstw nie wykonujących melioracji odwadniających położnych jest na terenie powiatu pleszewskiego.

7. Inne działania wpływające na bioróżnorodność

Do innych działań wpływających na bioróżnorodność zaliczyć można stosowanie środków ochrony roślin. We wszystkich ankietyzowanych gospodarstwach stosuje się chemiczne środki ochrony roślin. Chemizacja rolnictwa oddziałuje negatywnie na zjawisko bioróżnorodności. Jednak stopień tego wpływu zależy od dawek, sposobu i terminu stosowania wspomnianych środków. Wśród ankietowanych gospodarstw cztery stosują dodatkowo biologiczne środki ochrony roślin. Są to gospodarstwa położone w Gołuchowie (powiat pleszewski).

Kolejnym badanym czynnikiem było stosowanie nawozów. Rodzaj ich wpływu na bioróżnorodność zależy od dawek, sposobu i terminu stosowania. Jednak jako najkorzystniejsze dla zachowania bioróżnorodności zalecane jest wykorzystywanie nawozów naturalnych, a ograniczanie nawozów sztucznych. We wszystkich badanych gospodarstwach stosowane są nawozy mineralne. Spośród nawozów naturalnych w gospodarstwach najczęściej odnotowano stosowanie obornika (96% gospodarstw) i gnojówki (84% gospodarstw). W 70% ankietowanych gospodarstw wykorzystuje się również nawozy zielone (rysunek 22).

Według Kodeksu Dobrej Praktyki Rolniczej roczna dawka nawozu naturalnego nie może przekraczać ilości zawierającej 170 kg azotu całkowitego na ha użytków rolnych. Dlatego istotne jest sporządzanie bilansu azotu. Bilans azotu podało 28 ankietowanych gospodarstw. We wszystkich tych gospodarstwach bilans nie przekraczał ustalonej normy. Najwyższy wynik bilansu wynosił 61, a najniższy 1 kg/ha UR. Średnio wynik bilansu wyniósł 27 kg N na ha UR.

Rysunek 22

Rodzaje nawozów stosowanych w ankietowanych gospodarstwach

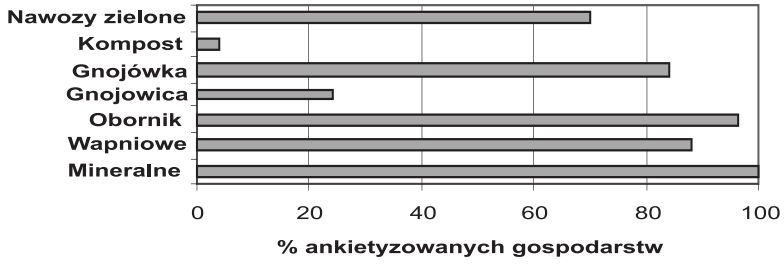

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

Z kolei stosowanie nawozów wapniowych wpływa korzystnie przede wszystkim na bioróżnorodność życia glebowego. Nawozy wapniowe stosuje 88% analizowanych gospodarstw (rysunek 22).

W celu zapobiegania problemom związanym z postępującą chemizacją produkcji rolnej w niektórych gospodarstwach zaczyna się wykorzystywać tzw. efektywne mikroorganizmy. Wśród ankietowanych gospodarstw 5% korzysta z tej technologii.

8. Otoczenie

Na bioróżnorodność na terenie gospodarstw wpływa również ich otoczenie. Wpływ otoczenia może mieć charakter pozytywny stanowiąc strefę ochronną przed zanieczyszczeniami lub negatywny stanowiąc np. źródło zanieczyszczeń. W ankietyzacji brano pod uwagę 14 elementów otoczenia (tabela 5).

Najczęściej wymienianymi elementami otoczenia oddziaływującymi pozytywnie na utrzymanie bioróżnorodności w gospodarstwie są zadrzewienia i zakrzaczenia (90% gospodarstw) oraz lasy (78% gospodarstw). Natomiast wśród elementów mogących ograniczać bioróżnorodność najczęściej odnotowywano intensywnie użytkowane grunty rolne (84% gospodarstw) oraz trasy komunikacyjne (80% gospodarstw, tabela 5).

Tabela 5

Elementy otoczenia gospodarstw badane podczas ankietyzacji

Lp.	Elementy otoczenia	Występowanie w badanych gospodarstwach w %
1	Intensywnie użytkowane grunty rolne	84
2	Ekstensywnie użytkowane grunty rolne	2
3	Lasy	78
4	Zadrzewienia i zakrzaczenia	90
5	Zakłady przemysłowe	22
6	Tereny zurbanizowane	2
7	Fermy zwierząt	30
8	Trasy komunikacyjne	80
9	Stacje paliw	8
10	Wysypiska śmieci	0
11	Oczyszczalnie ścieków	20
12	Fermy wiatraków	4
13	Duże obiekty turystyczne (min. na 50 osób)	2
14	Tereny zdegradowane	0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań ankietowych WODR w Poznaniu.

9. Podsumowanie

1. Rolnicze zasoby genetyczne roślin uprawnych w analizowanych gospodarstwach obejmowały zwykle cztery gatunki. Najczęściej były to różne gatunki roślin zbożowych. W strukturze zasiewów występowały również mające duże znaczenie dla bioróżnorodności rośliny miododajne. Na rolnicze zasoby genetyczne zwierząt składały się przede wszystkim gatunki bydła i trzody chlewnej. Ankietyzowane gospodarstwa prowadziły najczęściej oba rodzaje produkcji zwierzęcej jednocześnie.
2. Na kolejny komponent bioróżnorodności składały się organizmy występujące w agroekosystemach. Najczęściej wymieniano występowanie na terenie gospodarstw jednego lub czterech gatunków drzew. W gospodarstwach, w których podano występowanie krzewów, zwykle występowały od jednego do dwóch gatunków. Zarówno drzewa jak i krzewy pełnią rolę siedlisk i bazy pokarmowej dla zwierząt. Do gatunków szczególnie cennych zaliczyć można wierzbę, dziką różę, lilak i czarny bez. Wśród dziko żyjących zwierząt najczęściej wymieniano trzy lub pięć gatunków ssaków i sześć różnych gatunków ptaków oraz po jednym gatunku płazów, gadów i mięczaków. Wśród nich występowały również gatunki rzadkie i chronione aktami prawnymi krajowymi i zagranicznymi.
3. Spośród czynników abiotycznych odnotowano na obszarze niektórych ankietowanych gospodarstw występowanie kamieńcy, skarp i pagórków. Ponadto najwięcej z badanych gospodarstw posiada dwa typy gleb. Najczęściej na ich terenie można wyróżnić cztery lub pięć klas bonitacji gleb.
4. Prawie wszystkie gospodarstwa są zarówno miejscem zamieszkania jak i pracy, a prowadzenie większości z nich stanowi tradycję ponad dwupokoleniową. Wymienione czynniki społeczno- kulturowe mają znaczący wpływ na pozostałe komponenty bioróżnorodności, gdyż rodzima wiedza i kultura są nieodłączną częścią zarządzania gospodarstwem rolnym.
5. Ankieta wykazała również, że podejmowane są przez rolników z ich własnej inicjatywy działania, które pomagają chronić różnorodność biologiczną. Wielu rolników stosuje międzyplony i prowadzi racjonalną gospodarkę nawozami. Również niektórzy z nich korzystają z programów rolnośrodowiskowych. Ponadto na terenie wielu ankietowanych gospodarstw utrzymywane są elementy potencjalnie zwiększające bioróżnorodność, do których należą m.in. miedze śródpolne lub pasy zieleni, ozdobne ogródki przydomowe i trwałe użytki zielone.
6. Do głównych zagrożeń utrzymania różnorodności biologicznej w analizowanych gospodarstwach zaliczyć można mechanizację, chemizację oraz prowadzenie melioracji odwadniających.

7. Warunki występujące na analizowanym terenie w większości nie sprzyjają rozwojowi bioróżnorodności. Ankietowane gospodarstwa zlokalizowane są w regionie o intensywnej produkcji rolniczej. Wszystkie położone są w całości lub w części na OSN. Ponadto, żadne badane gospodarstwo nie znajduje się na terenie cennym przyrodniczo. W bliskim otoczeniu większości gospodarstw występują również trasy komunikacyjne.
8. Stosownym wydaje się kontynuowanie ankietyzacji oraz rozszerzenie jej na gospodarstwa położone poza OSN a także na gospodarstwa położone na obszarach cennych przyrodniczo. Dałoby to możliwość nie tylko oceny zmian bioróżnorodności w czasie i wpływu rolnictwa na to zjawisko, ale również porównania różnorodności biologicznej w różnych warunkach.

LITERATURA

1. CBD (1996): COP 3 Decision III/11. Conservation and sustainable use of agricultural biological diversity (http://www.cbd.int/decision/cop/?id=7107)
2. CBD (2000): COP 5 Decision V/5. Agricultural biological diversity: review of phase I of the programme of work and adoption of a multi-year work programme (http://www.cbd.int/decision/cop/?id=7143).
3. Dalesman, R. F. (1968): A Different Kind of Country. MacMillan Company, New York. ISBN 0-02-072810-7.
4. Dembek W. (2009): Kryteria bioróżnorodności I współczesne dylematy jej ochrony. W „Przyszłość sektora rolno-spożywczego i obszarów wiejskich". I Kongres Nauk Rolniczych Nauka-Praktyce. Puławy: 303-327.
5. Jończyk K. (2005): Płodozmiany w gospodarstwie ekologicznym. Red. Krysztoforski M. Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Radomiu
6. Konwencja o różnorodności biologicznej sporządzona w Rio de Janeiro dnia 5 czerwca 1992 r. (Dz.U. Nr 184 poz.1532)
7. Soulé M.E., Wilcox B. A. (1980): Conservation Biology: An Evolutionary-Ecological Perspective. Sinauer Associates. Sunderland, Massachusetts.

ANNA GIERA

BIORÓŻNORODNOŚĆ W GOSPODARSTWACH ROLNYCH ZLOKALIZOWANYCH NA OBSZRACH SZCZEGÓLNIE NARAŻONYCH

***Słowa kluczowe**: różnorodność biologiczna, praktyki rolnicze, OSN*

STRESZCZENIE

Praktyki rolnicze mogą mieć różny wpływ na zachowanie różnorodności biologicznej. Wielkopolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Poznaniu podjął w 2011 roku próbę oceny bioróżnorodności w gospodarstwach rolnych. W tym celu na rzecz Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Poznaniu przeprowadził ankietyzację 50 gospodarstw położonych w całości lub w części na obszarach szczególnie narażonych na azotany pochodzenia rolniczego (OSN). Opracowanie to stanowi podsumowanie wyników badań ankietowych. Pytania zawarte w ankiecie dotyczyły komponentów bioróżnorodności w rolnictwie, występowania elementów potencjalnie zwiększających bioróżnorodność oraz działań mających na nią wpływ. Warunki występujące na analizowanym terenie w większości nie są sprzyjające dla rozwoju bioróżnorodności. Jednak rolnicy podejmują z własnej inicjatywy działania mające na celu jej ochronę.

ANNA GIERA

BIODIVERSITY ON FARMS LOCATED IN NITRATE VULNERABLE ZONES

***Key words**: biodiversity, agricultural practices, NVZ*

SUMMARY

Agricultural practices may have different effects on the conservation of biodiversity. In 2011, the Wielkopolski Agricultural Advisory Centre in Poznań has tried to assess biodiversity on farms. For this purpose, on behalf of the Regional Fund for Environmental Protection and Water Management in Poznań, the Centre surveyed 50 farms located, in whole or in part, in nitrate vulnerable zone (NVZ). This paper summarizes the results of this survey. The questions included in the survey related to the components of biodiversity in agriculture, the occurrence of elements potentially enhancing biodiversity and the actions that can have an influence on it. The conditions occurring in the analyzed area are mostly not favorable to the development of biodiversity. However, farmers take their own initiative measures to protect biodiversity.

e-mail: srodowisko@wodr.poznan.pl

INFORMACJE

EDWARD MATUSZAK, HENRYK SKÓRNICKI
Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie

DORADZTWO ROLNICZE W DANII[1]

1. Wstęp

Duńskie rolnictwo należy do najbardziej nowoczesnych. Rolnictwo i przemysł z nim związany odgrywają znaczną rolę w gospodarce Danii. W rolnictwie, wytwarzającym 3% produktu krajowego brutto pracuje około 2,5% siły roboczej. Użytki rolne zajmują około 60% powierzchni Danii. W Danii jest około 40000 gospodarstw o przeciętnej wielkości 65 ha oraz około 1300 gospodarstw ogrodniczych. 70% duńskiego rolnictwa to hodowla, produkcja mięsa wieprzowego oraz mleka i jego przetworów. Pozostałe 30% stanowi produkcja roślinna, w której dominuje uprawa pszenicy, jęczmienia, ziemniaków i buraków cukrowych. Duńskie rolnictwo charakteryzuje trwałe powiązanie rolników z odbiorcami ich produktów, mające korzenie w rozwiniętym w XIX wieku ruchu spółdzielczym. Ponad 80% rolników należy do organizacji spółdzielczych rolników, poprzez które sprzedają produkty i zakupują środki do produkcji. Obecnie w rolnictwie duńskim dominują wielkie firmy przetwórcze, powstałe w wyniku wieloletniego procesu fuzji i koncentracji, zachowujące formę prawną spółdzielni. Na rynku mięsnym wiodącą pozycję posiada koncern Danish Crown, jednocześnie największy eksporter mięsa na świecie. Do ubojni trafia rocznie około 20 mln tuczników, oprócz tego duńscy rolnicy eksportują rocznie około 7 mln prosiąt do dalszego chowu i ponad 0.5 miliona loszek do dalszej hodowli. W przemyśle mleczarskim dominuje spółdzielnia Arla, przetwarzająca mleko od około 574 000 krów o przeciętnej

[1] Opracowano na podstawie otrzymanych materiałów informacyjnych i rozmów przeprowadzonych w trakcie wyjazdu studyjnego do Duńskiego Centrum Wiedzy Rolniczej w Skejby.

rocznej wydajności około 9000 kg mleka. Dania produkuje żywność dla około 15 mln ludzi, posiadając około 5,5 mln mieszkańców (ponad 85% społeczeństwa duńskiego mieszka w miastach). Duński rynek napojów opanowany jest przez koncern Carlsberg, który w ciągu ostatnich dziesięcioleci przejął szereg lokalnych browarów i rozlewni wód. Łączny eksport żywności, wraz z produktami przemysłu przetwórczego wart jest około 14 bilionów Euro. Pozwala to producentom żywności na przekazywanie znacznych środków na prace badawcze i rozwojowe, których wyniki wykorzystywane są w praktyce.

Początki doradztwa rolniczego w Danii miały miejsce w ostatnich dekadach XIX wieku. W tym czasie około 90% ziemi w Danii było prywatną własnością. W 1893 roku rolnicy utworzyli Federację Związków Rolników Duńskich skupiającą lokalne związki rolników – głównie właścicieli większych gospodarstw. W 1910 roku powstała Federacja Związków Posiadaczy Drobnych Gospodarstw Rolnych, która w 1919 roku utworzyła swoją Krajową Federację. Obydwie federacje prowadzą aktywną działalność do dnia dzisiejszego i mają istotne znaczenie dla funkcjonowania doradztwa rolniczego w Danii.

2. Organizacja i zadania systemu doradztwa rolniczego w Danii

Organizacja doradztwa składa się z dwóch szczebli (poziomów) krajowego i lokalnego. Za organizację systemu i jego zarządzanie odpowiedzialni są rolnicy poprzez ich organizacje. Rolnicy mają możliwość korzystania z porad dotyczących wszystkich zagadnień związanych z gospodarstwem. Do 2009 roku na szczeblu krajowym funkcjonowało Duńskie Centrum Doradztwa Rolniczego (DAAC – Danish Agricultural Advisory Center) z siedzibą w Skejby. Na szczeblu lokalnym usługi doradcze rolnikom świadczyły niezależne lokalne ośrodki doradztwa współpracujące z Duńskim Centrum Doradztwa. W 2009 roku struktura organizacyjna doradztwa została zmieniona. Liczba lokalnych ośrodków doradztwa rolniczego na szczeblu lokalnym zmniejszyła się do 31 w roku 2012, ale liczba doradców pozostała bez zmian. Nie zmieniła się również ich organizacja, sposób zarządzania, współpraca z Krajowym Centrum Doradztwa Rolniczego czy sposób finansowania. Większe zmiany zostały wprowadzone na szczeblu krajowym, Duńskie Centrum Doradztwa Rolniczego przekształcono w Centrum Wiedzy Rolniczej. Równocześnie zmieniono organizację wewnętrzną (zmniejszono liczbę działów) i pobudowano w tym samym kompleksie nowe budynki, w których zlokalizowano AgroTech (Instytut zajmujący się innowacjami w rolnictwie i produkcji żywności, zatrudniający 80 osób i odpowiedzialny również za organizację doświadczeń polowych i wprowadzanie nowych gatunków do uprawy).

Źródłem wiedzy i innowacji dla duńskiego systemu doradztwa są:

- Uniwersytet w Kopenhadze z wydziałami nauk rolniczych w Aarhus, (szacuje się, że badaniami dla potrzeb rolnictwa zajmuje się około 1200 osób),
- firmy prywatne pracujące na rzecz rolnictwa, w tym przede wszystkim dostawcy środków do produkcji rolniczej,
- doradztwo korzysta również z oferty instytucji zagranicznych a wielu właścicieli gospodarstw ogrodniczych korzysta z doradców holenderskich.

Od nowej organizacji na szczeblu krajowym oczekuje się lepszej współpracy z nauką, szybszego przepływu informacji i innowacji do praktyki rolniczej poprzez lokalne ośrodki doradztwa rolniczego. Obecna organizacja doradztwa na szczeblu krajowym jest też lepiej dostosowana do uczestniczenia w międzynarodowych projektach badawczo-rozwojowych z zakresu rolnictwa finansowanych ze środków Unii Europejskiej, gdyż składa się z części badawczo-wdrożeniowej i szerokiego zaplecza upowszechnieniowego i doradczego. Dodatkowo zlokalizowanie w jednym miejscu instytutu innowacji w rolnictwie i produkcji żywności (AgroTech) czyni cały ten kompleks klastrem badawczo-rozwojowym z dużym zapleczem upowszechnieniowym. Połączone instytucje – wraz z ponad 20 innymi podmiotami gospodarczymi - noszą nazwę Agro Food Park.

Na szczeblu lokalnym funkcjonuje obecnie 31 lokalnych ośrodków doradztwa (Lokal Advisory Services) zatrudniających około 2600 pracowników. Od 1 stycznia 2007 roku w Danii obowiązuje podział administracyjny na 5 regionów, które zastąpiły wcześniejszy podział na 13 województw. W ramach reformy administracyjnej zmniejszyła się także liczba gmin z 270 do 98. Lokalne Ośrodki Doradztwa nie mają przydzielonego terytorialnego obszaru działania. Są zróżnicowane pod względem wielkości i zatrudnienia. Rolnicy mogą korzystać z usług doradczych wybranego lub wybranych lokalnych ośrodków doradztwa.

Rysunek 1

Duński model doradztwa rolniczego

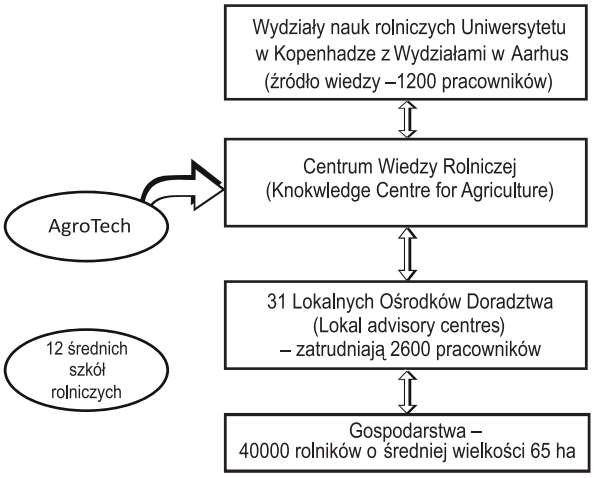

Źródło: Materiały informacyjne DAAS.

3. Zarządzanie doradztwem

Lokalne Ośrodki Doradztwa Rolniczego - Lokal advisory centres

Lokalne ośrodki doradztwa są własnością duńskich farmerów, gdyż:

- po pierwsze – lokalne ośrodki doradztwa rolniczego utrzymują się głównie z opłat za świadczone rolnikom usługi doradcze,
- po drugie – przy każdym lokalnym ośrodku doradztwa funkcjonuje Rada Rolników składająca się z rolników – przedstawicieli lokalnych związków rolników (Związek Rolników Duńskich i Związek Posiadaczy Drobnych Gospodarstw Rolnych) oraz przewodniczących największych związków branżowych duńskich rolników (Związek Producentów Trzody, Związek Producentów Bydła, Związek Producentów Produkcji Roślinnej oraz innych związków branżowych, reprezentujących rolników o znaczących w rejonie działania lokalnego ośrodka doradztwa kierunkach produkcji). W 1992 roku funkcjonowało 95 lokalnych ośrodków doradztwa świadczących usługi dla około 77 000 rolników. W roku 2012 funkcjonuje 31 lokalnych ośrodków doradztwa obsługujących około 40 000 rolników i około 10 000 właścicieli małych przedsiębiorstw w zakresie rachunkowości, doradztwa podatkowego i finansowego.

Rysunek 2

Struktura organizacyjna lokalnego ośrodka doradztwa

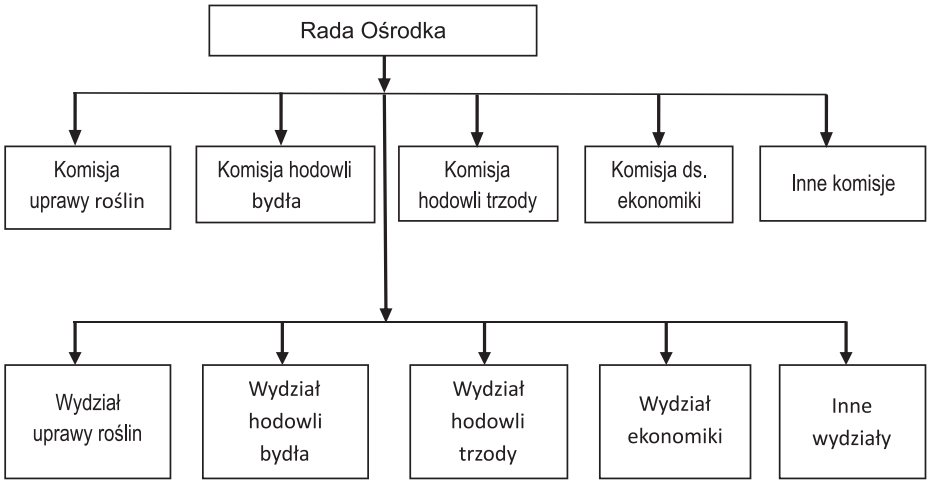

Źródło: Rolnik w Danii. Organizacja, doradztwo, oświata, Krajowe Centrum Doradztwa Rolniczego, Skejby 1992 r.

Na szczeblu lokalnym rady określają najważniejsze potrzeby doradcze rolników, zakres działalności doradczej lokalnych ośrodków doradztwa rolniczego, mają również wpływ na jakość i ceny usług doradczych. Poprzez komisje wybierane przez Radę - składające się z rolników – określają szczegółowe potrzeby doradcze w obszarach funkcjonowania lokalnego ośrodka. Poszczególnym wydziałom lokalnego ośrodka odpowiadają merytorycznie komisje.

Istotnym źródłem przychodów lokalnych ośrodków są:

- prowadzenie rachunkowości gospodarstw,
- sporządzanie planów produkcji,
- składki płacone przez związki.

Lokalne ośrodki doradztwa uczestniczą również w realizacji projektów finansowanych z udziałem środków UE, lecz wpływy z tego tytułu stanowią nieduży udział w całości ich przychodów.

Wszyscy rolnicy duńscy, niezależnie od wielkości gospodarstwa, objęci są podatkiem dochodowym. Około 80% rolników korzysta w tym zakresie z usług lokalnych ośrodków doradztwa. Zakres i organizacja tych usług są zróżnicowane: od pełnej rachunkowości prowadzonej w lokalnym ośrodku na podstawie dostarczanych przez rolników dokumentów źródłowych poprzez różne formy pośrednie jak prowadzenie przez rolników rejestrów na własnych komputerach i przesyłanie danych do ośrodka czy wprowadzanie danych źródłowych w systemie on-line.

Pozostałe 20% korzysta z usług innych firm prywatnych. Lokalne ośrodki doradztwa prowadzą również usługi rachunkowe i doradztwo finansowe dla około 10000 małych przedsiębiorstw funkcjonujących w otoczeniu rolnictwa.

Z racji intensywnej produkcji rolniczej sporządzanie planów produkcji jest drugim powszechnie obowiązującym wymogiem wobec duńskich rolników. Lokalne ośrodki sporządzają roczne plany produkcji szczególnie pod kątem nawożenia nawozami naturalnymi. Większość produkcji trzody, która jest bardzo skoncentrowana, prowadzona jest w około 5000 farmach o średniej produkcji 2500 tuczników.

Oprócz wymienionych, lokalne ośrodki doradztwa świadczą szeroki zakres usług doradczych z zakresu innowacji w technologiach produkcji, mechanizacji, budownictwa inwentarskiego, wyposażenia budynków inwentarskich, identyfikacji i rejestracji zwierząt, żywienia zwierząt, dobrostanu zwierząt, produkcji warzywniczej, rolnictwa ekologicznego, współpracy z młodzieżą wiejską, itp.

4 Centrum Wiedzy Rolniczej - Knokwledge Centre for Agriculture

Duńskie Doradztwo Rolnicze - Danish Agriculture Advisory Services - DAAS

Obecnie Centrum Wiedzy Rolniczej zatrudnia 550 osób, a w Duńskim Doradztwie Rolniczym pracuje 2600 osób, z czego około 1850 to doradcy i specjaliści, z których około 1250 zajmuje się rachunkowością rolniczą, doradztwem ekonomicznym i finansowym.

Organizacja Centrum Wiedzy Rolniczej

Bieżącym zarządzaniem zajmuje się 5 dyrektorów, z których jeden pełni funkcje dyrektora naczelnego. Jemu podlegają działy: wsparcia wewnętrznego, biznesu, sprzedaży (w tym sprzedaży usług na rynkach zewnętrznych) i rozwoju. Pozostałym dyrektorom podlegają:

- produkcja roślinna oraz rolnictwo ekologiczne,
- zarządzanie, finanse, zastosowanie technik informatycznych w doradztwie i gospodarstwie rolnym (IT),
- bydło, w tym produkcja mleka oraz konie i drób.

Obszarem działań Duńskiego Doradztwa Rolniczego jest wszystko co dzieje się wewnątrz i na zewnątrz gospodarstwa i jego dotyczy, a w szczególności:

- produkcja roślinna, w tym rolnictwo ekologiczne,
- rośliny energetyczne i produkcja biomasy,
- ochrona środowiska,
- produkcja trzody,
- rachunkowość rolnicza, podatki, doradztwo finansowe,

- budownictwo inwentarskie i wyposażenie budynków,
- porady prawne,
- rozwój zasobów ludzkich.

Celem nadrzędnym obydwu instytucji jest wspieranie doradców doradców terenowych w ramach wzajemnej współpracy, dostarczanie najnowszej wiedzy, narzędzi pracy doradczej, fachowe i metodyczne przygotowywanie doradców do efektywnej pracy doradczej z rolnikami.

5. Udział rolników duńskich w zarządzaniu doradztwem rolniczym

Rolnicy duńscy są dobrze zorganizowani. Ponad 80% rolników należy do spółdzielni rolniczych, które są właścicielami lub maja udziały w zakładach przetwórczych. Wypracowane przez spółdzielnie zyski wracają do rolników w formie dywidendy przysparzając korzyści ekonomicznych z prowadzonej działalności rolniczej.

Od 2009 roku funkcjonuje w Dani **Duńska Rada ds. Rolnictwa i Żywności – Landbrug & Fødevarer**. Została utworzona z połączenia Duńskiej Rady Rolnej, Zrzeszenia Duńskich Ubojni, Zrzeszenia Duńskich Hodowców Trzody Chlewnej i Duńskiego Rolnictwa z Duńskimi Mediami Rolniczymi i Duńskim Doradztwem Rolniczym. Rada Rolnictwa i Żywności jest zrzeszeniem reprezentującym organizacje rolnicze i dbającym o ich interesy. Do Rady należą także organizacje branż produkcji roślinnej i zwierzęcej. Rada jest najważniejszą organizacją duńskich rolników i stanowi centralne forum dyskusji i koordynacji głównych aspektów krajowej i zagranicznej polityki rolnej. Reprezentanci duńskich rolników (przewodniczący Związku Rolników Duńskich i Związku Posiadaczy Drobnych Gospodarstw Rolnych) przewodniczą Radzie i uczestniczą w określaniu jak najkorzystniejszych kierunków i warunków funkcjonowania rolników. Zadaniem wybieranych członków zespołów i komitetów roboczych w ramach Rady jest dbałość o stwarzanie bezpiecznych warunków rozwoju duńskich rolników. Zespoły i komitety Duńskiej Rady ds. Rolnictwa i Żywności uczestniczą w kreowaniu polityki państwa w zakresie rolnictwa.

Spośród członków Rady i innych przedstawicieli organizacji rolników wybierana jest Rada Dyrektorów Centrum Wiedzy Rolniczej. Rada reprezentuje interesy rolników i określa kierunki pracy Centrum, określa oczekiwania rolników i równocześnie dba o to ażeby cele pracy Centrum Wiedzy i Duńskiego Doradztwa Rolniczego, o priorytetowym dla rolników znaczeniu, znalazły źródła finansowania. Szczegółowe oczekiwania formułowane są przez pracujące w ramach Rady Dyrektorów komitety i rady branżowe

Strukturę rady przedstawia rysunek 3.

Rysunek 3

Struktura Rady Dyrektorów Centrum Wiedzy Rolniczej

Źródło: Annual Report for 2010, Knowledge Centre for Agriculture, 2011 r.

Zadaniem Rady ds. współpracy funkcjonującej w ramach Rady dyrektorów jest określenie ramowych zasad współpracy pomiędzy Centrum Wiedzy Rolniczej i Duńskim Doradztwem Rolniczym oraz innymi firmami doradczymi. W skład Rady wchodzi 8 dyrektorów/kierowników jednostek doradztwa rolniczego i dwóch przedstawicieli Centrum Wiedzy Rolniczej. Przewodniczącym Rady jest dyrektor naczelny Centrum Wiedzy Rolniczej. W pracach Rady ds. współpracy mają prawo uczestniczyć przewodniczący i zastępca przewodniczącego Rady Dyrektorów. Ideą utworzenia wybieranego przez rolników i posiadaczy zarządu Centrum Wiedzy Rolniczej, które jest integralną częścią Duńskiego Doradztwa Rolniczego, jest ukierunkowanie pracy Centrum Wiedzy na potrzeby doradców i rolników wynikające z oczekiwań kierowanych pod adresem rolników przez rynek i klientów. Rada dyrektorów i jej komitety określają priorytetowe kierunki pracy Centrum Wiedzy.

6. Finansowanie doradztwa

Źródła przychodów w 2010 roku były następujące:

- wpływy ze sprzedaży – 62%,
- wpłata Duńskiej Rady Rolnictwa i Żywności – 3%,
- zwrot podatku VAT – 15%,
- przychody z realizowanych projektów – 20%.

Struktura kosztów w 2010 roku

- wynagrodzenia – 44.6%,
- usługi i utrzymania pomieszczeń – 5.7%,
- koszty działalności – 49.7%.

Źródło: Annual Report for 2010, Knowledge Centre for Agriculture, 2011 r.

7. Podsumowanie

Wysoki poziom produkcji i dobrą kondycję ekonomiczną rolnictwo w Danii zawdzięcza, między innymi, dobrze rozwiniętej spółdzielczości w rolnictwie i powiązaniu poprzez tą spółdzielczość rolników z dużymi spółdzielczymi zakładami przetwórczymi. Pozwala to producentom żywności na przekazywanie znacznych środków na prace badawcze i rozwojowe, których wyniki wykorzystywane są w praktyce. Rolnicy poprzez swoje związki i organizacje branżowe wypracowali realną możliwość reprezentowania swoich interesów również w stosunku do organizacji doradczych. Określają bieżące priorytetowe potrzeby i oczekiwania wobec lokalnych ośrodków doradztwa; mają również realny wpływ na ustalanie kierunków działalności badawczej Centrum Wiedzy Rolniczej. Dla potrzeb około 40 000 rolników pracuje w doradztwie rolniczym około 3500 osób w lokalnych ośrodkach doradztwa, Duńskim Doradztwie Rolniczym oraz w Centrum Wiedzy Rolniczej i AgroTech.

Ponad 50% doradców zatrudnionych w lokalnych ośrodkach doradztwa oraz Duńskim Doradztwie Rolniczym (Skejby) zajmuje się usługami w zakresie prowadzenia rachunkowości rolniczej i doradztwa finansowego oraz podatkowego dla około 80% rolników i 10000 drobnych przedsiębiorców funkcjonujących na obszarach wiejskich w otoczeniu rolnictwa. Duży zakres w usługach doradczych stanowi doradztwo technologiczne, w tym usługi dotyczące integrowanej ochrony roślin. Doradcy mają dostęp do nowoczesnych urządzeń i narzędzi pracy doradczej ułatwiających pracę doradczą oraz zapewniających wysoki poziom usług doradczych (prognozowanie pogody, sygnalizacja ochrony roślin, bazy danych, programy komputerowe itp.). Sytuacja ekonomiczna duńskich rolników pozwala im korzystać z płatnych usług doradczych, chociaż większość dochodów ośrodków doradztwa pochodzi z usług doradczych w dziedzinach, które dla duńskich rolników są obligatoryjne tj. prowadzenia rachunkowości gospodarstw i sporządzania planów produkcji.

LITERATURA

1. www. agrofoodpark.dk, www.vfl.dk
2. Rolnik w Danii. Organizacja, doradztwo, oświata, Krajowe Centrum Doradztwa Rolniczego, Skejby 1992 r.
3. Annual Report for 2010, Knowledge Centre for Agriculture, 2011 r.

e-mail: e.matuszak@cdr.gov.pl

NOWOŚCI WYDAWNICZE

„Profesor Marian Jerzak" Rys biograficzny. Wydawca: Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Poznaniu, Poznań 2012, s. 79.

Publikacja przedstawia sylwetkę i dorobek naukowy Mariana Jerzaka – Profesora Akademii Rolniczej w Poznaniu, a także założyciela oraz pierwszego dyrektora Centrum Doradztwa Rolniczego. Profesor był postacią barwną, bardzo wszechstronną, był nie tylko pracownikiem naukowym ale też – co podkreślało wielu wychowanków, znakomitym nauczycielem akademickim. Posiadał przy tym głęboką wiedzę i świetną orientację praktyczną. Wychował wiele pokoleń rolników myślących dzięki Niemu o gospodarowaniu w sposób nowoczesny i ekonomiczny. Był też świetnym organizatorem, wydawcą a także publicystą o dużym doświadczeniu. Przede wszystkim jednak był człowiekiem o wielkim sercu, wysokiej kulturze osobistej, jednym z nielicznych o tak rozległych horyzontach wiedzy i doświadczeniu. Książka ważna dla wszystkich, którzy spotkali Profesora na swojej drodze, interesująca też ze względów historycznych.

„Integrowana ochrona roślin w zarysie", Autorzy: S. Pruszyński, J. Bartkowski, G. Pruszyński, Wydawca: Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Poznaniu, Poznań 2012, s. 56.

Ostatnio wiele uwagi poświęca się chemicznej ochronie roślin, w ramach której do środowiska rolniczego wprowadzanych jest wiele tysięcy ton chemicznych substancji aktywnych, mogących stanowić zagrożenie dla zdrowia ludzi i środowiska. Publikacja jest efektem ukazania się nowych uregulowań prawnych w tym obszarze oraz zmiany polityki rolnej w krajach Unii Europejskiej w kierunku ograniczenia chemizacji rolnictwa i jednocześnie zwrócenia uwagi na bezpieczeństwo produkcji rolnej. W broszurze zaprezentowano i omówiono nowe, najważniejsze akty prawne dotyczące zrównoważonego stosowania pestycydów i wprowadzania do obrotu środków ochrony roślin, a także przedstawiano podstawy integrowanej ochrony roślin oraz stosowane w niej metody interwencyjne.

Bardzo przydatna publikacja, przeznaczona dla doradców, pracowników instytucji otoczenia rolnictwa, a także dla samych rolników, zwłaszcza w kontekście czekających Polskę zmian i obowiązku wdrożenia od 2014 roku ogólnych zasad integrowanej ochrony roślin.

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW

1. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego zamieszczają artykuły z zakresu metodyki i organizacji doradztwa rolniczego, funkcjonowania agrobiznesu i rozwoju obszarów wiejskich, polityki agrarnej i oświaty rolniczej oraz współpracy doradztwa z nauką w wymienionych obszarach.
2. Oprócz artykułów Zagadnienia przyjmują:
   - informacje o pracy doradczej i życiu instytucji doradczych;
   - informacje o sympozjach, seminariach i innych formach oświatowych z zakresu doradztwa i dla doradców;
   - recenzje i omówienia prac związanych z doradztwem rolniczym oraz ze wsią i agrobiznesem;
   - przeglądy czasopism krajowych i zagranicznych, ukazujące dorobek w wymienionych dziedzinach;
   - noty bibliograficzne o nowościach wydawniczych (do 1100 znaków);
   - inne informacje w wymienionych dziedzinach;
3. Artykuły należy dostarczyć wydawcy w następującej formie:
   - Tytuł artykułu i streszczenie w języku polskim i angielskim - maksymalnie po 14 wierszy;
   - słowa kluczowe w języku polskim i angielskim;
   - treść podzielona na rozdziały i z wstępem oraz wnioskami lub podsumowaniem;
   - napisane za pomocą edytora pracującego w środowisku Windows (zalecany Word 2003 i wersje nowsze);
   - preferowana objętość prac do 20 000 znaków;
   - rysunki, tabele, wykresy i grafika dołączone w pliku zasadniczym, oraz **dodatkowo w oddzielnych plikach w programach źródłowych, w których zostały wykonane**, najlepiej w programach Word, Excel i CorelDRAW;
   - dane literaturowe - odwołania w tekście do pozycji literaturowych należy umieścić w nawiasie kwadratowym, a w nim podać: nazwisko cytowanego autora, rok wydania cytowanej pracy, numer cytowanej strony (lub stron), np. [Kowalski 2010, 32];
   - alfabetyczny wykaz literatury na końcu artykułu, numerowany każdorazowo z **nazwiskiem autora, pierwszą literą (literami) imienia, rokiem wydania (podanym w nawiasach półokrągłych) oraz po dwukropku tytułem publikacji**, wydawnictwem lub nazwą czasopisma, numerem woluminu i strony;
     – przykład l: **Kowalski J., Nowak A. (1997): Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju wsi w Polsce. SGGW, Warszawa, 5-17;**
     – Przykład 2: **Kowalski J., Nowak A. (1997): Obszary wiejskie i problem agroturystyki. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 3, 5-17;**

- jeżeli w tekście umieszcza się numer kolejnego przypisu, powinien on być przedstawiony w formie liczby bez dodatkowych znaków, np. nawiasów (przypisy nadawane automatycznie);
- klawisza ENTER używa się tylko na końcu akapitu (wszystkie tytuły, punkty będące wyliczeniem itp. traktuje się jako odrębne akapity);
- wcięcia akapitowe zaznacza się tylko za pomocą tabulatora lub innych narzędzi użytego edytora. Nie używać w tym celu spacji. Spacje należy stawiać tylko dla oddzielenia wyrazów, po kropce, przecinku, wykrzykniku, dwukropku, średniku itp. (nigdy przed tymi znakami). Nie używać spacji za nawiasem otwierającym i przed nawiasem zamykającym, a także przed i za odnośnikiem cyfrowym.

4. **Tekst artykułu lub informacji, złożony w formacie B5** powinien być dostarczony w wersji elektronicznej (na dyskietce, płycie CD lub przesłany pocztą elektroniczną) oraz w dwóch wydrukach, w tym samym formacie.
5. Nadesłane recenzje, omówienia, przeglądy itp. powinny zawierać tytuł pracy w oryginalnym brzmieniu i tytuł pracy przełożony na język polski.
6. Do nadsyłanych prac należy dołączyć następujące dane: pełne imię i nazwisko autora, tytuł naukowy, miejsce pracy, adres pracy, numer telefonu i adres poczty e-mail.
7. Redakcja zastrzega sobie prawo nie przyjęcia pracy, jeśli negatywne recenzje pokrywają się ze zdaniem Zespołu Redakcyjnego. Prac nie zamówionych, jak również prac zakwalifikowanych do druku Redakcja nie zwraca.
8. Redakcja nie płaci honorariów autorskich. Wyboru artykułów do umieszczenia na stronie internetowej dokonuje Zespół Redakcyjny ZDR. Autorzy artykułów otrzymują bezpłatnie l egz. autorski.
9. Prace należy nadsyłać na następujący adres:

Centrum Doradztwa Rolniczego
Oddział w Poznaniu
61-659 Poznań, ul. Winogrady 63
Redakcja „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego"
e-mail: kwartalnik@cdr.gov.pl

Uwaga !

Redakcja informuje Autorów, że na stronie internetowej Wydawcy, obok spisów treści kolejnych numerów **zamieszczane będą pełne teksty artykułów w języku polskim i streszczenia w języku polskim i angielskim**. Jeśli Autor nie wyraża zgody na zamieszczenie artykułu na stronie internetowej Wydawcy prosimy o złożenie pisemnego zastrzeżenia w momencie składania artykułu do Redakcji. Brak zastrzeżenia będzie przez Redakcję traktowany równoznacznie ze zgodą Autora na zamieszczenie artykułu w internecie.

Zagadnienia Doradztwa Rolniczego

KWARTALNIK 3'12(69)

CENTRUM DORADZTWA ROLNICZEGO

STOWARZYSZENIE EKONOMISTÓW ROLNICTWA I AGROBIZNESU

Wydawcy:

Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Poznaniu
61-659 Poznań, ul. Winogrady 63
tel.: 61 823 20 81, fax: 61 820 19 71
e-mail: kwartalnik@cdr.gov.pl www.cdr.gov.pl

Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu
60-637 Poznań, ul. Wojska Polskiego 28
tel.: 61 848 71 13 fax: 61 848 71 13
e-mail: sekretariat@seria.home.pl www.seria.home.pl

Rada Programowa:

Edward Arseniuk, Mirosław Drygas, Maria Fazikova, Elena Horská, Michał Jerzak, Edmund Kaca, Antonina Kalinichenko, Józef Kania, Andrzej Kowalski, Stanisław Krasowicz, Jędrzej Krupiński, Krystyna Krzyżanowska, Marek Mrówczyński, Walenty Poczta

Zespół Redakcyjny:

Redaktor naczelny: Andrzej P. Wiatrak

Sekretarz redakcji i redaktor językowy: Anna Kęszycka

Redaktorzy tematyczni:

Agronomia: Eugeniusz K. Chyłek, Ryszard Jaworski, Stefan Pruszyński
Doradztwo: Wenancjusz Kujawiński, Edward Matuszak, Sławomir Zawisza
Ekonomia: Roman Sass, Andrzej P. Wiatrak, Feliks Wysocki
Problematyka społeczna: Aleksandra Swulińska-Katulska, Sławomir Zawisza
Statystyka: Andrzej P. Wiatrak, Feliks Wysocki
Wspólna Polityka Rolna: Eugeniusz K. Chyłek, Andrzej P. Wiatrak, Roman Sass

© Copyright by Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Poznaniu & Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu 2012

Projekt graf., skład komputerowy:

Alicja Zygmanowska

Druk:

Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Poznaniu
Zlecenie nr 25/2012, nakład 800 egz.

SPIS TREŚCI

ARTYKUŁY

ANDRZEJ PIOTR WIATRAK: Kierunki rozwoju obszarów wiejskich w Polsce oraz uwarunkowania ich zmian 5

SŁAWOMIR ZAWISZA: Przemiany systemu doradztwa rolniczego w Polsce w świetle potrzeb doradczych mieszkańców wsi 20

WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI: Zadania publicznej instytucji doradztwa rolniczego w Polsce 35

MARIA JOLANTA ORŁOWSKA: Znaczenie pracy doradczej w rozwoju przedsiębiorczości pozarolniczej na wsi na przykładzie Kujawsko-Pomorskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego 50

TERESA NOWOGRÓDZKA, STANISŁAW SZAREK: Wyniki ekonomiczne gospodarstw ekologicznych w Polsce 62

DOROTA REMLEIN-STAROSTA, JOANNA KRZYMIŃSKA, KATARZYNA NIJAK, DARIUSZ DROŻDŻYŃSKI, STANISŁAW WALORCZYK, URSZULA DOPIERAŁA, RYSZARD JAWORSKI, MACIEJ SZŁYKOWICZ: Organizmy szkodliwe i entomofauna pożyteczna jako wskaźniki bioróżnorodności i stanu fitosanitarnego produkcji rolnej 73

INFORMACJE

ANTONI MICKIEWICZ, BOGDAN M. WAWRZYNIAK: Wspólna Polityka Rolna na lata 2014-2020 w świetle projektów rozporządzeń Parlamentu Europejskiego, Rady i Komisji Europejskiej 86

MAŁGORZATA BOJAŃCZYK: Kontrola korzystania ze środków unijnych kierowanych na rozwój obszarów wiejskich 100

ANNA PABICH: Zatrudnienie w ośrodkach doradztwa rolniczego w 2012 roku 110

NOWOŚCI WYDAWNICZE 119

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES

ANDRZEJ PIOTR WIATRAK: Development directions of rural areas in Poland and determinats of changes 5

SŁAWOMIR ZAWISZA: Transformations of agriultural counseling in Poland in view of counseling needs of rural areas inhabitants 20

WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI: Tasks of the public agriculture advisory istitution in Poland 35

MARIA JOLANTA ORŁOWSKA: Labour advisory role in the development of non-agricultural entrepreneurship in the country areas on the example of Kujawsko-Pomorskie Agricultural Advisory Centre 50

TERESA NOWOGRÓDZKA, STANISŁAW SZAREK: Financial results of organic farm in Poland 62

DOROTA REMLEIN-STAROSTA, JOANNA KRZYMIŃSKA, KATARZYNA NIJAK, DARIUSZ DROŻDŻYŃSKI, STANISŁAW WALORCZYK, URSZULA DOPIERAŁA, RYSZARD JAWORSKI, MACIEJ SZŁYKOWICZ: Harm ful organisms and useful entomofauna as indicators of biodiversity and phytosanitary condition of agricultural production 73

INFORMATIONS

ANTONI MICKIEWICZ, BOGDAN M. WAWRZYNIAK: The Common Agricultural Policy for 2014-2020 in light of the proposed regulations of the European Parliament, European Council and European Commission 86

MAŁGORZATA BOJAŃCZYK: Control of the use of EU funds directed to rural development 100

ANNA PABICH: Employment in the Agricultural Advisory Centres in 2012 110

PUBLISHING NEWS 119

ARTYKUŁY

ANDRZEJ PIOTR WIATRAK
Uniwersytet Warszawski

KIERUNKI ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH W POLSCE ORAZ UWARUNKOWANIA ICH ZMIAN

1. Wstęp

O rozwoju obszarów wiejskich wiele ostatnio się mówi, że względu na różnorodne uwarunkowania i oczekiwania. Przemiany strukturalne obszarów wiejskich wynikają z wymogów gospodarki rynkowej, potrzeb przebudowy struktur rolnictwa i poprawy efektywności gospodarowania (a tym samym dochodów ludności rolniczej). Uwarunkowania są wielokierunkowe, dlatego też przy określaniu polityki rozwoju obszarów wiejskich należy mieć na uwadze, jakie one przyniosą skutki – obecnie i w przyszłości – w określonej dziedzinie, jak i w innych wzajemnie z nią powiązanych dziedzinach, a zwłaszcza w rolnictwie. Ponadto należy uwzględnić zasady rozwoju zrównoważonego, jakie są obecnie propagowane w Unii Europejskiej. Ma to szczególne znaczenie dla obszarów wiejskich, których gospodarka jest oparta na wykorzystaniu przestrzeni.

Biorąc pod uwagę potrzeby w zakresie rozwoju obszarów wiejskich w niniejszym artykule podjęto próbę ukazania dotychczasowych działań Polski w zakresie kierunków rozwoju obszarów wiejskich i ich uwarunkowań w powiązaniu z realizowaną polityką rolną. W celu wyjaśnienia tych zależności w opracowaniu skupiono się na analizie następujących zagadnień:

- Charakterystyce działalności gospodarczej na obszarach wiejskich w Polsce;
- Charakterystyce polityki wobec rozwoju obszarów wiejskich w Polsce;
- Zamierzeniach produkcyjno-środowiskowo-wiejskiego wymiaru polityki rolnej dotyczących rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w perspektywie 2020 roku.

Zagadnienia te są przedmiotem rozważań w niniejszym artykule (o charakterze przeglądowym), napisanym na podstawie analizy i syntezy obejmującej literaturę przedmiotu, dokumenty i dane statystyczne, informacje internetowe na ten temat oraz własne przemyślenia autora. Cel opracowania ma zarówno charakter poznawczy, jak i aplikacyjny.

2. Charakterystyka działalności gospodarczej na obszarach wiejskich w Polsce

W 2008 roku działalność gospodarczą na obszarach wiejskich prowadziło 928,5 tys. podmiotów gospodarki narodowej, co stanowiło 24,7% ogółu podmiotów zarejestrowanych w rejestrze REGON w kraju i było to trzykrotnie mniej niż w miastach. W porównaniu do 2003 r. ich liczba na analizowanym obszarze wzrosła o 79,1 tys., tj. o 9,3%, podczas gdy w miastach o 3,5%. Większość tych jednostek na obszarach wiejskich należało do sektora prywatnego (96,7%), identycznie, jak w miastach, przy czym najliczniejszą grupę stanowiły osoby fizyczne. Są to z reguły małe przedsiębiorstwa zatrudniające do 5 osób (ponad 93%) [Charakterystyka 2010, 77 i n.]. Największą koncentracją charakteryzują się strefy podmiejskie, gdzie lokuje się przede wszystkim zakłady usług budowlanych, transportowych, naprawczych i hurtownie. Ich liczba w przeliczeniu na 10 tys. osób w wieku produkcyjnym przekracza tam na ogół wartość 1000 [Bański 2004, 14].

Liczba gospodarstw rolnych prowadzących pozarolniczą działalność gospodarczą w 2010 r. wynosiła 54,7 tys. (2,9% ogółu gospodarstw prowadzących działalność rolniczą). W porównaniu do roku 2005, liczba omawianych gospodarstw zmniejszyła się o ponad 60%, przy czym głównie po 2007 roku. Odsetek gospodarstw prowadzących działalność inną niż rolnicza wzrastał wraz z powiększeniem powierzchni UR – od 1,4% w grupie obszarowej 0-1 ha do 16,3% w grupie 100 ha i więcej [Charakterystyka 2012, 78-79]. Dane te świadczą, że działalność pozarolniczą podejmują gospodarstwa rolnicze o większej sile ekonomicznej. Uzyskiwane oraz posiadane zasoby majątku trwałego gospodarstwa rolniczego pozwalają rozszerzać funkcję produkcyjno-przetwórczą oraz świadczyć usługi rolnicze i transportowe. Ponadto należy uwzględnić, że dopłaty unijne (zwłaszcza płatności bezpośrednie) mogą być czynnikiem hamującym aktywność zarówno w rolnictwie, jak i poza rolnictwem.

Wielkość wskaźnika przedsiębiorczości, liczonego liczbą podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców, kształtowała się na obszarach wiejskich w 2008 r. na poziomie 62,5, podczas gdy w miastach była dwukrotnie wyższa (121,5). Charakterystyczna była dynamika wzrostu tego wskaźnika w latach 2005-2008, która była także mniejsza na terenach wiejskich (o 4,6%) niż na terenach miej-

skich (o 5,3%). Z kolei analiza struktury podmiotów zarejestrowanych w rejestrze REGON na obszarach wiejskich wskazuje, że pod względem klas wielkości w 2008 r. najliczniej reprezentowane były podmioty o liczbie pracujących do 9 osób (95,0% ogółu), a następnie – podmioty o liczbie pracujących od 10 do 49 osób (4,5%), podmioty o liczbie pracujących od 50 do 249 osób (0,5%), a podmioty o liczbie pracujących powyżej 250 osób, których liczba wynosiła 444, stanowiły 0,05% [Charakterystyka 2010, 77-78]. Wielkość wskaźnika przedsiębiorczości i struktura wielkości podmiotów gospodarczych potwierdza, że niedostateczne dochody mieszkańców wsi ograniczają możliwości szybszej dynamiki rozwoju i zmian strukturalnych. Jednakże zmiany te postępują, o czym świadczy spadek w latach 2003-2008 udziału podmiotów o liczbie pracujących do 9 , a wzrost udziału podmiotów o liczbie pracujących od 10 do 49 osób [Charakterystyka 2010, 77-78].

Działające w środowisku wiejskim małe i średnie przedsiębiorstwa w większości zajmują się działalnością usługową (65,4%), przy czym usługi o charakterze rynkowym na obszarach wiejskich świadczyło 57,8% ogółu podmiotów i o charakterze nierynkowym 7,6%, a w miastach odpowiednio: 79,5%, 71,5% i 8,1%. Kolejnymi rodzajami działalności pod względem liczebności podmiotów zarejestrowanych na obszarach wiejskich w 2008 r. były przemysł i budownictwo (27,5% podmiotów), a następnie – rolnictwo, łowiectwo, leśnictwo i rybactwo (7,1%). W 2008 r. 65,5% ogółu podmiotów prowadzących działalność na obszarach wiejskich należało do 4 sekcji: handel i naprawy (29,3%), budownictwo (15,2%), przemysł (12,3%) oraz obsługa nieruchomości i firm (8,6%). W porównaniu do 2003 r. na obszarach wiejskich zanotowano spadek liczby podmiotów zajmujących się działalnością rolniczą, łowiecką, leśną i rybacką (o 11,2%), a wzrost liczby podmiotów prowadzących działalność przemysłową i budowlaną (o 18,3%) oraz usługową (o 8,6%). Największe zmiany wystąpiły w sekcjach: ochrona zdrowia i pomoc społeczna – wzrost o 39,4%, budownictwo – o 34,9%, działalność usługowa – o 32,9%), obsługa nieruchomości i firm – o 18,1% oraz edukacja – o 17,8% [Charakterystyka 2010, 77-78].

Struktura działalności w poszczególnych branżach była zróżnicowana, ale obserwuje się, że największe znaczenie miała działalność związana z zaspakajaniem podstawowych potrzeb ludności lub związanych z produkcją rolniczą. I tak w działalności usługowej podstawową rolę miały usługi remontowo-budowlane (31,1%), usługi transportowe (27,0%) oraz remont maszyn i urządzeń (12,2%). Natomiast w działalności handlowej najważniejszą rolę spełniały: sklepy wielobranżowe (35,0%), sklepy spożywcze (31,4%) i sklepy przemysłowe (16,9%). Z kolei w działalności produkcyjnej najważniejszą rolę miały: rzeźnie i masarnie (24,3%), wytwórnie pasz (14,9%) i młyny (14,9%) [Biernat-Jarka 1999, 101-105.]. Gospodarstwa rolne najczęściej zajmują się prowadzeniem działalności pozarol-

niczej w handlu (19,5%), przetwórstwie przemysłowym (17,8%), budownictwie (5,1%) oraz w transporcie i magazynowaniu (4,8%). Najwyższy odsetek gospodarstw prowadzących działalność inną niż rolnicza występował w odniesieniu do:

- akwakultury – w grupie obszarowej 100 ha i więcej (30,8% ogółu gospodarstw tej grupy prowadzących działalność inną niż rolnicza),
- działalności usługowej z wykorzystaniem własnego sprzętu – w grupie obszarowej 50-100 ha UR (27,5%),
- agroturystyki – w grupie obszarowej 1-2 ha (23,4%),
- przetwórstwa produktów rolnych – w grupie obszarowej 100 ha i więcej (9,6%),
- przetwarzania drewna – w grupie obszarowej 2-3 ha (4,9%),
- rękodzieła – w grupie obszarowej 0-1 ha (4,9%),
- wytwarzania energii odnawialnej na rynek – w grupie obszarowej 100 ha i więcej (1,5%) [Charakterystyka 2012, 79].

Najwyższy odsetek rolniczych gospodarstw rodzinnych prowadzących działalność pozarolniczą występował w województwach północnych i zachodnich, w których dotychczas była największa liczebność gospodarstw państwowych w rolnictwie oraz w woj. śląskim (20-33%). Z kolei najmniej takich gospodarstwach (ok. 10%) było w województwach typowo rolniczych i to niezależnie od struktury obszarowej gospodarstw rolniczych (lubelskie, mazowiecki, podlaskie i wielkopolskie) [Charakterystyka 2012, 80].

Struktura gałęziowa przemysłu na obszarach wiejskich jest silnie zróżnicowana. Najczęściej są to przemysł mineralny i elektromaszynowy, których kondycja w ostatnich latach nie jest najlepsza. Kolejne gałęzie związane są z przemysłem lekkim, w tym spożywczym. Charakterystyczne jest, że przemysł spożywczy w Polsce został oderwany od wsi i nadal koncentruje się w miastach. Na obszarach wiejskich znajdują się głównie małe zakłady (piekarnie, wytwórnie napojów bezalkoholowych, przetwórnie owocowo-warzywne i młyny). Podobnie mało znajduje się na wsi zakładów przemysłu drzewnego i papierniczego.

W ostatnich latach powstało wiele nowych zakładów w przemyśle przetwórstwa żywności na wsi, a możliwości w tym zakresie są jeszcze większe, o czym świadczy potencjał ludności wiejskiej i deklarowany rozwój wielofunkcyjny obszarów wiejskich (oparty na lokalnych surowcach, m. in. z rolnictwa i leśnictwa oraz rozwijany przez gospodarstwa rolnicze, zwłaszcza wokół większych aglomeracji).

Na podstawie prezentowanych danych można sądzić, że dotychczasowy poziom rozwoju gospodarczego województw oraz zapotrzebowanie ze strony ludności miast i funkcjonujących tam podmiotów gospodarczych były czynnikami pobudzającymi aktywność ludności rolniczej w kierunku uruchamiania działal-

ności pozarolniczej. Z jednej strony uruchamiano działalność pozarolniczą na wsi we wszystkich województwach, przy czym w większości wokół dużych aglomeracji (warszawskiej i krakowskiej) oraz regionach o większym stopniu rozwoju (np. w woj. wielkopolskim i częściowo w pomorskim). Ponadto wiele prywatnych gospodarstw rolniczych powstałych z gruntów dawnych PGR zajmowało się działalnością pozarolniczą. W większości były to zakłady małe, związane głównie z prowadzeniem działalności o szybkim zwrocie kapitału (np. działalności rolniczo-przetwórczej). Z drugiej zaś strony odwrotna sytuacja występowała w pozostałych województwach (w większości), gdzie potrzeby takiej aktywności – na skutek bezrobocia rejestrowanego i ukrytego – były największe, ale nie były realizowane ze względu na brak pieniędzy. Ponadto obserwowano zmniejszenie działalności zakładów przemysłowych na wsi, które kooperowały z dużymi zakładami przemysłowymi, jako następstwo obniżenia ich zdolności wytwórczych (ujemny efekt mnożnikowy).

3. Charakterystyka polityki wobec rozwoju obszarów wiejskich w Polsce

W Polsce, tak jak i w Unii Europejskiej, przez długi okres nie zajmowano się rozwojem wsi, a jedynie rozwojem rolnictwa. Podejście takie wynikało przede wszystkim z polityki samowystarczalności i bezpieczeństwa żywnościowego, a wraz z tym także z dążeniem do rozwiązania problemów dochodowych i społecznych ludności rolniczej oraz wyrównywania dysparytetów dochodowych [Tomczak 2009, 20 i n.; Zawaliska 2009, 90]. W tym podejściu podstawą był produkcyjny wymiar polityki rolnej, a uzupełniający charakter miał społeczny wymiar polityki rolnej. W rezultacie rozwój wsi był pochodną sprawą rozwoju rolnictwa i przemian strukturalnych w rolnictwie. Takie podejście utrzymywało się do czasów transformacji systemowej w Polsce, mimo iż w latach osiemdziesiątych XX wieku w dyskusjach naukowych wiele mówiono na temat wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich [Okuniewski 1991]. Natomiast wraz z procesami transformacji gospodarki polskiej, stowarzyszenia Polski z Unią Europejską i procesami akcesyjnymi nastąpiło szersze zainteresowanie procesami przemian obszarów wiejskich, co wiązało się z uwzględnieniem [Wiatrak 2010, 163-168]:

- wpływu produkcyjno-środowiskowego wymiaru polityki rolnej na rozwój obszarów wiejskich,
- wpływu produkcyjno-środowiskowo-wiejskiego wymiaru polityki rolnej na rozwój obszarów wiejskich.

Biorąc pod uwagę potrzeby modernizacji wsi i gospodarki wiejskiej w Polsce oraz doświadczenia krajów Unii Europejskiej i realizowaną przez nie politykę roz-

woju wsi w latach dziewięćdziesiątych XX wieku zwrócono uwagę na następującą problematykę [Woś 1998]:

1. Poprawę wykorzystania zasobów wsi i rolnictwa (ziemi, pracy i majątku), która będzie sprzyjała obniżeniu kosztów produkcji, zwiększeniu dochodów i polepszeniu warunków pracy ludności wiejskiej, a jednocześnie – procesom modernizacji i zmian strukturalnych w rolnictwie i jego otoczeniu;
2. Zapewnienie rozwoju przetwórstwa płodów rolnych i sfery obsługi rolnictwa oraz powiązania rozwoju przetwórstwa i rolnictwa;
3. Zapewnienie w miarę bezpiecznego i zrównoważonego zaopatrzenia w żywność, a więc bezpieczeństwa żywnościowego oraz stworzenie warunków dla żywności mającej *komparatywne walory*, a więc mogącej także konkurować na zewnątrz;
4. Wielofunkcyjny rozwój wsi i przestrzenne zagospodarowanie obszarów wiejskich, uwzględniające ochronę i kształtowanie środowiska przyrodniczego;
5. Zapewnienie ochrony środowiska naturalnego na terenach wiejskich oraz zabezpieczenie i wykorzystanie bogactw naturalnych;
6. Zapewnienie rozwoju infrastruktury społecznej na wsi i warunków życia mieszkańców wsi (postęp socjalny).

Wyrazem takiego podejścia był „Program Spójnej polityki strukturalnej rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa" z 1999 r. i Program SAPARD z 2000 r., w których na rozwój rolnictwa patrzono przez pryzmat rozwoju obszarów wiejskich i całego agrobiznesu. Chociaż na obszarach wiejskich rolnictwo jest najważniejsze, ale jego przemiany strukturalne wymagają rozwiązania zagospodarowania produktów rolniczych oraz tworzenia zintegrowanego rozwoju obszarów wiejskich o zróżnicowanych funkcjach działalności. Programy te nawiązują do rozwiązań w UE. I tak w pierwszym z tych programów całościowe ujęcie polityki odnośnie agrobiznesu i obszarów wiejskich obejmowało trzy uzupełniające się komponenty [Spójna 1999]:

1. Kształtowanie warunków pracy i życia ludności wiejskiej, odpowiadających standardom cywilizacyjnym i pozwalającym mieszkańcom wsi realizować ich cele ekonomiczne, edukacyjne, kulturowe i społeczne – poprzez rozwój infrastruktury technicznej i społecznej, tworzenie warunków dla prowadzenia pozarolniczej działalności;
2. Przebudowa struktur sektora rolnego – poprzez poprawę struktury obszarowej gospodarstw UE; wspieranie modernizacji gospodarstw rolniczych, wzmocnienie roli rolników na rynku produktów rolnych oraz wdrażanie postępu biologicznego;
3. Kształtowanie warunków rozwoju zrównoważonego na obszarach wiejskich, ochrona zasobów środowiska przyrodniczego wraz z wiejskim dzie-

dzictwem kulturalnym – poprzez wspieranie inwestycji w zakresie ochrony środowiska, dotacje dla rolników stosujących metody produkcji rolniczej sprzyjające ochronie środowiska, dotacje dla rolników zalesiających grunty rolne, a zwłaszcza klasy VI (obejmującej 12% użytków rolnych), dofinansowanie działalności szkoleniowej i pokazowej z zakresu ochrony środowiska, stosowania zabiegów agrotechnicznych przyjaznych środowisku, eliminowania zagrożeń dla środowiska przyrodniczego, kulturalnego itp., ochronę i promocję twórczości ludowej.

Podobne działania – choć szersze – podjęto w Programie SAPARD, wraz instrumentami ich realizacji oraz w Sektorowym Programie Operacyjnym pt. „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004-2006", Planie Rozwoju Obszarów Wiejskich 2004-2006 i Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 [SAPARD 2004; SPO 2004; PROW 2004 i PROW 2006]. Realizacja wymienionych programów przyczyniała się do zmian strukturalnych rolnictwa i obszarów wiejskich, lecz nie były to zmiany znaczące. I tak realizacja Programu SAPARD przyniosła wymierne korzyści w zakresie dostosowania jakości i norm sanitarnych produkcji i produktów do wymogów UE oraz współpracy różnych podmiotów w jego realizacji [Kania 2003, 35 i n.; Grosse 2005, 3-4]. Jednakże jego realizacja nie wpłynęła znacznie na przemiany strukturalne, gdyż w większości ze wspierania skorzystały duże przedsiębiorstwa i gospodarstwa rolne, w mniejszym zaś stopniu podmioty mniejsze. Wprawdzie wzrastały dochody rolników, ale przyczyniały się w istotnym stopniu do zmniejszania bezrobocia na wsi oraz uruchamiania nowych przedsięwzięć w rolnictwie i poza rolnictwem [Grosse 2005, 4-8]. Taka sytuacja wynikała z jednej strony z późnego uruchomienia realizacji Programu SAPARD, a z drugiej zaś – z dążenia do jego realizowania (wydatkowania środków) bez uwzględnienia założonych celów polityki rolnej i wiejskiej. Podkreślić należy, że Program ten nie miał regionalnego charakteru, a więc nie przyczyniał się do wyrównywania różnic przestrzennych, jakie występują w Polsce.

Analiza działań związanych z PROW i SPO oraz płatnościami obszarowymi w latach 2004-2006 oraz PROW w okresie od 2007 roku w odniesieniu do rolnictwa i obszarów wiejskich także wskazuje, że wejście Polski do UE nie spowodowało istotnych zmian strukturalnych. Postępowała co prawda polaryzacja struktury gospodarstw, ale przy wyższym poziomie przyrostu gospodarstw największych ekonomicznie (z wyjątkiem gospodarstw powyżej 100 ha) [Charakterystyka 2010, 87 i n.; Urban, Szczepaniak i Mroczek 2009, 26-28 i Zegar 2009, 85]. Podkreślić należy, że mała skala przemian strukturalnych po wejściu Polski do UE wynika z tego, że wspólna polityka rolna wpływa przede wszystkim na zwiększanie dochodów, ale nie na poprawę konkurencyjności sektora rolnego. Polityka ta jest nastawiona na

trwanie małych gospodarstw poprzez transfer dochodów, a w rezultacie nie sprzyja poprawie struktury rolnictwa i przemianom strukturalnym, które oddziaływałyby na zmniejszenie kosztów wytwarzania jako efektu skali i racjonalizacji nakładów. Ponadto wspierane są różne cele, często sprzeczne ze sobą, które nie sprzyjają przemianom strukturalnym rolnictwa i obszarów wiejskich, gdyż brakuje powiązania polityki rolnej i wiejskiej z polityką regionalną i strukturalną [Wiatrak 2010, 171-173].

Obecna polityka rolna, a zwłaszcza płatności bezpośrednie, hamują przepływ ziemi. Małą rolę nadal odgrywa dzierżawa i powiększanie tą drogą powierzchni gospodarstw rolnych. Płatności obszarowe nie są czynnikiem różnicującym warunki gospodarowania na obszarach wiejskich, a tym bardziej czynnikiem sprawczym przemian strukturalnych ze względu na podobne ich kształtowanie w przekroju województw. Płatności te – jeśli będą utrzymane w obecnej formule – w niewielkim stopniu będą racjonalizowały istniejącą strukturę obszarową rolnictwa, a stosunkowo nieduża kwota prawdopodobnie nie stanowi źródła inwestowania w działalność pozarolniczą i zmianę źródeł dochodu. Płatności obszarowe są natomiast ważnym źródłem uzupełnienia budżetów rodzinnych i zabezpieczenia odpowiedniego poziomu dochodów rolników, bez potrzeby podwyższania cen dla konsumentów. Możliwość uzyskania tych płatności – niezależnie od sposobu ich przeznaczania – sprzyja decyzjom ich pozyskiwania i to rolnicy w pełni wykorzystali. Ponadto przekazywanie ziemi za renty sprzyja poprawie struktury obszarowej, ale nie są to znaczące zmiany, ponieważ są w dużym stopniu połączone z przekazywaniem następcom gospodarstwa, a nie istniejącym gospodarstwom. Niemniej jednak należy uwzględnić ich pozytywny wpływ na zmianę luki pokoleniowej rolników, a tym samym na zmianę sposobu gospodarowania w rolnictwie.

Różnicowanie działalności rolniczej i zbliżonej nie zyskało dużego zainteresowania, co było zarówno następstwem niewielkiej pomocy przeznaczonej na te cele, jak i braku możliwości zmian działalności oraz szukania alternatywnych dochodów w istniejącej strukturze produkcyjno-ekonomicznej obszarów wiejskich. Procesy zaś aktywnościtych działań nie spowodowała jeszcze zasadniczych zmian w sile ekonomicznej podmiotów w agrobiznesie. Jednakże należy uwzględnić, że są tworzone podstawy dalszego różnicowania poziomu gospodarowania i wyposażenia w majątek wytwórczy, które w przyszłości mogą pogłębić różnice regionalne. Obserwuje się bowiem, że proces inwestowania w gospodarstwa rolnicze i korzystania ze wsparcia unijnego zwiększa się wraz ze wzrostem siły ekonomicznej gospodarstw i ich zasobów wytwórczych, co znajduje odzwierciedlenie w większym poziomie wypłat dla województw o korzystniejszej strukturze obszarowej i wyposażeniu w majątek trwały. Jednakże nie są to zmiany znaczące. Uwzględnić również należy to, że programy środowiskowe związane z obszarami Natura 2000 stwarzają bariery rozwojowe [Bołtromiuk 2010, 260 i n.].

Analizując aktywność przestrzenną w zakresie uczestnictwa w poszczególnych działaniach należy zwrócić większą uwagę na województwa południowe, o małym i średnim poziomie gospodarstwa, w których ta aktywność jest niska i prawdopodobnie nie będzie wzrastała ze względu na także niską ich siłę ekonomiczną. W tych województwach należy szerzej uwzględnić różnicowanie działalności na obszarach wiejskich w połączeniu ze zmianą struktury obszarowej gospodarstw. Takie działania należy uwzględnić i w innych województwach, ale na południu kraju są one niezbędne do zrealizowania w pierwszej kolejności. W związku z tym w dalszych działaniach szerzej należy uwzględnić instrumenty, które sprzyjają wzrostowi aktywności pozarolniczej i koncentracji ziemi, a wraz z tym inwestycjom.

W przemianach obszarów wiejskich należy sięgać po wiele instrumentów polityki gospodarczej i regionalnej, w tym szerzej wykorzystać możliwości jakie daje obecna perspektywa finansowa w odniesieniu do regionów, a nie tylko do regionów rolniczych. Obecna bowiem polityka w odniesieniu do obszarów wiejskich ma głównie charakter branżowy [Wiatrak 2008, 86-87]. Na rozwój obszarów wiejskich patrzy się bardziej poprzez pryzmat rolnictwa i ludności rolniczej oraz problemów do rozwiązania niż poprzez powiązane z ogólną strategią rozwoju kraju i działań związanych z jej realizacją. Takie ujęcie pozwala uwzględnić specyfikę obszarów wiejskich, ale nie jest podejściem optymalnym. Warto byłoby powiązać rozwój obszarów wiejskich z małymi miastami, których wpływ na funkcjonowanie wsi jest duży, a nie zawsze jest w pełni doceniany. Ponadto obecne plany zmiany struktury gospodarczej obszarów wiejskich nie są ze sobą w pełni powiązane, tzn. nie tworzą systemu oddziaływania. Warto byłoby pomyśleć o wsparciu procesu zmian poprzez mechanizm tzw. „większego uderzenia", tzn. wzmocnienia instrumentów oddziaływania na zmiany poprzez programy krajowe i wsparcie ich ze środków krajowych oraz instrumenty prawne, które sprzyjałyby wykorzystaniu środków unijnych. Oddziaływanie na obszary wiejskie przez dotychczasową politykę gospodarczą i regionalną, w tym wsparcie ze środków unijnych, ma charakter instrumentu produkcyjno-ekonomicznego, ale poprzez finansowanie różnych działań i braku systemowego wsparcia oraz przy jednoczesnym braku „mocnego uderzenia" określonych działań spełnia ono także rolę instrumentu socjalnego. Taka sytuacja nie sprzyja zmianom strukturalnym, a w każdym razie opóźnia proces tych zmian. W związku z tym warto zastanowić się, jak zmienić tę sytuację oraz jakie podjąć działania, aby lepiej wykorzystać fundusze w perspektywie finansowej lat 2007-2013, a także w następnej w latach 2014-2020.

4. Zamierzenia produkcyjno-środowiskowo-wiejskiego wymiaru polityki rolnej dotyczące rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w perspektywie 2020 roku

Od lat dziewięćdziesiątych XX w. obserwuje się wzrost znaczenia w polityce rolnej rozwoju obszarów wiejskich, czego wyrazem są zmiany w podejściu do polityki rolnej w UE, związane z nową filozofią rozwoju rolnictwa, a mianowicie wielofunkcyjności rolnictwa – uwzględniającej płatności za ochronę naturalnego i kulturowego krajobrazu obszarów wiejskich oraz wspierania tego rozwoju. Wielofunkcyjność rolnictwa może być rozpatrywana na poziomie rolnika, gospodarstwa rolnego oraz rolnictwa jako sektora lub działu wytwórczego, czy też określonego terytorium [Wilkin 2010]. „Centralne znaczenie ma pojęcie wielofunkcyjnego rozwoju tego sektora opartego na godzeniu licznych funkcji poprzez kształtowanie produkcji rolnej w zgodzie z wymogami środowiska i zachowania krajobrazu oraz podejmowanie przez gospodarstwa dodatkowych działań nakierowanych na dywersyfikację działań i efektów. Właściwe podejście do zrównoważonej produkcji rolnej pozwala w najpełniejszy sposób wykorzystać potencjał produkcyjny konkurencyjnych gospodarstw spełniających wymogi środowiskowe stawiane produkcji rolnej oraz zagospodarować potencjał małych i średnich gospodarstw produkujących głównie na potrzeby własne raz częściowo na rynek, pełniących umiarkowane i silne funkcje środowiskowe"[Strategia 2010, 10].

Wielofunkcyjność rolnictwa może występować obok wielofunkcyjności obszarów wiejskich, będąc ściśle z nią związana poprzez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich, ustanawiający kierunki (osie) wsparcia rozwoju obszarów wiejskich w latach 2007-2013 [Rozporządzenie 2005, 9 i 14-26]. Takie podejście polityki rolnej na rozwój obszarów wiejskich można zdefiniować jako produkcyjno-środowiskowo-wiejski jej wymiar [Wiatrak 2010, 163-166], który jest obecnie podstawą przygotowanej strategii rozwoju obszarów wiejskich w perspektywie do 2020 roku. W omawianym dokumencie cel ogólny rozwoju obszarów wiejskich, rolnictwa i rybactwa w perspektywie 2020 r. określono następująco: „*Poprawa jakości życia na obszarach wiejskich oraz efektywne wykorzystanie ich zasobów i potencjału, w tym rolnictwa i rybactwa, dla zrównoważonego rozwoju kraju*" [Strategia 2012, 17]. Realizacja tego celu będzie odbywała się poprzez następujące cele szczegółowe [Strategia 2012, 17]:

Cel 1. Wzrost jakości kapitału ludzkiego, zatrudnienia i przedsiębiorczości na obszarach wiejskich;

Cel 2. Poprawa warunków życia na obszarach wiejskich oraz łagodzenie ich izolacji przestrzennej;

Cel 3. Bezpieczeństwo żywnościowe;

Cel 4. Wzrost konkurencyjności sektora rolno-spożywczego;
Cel 5. Ochrona środowiska i adaptacja do zmian klimatu na obszarach wiejskich.

Wszystkie wymienione działania wskazują na potrzebę restrukturyzacji sektora rolnego i obszarów wiejskich poprzez ich powiązanie, ale odbywające się poprzez działania na rzecz środowiska przyrodniczego i lokalnego. Takie podejście może przyczynić się do zmian w strukturze wsi, ale nie należy spodziewać się natychmiastowych efektów. Celom szczegółowym zostały przypisane priorytety, a priorytetom kierunki interwencji. Strategia ta dosyć szczegółowo określa zakres celów i wynikających z nich zadań, a także ich powiązania z innymi programami. Podkreślić należy, że tylko część ze zdefiniowanych priorytetów i kierunków interwencji będzie realizowana przez programy na rzecz rolnictwa, rybactwa i rozwoju wsi, ponieważ niektóre z nich są częścią integralną dziewięciu innych strategii rozwoju, np. „Krajowej strategii rozwoju regionalnego – Regiony – miasta – obszary", czy też „Strategii rozwoju zasobów ludzkich"[Strategia 2012, 49]. W planowanych działaniach zastosowano podejście systemowe, polegające na komplementarnym wykorzystaniu instrumentów wspierania rozwoju obszarów wiejskich w ramach dwóch filarów wspólnej polityki rolnej oraz polityki spójności. Oznacza to, że polityka rozwoju obszarów wiejskich powinna mieć dwa równoważne i dopełniające się filary – PROW i poświęcony obszarom wiejskim odrębny cel horyzontalny w ramach polityki spójności i polityki regionalnej realizowany przez poszczególne programy operacyjne.

Podejście systemowe, którego było brak w dotychczasowych programach i działaniach na rzecz rozwoju obszarów wiejskich, wymaga też spójnego systemu instrumentów wspierania i powiązania z realizowaną polityką wiejską (przemian strukturalnych wsi oraz wielofunkcyjnego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich). Instrumenty wsparcia na rzecz rozwoju obszarów wiejskich powinny uwzględniać specyfikę regionalną i przestrzenne zróżnicowanie gospodarki wiejskiej. W związku z tym poszczególne instrumenty wspierania rozwoju obszarów wiejskich powinny być adresowane terytorialnie, a jednocześnie – niezależnie od ich umiejscowienia w poszczególnych programach – powinny być koordynowane na szczeblu regionalnym i krajowym. Ponadto powinien być to system elastyczny oraz łatwy do administrowania i adaptacji w miarę zmieniających się warunków zewnętrznych i wewnętrznych, a zarazem pozostawiający duży margines swobody do działania mechanizmu rynkowego.

5. Podsumowanie i wnioski

Z przeprowadzonych analiz wynika, że:

1. Polityka Polski – podobnie jak UE – przez długi okres nie zajmowała się rozwojem wsi, a jedynie rozwojem rolnictwa. Podejście takie było ukształtowane przez niedostateczny poziom zaspokojenia potrzeb żywnościowych w Polsce, niewykorzystany w pełni potencjał wytwórczy w rolnictwie i niskie dochody rolników. Takie podejście utrudniało przemiany strukturalne rolnictwa, a wraz z tym przemiany strukturalne obszarów wiejskich.
2. Zainteresowanie rozwojem obszarów wiejskich wystąpiło wraz ze zmianą ustroju i restrukturyzacją gospodarki polskiej poczynając od lat dziewięćdziesiątych XX w. Wyrazem tego był program „Spójnej polityki strukturalnej rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa" z 1999 r, i program SAPARD, w których na rozwój rolnictwa patrzono przez pryzmat rozwoju obszarów wiejskich i całego agrobiznesu. Zwrócono przede wszystkim uwagę na rozwój turystyki wiejskiej i infrastruktury, a w mniejszym stopniu na pozostałe funkcje, w tym obejmujące przetwórstwo produktów rolnych.
3. Jednakże wejście Polski do UE zahamowało procesy rozwoju obszarów wiejskich, gdyż Wspólna Polityka Rolna nie jest czynnikiem istotnych zmian strukturalnych, ponieważ w większości krajów unijnych już się one dokonały. Polityka ta wpływa przede wszystkim na zwiększanie dochodów, nie na poprawę konkurencyjności sektora rolnego. Nie sprzyja bowiem poprawie struktury rolnictwa i przemianom strukturalnym, które oddziaływałyby na zmniejszenie kosztów wytwarzania jako efektu skali i racjonalizacji nakładów. Obecna polityka rolna UE próbuje „leczyć", natomiast z punktu widzenia Polski powinna budować, stwarzać podstawy efektywnych przedsiębiorstw rolnych. W rezultacie zmiany strukturalne postępują powoli, mimo iż potrzeby w tym zakresie są duże
4. Oparcie polityki rolnej w Polsce na dyrektywach unijnych powoduje, że w Polsce występuje brak własnej polityki rolnej, mimo potrzeb przemian strukturalnych rolnictwa i obszarów wiejskich. Z jednej strony brak jest pełnej wizji polityki rolnej i wiejskiej, z drugiej zaś – nie jesteśmy do niej przygotowani, a zwłaszcza w odniesieniu do kierunków i instrumentów wsparcia. Obecnie wspierane są różne cele, często sprzeczne ze sobą, które nie sprzyjają przemianom strukturalnym rolnictwa i obszarów wiejskich.
5. Polityka rolna jest nastawiona na trwanie małych gospodarstw poprzez transfer dochodów. Jednocześnie polityka rolna przeszkadza towarowym gospodarstwom rolnym. Obecna polityka rolna, a zwłaszcza płatności bez-

pośrednie, hamują przepływ ziemi. Małą rolę nadal ma dzierżawa i powiększanie tą drogą powierzchni gospodarstw rolnych. Takie podejście utrudnia przemiany strukturalne rolnictwa, a wraz z tym obszarów wiejskich.

6. Obecne przejście od wspólnej polityki rolnej do wspólnej polityki rolnej i wiejskiej, wraz z rozwojem wielofunkcyjności rolnictwa i wielofunkcyjności wsi, wskazuje, że *rolnictwo, przemysł rolno-spożywczy i infrastruktura obszarów wiejskich* są – jak można sądzić – podstawowymi dziedzinami określającymi rozwój obszarów wiejskich, przy czym w niektórych jednostkach przestrzennych – w zależności od miejscowych warunków – wzrastać może znaczenie innej działalności gospodarczej.

LITERATURA:

1. Bański J. (2004): Możliwości rozwoju alternatywnych źródeł dochodu na obszarach wiejskich, „Studia Rozwoju Obszarów Wiejskich", tom 5, 9-22.
2. Biernat-Jarka A. (1999): Rozwój małych i średnich przedsiębiorstw na obszarach wiejskich. „Zarządzanie i Edukacja", nr 3, 101-105.
3. Bołtromiuk A.(2010): Możliwości i problemy rozwoju obszarów wiejskich objętych Europejską Siecią Ekologiczną Natura 2000 – podsumowanie i rekomendacje [w:] Bołtromiuk A. (red.) „Europejska Sieć Ekologiczna Natura 2000 jako nowy element otoczenia polskiej wsi i rolnictwa", Wyd. IRWiR PAN, Warszawa, 254-282.
4. Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny 2010, GUS, Warszawa 2012.
5. Charakterystyka obszarów wiejskich w 2008 r., GUS, US, Olsztyn 2010.
6. Grosse T. G. (2005): Ocena realizacji Programu SAPARD w Polsce. Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, seria: Analizy i Opinie, nr 30, 2-7.
7. Kania J. (red.) (2003): Efekty i doświadczenia z wdrażania Programu SAPARD. Małopolskie Stowarzyszenie Doradztwa Rolniczego, Kraków.
8. Okuniewski J (red.) (1991): Zmiany społeczno-ekonomiczne w procesie modernizacji wsi i rolnictwa". Wyd. IRWiR PAN, Warszawa.
9. Plan Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2004-2006. Ministerstwo Rolnictwo i Rozwoju Wsi, Warszawa, wrzesień 2004.
10. Pozarolnicza działalność gospodarstw rolniczych 2002, GUS, Warszawa 2003.
11. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013, MRiRW, Warszawa, grudzień 2006.
12. Rozporządzenie (WE) nr 1698/2005 Rady UE z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej L 277 z 21.10.2005.
13. SAPARD - program operacyjny dla Polski, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2004 (wersja z dnia 5 listopada 2004 r.).

14. Sektorowy Program Operacyjny „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich , 2004-2006", Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2004.
15. Spójna polityka strukturalna rozwoju obszarów wiejskich i rolnictwa, Ministerstwo Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa lipiec 1999 r
16. Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2011-2020, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi , Warszawa, grudzień 2010.
17. Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012-2020, Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, Warszawa 2012.
18. Tomczak F. (2009): Ewolucja wspólnej polityki rolnej UE i strategia rozwoju rolnictwa polskiego, Wydawnictwo IERiGŻ-PIB, Warszawa.
19. Urban R., Szczepaniak I., Mroczek R. (2009): Polski sektor żywnościowy w pierwszych latach członkowstwa (synteza), Wyd. IERiGŻ-PIB, Warszawa..
20. Wiatrak A. P.(2008): Kierunki rozwoju turystyki wiejskiej w świetle planów rozwojowych Polski. „Wieś i Rolnictwo", nr 1, 74-87.
21. Wiatrak A. P. (2010): Analiza kierunków rozwoju obszarów wiejskich w UE oraz uwarunkowań ich zmian. „Zeszyty Naukowe. Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu", nr 139, 160-175.
22. Wilkin J. (red.)(2010): Wielofunkcyjność rolnictwa. Kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne, Wyd. IRWiR PAN, Warszawa..
23. Zegar J. (2009): Struktura polskiego rolnictwa rodzinnego, Wyd. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
24. Zawalińska K. (2009): Instrumenty i efekty wsparcia Unii Europejskiej dla regionalnego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce, Wyd. IRWiR PAN, Warszawa.

ANDRZEJ PIOTR WIATRAK

KIERUNKI ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH W POLSCE ORAZ UWARUNKOWANIA ICH ZMIAN

***Słowa kluczowe**: wieś, rolnictwo, wielofunkcyjność, zmiany, rozwój, uwarunkowania, programy i strategie*

STRESZCZENIE

W niniejszym artykule podjęto próbę ukazania dotychczasowych działań Polski w zakresie kierunków rozwoju obszarów wiejskich i ich uwarunkowań w powiązaniu z realizowaną polityką rolną. W celu wyjaśnienia tych zależności skupiono się na analizie następujących zagadnień: charakterystyki działalności gospodarczej na obszarach wiejskich w Polsce, charakterystyki polityki wobec rozwoju obszarów wiejskich w Polsce oraz zamierzeń produkcyjno-środowiskowo-wiejskiego wymiaru polityki rolnej dotyczących

rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w perspektywie 2020 roku. Z przeprowadzanych analiz i rozważań wynika m. in., że wejście Polski do UE zahamowało procesy rozwoju obszarów wiejskich, gdyż Wspólna Polityka Rolna nie jest czynnikiem istotnych zmian strukturalnych, ponieważ w większości krajów unijnych już się one dokonały. Polityka ta wpływa przede wszystkim na zwiększanie dochodów, a nie na poprawę konkurencyjności sektora rolnego. Oparcie polityki rolnej w Polsce na dyrektywach unijnych powoduje, że w Polsce występuje brak własnej polityki rolnej, mimo potrzeb przemian strukturalnych rolnictwa i obszarów wiejskich.

ANDRZEJ PIOTR WIATRAK

DEVELOPMENT DIRECTIONS OF RURAL AREAS IN POLAND AND DETERMINATS OF CHANGES

Key words: *rural, agriculture, multifunctional, change, development, determinants, programs and strategies*

SUMMARY

This article attempts to present the current activities in Poland in the field of rural development trends and determinate in connection with the implemented agricultural policy. In order to clarify these relationships were analyzed following topics:- the characteristic of economic activities in rural areas in Poland, the characteristics of the rural development policy in Poland and activities resulting from the production-environmentally-rural dimension of agricultural policy for the development of rural areas in Poland in 2020. Analyses and considerations, which have prepared in this article, have indicated among others., that the Polish accession to the EU slowed down the process of development of rural areas, and the Common Agricultural Policy is not a factor of significant structural changes, which in most EU countries have already made. This policy affects primarily to increase revenue, but nor applicable to improve the competitiveness of the agricultural sector. Base on agricultural policy in Poland on EU directives means that in Poland there is a lack of its agricultural policy, and also policy of structural change, despite the ppear needs of agriculture and rural areas.

e-mail: apw@mail.wz.uw.edu.pl

SŁAWOMIR ZAWISZA
Katedra Ekonomiki i Doradztwa w Agrobiznesie
Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy

PRZEMIANY SYSTEMU DORADZTWA ROLNICZEGO W POLSCE W ŚWIETLE POTRZEB DORADCZYCH MIESZKAŃCÓW WSI

1. Wstęp

Instytucje doradztwa rolniczego w Polsce podlegają nieustannym zmianom, mającym na celu dostosowanie ich funkcjonowania do zmieniających się wymagań środowisk wiejskich oraz nowych uwarunkowań prowadzenia gospodarstw rolnych przez klientów doradztwa w kraju. Do podstawowych warunków sprawnego działania kadr doradczych należy stałe doskonalenie zarówno doradców pracujących z radzącymi się rolnikami, jak również usprawnianie instytucji funkcjonujących w systemie doradztwa rolniczego w Polsce. Jednym z elementów niezbędnych do tego jest systematyczna ocena działania systemu doradztwa rolniczego oraz ocena zdolności do zaspokajania potrzeb rolników.

Po integracji Polski z Unią Europejską (1 maja 2004 roku) uległy zmianom warunki finansowania sektora rolniczego w Polsce, a w ślad za tym pojawiły się nowe wymagania dotyczące organizacji doradztwa rolniczego. Z jednej strony, zgodnie z dyrektywami UE, Polska musiała dostosować działalność istniejących instytucji doradztwa rolniczego do ogólnie obowiązujących reguł, z drugiej zaś pojawiło się zjawisko powstawania coraz większej liczby prywatnych biur doradztwa rolniczego. Dotychczasowe instytucje świadczące usługi doradcze zyskują więc konkurencję na rynku usług doradczych, rolnicy zaś większą paletę wyboru spośród instytucji i firm oferujących swoje usługi doradcze. Stwarza to konieczność zwrócenia większej uwagi na jak najlepsze zaspokajanie oczekiwań i potrzeb rolników oraz stałe poprawianie własnej oferty dla klientów. Z punktu widzenia usprawniania systemu doradztwa rolniczego niezmiernie ważne jest diagnozowanie stanu jego działania oraz systematyczna ocena poziomu świadczonych usług doradczych przez wszystkie instytucje działające na rynku.

Jednym z najważniejszych etapów zmian stało się wprowadzenie nowych zaleceń rozporządzeniem Komisji Europejskiej 1782 z 2003 roku zobowiązującym państwa członkowskie do wprowadzenia z dniem 1 stycznia 2007 roku systemu doradztwa rolniczego, który ma wspomagać realizację projektów w ramach Wspólnej Polityki Rolnej. Według założeń, w systemie tym mogą funkcjonować różne instytucje oraz firmy wspierające rolników, w tym także prywatne. W Polsce istnieje obecnie coraz większe zróżnicowanie na rynku usług doradczych. Największe tradycje oraz doświadczenie w działalności doradczej mają wojewódzkie ośrodki doradztwa rolniczego, będące państwową instytucją wspierającą rozwój wsi i rolnictwa. Równolegle, od wielu lat działa także tzw. branżowe doradztwo, realizowane przez firmy obsługujące rolnictwo, zwłaszcza sprzedające nawozy, środki ochrony roślin, nasiona czy maszyny dla rolnictwa. Tego typu doradztwo ma swoją specyfikę i jest najczęściej związane ze sprzedażą konkretnych środków do produkcji w połączeniu ze wsparciem doradczym dotyczącym wyboru najbardziej odpowiedniego produktu oraz właściwego zastosowania go w gospodarstwie po dokonaniu zakupu. W ostatnim okresie dynamicznie rozwija się także sektor prywatnych usług doradczych świadczonych przez wyspecjalizowane biura doradcze pobierające opłaty za świadczone usługi. Pojawiły się także możliwości komercyjnej działalności usługowej w państwowych jednostkach WODR, dzięki istniejącym regulacjom prawnym. Mamy więc do czynienia z coraz większą konkurencją na rynku usług doradczych w Polsce, co stwarza możliwości wyboru najlepszej oferty przez rolników oraz powinno motywować jednostki doradcze do podnoszenia poziomu swoich usług.

2. Rozwój doradztwa rolniczego w świetle integracji z Unią Europejską

Przemiany gospodarcze i społeczne w Polsce zostały znacznie przyspieszone przez proces integracji z Unią Europejską. Nowe uwarunkowania, związane z koniecznością dostosowania się do wymagań wspólnego rynku oraz przepisów regulujących funkcjonowanie różnych obszarów aktywności ekonomicznej, spowodowały reformowanie instytucji działających dotychczas w innych realiach. Największe nadzieje na przyspieszenie zmian wiązano z objęciem regulacjami Wspólnej Polityki Rolnej wsi i rolnictwa – sfery wymagającej znacznych nakładów finansowych dla dostosowania do standardów umożliwiających konkurowanie w ramach UE. Tempo przemian obszarów wiejskich jest uzależnione od wielu czynników, jednak zawsze zmiany te były skorelowane z troską o usprawnianie działalności doradczej, bez której trudno sobie wyobrazić unowocześnianie wsi i rolnictwa. Instytucją najdłużej działającą w tej sferze w Polsce są ośrodki doradztwa rolniczego, wydaje się więc naturalnym, że należy oczekiwać reformowa-

nia i dostosowywania do nowych wymagań przede wszystkim jednostek WODR w kraju. Oprócz WODR, na rynku usług doradczych funkcjonują inne firmy, jednak ich działalność jest w znacznym stopniu zdominowana przez sprzedaż konkretnych produktów, natomiast prywatne biura doradztwa, które powstały w ostatnim okresie nie doczekały się opracowań badawczych, które byłyby obecne w literaturze przedmiotu.

W ostatnich latach zmiany w Polsce następują niezwykle szybko. Integracja z Unią Europejską spowodowała konieczność dostosowywania się wszystkich sfer życia gospodarczego i społecznego do nowych warunków. Najbardziej oczekiwane zmiany jako efekt integracji nastąpiły na obszarach wiejskich, które w sposób wyraźny odbiegały rozwojem od standardów europejskich. Przemiany wsi i rolnictwa są wspierane dotychczas przez doradztwo świadczone w Polsce głównie przez państwowe jednostki doradztwa rolniczego. Jak wskazuje Matuszak [2003] także same ośrodki doradztwa rolniczego ewoluują wraz ze zmieniającymi się warunkami w otoczeniu. Zmiany te są zatem nieuniknione w okresie adaptacji do zadań związanych z przystąpieniem do UE. Ostatnia większa modyfikacja instytucji ODR miała miejsce na przełomie 2004 i 2005 roku. Nastąpiły też zapowiadane nowe rozwiązania organizacyjne od początku 2007 roku, które miały spowodować dostosowanie tej instytucji do wymagań stawianych systemom doradztwa rolniczego przez Unię Europejską [Kania 2006a, Matuszak 2005, Skórnicki 2005, Wiatrak 2006].

Ośrodki doradztwa rolniczego ewoluowały wraz z uwarunkowaniami otoczenia, w którym działają adaptując się do nowych zadań i wyzwań [Matuszak 2003]. Zmiany te w znacznym stopniu były spowodowane nowymi oczekiwaniami związanymi z członkostwem od 1 maja 2004 roku w UE i koniecznością dostosowania się do przepisów wspólnoty [Kania 2006, Matuszak 2005, Skórnicki 2005, Wiatrak 2006]. Jednym z nich było rozporządzenie Komisji Europejskiej 1782 z 2003 roku zobowiązujące państwa członkowskie do wprowadzenia z dniem 1 stycznia 2007 roku systemu doradztwa rolniczego [Kania 2006b; Skórnicki 2006]. Modyfikacje te wynikają także z nowych uwarunkowań finansowych, wśród których najważniejsze dotyczą zasad i finansowania Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2007-2013 [Kowalski 2006].

Państwowe doradztwo rolnicze w postaci sieci jednostek WODR było przez wiele lat największą i najbardziej sprawną instytucją świadczącą usługi doradcze. Jak wskazują Chyłek [1997] i Matuszak [2002] doradztwo państwowe odgrywało też główną rolę w dostosowaniu do integracji, wspierając rolników w przygotowywaniu wniosków o uzyskanie dopłat ze środków UE. Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej spowodowało wzrost oczekiwań środowisk rolniczych wymagających dalszej intensyfikacji pracy doradczej dla zaspokojenia ich potrzeb.

Intensyfikacja ta związana była przede wszystkim z doradztwem obejmującym dostosowanie działalności do warunków określonych wymogami UE oraz wsparciem pozwalającym na zagospodarowanie środków pomocowych [Wiatrak 2004]. W tym celu konieczne były zmiany prowadzące do powstania systemu doradztwa rolniczego, świadczonego przez różne instytucje, wzajemnie się uzupełniające i zróżnicowane pod względem finansowania [Wiatrak 2003]. W Polsce istnieje bowiem szereg podmiotów, które zajmują się świadczeniem różnych usług wspierających rolników, choć na odmiennych zasadach. Różnice są widoczne w programach i zasadach realizacji stosowanego wsparcia [Chyłek 1996]. Aby sprostać nowym wyzwaniom prowadzono w ośrodkach doradztwa rolniczego liczne szkolenia w celu przygotowania kadry doradców do nowych zadań [Matuszak 2003]. Zakres zadań dla doradztwa znacznie się powiększył wraz ze zmieniającą się polityką państwa oraz nowymi problemami jakie się pojawiły po wstąpieniu do UE. Następowały zmiany jakościowe w sposobie funkcjonowania doradztwa rolniczego oraz współpracy doradców z rolnikami [Matuszak 2002]. Dotyczyło to zwłaszcza realizacji podstawowych funkcji oraz najważniejszych zadań, jakie powinna podejmować kadra doradcza. Jak wskazuje Kujawiński [2003] należą do nich zadania: doradcze, oświatowe, informacyjne i upowszechnieniowe. Nowa sytuacja jaka pojawiła się po włączeniu Polski w struktury UE dotyczy więc zarówno wiejskich środowisk rolniczych jak też pracowników ośrodków wspierających swymi poradami rolników.

Po integracji Polski z Unią Europejską przemiany polskiego rolnictwa i konieczność dostosowania się do standardów światowej gospodarki rynkowej wytyczyły ośrodkom doradztwa rolniczego wiele nowych zadań [Matuszak 2005]. Z doświadczeń krajów o podobnej strukturze gospodarstw rolnych, które wcześniej przystępowały do UE, a także z doświadczeń polskich związanych z wdrażaniem pomocy przedakcesyjnej, wynikało, że rolnicy będą potrzebowali pomocy w przygotowaniu dokumentacji niezbędnej do skorzystania z pomocy finansowej na rozwój i modernizację gospodarstw, co w konsekwencji spowoduje oczekiwane przemiany restrukturyzacyjne w rolnictwie i rozwoju wsi [Wiatrak 2003]. Włączenie Polski do Unii Europejskiej narzuciło wzmożoną pracę kadry jednostek i firm doradztwa rolniczego. Dotyczy to głównie doradztwa obejmującego dostosowanie do warunków określonych wymogami UE, a także pozwala na zagospodarowanie środków finansowych w ramach Wspólnej Polityki Rolnej. Doradztwo dla rolników to głównie doradztwo rolnicze i rolno-środowiskowe, natomiast doradztwo dla ludzi zamieszkujących na wsi to doradztwo w zakresie wielofunkcyjnego zagospodarowania wsi, doradztwo socjalno-ekonomiczne i wiejsko-środowiskowe [Wiatrak 2004]. Jednak może się zdarzyć tak, że niewielkie zasoby kadrowe kadr doradztwa rolniczego nie pozwolą na podjęcie nowych zadań bez

redukcji aktualnie realizowanych kierunków działalności [Matuszak 2003]. By sprostać nowym zadaniom związanym z integracją Polski z Unią Europejską, kadry doradcze są zmuszone zintensyfikować kontakty z rolnikami, producentami oraz innymi odbiorcami usług doradczych. Doradcy muszą być wśród odbiorców swoich usług i wsłuchiwać się w ich potrzeby. WODR powinien posiadać dobrze przygotowaną kadrę specjalistów oraz wiarygodną informację z wielu ośrodków naukowych i informacyjnych, a także decyzyjnych [Chyłek 1997]. Obecnie już wiadomo, że zwiększone potrzeby doradcze spowodowały powstawanie prywatnych podmiotów udzielających takiego wsparcia rolnikom.

Po 1 maja 2004 roku znacznie zwiększyły się szanse na rozwój gospodarczy obszarów wiejskich, dzięki objęciu wsi i rolnictwa w Polsce wsparciem finansowanym ze środków UE. Rozwój lokalnych środowisk wiejskich jest obecnie uzależniony w znacznym stopniu od aktywności mieszkańców wsi, w tym zwłaszcza lokalnych władz samorządowych oraz rolników, w pozyskiwaniu zewnętrznych źródeł finansowania. Same środki finansowe jednak nie wystarczą do dokonania zmian w funkcjonowaniu obszarów wiejskich. Istotą planowanych działań powinno być przygotowanie do wprowadzenia zmiany mentalności w zachowaniach mieszkańców wsi, po to aby wdrażanie nowych technologii w gospodarstwach, rozwój przedsiębiorczości, motywowanie do samozatrudnienia, ochrona środowiska, służyły rozwojowi wsi [Potok 2006]. Jednak aby mogło to nastąpić musi być także odpowiednio przygotowany program wsparcia udzielanego przez ośrodki doradztwa rolniczego, który umożliwi poprawę bytu mieszkańcom oraz nie wpłynie negatywnie na środowisko przyrodnicze [Sass 2006]. Kluczowym zagadnieniem wydaje się wszakże nastawienie samych rolników do zmian oraz dostrzeganie nowych możliwości rozwoju wsi i rolnictwa oraz własnej pozycji po integracji z UE. Badania przeprowadzone przed integracją wskazywały na sceptyczne postawy wobec akcesji, zwłaszcza wśród mieszkańców wsi [Kotala 1999; Halamska 2000; Gutkowska, Kosicka 2001; Wieruszewska 2001; Pankowski 2002; Kłodziński, Fedyszak-Radziejowska 2003; Niemczyk 2001; Perepeczko 2004].

Doradztwo rolnicze nieustannie musi się zatem przystosowywać do zmieniających się uwarunkowań, stając w obliczu nowych wyzwań pojawiających się wraz z przemianami gospodarczymi i społecznymi obszarów wiejskich. Jest to proces długotrwały, który będzie przebiegał nieustannie, w miarę pojawiających się nowych potrzeb rolników, a także innych mieszkańców wsi korzystających z usług doradczych [Zawisza, Augustowska 2006]. Jednym z najważniejszych wydarzeń w ostatnich latach, zmieniających uwarunkowania pracy doradczej, była wszakże integracja z UE, która spowodowała powstanie nowej sytuacji dla funkcjonowania gospodarstw, a także dla działalności doradczej. Ustawa o jednostkach doradztwa rolniczego [Ustawa 2004] określiła jednocześnie na nowo zadania dla ośrodków

doradztwa rolniczego precyzując, które z nich mają być świadczone bezpłatnie, a równocześnie wprowadzając po raz pierwszy możliwość pobierania opłat za wybrane usługi. Zgodnie z Ustawą przedmiotem działania doradców i specjalistów są główne problemy zawodowe ich potencjalnych klientów tj. rolników i innych mieszkańców wsi. Problemom tym można nadać różnoraką hierarchię w zależności od przyjętych kryteriów i wspierać ich rozwiązywanie działaniami doradczymi, oświatowymi, informacyjnymi i upowszechnieniowymi [Kujawiński 2006]. Doradztwo rolnicze musi także sprostać wyzwaniom związanym z pojawiającymi się w Europie i na świecie nowymi trendami, jak globalizacja i liberalizacja rynków rolnych, ograniczanie wydatków budżetowych kierowanych na zadania doradcze oraz komercjalizacja usług doradczych [Kania 2007].

Jak wynika z zaprezentowanej literatury, integracja Polski z Unią Europejską spowodowała pojawienie się u rolników nowych problemów, a w ślad za tym powstały nowe potrzeby w zakresie doradztwa rolniczego. Doradcy, a także same ośrodki doradztwa rolniczego muszą podejmować niezbędne działania, aby sprostać rosnącym wymaganiom swoich klientów – rolników i innych mieszkańców wsi. Dla sprawnego funkcjonowania systemu doradztwa rolniczego niezbędne jest jednak stałe monitorowanie działalności instytucji i firm doradztwa rolniczego poprzez oceny dokonywane przez samych rolników. Procedura taka pozwala bowiem na bieżącą ocenę efektów przemian w doradztwie oraz umożliwia planowanie przyszłych modyfikacji systemu wsparcia doradczego.

3. Ewolucja instytucji doradztwa rolniczego w świetle potrzeb rolników

Potrzeby i oczekiwania rolników wobec kadr doradczych zmieniały się wraz ze zmianami otoczenia, w którym funkcjonowały gospodarstwa rolne. Na potrzeby wpływ miał zawsze: (1) poziom rozwoju gospodarstw, (2) profesjonalne przygotowanie rolników do gospodarowania, (3) otoczenie gospodarcze. Na każdym etapie rozwoju wsi i rolnictwa rola doradztwa była nieco inna, zmieniały się też fazy rozwoju doradztwa oraz potrzeby doradcze. Analizując współcześnie kolejne etapy rozwoju doradztwa rolniczego można dostrzec kilka głównych etapów rozwoju. W każdym z nich rola i zadania doradztwa były skierowane na aktualne w owym okresie oczekiwania i potrzeby środowisk rolniczych oraz główne priorytety rozwoju wsi i rolnictwa. U podstaw konstruowania programów działalności doradczej oraz samych struktur doradztwa leżały zawsze najpilniejsze zadania, jakie miały być wspierane poprzez doradztwo.

Profesjonalna działalność doradcza zapoczątkowana została w Polsce na początku XX wieku przez Centralne Towarzystwo Rolnicze (CTR), jednak wcześniej istniały różne formy upowszechniania wiedzy rolniczej, które nie miały instytu-

cjonalnej formy działalności doradczej. Praźródłem dzisiejszego doradztwa były oświatowe formy działalności wśród ludności wiejskiej realizowane poprzez działalność kółek rolniczych (KR), towarzystw rolniczych (TR), szkół elementarnych i rolniczych. Fundamentalne znaczenie dla budowania współczesnego doradztwa rolniczego miał okres agronomii społecznej dwudziestolecia międzywojennego, bowiem w tamtym okresie powstały niemal wszystkiej, znane do dzisiaj formy i metody pracy doradczej. Okres budowania systemu doradztwa rolniczego w powojennej Polsce rozpoczął się po roku 1956, jednak dopiero powołanie wojewódzkich ośrodków postępu rolniczego (WOPR) w 1975 roku, jako instytucji powstałej z przekształcenia rolniczych rejonowych zakładów doświadczalnych (RRZD), a zwłaszcza włączenie do kadry doradczej WOPR pracowników gminnej służby rolnej w 1981 roku, stanowiło poważny krok w stronę ustanowienia profesjonalnej instytucji doradczej w kraju. Współcześnie do najważniejszych przemian doszło w roku 1990, kiedy w miejsce WOPR utworzono ośrodki doradztwa rolniczego (ODR) w każdym województwie. Od roku 1990 nastąpiło wiele zmian w funkcjonowaniu instytucji doradztwa rolniczego, jednak dopiero od roku 2005 wydawało się, że niewiele brakuje do stworzenia jednolitego, krajowego systemu doradztwa rolniczego w Polsce. Działania te jednak zostały zaprzepaszczone brakiem zintegrowania Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie z siecią WODR w kraju jako jednostki nadrzędnej, sprawującej nadzór merytoryczny w systemie doradztwa rolniczego. Oddalono się od budowania krajowego systemu doradztwa rolniczego decyzją o przekazaniu od 1.08.2009 r. nadzoru nad WODR jednostkom samorządu terytorialnego województw (sejmikom oraz marszałkom województw). Takie rozwiązanie nie jest spotykane z żadnym rozwiniętym gospodarczo kraju i nie ma racjonalnego uzasadnienia. W perspektywie kilku lat może przyczynić się do zaniku systemu doradztwa rolniczego w kraju, bowiem dalsze przekształcenia WODR w poszczególnych województwach mogą przebiegać odmiennie, w zależności od wizji lokalnych władz samorządu terytorialnego. Najważniejsze etapy rozwoju doradztwa rolniczego w Polsce zaprezentowano na rysunku 1.

Rysunek 1

Ewolucja instytucji doradztwa rolniczego w Polsce

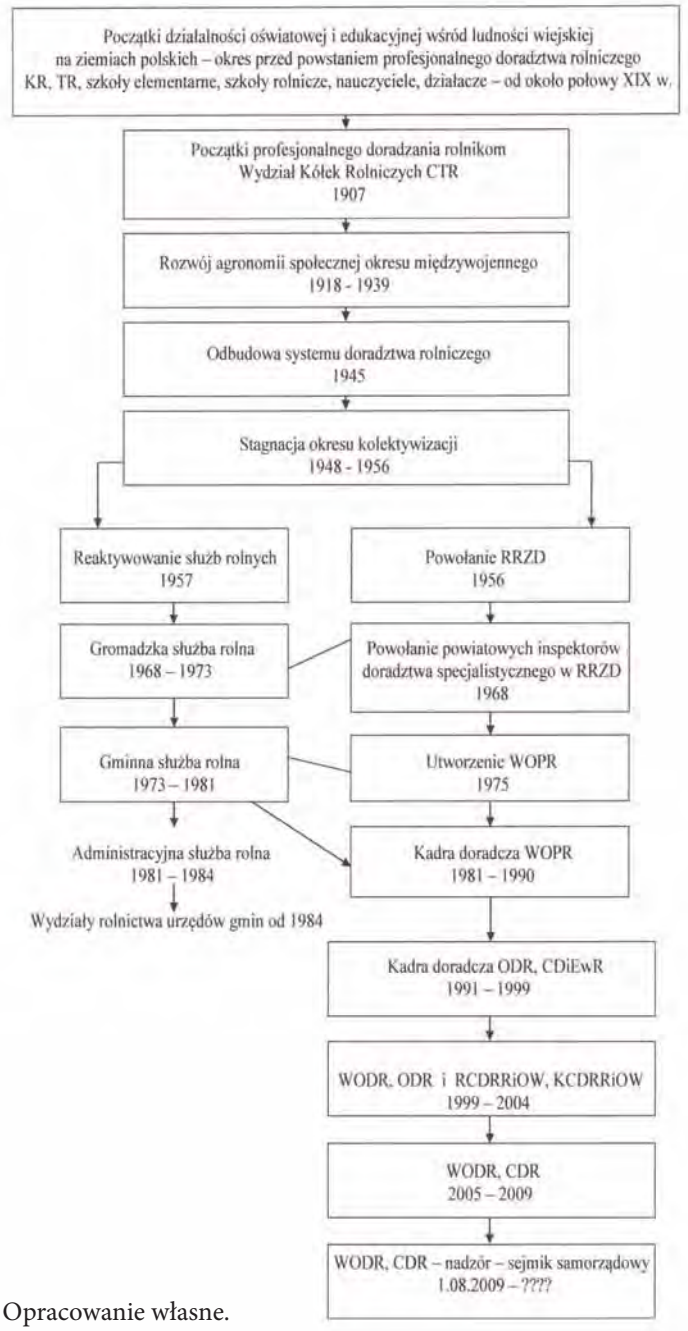

Źródło: Opracowanie własne.

Oceniając rozwój doradztwa rolniczego na przestrzeni wielu dziesięcioleci w Polsce, można określić 6 najważniejszych etapów rozwoju. W każdym z etapów stworzono rozwiązania mające spełniać podstawowe cele działalności doradczej. Miały one swoje uzasadnienie w przyczynach, dla których wybierano priorytetowe zadania do realizacji w programach wsparcia doradczego.

Główne etapy realizacji zadań doradczych i ewolucji doradztwa rolniczego to:

I etap: doradztwo jako wsparcie w edukacji i kształceniu rolników (cel: uzupełnianie wiedzy i wykształcenia rolników – przyczyna: niewystarczający poziom wykształcenia i wiedzy rolników) – XIX w.

II etap: budowanie fundamentów profesjonalnego doradztwa (cel: przygotowanie form i metod pracy doradczej – przyczyna: pomoc dla odbudowywanego i rozwijającego się rolnictwa) – lata 20. i 30 XX w.

III etap: doradztwo jako wsparcie dla administracji sterującej rolnictwem (cel: realizacja polityki rolnej poprzez kadry doradcze – przyczyna: wsparcie dla realizacji planów gospodarki centralnie sterowanej) – lata 50. i 60 XX w.

IV etap: doradztwo jako wsparcie dyfuzji innowacji rolniczych (cel: udostępnianie nowych rozwiązań rolnikom i unowocześnianie gospodarstw – przyczyna: szybki rozwój nauki, gwałtowny przyrost liczby innowacji, modernizacja rolnictwa – nowe wyzwania gospodarki centralnie sterowanej) – lata 70. i 80 XX w.

V etap: doradztwo jako wsparcie w gospodarce rynkowej (cel: pomoc w rozwiązywaniu problemów rolnikom funkcjonującym w nowym systemie gospodarki rynkowej – przyczyna: zmiana systemu gospodarki centralnie sterowanej na rynkową, perspektywa integracji z UE i przyjęcia rozwiązań WPR) – lata 90 XX wieku – do dzisiaj.

VI etap: doradztwo jako system profesjonalnego wsparcia rolników (cel: zaspakajanie oczekiwań i potrzeb rolników – przyczyna: wymagania UE, konieczność stworzenia jednolitego systemu doradztwa dla sprawnego wspierania rolników) – jesteśmy ciągle jeszcze u progu tego etapu: czy zostanie osiągnięty (doradztwo wydaje się być na rozdrożu)?

Obecnie dla prawidłowego rozwoju doradztwa rolniczego w Polsce potrzebne jest spełnienie kilku podstawowych wymagań, niezbędnych dla stworzenia racjonalnie funkcjonującego systemu doradztwa rolniczego, opartego na kontynuowaniu tradycji oraz wykorzystywaniu dotychczasowych doświadczeń:

- stworzenie jednolitego krajowego systemu doradztwa rolniczego (KSDR) opartego na WODR oraz CDR jako jednostki wiodącej (WODR powinny podlegać bezpośrednio CDR),
- ustabilizowanie struktur organizacyjnych doradztwa rolniczego,

- zaprzestanie modyfikacji struktur doradczych w zakresie podległości służbowej,
- zapewnienie ciągłości rozwoju, co umożliwi prawidłową ewolucję struktur doradztwa rolniczego w następnych latach,
- oparcie dalszego rozwoju na tradycji i dotychczasowych osiągnięciach (został stworzony model państwowego doradztwa rolniczego, które powinno ewoluować w kierunku stopniowej komercjalizacji usług).

Doradztwo rolnicze powinno zostać skonstruowane w instytucjonalnych strukturach krajowego systemu doradztwa rolniczego w sposób przemyślany, logiczny i racjonalny. Przede wszystkim doradztwo rolnicze powinno być:

– niezależnym systemem wparcia profesjonalnego dla rolników (niezależnym od zmiennej koniunktury w instytucjach władzy administracyjnej na różnych poziomach),
– organizacją doradczą o statusie państwowym i o jednolitych strukturach krajowych,
– uczestnikiem otwartego rynku usług doradczych i konkurować z innymi instytucjami o środki finansowe na swoją działalność (UE, krajowe, regionalne i inne),
– organizacją składającą się z instytucji WODR posiadających osobowość prawną,
– organizacją oferującą pakiety usług bezpłatnych (finansowanych przez zleceniodawców programów doradczych, w tym: UE, krajowych, regionalnych, instytucjonalnych i innych),
– organizacją oferującą pakiety usług odpłatnych (finansowanych przez samych rolników, jako klientów organizacji doradczej),
– organizacją współpracującą z innymi instytucjami działającymi na rzecz rozwoju wsi i rolnictwa na zasadach wzajemnych korzyści (bez podporządkowania służbowego).

Współcześnie wojewódzkie ośrodki doradztwa rolniczego (WODR) wydają się najlepszą alternatywą dla budowania krajowego systemu doradztwa rolniczego, bowiem są:

– organizacją doradczą będącą spadkobiercą rozwoju i ewolucji doradztwa rolniczego w kraju od praźródeł funkcjonowania – WODR jest więc nośnikiem wypracowanych przez wiele dziesięcioleci form organizacyjnych oraz sposobów wsparcia doradczego dla rolników,
– instytucją mającą ugruntowaną pozycję w środowiskach wiejskich oraz wśród rolników dysponujących gospodarstwami o rozwojowym potencjale,
– organizacją doradczą, w oparciu o którą można najskuteczniej budować dalszy rozwój doradztwa rolniczego w Polsce,

– organizacją doradczą, która posiada największy potencjał i doświadczenie we wspieraniu przemian wsi i rolnictwa w kraju,
– instytucją cieszącą się znacznym zaufaniem wśród rolników oraz posiadającą wysokie oceny w zakresie kompetencji w zakresie wsparcia doradczego w kraju,
– instytucją, której dorobku i osiągnięć nie można zaprzepaścić nieroztropnymi decyzjami zmieniającymi jej usytuowanie w strukturach krajowych, regionalnych i lokalnych.

Obecnie trudno zdiagnozować funkcjonowanie doradztwa rolniczego w Polsce, które jest w okresie ciągłych przemian. Zmieniono usytuowanie WODR na szczeblu wojewódzkim, niełatwo jest też zidentyfikować faktyczne miejsce prywatnych biur na rynku usług doradczych, bowiem ten segment działalności doradczej zaczyna się dosyć szybko rozwijać, zwłaszcza po integracji z Unią Europejską. W zasadzie dominującym zadaniem tych firm jest wsparcie w przygotowywaniu wniosków o dofinansowanie ze środków UE, ale nie tylko rolników, którzy nie są jedynymi klientami. Usługi prywatnych biur doradztwa są kierowane do różnych instytucji i firm związanych z wsią i rolnictwem. Nie sposób ocenić udział poszczególnych instytucji oraz firm doradczych w przygotowywaniu wniosków, bowiem jak wynika z badań ARiMR nie prowadzi takiej ewidencji, a w składanej dokumentacji nie ma obowiązku podawania informacji kto sporządzał lub pomagał wypełnić wniosek. W związku z tym nie można precyzyjnie oszacować ani udziału poszczególnych firm, ani też nie są uprawnione jednoznaczne wnioski o poziomie wsparcia udzielanego przez różne instytucje doradcze na podstawie jakości wypełnionych wniosków. Istnieje jednak wyraźna tendencja do komercjalizacji usług doradczych, o czym świadczy rosnące zainteresowanie korzystaniem z odpłatnych usług prywatnych biur doradztwa rolniczego oraz wprowadzaniem odpłatności za wybrane usługi państwowych jednostek WODR. Zwłaszcza w ostatnim okresie stale powiększała się liczba prywatnych biur doradczych oraz rolników korzystających z ich usług. Populacja klientów WODR ulega więc systematycznemu zmniejszaniu się, zwłaszcza w zakresie usług związanych z przygotowywaniem dokumentacji służącej pozyskiwaniu środków finansowych w ramach programów WPR UE. Zjawisko to może wszakże mieć charakter przejściowy, bowiem po wyczerpaniu się funduszy Unii Europejskiej, oferowanych w ramach perspektywy finansowej 2007-2013, zainteresowanie usługami prywatnych biur doradztwa może znacznie się zmniejszyć.

4. Podsumowanie

Za najważniejszą i korzystną zmianę w ostatnim okresie można uznać reformę doradztwa, która nastąpiła z początkiem 2005 roku. Niestety niefortunnym rozwiązaniem było podporządkowanie WODR na poziomie województw samorządowi terytorialnemu (nadzór od 1 sierpnia 2009 roku sprawują marszałkowie województw i sejmiki samorządowe). Takie rozwiązanie jest niespotykane w innych krajach i nielogiczne z punktu widzenia racjonalnego zarządzania doradztwem. Zwykle o kierunkach działalności decyduje jednostka, która finansuje działalność, a środki finansowe na funkcjonowanie są kierowane w znacznej części jeszcze przez MRiRW, które oddało rolę nadzorowania działalności doradczej urzędom marszałkowskim. Trudno doszukać się w takim rozwiązaniu racjonalności – znacznie bardziej logicznym było poprzednie usytuowanie WODR, jako instytucji podlegającej wojewodzie, który jest przedstawicielem władz administracji centralnej, w tym także MRiRW. Wydaje się jednak, że najkorzystniejszym rozwiązaniem byłoby stworzenie systemu doradztwa rolniczego, jako struktury niezależnej od administracji i utworzenie jednostki nadrzędnej w Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, jako ośrodka nadzorującego bezpośrednio funkcjonowanie całego systemu wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego. Takie rozwiązanie pozwoliłoby uniknąć oddziaływania różnych interesów jednostek mających wpływ na działalność WODR w poszczególnych województwach kraju.

Reasumując należy stwierdzić, że doradztwo rolnicze ewoluuje wraz ze zmieniającymi się potrzebami środowisk rolniczych w kraju. Należy mieć nadzieję, że dalszy rozwój doradztwa rolniczego przyczyni się do coraz bardziej sprawnej obsługi klientów, umożliwiając zaspokajanie najważniejszych potrzeb rolników. Obecnie trudno jednak mówić o istnieniu systemu doradztwa rolniczego, bowiem Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie nie pełni roli jednostki nadrzędnej i nadzorującej działalność WODR, wykonując jedynie funkcje szkoleniowe i będąc ośrodkiem certyfikującym. Doradztwo rolnicze w Polsce jest w rzeczywistości, w wymiarze instytucjonalnym, zbiorem autonomicznych 16 WODR na terenie kraju, nadzorowanym odrębnie przez władze samorządu terytorialnego każdego województwa. Stwarza to niebezpieczeństwo zaniku jednolitego, krajowego systemu doradztwa rolniczego w Polsce i ewolucji w kierunku niezależnych ośrodków doradztwa rolniczego, o strukturze i podległości merytorycznej odmiennej w różnych województwach. Nie jest to korzystny kierunek rozwoju, mogący doprowadzić do zagubienia wielu osiągnieć rozwoju doradztwa rolniczego w Polsce, a efekty budowania systemu doradztwa rolniczego przez wiele dziesięcioleci mogą zostać zniweczone.

LITERATURA

1. Chyłek E. K., (1996): Ocena funkcjonowania systemu doradztwa rolniczego w Polsce. Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych nr 433, ss. 263-280.
2. Chyłek E. K., (1997): Zadania doradztwa rolniczego w kontekście zrzeszania się Polski z Unią Europejską. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 3, ss. 16-23.
3. Gutkowska K., Kosicka M., (2001): Socjoekonomiczne uwarunkowania postaw mieszkańców wsi wobec integracji z Unią Europejską. Wieś i Rolnictwo, nr 2, ss. 161-171.
4. Halamska M., (2000): Wiejskie społeczności lokalne w Polsce a problem integracji europejskiej. Wieś i Rolnictwo, nr 4, ss. 42-53.
5. Kania J., (2006a): Przyszłość doradztwa rolniczego w Polsce. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 1, ss. 63-74.
6. Kania J., (2006b): Znaczenie doradztwa w rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. [W:] Miejsce doradztwa we wspieraniu rozwoju rolnictwa i wsi na Kujawach i Pomorzu. Materiały konferencyjne. Minikowo, ss. 22-35.
7. Kania J., (2007): Doradztwo rolnicze w Polsce w świetle potrzeb i doświadczeń zagranicznych. Rozprawy, z.318, Wydawnictwo AR, Kraków, ss. 201.
8. Kłodziński M., Fedyszak-Radziejowska B., (2003): Dylematy polskiej wsi i polskiego rolnictwa w procesie integracji z Unią Europejską. Wieś i Rolnictwo, nr 1, ss. 75-84.
9. Kotala A., (1999): Postawy i opinie wobec integracji Polski z Unią Europejską. Postępy Nauk Rolniczych, nr 4, ss. 75-87.
10. Kowalski A., (2006): Zmiany Wspólnej Polityki Rolnej i polityki rozwoju obszarów wiejskich - konsekwencje dla Polski. [W:] Miejsce doradztwa we wspieraniu rozwoju rolnictwa i wsi na Kujawach i Pomorzu. Materiały konferencyjne. Minikowo, ss. 22-35.
11. Kujawiński W., (2003): Nowy zawód – doradca rolniczy. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 1/2, ss. 15-27.
12. Kujawiński W., (2006): Planowanie działalności WODR, Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, Poznań.
13. Matuszak E., (2002): Doradztwo rolnicze w kontekście integracji z Unią Europejską. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 3/4, ss. 17-23.
14. Matuszak E., (2003): Przygotowanie kadr doradczych do nowych zadań po akcesji z UE" Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 4, ss. 39-53.
15. Matuszak E., (2005): Doradztwo rolnicze po zmianach – wybrane aspekty. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 4, ss. 14-25.
16. Niemczyk A., (2001): Szanse i zagrożenia polskiego rolnictwa w świetle integracji z Unią Europejską. Wieś i Rolnictwo, nr 3, ss. 87-99.
17. Pankowski K., (2002): Proces integracji w opinii mieszkańców wsi. [W:] Mieszkańcy wsi o integracji europejskiej: opinie, wiedza, poinformowanie. Kolarska-Bobińska L. / red./, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa, ss. 37-59.
18. Perepeczko B., (2004): Obawy o stan rolnictwa po akcesji w świadomości społecznej Polaków. Wieś i Rolnictwo, nr 2, ss. 134-141.
19. Potok A., (2006): Przyszłość doradztwa rolniczego w Polsce. [W:] Ocena funkcjonowania doradztwa rolniczego w Polsce oraz kierunki jego rozwoju w świetle przepisów Unii Europejskiej. Materiały konferencyjne. MRiRW, Warszawa.
20. Rocznik Statystyczny GUS, Warszawa 1998.

21. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 23 grudnia 2004 r. w sprawie nazw i siedzib oraz ramowego statutu wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego (Dz. U. Nr 285, poz. 2866).
22. Sass R., (2006): Zadania Ośrodka Doradztwa Rolniczego na przykładzie K-PODR Minikowo. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 1, ss. 25-38.
23. Skórnicki H., (2005): Doradztwo rolnicze w świetle reformy Wspólnej Polityki Rolnej. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 4, ss. 7-13.
24. Skórnicki H., (2006): Doradztwo rolnicze w świetle reformy Wspólnej Polityki Rolnej. [W:] Miejsce doradztwa we wspieraniu rozwoju rolnictwa i wsi na Kujawach i Pomorzu. Materiały konferencyjne. Minikowo, ss. 36-42.
25. Ustawa z dnia 22 października 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego (Dz. U. Nr 251, poz. 2507).
26. Wiatrak A.P., (2003): Charakterystyka, ocena i kierunki doskonalenia doradztwa rolniczego w Polsce. Wieś i Rolnictwo, nr 3/4, ss. 20-33.
27. Wiatrak A.P., (2003): Kierunki pomocy w rozwoju działań przedsiębiorczych w środowisku wiejskim. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 4, ss. 19-30.
28. Wiatrak A.P., (2004): Doradztwo rolnicze i doradztwo w zakresie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w procesie integracji europejskiej. Wieś i Rolnictwo, nr 2, ss. 142-153.
29. Wiatrak A.P., (2006): Wizja i misja doradztwa rolniczego jako wyznaczniki struktury organizacyjnej jednostek doradczych. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 1, ss. 39-49.
30. Wieruszewska M., (2001): Problem barier świadomościowych na wsi wobec integracji Polski z UE. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 1, ss. 46-52.
31. Zawisza S., (1999):. Doradztwo rolnicze: między przeszłością a teraźniejszością. [W:] Doradztwo rolnicze w okresie przygotowawczym do integracji z Unią Europejską. Materiały konferencji naukowej. Poświętne 1999, ss. 377-391.
32. Zawisza S., Augustowska E., (2006): Wpływ integracji z Unią Europejską na funkcjonowanie doradztwa rolniczego na przykładzie Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Bratoszewicach. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 1, ss. 96-110.

SŁAWOMIR ZAWISZA

PRZEMIANY SYSTEMU DORADZTWA ROLNICZEGO W POLSCE W ŚWIETLE POTRZEB DORADCZYCH MIESZKAŃCÓW WSI

Słowa kluczowe: *rolnictwo, przemiany, doradztwo rolnicze, ośrodki doradztwa rolniczego, potrzeby doradcze*

STRESZCZENIE

W artykule zaprezentowano ewolucję struktur instytucjonalnych doradztwa rolniczego w Polsce. Zmiany organizacyjne w doradztwie rolniczym następowały wraz ze zmieniającymi się potrzebami mieszkańców z modernizujących się środowisk wiejskich. Przeprowadzone analizy wskazują, że w kraju ukształtował się przez wiele ostatnich dziesięcioleci

państwowy system doradztwa rolniczego. Jego początki sięgają działalności oświatowej prowadzonej w XIX wieku, a pierwsze instytucjonalne formy organizacyjne doradztwa pojawiły się na początku XX wieku. Do najważniejszych przemian należy zaliczyć reformy z lat 1990 i 2005. Niefortunnym rozwiązaniem było przekazanie w 2009 roku nadzoru nad WODR sejmikom samorządowym i marszałkom województw, bowiem takie rozwiązanie nie jest spotykane w innych krajach.

SŁAWOMIR ZAWISZA

TRANSFORMATIONS OF AGRIULTURAL COUNSELING IN POLAND IN VIEW OF COUNSELING NEEDS OF RURAL AREAS INHABITANTS

Key words: *agriculture, transformation, agricultural counseling, Agricultural Advising Centers, counseling needs*

SUMMARY

In this article the evolution of agricultural counseling institutional structures has been presented. Organizational changes in agricultural counseling came along with the needs of developing rural environments. The carried out analyses show that, the system of agricultural counseling has been established in Poland for the many last decades. It originated from educational activities which started in the XIX century, and its institutional forms appeared at the beginning of the XX century. The most important transformations were the reforms carried put in the years 1990 and 2005.Taking over the supervision over Agricultural Advising Centers by the local Seymiks and Marshals was not a good solution as this solution is found to be uncommon in other countries.

e-mail: zawisza@utp.edu.pl

WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI
Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie
Oddział w Poznaniu

ZADANIA PUBLICZNEJ INSTYTUCJI DORADZTWA ROLNICZEGO W POLSCE

1. Wstęp

Wg stanu na dzień 1.10.2012 r. publiczną instytucję doradztwa rolniczego w Polsce tworzy 16 wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego (WODR). Ośrodki te są samorządowymi wojewódzkimi osobami prawnymi, które zgodnie ze znowelizowaną Ustawą z dnia 22 października 2004 r. „o jednostkach doradztwa rolniczego" [Dz. U. nr 251, poz. 2507, 2004][1] swoją aktywność podejmować mają w obszarze realizacji zdań niekomercyjnych, nastawionych na intencjonalne oddziaływanie pracowników merytorycznych WODR (zatrudnionych na stanowisku doradcy rolniczego czy specjalisty branżowego) na osobowość rolników i innych mieszkańców obszarów wiejskich a także określonych zadań komercyjnych, w tym związanych z realizacją obu filarów Wspólnej Polityki Rolnej (WPR)[2] i dotyczących pomocy finansowej dla jej beneficjentów.

[1] Ostatnią z tych nowelizacji (weszła w życie 1.07.2009 r.) wprowadza Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. *o zmianie niektórych ustaw w związku ze zmianami w organizacji i podziale zadań administracji publicznej w województwie*. Ustawa ta podporządkowuje wojewódzkie ośrodki doradztwa rolniczego samorządowi województwa, jako samorządowe wojewódzkie osoby prawne. Stanowi też, że właściwym organem w zakresie tworzenia, przekształcania i likwidacji wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego jest sejmik województwa, a w zakresie powoływania dyrektora wojewódzkiego ośrodka i powoływaniu składu Rady Społecznej Doradztwa Rolniczego zarząd województwa. Wreszcie zaś - że zarząd województwa może w drodze porozumienia przekazać prowadzenie wojewódzkiego ośrodka doradztwa rolniczego samorządowi rolniczemu, tj. właściwej miejscowo izbie rolniczej [Dz. U. Nr 92, poz. 753].

[2] Wspólna Polityka Rolna, będąca jedną z najważniejszych polityk wspólnotowych, określa zasady jednolitego funkcjonowania, ochrony i wspierania sektora rolnego w krajach członkowskich Unii Europejskiej. Działania podejmowane w ramach realizacji WPR można podzielić na dwa filary. Filar 1 zawiera instrumenty z zakresu polityki rynkowo-cenowej zapewniające stabilizację rynku, podnoszenie produktywności i utrzymanie odpowiedniego poziomu dochodów rolników (tj. dopłaty bezpośrednie, finansowanie działań interwencyjnych na rynku i jego zewnętrznej ochrony). Filar 2 zawiera instrumenty z zakresu polityki strukturalnej, mające na celu wyrównywanie warunków rozwoju i zapewnienie odpowiedniego poziomu życia mieszkańcom obszarów wiejskich (np. renty strukturalne, wsparcie gospodarstw niskotowarowych, wspieranie przedsięwzięć rolno-środowiskowych, wsparcie obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania).

Zgodnie z reformą Wspólnej Polityki Rolnej Polska zobowiązana została do utworzenia „systemu doradztwa dla rolników w zakresie zarządzania gruntami i gospodarstwem" zwanego „systemem doradztwa rolniczego". W rozporządzeniu Rady (WE) z dnia 19 stycznia 2009 r. *ustanawiającego wspólne zasady dla systemów wsparcia bezpośredniego dla rolników …* znajduje się zapis, że system ten ma być „prowadzony przez jeden lub większą liczbę wyznaczonych organów lub przez podmioty prywatne" oraz „pomóc rolnikom w kształtowaniu świadomości na temat przepływów materiałowych i procesów przebiegających w gospodarstwie dotyczących środowiska, bezpieczeństwa żywności, zdrowia i dobrostanu zwierząt, bez wpływania w jakikolwiek sposób na ich obowiązki i odpowiedzialność w zakresie przestrzegania tych standardów" [Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej L 30/16 z 31.01.2009 r.].

Dla wykonywania zadań związanych z wprowadzaniem instrumentów WPR w naszym kraju utworzono strukturę składającą się z istniejących dotąd 16 wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego (obciążonych dodatkowo odpowiednimi, nowymi zadaniami) oraz większej liczby podmiotów prywatnych, które uzyskały akredytację[3] ministra właściwego do spraw rozwoju wsi" [Ustawa z dnia 7 marca 2007 r. *o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich*. Dz. U. Nr 64, poz. 427, ze zm.]

To głownie ta zmiana doprowadziła do powstania w wojewódzkich ośrodkach doradztwa rolniczego (WODR) dzisiejszej sytuacji, która wg opinii większości ich pracowników, a także autora przedmiotowej pracy, wymaga natychmiastowej poprawy.

2. Stan dzisiejszy

Wszystkie zapisane w przywoływanej wcześniej Ustawie niekomercyjne zadania WODR wypełniają obszar 4 rodzajów działalności podejmowanych przez te organizacje, tj. działalności doradczej, kształceniowej, informacyjnej i upowszechnieniowej.

Należy tu przypomnieć, że w odniesieniu do publicznej rolniczej organizacji doradczej:

- **działalność doradcza** (doradztwo rolnicze, wsparcie doradcze rolników ze strony doradców rolniczych), pozwala rolnikom-producentom stać się

[3] Udzielanie akredytacji reguluje rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 7 maja 2008 r. *w sprawie akredytacji podmiotów świadczących usługi doradcze w ramach działania „Korzystanie z usług doradczych przez rolników i posiadaczy lasów" objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013* [Dz. U. Nr 89, poz. 546].

przedsiębiorcami rolnymi, a przez to tak zarządzać posiadanymi gospodarstwami, aby generowały środki pozwalające ich właścicielom osiągnąć pożądaną jakość życia.

A zatem rolnicy oczekujący ze strony doradców rolniczych wsparcia doradczego to osoby odpowiednio umotywowane i obdarzone wystarczającym potencjałem rozwojowym oraz świadome tego, iż ich kompetencje zawodowe są niewystarczające względem wyzwań współczesnej rzeczywistości,

- **działalność kształceniowa** (wsparcie kształceniowe) publicznej rolniczej organizacji doradczej to świadome świadczenie rolnikom - klientom publicznej rolniczej organizacji doradczej różnych form kształcenia, w ramach procesów doskonalenia lub szkolenia zawodowego, będące odpowiedzią na ich potrzeby i aspiracje intelektualne.

  Działalność kształceniowa odnosi do tej samej grupy rolników (tj. do rolników-producentów) i ma podobny cel[4], ale różni ją od wsparcia doradczego inny sposób jego osiągnięcia[5],
- **działalność informacyjna** jest zespołem czynności związanych z udostępnianiem informacji potrzebnych rolnikom - przedsiębiorcom w ich pracy we własnym gospodarstwie rolnym i spełniających możliwie najwyższe parametry jakościowe. Udostępnianie to odbywa się albo z inicjatywy informowanego rolnika albo informatora (doradcę rolniczego czy specjalistę branżowego) oraz może być poprzedzone jedną lub kilkoma innymi wcześniejszymi fazami procesu informacyjnego, tj. fazą tworzenia, gromadzenia, przechowywania, przekazywania i/lub przetwarzania informacji. Celem tej działalności powinno być udostępnianie informacji odpowiadającej potrzebom rolników-przedsiębiorców i wykorzystywanej przez nich dla sprawnego funkcjonowania we własnych gospodarstwach rolnych,
- **działalność upowszechnieniowa**, to sterowany przez publiczną rolniczą organizację doradczą przekaz innowacji od źródła ich powstania do miejsca pełnego ich zastosowania w gospodarstwach rolników-przedsiębiorców.

[4] Jej celem powinno być intencjonalne wspomaganie rolnika w jego rozwoju zawodowym poprzez udostępnianie potrzebnych mu wiadomości i wyrabianie pożądanych umiejętności i przygotowujące go do samokształcenia. To właśnie zdolność do samokształcenia jest podstawową kompetencją przedsiębiorcy rolnego.

[5] Edukacja na przedsiębiorcę rolnego w doradztwie rolniczym przebiega podczas jednego wspólnego rozwiazywania przez rolnika (lub grupę celowej rolników) i doradcę rolniczego posiadanego przez rolnika (lub każdego rolnika z tej grupy) ważnego problemu zawodowego. Natomiast wsparcie kształceniowe, przysposabiające w swym celu ogólnym zainteresowanych rolników do zachowań przedsiębiorczych, jest działaniem wieloetapowym, na które to etapy składają się różne formy kształcenia, pozwalające osiągnąć założone szczegółowe cele kształcenia, a realizowane w różnym czasie i nierzadko przy współudziale różnych nauczycieli (doradców rolniczych, specjalistów branżowych).

Jej celem powinno być intencjonalne wspieranie rolników-przedsiębiorców w podejmowanych przez nich wysiłkach na rzecz modernizacji posiadanych gospodarstw poprzez udostępnianie im informacji o innowacjach i wiedzy niezbędnej do sprawnego ich wprowadzania i użytkowania.

Aktualnie realizacja wszystkich zadań występujących w ramach czterech wymienionych wcześniej niekomercyjnych działalności jest mocno ograniczona. Powodem tego są przede wszystkim trudności finansowe z jakimi muszą się zmagać WODR, spowodowane niskim poziomem dotacji celowej z budżetu państwa[6], która np. wg planu finansowego Wielkopolskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego na rok 2012 stanowiła już tylko 59% wszystkich jego przychodów[7] (Rysunek 1).

Ponieważ na rynku usług komercyjnych konkurencja ze strony podmiotów prywatnych (nie zawsze uczciwa) jest coraz silniejsza, to - przy dosyć stabilnej grupie usługobiorców - w większości wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego przychody ze świadczenia tych usług są na tyle skromnie, że w połączeniu z dotacją celową nie pozwalają razem zapewnić właściwego stopnia realizacji pozostałych zadań (niekomercyjnych) oraz odpowiedniego poziomu wynagradzania pracowników. Ograniczenia w realizacji zadań niekomercyjnych są szczególnie widoczne w przypadku tych, które wymagają bezpośredniej interakcji pracowników merytorycznych WODR (zatrudnionych na stanowisku doradcy rolniczego czy specjalisty branżowego) z rolnikiem w jego gospodarstwie, a przez to obciążone są kosztami delegacji pracowniczej. Np. wg planu finansowego Wielkopolskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego na rok 2012 udział wynagrodzeń i nakładów na ubezpieczenia społeczne oraz inne świadczenia na rzecz pracowników w strukturze kosztów tego ośrodka wynosić ma już 77% (Rysunek 2).

[6] Stosownie do art. 11 ust. 2 ustawy z dnia 22 października 2004 r. *o jednostkach doradztwa rolniczego* [Dz. U. Nr 251, poz. 2507 ze zm.] jednostki doradztwa rolniczego otrzymują z budżetu państwa dotacje celowe na wykonywanie zadań z zakresu doradztwa rolniczego, w tym m.in. na wynagrodzenia dla pracowników i utrzymanie jednostek.

[7] Składają się na nią:
- dotacja celowa,
- środki otrzymane od JSFP, tj. jednostek zaliczanych do sektora finansów publicznych np. za przedsięwzięcia, realizowane ze środków Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
- środki otrzymane z Unii Europejskiej (zaplanowane na podstawie umów podpisywanych corocznie na realizację zadania „Polski FADN" oraz projektów złożonych do Fundacji Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA),
- przychody finansowe obejmujące w głównej mierze odsetki od środków zdeponowanych na rachunku progresywnym oraz różnice kursowe,
- przychody z działalności gospodarczej, w tym za świadczone odpłatnie rolnikom usługi.
- pozostałe przychody operacyjne (zaplanowane przy uwzględnieniu dopłat bezpośrednich oraz oszacowaniu na rok 2012 wartości przychodów współmiernych do amortyzacji rozliczanej w czasie).

Rysunek 1

Struktura przychodów WODR w Poznaniu w 2012 roku

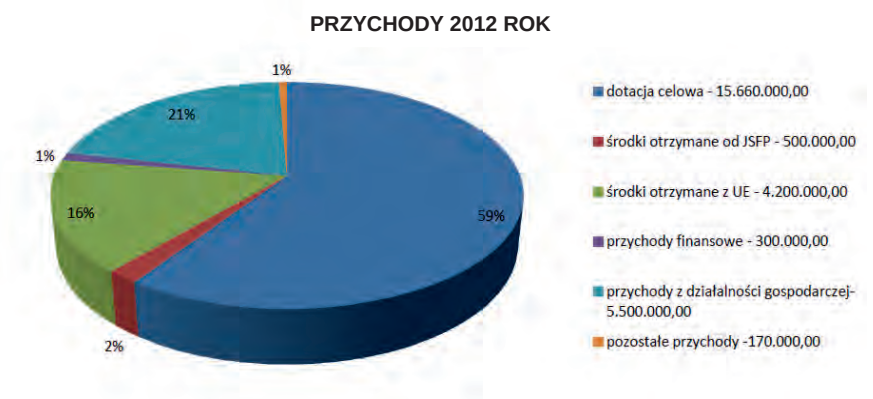

Źródło: Plan finansowy WODR w Poznaniu na 2012 rok, Poznań 2011.

Rysunek 2

Struktura kosztów WODR w Poznaniu w 2012 roku

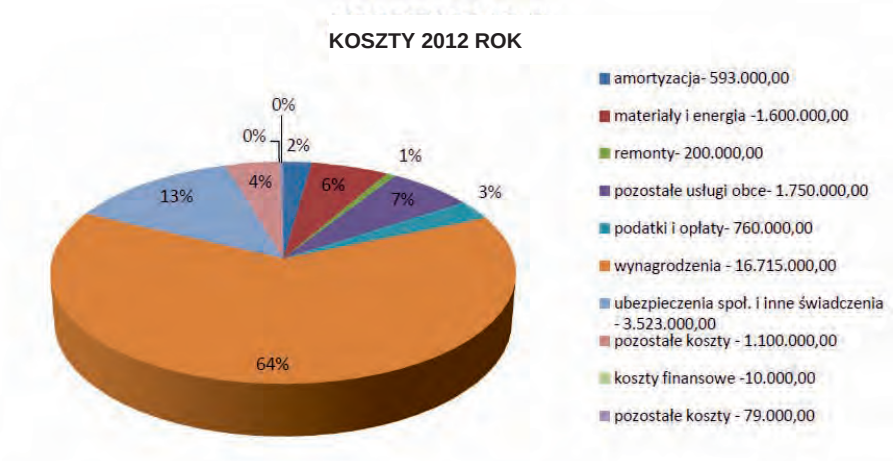

Źródło: Plan finansowy WODR w Poznaniu na 2012 rok, Poznań 2011.

Jak wspomniano na wstępie obowiązująca obecnie ustawa „o jednostkach doradztwa rolniczego" umożliwia wojewódzkim ośrodkom doradztwa rolniczego podejmowanie również szeregu zadań komercyjnych, w tym związanych z realizacją obu filarów WPR, a dotyczących pomocy finansowej dla jej beneficjentów.

Ściślej Art. 4. przedmiotowej ustawy wnosi, że jednostki te mogą odpłatnie wykonywać usługi, w szczególności w zakresie:

- prowadzenia:
  - ksiąg rachunkowych i dokumentacji niezbędnej w rachunkowości w gospodarstwach rolnych[8],
  - promocji gospodarstw rolnych, w szczególności agroturystycznych lub ekologicznych[9],
  - kursów przygotowujących do uzyskania tytułów kwalifikacyjnych w zawodach przydatnych do prowadzenia działalności rolniczej[10],
  - działalności wydawniczej, poligraficznej[11], laboratoryjnej, hotelarskiej i gastronomicznej,
  - form kształcenia niezwiązanych z realizacją zadań wymienionych w ust. 1 i 2 tej ustawy zadań niekomercyjnych[12],
  - gospodarki pasiecznej;
- udostępniania pomieszczeń i innych składników majątkowych;
- organizacji targów, wystaw, pokazów, konferencji i innych przedsięwzięć upowszechniających wiedzę rolniczą, nowe technologie produkcji i promujących produkty i wyroby przetwórstwa rolno-spożywczego[13];
- sporządzania[14]:
  - opracowań oceny możliwości inwestycyjnych gospodarstw rolnych,
  - analiz i opracowań ekonomicznych, finansowych i technologicznych,
  - oceny użyteczności maszyn rolniczych,
  - planów nawozowych lub planów przechowalnictwa nawozów naturalnych,
  - planów rolno-środowiskowych,
  - planów przestawienia gospodarstwa rolnego na produkcję metodami ekologicznymi lub planów produkcji w gospodarstwach ekologicznych;
- wypełniania wniosków lub innych dokumentów niezbędnych do ubiegania się o przyznanie pomocy finansowanej lub współfinansowanej ze środków pochodzących z funduszy Unii Europejskiej lub innych instytucji krajowych i zagranicznych;
- objętym pomocą finansową przyznawaną na podstawie przepisów o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Fun-

[8] Usługi te wchodzą w skład działań informacyjnych.

[9] … działań upowszechnieniowych.

[10] … działań kształceniowych.

[11] … działań informacyjnych.

[12] … działań kształceniowych.

[13] … działań upowszechnieniowych.

[14] … działań informacyjnych.

duszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich, w tym usługi w zakresie, o którym mowa w art. 24 ust. 1 rozporządzenia Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. [Dz. Urz. UE L 277 z 21.10.2005, str. 1].

Należy zauważyć, że w grupie zadań komercyjnych wymienionych w przywoływanej ustawie znajdują się też i takie, które zdaniem nie tylko autora[15] należy kwalifikować do przynależnych działaniom kształceniowym, informacyjnym i upowszechnieniowym.

Wprowadzenie zapisu co do możliwości podejmowana przez WODR działalności komercyjnej w pierwszym etapie spowodowało wzrost zainteresowania tego typu zadaniami, zwłaszcza w kontekście stałego coraz większego ograniczania dotacji budżetowej, oraz znaczące ograniczenie aktywności niekomercyjnej.

Natomiast po „okrzepnięciu" uprawnionych podmiotów prywatnych, oraz ich ekspansji na rynku świadczenia przedmiotowych usług można zaobserwować, że zmniejszające się wpływy z „komercji" i aktualny poziom dotacji nie pozwalają razem prowadzić WODR sprawnej, nakreślonej przywoływaną Ustawą aktywności niekomercyjnej.

Niestety na podstawie trendu obserwowanego na rynku usług komercyjnych można wnosić, że sytuacja finansowa WODR, przy utrzymaniu obecnego stanu zatrudnienia i poziomu dotacji, będzie się stale pogarszać, a co za tym idzie - pogarszać się będzie wymagająca zaangażowania nierzadko dużych kosztów ich aktywność w sferze działań niekomercyjnych.

Wszystko to jest obecnie źródłem ogromnej troski, a nierzadko frustracji wielu pracowników WODR.

3. Propozycje zmian

Wydaje się nieodzownym, aby propozycje zmian w zakresie zadań stawianych publicznej rolniczej instytucji doradczej zostały oparte na podbudowie, jaką stanowi rozpoznanie jej potencjalnych klientów.

Zaistnienie w Polsce po 1989 roku wolnego rynku oraz jej akcesja do Unii Europejskiej wywołały powstanie nowych, nieznanych wcześniej wielu rolnikom zjawisk, a przez to trudności, które muszą pokonywać, aby poprzez pracę w własnych gospodarstwach rolnych mogli osiągać założone cele życiowe.

Najogólniej przyczyn tych trudności można poszukiwać zarówno w samych rolnikach (a ściślej ich osobowościach) jak i w otoczeniu w jakim funkcjonują.

[15] Co można wnosić chociażby na podstawie prac takich przedstawicieli nauki, jak np.: funkcjonujący m.in. w obszarze doradztwa rolniczego - A.W. van den Ban i W.H. Wehland [Einfuhrung in die Beratung. P. Parey, Hamburg - Berlin 1984], działań kształceniowych - F. Urbańczyk [Dydaktyka dorosłych. Ossolineum, Wrocław 1979], działań informacyjnych - J. Oleński [Ekonomika Informacji. Metody Polskie. Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2003], działań upowszechnieniowych - E. M. Rogers [Diffusion of Innovations [5th edition]. Free Press, New York 2003].

Z uwagi na zakres kompetencji WODR istotnym jest odnieść się do pierwszej grupy tych trudności, tj. ograniczeń tkwiących w osobowościach rolników.

Niewątpliwie do najważniejszych składników osobowości przedsiębiorczej, warunkującej podejmowanie działań pozwalających osiągnąć pożądaną jakość życia można zaliczyć cechy osobowości, kompetencje oraz motywację do pracy.

Należy przypomnieć, że cechy osobowości to „względnie stałe właściwości charakteryzujące daną osobę i różniące ją od innych pod względem zachowania oraz przebiegu procesów psychicznych" [Kujawiński 2012]. Osobowość przedsiębiorczą cechuje wysoka: aktywność, adaptatywność, wrażliwość na problem (zdolność dostrzegania problemów w sytuacjach typowych), innowacyjność, skłonność do podejmowania ryzyka oraz inteligencja. Natomiast przez pojęcie kompetencje zawodowe, należy rozumieć „zdolność wykorzystania przez człowieka własnej wiedzy, umiejętności, systemu wartości oraz cech osobowości, aby osiągać cele, wyniki i standardy oczekiwane w związku z zajmowaniem przez siebie określonego stanowiska pracy" [Kujawiński 2012].

Kompetencje właściwe dla przedsiębiorcy rolnego to przede wszystkim: posiadane wiadomości i umiejętności umożliwiające sprawne identyfikowanie oraz rozwiązywanie własnych problemów zawodowych.

O ile cechy osobowości danego rolnika można rozpoznać dopiero w trakcie dłuższego z nim kontaktu interpersonalnego, o tyle poziom jego kompetencji zawodowych – pośrednio i nie w pełni - przez uzyskanie informacji o wykształceniu, jakim rolnik ten dysponuje. Na tej podstawie należy wnosić, że grupę rolników - posiadających potencjał rozwojowy w sferze cech osobowości właściwy dla przedsiębiorcy rolnego, a z braku kompetencji nie potrafiących go odpowiednio wykorzystywać, tworzy na pewno jakaś część z osób, które kierują własnymi gospodarstwami rolnymi i albo nie posiadają wykształcenia szkolnego, albo posiadają je na poziomie niepełnym podstawowym, podstawowym, gimnazjalnym oraz zasadniczym zawodowym. Do tej grupy można też zaliczyć część osób kierujących gospodarstwem rolnym i posiadających jedynie wykształcenie ogólne[16].

Z analizy danych zgromadzonych w tabeli 1. można wnosić, że ilość osób nieposiadających kompetencji właściwych dla przedsiębiorcy rolnego wydaje się dość znaczna i pozostanie taką jeszcze przez dłuższy czas.

[16] Wielkość opisywanej grupy rolników pomniejszają osoby nie posiadające formalnych kwalifikacji zawodowych, ale które w procesie samokształcenia zdobyły kompetencje właściwe dla przedsiębiorcy rolnego, a także te - których cechy osobowości nie pozwalają na ujawnienie się zachowań przedsiębiorczych.

Tabela 1

Ilość gospodarstw rolnych według poziomu wykształcenia osoby kierującej

Lp.	Wyszczególnienie	Liczba	%
1	Gospodarstwa pow. 1 ha ogółem	1484272	100
	Gospodarstwa pow. 1 ha, w których osoba kierująca posiada wykształcenie ogólne:		
2	wyższe	149298	10,06
3	policealne	19597	1,32
4	średnie zawodowe	358716	24,17
5	średnie ogólnokształcące	83537	5,63
6	zasadnicze zawodowe	591652	39,86
7	gimnazjalne, podstawowe	254307	17,13
8	podstawowe nieukończone i bez wykształcenia szkolnego	27165	1,83
	Gospodarstwa pow. 1 ha, w których osoba kierująca posiada wykształcenie rolnicze:		
9	ogółem	684678	46,13
10	wyższe	33109	2,23
11	policealne	3547	0,24
12	średnie zawodowe	142504	9,60
13	zasadnicze zawodowe	188341	12,69
14	kurs rolniczy	317177	21,37

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych GUS [Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny 2010. GUS, Warszawa 2012, s. 198].

Dlatego też, jeśli osoby te są umotywowane do prowadzenia indywidualnego gospodarstwa rolnego, a ich cechy osobowości oraz potencjał materialny sprzyjają temu, aby stało się ono rozwojowym przedsiębiorstwem rolnym, to z tego powodu dalsze kierowane do nich bezpłatnego wsparcia doradczego oraz kształceniowego należy uznać za konieczne i społecznie ważne.

Z kolei rolnicy-przedsiębiorcy, to osoby przedsiębiorcze i zdolne do samokształcenia, które z uwagi na to dla swego rozwoju mogą, ale nie muszą nabywać na rynku potrzebne im produkty informacyjne (informacje w formie wyrobu lub usługi informacyjnej) oraz upowszechnieniowe (informacje o innowacjach rolniczych i wiedza niezbędna dla ich wprowadzenia).

W poprzednim rozdziale wspomniano, że właściwą instytucją do świadczenia czynnym zawodowo rolnikom wsparcia doradczego, kształceniowego, informacyjnego i upowszechnieniowego jest ta, którą aktualnie tworzy 16 wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego, o czym mówi przywoływana wcześniej ustawa „o jednostkach doradztwa rolniczego".

Ustawa ta odnosząca się w swych treściach do 16 wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego oraz Centrum Doradztwa Rolniczego w swym obecnym kształcie wydaje się być niedoskonała oraz wymagająca gruntownej i szybkiej nowelizacji.

Zdaniem autora do podstawowych zadań WODR (w tym wynikających z Wspólnej Polityki Rolnej) zapisanych w znowelizowanej ustawie o „jednostkach doradztwa rolniczego" powinny należeć wyłącznie te, które wypełniają obszar czterech rodzajów działalności, tj. działalność doradczą jako podstawową oraz kształceniową, informacyjną i upowszechnieniową jako ją uzupełniające.

Przy czym działalność doradcza i kształceniowa powinna być adresowana do wyodrębnionej części rolników-producentów (tj. tych rolników, którzy mają potencjał rozwojowy materialny i tkwiący w ich osobowościach, ale nie potrafiących go jeszcze samodzielnie wyzwolić), a informacyjna i upowszechnieniowa do wszystkich rolników-przedsiębiorców[17].

Z uwagi na charakter, wagę społeczną i gospodarczą dla naszego kraju działalność doradcza i kształceniowa powinny być w całości realizowane nieodpłatnie. Natomiast działalność informacyjna i upowszechnieniowa (będąca dla rozwoju gospodarstw rolnych zarządzanych przez rolników-przedsiębiorców udogodnieniem, a nie koniecznością) może być realizowana po kosztach własnych[18]. Należy tu jednak zaznaczyć, że przychody uzyskane z obu ostatnio wymienionych działalności nie powinny w żaden sposób obniżać poziomu dotacji celowej przyznawanej z budżetu państwa wojewódzkim ośrodkom doradztwa rolniczego.

Natomiast aktualne zadania związane z realizacją WPR, a nie mające na celu wspierania rozwoju osobowości zainteresowanych rolników posiadających potencjał rozwojowy, powinny być przekazane do wyłącznej aktywności akredytowanych organizacji prywatnych.

Należy zauważyć, że z uwagi na fakt, iż organizacje prywatne nie podejmują działań doradczych, ani świadomych i celowych działań kształceniowych, nie

[17] W miarę odpowiednim kryterium dla praktycznego przeprowadzenia podziału rolników na grupy przedsiębiorców i nieprzedsiębiorców jest fakt rozliczania się z podatku VAT na zasadach ogólnych. Ci z rolników, którzy rozliczają się w ten sposób mogą być zaliczeni do grupy rolników-przedsiębiorców, zaś pozostali - do grupy rolników-nieprzedsiębiorców. Kryterium to jest proste do zastosowania, ponieważ rolnicy chętnie informują współpracujących z nimi doradców rolniczych o tym, czy rozliczają się z podatku VAT na zasadach ogólnych, czy też nie. Jednak przyjęcie założenia, że wszyscy rolnicy nie rozliczający się z podatku VAT na zasadach ogólnych są nieprzedsiębiorcami, nie zawsze jest słuszne, ponieważ przy zastosowaniu tego kryterium w grupie nieprzedsiębiorców może się też znaleźć pewna liczba przedsiębiorców, którzy jeszcze nie rozpoczęli się w ten sposób rozliczać z „fiskusem", choć zamierzają to uczynić w niedalekiej przyszłości.

[18] Również część wymienionych w ustawie usług komercyjnych, a związanych ze sprawnym zarzadzaniem dysponowanego przez WODR majątku trwałego można świadczyć zainteresowanym nimi podmiotom po kosztach własnych.

mogą wraz z WODR współtworzyć instytucji doradztwa rolniczego. Nazywanie owych organizacji „doradczymi" jest zdaniem autora poważnym nadużyciem[19].

Dla zabezpieczenia sprawnej realizacji wymienionych wcześniej zadań przez wojewódzkie ośrodki doradztwa rolniczego należy przede wszystkim:

1. Znowelizować ustawę „o jednostkach doradztwa rolniczego" w części dotyczącej:
   - wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego, poprzez:
     - podporządkowanie tych ośrodków, tak jak występuje to w przypadku CDR, bezpośrednio Ministrowi Rolnictwa i Rozwoju Wsi,
     - zapisanie ich podstawowych zadań w podziale na 4 obszary działalności, tj. działalność doradczą, kształceniową, informacyjną i upowszechnieniową,
     - umożliwienie odpłatnej realizacji zadań informacyjnych i upowszechnieniowych na zasadzie ich wyceny po kosztach własnych,
     - umożliwienie świadczenia po kosztach własnych usług związanych ze sprawnym zarzadzaniem posiadanego majątku trwałego,
     - wprowadzenie zgodnych z nauką właściwych określeń stosowanych w niej pojęć.
   - Centrum Doradztwa Rolniczego, poprzez ograniczenie jego aktualnego zakresu zadań do związanych jedynie z:
     - instytucjonalnym wzmacnianiem WODR, czyli zapewniających tym ośrodkom niezbędne wsparcie metodyczne oraz organizację doskonalenia zawodowego kadr własnych, a także
     - akredytacją podmiotów działających w sferze WPR i świadczących rolnikom usługi komercyjne.
2. Poprzez odpowiednie uregulowania prawne zapewnić łączność z sektorem B+R (badawczo-rozwojowym)[20].
3. Zapewnić taki poziom dotacji budżetowej, aby ustawowe zadnia były realizowane na możliwie wysokim poziomie, a to wymaga aby kadry merytoryczne WODR:
   - były finansowo umotywowane do ich realizacji,

[19] Wyrażony tu pogląd autor opiera przede wszystkim na definicjach i stwierdzeniach prekursorów doradztwa rolniczego, jak i innych poważnych przedstawicieli tej dyscypliny naukowej oraz znawców jej zagadnień.

[20] skład sfery B+R w Polsce wchodzą:
- placówki naukowe Polskiej Akademii Nauk,
- jednostki badawczo-rozwojowe (JBR),
- szkoły wyższe publiczne i prywatne prowadzące działalność B+R,
- jednostki obsługi nauki (biblioteki naukowe, archiwa, stowarzyszenia, fundacje, itp.),
- jednostki rozwojowe (podmioty gospodarcze, przede wszystkim przedsiębiorstwa przemysłowe posiadające własne zaplecze badawcze).

– mogły się zgodnie z zidentyfikowanymi potrzebami doskonalić, szkolić i samokształcić zawodowo,
– mogły w pracy stosować najsprawniejsze metody, niekoniecznie najtańsze.

4. Przywrócić odpowiednią rangę zawodowi doradca rolniczy, poprzez:
   – zastrzeżenie nazwy doradca rolniczy tylko dla osób wykształconych w zawodzie doradca rolniczy lub dokształconych do tego zawodu,
   – ustalenie stopni specjalizacji zawodowej i specjalności (np. doradca rolniczy specjalista II stopnia o specjalności programy rolnośrodowiskowe) oraz wymogów ich osiągnięcia – właściwym aktem prawnym.
5. Poprawić te akty prawne, które wprowadzają bałagan pojęciowy w obszarze instytucji publicznego doradztwa rolniczego oraz akredytowanych podmiotów prywatnych działających w obszarze WPR[21].

4. Podsumowanie

Aktualna ustawa o „jednostkach doradztwa rolniczego" pozwala z zadań nakreślonych dla WODR wyodrębnić grupy, które można przypisać czterem rodzajom działalności pozwalającym intencjonalnie (celowo i świadomie) wpływać na rozwój osobowości rolników. Są to działalność doradcza (doradztwo rolnicze), kształceniowa, informacyjna i upowszechnieniowa.

W przywoływanej ustawie na ogół wszystkie te zadania przypisano do zbioru zadań niekomercyjnych. Jednak niektóre z nich dołączono do grupy zadań komercyjnych, obok takich jak np.: wykonywanie usług w zakresie odpłatnego użyczania niektórych posiadanych przez WODR składników majątkowych, czy wypełnianie za rolników wniosków lub innych dokumentów niezbędnych do ubiegania się o przyznanie im pomocy finansowanej.

Ponieważ dotacja celowa nie zabezpiecza realizacji zadań niekomercyjnych w ska-

[21] Np.:
– wg załącznika 3 „Tabela stanowisk, zaszeregowań i wymagań kwalifikacyjnych pracowników jednostek doradztwa rolniczego" do Rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 29 października 2008 r. *zmieniającego rozporządzenie w sprawie warunków wynagradzania za pracę i przyznawania innych świadczeń związanych z pracą pracownikom jednostek doradztwa rolniczego w tychże jednostkach* występują m.in. stanowiska: doradca, doradca rolniczy, doradca rolnośrodowiskowy [Dz. U. z dnia 31 października 2008 r.]. Przy czym stanowisko doradca dotyczy zawodu doradca rolniczy zamieszczonego w „Klasyfikacji zawodów i specjalności" (tzw. gospodarczej) - stanowiącej załącznik do Rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 10 grudnia 2002 r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności dla potrzeb rynku pracy oraz zakresu jej stosowania [Dz. U. Nr 222, poz. 1868],
– wg Rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 7 maja 2008 r. *w sprawie szkoleń dla podmiotów, których dotyczą działania objęte Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007—2013, oraz doradzania odnośnie do sporządzania dokumentacji niezbędnej do uzyskania pomocy finansowej*, stanowiska doradca rolniczy i doradca rolnośrodowiskowy właściwe są dla osób wpisanych na tzw. „listę doradców rolniczych oraz „listę doradców rolnośrodowiskowych" [Dz. U. Nr 89, poz. 545 ze zm.].

li jaka wynika ze zidentyfikowanych potrzeb rolników oraz poczucia wypełniania szczególnie ważnej misji społecznej[22], rolnicze organizacje doradcze zmuszone są do znacznego jej ograniczenia kosztem zwiększonej aktywności komercyjnej.

Czynnik finansowy jest także ważnym powodem dostrzeganego ograniczenia liczby pracowników merytorycznych WODR doskonalących się zawodowo, szczególnie zaś w obszarze tych kompetencji, których posiadanie nie wiąże się bezpośrednio z możliwością wykonywania zadań komercyjnych. Np. od z górą dwóch lat poza Wojewódzkim Ośrodkiem Doradztwa Rolniczego, żaden inny WODR nie zgłosił formalnego zapotrzebowania na przeprowadzenie dla swych nowozatrudnionych pracowników organizowanego i realizowanego przez Centrum Doradztwa Rolniczego kursu „Metodyka i organizacja doradztwa rolniczego". Należy tu dodać, że przedmiotowy kurs (prowadzony w formie mieszanej stacjonarno-internetowej i którego zajęcia stacjonarne odbywają się w siedzibach zainteresowanych WODR) pozostaje jak dotąd jedyną tego rodzaju ofertą w zakresie doskonalenia zawodowego kadr ośrodków doradztwa rolniczego, podejmujących zadania związane z intencjonalnym wspieraniem rozwoju osobowości rolników.

Ponadto, relatywnie niskie uposażenie pracowników merytorycznych publicznych rolniczych organizacji doradczych, też może przyczyniać się do obniżenia ich motywacji do pracy oraz podejmowania się różnych dodatkowych, pozazawodowych zajęć, a ostatecznie – rezygnacji z zatrudnienia w tychże organizacjach.

LITERATURA

1. Ban van den A.W. i Wehland W.H. (1984): Einfuhrung in die Beratung. P. Parey, Hamburg – Berlin.
2. GUS (2012): Charakterystyka gospodarstw rolnych. Powszechny Spis Rolny 2010, Warszawa.
3. Kujawiński W. (2011): Nowy słownik metodyczny doradcy rolniczego. Centrum Doradztwa Rolniczego Oddział w Poznaniu, Poznań.
4. Oleński J. (2003): Ekonomika Informacji. Metody Polskie. Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
5. Rogers E. M. (2003): Diffusion of Innovations [5th edition]. Free Press, New York.
6. Rozporządzenia Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 10 grudnia 2002 r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności dla potrzeb rynku pracy oraz zakresu jej stosowania. Dz. U. Nr 222 z 20 grudnia 2002 r., poz. 1868.
7. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 7 maja 2008 r. w sprawie szkoleń dla podmiotów, których dotyczą działania objęte Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007 - 2013, oraz doradzania odnośnie do sporządzania dokumentacji niezbędnej do uzyskania pomocy finansowej. Dz. U. Nr 89, poz. 545 ze zm.
8. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 7 maja 2008 r. w sprawie

[22] Wg A.P. Wiatraka „misję instytucji doradztwa rolniczego można określić następująco: *wspomaganie rolników w ocenie istniejącej sytuacji i pomaganie w wyciąganiu wniosków dotyczących dalszych działań i dostosowań oraz udzielanie pomocy w podejmowaniu decyzji*" [Wiatrak 2006, s. 41].

akredytacji podmiotów świadczących usługi doradcze w ramach działania „Korzystanie z usług doradczych przez rolników i posiadaczy lasów" objętego Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013. Dz. U. Nr 89, poz. 546.
9. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 29 października 2008 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków wynagradzania za pracę i przyznawania innych świadczeń związanych z pracą pracownikom jednostek doradztwa rolniczego. Dz. U. Nr 195, poz. 1208.
10. Rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW). Dz. Urz. UE L 277 z 21 października 2005.
11. Rozporządzenie Rady (WE) nr 73/2009 z dnia 19 stycznia 2009 r. ustanawiające wspólne zasady dla systemów wsparcia bezpośredniego dla rolników w ramach wspólnej polityki rolnej i ustanawiające określone systemy wsparcia dla rolników, zmieniające rozporządzenia (WE) nr 1290/2005, (WE) nr 247/2006, (WE) nr 378/2007 oraz uchylające rozporządzenie (WE) nr 1782/2003. Dziennik Urzędowy Unii Europejskiej L 30/16 z 31 stycznia 2009 r.
12. Urbańczyk F. (1979): Dydaktyka dorosłych. Ossolineum, Wrocław.
13. Ustawa z dnia 22 października 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego. Dz. U. Nr 251, poz. 2507 ze zm.
14. Ustawa z dnia 7 marca 2007 r. o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich. Dz. U. nr 64, poz. 427, ze zm.
15. Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze zmianami w organizacji i podziale zadań administracji publicznej w województwie. Dz. U. nr 92, poz. 753.
16. Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych. Dz. U. Nr 157, poz. 1240, ze zm.
17. Wiatrak A.W. (2006): Wizja i misja doradztwa rolniczego jako wyznaczniki struktury organizacyjnej jednostek doradczych. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 1, ss. 39-49.
18. WODR Poznań (17.10.2011): Plan finansowy Wielkopolskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego na 2012 rok (maszynopis).

WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI

ZADANIA PUBLICZNEJ INSTYTUCJI DORADZTWA ROLNICZEGO W POLSCE

Słowa kluczowe: *obszary działalności WODR, ustawa o jednostkach doradztwa rolniczego, zadania publicznej instytucji doradztwa rolniczego.*

STRESZCZENIE

Przedmiotowa praca podnosi potrzebę niezwłocznego dokonania korekty dotychczasowych zadań stawianych w Polsce przed publiczną instytucją doradztwa rolniczego, po to - aby przede wszystkim poprzez wspieranie rozwoju osobowości zainteresowanych rol-

ników mogła ona wywierać istotny wpływ na poprawę jakości ich życia.

Propozycję rozwiązań z tego zakresu autor poprzedza krótką analizą właściwych zapisów ustawy o jednostkach doradztwa rolniczego oraz ich wpływu na sytuację WODR. Następnie wnosi o:

- szybką nowelizację ustawy o jednostkach doradztwa rolniczego, przede wszystkim w odniesieniu do stawianych w niej zadań dla tych jednostek oraz podległości WODR,
- ustanowienie odpowiednich uregulowań prawnych zapewniających łączność wojewódzkim ośrodków doradztwa rolniczego z sektorem B+R,
- zapewnienie wojewódzkim ośrodkom doradztwa rolniczego takiego poziomu dotacji budżetowej, aby ustawowe zadnia były przez nie realizowane na możliwie wysokim poziomie,
- przywrócenie odpowiedniej rangi zawodowi doradca rolniczy,
- poprawę tych aktów prawnych, które wprowadzają bałagan pojęciowy w obszarze instytucji publicznego doradztwa rolniczego oraz akredytowanych podmiotów prywatnych działających w dziedzinie WPR.

WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI

TASKS OF THE PUBLIC INSTITUTION AGRICULTURE ADVISORY IN POLAND

Keywords: *WODR activity areas, the act „on agricultural advisory units", tasks of public institution agriculture advisory*

SUMMARY

The present work raises the immediate need to correct the current tasks set in Poland before the public institution agriculture advisory, and is - to first of all by supporting the development of the personality of the farmers concerned, it could have a significant impact on improving the quality of their lives.

Propose some solutions in this area is precede by a short analysis of the relevant provisions of the act "on agricultural advisory units" and their impact on the WODR. Then he propose, about:

- rapid amendment to the act "on agricultural advisory units", primarily in relation to the tasks posed in those units and subordinate WODR,
- The establishment of appropriate regulatory law to link the regional advisory centers with R & D sector,
- ensuring voivodeship agricultural advisory centers such the level of budgetary grants to statutory tasks in order to have been implemented by the highest possible level,
- restore an appropriate level of profession agricultural adviser,
- improvement of the law instruments that make clutter in the area public advisory institutions and accredited private entities operating in the CAP fiel.

e-mail: w.kujawinski@cdr.gov.pl

MARIA JOLANTA ORŁOWSKA
Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy
Katedra Ekonomiki i Doradztwa w Agrobiznesie

ZNACZENIE PRACY DORADCZEJ W ROZWOJU PRZEDSIĘBIORCZOŚCI POZAROLNICZEJ NA WSI NA PRZYKŁADZIE KUJAWSKO-POMORSKIEGO OŚRODKA DORADZTWA ROLNICZEGO

1. Wstęp

Przedsiębiorczość - to sposób zachowania się przedsiębiorcy i przedsiębiorstwa - rozumiany jako zdolność do rozwiązywania w sposób twórczy i nowatorski, ze świadomością związanego z tym ryzyka, wyłaniających się problemów oraz umiejętność wykorzystywania pojawiających się szans i okazji, a także przystosowania się do zmieniających się warunków funkcjonowania. Przedsiębiorczość - to także proces związany z zakładaniem i prowadzeniem małych przedsiębiorstw [Sudoł 2006, 26-32]. W drugim znaczeniu jest ona instrumentem przemian na wsi i w rolnictwie [Duczkowska-Piasecka 1998, 634].

W wyniku realizacji założeń Wspólnej Polityki Rolnej na wsi postępują zmiany strukturalne, w wyniku których liczba mieszkańców utrzymujących się wyłącznie z rolnictwa maleje. Coraz więcej rolników zmuszonych zostaje do poszukiwania dodatkowych źródeł dochodu. W Polsce około 58% użytków rolnych znajduje się w dyspozycji gospodarstw uznawanych za nierozwojowe, w których następuje spadek produkcji wynikający z braku środków na odtwarzanie potencjału produkcyjnego. Zaledwie 42% jest we władaniu gospodarstw rozwojowych, podczas gdy w liczących się w produkcji rolnej krajach europejskich jest to 80-90% [Michna, Mierosławska 2009, 20]. Sytuacja taka stanowi zagrożenie dla bezpieczeństwa żywnościowego. Dla jego zapewnienia konieczna jest sieć rozwojowych, profesjonalnych gospodarstw rolnych, posiadająca odpowiednią powierzchnię ziemi rolniczej, obejmująca nie mniej niż trzy czwarte obszaru użytków rolniczych (jak

w pozostałych krajach UE). Aby tego dokonać konieczna jest rozbudowa na wsi sektora gospodarki pozarolniczej tak, by 1,7 mln gospodarstw rolnych nie mających szans na rozwój produkcji rolniczej było zainteresowane wydzierżawieniem ziemi gospodarstwom, które mają takie możliwości [Sikorska i in. 2010, 34]. W krajach Europy Zachodniej tylko 25% ludności wiejskiej w wieku produkcyjnym utrzymuje się z pracy w rolnictwie. Pozostałe 75% zatrudnionych jest w pozarolniczej gospodarce. W Polsce sytuacja jest nieco inna. W 11 województwach liczebności te są zbliżone (po około 50%), natomiast w pięciu województwach, położonych we wschodniej części kraju, poza rolnictwem pracuje mniej niż 50% ludności wiejskiej. Jest to, między innymi, rezultat niedorozwoju pozarolniczej gospodarki na wsi. Do przywrócenia odpowiednich proporcji, zbliżonych do tych w pozostałych krajach UE, konieczne jest utworzenie około 1.5-2 mln miejsc pracy dla ludności wiejskiej. Dla powstania nowych zakładów produkcyjnych i usługowych konieczne jest też kształcenie ludności wiejskiej dostosowujące ją do nowych zawodów [Michna i Mierosławska 2009, 18]. Chętniej bowiem podejmują działania przedsiębiorcze osoby mające wiedzę lub doświadczenie zawodowe. Rozwój przedsiębiorczości na wsi oznacza realizację przedsięwzięć gospodarczych mających na celu zmniejszenie bezrobocia i poprawę życia na obszarach wiejskich. Umożliwia ludności wiejskiej podejmowanie pracy poza rolnictwem lub związanej z rolnictwem, zazwyczaj na terenie tej samej wsi lub gminy. Początkujący przedsiębiorcy na wsi największe zaufanie mają do instytucji publicznych. Na obszarach wiejskich funkcjonują ośrodki doradztwa rolniczego i to one pełnią ważną rolę w promowaniu małego biznesu i edukacji ekonomicznej mieszkańców wsi [Duczkowska-Piasecka 1998, 635].

2. Cel badań i źródła danych

W województwie kujawsko-pomorskim, spośród 72,5 tys. gospodarstw , aż 2/3 posiada zbyt mały potencjał (poniżej 8 ESU), aby zapewnić odpowiednie dochody z działalności rolniczej. Na obszarze województwa wsparcia rolnikom udziela Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego (KPODR) w Minikowie. Dlatego celem opracowania było ukazanie działań doradczych podejmowanych dla rozwoju przedsiębiorczości pozarolniczej na wsi na przykładzie Kujawsko-Pomorskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego.

Źródłem informacji były dokumenty zamieszczone na stronie internetowej KPODR: Regulamin organizacyjny Kujawsko–Pomorskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Minikowie, Sprawozdanie z realizacji rocznego programu działalności KPODR w Minikowie za 2011 r., Program działalności Kujawsko-Pomor-

[1] dane GUS, Warszawa 2008.

skiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego na 2012 r. oraz Założenia do projektu „NOWY ZAWÓD - NOWA SZANSA dla rolników i mieszkańców wsi Kujaw i Pomorza".

3. Działania doradcze podejmowane dla rozwoju przedsiębiorczości pozarolniczej na wsi w Kujawsko-Pomorskim Ośrodku Doradztwa Rolniczego

KPODR prowadzi działalność mającą na celu zwiększenie dochodów z gospodarstwa rolnego oraz poprawę warunków życia rodzin wiejskich. W działalności KPODR w 2011 r. znalazło się kilka priorytetów. Jednym z nich był - Wielofunkcyjny zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Program 1 - „Reorientacja zawodowa mieszkańców wsi oraz wspieranie rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich" obejmował trzy zadania mające na celu rozwój przedsiębiorczości pozarolniczej na terenach wiejskich. Celem Zadania 1 - „Wspieranie rozwoju agroturystyki i turystyki wiejskiej oraz promowanie wsi jako atrakcyjnego miejsca wypoczynku" było poszerzenie wiedzy mieszkańców obszarów wiejskich dotyczącej podejmowania i prowadzenia działalności związanej z obsługą ruchu turystycznego. Coraz większe zainteresowanie mieszkańców miast wypoczynkiem na wsi sprawia, że wzrasta również liczba rolników zainteresowanych działalnością agroturystyczną. W ramach Zadania 1 doradcy KPODR w 2011 r. udzielili 128 porad (1% wszystkich porad udzielonych przez doradców KPODR dotyczył agroturystyki) a także przeszkolili 1075 osób. Dla 57 beneficjentów zorganizowano kursy agroturystyczne. Odbyło się też szkolenie - „Normy prawne a funkcjonowanie gospodarstw". Zdobytą wiedzę wielu uczestników wykorzystało w tworzeniu własnej oferty turystycznej. W zakresie agroturystyki przeprowadzono też szkolenia dla pracowników Urzędów Gmin pt. "Co gmina wiedzieć powinna" (tabela 1, tabela 2).

W ciągu całego roku w KPODR systematycznie prowadzona była aktualizacja strony internetowej zawierająca ofertę gospodarstw agroturystycznych województwa kujawsko-pomorskiego (tabela 2). W gospodarstwach agroturystycznych, zgłoszonych do ewidencji w gminach, a niezarejestrowanych w bazie KPODR, przeprowadzone zostały lustracje w celu wprowadzenia ich do bazy. Prowadzona przez KPODR strona internetowa to skuteczna promocja turystyki wiejskiej (tabela 1). W wyniku przeprowadzonego wspólnie z Urzędem Marszałkowskim Województwa Kujawsko-Pomorskiego konkursu „AGRO-wczasy" wyłoniono kolejne gospodarstwa posiadające interesującą ofertę turystyczną (tabela 2).

Z udziałem przedstawicieli nauki, samorządów, Lokalnych Grup Działania, Polskiej Federacji Turystyki Wiejskiej, Kujawsko-Pomorskiej Organizacji Turystycznej, doradców z KPODR oraz właścicieli gospodarstw agroturystycznych

została zorganizowana konferencja agroturystyczna pt.: „Współpraca warunkiem rozwoju produktu turystycznego", poświęcona podjęciu działań zmierzających do wykreowania atrakcyjnych produktów turystycznych na terenach kujawsko-pomorskiej wsi. Na konferencji zrodziła się idea zorganizowania I Kujawsko-Pomorskiego Forum Turystyki Wiejskiej. Celem głównym I Forum było zainicjowanie dyskusji, której efektem byłoby wypracowanie atrakcyjnych produktów turystycznych na kujawsko-pomorskiej wsi. W roku 2011 było ono poświęcone przygotowaniu oferty turystycznej dla mieszkańców miast na pobyty weekendowe „Wieś na weekend". W ramach I Forum zorganizowano trzy wyjazdy studyjne - „Weekend dla aktywnych", „Wieś tematyczna" oraz „Kulinarna podróż", podczas których odwiedzane gospodarstwa przedstawiały swoją ofertę. Nad jej uatrakcyjnieniem pracowano na zajęciach warsztatowych. W 2011 r. odbyło się także seminarium - „Idea i zasady tworzenia agroturystycznych gospodarstw edukacyjnych" w ramach projektu „Utworzenie sieci agroturystycznych gospodarstw edukacyjnych realizowanego przez Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Krakowie (na zlecenie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi). W 2011 r. jedno z gospodarstw z województwa kujawsko-pomorskiego zgłosiło udział w sieci, a następne zamierzają do niej przystąpić w kolejnym roku. Wysoka frekwencja zarówno na konferencji agroturystycznej jak i na Forum wskazuje na duże zainteresowanie oraz na potrzebę dalszego ich organizowania. Działania doradcze w ramach tego zadania będą kontynuowane w roku 2012 (tabela 1, 2).

Tabela 1

Działania doradcze zrealizowane w 2011 r. oraz zaplanowane na 2012 rok w ramach zadania „Wspieranie rozwoju agroturystyki i turystyki wiejskiej oraz promowanie wsi jako atrakcyjnego miejsca wypoczynku"

Działanie	Zrealizowane w 2011 r*	Planowane w 2012 r*
Porady	128	201
Szkolenia	33	43
Konferencje	2	1
Kursy	4	
Lustracje	41	66

* specjaliści zakładowi i pracownicy terenowi łącznie

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 2

Tematyka wybranych szkoleń, konferencji i działań zorganizowanych przez KPODR w ramach zadania „Wspieranie rozwoju agroturystyki i turystyki wiejskiej oraz promowanie wsi jako atrakcyjnego miejsca wypoczynku" w 2011 roku i zaplanowanych na 2012 rok

Działanie	Liczba uczestników
Wybrane szkolenia w roku 2011	
Kurs agroturystyczny stopień podstawowy: „Zarabiamy na agroturystyce"	57
Szkolenie: „Normy prawne a funkcjonowanie gospodarstw"	40
Szkolenie: „Co gmina wiedzieć powinna"	80
Wybrane konferencje w roku 2011	
Konferencja agroturystyczna: "Współpraca warunkiem rozwoju produktu turystycznego"	86
I Kujawsko-Pomorskie Forum Turystyki Wiejskiej „Wieś na weekend"	123
Seminarium: „Idea i zasady tworzenia agroturystycznych gospodarstw edukacyjnych"	36
Wybrane działania w 2011 roku	
Regionalny Konkurs AGRO-wczasy	32
Aktualizacja serwisu internetowego promującego gospodarstwa agroturystyczne	337
Wybrane szkolenia w roku 2012	
Jakość i różnorodność usług agroturystycznych	15

Źródło: Opracowanie własne.

Celem Zadania 2 – „Rozwój rękodzielnictwa szansą różnicowania dochodów na obszarach wiejskich" realizowanego w 2011 r. było zwiększenie aktywności mieszkańców wsi w uzyskiwaniu dodatkowego dochodu z działalności rękodzielniczej. Uczestnicy szkoleń, warsztatów i kursów nabyli nowe umiejętności, zapoznali się z aktualnymi trendami w rękodzielnictwie, przekonali się, że zainteresowania i pasja mogą stanowić dodatkowe źródło dochodu. Tematyka szkoleń była właściwie dobrana, mniejsza więc była liczba udzielonych porad w tym zakresie (tabela 3). Podczas takich imprez jak: Jarmark Wielkanocny i Adwentowy w Przysieku, Lato na Wsi w Minikowie, Dni Otwartych Drzwi w Zarzeczewie, Kujawsko-Pomorskie Dni Pola w Grubnie, Babska Biesiada Tradycji Folkloru i Humoru w powiecie włocławskim, Targi AGRO-TECH w Minikowie, Miodowe Lato w Zarzeczewie, Barwy Lata Dary Jesieni w Przysieku, konkurs „Czym kujawska chata bogata" w Bądkowie, twórcy ludowi i osoby zajmujące się rękodzielnictwem prezentowali swoje prace promując również region, z którego pochodzą. Działania doradcze w ramach tego zadania będą także realizowane w roku 2012 (tabela 3, 4).

Tabela 3

Działania doradcze zrealizowane w 2011 roku oraz zaplanowane na 2012 rok w ramach zadania „Rozwój rękodzielnictwa szansą różnicowania dochodów na obszarach wiejskich"

Działanie	Zrealizowane w 2011 r.*	Planowane w 2012 r*
Porady	45	77
Szkolenia	75	47
Kursy	1	

* specjaliści zakładowi i pracownicy terenowi łącznie

Źródło: opracowanie własne.

Tabela 4

Tematyka wybranych szkoleń, konferencji i działań zorganizowanych przez KPODR w ramach zadania „Rozwój rękodzielnictwa szansą różnicowania dochodów na obszarach wiejskich" w 2011 roku i zaplanowanych na 2012 rok

Wybrane szkolenia w roku 2011	Liczba uczestników
Nakrywanie stołów i wykonywanie stroików wielkanocnych	210
Wybrane szkolenia w roku 2012	
Wyrób dekoracji w oparciu o materiały łatwo dostępne (ozdoby i stroiki na Wielkanoc, Boże Narodzenie, dekoracja stołów itp.)	80
Rękodzielnictwo szansą różnicowania dochodów	120
Wyrób kartek okolicznościowych	40

Źródło: Opracowanie własne.

W ramach Zadania 3. – „Doradztwo i edukacja mieszkańców wsi w zakresie reorientacji zawodowej oraz pozyskiwania pozarolniczych źródeł dochodu" prowadzone były działania mające na celu nabycie przez rolników oraz domowników rodzin rolniczych umiejętności i kwalifikacji umożliwiających zdobycie nowego zawodu pozwalającego na znalezienie pozarolniczego źródła dochodu. Realizacja tego zadania ma przyczynić się do zmiany postaw i pobudzenia indywidualnej aktywności zawodowej mieszkańców wsi (tabela 5).

W 2011 roku ze znacznym zainteresowaniem rolników spotkało się działanie „Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej", nieco mniejszym „Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw". Znalazło to odzwierciedlenie w planach na 2012 rok (tabela 5). Rozpoczęto też realizację projektu „NOWY ZAWÓD - NOWA SZANSA dla rolników i mieszkańców wsi Kujaw i Pomorza" współfinan-

sowanego przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego z poddziałania 8.1.2 Programu Operacyjnego Kapitał Ludzki. Rolnicy posiadający gospodarstwa większe niż 2 ha przeliczeniowe, ubezpieczeni w KRUS-ie nie mogą zarejestrować się jako bezrobotni, a jako poszukujący pracy korzystać z większości form pomocy. Stąd w KPODR zrodził się pomysł takiego wsparcia w projekcie „NOWY ZAWÓD - NOWA SZANSA dla rolników i mieszkańców wsi Kujaw i Pomorza". Projekt adresowany był do 4000 rolników i domowników ubezpieczonych w KRUS (60% kobiet, 40% mężczyzn) ze 127 gmin województwa kujawsko-pomorskiego. Celem projektu było przygotowanie rolników i domowników do podejmowania nowych aktywności zawodowych na obszarach wiejskich poprzez zdobycie kwalifikacji ułatwiających znalezienie dodatkowego, pozarolniczego źródła dochodu. W projekcie w 2011 r. wzięło udział 38 doradców terenowych i zespół zarządzający, składający się z 9 osób. Dla 1368 osób opracowano „Indywidualne plany reorientacji zawodowej, 731 osób ukończyło specjalistyczne kursy zawodowe (tabela 5, 6). Spośród 44 kursów – 23 dotyczyły zdobycia kwalifikacji operatorów koparko-ładowarek, 8 - księgowości małych i średnich firm, 11– kierowców kategorii C i C+E, 2 – organizatorów przyjęć okolicznościowych. W 2011 r. 131 osób uczestniczyło w warsztatach motywacyjnych i prawie drugie tyle w warsztatach z przedsiębiorczości (tabela 6). Dla beneficjentów projektu doradcy KPODR wykonali analizy ekonomiczne, KPODR prowadził specjalistyczny portal internetowy PRACA na stronie www.kpodr.pl, gdzie zamieszczano oferty pracy oraz dane osób szukających zatrudnienia wraz z referencjami. W ramach projektu „Czas na zmiany – reorientacja zawodowa rolników" na 3 kursach z zakresu przedsiębiorczości przeszkolono 50 osób. Przeprowadzono także specjalistyczne kursy: komputerowe, wózków jezdniowych – podnośnikowych, usług cateringowych na bazie produktów lokalnych, rękodzielnicze – florystyka) ukończone przez 183 osoby (tabela 6). Ze względu na duże zainteresowanie kursami specjalistycznymi, nadającymi formalne uprawnienia do wykonywania określonego zawodu, na prośbę zainteresowanych podjęto decyzję o zorganizowaniu dodatkowego kursu nadającego uprawnienia do wykonywania zawodu pilarz-drwal. W rezultacie ukończenie projektu nastąpi w 2012 r. W projekcie uczestniczyli rolnicy i domownicy ubezpieczeni w KRUS z terenu siedmiu powiatów: aleksandrowskiego, golubsko-dobrzyńskiego, inowrocławskiego, mogileńskiego, radziejowskiego, toruńskiego i żnińskiego. W ramach projektu wsparciem objętych było 360 osób dla których doradcy w działających w siedmiu powiatach Biurach Reorientacji Zawodowej sporządzili Indywidualne Plany Reorientacji Zawodowej, będące podstawą kierowania uczestników na kursy specjalistyczne. W projekcie zaplanowano kursy: „Chcę być sobie szefem" i „Ja jako pracownik". W 2012 roku planuje się zorganizowanie 12 specjalistycznych kursów m.in.: przedsiębiorczości,

komputerowy, florystyczny, obsługi wózków widłowych oraz cateringowy. Projekt jest współfinansowany ze środków Unii Europejskiej w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego. W obu projektach przeprowadzono 26720 osobodni szkoleń w zakresie reorientacji zawodowej rolników i mieszkańców wsi. Działania te będą kontynuowane w 2012 r. Zaplanowano też dyżury doradców do spraw reorientacji w ramach Biur Reorientacji Zawodowej (tabela 5). Brak środków jest czynnikiem, który w wielu przypadkach uniemożliwia podjęcie działalności gospodarczej. Dlatego w 2012 r. działanie „Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej" umożliwi uzyskanie wsparcia na finansowanie inwestycji. Doradcy pomogą dostosować plany inwestycji do potrzeb zainteresowanych, uwzględniając posiadane przez nich zasoby (tabela 5).

Tabela 5

Działania doradcze zrealizowane w 2011 roku oraz zaplanowane na 2012 rok w ramach zadania „Doradztwo i edukacja mieszkańców wsi w zakresie reorientacji zawodowej oraz pozyskiwaniu pozarolniczych źródeł dochodu"

Działanie	Zrealizowane w 2011 r*	Planowane w 2012 r*
Porady	2149	1579
Szkolenia	54	189
Konferencje	19	
Opracowania		
– Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej	10	44
– Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw	20	2
– Indywidualne plany działania w ramach reorientacji zawodowej	1368	1368
– Raporty sytuacji na lokalnym rynku		228
– Dyżury w biurze reorientacji zawodowej	912	912
– Lustracje	10	79
– Kursy	9	

* specjaliści zakładowi i pracownicy terenowi łącznie

Źródło: Opracowanie własne.

Tabela 6

Liczba uczestników działań doradczych zrealizowanych w 2011 roku w ramach zadania „Doradztwo i edukacja mieszkańców wsi w zakresie reorientacji zawodowej oraz pozyskiwaniu pozarolniczych źródeł dochodu"

Działanie	Liczba działań	Liczba uczestników
Kursy Specjalistyczne	56	914
Warsztaty motywacyjne	8	131
Warsztaty przedsiębiorczości	9	164
Szkolenia z przedsiębiorczości	18	232

Źródło: Opracowanie własne.

W 2012 r. planuje się w KPODR w ramach projektu „NOWY ZAWÓD – NOWA SZANSA dla rolników i mieszkańców wsi Kujaw i Pomorza" objęcie wsparciem 3165 osób. W projekcie założono, że w gminnych spotkaniach informacyjno-rekrutacyjnych weźmie udział 1905 osób. Dla 1368 doradcy sporządzą Indywidualne Plany Reorientacji Zawodowej, dla 100 osób opracują analizy ekonomiczne gospodarstw, natomiast 700 osób zostanie skierowanych na kursy specjalistyczne umożliwiające im zdobycie nowego zawodu. W zorganizowanych warsztatach i szkoleniach z zakresu motywacji i przedsiębiorczości mających wpłynąć na zmianę postaw życiowych ich uczestników oraz poznanie aktywnych metod poszukiwania pracy, a także nabycie umiejętności zakładania i zarządzania własnych firm weźmie udział 460 osób (tabela 7).

Tabela 7

Planowana liczba uczestników działań doradczych w ramach zadania „Doradztwo i edukacja mieszkańców wsi w zakresie reorientacji zawodowej oraz pozyskiwaniu pozarolniczychźródeł dochodu" w 2012 roku

Działanie	Liczba uczestników
Warsztaty motywacyjne	100
Warsztaty przedsiębiorczości	100
Szkolenia z przedsiębiorczości	260
Gminne spotkania informacyjno-rekrutacyjne	1905
Kursy specjalistyczne (m.in. opiekun osób starszych, mobilna niania, spawacz, fryzjer)	700

Źródło: Opracowanie własne.

Duże zainteresowanie działaniami z reorientacji zawodowej potwierdza ogromne zapotrzebowanie na szukanie alternatywnych źródeł dochodu przez znaczną liczbę rolników i członków rodzin rolniczych z województwa kujawsko-pomorskiego.

4. Podsumowanie

Przedstawiona analiza pokazała dużą różnorodność podejmowanych działań doradczych dla rozwoju przedsiębiorczości pozarolniczej na wsi. KPODR pełni ważną rolę w promowaniu małego biznesu oraz edukacji pozarolniczej rolników i ich rodzin w województwie kujawsko-pomorskim. Doradcy KPODR pełnią dyżury w biurach Reorientacji Zawodowej, udzielają porad, organizują warsztaty i szkolenia z zakresu motywacji i przedsiębiorczości wpływające na zmianę postaw życiowych ich uczestników oraz poznanie aktywnych metod poszukiwania pracy, a także nabycie umiejętności zakładania własnych firm i zarządzania nimi. Realizowany w 2011 r. Program 1 „Reorientacja zawodowa mieszkańców wsi oraz wspieranie rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich", w ramach „Wielofunkcyjnego zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich", umożliwił poszerzenie wiedzy mieszkańców obszarów wiejskich województwa kujawsko-pomorskiego dotyczącej podejmowania i prowadzenia działalności związanej z obsługą ruchu turystycznego. Unaocznił także mieszkańcom wsi, że hobby może stać się dodatkowym źródłem dochodu. Uczestnicy szkoleń warsztatów i kursów nabyli nowe umiejętności, zapoznali się z aktualnymi trendami w rękodzielnictwie. Prowadzone były też działania mające na celu nabycie przez rolników oraz domowników rodzin rolniczych umiejętności i kwalifikacji umożliwiających zdobycie nowego zawodu pozwalającego na znalezienie pozarolniczego źródła dochodu. Duże było zainteresowanie kursami specjalistycznymi, nadającymi formalne uprawnienia do wykonywania określonego zawodu. Ponieważ posiadający gospodarstwa większe niż 2 ha przeliczeniowe, ubezpieczeni w KRUS-ie nie mogli zarejestrować się jako bezrobotni ani korzystać z większości form pomocy, w KPODR zrodził się pomysł takiego wsparcia w projekcie „NOWY ZAWÓD - NOWA SZANSA dla rolników i mieszkańców wsi Kujaw i Pomorza" adresowanym do rolników i domowników ubezpieczonych w KRUS ze 127 gmin województwa kujawsko-pomorskiego. Na zorganizowanych w 2011 roku konferencji agroturystycznej oraz I Kujawsko-Pomorskim Forum Turystyki zainicjowano dyskusję, której efektem będzie wypracowanie atrakcyjnych produktów turystycznych. Zorganizowano także seminarium - „Idea i zasady tworzenia agroturystycznych gospodarstw edukacyjnych" w ramach projektu „Utworzenie sieci agroturystycznych gospodarstw edukacyjnych", realizowanego przez Centrum Doradztwa Rol-

niczego w Brwinowie Oddział w Krakowie. W wyniku przeprowadzonego konkursu „AGRO-wczasy", wspólnie z Urzędem Marszałkowskim Województwa Kujawsko-Pomorskiego, wyłoniono kolejne gospodarstwa posiadające interesującą ofertę turystyczną. W ciągu całego roku w KPODR systematycznie prowadzona była aktualizacja strony internetowej zawierającej informacje będące skuteczną promocją gospodarstw agroturystycznych. Dla twórców ludowych oraz osób zajmujących się rękodzielnictwem zorganizowano: Jarmark Wielkanocny i Adwentowy w Przysieku, Lato na Wsi w Minikowie, Dni Otwartych Drzwi w Zarzeczewie, Kujawsko-Pomorskie Dni Pola w Grubnie, Babska Biesiada Tradycji Folkloru i Humoru w powiecie włocławskim, Targi AGRO-TECH w Minikowie, Miodowe Lato w Zarzeczewie, Barwy Lata Dary Jesieni w Przysieku, konkurs „Czym kujawska chata bogata" w Bądkowie podczas których mogli wymieniać doświadczenia i prezentować swoje prace.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że przedstawione działania, realizowane w Kujawsko-Pomorskim Ośrodku Doradztwa Rolniczego i mające przyczynić się do zmiany postaw i pobudzenia indywidualnej aktywności zawodowej mieszkańców wsi będą kontynuowane.

LITERATURA

1. Duczkowska-Piasecka M. (1998): Przedsiębiorczość na wsi. [w:] Encyklopedia agrobiznesu. Fundacja Innowacja, Warszawa, 634-635.
2. Michna W., Mierosławska A. (2009): Strategia rozwoju gospodarstw rolnych i wsi w długiej perspektywie oraz w ujęciu przestrzennym. Synteza wyników badań prowadzonych w okresie 2005-2009. IERiGŻ PiB, Warszawa, 18.
3. Program działalności Kujawsko-Pomorskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego na 2012 r.;
4. Regulamin organizacyjny Kujawsko–Pomorskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego w Minikowie.
5. Sikorska A., Chmieliński P., Chmielewska B., Dudek M., Gospodarowicz M., Karwat-Woźniak B., Kołodziejczyk D., Michna W., Mierosławska A., Otłowska., Wasilewski A., Wrzochalska., Zwoliński L. (2010): Zróżnicowanie regionalne w rozwoju rolnictwa oraz jego wpływ na problemy ekonomiczne i społeczne obszarów wiejskich (Synteza), [w:] Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju polskiej gospodarki żywnościowej po wstąpieniu do Unii Europejskiej. IERiGŻ PIB, Warszawa, 34.
6. Sprawozdanie z realizacji rocznego programu działalności KPODR w Minikowie za 2011 r.
7. Sudoł S. (2006): Przedsiębiorstwo. Podstawy nauki o przedsiębiorstwie. Zarządzanie przedsiębiorstwem. PWN, Warszawa, 26-32.
8. Założenia do projektu „NOWY ZAWÓD - NOWA SZANSA dla rolników i mieszkańców wsi Kujaw i Pomorza".
9. www.kpodr.pl

MARIA JOLANTA ORŁOWSKA

ZNACZENIE PRACY DORADCZEJ W ROZWOJU PRZEDSIĘBIORCZOŚCI POZAROLNICZEJ NA WSI NA PRZYKŁADZIE KUJAWSKO-POMORSKIEGO OŚRODKA DORADZTWA ROLNICZEGO

Słowa kluczowe: *przedsiębiorczość, rozwój, działania doradcze, reorientacja zawodowa, pozarolnicze źródła dochodu*

STRESZCZENIE

Celem opracowania było ukazanie działań doradczych podejmowanych dla rozwoju przedsiębiorczości pozarolniczej na wsi na przykładzie Kujawsko-Pomorskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego (KPODR). Źródłem informacji były dokumenty zamieszczone na stronie internetowej KPODR. KPODR pełni ważną rolę na terenie województwa kujawsko-pomorskiego w promowaniu małego biznesu oraz edukacji pozarolniczej rolników i ich rodzin. Doradcy KPODR udzielają porad, organizują warsztaty i szkolenia z zakresu motywacji i przedsiębiorczości pozarolniczej wpływające na zmianę postaw życiowych ich uczestników oraz poznanie aktywnych metod poszukiwania pracy, a także nabycie umiejętności zakładania i zarządzania własnych firm. Organizują też specjalistyczne kursy, nadające formalne uprawnienia do wykonywania określonego zawodu.

MARIA JOLANTA ORŁOWSKA

LABOUR ADVISORY ROLE IN THE DEVELOPMENT OF NON-AGRICULTURAL ENTREPRENEURSHIP IN THE COUNTRY AREAS ON THE EXAMPLE OF KUJAWSKO-POMORSKIE AGRICULTURAL ADVISORY CENTRE

Keywords: *entrepreneurship, development, operations consulting, outplacement, non-agricultural sources of income*

SUMMARY

The aim of the study was to show the undertaken consultancy actions for the development of non-agricultural entrepreneurship in the country side on the example of Kujawsko-Pomorskie Agricultural Advisory Centre (KPODR). The sources of information were the documents posted on the website of KPODR. KPODR plays an important role in Kujawsko-Pomorskie in promoting small business and non-agricultural education of farmers and their families. It provides advice, organizes workshops and trainings on motivation and entrepreneurship which change participants' attitude to life and teaches them active job search methods and skills in setting up and managing their own business. It also organizes specialized courses, giving formal permission for a particular profession.

e-mail: orjol@utp.edu.pl

TERESA NOWOGRÓDZKA
STANISŁAW SZAREK
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny
w Siedlcach

WYNIKI EKONOMICZNE GOSPODARSTW EKOLOGICZNYCH W POLSCE

1. Wprowadzenie

Okres ostatnich ośmiu lat, od momentu wstąpienia Polski do Unii Europejskiej charakteryzował się dynamicznym wzrostem liczby gospodarstw ekologicznych. Na koniec roku 2011 było ich ponad 20 tys., a powierzchnia użytków rolnych objętych dopłatami z programów rolnośrodowiskowych przekroczyła 519 tys. ha. W stosunku do liczby 3760 gospodarstw ekologicznych i 83 tys. ha użytków rolnych w roku 2004, nastąpił prawie sześciokrotny wzrost liczby tych gospodarstw oraz powierzchni użytków rolnych (IJHARS 2011).

Pomimo tak spektakularnego przyrostu liczby gospodarstw, na rynku nie ma odczuwalnie większej ilości produktów wytwarzanych metodami ekologicznymi. Z kolei cena tych produktów, znacznie przewyższa ceny produktów konwencjonalnych. W relacji do produktów konwencjonalnych produkty pochodzące z certyfikowanych gospodarstw ekologicznych w Polsce są o wiele droższe niż w innych krajach (Wdrożenie 2010; eBronisze 2010).

Dostępne w chwili obecnej opracowania, nie udzielają odpowiedzi na pytanie, jaka jest przyszłość gospodarstw ekologicznych w Polsce. Dla przetrwania na rynku konieczne jest podejmowanie takich działań, które zapewnią godziwy zwrot z zainwestowanego kapitału i poniesionych na produkcję nakładów pracy. Ważny jest szczególnie ten drugi czynnik, ponieważ produkowanie żywności metodami ekologicznymi wymaga poniesienia znacznie wyższych nakładów pracy w porównaniu do produkcji metodami tradycyjnymi. Jako że praca własna w gospodarstwie nie jest wyceniana, w gospodarstwach ekologicznych konieczny byłby wyższy dochód niż w porównywalnych gospodarstwach konwencjonalnych, aby zrekompensować zwiększone nakłady pracy na produkcję.

2. Cel, materiał i metody badawcze

Celem pracy była analiza prawidłowości występujących w gospodarstwach ekologicznych w Polsce, których liczba w ciągu ostatnich lat wydatnie wzrosła. W ramach grantu badawczego założono przebadanie 200 gospodarstw z terenu całego kraju, po 12 gospodarstw z każdego województwa. Szczegółowe zestawienie liczby badanych gospodarstw w klasach obszarowych zostało przedstawione w tabeli 1. Pod względem powierzchni UR, rozkład badanych gospodarstw jest zgodny z rozkładem gospodarstw ekologicznych w Polsce, opublikowanym przez Inspekcję Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych. Dobór gospodarstw do badań miał charakter doboru nieprobabilistycznego. Ankieterzy przeprowadzający badania w terenie, mieli swobodę w zakresie wyboru jednostek badawczych. W przypadku niemożności przeprowadzenia ankiety lub odmowie podania danych, takie gospodarstwo eliminowano i do badań wybierano kolejne gospodarstwo, położone w danym województwie. Pomimo zastosowania tej techniki, próbę badawczą można uznać za reprezentatywną.

Tabela 1

Rozkład liczby badanych gospodarstw pod względem powierzchni UR

Powierzchnia gospodarstwa (ha UR)	Polska - według danych GUS		Gospodarstwa ekologiczne				
			Według danych FADN		Według danych IJHARS (%)	Analizowana zbiorowość	
	Liczba gospod.	%	Liczba gospod.	%	%	Liczba gospod.	%
≤ 5	1808008	70,10	9	3,56	23,7	43	21,50
5-10	400152	15,51	54	21,34	24,3	51	25,50
10-20	244192	9,47	95	37,55	22,0	57	28,50
20-30	65351	2,53	29	11,46	10,0	18	9,00
30-50	37372	1,45	25	9,88	6,5	7	3,50
> 50	24104	0,93	41	16,21	13,5	24	12,00

Źródło: Opracowanie własne na podstawie:
- Raportu o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2009-2010. IJHARS 2011;
- Rocznika Statystycznego Rolnictwa 2010. GUS, Warszawa 2010;
- Wyników standardowych uzyskanych przez ekologiczne gospodarstwa rolne uczestniczące w polskim FADN w 2009 roku. IERiGŻ, Warszawa 2011.

Dane zebrane na kwestionariuszu ankiety dotyczyły roku 2010. Badania metodą ankiety (ankietowe) prowadzono w okresie od lipca do końca sierpnia 2011 roku.

W badanych gospodarstwach ekologicznych określono wartość produkcji, zużycie pośrednie, dochód rolniczy i dochód czysty wg metodyki stosowanej przez FADN. Ponadto określono wielkość ekonomiczną gospodarstwa w ESU na podstawie obliczonej wartości rzeczywistej nadwyżki bezpośredniej (SGM). Za gospodarstwa żywotne ekonomicznie przyjęto jednostki osiągające poziom 4 ESU (Waśąg 2009). Wyznaczono związki ilościowe pomiędzy różnymi czynnikami a dochodowością produkcji, intensywnością i efektywnością produkcji na podstawie współczynników korelacji. W pracy zastosowano metodę analizy poziomej, polegającej na porównaniu badanych jednostek w tym samym okresie.

W pracy przyjęto następujące skróty:

TGR – tradycyjne gospodarstwo rolne,

EGR – gospodarstwo rolne prowadzące produkcję metodami ekologicznymi.

3. Wyniki badań

Najliczniej reprezentowaną w badanej zbiorowości są gospodarstwa z grupy I, o wielkości ekonomicznej do 4 ESU. Jest ich prawie 30% (tabela 2). Z kolei gospodarstw o wielkości ekonomicznej przekraczającej 16,1 ESU jest 24,5%. Liczba ha przeliczeniowych w stosunku do ha fizycznych wskazuje, że gospodarstwa z badanej zbiorowości gospodarują na słabych jakościowo glebach. Nietypowa – w stosunku do tradycyjnych gospodarstw rolnych (TGR) – jest struktura użytków rolnych. W grupie V, o największej wielkości ekonomicznej, duży odsetek powierzchni zajmują plantacje trwałe. Z kolei w grupach I-III, zanotowano wysoki odsetek trwałych użytków zielonych. Jedynie w grupie IV udział poszczególnych grup użytków porównywalny jest z TGR w Polsce, gdzie wynosi około 20%.

Średnia wartość środków trwałych w przeliczeniu na gospodarstwo wyniosła w badanej zbiorowości prawie 714 tys. zł, z czego niecałe 49% stanowi ziemia, 38,6% to zabudowania oraz 12,4% to maszyny i urządzenia (tabela 3). Pomiędzy skrajnymi grupami zaobserwowano bardzo duże dysproporcje. Wartość ziemi w grupie V była prawie 14-krotnie większa jak w grupie I, wartość budynków była większa odpowiednio 3-krotnie, a maszyn 32-krotnie. Pod względem wartości środków trwałych w badanych gospodarstwach zaobserwowano interesującą prawidłowość. W miarę wzrostu wielkości ekonomicznej gospodarstwa ekologicznego, w ich strukturze zwiększał się udział wartości ziemi, przy jednoczesnym zmniejszaniu się wartości budynków. Jednocześnie zaobserwowano wzrost wartości maszyn.

W przeliczeniu na 1 ha UR wartość środków trwałych w badanej zbiorowości wyniosła prawie 50 tys. zł, z czego wartość budynków to 21,2 tys. zł, maszyn 6,8 tys. zł.

Tabela 2

Podstawowe dane o badanych gospodarstwach ekologicznych

Grupa dochodowa (ESU)		Liczba gospo-darstw	Udział (%)	ESU na gospo-darstwo	Odległość od miasta (km)	Powierz-chnia UR (ha)	Liczba ha przelicze-niowych	Liczba pełnoza-trudnionych (AWU)	Struktura UR (%)		
									GO	TUZ	Plantacje trwałe
<4	I	58	29,6	1,6	33,9	5,3	3,6	1,6	50,8	39,4	9,8
4,1-8	II	50	25,5	6,1	42,6	11,5	6,8	1,8	57,4	39,1	3,6
8,1-16	III	40	20,4	10,9	37,8	17,8	9,8	1,7	46,5	49,4	4,1
16,1-40	IV	36	18,4	27,3	43,2	41,3	23,3	1,9	65,1	31,8	3,1
>40	V	12	6,1	61,0	60,7	98,6	33,2	1,9	67,7	15,4	16,9
średnio		196	100,0	13,0	100,0	13,0	11,7	1,8	53,48	32,96	13,55

Źródło: Badania własne.

Tabela 3

Wartość środków trwałych w badanych gospodarstwach ekologicznych

Grupa dochodowa (ESU)		zł/gospodarstwo				Struktura (%)		
		Ziemia	Budynki	Maszyny i urządzenia	Środki trwałe ogółem	Ziemia	Budynki	Maszyny
<4	I	85 170,3	198 103,45	14 834,48	298 108,28	28,57	66,45	4,98
4,1-8	II	157 965,4	159 528,00	24 776,00	342 269,44	46,15	46,61	7,24
8,1-16	III	242 218,0	231 000,00	62 050,00	535 268,00	45,25	43,16	11,59
16,1-40	IV	790 711,9	380 466,67	173 622,22	1 344 800,84	58,80	28,29	12,91
>40	V	1 147 627,5	631 666,67	452 500,00	2 231 794,17	51,42	28,30	20,28
średnio		354 238,95	275 807,50	88 885,00	713 931,45	49,0	38,6	12,4

Źródło: Badania własne. Wartość środków trwałych przyjęto zgodnie z danymi uzyskanymi w badanych gospodarstwach.

Tabela 4

Plony roślin uprawnych w badanych gospodarstwach ekologicznych

Grupa dochodowa (ESU)		dt/ha						
		pszenica	żyto	pszenżyto	owies	orkisz	ziemniaki	warzywa
<4	I	24,0	22,6	20,9	22,5	15,8	102,5	110,2
4,1-8	II	30,8	24,9	26,7	30,1	21,8	173,4	105,6
8,1-16	III	24,0	24,2	24,3	25,8	20,6	168,9	190,9
16,1-40	IV	37,0	21,0	15,1	21,2	24,9	176,0	70,0
>40	V	18,2	22,5	–	26,1	22,7	175,0	–
średnio		28,5	19,1	15,9	21,3	23,2	175,9	131,3

Źródło: Badania własne.

Tabela 5

Liczba i obsada zwierząt w badanych gospodarstwach ekologicznych (sztuki fizyczne i DJP w przeliczeniu na gospodarstwo)

Grupa dochodowa (ESU)		Liczba zwierząt						Obsada DJP/ha
		Krowy mleczne	Maciory	Tuczniki	Owce (maciorki)	Drób	DJP	
<4	I	0,6	0,2	0,9	0,1	30,8	3,7	0,9
4,1-8	II	1,6	0,5	2,6	0,0	59,2	6,9	0,9
8,1-16	III	2,7	0,8	3,8	5,6	21,0	10,2	0,6
16,1-40	IV	6,4	1,8	4,6	9,9	48,3	18,6	0,7
>40	V	6,0	0,0	0,0	0,0	0,0	12,3	0,1
średnio		2,7	0,7	2,5	3,0	37,9	9,1	0,75

Źródło: Badania własne.

Plonowanie podstawowych roślin uprawnych było w 2010 roku bardzo zróżnicowane (tabela 4). W przypadku zbóż najwyższe plony osiągnięto w grupie II, z kolei warzywa i ziemniaki dały najwyższe plony w gospodarstwach grupy III i IV. Należy jednak zaznaczyć, że plony te były znacznie niższe od plonów uzyskiwanych w TGR (GUS, 2010).

W badanych EGR odnotowano niski stan pogłowia zwierząt. Liczba DJP w gospodarstwie wyniosła 9,1 DJP, a obsada zwierząt na ha UR wyniosła 0,75 DJP. Największą liczbę zwierząt utrzymywały gospodarstwa IV i V grupy, jednak obsada zwierząt w grupie V wyniosła zaledwie 0,1 DJP na ha UR. Najliczniej utrzymywany jest w gospodarstwach drób oraz krowy mleczne.

Tabela 6

Kanały sprzedaży, promocja i problemy w bieżącej produkcji w badanych gospodarstwach ekologicznych.

Grupa dochodowa (ESU)		Liczba			
		Formy sprzedaży	Formy promocji	Plany związane z rozwojem gospodarstwa (liczba)	Suma problemów w produkcji
<4	I	1,0	1,1	1,0	4,1
4,1-8	II	1,4	1,0	1,1	4,0
8,1-16	III	1,9	1,6	1,7	5,4
16,1-40	IV	2,1	1,4	1,1	5,4
>40	V	1,2	2,2	1,3	6,0
średnio		1,5	1,5	1,3	4,7

Źródło: Badania własne.

W badanej zbiorowości EGR zaobserwowano wzrost ilości form sprzedaży w zależności od wielkości ekonomicznej gospodarstwa w grupach I-IV (tabela 6). Najczęstszymi formami sprzedaży była sprzedaż bezpośrednia, umowa ze sklepami prowadzącymi sprzedaż produktów ekologicznych, kontraktacja. Gospodarstwa o wielkości ekonomicznej powyżej 40 ESU stosują jedną formę sprzedaży, którą jest kontraktacja. Jednocześnie obserwuje się zwiększenie ilości problemów dotyczących prowadzenia produkcji metodami ekologicznymi wraz ze wzrostem wielkości ekonomicznej gospodarstwa. Podobnie ma się rzecz z ilością form promocji stosowanych przez badane gospodarstwa. Gospodarstwa promują się najczęściej poprzez uczestnictwo w targach, festynach, wystawach, a jednostki prowadzące sprzedaż bezpośrednią często posiadają ulotki reklamowe. Mniej popularnymi formami promocji jest reklama w radiu, prasie i telewizji. Najbardziej aktywne w promowaniu są gospodarstwa grupy V.

Koszty zużycia pośredniego, do których zalicza się koszty bezpośrednie (z uwzględnieniem produktów wytworzonych w gospodarstwie rolnym) oraz koszty ogólnogospodarcze towarzyszące działalności operacyjnej w roku obrachunkowym, wyniosły w badanej zbiorowości 35,7 tys. zł (tabela 7). Złożyły się na to przede wszystkim koszty pośrednie – około 66,1% i koszty produkcji roślinnej 25,7%. Zbliżoną strukturę kosztów zanotowano we wszystkich badanych grupach EGR.

Przeciętna wartość dochodu rolniczego osiągniętego w EGR, który rozumiany jest jako różnica pomiędzy wartością dodaną netto, a kosztami czynników zewnętrznych, wyniosła 23 tys. zł (tabela 8). Produkcja w gospodarstwach I grupy była niedochodowa. W gospodarstwach grupy II osiągnięto dochód rolniczy w wysokości 10,5 tys. zł. W przeliczeniu na 1 pełnozatrudnionego, daje to 5,83 tys. zł rocznie i 486 zł miesięcznie. W grupie III wartości te wynoszą odpowiednio 11,7 tys. zł i 975 zł. W grupie IV 28,21 tys. zł i 2,35 tys. zł. Najbardziej dochodowe są gospodarstwa grupy V, gdzie dochody te wyniosły odpowiednio 82,73 tys. zł i 6,89 tys. zł.

Badania empiryczne pozwoliły również na zidentyfikowanie najważniejszych problemów w EGR, na które należałoby zwrócić uwagę w pracy doradczej (tabela 9). Badania potwierdzają, że najwięcej problemów dotyczących bieżącej produkcji zgłaszają gospodarstwa o najwyższej towarowości, o wyższych niż przeciętna zasobach siły roboczej i wiążących z rolnictwem ekologicznym swoją przyszłość (korelacja zmiennej x2 ze zmiennymi x1; x3-x7). Zaobserwowano również, że informacje, które docierają do gospodarstwa z wielu różnych źródeł, pozwalają dostrzegać rolnikowi coraz to nowe obszary problemowe w prowadzonej przez siebie produkcji (korelacja zmiennych x3-x2). Wynika z tego, że dysponowanie odpowiednimi informacjami (wiadomościami), oraz zdolnością ich przetwarza-

nia we właściwe decyzje, pozwala zmotywowanym do tego rolnikom pojawiające się problemy sprawnie rozwiązywać. W tej sytuacji, udostępnianie rolnikom wysokiej jakości informacji, która pozwoli rozwijać produkcję ekologiczną w ich gospodarstwach, jest i powinno być ważnym zadaniem doradztwa rolniczego w Polsce. Z drugiej strony, istnieje potrzeba ciągłego kształcenia konsumentów w celu uświadamiania ich, czym naprawdę jest i jak odróżnić żywność produkowaną metodami ekologicznymi od żywności produkowanej metodami konwencjonalnymi.

Tabela 7

Koszty produkcji w badanych gospodarstwach ekologicznych

Grupa dochodowa (ESU)		Wartość (zł/gospodarstwo)				
		Koszty bezpośrednie			Koszty pośrednie	Ogółem zużycie pośrednie
		Produkcja roślinna	Produkcja zwierzęca	Przetwórstwo rolno spożywcze		
<4	I	2 820,5	308,4	458,6	9 592,0	14 442,0
4,1-8	II	3 463,5	622,6	510,0	11 405,6	16 394,4
8,1-16	III	6 862,9	2 815,9	391,0	19 602,9	26 737,8
16,1-40	IV	9 570,8	7 020,4	55,6	51 455,3	79 479,5
>40	V	37 610,5	5 758,3	2 383,3	69 408,3	116 066,7
średnio		9 649,9	2 330,3	501,7	23 625,2	35 744,9

Źródło: Badania własne.

Tabela 8

Tworzenie dochodu rolniczego w badanych gospodarstwach ekologicznych

Grupa dochodowa (ESU)		Wartość (zł/gospodarstwo)						
		Wartość produkcji (z uwzględnieniem salda dopłat)	Zużycie pośrednie	Wartość dodana brutto	Amortyzacja	Wartość dodana netto	Koszt czynników zewnętrznych	Dochód rolniczy
<4	I	12 269,20	14 417,50	- 2 148,30	6 151,60	- 8 299,90	572,10	- 8 871,90
4,1-8	II	33 432,20	15 817,60	17 614,70	6 465,80	11 148,90	576,80	10 572,10
8,1-16	III	58 685,00	24 267,80	34 417,30	11 980,00	22 437,30	2 470,00	19 967,30
16,1-40	IV	157 604,10	67 731,40	89 872,70	24 515,00	65 357,70	11 748,20	53 609,60
>40	V	333 910,40	113 740,00	220 170,40	61 041,70	159 128,70	1 910,00	157 218,70
średnio		73 634,60	32 811,70	40 822,90	14 649,60	26 173,30	3 143,00	23 030,30

Źródło: Badania własne.

Tabela 9

Macierz korelacji pomiędzy zmiennymi opisującymi ekologiczne gospodarstwa rolne

Nazwa zmiennej	Numer zmiennej					
	x1	x2	x3	x4	x5	x6
Suma planów na przyszłość - x1	–					
Suma problemów w produkcji - x2	0,407*	–				
Liczba źródeł informacji - x3	0,087	0,297*	–			
Wartość Pt (zł) – x4	0,005	0,242*	0,150	–		
Koszty całkowite (zł) – x5	-0,007	0,217*	0,068	0,812*	–	
Koszty produkcji roślinnej (zł) – x6	0,001	0,279*	0,008	0,695*	0,865*	–
Liczba pełnozatrudnionych – x7	0,275*	0,215*	0,338*	0,212*	0,198	-0,003

Źródło: Badania własne.

4. Wnioski

Wyniki analizy pozwoliły na osiągnięcie celu pracy. Na podstawie danych empirycznych określono, że około 30% gospodarstw o wielkości ekonomicznej do 4 ESU to gospodarstwa nierozwojowe. Następne 25% gospodarstw z grupy II generuje dochody, które w przeliczeniu na 1 zatrudnionego nie gwarantują osiągniecia minimum socjalnego. Należy zaznaczyć, że gospodarstwa III grupy nie osiągają dochodu, który mógłby zrekompensować poniesione nakłady pracy, które w EGR są znacznie wyższe, niż w TGR. Tak więc ponad 75% gospodarstw nie jest w stanie wygenerować dochodów, które zagwarantowałyby utrzymanie się na rynku, oraz zapewnić dochodów równych minimum socjalnemu.

Z przedstawionej analizy wynika, że w polskim rolnictwie ekologicznym około 70% produkcji towarowej jest tworzone przez grupę zaledwie 24% gospodarstw, co jest zgodne z zasadą Pareto – 80:20.

Przeciętna wartość dochodu rolniczego osiągniętego w EGR wyniosła 23 tys. zł. Należy zaznaczyć, że udział dopłat z programów rolno-środowiskowych w tym dochodzie wynosi około 15 tys. zł. Oznacza to, że rezygnacja z dotowania EGR sprawiłaby, że prawie cała produkcja w tych gospodarstwach nie gwarantowałaby osiągnięcia przez ich właścicieli dochodów zapewniających minimum socjalne.

Dla pełniejszego zobrazowania perspektyw rozwoju rolnictwa ekologicznego w Polsce, warto zwrócić uwagę na kilka czynników (Nowogródzka i inni 2012, Nowogródzka; Szarek 2012). Na podstawie analizy danych ankietowych stwierdzono, że zarówno dochód rolniczy gospodarstwa, jak i poziom towarowości za-

leżą od ilości zwierząt posiadanych przez gospodarstwa. Wskazuje to na potrzebę zwiększenia skali produkcji zwierzęcej w gospodarstwach ekologicznych, co jest drogą do poprawy ich dochodowości. Znakomitą bazą do realizacji tego celu jest wysoki odsetek TUZ posiadanych przez gospodarstwa ekologiczne w Polsce.

W badanej zbiorowości odnotowano wysoki odsetek gospodarstw nietowarowych oraz o towarowości nie przekraczającej 20%. Gospodarstw tych jest prawie 30%, stąd też należałoby rozważyć celowość corocznych kontroli tych gospodarstw przez jednostki certyfikujące. Zgodnie z założeniami, funkcjonowanie systemu kontroli i certyfikacji w rolnictwie ekologicznym jest podstawowym gwarantem dla konsumenta, że środki spożywcze znajdujące się na rynku wyprodukowane zostały zgodnie z obowiązującymi przepisami dotyczącymi rolnictwa ekologicznego i są wolne od zanieczyszczeń, takich jak: pozostałości środków ochrony roślin i hormonów, a podczas ich produkcji nie stosowano nawozów sztucznych i organizmów zmodyfikowanych genetycznie[1]. Skoro znaczna część gospodarstw nie produkuje artykułów żywnościowych na rynek, kontrolowanie takich jednostek wydaje się zbędne.

Według szacunków, przeciętna wartość produkcji towarowej w 1 gospodarstwie wyniosła w 2010 roku 37 985 zł. Sprzedaż certyfikowanych produktów ekologicznych, po cenach wyższych od produktów wytwarzanych systemem konwencjonalnym wyniosła w przeliczeniu na 1 gospodarstwo 16985 zł, co stanowi zaledwie 32% całkowitej sprzedaży. Oznacza to, że tylko co trzecia złotówka jest uzyskiwana ze sprzedaży produktów po wyższych cenach. Pozostała część sprzedawana jest poza gospodarstwo w cenie produktów konwencjonalnych, przez co jest dla tego rynku tracona (Nowogródzka; Szarek, 2011)

Wartość całkowitej produkcji w EGR w Polsce wynosi około 781 mln zł, przy czym producenci sprzedający produkty ekologiczne za kwotę 450 mln zł nie uzyskują za nie ceny rekompensującej rzeczywiście poniesione nakłady. Produkty te trafiają na rynek jako produkty rolnictwa konwencjonalnego. Stąd też wartość rynku produktów ekologicznych dostępnych dla konsumentów w Polsce oszacować należy na 334 mln zł (Nowogródzka; Szarek, 2011).

Zakładając, że całkowita produkcja towarowa gospodarstw ekologicznych zostałaby sprzedana w cenie produktów ekologicznych, poprawiłby to znacznie dochodowość w EGR. Dochód rolniczy wzrósłby z 23 030 zł do 33 924 zł w przeliczeniu na 1 gospodarstwo, co byłoby wartością prawie o 50% wyższą od aktualnie wyliczonej. Powstaje więc konieczność stworzenia mechanizmu, który wprowadziłby na rynek te produkty rolnictwa ekologicznego, które sprzedawane są obecnie jako konwencjonalne (Nowogródzka; Szarek, 2011).

[1] www.ijhar-s.gov.pl

LITERATURA

1. eBronisze (2010) UK: Tesco obniża ceny produktów ekologicznych. www.portalspozywczy.pl, z dnia 31.07.2010.
2. Nowogródzka T., Szarek S. (2011): Sprawozdanie merytoryczne z grantu RRe-029-22-19/11(33), ss. 41.
3. Nowogródzka T., Szarek S. Podstawka M. (2012): Stopień powiązania gospodarstw ekologicznych z rynkiem rolno-spożywczym w Polsce. Wieś i Rolnictwo (w druku)
4. Nowogródzka T., Szarek S. (2012): Wyniki produkcyjno-ekonomiczne gospodarstw ekologicznych w 2010 roku. ZER (w druku)
5. Raport o stanie rolnictwa ekologicznego w Polsce w latach 2009-2010. IJHARS 2011
6. Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2010. GUS, Warszawa 2010.
7. Wasąg Z. (2009): Poziom żywotności ekonomicznej gospodarstw rolnych w Polsce. Inżynieria Rolnicza 8(117)/2009.
8. Wdrożenie produkcji ekologicznej i marketing jego produktów szansą rozwoju gospodarstw rolnych i regionów. Instytut Warzywnictwa im. Emila Chroboczka w Skierniewicach; Stowarzyszenie Producentów Żywności Metodami Ekologicznymi Ekoland. Pod red. I. Jurasia. Skierniewice 2010
9. Wyniki standardowe uzyskane przez ekologiczne gospodarstwa rolne uczestniczące w polskim FADN w 2009 roku. IERiGŻ, Warszawa 2011.

TERESA NOWOGRÓDZKA
STANISŁAW SZAREK

WYNIKI EKONOMICZNE GOSPODARSTW EKOLOGICZNYCH W POLSCE

Słowa kluczowe: *gospodarstwa ekologiczne, dochodowość, żywotność ekonomiczna*

STRESZCZENIE

Na podstawie danych empirycznych określono, że większość gospodarstw nie jest w stanie wygenerować dochodów, które zagwarantowałyby utrzymanie się na rynku. Przeciętna wartość dochodu rolniczego osiągniętego w badanych gospodarstwach wyniosła 23 tys. zł, z czego udział dopłat z programów rolno-środowiskowych stanowi aż 65%. W badanej zbiorowości odnotowano wysoki odsetek gospodarstw nietowarowych oraz o towarowości nie przekraczającej 20%. Analiza wyników ekonomicznych pozwoliła na oszacowanie rzeczywistej wartości rynku produktów ekologicznych w Polsce, który wynosi około 330 mln zł. Powstaje więc konieczność stworzenia mechanizmu, który wprowadziłby na rynek te produkty rolnictwa ekologicznego, które sprzedawane są jako produkty konwencjonalne.

TERESA NOWOGRÓDZKA
STANISŁAW SZAREK

FINANCIAL RESULTS OF ORGANIC FARM IN POLAND

Keywords: *organic farms, profitability, economic viability*

SUMMARY

Based on empirical data set that most organic farms are not able to generate income that would guarantee the continuation of the market. The average value of agricultural income earned in those farms surveyed was 23 thousand zl. The share of payments from the agri-environmental programs is up 65%. In the study population there was a high percentage of subsistence and of the commodity does not exceed 20%. Analysis of financial results allowed us to estimate the actual value of the organic products market in Poland, which is about 330 million zl. We must prepare for a mechanism that would introduce to the market the organic products that are sold as conventional products.

e-mail: szarek@uph.edu.pl

DOROTA REMLEIN-STAROSTA[1], JOANNA KRZYMIŃSKA[1],
KATARZYNA NIJAK[1], DARIUSZ DROŻDŻYŃSKI[1],
STANISŁAW WALORCZYK[1], URSZULA DOPIERAŁA[1],
RYSZARD JAWORSKI[2], MACIEJ SZŁYKOWICZ[2]
[1]Instytut Ochrony Roślin-PIB, Poznań
[2]Wielkopolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Poznań

ORGANIZMY SZKODLIWE I ENTOMOFAUNA POŻYTECZNA JAKO WSKAŹNIKI BIORÓŻNORODNOŚCI I STANU FITOSANITARNEGO PRODUKCJI ROLNEJ

1. Wstęp

Bioróżnorodność rolnicza jest największym dziedzictwem biologicznym i kulturowym świata. Zanikanie różnorodności biologicznej zauważono w latach 80. ubiegłego stulecia. Rolnicza różnorodność biologiczna jest zabezpieczeniem przed klęską nieurodzaju, atakiem szkodników, chorobami roślin czy epidemiami wśród zwierząt gospodarskich. W polityce rolnej, której celem jest zrównoważone rolnictwo, za priorytetowe działania uznano ochronę, pomnażanie oraz użytkowanie rolniczych zasobów genetycznych [Kuszewska i Fenyk 2010]. Do terenów zagrożonych obniżeniem bioróżnorodności należą obszary szczególnie narażone na zanieczyszczenia wód azotanami pochodzenia rolniczego [OSN - Dz.U. 2005/239, poz. 2019]. Pertty i wsp. (2001) zawracają uwagę na konieczność wprowadzania do rolnictwa różnorodności genetycznej i gatunkowej. Stwierdzają, że niskie zróżnicowanie i stosowanie systemów monokulturowych prowadzi do znacznych strat plonów na skutek oddziaływania kompleksu organizmów szkodliwych. W takich uprawach występują one zazwyczaj w większym nasileniu, niż w bardziej zróżnicowanych środowiskach. Dlatego, w ubogich systemach produkcji [Tileman i wsp. 2002] może dojść do destabilizacji plonowania nawet w przypadku stosowania intensywnej chemicznej ochrony roślin. Powodem tego jest powstawanie organizmów odpornych na środki ochrony roślin. Odporność stwierdzono u ponad 2 700 gatunków wśród gospodarczo ważnych agrofagów.

Dlatego w ekosystemach rolniczych korzystne jest występowanie wielu różnych gatunków agrofagów, lecz w niskim nasileniu, ograniczanym przez równie liczną grupę organizmów pożytecznych takich jak: antagoniści, drapieżcy, nadpasożyty i in. [Andow 1991, Bourdeau i Mindt 1997, Zhu i wsp. 2000, Wilby i Thomas 2002, Wolfe 2000].

Celem wykonywanych analiz była ocena elementów środowiska rolniczego, ze szczególnym uwzględnieniem agrofagów, które mogą stanowić wskaźniki różnorodności przyrodniczej danego obszaru, oraz jego stanu fitosanitarnego.

2. Materiał i metody

Analizy przeprowadzono w 2011 r., na terenach OSN, w gospodarstwach zlokalizowanych na terenie Wielkopolski, w gminach sąsiadujących z aglomeracją miejską (Buk, Mosina i Swarzędz). Wybrane gminy charakteryzuje duża intensywność produkcji rolniczej i ogrodniczej. Gospodarstwa i uprawy zostały wytypowane przez doradców rolniczych. Wybrane gospodarstwa zajmowały obszar od 10 do ponad 30 ha. Najczęściej stosowano płodozmian polowy z przewagą roślin zbożowych lub okopowych oraz mieszany z uprawą rzepaku ozimego. W wytypowanych gospodarstwach stosowano nawożenie obornikiem w ilości 25–35 t/ha. Wielkość dawki obornika ustalano na podstawie jakości i zasobności gleby. Rolnicy w celu podjęcia decyzji o nawożeniu mineralnym (szczególnie azotowym) wykonują analizy gleby. W każdym ze wskazanych gospodarstw analizie elementów różnorodności rolniczej poddano jedną lub dwie uprawy. Obserwacjami zostały objęte pola uprawne opisane w tabeli 1. Na każdym z wytypowanych pól prowadzono analizy występowania chorób i szkodników na podstawie objawów, oznak etiologicznych, charakterystycznych uszkodzeń roślin powstałych na skutek żerowania owadów. Stosowano metodyki zgodne ze standardami European and Mediterranean Plant Protection Organization. Oceniano poziom porażenia przez patogeny na podstawie makroskopowej oceny objawów na poszczególnych organach roślin uprawnych. Analizie poddano uszkodzeń powodowanych przez szkodniki. Przeprowadzono monitoring bioróżnorodności entomofauny lotnej z uwzględnieniem organizmów pożytecznych. Owady odławiano metodą czerpakowania oraz wykorzystywano żółte tablice lepowe. Z kolei ilościowy i jakościowy skład flory segetalnej określano metodą ramkową. Wszystkie obserwacje wykonywano od maja do września.

3. Wyniki i dyskusja

Wyniki mają charakter sprawozdania z zadań badawczych wykonywanych w ramach prowadzonego projektu. Na monitorowanych roślinach uprawnych zaobserwowano szereg chorób roślin, uszkodzeń spowodowanych przez szkodniki oraz zidentyfikowano gatunki chwastów (tabela1). Odłowiono wiele owadów typowych dla badanego obszaru oraz stawonogi pożyteczne i drapieżne (tabela 2). Dokonano oceny występowania roślinności towarzyszącej na wybranych uprawach (tabela 3).

Na liściach jabłoni (Gloster) odnotowano występowanie objawów parcha jabłoni [*Venturia inaequalis* (Cooke) G. Winter]. Wielkość porażenia wahała się 1–3,7% powierzchni blaszek liściowych. Po wiosennych przymrozkach wiele zawiązków kwiatów uległo uszkodzeniu, dlatego nie przeprowadzono oceny porażenia owoców. Uszkodzenia powodowane przez żerowanie przędziorków (*Tetranychus* spp.) mogły stanowić zagrożenie dla uzyskiwanych plonów. Sadownik podjął decyzję o zwalczaniu tych szkodników. Występowały również uszkodzenia powodowane przez zwójki (*Acalla* spp.) oraz mszyce (Aphidoidea). Na pniach drzew jabłoni stwierdzono kolonie mszycy – bawełnicy korówki (*Eriosoma lanigerum* Hausmann). W ostatnich latach ze względu na wycofanie wielu insektycydów, które pozwalały na skuteczną ochronę sadu [Badowska-Czubik i Pala 1990] występowanie tego owada stanowi narastający problem w sadach. W sadzie odłowiono w sumie 4757 owadów. Wśród nich odłowiono osobniki szkodników takich, jak: zwójki liściowe *Acalla* spp., zmienik pokrzywiak (*Lygus pabulinus* L. Het.), przezierniki (Aegeridae).W sadzie jabłoniowym najwięcej było owadów z rodziny biedronkowatych (w szczególności biedronki siedmiokropki) oraz muchówek (głównie pryszczarkowate). W sumie odłowiono 167 osobników. Sad jabłoniowy prowadzony był w systemie czarnego ugoru pod drzewami i trawy w międzyrzędziach (głównie rajgrasu). Chwastem dominującym w międzyrzędziach drzew była gwiazdnica pospolita [*Stellaria media* (L.)Vill.] tworząca największą masę zieloną. Do roślin dominujących, wytwarzających mniejszą masę zieloną, należały wierzbownica bladoróżowa (*Epilobium roseum* Schreber), tasznik pospolity [*Capsella bursa-pastoris* (L.)Med.] i komosa biała (*Chenopodium album* L.). Pod koniec wegetacji odnotowano licznie występującą chwastnicę jednostronna [Echinochloa crus-galli (L.) Baeuv.] i rdest ptasi (*Polygonum aviculare* L.).

Analizę występowania patogenów w uprawach kukurydzy wykonano w dwóch lokalizacjach. W obu przypadkach dominującą chorobą była drobna (oczkowa) plamistość kukurydzy [*Aureobasidium zeae* (Narita & Y. Hirats.) Dingley] - 2% powierzchni blaszek liściowych i nie stanowiła zagrożenia dla plonu kukurydzy. W lokalizacji o większym zróżnicowaniu upraw stwierdzono na kilku roślinach narośle grzybniowe powstałe na skutek porażenia przez *Ustilago maydis* (DC.)

Corda sprawcę głowni kukurydzy. Na blaszkach liściowych kukurydzy na obu polach były również charakterystyczne kreskowate nekrozy powstałe po żerowaniu skrzypionek (*Lema* spp.). Mszyce odnotowano jedynie w przypadku pola zlokalizowanego na bardziej zróżnicowanym obszarze. Żaden z agrofagów nie występował w nasileniu, które uzasadniałoby zastosowanie zabiegów ochronnych. Na obu monitorowanych polach kukurydzy odłowiono zbliżoną liczbę owadów (odpowiednio 3899 i 3176 osobników). Uzyskane wyniki potwierdzają badania Simonides (2010) wskazujące na wpływ zróżnicowanego pod względem roślinności obszaru na wzrost liczby gatunków i liczebności entomofauny.

Najliczniej, na polu otoczonym dużym zróżnicowaniem roślinności, występowały szkodniki pryszczarkowate (Cecidomyidae), skrzypionki zbożowe (*Lema melanopa* L.) i mszyce (*Aphis* spp.), a na polu otoczonym uprawami zbożowymi odnotowano również dwa pierwsze taksony owadów oraz zmieniki (*Lygus* spp.). Na uprawach kukurydzy najwięcej odłowiono pająków. Na polu zlokalizowanym w pobliżu upraw warzywnych były również biedronki siedmiokropki. Odłowiono 170 i 132 osobniki na obu polach.

W uprawie kukurydzy zlokalizowanej wśród rożnych upraw dominowały trzy gatunki: komosa biała, tworząca największą zieloną masę oraz żółtlica drobnokwiatowa (*Galinsoga parviflora* Cav.) i chwastnica jednostronna [*Echinochloa crus-galli* (L.) P.B.]. Na drugim z ocenianych pól wśród gatunków zachwaszczających tę uprawę występowała chwastnica jednostronna, skrzyp polny i perz właściwy. Rzadziej spotykano rośliny ostrożnia polnego, włośnicy zielonej i komosy białej. Zarówno sprawcy chorób, szkodniki jak i chwasty należały do typowych dla tej uprawy [Kaniuczak i Pruszyński 2007].

Dominującymi patogenami pszenżyta byli sprawcy chorób podstawy źdźbła: łamliwość źdźbła (35% porażonych źdźbeł, wiele w stopniu silnym) (*Tapesia* spp.), fuzaryjna zgorzel podstawy źdźbła (42% źdźbeł, większość porażonych w stopniu silnym) (*Fusarium* spp.) Na ich nasilenie mogły mieć wpływ warunki atmosferyczne, zastosowana odmiana czy częstotliwość uprawy zbóż na danym stanowisku (Weber i Kita 2011). Z kolei, na liściach odnotowano: mączniaka prawdziwego zbóż i traw – ok. 2% [*Blumeria graminis* (DC.) Speer], rdzę brunatną – 2,2% (*Puccinia recondita* Dietel & Holw.), oraz objawy plamistości obwódkowej liści do 1% [*Rhynchosporium secalis* (Oudem.) Davi]. W przypadku kłosów odnotowano: mączniaka prawdziwego zbóż i traw – 1% (*Blumeria graminis*), septoriozę plew – 1,3% [*Stagonospora nodorum* (Berk.) E. Castell. & Germano], czernienie zbóż -8,7% (*Altenaria* spp., *Cladosporium* spp. *Epicoccum* spp.). Stwierdzono uszkodzenia powodowane przez skrzypionki zbożowe (3,2%). Odłowiono 3338 owadów pożytecznych i szkodliwych. Wśród odłowionych szkodników najliczniej reprezentowane były muchówki pryszczarkowate (Cecidomyidae) i zmieniki (*Lygus*

spp.). Na uprawie pszenżyta dominowały pająki oraz muchówki z rodziny pryszczarkowatych. Odłowiono 257 osobników stawonogów pożytecznych.

Do pokrycia gleby przez chwasty przyczyniły się dwa gatunki: fiołek polny (*Viola arvensis* Murray) i rdest powojowy (*Polygonum convolvulus* L.). Oba gatunki tworzyły miejscami zwartą zieloną masę pokrywającą w 100% dno pola. Trzecim gatunkiem pod względem ilościowym była miotła zbożowa [*Apera spica-venti* (L.) P.B.]. Często występowała przytulia czepna (*Galium aparine* L.).

Na szyjkach korzeniowych rzepaku ozimego rolę dominującego patogena odgrywała sucha zgnilizna kapustnych (4,5%) (*Phoma* spp.). Objawy tej choroby odnotowano również na liściach (1,4%). Na blaszkach liściowych stwierdzono obecność czerni krzyżowych (4,6%) (*Alternaria* spp.) i szarej pleśni (12,4%) (*Botrytis cinerea* Pers.). Łodygi były uszkadzane przez chowacze (1%). Na łuszczynach odnotowano najwięcej objawów czerni krzyżowych (3,2%). Ogółem zebrano tylko 979 osobników owadów. Najliczniejszą grupą owadów szkodliwych występującą na polu rzepaku były zmieniki (*Lygus* spp.). Odłowiono również pchełkę rzepakową (*Psylliodes chrysocephala* L.), chowacza podobnika (*Ceutorhynchus assimilis* Paykull) i brukwiaczka (*C. napi* Gyllenhal) oraz gnatarza rzepakowca *(Athalia rosae* L.). Szkodniki i choroby odnotowane na tej uprawie są powszechnie spotykane na polach rzepaku [Mrówczyński i Pruszyński 2006]. Na polu rzepaku ozimego wśród odłowionej fauny dominowały pająki i biedronki siedmiokropki. Na polu tym owady i pająki wystąpiły wyjątkowo licznie – odłowiono 246 osobników. Największy udział w zachwaszczeniu tej uprawy miały trzy gatunki: fiołek polny i gwiazdnica pospolita oraz maruna bezwonna (*Matricaria perforata* Mérat).

Dominującą chorobą ziemniaków była zaraza ziemniaka [*Phytophthora infestans* (Mont.) de Bary] (dla obu lokalizacji 13,5 i 18,8% podczas ostatniej obserwacji). Odnotowano również objawy suchej zgnilizny (2%) (*Alternaria* spp.). Wśród roślin ziemniaków konsumpcyjnych stwierdzono obecność zgnilizny łodyg powodowanej przez *Rhizoctonia solani* J.G. Kühn. Rolnicy wykonywali 2 i 4 zabiegi ochronne w celu ograniczania zarazy ziemniaka. Wśród szkodników wyraźnie dominowała stonka ziemniaczana (*Leptinotarsa decemlineata* L.) i zmieniki (*Lygus* spp.). Odłowiono także mszyce. Mimo wykonanych zabiegów ochronnych stwierdzono 1% powierzchni blaszek liściowych z uszkodzeniami. Stonka ziemniaczana jest zdolna do wykształcenia odporności na każdą substancję aktywną [Węgorek 2005], uzyskane wyniki mogą sugerować występowanie tego zjawiska. Na polu ziemniaków konsumpcyjnych zanotowano dużą liczebność owadów – 6276 sztuki, podczas, gdy w uprawie ziemniaków na cele przemysłowo odłowiono 3243 owady. Na polu ziemniaków konsumpcyjnych odnotowano małą liczbę pająków i owadów pożytecznych (81 osobników, głównie muchówek z rodziny pryszczarkowatych). W uprawie ziemniaków przemysłowych odłowio-

no 115 osobników. Dominowały złotookowate i pryszczarkowate. Dominującym gatunkiem chwastów w obu uprawach była komosa biała. W gęstym łanie ziemniaka przemysłowego odnotowano pojedyncze rośliny: chabra bławatka, perzu właściwego, rdestu powojowego, fiołka polnego, skrzypu polnego, rdestu ptasiego i przetacznika bluszczykowego.

Rośliny łubinu żółtego wykazywały objawy fuzaryjnego więdnięcia łubinu - *Fusarium oxysporum* Schltdl. (13% szyjek korzeniowych wykazujących objawy). Jest to groźny patogen, zwłaszcza w okresie z dużą ilością opadów [Horoszkiewicz-Janka i in. 2011]. Ocena występowania szkodników wykazała na blaszkach liściowych łubinu charakterystyczne uszkodzenia spowodowane żerowaniem oprzędzików (do 8,3%). Całkowita liczebność odłowionych owadów na tym polu wynosiła 5560. Licznie były reprezentowane takie szkodniki jak oprzędzik pręgowany (*Sitona lineatus* L.) i oprzędzik szary (*S. griseus* F.), zmieniki (*Lygus* spp.) oraz strąkowiec grochowy (*Bruchus pisorum* L). W uprawie łubinu żółtego najliczniej reprezentowane były muchówki pryszczarkowate. W sumie odłowiono 161 osobników. Głównym sprawcą zachwaszczenia łubinu był rdest powojowy i wyrastająca ponad uprawę komosa biała.

Oceniając występowanie chorób i szkodników na roślinach buraka cukrowego skupiono się głównie na porażeniu liści. Najliczniej reprezentowane były objawy chorobowe powodowane przez *Cercospora beticola* sprawcę chwościka buraka (do 6%). Podczas ostatniej obserwacji stwierdzono występowanie objawów zgnilizny korzenia buraka powodowanej przez *Rhizoctonia solani*. Liście buraka były również uszkadzane przez szereg owadów o gryzącym aparacie gębowym takich jak omarlice (Silphidae) (2,5%). Te choroby i szkodniki są powszechnie notowane w uprawie buraka cukrowego [Przybył i wsp. 2004]. Ogółem zebrano 1687 owadów. Najliczniej odłowiono szkodniki takie jak: mszyca burakowa (*Aphis fabae* Scopoli) *i* zmieniki (*Lygus* spp.). Na polu buraków cukrowych najwięcej odłowiono pająków oraz biedronek siedmiokropek. Odłowiono również 167 stawonogów pożytecznych. Zachwaszczenie było słabe, z pojedynczo występującymi roślinami komosy białej, fiołka polnego i chwastnicy jednostronnej.

Wykonano analizę porażenia cebuli przez patogeny. Stwierdzono, że dominującym i najważniejszym sprawcą choroby okazał się gatunek *Peronospora destructor* (Berk.) Casp. ex Berk. – sprawca mączniaka rzekomego cebuli (11%). Odnotowano również uszkodzenia powodowane przez wciornastki (*Trips* spp.). Na polu cebuli odnotowano 1935 owadów. Najczęściej odławiano wciornastkowate (Thripidae) i śmietkę cebulankę [*Delia antiqua* (Meigen)]. Na polu cebuli odłowiono 243 osobniki, głównie pająki i muchówki pryszczarkowate. Uprawa była wolna od chwastów. Stwierdzono jedynie pojedyncze rośliny fiołka polnego, komosy białej, rdestu powojowego i przytulii czepnej.

Rolnictwo jest często postrzegane jako jedno z głównych zagrożeń bioróżnorodności. Karg, Ryszkowski (1996); Bourdeau (2001); Loreau i wsp. (2002) oceniają, że intensyfikacja produkcji rolniczej doprowadziła do zubożenia bioróżnorodności. Analizy przeprowadzone na terenach objętych intensywną uprawą i obejmujących obszary OSN wykazały występowanie chorób i szkodników typowych dla danych roślin uprawnych. Nasilenie ich nie stanowiło zagrożenia utraty plonów, co może być dowodem ograniczenia różnorodności biologicznej siedliska, lecz z drugiej strony, może wskazywać na równowagę między organizmami szkodliwymi a pożytecznymi uzyskaną zarówno przy użyciu metod agrotechnicznych jak i chemicznych [Pruszyński 2011]. Obecnie obserwowane zróżnicowanie zbiorowisk segetalnych ukształtowało się pod wpływem działalności człowieka prowadzonej od wielu pokoleń [Bhowmik 1997, Adamczewski 2000]. Nadmierne ograniczenie zachwaszczenia może mieć negatywny wpływ na inne elementy ekosystemu jak owady czy ptaki lub ssaki [Firebank 1999, Marshall i wsp. 2003, Rola i wsp. 2009]. Monitoring chwastów towarzyszących uprawom na terenach OSN wykazał, że zbiorowiska te były dość mocno przekształcone i uproszczone. Zachwaszczenie oraz obecność zróżnicowanego pod względem roślinności otoczenia danej uprawy wpływa na liczebność szkodników i owadów drapieżnych oraz pasożytniczych wspomagających naturalną walkę ze szkodnikami [Boczek 1984; Pobożniak 2007; Twardowski i Pastuszko 2008]. Wyniki uzyskanych obserwacji wskazują, że w przypadku upraw usytuowanych na polach otoczonych zadrzewieniami i innymi uprawami stwierdzano większą różnorodność i liczebność analizowanych elementów środowiska [Giera 2012]. Rolnictwo w Polsce zajmuje 60% obszaru kraju [Kędziora i Karg 2010], dlatego konieczne są działania mające na celu zwiększenie bioróżnorodności terenów szczególnie narażonych na przekształcenie w wyniku działalności człowieka.

Tabela 1

Ocena występowania agrofagów na monitorowanych uprawach zlokalizowanych na terenach OSN na podstawie obserwacji objawów i uszkodzeń oraz odłowów w 2011 roku

Roślina uprawna	Lokalizacja pola	Szkodnik	Choroba/Patogen	Chwast
Sad jabłoniowy	graniczy z innymi uprawami sadowniczymi	przędziorki *(Tetranychus* spp.*)*, bawełnica korówka, (*Eriosoma lanigerum)*, mszyce (*Aphis* spp.), zwójki liściowe (*Acalla* spp.), zmienik pokrzywiak *(Lygus pabulinus)*, przezierniki (Aegeridae)	parch jabłoni / *Venturia inaequalis*	gwiazdnica pospolita (*Stellaria media*), wierzbownica bladoróżowa (*Epilobium roseum*), tasznik pospolity (*Capsella bursa-pastoris*), komosa biała (*Chenopodium album*)
Kukurydza I	zróżnicowane pola uprawne (zboże, dynia pastewna)	pryszczarkowate (Cecidomyidae), skrzypionka zbożowa (*Lema melanopa*), mszyce (*Aphis* spp.), skrzypionka zbożowa (*Lema melanopa*)	drobna plamistość kukurydzy / *Aureobasidium,* głownia kukurydzy / *Ustilago maydis*, łamliwość źdźbła / *Tapesia* spp.	komosa biała *Chenopodium album*), żółtlica drobnokwiatowa (*Galinsoga parviflora*), chwastnica jednostronna (*Echinochloa crus-galli*)
Pszenżyto	zadrzewienia i krzewy śródpolne	zmieniki (*Lygus* spp.), pryszczarkowate (Cecidomyidae)	fuzaryjna zgorzel podstawy źdźbła / *Fusarium* spp., mączniak prawdziwy zbóż i traw / *Blumeria graminis*, rdza brunatna / *Puccinia recondita*, plamistość obwódkowa liści / *Rhynchosporium secalis*, septorioza plew / *Stagonospora nodorum* czerń zbożowych / *Altenaria* spp., *Cladosporium* spp., *Epicoccum* spp.	fiołek polny (*Viola arvensis*), rdest powojowy (*Polygonum convolvulus*), miotła zbożowa (*Apera spica-venti*), przytulia czepna (*Galium aparine*)
Rzepak ozimy	zboża, brak zadrzewień śródpolnych	zmieniki *(Lygus* spp.), pchełka rzepakowa (*Psylliodes chrysocephala*), chowacz podobnik (*Ceutorhynchus assimilis*), *gnatarz rzepakowiec* (*Athalia rosae*), chowacz brukwiaczek (*Ceutorhynchus napi*)	sucha zgnilizna kapustnych / *Phoma* spp., czerń krzyżowych / *Alternaria* spp., szara pleśń / *Botrytis cinerea*	fiołek polny (*Viola arvensis*), gwiazdnica pospolita (*Stellaria media*), maruna bezwonna (*Matricaria perforata*)
Ziemniak jadalny	zboża, rzepak, brak zadrzewień śródpolnych	Stonka ziemniaczana (*Leptinotarsa decemlineata*), zmieniki (*Lygus* spp.), mszyce *(Aphis* spp.)	zaraza ziemniaka / *Phytophthora infestans*, sucha zgnilizna- alternatioza / *Alternaria* spp., szara pleśni /*Botrytis cinerea*	komosa biała (*Chenopodium album*), chwastnica jednostronna (*Echinochloa crus-galli*)
Łubin żółty	ziemniaki, z dwóch stron las z przewaga sosny	oprzędzik szary (*Sitona griseus),* oprzędzik pregowany (*Sitona lineatus*),zmieniki (*Lygus* spp.), strąkowiec grochowy(*Bruchus pisorum*)	fuzaryjne więdniecie łubinu / *Fusarium oxysporum, Fusarium* spp.	rdest powojowy (*Polygonum convolvulus*), komosa biała (*Chenopodium album*)
Buraki cukrowe	cebula, zboża, brak zadrzewień śródpolnych	mszyca burakowa (*Aphis fabae*), zmieniki (*Lygus spp.*)	chwościk buraka / *Cercospora beticola,* zgnilizna korzenia / *Rhizoctonia solani*	komosa biała (*Chenopodium album*), fiołek polny (*Viola arvensis*), chwastnica jednostronna (*Echinochloa crus-galli*)
Cebula z siewu	buraki cukrowe, zboża, brak zadrzewień śródpolnych	wciornastkowate (Thripidae), śmietka cebulanka *(Delia antiqua)*	mączniak rzekomy / *Peronospora destructor*	fiołek polny (*Viola arvensis*), komosa biała (*Chenopodium album*), rdest powojowy (*Polygonum convolvulus*), przytulia czepna (*Galium aparine*)

Roślina uprawna	Lokalizacja pola	Szkodnik	Choroba/Patogen	Chwast
Ziemniak pastewny	zboża, brak zadrzewień śródpolnych	zmieniki *(Lygus* spp.), stonka ziemniaczana (*Leptinotarsa decemlineata*)	zaraza ziemniaka / *Phytophthora infestans*	komosa biała (*Chenopodium album)*, chaber bławatek (*Centaurea cyanus*), perz właściwy (*Elymus repens)*, rdest powojowy (*Polygonum convolvulus*), fiołek polny (*Viola arvensis*)
Kukurydza II	zboża, brak zadrzewień śródpolnych	zmieniki *(Lygus* spp.), pryszczarkowate (Cecidomyidae), skrzypionka zbożowa *(Lema melanopa)*	drobna plamistość kukurydzy / *Aureobasidium zeae*	chwastnica jednostronna (*Echinochloa crus-galli*), skrzypu polny (*Equisetum arvense*), perz właściwy (*Elymus repens)*

Źródło: Badania własne.

Tabela 2

Liczba stawonogów pożytecznych odłowionych w sezonie wegetacyjnym 2011 w wybranych uprawach

Roślina uprawna / Takson	Sad jabłoniowy	Kukurydza (I)	Pszenżyto	Rzepak ozimy	Ziemniaki (I)	Łubin żółty	Buraki cukrowe	Cebula z siewu	Ziemniaki (II)	Kukurydza (II)
Araneae	26	30	49	43	8	28	41	49	17	52
Coleoptera										
Coccinellidae	45	32	13	64	14	39	47	31	24	14
Staphylinidae	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0
Cantharidae	4	26	24	8	6	4	10	18	13	10
Diptera										
Cecidomyiidae	30	15	66	40	25	44	25	50	21	8
Tachinidae	4	7	21	9	2	3	2	10	1	2
Syrphidae	12	17	23	31	9	13	10	37	12	11
Heteroptera										
Reduviidae	1	1	0	1	1	1	1	0	0	1
Nabidae	3	7	0	0	0	0	0	0	2	0
Anthocoridae	5	8	1	2	3	5	1	3	3	6
Miridae	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1
Pentatomidae	0	0	1	2	1	1	4	2	0	3
Neuroptera										
Chrysopidae	26	24	9	36	11	14	25	41	18	21
Hymenoptera										
Apidae	3	0	0	3	0	3	0	0	1	0
Mecoptera										
Panorpidae	8	3	2	5	1	5	1	2	3	3

Źródło: Badania własne.

Tabela 3

Skład ilościowy chwastów w poszczególnych uprawach w 2011 roku

Rodzaj uprawy	Liczba osobników [szt./m^2]	Liczebność gatunków na 1 m^2
Sad jabłoniowy	58,3	15
Kukurydza I	18,5	8
Pszenżyto	90,5	12
Rzepak ozimy	84,8	11
Ziemniak jadalny	9	13
Łubin żółty	7,5	20
Buraki cukrowe	1,5	3
Cebula z siewu	1,2	4
Ziemniak pastewny	3	8
Kukurydza II	3,8	6

Źródło: Badania własne.

4. Wnioski

1. Różnorodność biologiczna szkodników, chorób, stawonogów pożytecznych i roślin segetalnych pól zlokalizowanych na stanowiskach otoczonych wieloma uprawami lub zadrzewieniami śródpolnymi była większa niż siedlisk usytuowanych na terenach ich pozbawionych.
2. Na polach ziemniaków największe zagrożenie stanowiła zaraza ziemniaka. Łuszczyny rośliny rzepaku porażone były przez *Alternaria* spp. sprawcę czerni krzyżowych. Porażenie pozostałych monitorowanych upraw przez organizmy szkodliwe było na poziomach niestanowiących epidemicznego zagrożenia. Wśród szkodników na uwagę zasługuje bardzo licznie reprezentowana grupa owadów zaliczana do zmienikowatych.
3. Istotną rolę w utrzymaniu równowagi biologicznej danego środowiska mają stawonogi pożyteczne i drapieżne. Najliczniejszą odłowioną grupą były pająki. Licznie występowały również muchówki pryszczarkowate (Cecidomyiidae) oraz chrząszcze biedronkowate (Coccinellidae).
4. W przypadku bioróżnorodności roślin segetalnych stwierdzono zróżnicowanie pod względem występowania poszczególnych gatunków i grup chwastów, zależne od rodzaju uprawy i rośliny uprawnej.

Projekt „Ocena stanu środowiska na Obszarach Szczególnie Narażonych w województwie wielkopolskim", dofinansowany przez Wielkopolski Fundusz Ochrony Środowiska, realizowano w ramach współpracy Instytutu Ochrony Roślin – Państwowego Instytutu Badawczego z Wojewódzkim Ośrodkiem Doradztwa Rolniczego w Poznaniu.

LITERATURA

1. Adamczewski K. (2000): Rozwój metod zwalczania i perspektywy ograniczenia chwastów. Prog. Plant Prot./Post. Ochr. Roślin 40 (1): 101–112;
2. Andow D.A.(1991): Vegetational diversity and arthropod population response. Annual Review of Entomology. 36: 561–586;
3. Badowska-Czubik T., Pala E. (1990): Bawełnica korówka *Eriosoma lanigerum* (Hausm.) w mateczniku podkładek wegetatywnych jabłoni i jej zwalczanie. Prace ISiK., Seria A, Prace Doświadczalne z Zakresu Sadownictwa 29: 115–126;
4. Banaszak H. (red.). (1995): Ochrona Roślin w Integrowanych Systemach Produkcji Rolniczej. Burak Cukrowy i Pastewny. Inst. Ochr. Roślin. Poznań, 94 ss;
5. Bhowmik P.C. (1997): Weed biology: importance to weed management. Weed Sci. 45: 349–356
6. Boczek J. 1984. Rozstawa roślin, zachwaszczenie i współrzędna uprawa, a porażenie roślin przez szkodliwe owady. Wiad. Entomol. 5 (1–2): 17–24;
7. Boudreau M.A., Mundt C.C. (1997): Ecological approaches to disease control. Environmentally Safe Approaches to Crop Disease Control, N.A. Rechcigl and J.E. Rechcigl (eds.), CRC Press, Boca Raton. 33–62;
8. Bourdeau P. (2001): Biodiversity. Our fragile world, M. K. Tolba (red.), EOLSS Publishers, Oxford: 299-308;
9. Firebank L.G. (1999): The diversity of arable plants-past present and some futures. The BCPC –Weeds 1: 251–259;
10. Giera A. (2012): Bioróżnorodność w wybranych gospodarstwach rolnych zlokalizowanych na obszarach szczególnie narażonych. Zag. Dor. Roln. 2: 79-103;
11. Horoszkiewicz-Janka J., Korbas M., Jajor E., Krawczyk R. (2011): Zdrowotność łubinu wąskolistnego (*Lupinus angustifolius* L.) uprawianego w konwencjonalnym systemie uprawy i w okresie przestawiania na system ekologiczny. J. Res. Appl. Agric. Engin. 55 (3): 143-146;
12. Kaniuczak Z., Pruszyński S. (red.). (2007): Integrowana Produkcja Kukurydzy. Inst. Ochr. Roślin, Poznań, 78 ss;
13. Karg J., Ryszkowski L. (1996): Animals in arable land. [W:] Dynamics of an Agricultural Landscape (red.: L. Ryszkowski, N. French, A. Kędziora), PWRiL. Poznań, 138-172;
14. Kędziora A., Karg J. (2010): Biodiversity of agricultural landscape. [W:] Restoration of Endangeredand Extinct Animals (red. Słomski R.). Poznań University of Life Sciences: 95 -112;
15. Kuszewska K., Fenyk M.A. (2010): Różnorodność biologiczna w krajobrazie rolniczym. Acta Sci. Pol., Administratio Locorum 9 (1): 57-68;
16. Loreau M., Naeem S., Inchaushi P. (red.) (2002): Biodiversity and Ecosystem Functioning. Oxford University Press. Oxford, 390ss;
17. Marshall E.J.P., Brown V.K, Boatman N.D., Lutman P.J.W., Squire G.R., Ward L.K. (2003): The role of weeds in supporting biological diversity within the crop fields. Weed Res. 43: 77–89;
18. Mrówczyński M., Pruszyński S. (red.). (2006): Integrowana Produkcja Rzepaku. Inst. Ochr. Roślin, Poznań, 84 ss;

19. Pobożniak M. (2007): Effect of weedy background on occurrence and effectiveness of Aphidophagus syrphid larvae in reduction of black bean aphid (*Aphis fabae* Scop.). Veg. Crops Res. Bull. 67: 103–116;
20. Pretty J., C. Brett, D. Gee, R.E. Hine, C.F. Mason, J.I.L. Morison, M. Rayment, G. van der Bijl, Dobbs T.(2001): Policy challenges and priorities for internalising the externalities of agriculture. Journal of Environmental Planning and Management. 44: 263–283;
21 Pruszyński S. (2011): Ochrona roślin a bioróżnorodność. Zag. Dor. Roln. 4: 7-22;
22. Przybył J., Sęk T., Kowalik I., Dach J. (2004): Zintegrowana uprawa buraka cukrowego. J. Res. Appl. Agric. Engin. 49 (1): 16-21;
23. Rola J., Rola H., Domaradzki K. (2009): Przyrodnicza optymalizacja zbiorowisk chwastów w agrocenozach. Prog. Plant Prot./Post. Ochr. Roślin. 3: 1102-1111.
24. Simonides E. (2010): Znaczenie powiązań ekologicznych w krajobrazie rolniczym.
25. Woda-Środowisko-Obszary Wiejskie 10 (4): 249–263;
26. Tilman D., Cassman K., Matson P., Naylor R., Polasky S. (2002): Agricultural sustainability and intensive production practices. Science. 418: 671–677;
27. Twardowski J.P., Pastuszko K. (2008): Siedliska brzeżne w agrocenozie pszenicy ozimej jako rezerwuary pożytecznych biegaczowatych (*Col. Carabidae*). J. Res. Appl. Agricul. Engin. 53 (4): 123–127;
28. Weber R., Kita W. (2011): Zmienność nasilenia chorób podstawy źdźbła odmian pszenicy w zależności od wysokości ścierni, przedplonu i sposobu uprawy. Prog. Plant Prot./Post. Ochr. Roślin 51 (2): 879–883;
29. Węgorek P. (2005): Current status of resistance in Colorado potato beetle (Leptinotarsa decemlineata Say) to selected active substances of insecticides in Poland. Journal of Plant Protection Research, 45 (4): 309-319;
30. Wilby A., Thomas M.B. (2002): Natural enemy diversity and natural pest control: patterns of pest emergence with agricultural intensification. Ecology Letters. 5: 353–360;
31. Wolfe M.O. (2000): Crop strength through diversity. Nature. 406, 681–682;
32. Zhu Y., Chen H.R., Fan J.H., Wang Y.Y., Li Y., Chen J.B., Fan J.X., Yang S.S., Hu L.P., et al., 2000: Genetic diversity and disease control in rice. Nature. 406: 718–722.

DOROTA REMLEIN-STAROSTA, JOANNA KRZYMIŃSKA, KATARZYNA NIJAK, DARIUSZ DROŻDŻYŃSKI, STANISŁAW WALORCZYK, URSZULA DOPIERAŁA, RYSZARD JAWORSKI, MACIEJ SZŁYKOWICZ

ORGANIZMY SZKODLIWE I ENTOMOFAUNA POŻYTECZNA JAKO WSKAŹNIKI BIORÓŻNORODNOŚCI I STANU FITOSANITARNEGO PRODUKCJI ROLNEJ

Słowa kluczowe: *bioróżnorodność rolnicza, OSN, owady, chwasty, choroby*

STRESZCZENIE

Projekt badawczy „Ocena stanu środowiska na Obszarach Szczególnie Narażonych w województwie wielkopolskim" zrealizowano w ramach współpracy Instytutu Ochrony Roślin - Państwowego Instytutu Badawczego z Wojewódzkim Ośrodkiem Doradztwa Rolniczego w Poznaniu. Projekt dofinansował Wielkopolski Fundusz Ochrony Środowiska

Celem wykonywanych analiz w ramach projektu była ocena szeregu elementów środowiska rolniczego stanowiących wskaźniki różnorodności przyrodniczej i stanu fitosanitarnego upraw. Analizy przeprowadzono na terenach obszarach szczególnie narażonych zanieczyszczeniem wód azotanami pochodzenia rolniczego (OSN) w gospodarstwach w Wielkopolsce o obszarze od 10 do ponad 30 ha. W każdym z gospodarstw obserwacją poddano jedną lub dwie uprawy.

Wszystkie obserwowane aspekty bioróżnorodności wykazywały wysokie lub średnie wartości. Analizie poddano również występowanie patogenów i szkodników. Poziomy porażenia monitorowanych upraw przez organizmy szkodliwe nie stanowiły epidemicznego zagrożenia. Występowanie owadów pożytecznych i drapieżnych było duże, co równoważyło występowanie owadów szkodliwych. W przypadku bioróżnorodności roślin segetalnych stwierdzono zróżnicowanie pod względem występowania poszczególnych gatunków i grup chwastów, zależne od rodzaju uprawy i rośliny uprawnej.

DOROTA REMLEIN-STAROSTA, JOANNA KRZYMIŃSKA, KATARZYNA NIJAK, DARIUSZ DROŻDŻYŃSKI, STANISŁAW WALORCZYK, URSZULA DOPIERAŁA, RYSZARD JAWORSKI, MACIEJ SZŁYKOWICZ

HARM FUL ORGANISMS AND USEFUL ENTOMOFAUNA AS INDICATORS OF BIODIVERSITY AND PHYTOSANITARY CONDITION OF AGRICULTURAL PRODUCTION

Key words: *agricultural biodiversity, vulnerable areas, insects, weeds, diseases*

SUMMARY

The project „The evaluation of environment condition in areas vulnerable to nitrogen pollution in Wielkopolska" was implemented within Institute of Plant Protection-National Research Institute and Wielkopolska Agricultural Advisory Centre in Poznań cooperation. The project was subsidized by Regional Fund for Environmental Protection and Water Management in Poznań.

The aim of the analysis was to evaluate a certain number of environment components such as biodiversity and phytosanitary condition indicators. The analysis was conducted on chosen farms in areas vulnerable to nitrogen pollution in Wielkopolska. The farms area ranged from 10 to over 30 ha. On each farm one or two crops were fully analysed. All biodiversity factors were high or medium. Pests and diseases, which may cause a critical threat to monocultures and simplified rotation, occurrence was examined. It was concluded that infestation level of examined crops was not epidemic. The high quantity of beneficial and predatory insects balanced pests quantity. Different species and groups of weeds were found on each crop.

e-mail: D.Starosta@iorpib.poznan.pl

INFORMACJE

ANTONI MICKIEWICZ[1]
BOGDAN M. WAWRZYNIAK[2]
[1]*Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie*
[2]*Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy*

WSPÓLNA POLITYKA ROLNA NA LATA 2014-2020 W ŚWIETLE PROJEKTÓW ROZPORZĄDZEŃ PARLAMENTU EUROPEJSKIEGO, RADY I KOMISJI EUROPEJSKIEJ[1]

1. Wstęp

Wspólna Polityka Rolna stanowi jeden z najdłużej funkcjonujących instrumentów wsparcia w ramach Wspólnoty Europejskiej. Priorytetem początkowych działań Wspólnej Polityki Rolnej było promowanie procesu zwiększania produkcji żywności, wobec początkowo wysokiego niedoboru produktów rolno-żywnościowych po II wojnie światowej. Bodźcami dla zachowań produkcyjnych było stosowanie zachęt w postaci dotacji gwarantujących rolnikom uzyskanie opłacalnych cen zbytu swoich produktów rolnych. Rolnicy otrzymywali pomoc finansową przede wszystkim na restrukturyzację gospodarstw, poprawę zarządzania i modernizację technologii. Polityka rolna doprowadziła najpierw do osiągnięcia samodzielności żywnościowej, a potem do powstania nawet nadwyżek głównych produktów rolnych w krajach EWG. Działania tego rodzaju stanowiły duże obciążenie dla budżetu, który musiał dopłacać do eksportu lub płacić za magazynowanie nadwyżek. Początkowo celem WPR było zapewnienie samowystarczalności żywnościowej Wspólnoty, wyposażając rolników w instrumenty stymulujące produkcję. Potem dążono do uniezależnienia wsparcia dla rolnictwa od wielkości produkcji. Środek ciężkości polityki rolnej przerzucono ze wspierania rynku lub ceny na bezpośrednie wspieranie dochodów. W rezultacie obniżono gwarantowa-

[1] Projekt badawczy został sfinansowany ze środków Narodowego Centrum Nauki.

ne ceny, rekompensując to bezpośrednimi płatnościami dla rolników. W sumie koszty funkcjonowania WPR w ogólnym budżecie UE uległy obniżeniu z 70% w połowie lat 90-tych do 40% obecnie [Mickiewicz 2011].

Wiele ważnych zmian wprowadzono w latach 80-tych, jednak prawdziwy przełom nastąpił w latach 90-tych. W rolnictwie zaczęto odchodzić od intensywnych metod produkcji na rzecz rolnictwa zrównoważonego. Szczególny nacisk położono na rolnictwo przyjazne dla środowiska, a przy tym uwzględniające interesy społeczności wiejskiej i otoczenia rolniczego. Wprowadzono dopłaty bezpośrednie, zobowiązując rolników do uwzględniania sytuacji na rynkach zbytu (podaży i popytu), a nie tylko ocenę kierunków produkcji na podstawie własnych dochodów. Dalsze zmiany priorytetów WPR zainicjowano w 1999 r. w ramach reformy Agenda 2000, która kładła nacisk na wzrost konkurencyjności, różnicowanie produkcji i poprawę marketingu produktów rolnych.

Ważny był 2004 r. z uwagi na fakt poszerzenia obszaru Wspólnoty, poprzez przyjęcie 10 nowych państw członkowskich, w tym Polski. Tak więc dotychczasowych 15 krajów dawnej UE (UE-15), zdecydowało się przyjąć jednocześnie 10 krajów z Europy Środkowo-Wschodniej (NUE-10), mając świadomość niskiego poziomu rozwoju tego rolnictwa i niekorzystnych uwarunkowań prawnych. Proces ten miał ogromny wpływ na wyzwania stojące przed Wspólną Polityką Rolną, która pochłania znaczną część budżetu UE (około 40%). Dalsze pogłębienie integracji odbyło się w 2007 r, dzięki przyjęciu kolejnych dwóch państw - Bułgarii i Rumunii. Kilkanaście nowych państw członkowskich wniosło do Wspólnoty około 50 mln ha użytków rolnych - kraje piętnastki dysponowały 130 mln ha, co oznaczało zwiększenie o 40%. Z kolei do 6 milionów osób pracujących w UE—15 dołączyło 7 mln rolników z nowych państw członkowskich (NUE-12), ujawniając problem przeludnienia agrarnego. Znalazła potwierdzenie teza mówiąca o tym, że wielki potencjał produkcji rolniczej, tkwiący w rolnictwie europejskim, nie jest w pełni wykorzystywany z uwagi na niski poziom wydajności pracy [Mickiewicz 2011].

2. Cel i zakres opracowania

Wyzwania stojące przed Wspólna Polityką Rolną w perspektywie lat 2014-2020 dotyczą między innymi zapewnienia większego bezpieczeństwa żywności, zachowania zrównoważonego rozwoju i gospodarowania zasobami naturalnymi, podniesienia jakości ochrony środowiska oraz rozwijanie konkurencyjnej i innowacyjnej gospodarki na obszarach wiejskich. W ponad 50-letniej historii funkcjonowania WPR przestrzegając podstawowych zasad, jednocześnie dążono do zmian o charakterze ewolucyjnym, co znalazło odzwierciedlenie w stosowanych przez wspólnotę instrumentach polityki rolnej.

Wspólna Polityka Rolna stosowana w mało liczebnej grupie państw (UE-15), nie napotykała na takie trudności, jak obecnie, gdy w stosunkowo szybkim czasie rozrosła się do UE-27, a w połowie 2013 do tego grona dołączy kolejny członek (Chorwacja). Swoim zasięgiem obejmuje – poza Bałkanami - niemal całą Europę, gdzie występują nie tylko odmienne krainy geograficzne, ale także systemy gospodarowania i rodzaje produkcji rolniczej.

Nowe kraje członkowskie domagają się takich samych praw i poziomu wsparcia, jakie występują w dawnych krajach UE-15. Dylematy te ma rozstrzygnąć Wspólnota Europejska, która przy znaczącym udziale środowisk naukowych, krajowych i zagranicznych, przygotowała szereg rozwiązań legislacyjnych i projektów (wniosków) rozporządzeń PE i Rady. Pakiet obejmuje projekty siedmiu nowych rozporządzeń, które będą regulować funkcjonowanie Wspólnej Polityki Rolnej do 2020 r w zakresie: płatności bezpośrednich, rozwoju obszarów wiejskich, wspólnej organizacji rynków rolnych oraz finansowania WPR.

W opracowaniu uwagę skupiono nie na omawianiu poszczególnych pakietów, lecz na przestawieniu syntezy niektórych nowych rozwiązań, które będą - po przyjęciu przez UE – obowiązywać przy ustalaniu wspólnych ram strategicznych dla funduszy unijnych.

3. Przebieg przygotowań do określenia kształtu Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2014-2020

Pierwsza debata polityczna państw członkowskich na temat kształtu WPR po 2013 r. miała miejsce podczas nieformalnego spotkania Ministrów UE ds. Rolnictwa i Rybołówstwa w 2008 r. w Annecy (Francja). W czasie posiedzenia Rady w 2008 r., podjęto próbę wypracowania Konkluzji Rady w sprawie WPR po 2013 roku, na podstawie wniosków z dyskusji przeprowadzonej w Annecy. Podstawą aktywnego udziału przedstawicieli Rządu Rzeczpospolitej Polskiej w dyskusji o przyszłości WPR był dokument pt. Wspólna Polityka Rolna po 2013 roku - *założenia i wstępne propozycje,* przygotowany przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi i przyjęty przez Komitet Europejski Rady Ministrów w listopadzie 2008 r. Dokument ten był także przedmiotem konsultacji, w trakcie której Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi otrzymało uwagi i propozycje od licznych respondentów, w tym od organizacji społecznych oraz instytucji naukowych zajmujących się problematyką rolnictwa i obszarów wiejskich [Polska wizja Wspólnej Polityki Rolnej po 2013 r – założenia i wstępne propozycje, 2008].

Według MRiRW Wspólna Polityka Rolna po 2013 roku będzie odgrywała nadal kluczową rolę w zapewnieniu w UE następujących celów: bezpieczeństwa żywnościowego, zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich, rów-

nych warunków konkurencji na jednolitym rynku rolnym, a także silnej pozycji konkurencyjnej UE na globalnym rynku rolnym. Z uwagi na wielofunkcyjność rolnictwa i obszarów wiejskich WPR, po 2013 r. powinna być instrumentem skierowanym na nowe wspólnotowe wyzwania związane z ochroną środowiska, zmianami klimatycznymi, gospodarką wodną, różnorodnością biologiczną oraz energią odnawialną [Stanowisko rządu RP w sprawie przyszłości WPR UE, 2009].

Aby zapewnić skuteczność WPR po 2013 r. w realizacji powyższych zadań, kolejne zmiany tej polityki powinny zachować w pełni jej wspólnotowy charakter, w szczególności w wymiarze finansowym, zapewniając przez to równe warunki konkurencji na jednolitym rynku UE. Ponadto należy odejść od przestarzałych i nieuzasadnionych w obecnej sytuacji historycznych pułapów płatności bezpośrednich odzwierciedlających intensywność i poziom produkcji rolniczej w państwach członkowskich sprzed kilkunastu lat (UE-15). Bez szybkiego odejścia od dotychczasowego podziału środków na koperty krajowe, niemożliwa jest poprawa skuteczności i efektywności tej polityki wspólnotowej. WPR powinna być polityką prostą i stabilną - musi być zrozumiała dla rolników i podatników, a bez jej znacznego uproszczenia nie będzie to możliwe.

Parlament Europejski (PE) na posiedzeniu plenarnym w 2010 r przyjął rezolucję w sprawie przyszłości Wspólnej Polityki Rolnej po 2013 r. Dokument nie miał mocy legislacyjnej, ale odzwierciedlał stanowisko eurodeputowanych w debacie nad reformą WPR. Od wejścia w życie Traktatu Lizbońskiego Parlament Europejski współdecyduje, wraz z rządami państw członkowskich o przyjęciu aktów prawnych regulujących kształt WPR na lata 2014-2020, które zaproponuje Komisja Europejska. Przyjęta rezolucja była następstwem prac Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi PE dotyczących przyszłego kształtu WPR [Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie przyszłości WPR, 2010].

W rezolucji podkreślono, iż europejski model rolnictwa nie tylko zapewnia bezpieczeństwo żywnościowe swoim obywatelom i bierze udział w dostarczaniu żywności dla całego świata, ale jednocześnie tak określona polityka, lepiej i bardziej spójnie współpracuje z resztą świata. Szczególnie dobrze UE współpracuje z krajami rozwijającymi się, w celu pomagania im w długoterminowym rozwoju sektorów rolnictwa w sposób zrównoważony. Parlament Europejski stwierdził, że należy maksymalnie zwiększać wiedzę na szczeblu lokalnym, aby mieć na uwadze rozwój wsi i obszarów wiejskich. W obecnej sytuacji, w której ogólna liczba głodujących przekracza miliard, a w Unii Europejskiej ponad 40 milionom osób ubogich brakuje żywności, należy wykorzystać postęp naukowy, aby przyniósł odpowiednie rozwiązania mające na celu złagodzenie głodu na świecie, zwłaszcza poprzez efektywniejsze wykorzystanie zasobów [Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie przyszłości WPR, 2010].

Według danych FAO do 2050 r. globalne zapotrzebowanie na żywność podwoi się, zaś liczba ludności na świecie może wzrosnąć z 7 mld obecnie do 9 mld osób. Światowa produkcja żywności będzie musiała odpowiednio wzrosnąć, uwzględniając presję związaną z zasobami naturalnymi, co oznacza, że produkcja żywności na świecie będzie musiała wzrosnąć przy jednoczesnym mniejszym zużyciu wody, energii, nawozów i pestycydów oraz przy zapewne mniejszej powierzchni gruntów, chociaż przykłady krajów afrykańskich wskazują na możliwości poszerzenia areałów upraw rolnych.

W raporcie G. Lyona stwierdzono, że celami WPR, wymienionymi w art. 39 Traktatu o Funkcjonowaniu Unii Europejskiej (TFUE), jest zwiększenie wydajności rolnictwa, zapewnienie odpowiedniego poziomu życia ludności wiejskiej, stabilizacja rynków, zagwarantowanie dostępności dostaw towarów oraz rozsądnych cen dla konsumentów. Do tej pory wspólna polityka rolna w dużym stopniu osiągnęła swoje cele i przyczyniła się do wspierania integracji UE, spójności terytorialnej w Europie oraz funkcjonowania wspólnego rynku. Polityka rolna tylko częściowo przyczyniła się do zapewnienia odpowiedniego poziomu życia ludności wiejskiej i jeszcze nie osiągnęła stabilizacji rynków, ponieważ rynki stały się wyjątkowo niestabilne i zagrażające bezpieczeństwu żywnościowemu. Rolnictwo i leśnictwo pozostaje ważnym sektorem gospodarki, a jednocześnie dostarcza niezbędne dobra publiczne, utrzymując zasoby naturalne i krajobrazy o walorach kulturowych, stanowiące warunek konieczny wszelkiej działalności człowieka na obszarach wiejskich. Mając również na uwadze, że sektory te już teraz w przeważający sposób przyczyniają się do osiągnięcia europejskich celów klimatycznych i energetycznych w UE, szczególnie celów dotyczących energii odnawialnej z biomasy pochodzącej z rolnictwa i leśnictwa. Źródła bioenergii przyczyniają się również do zmniejszenia zależności energetycznej UE, a w kontekście rosnących cen energii – do tworzenia nowych miejsc pracy i zwiększenia dochodów w sektorze rolno-spożywczym.

W raporcie wskazano, że obywatele UE czerpią znaczne korzyści z WPR, jeśli chodzi o dostępność i wybór bezpiecznej żywności o wysokiej jakości i w rozsądnej cenie, bezpieczeństwo żywnościowe, ochronę środowiska, tworzenie miejsc pracy oraz środki przeciwdziałania zmianom klimatu. Ponadto wskazano na fakt, że 13,6 mln osób jest obecnie zatrudnionych bezpośrednio w sektorach rolnictwa, leśnictwa i rybołówstwa, a kolejnych 5 mln pracuje w branży rolno-spożywczej [Rezolucja Parlamentu Europejskiego w sprawie przyszłości WPR, 2010].

4. Charakterystyka polityki rolnej w ramach I i II filara WPR

Wspólna Polityka Rolna w ramach reformy MacSharry'ego z 1992 r. przeniosła punkt ciężkości ze wsparcia rynku na wsparcie producentów rolnych. Dotychczasowe podtrzymywanie cen produktów rolnych zastąpiono dopłatami bezpośrednimi. W programowaniu rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich przyjęto siedmioletni horyzont czasowy, ze względu na możliwość lepszego wykorzystanie funduszy europejskich. Polska przystępując do UE w 2004 r. najpierw uczestniczyła w trzech końcowych latach programu przyjętego na lata 2000-2006. Obecnie po raz pierwszy realizuje z powodzeniem pełny program przewidziany na lata 2007-2013. Stoi więc – podobnie jak pozostałe kraje - przed poważnymi wyzwaniami związanymi z koniecznością zreformowania Wspólnej Polityki Rolnej.

Dzięki kolejnym reformom WPR rolnictwo stało się bardziej zorientowane na rynek, przy czym zachowano wsparcie producentów rolnych, a jednocześnie poprawiła się spójność wymogów w zakresie ochrony środowiska. W propozycjach reform WPR przedstawiono wybór trzech wariantów strategicznych, których realizacja pozwoli zmierzyć się z przyszłymi wyzwaniami i wypełnić cele wyznaczone dla WPR czyli: 1. cel rentownej produkcji żywności, 2. cel zrównoważonego gospodarowania zasobami naturalnymi i działaniami w dziedzinie klimatu i 3. cel zrównoważonego rozwoju terytorialnego.

W strategii na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu „Europa 2020 r." stwierdzono, że WPR opierać się będzie nadal na dwóch filarach, w ramach których do osiągnięcia tych samych celów wykorzystywane będą komplementarne środki. Filar I obejmie płatności bezpośrednie i środki organizacji rynków, które zapewnią podstawowe wsparcie rocznych dochodów unijnych rolników, a także pomoc w przypadku szczególnych zakłóceń na rynku. W ramach filaru II państwa członkowskie sporządzą i będą współfinansować programy rozwoju obszarów wiejskich.

Reforma WPR powinna wspierać wzrost konkurencyjności oraz realnych wyników w zakresie bezpieczeństwa żywnościowego oraz środowiska naturalnego. Tak więc zreformowana WPR powinna obejmować bardziej ekologiczny i opierający się na sprawiedliwym podziale filar I, podczas gdy w ramach II filaru należy koncentrować się bardziej na konkurencyjności i innowacjach, zmianie klimatu i środowiska naturalnego. Utrzymanie dwufilarowej struktury WPR nie spotkało się z negacją ze strony państw członkowskich [Komunikat Komisji: Europa 2020, Strategia na rzecz inteligentnego i zrównoważonego rozwoju sprzyjającego włączeniu społecznemu, 2010].

5. Charakterystyka przyszłych instrumentów związanych z płatnościami obszarowymi

Płatności bezpośrednie stanowią jeden z głównych instrumentów realizacji Wspólnej Polityki Rolnej, która odpowiedzialna jest za wsparcie i stabilizację dochodów rolniczych, obniżanie kosztów produkcji i zachowanie produkcji na obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania. System płatności obszarowej nie jest jednolity w ramach całej Unii Europejskiej. W krajach UE-15 bazuje się nadal na rozwiązaniach wspierających wielkość produkcji, którą oblicza się na podstawie historycznie ustalanych wielkości plonów referencyjnych (SPS). W toku negocjacji akcesyjnych dla nowych krajów członkowskich (NUE-12) podjęto decyzję o wprowadzeniu systemu jednolitej płatności obszarowej (SAPS). Rozróżnienie powyższe nie tylko dotyczyło metod obliczania dopłat, ale w konsekwencji prowadziło do znaczących różnic w wysokości dopłat, z niekorzyścią dla rolników nowych krajów członkowskich.

Projekt przedstawiony przez PE i KE całkowicie zmienia system płatności bezpośrednich. Płatności mogą być przyznawane rolnikom aktywnym, na podstawie całkowicie nowych uprawnień, których liczba będzie zależna od liczby zadeklarowanych hektarów. Projektowany system płatności ma być stosowany zgodnie z zasadą wzajemnej zgodności, polegającej na przestrzeganiu określonych reguł dotyczących ochrony środowiska, dobrostanu zwierząt i innych poczynań związanych ze zdrowiem (higiena, weterynaria). Celem jest znaczne ograniczenie różnic między poziomami płatności między rolnikami i regionami. Do 2019 r. wszystkie państwa członkowskie zostaną zobowiązane do przejścia na poziomie krajowym do jednolitej płatności do hektara. Nowa koncepcja płatności bezpośrednich ma na celu lepsze wykorzystanie efektu synergii z II filarem. Przyszłe płatności bezpośrednie przeznaczone będą dla czynnych zawodowo rolników, którzy otrzymają wsparcie podstawowego dochodu, poprzez przyznanie podstawowej płatności niezwiązanej z wielkością produkcji. Proponuje się wprowadzenie maksymalnego pułapu dopłat (300 tys. euro), które mogło by otrzymywać duże, pojedyncze gospodarstwo. Oprócz płatności podstawowej każde gospodarstwo otrzyma dopłatę do hektara za stosowanie określonych praktyk rolniczych korzystnych dla klimatu i środowiska (ekoligizacja). Państwa członkowskie będą mogły przyznać, ale nie będą musiały przyznawać dodatkowej płatności z tytułu obszarów z ograniczeniami naturalnymi. Na ten cel można przeznaczyć do 5% krajowych środków finansowych. Kolejna nowość polega na wsparciu młodych rolników. Płatność podstawowa dla nowych młodych rolników (w wieku poniżej 40 lat) powinna być zasilana dodatkowymi 25% w pierwszych pięciu latach od rozpoczęcia przez nich działalności. Dotyczy to gospodarstw młodych rolników liczących sobie nie

więcej niż 25 lat. Aby przyczynić się do żywotności obszarów wiejskich, poprawić ich konkurencyjność oraz ograniczyć biurokrację, przewiduje się uruchomienie programu wsparcia skierowanego do rolników prowadzących małe gospodarstwa rolne. Rolnicy z takich gospodarstw będą otrzymywać ustaloną przez państwa członkowskie płatność roczną w wysokości od 500 do1000 euro [Rozporządzenie PE i Rady, 2011].

W stanowisku rządu polskiego i nowych członków UE, zdecydowanie opowiedziano się za stopniowym zrównywaniem pułapu dopłat. Reforma WPR powinna uczynić z niej politykę rozwojową, prostą, sprawiedliwą i wyrównaną. Szereg proponowanych przez KE zmian nie spełnia tych oczekiwań. Rząd RP ocenia, że wiele z nich podporządkowanych zostało zasadzie utrzymania transferów z budżetu UE do państw członkowskich (np. niewielki zakres wyrównania płatności bezpośrednich, „ekoligizacja" I filara WPR). Wiele proponowanych przez KE rozwiązań jest skomplikowanych i prowadzą one do wzrostu biurokracji i kosztów wdrażania WPR, nie gwarantując osiągnięcia stawianych przed nimi celów (np. wielokomponentowy system płatności bezpośrednich). Większe zrównoważenie, spójność i sprawiedliwość WPR dałoby powiązanie podziału środków budżetowych z aktualnymi celami i zadaniami stawianymi przed tą polityką. Tymczasem na dystrybucję budżetu WPR nadal wpływać będzie historyczna wielkość i intensywność produkcji rolnej w państwach członkowskich. Niepokojąca jest także próba zwiększenia kompetencji legislacyjnych KE, kosztem Rady UE i Parlamentu Europejskiego. Rząd Polski dostrzega też pozytywne elementy propozycji KE jak: wyeksponowanie roli małych gospodarstw, próba poprawy dystrybucji wsparcia pomiędzy gospodarstwami różnej wielkości, akceptacja powierzchni użytków rolnych jako właściwego kryterium dla oceny wysokości wsparcia bezpośredniego czy wprowadzenie instrumentów WPR wychodzących naprzeciw nowym wyzwaniom (np. instrumenty zarządzania ryzykiem, szersze wspieranie współpracy rolników) [Stanowisko Rządu RP - WPR po 2013 r., 2011].

6. Kierunki wsparcia rozwoju obszarów wiejskich

W PROW na lata 2007-2013 przyjęto do realizacji działania, które zawarto w czterech osiach tematycznych (priorytetowych). Nakreślone w nowej strategii rozwoju obszarów wiejskich cele i zadania są nadal aktualne. Zastosowana szeroka gama instrumentów polityki dotyczyć będzie inwestycji, infrastruktury, ekosystemów, jak również wsparcia dla obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania, środków ochrony środowiska i środków w zakresie zmiany klimatu. Większa uwaga skierowana będzie na innowacyjne pomysły w biznesie i działania władzy na szczeblu lokalnym. Będą uruchomiane nowe kanały dystrybucji, które

stanowią wartość dodaną do zasobów lokalnych. Ważne jest również wsparcie na rzecz rozwoju sprzedaży bezpośredniej i budowa rynków lokalnych. Nowość w tej kwestii polega na tym, że rozporządzenie w sprawie rozwoju obszarów wiejskich opiera się na podejściu strategicznym, polegającym na tym, że państwa członkowskie opracują strategie i programy na podstawie analizy SWOT. Nowy mechanizm realizacji ma na celu zwiększenie skuteczności tego podejścia strategicznego, poprzez ustanowienie wspólnych celów i niezbędnych dostosowań. Wśród długoterminowych celów strategicznych wymieniono zwiększenie konkurencyjności rolnictwa, zapewnienie zrównoważonego gospodarowania zasobami naturalnymi i jako nowość, działanie na rzecz klimatu i rozwoju terytorialnego. Według danych Komisji Europejskiej (2009), sektor rolny odpowiada za 14% emisji gazów cieplarnianych związanych z działalnością człowieka w skali światowej. Rolnictwo przyczynia się głównie do emisji metanu i podtlenku azotu, których wpływ na ocieplenie klimatu jest znacząco większy od wpływu samego dwutlenku węgla.

W odniesieniu do wsparcia rozwoju obszarów wiejskich proponuje się silniejsze powiązanie z innymi politykami, w szczególności z polityką spójności, poprzez włączenie II filara WPR we Wspólne Ramy Strategiczne i Kontrakt Partnerski, ukierunkowanie pomocy na realizację z góry określonych mierzalnych celów programu z naciskiem na efekty realizacji programów. Określając wspólne zasady dotyczące wszystkich funduszy we wspólnych ramach strategicznych, II filar WPR powinien umożliwić działania w sposób skoordynowany i komplementarny z I filarem, wzmocnienie zaś powinno nastąpić poprzez efekt synergii.

Ogólnie biorąc polityka rozwoju obszarów wiejskich, jako integralna część WPR, powinna przyczyniać się do:

- konkurencyjności rolnictwa poprzez wspieranie innowacji i restrukturyzacji oraz umożliwianie sektorowi rolnemu efektywnego korzystania z zasobów;
- zrównoważonego gospodarowania zasobami naturalnymi poprzez ochronę środowiska i krajobrazu wiejskiego oraz utrzymanie zdolności produkcyjnej użytków rolnych;
- zrównoważonego rozwoju terytorialnego obszarów wiejskich poprzez wzmocnienie potencjału ludzkiego na szczeblu lokalnym, budowę potencjału i poprawę warunków lokalnych oraz więzi między ośrodkami miejskimi i obszarami wiejskimi.

Wydaje się, że wokół tych strategicznych celów będą budowane osie tematyczne (priorytetowe) przyszłej PROW, chociaż jak wynika z konkluzji KE, większość środków służy osiągnięciu więcej niż jednego celu lub priorytetu, dlatego nie wydaje się właściwe grupowanie ich w różnych osiach [Rozporządzenie PE i Rady, 2011].

7. Organizacja jednolitej i wspólnej organizacji rynków

Rozporządzeniem Rady (WE) z 2007 r. ustanowiono wspólną organizację rynków rolnych i wprowadzono przepisy dotyczące niektórych produktów rolnych. Celem reformy Wspólnej Polityki Rolnej w tej części, było między innymi uproszczenie legislacji, która zbyt drobiazgowo regulowała wszystkie aspekty obrotu rolnego. Zdaniem Rady uproszczenie nie powinno prowadzić do kwestionowania decyzji co do polityki dotyczącej WPR, które były podejmowane w przeszłości. Aby zapewnić stabilizację rynków oraz odpowiedni poziom życia ludności wiejskiej, opracowano zróżnicowany system wsparcia cenowego dla poszczególnych sektorów.

Parlament Europejski i Komisja Europejska opowiadają się za dalszym utrzymaniem orientacji prorynkowej WPR wraz z ogólną strukturą instrumentów zarządzania rynkiem. Wśród postulatów wskazano na konieczność udoskonalenia mechanizmów dotyczących usprawnienia i uproszczenia instrumentów już istniejących. Dostosowanie powinno obejmować rozszerzenie okresu interwencyjnego, korzystanie z klauzul, gdy występują zakłócenia rynku oraz rozszerzenie prywatnego przechowywania artykułów rolno-spożywczych. Według wcześniejszych ustaleń ulegną likwidacji kwoty mleczne (2015 r.) i cukrowe (2015 r.), natomiast wprowadzone zostaną działania wzmacniające pozycję producentów rolnych w łańcuchu żywnościowym. Symptomatyczne jest, że udział rolnictwa w łańcuchu dostaw żywności zmniejszył się znacząco, z 29% w 2000 r. do 24% w 2005 r. podczas gdy w tym samym czasie zwiększył się udział przemysłu spożywczego, sektora handlu hurtowego oraz sektora dystrybucji [Rozporządzenie PE i Rady, 2011].

8. Kryteria i tryb finansowania Wspólnej Polityki Rolnej

Wzorem lat poprzednich, w latach 2000-2006 Wspólna Polityka Rolna finansowana była z jednego funduszu, tzn. z Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej, przy czym Sekcja Gwarancji odpowiedzialna była za dopłaty bezpośrednie, zaś Sekcja Orientacji za rozwój obszarów wiejskich. W nowym siedmioletnim okresie programowania i finansowania polityki UE obejmującym lata 2007-2014, wsparcie dla sektora rolnego oraz obszarów wiejskich finansowano z dwóch odrębnych funduszy. Pierwszy z funduszy – Europejski Fundusz Gwarancji Rolnej - finansował działania związane z płatnościami bezpośrednimi, interwencją rynkową i instrumentami weterynaryjnymi. Drugi z funduszy-Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich - finansował działania związane z rozwojem obszarów wiejskich. Nowe zasady finansowania

miały ujednolicić i uprościć wdrażania działań pomocowych oraz monitorowanie i kontrolę wydatków. Wsparcie produkcji rolnej w UE w coraz większym stopniu odbywało się poprzez dopłaty bezpośrednie dla rolnika, a w coraz mniejszym stopniu poprzez utrzymywanie wysokiego poziomu cen. Przyjęte ramy prawne przyszłej WPR przewidują utrzymanie nadal dwóch funduszy.

W latach 2007-2013 wstępnie planowany łączny budżet WPR ustalony został na poziomie 374,5 mld euro, w tym finansowanie w ramach I flara przewidziano na poziomie 286,2 mld euro (76,4%), a finansowanie II filara na poziomie 88,3 mld euro (23,6%) [Prus, Wawrzyniak, 2010]. W perspektywie finansowania wg wstępnych planów Komisji Europejskiej na lata 2014-2020 środki finansowania WPR rosną do 440,2 mld euro (wzrost o 14,9%), wsparcie I i II filara, z uwagi na inną wieloletnią konstrukcję ram finansowych, wzrośnie tylko o 11,5%.

Tabela 1

Projekt ram finansowych WPR na lata 2014-2020 w mld euro (w cenach nominalnych z 2013 r.)

Wyszczególnienie	Kwota	Procent
Filar I - Płatności bezpośrednie i wydatki rynkowe	321,9	73,1
Filar II - Rozwój obszarów wiejskich	101,2	23,0
Ogółem filar I i II	423,1	96,1
Bezpieczeństwo żywności	2,5	0,6
Pomoc żywnościowa dla osób najbardziej potrzebujących	2,8	0,6
Rezerwa na wypadek kryzysu w sektorze rolnictwa	3,9	0,9
Europejski fundusz dostosowania do globalizacji	2,8	0,6
Badania i innowacje w dziedzinie bezpieczeństwa żywnościowego, biogospodarki oraz zrównoważonego rolnictwa	5,1	1,2
Fundusze dodatkowe ogółem	**17,1**	**3,9**
BUDŻET 2014-2020 – OGÓŁEM	**440,2**	**100,0**

Źródło: Projekt Rozporządzenia PE i Rady w sprawie finansowania wspólnej polityki rolnej, zarządzania i monitorowania jej, Bruksela 2011.

Wg przewidywań z 2012 roku kwota wydatków na I i II filar WPR w latach 2014-2020 będzie niższa o około 20 mld Euro.

Nowością tak skonstruowanego programu jest, że finansowanie I i II filara zostało uzupełnione dodatkową kwotą 17,1 mld euro, która ma na celu wspieranie szczegółowych celów. W sprawie wieloletnich ram finansowych przewidziano, że kwota budżetu dla każdego filara zostanie utrzymana w wartościach nominalnych na poziomie 2013 r. Środki wsparcia zostały podzielone dość równomiernie na każdy rok budżetowy, w tym po 45,5 mld euro corocznie na I filar oraz po 14,5

mld euro rocznie na II filar. Komisja Europejska ogłaszając w październiku 2011 r. projekt reformy Wspólnej Polityki Rolnej UE na lata 2014 - 2020 podkreśliła, że podstawą WPR mają pozostać dopłaty bezpośrednie do hektara. Komisja proponuje wprowadzenie wielu zmian w systemie ich przyznawania oraz stopniowe zrównanie ich poziomu we wszystkich państwach Unii Europejskiej. Dostęp do dopłat będą mieli jedynie aktywni rolnicy. Aktywny rolnik to taki, którego przychód z płatności bezpośrednich rocznie przekracza, bądź jest równy 5% łącznej sumy przychodów z działalności nierolniczej (nie dotyczy rolników, którzy otrzymali poniżej 5 tys. euro). Specjalnie premiowani będą rolnicy, którzy będą spełniać tzw. trzy „zielone" warunki ochrony środowiska. Po pierwsze chodzi o dywersyfikację kultur, po drugie o zabezpieczenie ziemi pod pastwiska oraz po trzecie przekazanie 7% upraw na infrastrukturę ekologiczną. Rolnik, który nie będzie spełniał tych warunków, otrzyma jedynie 70% należnych mu dopłat.

Komisja zapowiedziała co prawda zrównywanie dopłat w całej Unii, ale mimo starań nowych państw UE, nie zaproponowała jednakowej we wszystkich krajach podstawowej stawki dopłat. Obecni beneficjenci z UE-15 będą otrzymywać stopniowo nieco mniej, ale nie więcej, niż 10 proc. mniej wobec obecnych dopłat.

KE zaproponowała również zmiany w II filarze nowej Wspólnej Polityki Rolnej. Mają one premiować rolników aktywnych, prowadzących intensywną produkcję. Wspieranie będą rolnicy, którzy w swoich gospodarstwach prowadzić będą innowacyjne metody produkcji. Kraje członkowskie będą mieć swobodę przesuwania 5 proc. środków między dwoma filarami WPR. W rezultacie rozporządzenie obejmuje swoim zasięgiem zasady dotyczące finansowania WPR, systemu doradztwa rolniczego, systemów zarządzania i kontroli, oraz zasady wzajemnej zgodności. W odniesieniu do systemu doradztwa rolniczego potwierdzono poprzednie przepisy, że FAS organizuje się dla beneficjentów w zakresie zarządzania gruntami i gospodarstwem oraz ustanawia wymogi podstawowe w zasadach dobrej kultury rolnej, zgodnej z ochroną środowiska [Rozporządzenie PE i Rady, 2011].

9. Podsumowanie

Postawiona teza, że nastąpi zjawisko zbliżania poziomu wsparcia polityki rolnej w kolejnych ramach finansowych, znalazło odzwierciedlenie w stosunku do nowych rozwiązań WPR. W świetle pakietu siedmiu projektów (wniosków) Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie Wspólnej Polityki Rolnej do 2020 r. wyłania się bowiem nowa wizja tej polityki. Przyjęte ramy prawne przyszłej WPR wskazują na pojawienie się nowych akcentów, jak przykładowo wzrost znaczenia działań związanych ze zmianą klimatu czy równowagi terytorialnej, które poprzednio nie występowały z takim nasileniem. Trudności wypracowania jednolitego stanowi-

ska biorą się z odmiennych oczekiwań państw członkowskich, które prezentowały odrębne filozofie w podejściu do tego, jakie funkcje powinny spełniać instrumenty wsparcia finansowego WPR.

Na ogół nie budziła dyskusji kwestia wspólnej polityki rolnej opartej na dwóch filarach. W ramach I filara związanego głównie z płatnościami bezpośrednimi, nie osiągnięto konsensusu w sprawie zrównania poziomu tych dopłat w krajach UE-15 w porównaniu do NUE-12. Zbliżenie poziomu dopłat zostanie osiągnięte dopiero pod koniec 2020 r. Proponuje się objęcie całej UE systemem płatności opartym na uprawnieniach (jak obecny SPS) i tym samym wycofanie SAPS w nowych państwach członkowskich. Wprowadzono pojęcie aktywny rolnik, który będzie funkcjonował na podstawie nowych uprawnień. Częścią składową uprawnień będą płatności proekologiczne (tzw. zazielenienie), które mają się przyczynić do ochrony środowiska naturalnego. Opierając się na wielkości dotychczasowych dopłat bezpośrednich jakie Polska otrzymała w latach 2007-2013 (5,4%), można prognozować wysokość budżetu na ten cel w wysokości 17,1 mld euro (obecnie 15,4 mld euro).

Polityka rozwoju obszarów wiejskich w ramach II filara w nowych państwach członkowskich, odgrywała istotną rolę w procesie przekształceń strukturalnych, restrukturyzacji i modernizacji gospodarstw rolnych. Kompleksowe wsparcie, jakie oferowała obecna polityka rozwoju obszarów wiejskich miała na celu osiągnięcie zrównoważonego wzrostu, utrzymanie żywotności obszarów wiejskich oraz zwiększenie konkurencyjności sektora rolnego. Tego celu nie uda się osiągnąć przy utrzymywaniu na niskim poziomie wsparcia planowanego w ramach II filara (23,0%).

Dopiero na początku 2013 r. dowiemy się jaki ostateczny kształt – po dyskusji - przyjmie prezentowana wersja wspólnej polityki rolnej.

LITERATURA

1. Mickiewicz A., (2011): Przebieg i realizacja działań w ramach I i II filara wspólnej polityki rolnej, ZUT, Szczecin.
2. Prus P., Wawrzyniak B. M., (2010): Cechy charakterystyczne rolnictwa i obszarów wiejskich w 27 krajach Unii Europejskiej, Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, nr 1/2.
3. Wniosek rozporządzenia PE i Rady ustanawiające przepisy dotyczące płatności bezpośrednich dla rolników na podstawie systemów wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej, Bruksela 2011.
4. Wniosek rozporządzenia PE i Rady określające środki dotyczące ustalenia niektórych dopłat i refundacji związanych ze wspólną organizacją rynków produktów rolnych, Bruksela 2011.

5. Wniosek rozporządzenia PE i Rady w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez EFRROW, Bruksela 2011.
6. Wniosek rozporządzenia PE i Rady zmieniający rozporządzenie Rady (WE) nr 73/2009 w związku ze stosowaniem płatności bezpośrednich dla rolników w odniesieniu do roku 2013.
7. Wniosek rozporządzenia PE i Rady w sprawie finansowania wspólnej polityki rolnej, zarządzania nią i monitorowania jej.

e-mail: a.mickiewicz@zut.edu.pl
e-mail: bogdan.wawrzyniak2@neostrada.pl

MAŁGORZATA BOJAŃCZYK
Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi

KONTROLA KORZYSTANIA ZE ŚRODKÓW UNIJNYCH KIEROWANYCH NA ROZWÓJ OBSZARÓW WIEJSKICH

1. Wstęp

„Wyrównanie szans rozwojowych i wspomaganie zmian strukturalnych na obszarach wiejskich" jest jednym z sześciu celów horyzontalnych zapisanych w Narodowej Strategii Spójności - dokumencie strategicznym określającym priorytety i obszary wykorzystania oraz system wdrażania funduszy unijnych w Polsce w latach 2007- 2013. Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) jest głównym instrumentem polityki rozwoju obszarów wiejskich w Polsce a współfinansowane z niego działania w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013 (PROW 2007-2013) odgrywają szczególną rolę w procesach rozwojowych obszarów wiejskich. Mając na uwadze fakt, że obszary wiejskie w Polsce stanowią 93, 2% powierzchni kraju można bez wątpienia stwierdzić, iż właściwe zarządzanie i wdrożenie PROW 2007-2013 jest priorytetem. Należyte wydatkowanie otrzymanych środków związane jest ściśle z koniecznością kontroli w jednostkach uczestniczących we wdrażaniu funduszy unijnych. Niespełnienie tego warunku może skutkować zwrotem do kasy unijnej zainwestowanych środków, nie tylko w kwocie nominalnej, ale powiększonej o odsetki.

Celem niniejszego opracowania jest przybliżenie tematu kontroli oraz pokazanie, jak ważną rolę pełni określenie ram odpowiedniego systemu działań kontrolnych stanowiących zapewnienie prawidłowego zarządzania i wdrażania funduszy unijnych, na przykładzie PROW 2007-2013.

Artykuł ma charakter informacyjny.

2. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013

PROW 2007-2013 jest dokumentem określającym cele, priorytety i zasady wspierania rozwoju obszarów wiejskich zgodnie ze strategicznym podejściem Unii Europejskiej. Program ten realizowany jest horyzontalnie w całym kraju, uwzględniając zróżnicowanie regionalne. W realizację PROW 2007-2013 bezpośrednio zaangażowane są instytucja zarządzająca oraz agencja płatnicza, przy czym mogą one powierzyć wykonywanie swoich zadań innym podmiotom, jako zadania delegowane. PROW 2007-2013 wdrażany jest przez 18 podmiotów wdrażających, tj. Fundację Programów Pomocy dla Rolnictwa FAPA, 16 samorządów województw, Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR) oraz Agencję Rynku Rolnego (ARR). ARiMR jest jednocześnie agencją płatniczą. Rolę instytucji zarządzającej pełni Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Nadzór nad agencją płatniczą sprawuje Minister Finansów.

Podstawą realizacji PROW 2007-2013 są działania w ramach czterech osi, których realizacja odzwierciedla priorytetowe kierunki rozwoju obszarów wiejskich Polski.

Oś 1 - Poprawa konkurencyjności sektora rolnego i leśnego, koncentruje się na zapewnieniu odpowiednich instrumentów wsparcia i poniesieniu nakładów finansowych na pokrycie kosztów dostosowujących gospodarstwa rolne do rosnących wymagań wspólnotowych (w tym związanych z ochroną środowiska) oraz wzmożonej presji konkurencyjnej ze strony producentów z innych krajów unijnych oraz krajów trzecich. Na ten cel zostały zaplanowane działania wspierające proces restrukturyzacji gospodarstw rolnych i wzmocnienie kapitału rzeczowego, przy możliwości ograniczenia wsparcia dla gospodarstw największych. Ponadto cel ma zapewnić poprawę konkurencyjności Rolnictwa, przemysłu spożywczego, kreowanie wartości podstawowej produkcji rolnej, wsparcie w zakresie zdobywania wykształcenia i podnoszenia kwalifikacji oraz przyspieszyć przekształcenia strukturalne.

Oś 2 - Poprawa środowiska naturalnego i obszarów wiejskich - koncentruje się na bezpośrednich działaniach związanych z odpowiednimi praktykami rolniczymi w obrębie gospodarstwa, takimi jak promowanie zrównoważonego sposobu gospodarowania, odpowiednie użytkowanie gleb i ochrona wód, kształtowanie struktury krajobrazu, przywracanie walorów lub utrzymanie stanu cennych siedlisk użytkowanych rolniczo.

Oś 3 - Poprawa jakości życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej łączy się zarówno z podstawowymi kierunkami rozwoju ekonomicznego i społecznego gospodarstw rolnych poprzez wzmocnienie potencjału ekonomicznego, restrukturyzację i modernizację, jak i z dobrymi warunkami do

życia pod względem jakości środowiska i krajobrazu, infrastruktury społecznej i technicznej. Instrumenty dostępne w ramach Osi 3 uzupełniają priorytety zdefiniowane w ramach pierwszych dwóch osi i w sposób synergiczny mogą pozytywnie oddziaływać na mieszkańców obszarów wiejskich.

Oś 4 – Leader jest podejściem przekrojowym, umożliwiającym realizowanie i wdrażanie celów przede wszystkim Osi 3. Celem Osi 4 jest aktywizacja mieszkańców obszarów wiejskich poprzez budowanie potencjału społecznego na wsi, zwiększenie potencjału zdobywania środków finansowych i ich wykorzystania, a także polepszenie zarządzania lokalnymi zasobami i ich waloryzacja.

PROW 2007-2013 oprócz działań wymienionych powyżej, obejmuje również pomoc techniczną, w ramach której finansowana jest działalność dotycząca przygotowania, zarządzania, monitorowania, oceny, informowania i kontroli Programu [PROW 2007-2013].

Kwota przeznaczona na działania wynosi 17 232 484 107 euro środków publicznych, z czego wkład unijny wynosi 13 230 038 156 euro. Dodatkowo Polska na realizację tzw. „nowych wyzwań" otrzymała ze środków unijnych blisko 170 mln euro, z czego ok. 59, 11 mln euro postanowiono przeznaczyć na poprawę dostępu do szerokopasmowego Internetu, ok. 66 mln euro na inwestycje dotyczące produkcji mleka, ok. 33, 78 mln euro na inwestycje z zakresu gospodarki wodnej ukierunkowanej na retencję wodną oraz 10 mln euro na ochronę różnorodności biologicznej.

Od początku realizacji PROW 2007-2013 wg stanu na 12 października 2012 r. w ramach wszystkich działań zostało złożonych 5 458 166 wniosków o przyznanie pomocy (w tym w ramach ONW złożono 4 456 084 wnioski). Liczba zawartych umów lub wydanych decyzji wyniosła 4 867 917. Poziom kontraktacji środków wynosi ponad 82,49 % budżetu PROW 2007- 2013.

W ramach PROW 2007-2013 na rzecz beneficjentów zrealizowano płatności na kwotę 38,29 mld zł, co stanowi 53,04 % alokacji środków EFRROW przeznaczonych na realizację PROW 2007-2013.

Biorąc pod uwagę strukturę płatności w podziale na poszczególne działania wdrażane w ramach PROW 2007-2013, największe kwoty płatności przeznaczone zostały na działania:

- „Wspieranie gospodarowania na obszarach górskich i innych obszarach o niekorzystnych warunkach gospodarowania (ONW)" (około 17,68% wszystkich zrealizowanych płatności),
- „Renty strukturalne" (około 16,79%),
- „Modernizacja gospodarstw rolnych" (około 15,23%)
- „Program rolnośrodowiskowy" (około 12,93%).

Szacowany transfer środków publicznych PROW 2007-2013 do poszczególnych województw przedstawia wykres 2.

Wykres 1

Zrealizowane płatności ze środków publicznych PROW 2007-2013

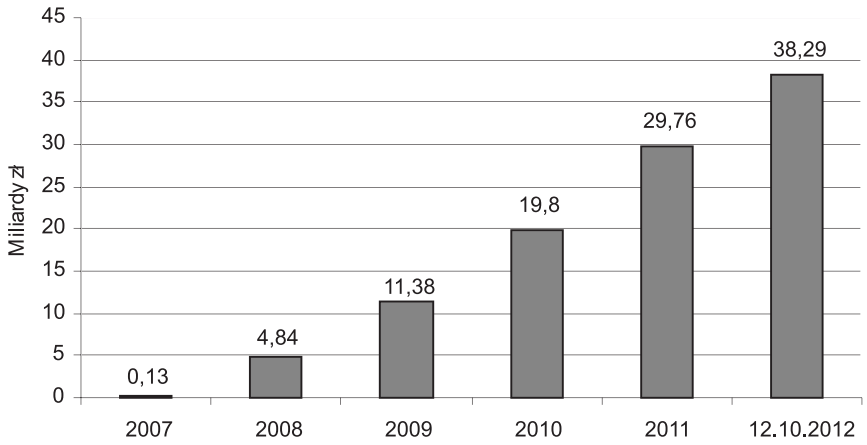

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Informacji z realizacji PROW 2007-2013.

Wykres 2

Szacowany transfer środków publicznych PROW 2007-2013

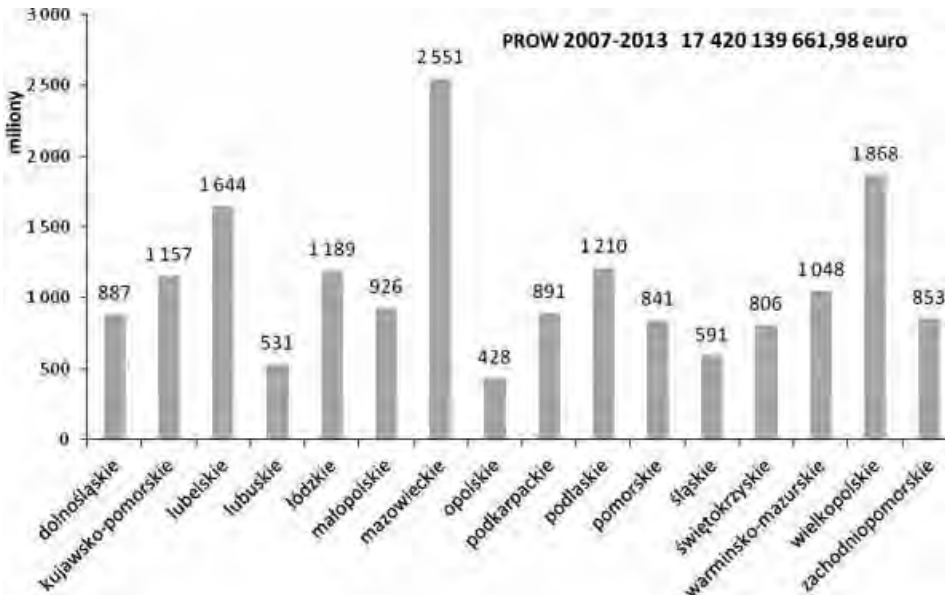

Źródło: Informacja na temat realizacji PROW 2007-2013, wg stanu na 15 czerwca 2012 r., str. 8.

Powyższe dane wskazują systematyczny wzrost realizacji płatności w poszczególnych latach. Mając na uwadze fakt, że środki w ramach PROW 2007-2013 mogą być wydatkowane do końca 2015 r., nie istnieje obecnie zagrożenie niewykorzystania środków. Ponadto instytucja zarządzająca PROW 2007-2013 podejmuje cały czas kroki zmierzające do jak najlepszego wykorzystania środków pozostających jeszcze do zakontraktowania. Przykładem jest ostatnia zmiana rozporządzenia w sprawie podziału środków PROW 2007-2013, gdzie określone zostały limity przyznania pomocy projektom z zakresu infrastruktury szerokopasmowego Internetu na obszarach wiejskich, a także limity na dodatkowy zakres obejmujący inwestycje dotyczące budowy, przebudowy, remontu lub wyposażenia targowisk, czy na inwestycje z zakresu gospodarki wodnej. Dodatkowo w celu właściwego zarządzania finansowego w ramach działania „Zwiększanie wartości dodanej podstawowej produkcji rolnej i leśnej" limity zostały uchylone. W przypadku działania „Modernizacja gospodarstw rolnych" w związku z niewykorzystaniem limitu środków w województwie podkarpackim w odniesieniu do naboru w 2011 r., przyznany został limit dla tego województwa dla naboru planowanego w 2012 roku. Ponadto zamiast określania konkretnej daty kursów wymiany euro na złote, instytucje przyznające pomoc, przed jej przyznaniem, dokonywać będą wyliczania wysokości środków pozostających jeszcze do zakontraktowania. [PROWieści sierpień 2012, str. 9].

3. System kontroli w ramach PROW 2007-2013

Kontrola w znaczeniu funkcjonalnym oznacza badanie lub przegląd polegający na ustaleniu stanu faktycznego, porównaniu go ze stanem wymaganym/pożądanym oraz dokonanie jego oceny. Rozpatrywana jest w następujących aspektach:

- podmiotu przeprowadzającego (wewnętrzna, zewnętrzna),
- czasu przeprowadzenia(kontrola ex ante, kontrola ex post, kontrola w trakcie),
- badanego obszaru (kontrola finansowa, kontrola wykonania zadań).

Ponadto w znaczeniu zarządczym jest to przyjęty system zarządzania (procedury, instrukcje, zasady, mechanizmy) służący do uzyskania racjonalnej pewności, że cele zarządzania zostaną osiągnięte. Proces, dzięki któremu zarządza się określonymi działaniami [Glosariusz terminów dotyczących kontroli i audytu w administracji publicznej 2005, str.20].

Mechanizmy kontrolne w ramach PROW 2007-2013 oparte są głównie na kontroli prawidłowości, tj. zgodności z przepisami prawa i dokumentami wyznaczającymi kierunki działalności (programy) [Glosariusz terminów dotyczących kontroli i audytu w administracji publicznej 2005, str. 21], jak również pod wzglę-

dem legalności, rzetelności oraz wykonywania zadań pod względem wydajności i skuteczności.

Z punktu widzenia prawa, ocenie i porównaniu podlega legalność podejmowanych działań, ustalenie nieprawidłowości oraz przekazanie wyników w formie wniosków i zaleceń do uprawnionego organu) [Trocki, Gruczy 2007, str. 226].

Instytucja zarządzająca PROW 2007-2013 sprawuje nadzór nad podmiotami wdrażającymi, w zakresie wykonywanych przez te podmioty zadań delegowanych, pod względem wykonywania tych zadań zgodnie z przepisami prawa i programem oraz pod względem efektywności wdrażania PROW 2007-2013 oraz zapewnienia prawidłowego wykonywania przez agencję płatniczą jej zadań. W ramach ww. nadzoru nad podmiotami wdrażającymi, instytucja zarządzająca przeprowadza kontrole planowe oraz doraźne.

Podstawę prawną do przeprowadzania kontroli w podmiotach wdrażających w zakresie wykonywania przez te podmioty zadań instytucji zarządzającej stanowi art. 7 ust. 2 pkt 1 ustawy z dnia 7 marca 2007 r. o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków EFRROW. Planowanie, przygotowanie i przeprowadzenie kontroli odbywa się zgodnie z przepisami rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 31 sierpnia 2007 r. w sprawie szczegółowego sposobu sprawowania nadzoru nad podmiotami, które wykonują jako delegowane zadania instytucji zarządzającej w ramach PROW 2007-2013 oraz zarządzeń wewnętrznych obowiązujących w Ministerstwie Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Kontrola przeprowadzana w ramach nadzoru nad podmiotami wdrażającymi polega na sprawdzeniu prawidłowości i terminowości wykonywania zadań, przestrzegania wytycznych i poleceń wydanych przez instytucję zarządzającą, przestrzegania przyjętych przez podmioty wdrażające procedur wdrażania PROW 2007-2013, zgodności tych procedur z obowiązującymi przepisami prawa, efektywności i skuteczności wdrażania poszczególnych działań oraz wykonania zaleceń pokontrolnych.

System kontroli w ramach PROW 2007-2013 oparty jest również o „Standardy kontroli w administracji rządowej". Standardy te stosowane są jako dobra praktyka, gdyż stosowanie ich nie wynika bezpośrednio z przepisów dla PROW 2007-2013.

W rozporządzeniu o nadzorze uregulowane są zagadnienia dotyczące kontroli, aby zarówno kontrolującym jak i jednostkom kontrolowanym jasno określić ich prawa i obowiązki związane z przeprowadzaniem kontroli.

Wyniki przeprowadzonych kontroli wskazują na to, czy podmioty wdrażające we właściwy sposób wykonują delegowane im zadania i pozwalają instytucji zarządzającej na podjęcie właściwych działań w przypadku stwierdzonych nieprawidłowości. Natomiast przeprowadzenie przedmiotowych kontroli zgodnie

z przepisami prawa zapewnia prawidłowość, skuteczność i efektywność zarządzania PROW 2007-2013. Powyższe jest szczególnie istotne z uwagi na treść art. 75 rozporządzenia Rady 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez EFRROW. Zgodnie z tym przepisem, w przypadku delegowania zadań innemu podmiotowi instytucja zarządzająca zachowuje pełną odpowiedzialność za skuteczność i prawidłowość zarządzania i wykonywania tych zadań.

Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi może ponadto przeprowadzać kontrole i wydawać wiążące wytyczne w zakresie wykonania przez samorządy województw zadań związanych z dokonywaniem wyboru lokalnej grupy działania do realizacji lokalnej strategii rozwoju, realizowanego w ramach osi Leader. Szczegółowy sposób przeprowadzania tych kontroli określają przepisy rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 20 maja 2009 r. w sprawie szczegółowego sposobu przeprowadzania kontroli w zakresie wykonywania przez samorząd województwa zadań związanych z dokonywaniem wyboru lokalnej grupy działania do realizacji lokalnej strategii rozwoju.

Minister Rolnictwa i Rozwoju Wsi sprawuje również nadzór nad Agencją Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w zakresie wykonywania zadań związanych z wdrażaniem pomocy technicznej, w tym przyznawaniem tej pomocy, pod względem wykonywania tych zadań zgodnie z przepisami prawa i programem oraz pod względem efektywności wdrażania programu oraz zapewnienia prawidłowego wykonywania przez agencję płatniczą jej zadań.

Podstawę prawną sprawowania nadzoru stanowi art. 7 ust. 1 pkt 2 ustawy o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich. Szczegółowy sposób sprawowania nadzoru nad Agencją Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa określa rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 28 października 2009 r. w sprawie szczegółowego sposobu sprawowania nadzoru nad Agencją Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa w zakresie wykonywania zadań związanych z wdrażaniem pomocy technicznej.

Zakres zadań instytucji zarządzającej w odniesieniu do wdrażania poszczególnych działań PROW 2007-2013, jest odmienny od zakresu zadań agencji płatniczej, co wynika z przepisów unijnych. Jednakże są one ze sobą bezpośrednio związane i zadania agencji płatniczej stanowią kontynuację zadań instytucji zarządzającej. Instytucja zarządzająca odpowiada za prowadzenie postępowań w sprawach o przyznanie pomocy finansowej, w tym kontrole administracyjne wniosków o przyznanie pomocy i zawieranie umów lub wydawanie decyzji przyznających pomoc, a agencja płatnicza odpowiada za prowadzenie postępowań w sprawach wypłaty tej pomocy, w tym kontrole administracyjne wniosków o płatność, oraz przeprowadzanie kontroli na miejscu.

Zadania instytucji zarządzającej jak i zadania agencji płatniczej zostały delegowane do tych samych pomiotów. Agencja płatnicza może przeprowadzać kontrole podmiotów wdrażających, tj. FAPA, Agencji Rynku Rolnego i Samorządów Województw, w zakresie wykonywanych przez te podmioty zadań instytucji zarządzającej oraz żądać przedstawienia informacji, udostępnienia lub przekazywania dokumentów w zakresie określonym w art. 75 ust. 1 lit. h rozporządzenia nr 1698/2005, zgodnie z którym instytucja zarządzająca odpowiada za zapewnienie, że agencja płatnicza otrzymuje wszystkie niezbędne informacje, w szczególności dotyczące stosowanych procedur oraz wszelkich przeprowadzanych kontroli w odniesieniu do operacji wybranych do finansowania, przed zezwoleniem na płatność.

Podstawę prawną przeprowadzania kontroli przez agencję płatniczą stanowi art. 8 ust. 1 ustawy o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich. Warunki i sposób przeprowadzania kontroli określają przepisy rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 25 marca 2009 r. w sprawie warunków i sposobu przeprowadzania przez agencje płatniczą kontroli niektórych podmiotów wdrażających w zakresie wykonywania przez te podmioty zadań delegowanych w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013.

Kontrola przeprowadzana w podmiotach wdrażających w zakresie zadań instytucji zarządzającej polega na sprawdzeniu prawidłowości i terminowości wykonywania zadań delegowanych, przestrzegania przyjętych przez podmioty wdrażające procedur wdrażania, wykonywania zaleceń pokontrolnych.

Agencja płatnicza może przeprowadzać również kontrole w zakresie delegowania swoich zadań, na podstawie umów zawartych przez agencję płatniczą z podmiotami wdrażającymi. Kontrole takie mogą dotyczyć prawidłowości i terminowości wykonywania zadań delegowanych w zakresie wdrażania działań, przestrzegania wytycznych i zaleceń, przestrzegania przyjętych przez podmioty wdrażające procedur wdrażania czy wykonywania zaleceń pokontrolnych.

W ramach funkcjonowania systemu kontrolnego przeprowadzane są kontrole beneficjentów w ramach kontroli administracyjnej wniosków o przyznanie pomocy i wniosków o płatność. Kontrole powyższe przeprowadzane są przez instytucje wdrażające. Kontrole te obejmują wszystkie elementy, których kontrola za pomocą środków administracyjnych jest możliwa i stosowna.

Ponadto na etapie wniosków o przyznanie pomocy oraz wniosków o płatność przeprowadzane są kontrole krzyżowe, które mają na celu wykrywanie i eliminowanie podwójnego finansowania operacji z różnych źródeł krajowych lub wspólnotowych, z wyjątkiem przewidzianych prawem dla danego działania.. Kontrole krzyżowe dotyczą wydatków rozliczanych w ramach Narodowych Strategicznych Ram Odniesienia 2007-2013, PROW 2007-2013, Programu Operacyjnego Zrównoważony rozwój sektora rybołówstwa i nadbrzeżnych obszarów rybackich 2007-2013, jak również poprzedniej perspektywy finansowej 2004-2006.

W przypadku operacji inwestycyjnych przeprowadzane są wizytacje w miejscu oraz kontrole na miejscu. Kontrole te przeprowadzane są przez podmioty wdrażające, agencję płatniczą oraz jednostki organizacyjne, którym agencja płatnicza oraz podmioty wdrażające powierzyły ich przeprowadzenie. Podstawę prawną przeprowadzenia wizytacji i kontroli, o których mowa wyżej są przepisy ustawy o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich oraz umowy o przyznanie pomocy zawarte pomiędzy podmiotem wykonującym jako delegowane zadania instytucji zarządzającej i agencji płatniczej, a beneficjantami, w trybie określonym w rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 31 sierpnia 2007 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przeprowadzania kontroli na miejscu i wizytacji w miejscu w ramach PROW 2007–2013.

Warunki, jakie powinny spełniać jednostki organizacyjne, którym agencja płatnicza oraz podmioty wdrażające mogą powierzyć przeprowadzanie kontroli na miejscu lub wizytacji w miejscu, określają przepisy rozporządzenia Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 31 maja 2007 r. w sprawie warunków, jakie powinny spełniać jednostki organizacyjne, którym można powierzyć wykonywanie czynności kontrolnych w ramach PROW 2007–2013.

Należy również dodać, że ogromnym wsparciem systemu są kontrole przeprowadzane przez państwowe i unijne służby kontrolne, np.: Najwyższą Izbę Kontroli, Urzędy Kontroli Skarbowej, Urząd Zamówień Publicznych czy Europejski Trybunał Obrachunkowy.

4. Wnioski końcowe

System kontroli dla PROW 2007-2013 jest systemem zbudowanym ściśle według określonych przez Unię wytycznych oraz dostosowanym do polskich regulacji prawnych. Z punktu widzenia zarządzania i wdrażania PROW 2007-2013 system ten wydaje się być efektywny i skuteczny. Stanowi on jednolitą płaszczyznę odniesienia dla planowania i prowadzenia kontroli, oceny wyników oraz monitorowania wdrożenia zaleceń pokontrolnych, tak aby uniknąć w przyszłości ryzyka wystąpienia analogicznych nieprawidłowości. Na chwilę obecną nie wystąpiły poważniejsze utrudnienia przy wdrażaniu mechanizmów kontrolnych. Jednakże ostatecznie ocenić go będzie można po zakończeniu PROW 2007-2013. Ocena taka i jej wyniki mogłyby być dodatkowo wytyczną jak zbudować mechanizmy kontrolne związane z przyszłym programem, w ramach którego realizowana będzie polityka rozwoju obszarów wiejskich. Należy również podkreślić, że właściwe wydatkowanie środków unijnych na rozwój obszarów wiejskich jest szansą na poprawę konkurencyjności polskiego rolnictwa na arenie światowej oraz skuteczną realizację wyzwań stawianych wobec obszarów wiejskich.

LITERATURA

1. Glosariusz terminów dotyczących kontroli i audytu w administracji publicznej (Wydawnictwo: Najwyższa Izba Kontroli, lipiec 2005).
2. Narodowe Strategiczne Ramy odniesienia 2007-2013 wspierające wzrost gospodarczy i zatrudnienie - Narodowa Strategia Spójności. (Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa 2007 r.).
3. Ogólna informacja o stanie realizacji poszczególnych działań w ramach PROW 2007-2013 wg stanu na dzień 15 czerwca 2012 r.
4. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007-2013.
5. PROWieści, sierpień 2012 r.
6. Roczne sprawozdania z realizacji PROW 2007-2013 (lata 2007-2011).
7. Rozporządzenie Komisji (UE) nr 65/2011 z dnia 27 stycznia 2011 r. ustanawiające szczegółowe zasady wykonania rozporządzenia Rady (WE) nr 1698/2005 w odniesieniu do wprowadzenia procedur kontroli oraz do zasady wzajemnej zgodności w zakresie środków wsparcia rozwoju obszarów wiejskich (Dz. Urz. UE L 25 z 28.01.2011, str.8 i DZ. Urz. UE L 48 z 21.02.2012 r., str. 7).
8. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 31 maja 2007 r. w sprawie warunków, jakie powinny spełniać jednostki organizacyjne, którym można powierzyć wykonywanie czynności kontrolnych w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 (Dz. U. Nr 101, poz. 685, z późn. zm.).
9. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 31 sierpnia 2007 r. w sprawie szczegółowego sposobu sprawowania nadzoru nad podmiotami, które wykonują jako delegowane zadania instytucji zarządzającej w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 (Dz. U. Nr 163, poz. 1160, z późn. zm.).
10. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 31 sierpnia 2007 r. w sprawie szczegółowych warunków i trybu przeprowadzania kontroli na miejscu i wizytacji w miejscu w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 (Dz. U. Nr 168, poz. 1181, z późn. zm.).
11. Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 6 sierpnia 2007 r. w sprawie szczegółowego zakresu zadań instytucji zarządzającej wykonywanych przez niektóre podmioty jako zadania delegowane oraz sposobu ich wykonywania w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007–2013 (Dz. U. Nr 150, poz. 1067, z późn. zm.).
12. Rozporządzenie Rady (WE) nr 1698/2005 z dnia 20 września 2005 r. w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) (Dz. Urz. UE L 277 z 21.10.2005, str. 1, z późn. zm.).
13. Trocki Michał, Gruczy Bartosz (red.): Zarządzanie projektem europejskim. Wyd. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne. Warszawa 2007.
14. Ustawa z dnia 7 marca 2007 r. o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (Dz. U. Nr 64, poz. 427, z późn. zm.).
15. Zbiorcze sprawozdanie bieżące tygodniowe z realizacji PROW 2007-2013 (stan na 12.10.2012 r).

e-mail: malgod@tlen.pl

ANNA PABICH
Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie
Oddział w Poznaniu

ZATRUDNIENIE W OŚRODKACH DORADZTWA ROLNICZEGO W 2012 ROKU

W strukturze organizacyjnej państwowego doradztwa rolniczego, w oparciu o Ustawę z dnia 22 października 2004 roku działają:

- Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, podległe Ministrowi Rolnictwa i Rozwoju Wsi, z Oddziałami w Krakowie, Poznaniu i Radomiu,
- 16 wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego (ODR).

W związku ze zmianami w organizacji i podziale zadań administracji publicznej w województwach, ustawą z dnia 22 stycznia 2009 roku, wojewódzkie ośrodki doradztwa rolniczego podlegają obecnie właściwemu sejmikowi województwa, który nadaje statut ośrodkowi wojewódzkiemu, Uwzględniając w szczególności zapewnienie realizacji zadań jednostek doradztwa rolniczego na terytorium całego kraju, a także jednolitą organizację i sposób działania tych jednostek, Minister właściwy do spraw rozwoju wsi rozporządzeniem z dnia 4 grudnia 2009 roku określił ramowy statut wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego.

Centrum Doradztwa Rolniczego prowadzi analizy zatrudnienia w ODR od ponad dwudziestu lat. Celem tych analiz było monitorowanie zmian, i ich wpływ na organizację i stan zatrudnienia w jednostkach doradczych.

Podstawą tej analizy były odpowiedzi ankietowe otrzymane w końcu czerwca 2012 roku, ze wszystkich (16) ośrodków doradztwa rolniczego. W artykule zaprezentowano również wyniki analiz przeprowadzonych w podobnym zakresie w latach wcześniejszych.

W jednostkach doradztwa rolniczego, w połowie 2012, roku zatrudnionych było prawie 4700 osób, w tym około 200 osób to pracownicy Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie i Oddziałów Centrum (tabela 1).

Tabela 1

Zatrudnienie w jednostkach doradztwa rolniczego stan na 30 czerwca 2012 roku

Jednostka doradcza	Liczba osób
Centrum Doradztwa Rolniczego	198
Wojewódzkie Ośrodki Doradztwa Rolniczego	4490
Ogółem	4688

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych WODR i CDR.

Ze względu na odmienną strukturę organizacyjną i zadania realizowane przez Centrum Doradztwa Rolniczego, dalsza część analizy dotyczyć będzie tylko wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego.

Informacje o zatrudnieniu w ośrodkach doradztwa rolniczego, gromadzone w Centrum Doradztwa Rolniczego i publikowane w „Zagadnieniach Doradztwa Rolniczego" sięgają początku lat dziewięćdziesiątych [Pabich 1998, 2003, 2005, 2007]. W ciągu kilkunastu lat analizy zmian można zauważyć nieznaczną tendencję spadkową liczby zatrudnionych w ośrodkach doradztwa rolniczego. Po roku 2003 zatrudnienie osiągnęło pewną stabilizację, wynosiło ok. 5 300 do 5 400 osób (tabela 2).

Tabela 2

Zatrudnienie w ośrodkach doradztwa rolniczego w latach 1992-2012 (liczba osób)

Rok	Ogółem zatrudnionych	w tym: kadra kierownicza i doradcza
1992	5 846	4 579
1996	5 700	4 700
1998	5 630	4 620
2003	5 315	4 362
2005	5 426	4 510
2007	5 354	4 410
2010	4 603	3 777
2012	4 490	3 772

Źródło: Opracowanie własne [Pabich 1998, 2001, 2003, 2005, 2007, 2010].

Znaczny spadek zatrudnienia (ok.14 %) miał miejsce w okresie od połowy 2007 do 2010 roku i dotyczył wszystkich wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego. Nieznaczne zmniejszenie zatrudnionych ma miejsce również w roku 2012, ale spadek dotyczy tylko liczby ogółem zatrudnionych, kadra kierownicza i doradcza pozostaje na niemal tym samym poziomie zatrudnienia.

Podział administracyjny kraju na województwa różnej wielkości, o różnym poziomie rozwoju rolnictwa i rozdrobnieniu gospodarstw, ma odzwierciedlenie w liczbie zatrudnionych i liczbie terenowych zespołów doradczych. W najmniejszym ośrodku zatrudnione są 122 osoby, największy liczy 592 zatrudnionych. W poszczególnych przedziałach liczbowych zatrudnienia, mieszczą się:

- do 200 osób – Łosiów. Kalsk, Barzkowice, Częstochowa,
- 201 do 300 osób – Olsztyn, Modliszewice, Szepietowo, Gdańsk, Minikowo, Karniowice, Bratoszewice,
- 301 do 400 osób – Wrocław, Boguchwała,
- powyżej 401 osób – Końskowola, Poznań, Warszawa.

W strukturze ośrodków, dziesięć posiada trójstopniową organizację centrala – oddział - zespół doradczy, i nie ma to związku z liczbą zatrudnionych. W pozostałych województwach: dolnośląskie, małopolskie, opolskie, podkarpackie, podlaskie i wielkopolskie, występuje dwustopniowa organizacja centrala - zespół doradczy.

Bezpośredni związek z wielkością województwa i liczbą zatrudnionych ma liczba terenowych zespołów doradczych. W sumie jest ich obecnie 310, o dwa mniej niż w roku 2010. Dwa najmniejsze ośrodki w Łosiowie i Kalsku mają po 11 zespołów doradczych, zaś największe w Poznaniu i Warszawie, odpowiednio po 31 i 37 zespołów doradczych w terenie.

Zatrudnionych w ośrodku doradztwa rolniczego można ująć w trzech grupach (tabela 3):

- kadra kierownicza: dyrektor, z-cy dyrektora, dyrektorzy oddziałów, kierownicy komórek organizacyjnych (działów), zespołów doradczych w powiatach, centrów (np. ogrodniczych, wystawienniczych) zespołów i sekcji,
- specjaliści i doradcy centrali i terenowych zespołów doradczych,
- pozostali: pracownicy działów administracyjno-gosodarczych, księgowości, kadr i organizacji pracy, stanowisk BHP, obsługi prawnej, audytu wewnętrznego itp.

Tabela 3

Zatrudnienie w ODR w 2012 roku

Grupy stanowisk	Liczba osób
Kadra kierownicza	570
Specjaliści i doradcy Centrali	798
Specjaliści i doradcy PZD	2404
Pozostali	718
Ogółem	4490

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych WODR.

Największa grupa zatrudnionych to specjaliści i doradcy, stanowią oni ponad 70% ogółu zatrudnionych (tabela 4).

Tabela 4

Zatrudnienie w ODR w latach 2001-2012 wg grup stanowisk (funkcji)

Stanowisko (funkcja)	Zatrudnienie w latach (liczba osób)				
	2003	2005	2007	2010	2012
Kadra kierownicza	322*	601	520	585	570
Specjaliści i doradcy	4 040	3 909	3 890	3192	3202
Pozostali	953	916	944	826	718
Ogółem	5 315	5 426	5 354	4603	4490

*bez kierowników terenowych zespołów doradczych, uwzględniono w grupie specjaliści i doradcy

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych WODR.

Do roku 2007 liczba doradców i specjalistów była dość stabilna i kształtowała się na poziomie 3900 do 4000 osób. Znaczny spadek zatrudnienia w tej grupie do ok. 3200 osób, ma miejsce po roku 2007 i utrzymuje się na tym samym poziomie do chwili obecnej. Około 25% specjalistów i doradców (798 osób) zatrudnionych jest w centrali i oddziałach ośrodków, pozostali to pracownicy terenowych zespołów doradztwa (tabela 5).

Prawie 56% zatrudnionych stanowią kobiety. Przewaga kobiet występuje w większości grup stanowisk poza kadrą kierowniczą. Najwięcej z nich (58%) zatrudnionych jest w centrali ośrodka. W ciągu ostatnich dwóch lat, nieznaczny wzrost (2%) udziału kobiet wystąpił w grupie kadry kierowniczej (tabela 5).

Tabela 5

Procentowy udział kobiet i mężczyzn zatrudnionych w ODR w 2012 roku wg grup stanowisk

Stanowisko (funkcja)	Liczba osób	Procentowy udział	
		Kobiet	Mężczyzn
Kadra kierownicza	570	48	52
Specjaliści i doradcy centrali	798	58	42
Doradcy terenowych zespołów doradczych	2404	56	44
Ogółem	3772	x	x

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych WODR.

W działach przedsiębiorczości i WGD oraz metodyki doradztwa i szkoleń kobiety stanowią odpowiednio 74 i 75%. Jedynie w dziale systemów produkcji rolnej występuje nieznaczna przewaga (56%) mężczyzn, a największy ich udział (80%) występuje w dziale zastosowań teleinformatyki.

Wraz z przejęciem ośrodków doradztwa rolniczego przez sejmiki wojewódzkie, rozporządzeniem MRiRW wprowadzono zmiany w ramowym statucie ośrodków. Zaproponowano w nim, między innymi funkcjonowanie następujących komórek organizacyjnych:

- Dział Systemów Produkcji Rolnej, Standardów Jakościowych i Doświadczalnictwa,
- Dział Przedsiębiorczości, Wiejskiego Gospodarstwa Domowego i Agroturystyki,
- Dział Ekonomiki,
- Dział Zastosowań Teleinformatyki,
- Dział Metodyki Doradztwa, Szkoleń i Wydawnictw,
- pozostałe działy i stanowiska administracyjno-gospodarcze zapewniające działalność ośrodka.

W ramach działów rozporządzenie umożliwia tworzenie zespołów lub sekcji. Szczegółową strukturę organizacyjną komórek i zakres ich zadań określa regulamin organizacyjny ustalony przez dyrektora i zatwierdzony przez właściwy sejmik. W ośrodkach, które mają oddziały, w oddziałach funkcjonują zespoły, będące odpowiednikami działów w Centrali.

W praktyce struktura ośrodków doradztwa rolniczego odbiega od propozycji ujednolicenia organizacji i sposobów działania tych jednostek. Trudno też o jednoznaczne wnioski odnośnie funkcjonowania ośrodka ze względu na różny stopień szczegółowości zebranych informacji. Jednakże pewne różnice można zauważyć. Odstępstwa najczęściej dotyczą większej liczby działów i innych zakresów działania. Najczęściej dotyczy to: Działu Metodyki Doradztwa i wyłączenia z niego wydawnictw w Dział Informacji i Wydawnictw, utworzenia samodzielnego Działu Rozwoju Obszarów Wiejskich, WGD i Ekologii i Ochrony Środowiska.

Dział Systemów Produkcji Rolnej, Standardów Jakościowych i Doświadczalnictwa, największy w strukturze działowej ośrodka. W jego obrębie, w trzech ośrodkach, utworzono sekcje np. technologii produkcji rolnej, rolnictwa ekologicznego, ochrony środowiska i cross compliance. W pozostałych funkcjonują stanowiska ds., a ich liczba w dziale od kilku do dwudziestu dwóch świadczy o dużej specjalizacji świadczonych usług. Nowe stanowiska dotyczą odnawialnych źródeł energii, standardów jakościowych i w większym stopniu programów rolnośrodowiskowych.

Dział Przedsiębiorczości, Wiejskiego Gospodarstwa Domowego i Agroturystyki, często rozszerzony o Rozwój Obszarów Wiejskich lub bez WGD, funk-

cjonującego jako samodzielny Dział. W dwóch przypadkach utworzono sekcje, w pozostałych występują stanowiska ds. Nowe stanowiska dotyczą: aktywizacji środowiska, aktywizacji społeczno-zawodowej, porad prawnych, dziedzictwa kulturowego, projektów krajowych i zagranicznych.

Dział Ekonomiki, bardziej jednolity w strukturze, czasami uzupełniony jest w nazwie o przedsiębiorczość. Z aktualnych obszarów działania można wymienić: ubezpieczenia w rolnictwie i bankowość, restrukturyzację gospodarstw i podatki. W ślad za tym utworzono odpowiadające tym obszarom stanowiska.

Dział Zastosowań Teleinformatyki, liczący ponad 50 osób, nie występuje w strukturze wszystkich ośrodków, a zatrudnione osoby zajmują się administracją sieci, informatyką i sekcją FADN.

Dział Metodyki Doradztwa, Szkoleń i Wydawnictw, jeden z podstawowych działów w strukturze ośrodka, w tym zakresie działania występuje w 12 województwach. W trzech województwach występuje jako Dział Metodyki Doradztwa i Szkoleń, w jednym pod nazwą Dział Edukacji i Informacji. W tych przypadkach informacja i wydawnictwa związane z działalnością poligraficzną funkcjonują jako odrębne Działy.

W strukturze organizacyjnej ośrodków doradztwa rolniczego funkcjonują również zespoły doradztwa rolniczego. Określane jako rejonowy lub terenowy zespół doradców, działają najczęściej w granicach powiatu. Jest ich obecnie 310, najwięcej w województwie mazowieckim i wielkopolskim, odpowiednio 37 i 31, najmniej w lubuskim i opolskim po 11. Największe ośrodki zatrudniają po ok. 330 doradców w terenie, najmniejsze ok. 60 osób. Powiatowy Zespół Doradztwa stanowią najczęściej kierownik i doradcy (rolniczy, ogólnorolni, rolni, produkcji i ekonomiki), taki podział wykazano w 13 ośrodkach. W pozostałych występuje specjalizacja, która często jest odwzorowaniem struktury centrali (tabela 6).

Tabela 6

Struktura grup stanowisk i wykształcenie doradców terenowych zespołów doradczych w 2012 roku

Grupy stanowisk	Liczba osób	Wykształcenie (w procentach)	
		średnie	wyższe
doradcy, doradcy ogólnorolni, rolni, rolniczy produkcji i ekonomiki	1719	19	81
produkcji roślinnej, produkcji zwierzęcej, ogrodnictwa, systemów produkcji rolnej	259	14	86
ekonomiki	92	6	94
wgd i agroturystyki przedsiębiorczości wgd i agroturystyki żywienia i produktu regionalnego	100	27	73
przedsiębiorczości, programów i projektów, Rozwoju Obszarów Wiejskich, reorientacji zawodowej, zabezpieczenia funkcji zespołu	116	8	92
ekologii i ochrony środowiska	82	–	100
szkolenia	13	–	
pracownicy administracyjni	23	–	–
Ogółem	2404	–	–

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych WODR.

Największą komórką organizacyjną w centrali (oddziałach) ośrodkach doradztwa rolniczego, jest Dział Systemów Produkcji Rolnej, Standardów Jakościowych i Doświadczalnictwa, liczy on prawie 260 osób (tabela 7). Nie we wszystkich ośrodkach jest to największa jednostka, bowiem rozpiętość zatrudnienia sięga od 5 do 49 osób. Tylko kilka ośrodków utrzymało doświadczalnictwo, które w poprzednich latach mieściło się w tym dziale.

Tabela 7

Struktura zatrudnienia i wykształcenie kadr kierowniczej specjalistów i doradców w działach (zespołach) w 2012 roku

Komórka organizacyjna	Liczba osób	Wykształcenie liczba osób w %	
		średnie	wyższe
Kadra kierownicza	570	5	95
Specjaliści i doradcy centrali	798	14	86
w tym Działy:			
Systemów Produkcji Rolnej, Standardów Jakościowych i Doświadczalnictwa	259	6	91
Przedsiębiorczości, WGD i Agroturystyki,	130	2	97
Ekonomiki,	112	5	95
Zastosowania teleinformatyki	52	23	77
Metodyki Doradztwa, Szkoleń i Wydawnictw	182	37	63
Pozostałe: (ROW, Informacji i Wydawnictw, Ekologii i Ochrony Środowiska i inne)	63	5	95
Specjaliści i doradcy terenowych zespołów doradczych	2404	17	83
Ogółem	3772	X	X

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych WODR.

Liczba zatrudnionych w pozostałych działach centrali ośrodka jest w miarę wyrównana i mieści się w granicach 130 -180 osób.

Zdecydowana większość specjalistów i doradców, 83% posiada wykształcenie wyższe. W działach technologicznych odsetek osób z wyższym wykształceniem jest nieco wyższy. W Dziale Systemów Produkcji Rolnej, Przedsiębiorczości oraz Ekonomiki ponad 90% to osoby z wyższym wykształceniem (tabela 7). Podobnie, w terenowych zespołach doradztwa zdecydowana większość doradców na tych stanowiskach posiada wykształcenie wyższe (tabela 7). W przypadku Działu Metodyki Doradztwa, Szkoleń i Wydawnictw, nieco niższy poziom wykształceniem wynika z przyporządkowania temu Działowi pracowników obsługi ośrodków szkoleniowych, poligrafii i innych nie wymagających wyższego wykształcenia na tych stanowiskach.

Generalnie od momentu prowadzenia analiz, rośnie udział pracowników z wykształceniem wyższym, osiągając w 2012 roku najwyższy poziom (tabela 8).

Tabela 8

Wykształcenie specjalistów i doradców WODR (bez kadry kierowniczej) w latach 2001-2012

Lata	Liczba osób	Wykształcenie (w%)	
		średnie	wyższe
2001	3339	31	69
2003	4040	30	70
2005	3909	27	73
2007	3890	24	76
2010	3192	20	80
2012	3202	17	83

Źródło: Opracowanie własne [Pabich 2001, 2003, 2005, 2007, 2010, 2012] na podstawie danych WODR.

Od roku 2001 liczba specjalistów i doradców znacząco nie zmieniła się, wzrosło natomiast ich wykształcenie. W grupie specjalistów i doradców centrali i zespołów doradczych średnio 83% osób posiada wykształcenie wyższe. W ciągu ponad 10 lat, od 2001 roku liczba ta zwiększyła się o ponad 14%.

Nieco więcej osób, średnio 86% z wyższym wykształceniem zatrudnionych jest w centrali ośrodka. Zatrudnieni w zespołach doradczych średnio w 83% legitymują się wykształceniem wyższym, i w tej grupie poziom wykształcenia wzrósł najwięcej, w ciągu dwóch lat o 3%.

Przyporządkowanie wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego sejmikom wojewódzkim wprowadzone na początku tego roku miało ujednolicić organizację i sposób działania tych jednostek. Jednak nowe statuty ośrodków dostosowane do potrzeb funkcjonowania na danym obszarze różnią się między województwami, a w ślad za tym zmienia się też struktura organizacyjna ośrodków. W niektórych, w ramach działów utworzono sekcje, ale w większości funkcjonują stanowiska ds. o różnym stopniu szczegółowości. Można zauważyć zmiany wprowadzające nowe obszary działania doradców np.: odnawialne źródła energii, standardy jakościowe, aktywizacja społeczno-zawodowa, ubezpieczenia w rolnictwie czy bankowość. Większe zmiany dotyczą zmniejszenia liczby zatrudnionych w doradztwie i wzrostu wykształcenia doradców, co powinno korzystnie wpływać na jakość świadczonych usług.

NOWOŚCI WYDAWNICZE

„Racjonalna technika ochrony roślin" – Materiały z X Jubileuszowej Konferencji. Praca zbiorowa -opracowanie pod redakcją Stefana Wolnego, Wydawca: Instytut Ochrony Roślin - PIB, Poznań 2012, s. 187.

Publikacja jest zbiorem ponad 20 artykułów na temat nowych przepisów dotyczących stosowania środków ochrony roślin oraz zmian prawnych dotyczących badania sprzętu przeznaczonego do stosowania tych środków. Przedstawia dorobek naukowy w obszarze potrzeb i techniki stosowania środków ochrony roślin.

Opracowanie zawiera wiele szczegółowych informacji na w/w temat, m.in.: opis nowatorskich badań i rozwiązań korzystnych zarówno w kontekście skuteczności stosowanych środków jak i ochrony środowiska, a także przedstawia efekty zastosowania tych rozwiązań w praktyce.

Bardzo przydatna publikacja, przeznaczona dla doradców, pracowników instytucji otoczenia rolnictwa, a także dla samych rolników, zwłaszcza w kontekście czekających Polskę zmian i obowiązku wdrożenia od 2014 roku ogólnych zasad integrowanej ochrony roślin.

„Gatunki obce w faunie Polski". Opracowanie pod redakcją: Zbigniewa Głowacińskiego, Henryka Okarmy, Jerzego Pawłowskiego i Wojciecha Solarza, Wydawca: Instytut Ochrony Przyrody PAN, Kraków 2011, s. 698.

Gwałtowne nasilenie się procesu introdukcji gatunków obcych inwazyjnych w drugiej połowie XX wieku sprawiło, że inwazje biologiczne stanowią obecnie w skali globalnej jedno z głównych zagrożeń dla różnorodności biologicznej, ustępując jedynie utracie siedlisk. Dlatego tak ważna jest znajomość gatunków obcych i „zawleczonych" do Polski oraz poznanie ich biologii, dokładnej charakterystyki oraz wpływu na ekosystemy i nasze gatunki rodzime.

Rekomendowana pozycja zawiera bogaty wykaz gatunków inwazyjnych, zarówno flory, jak i fauny, jest skarbnicą wiedzy na temat ich biologii, szkodliwości, profilaktyki, a także sposobów ich zwalczania. Informacje prezentowane są w dwóch językach: polskim oraz angielskim. Książka jest bogato ilustrowana i stanowi doskonałe źródło informacji o gatunkach obcych występujących na terenie naszego kraju.

Publikacja bardzo przydatna dla pracowników naukowych, doradców rolnych i rolnośrodowiskowych, także rolników oraz wszystkich, którym bliska jest tematyka ekologii i ochrony środowiska, szczególnie na terenach rolniczych i leśnych.

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW

1. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego zamieszczają artykuły z zakresu metodyki i organizacji doradztwa rolniczego, funkcjonowania agrobiznesu i rozwoju obszarów wiejskich, polityki agrarnej i oświaty rolniczej oraz współpracy doradztwa z nauką w wymienionych obszarach.
2. Oprócz artykułów Zagadnienia przyjmują:
   - informacje o pracy doradczej i życiu instytucji doradczych;
   - informacje o sympozjach, seminariach i innych formach oświatowych z zakresu doradztwa i dla doradców;
   - recenzje i omówienia prac związanych z doradztwem rolniczym oraz ze wsią i agrobiznesem;
   - przeglądy czasopism krajowych i zagranicznych, ukazujące dorobek w wymienionych dziedzinach;
   - noty bibliograficzne o nowościach wydawniczych (do 1100 znaków);
   - inne informacje w wymienionych dziedzinach;
3. Artykuły należy dostarczyć wydawcy w następującej formie:
   - Tytuł artykułu i streszczenie w języku polskim i angielskim - maksymalnie po 14 wierszy;
   - słowa kluczowe w języku polskim i angielskim;
   - treść podzielona na rozdziały i z wstępem oraz wnioskami lub podsumowaniem;
   - napisane za pomocą edytora pracującego w środowisku Windows (zalecany Word 2003 i wersje nowsze);
   - preferowana objętość prac do 20 000 znaków;
   - rysunki, tabele, wykresy i grafika dołączone w pliku zasadniczym, oraz **dodatkowo w oddzielnych plikach w programach źródłowych, w których zostały wykonane**, najlepiej w programach Word, Excel i CorelDRAW;
   - dane literaturowe - odwołania w tekście do pozycji literaturowych należy umieścić w nawiasie kwadratowym, a w nim podać: nazwisko cytowanego autora, rok wydania cytowanej pracy, numer cytowanej strony (lub stron), np. [Kowalski 2010, 32];
   - alfabetyczny wykaz literatury na końcu artykułu, numerowany każdorazowo z **nazwiskiem autora, pierwszą literą (literami) imienia, rokiem wydania (podanym w nawiasach półokrągłych) oraz po dwukropku tytułem publikacji**, wydawnictwem lub nazwą czasopisma, numerem woluminu i strony;
     – przykład l: **Kowalski J., Nowak A. (1997): Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju wsi w Polsce. SGGW, Warszawa, 5-17;**
     – Przykład 2: **Kowalski J., Nowak A. (1997): Obszary wiejskie i problem agroturystyki. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 3, 5-17;**

- jeżeli w tekście umieszcza się numer kolejnego przypisu, powinien on być przedstawiony w formie liczby bez dodatkowych znaków, np. nawiasów (przypisy nadawane automatycznie);
- klawisza ENTER używa się tylko na końcu akapitu (wszystkie tytuły, punkty będące wyliczeniem itp. traktuje się jako odrębne akapity);
- wcięcia akapitowe zaznacza się tylko za pomocą tabulatora lub innych narzędzi użytego edytora. Nie używać w tym celu spacji. Spacje należy stawiać tylko dla oddzielenia wyrazów, po kropce, przecinku, wykrzykniku, dwukropku, średniku itp. (nigdy przed tymi znakami). Nie używać spacji za nawiasem otwierającym i przed nawiasem zamykającym, a także przed i za odnośnikiem cyfrowym.

4. **Tekst artykułu lub informacji, złożony w formacie B5** powinien być dostarczony w wersji elektronicznej (na dyskietce, płycie CD lub przesłany pocztą elektroniczną) oraz w dwóch wydrukach, w tym samym formacie.
5. Nadesłane recenzje, omówienia, przeglądy itp. powinny zawierać tytuł pracy w oryginalnym brzmieniu i tytuł pracy przełożony na język polski.
6. Do nadsyłanych prac należy dołączyć następujące dane: pełne imię i nazwisko autora, tytuł naukowy, miejsce pracy, adres pracy, numer telefonu i adres poczty e-mail.
7. Redakcja zastrzega sobie prawo nie przyjęcia pracy, jeśli negatywne recenzje pokrywają się ze zdaniem Zespołu Redakcyjnego. Prac nie zamówionych, jak również prac zakwalifikowanych do druku Redakcja nie zwraca.
8. Redakcja nie płaci honorariów autorskich. Wyboru artykułów do umieszczenia na stronie internetowej dokonuje Zespół Redakcyjny ZDR. Autorzy artykułów otrzymują bezpłatnie l egz. autorski.
9. Prace należy nadsyłać na następujący adres:

Centrum Doradztwa Rolniczego
Oddział w Poznaniu
61-659 Poznań, ul. Winogrady 63
Redakcja „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego"
e-mail: kwartalnik@cdr.gov.pl

Uwaga !

Redakcja informuje Autorów, że na stronie internetowej Wydawcy, obok spisów treści kolejnych numerów **zamieszczane będą pełne teksty artykułów w języku polskim i streszczenia w języku polskim i angielskim**. Jeśli Autor nie wyraża zgody na zamieszczenie artykułu na stronie internetowej Wydawcy prosimy o złożenie pisemnego zastrzeżenia w momencie składania artykułu do Redakcji. Brak zastrzeżenia będzie przez Redakcję traktowany równoznacznie ze zgodą Autora na zamieszczenie artykułu w internecie.

Zagadnienia Doradztwa Rolniczego

KWARTALNIK 4'12(70)

CENTRUM DORADZTWA ROLNICZEGO

STOWARZYSZENIE EKONOMISTÓW ROLNICTWA I AGROBIZNESU

Wydawcy:

Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Poznaniu
61-659 Poznań, ul. Winogrady 63
tel.: 61 823 20 81 fax: 61 820 19 71
e-mail: kwartalnik@cdr.gov.pl www.cdr.gov.pl

Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu
60-637 Poznań, ul. Wojska Polskiego 28
tel.: 61 848 71 13 fax: 61 848 71 13
e-mail: sekretariat@seria.home.pl www.seria.home.pl

Rada Programowa:

Edward Arseniuk, Mirosław Drygas, Maria Fazikova, Elena Horská, Michał Jerzak, Edmund Kaca, Antonina Kalinichenko, Józef Kania, Andrzej Kowalski, Stanisław Krasowicz, Jędrzej Krupiński, Krystyna Krzyżanowska, Marek Mrówczyński, Walenty Poczta

Zespół Redakcyjny:

Redaktor naczelny: Andrzej P. Wiatrak

Sekretarz redakcji i redaktor językowy: Anna Kęszycka

Redaktorzy tematyczni:
Agronomia: Eugeniusz K. Chyłek, Ryszard Jaworski, Stefan Pruszyński
Doradztwo: Wenancjusz Kujawiński, Edward Matuszak, Sławomir Zawisza
Ekonomia: Roman Sass, Andrzej P. Wiatrak, Feliks Wysocki
Problematyka społeczna: Aleksandra Swulińska-Katulska, Sławomir Zawisza
Statystyka: Andrzej P. Wiatrak, Feliks Wysocki
Wspólna Polityka Rolna: Eugeniusz K. Chyłek, Andrzej P. Wiatrak, Roman Sass

© Copyright by Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Poznaniu & Stowarzyszenie Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu 2012

Projekt graf., skład komputerowy:

Alicja Zygmanowska

Druk:
Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie Oddział w Poznaniu
Zlecenie nr 3/2013, nakład 1100 egz.

Czytelnikom i sympatykom
„Zagadnień Doradztwa Rolniczego"
dziękując za życzliwość i dotychczasową współpracę
życzymy optymizmu, szczęścia, realizacji planów
oraz wielu sukcesów w życiu osobistym
i zawodowym w 2013 Roku.

Zespół Redakcyjny
„Zagadnień Doradztwa Rolniczego"

SPIS TREŚCI

OD REDAKCJI 7

ARTYKUŁY

Jaki system doradztwa rolniczego w Polsce po 2013 roku? Stanowisko Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi przygotowane dla Senackiej i Sejmowej Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi 9

EUGENIUSZ KAROL CHYŁEK: Kierunki rozwoju doradztwa rolniczego w Polsce 22

MIROSŁAW DRYGAS: Perspektywy rozwoju doradztwa rolniczego w Polsce po 2013 roku w świetle wymogów Komisji Europejskiej 42

JÓZEF KANIA: Status prawny doradztwa rolniczego w Polsce oraz jego rola we wdrażaniu instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej 62

BEATA JEŻYŃSKA: System doradztwa rolniczego w założeniach pakietu legislacyjnego WPR 2020 74

INFORMACJE

Jaki system doradztwa rolniczego w Polsce po 2013 roku? Dyskusja na temat systemu doradztwa rolniczego w Polsce i kierunków jego zmian po 2013 roku podczas konferencji zorganizowanej przez Senacką i Sejmową Komisję Rolnictwa i Rozwoju Wsi 91

JOANNA KOWALSKA: Opinie organizacji i instytucji działających w obszarze rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich na temat funkcjonującego systemu doradztwa rolniczego oraz propozycje jego zmian 122

Informacja na temat doradztwa rolniczego na podstawie wyników badań przeprowadzonych w roku 2005 i 2008 oraz zamierzenia na 2013 rok 128

Recenzenci kwartalnika „ZAGADNIENIA DORADZTWA ROLNICZEGO" w 2012 roku 133

ROCZNY SPIS TREŚCI 2012 134

ANNUAL TABLE OF CONTENTS 2012 137

TABLE OF CONTENTS

FROM THE EDITORS 7

ARTICLES

What system of agricultural advisory in Poland after 2013? Position of MARD 9

EUGENIUSZ KAROL CHYŁEK: The directions of the development of agricultural advisory system in Poland 22

MIROSŁAW DRYGAS: The perspective of the development of agricultural advisory services in Poland after 2013 in the light of the requirements of the European Commission 42

JÓZEF KANIA: The legal status of agricultural advisory services in Poland and its role in the implementation of the Common Agricultural Policy instruments 62

BEATA JEŻYŃSKA: Agricultural advisory system in legislative package in the assumptions of the CAP 2020 74

INFORMATIONS

What system of agricultural advisory in Poland after 2013? Discussion about the system of agricultural advisory in Poland and directions of its changes after 2013 91

JOANNA KOWALSKA: Reviews of organizations and institutions active in the field of agriculture and rural development on the currently functioning system of agricultural advisory and proposals of its changes 122

Central Statistical Office – Information about agricultural advisory based on results of research carried out in 2005 and 2008; plans for 2013 128

Reviews of quarter "THE ISSUES OF AGRICULTURAL ADVISORY SERVICE" in 2012 133

ANNUAL TABLE OF CONTENTS 2012 137

Od Redakcji:

Nauka, edukacja, doradztwo rolnicze są bardzo ważnymi czynnikami rozwoju rolnictwa. Doradztwo rolnicze wspiera rozwój rolnictwa, aktywizację społeczno-gospodarczą obszarów wiejskich, w tym także w szczególności przedsiębiorcze zachowanie mieszkańców wsi. Dostarcza rolnikom informacji, wiedzy i rozwiązań z zakresu ekonomiki produkcji rolniczej, zarządzania gospodarstwem, uprawy gleby, ekologii oraz najnowszych technik i technologii produkcji. Po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej pomogło wielu rolnikom w korzystaniu z dostępnych form pomocy finansowanej lub współfinansowanej ze środków UE.

Od 2005 roku publiczne obecnie doradztwo rolnicze funkcjonuje na podstawie ustawy o jednostkach doradztwa rolniczego z 22 października 2004 roku. Ustawa ta miała przygotować formalno-prawną podstawę przygotowania doradztwa do funkcjonowania w warunkach przynależności Polski do Unii Europejskiej. Od tego też czasu trwają dyskusje w różnych środowiskach, zmierzające do poszukiwania dla doradztwa rolniczego rozwiązań prawnych, organizacyjnych, finansowych, które pozwoliłyby funkcjonować doradztwu w zmieniających się warunkach i rosnących oczekiwaniach w stosunku do doradztwa rolniczego.

Pierwsza duża dyskusja zorganizowana została z inicjatywy Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi 13 lutego 2006 roku, po niespełna dwóch latach funkcjonowania w strukturach Unii Europejskiej i roku funkcjonowania państwowego doradztwa rolniczego w warunkach ustawy o jednostkach doradztwa rolniczego. Przebieg dyskusji oraz wnioski ze spotkania zamieszczone zostały w 1. numerze Zagadnień Doradztwa Rolniczego z 2006 roku. Od tego czasu w doradztwie rolniczym nastąpiło wiele zmian.

1. *Rozporządzenie Rady UE nr 1782 z 2003 roku obligowało państwa członkowskie do utworzenia od 1 stycznia 2007 roku Systemu Doradztwa Rolniczego (FAS- Farm Advisory System), którego celem nadrzędnym jest pomoc doradcza rolnikom w dostosowywaniu gospodarstw do nowych wymogów i pomoc w zarządzaniu gospodarstwem w zmieniających się warunkach funkcjonowania.*
2. *W Polsce w ramach Systemu Doradztwa Rolniczego, na podstawie ustawy z dnia 7 marca 2007 o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich funkcjonują: ośrodki doradztwa rolniczego, izby rolnicze i prywatne akredytowane podmioty doradcze.*

3. *Ustawą z dnia 23 stycznia 2009 roku o zmianie niektórych ustaw w związku ze zmianami w organizacji i podziale zadań administracji publicznej w województwie jednostki doradztwa rolniczego przeszły - od lipca 2009 roku – przeszły pod nadzór wojewódzkiego samorządu terytorialnego i stały się samorządowymi osobami prawnymi.*

W Komisji Europejskiej trwają od dłuższego czasu prace nad nowymi zasadami Wspólnej Polityki Rolnej po 2013 roku. Dostępne projekty dokumentów są przedmiotem dyskusji zarówno w Komisji Europejskiej jak i w Polsce w Ministerstwie Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz Senackiej i Sejmowej Komisji Rolnictwa. Przewidują one nowe zadania dla doradztwa rolniczego. W związku z nowymi zadaniami dla doradztwa rolniczego z inicjatywy Senackiej Komisji Rolnictwa i Sejmowej Komisji Rolnictwa zorganizowana została w Parlamencie, w dniu 6 listopada 2012 roku konferencja pod hasłem: ***„Jaki system doradztwa rolniczego w Polsce po 2013 roku?”*** *W konferencji uczestniczyli:*

- *posłowie i senatorowie Parlamentu,*
- *wiceministrowie Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi Zofia Szalczyk i Tadeusz Nalewajk,*
- *zaproszeni eksperci,*
- *przedstawiciele nauki,*
- *przedstawiciele administracji rządowej i samorządowej szczebla wojewódzkiego,*
- *przedstawiciele Izb Rolniczych,*
- *przedstawiciele jednostek doradztwa rolniczego,*
- *przedstawiciele branżowych organizacji rolniczych,*
- *zaproszeni rolnicy.*

Niniejszy numer Zagadnień Doradztwa Rolniczego zawiera stanowisko Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi dotyczące organizacji, oceny działalności i zadań dla doradztwa rolniczego po 2013 roku zaprezentowane podczas konferencji, referaty przygotowane przez ekspertów i przedstawione w trakcie konferencji, obszerną dyskusję uczestników konferencji oraz ocenę doradztwa rolniczego zebraną przez Biuro Analiz Sejmowych przed konferencją wśród wybranych instytucji.

Mamy nadzieję, że ze względu na ważność omawianych zagadnień i zainteresowanie nimi doradców i osób współpracujących z jednostkami doradztwa rolniczego oraz podmiotami doradczymi, opublikowane w „Zagadnieniach Doradztwa Rolniczego” treści będą źródłem interesujących informacji i inspiracją do przygotowywania się do współpracy z rolnikami i mieszkańcami wsi w najbliższej i dalszej przyszłości.

ARTYKUŁY

JAKI SYSTEM DORADZTWA ROLNICZEGO W POLSCE PO 2013 ROKU ?

STANOWISKO MINISTERSTWA ROLNICTWA I ROZWOJU WSI PRZYGOTOWANE DLA SENACKIEJ I SEJMOWEJ KOMISJI ROLNICTWA I ROZWOJU WSI

I. OCENA FUNKCJONOWANIA USTAWY O JEDNOSTKACH DORADZTWA ROLNICZEGO I POTRZEBA ZMIAN

1. Stan obecny

a) formalno-organizacyjny

Jednostki doradztwa rolniczego funkcjonują na podstawie ustawy z 22 października 2004 r. *o jednostkach doradztwa rolniczego* (Dz. U. nr 251, poz.2507 z późn. zm.). Zgodnie z tą ustawą system publicznego doradztwa rolniczego tworzą następujące jednostki:

- Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie (CDR),
- 16 wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego (ODR).

Centrum Doradztwa Rolniczego funkcjonuje jako państwowa osoba prawna i podlega bezpośrednio ministrowi rolnictwa i rozwoju wsi. Wojewódzkie ośrodki doradztwa rolniczego w związku z wejściem w życie ustawy z dnia 23.01.2009 r. *o zmianie niektórych ustaw w związku ze zmianami w organizacji i podziale zadań administracji publicznej w województwie* (Dz.U. nr 92, poz.753), stały się samorządowymi osobami prawnymi, podległymi właściwemu miejscowo sejmikowi województwa.

Zgodnie z przepisami znowelizowanej ustawy o jednostkach doradztwa rolniczego do zadań sejmiku województwa, należy:

- nadawanie, w drodze uchwały statutu ODR;
- powoływanie, na wniosek dyrektora ODR, zastępców dyrektora;
- tworzenie, na wniosek dyrektora ODR, oddziałów;

– zatwierdzanie regulaminu organizacyjnego ODR;
– wydawanie zgody dyrektorowi ODR na podejmowanie decyzji w sprawach przekraczających zakres zwykłego zarządu;
– określanie wysokości wynagrodzenia dyrektora ODR;
– zatwierdzanie regulaminu Rady Społecznej Doradztwa Rolniczego;
– zatwierdzanie, na wniosek dyrektora, cennika usług odpłatnie świadczonych przez ODR;
– zatwierdzanie programów działalności i planów finansowych oraz sprawozdań z ich realizacji;
– kontrola i ocena działalności jednostki, dyrektora oraz Rady.

Natomiast do zadań zarządu województwa, w świetle cytowanej wyżej ustawy, należy:

– powoływanie dyrektora ODR;
– powoływanie członków Rady Społecznej Doradztwa Rolniczego.

Przy każdej jednostce działa Rada Społeczna Doradztwa Rolniczego (RSDR), dla CDR powoływana przez ministra właściwego do spraw rozwoju wsi, w przypadku ODR-ów przez zarząd województwa. W skład RSDR wchodzą przedstawiciele związków zawodowych, organu nadzorującego, izb rolniczych, uczelni i szkół kształcących na potrzeby rolnictwa. Do zadań RSDR należy:

– opiniowanie rocznych planów działalności, planów finansowych i sprawozdań;
– opiniowanie cenników usług doradczych;
– zgłaszanie wniosków w sprawach dotyczących funkcjonowania jednostek doradztwa rolniczego.

Jak widać z powyższego zestawienia, w pewnych przypadkach ustawa zawiera niespójne systemowo przepisy i tak:

– dyrektora ODR powołuje zarząd województwa, a zastępcę dyrektora sejmik województwa;
– członków Rady Społecznej Doradztwa Rolniczego powołuje zarząd województwa, a kontrolę działalności i regulamin ustala sejmik;
– kontrola i ocena działalności jednostki, dyrektora i Rady należy od obowiązków sejmiku, który to nie ma aparatu wykonawczego do prowadzenia kontroli.

b) zadania

Najogólniej ujmując, ośrodki doradztwa rolniczego w Polsce szkolą i świadczą usługi doradcze rolnikom i mieszkańcom obszarów wiejskich, natomiast Centrum Doradztwa Rolniczego wspiera metodycznie i dydaktycznie ośrodki doradztwa rolniczego. Zgodnie z ustawą, Centrum Doradztwa Rolniczego wykonuje następujące zadania z zakresu doradztwa rolniczego:

1. Przygotowuje i wprowadza jednolite sposoby działania ośrodków doradztwa w zakresie realizowanych przez nie zadań;
2. Przygotowuje i przekazuje ośrodkom doradztwa materiały informacyjne i szkoleniowe, w tym dotyczące pomocy w zakresie działalności gospodarstw rolnych i produkcji rolniczej finansowanej lub współfinansowanej ze środków pochodzących z funduszy Unii Europejskiej lub innych instytucji krajowych lub zagranicznych;
3. Opracowuje analizy i prognozy w zakresie rozwoju doradztwa rolniczego;
4. Prowadzi szkolenia dla pracowników ośrodków doradztwa:
   a) w zakresie metodyki i zadań doradztwa rolniczego, ze szczególnym uwzględnieniem integracji z Unią Europejską,
   b) realizujących zadania wynikające z przepisów odrębnych
5. Prowadzi doskonalenie nauczycieli szkół rolniczych w zakresie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich;
6. Tworzy i prowadzi centralny system informacji i bazy danych na potrzeby doradztwa rolniczego;
7. Organizuje szkolenia, pokazy, seminaria i konferencje oraz inne przedsięwzięcia w zakresie rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich oraz rolnictwa ekologicznego;
8. Koordynuje zadania w zakresie rolnictwa ekologicznego wykonywane przez ośrodki doradztwa;
9. Upowszechnia wyniki badań naukowych w praktyce rolniczej.

Ośrodki doradztwa rolniczego w ramach zadań z zakresu doradztwa rolniczego:

1. Prowadzą szkolenia dla rolników i innych mieszkańców obszarów wiejskich, w szczególności w zakresie:
   a) stosowania nowoczesnych metod agrotechnicznych, hodowli oraz przetwórstwa rolno-spożywczego;
   b) rozwiązywania problemów technologicznych i organizacyjno-ekonomicznych gospodarstw rolnych;
   c) rachunkowości w gospodarstwach rolnych;
   d) rolnictwa ekologicznego;
   e) rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich;
   f) unowocześniania wiejskiego gospodarstwa domowego;
   g) ubiegania się o przyznanie pomocy finansowanej lub współfinansowanej ze środków pochodzących z funduszy Unii Europejskiej lub innych instytucji krajowych lub zagranicznych;
   h) modernizacji gospodarstw rolnych, poprawy jakości artykułów rolno-spożywczych i ich przetwórstwa oraz wzmocnienia pozycji rolników na rynku;

i) zarządzania gospodarstwem rolnym;
j) promocji produktów lokalnych i regionalnych;

2. Prowadzą działalność informacyjną wspierającą rozwój produkcji rolniczej;
3. Prowadzą działalność w zakresie podnoszenia kwalifikacji zawodowych rolników i innych mieszkańców obszarów wiejskich;
4. Udzielają pomocy rolnikom i innym mieszkańcom obszarów wiejskich w zakresie sporządzania dokumentacji niezbędnej do uzyskania pomocy finansowej ze środków UE lub krajowych, przewidzianych na rozwój rolnictwa;
5. Prowadzą analizy rynku artykułów rolno-spożywczych i środków produkcji oraz gromadzą i upowszechniają informacje rynkowe w tym zakresie;
6. Mogą prowadzić doświadczalnictwo odmianowe w ramach porejestrowego doświadczalnictwa odmianowego;
7. Upowszechniają metody produkcji rolniczej i stylu życia przyjazne dla środowiska;
8. Podejmują działania na rzecz zachowania dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego wsi oraz ekologicznego i funkcjonalnego urządzania gospodarstwa rolnego;
9. Upowszechniają rozwój agroturystyki i turystyki wiejskiej oraz prowadzą promocję wsi jako atrakcyjnego miejsca wypoczynku;
10. Współdziałają w realizacji zadań wynikających z programów rolnośrodowiskowych oraz programów działań mających na celu ograniczenie odpływu azotu ze źródeł rolniczych;
11. Prowadzą analizy przemian w zakresie poziomu i jakości produkcji rolniczej i funkcjonowania gospodarstw rolnych oraz upowszechniają wyniki tych analiz w pracy doradczej.

Jednostki doradztwa rolniczego realizują powyższe zadania z zakresu doradztwa rolniczego nieodpłatnie.

Zgodnie z ustawą, w ramach doradztwa rolniczego jednostki doradztwa rolniczego mogą odpłatnie wykonywać usługi, w szczególności w zakresie:

1. Prowadzenia:
   a) ksiąg rachunkowych i dokumentacji niezbędnej w rachunkowości w gospodarstwach rolnych;
   b) działalności promocyjnej gospodarstw rolnych, w szczególności agroturystycznych lub ekologicznych;
   c) kursów przygotowujących do uzyskania tytułów kwalifikacyjnych w zawodach przydatnych do prowadzenia działalności rolniczej;
   d) działalności:
      – wydawniczej,

- poligraficznej,
- laboratoryjnej,
- hotelarskiej i gastronomicznej,
- szkoleniowej, jeśli nie dotyczy to szkoleń związanych z rolnictwem i rozwojem obszarów wiejskich;

e) gospodarki pasiecznej;

2. Udostępniania pomieszczeń i innych składników majątkowych;
3. Organizacji targów, wystaw, pokazów, konferencji i innych przedsięwzięć upowszechniających wiedzę rolniczą, nowe technologie produkcji i promujących produkty i wyroby przetwórstwa rolno-spożywczego;
4. Sporządzania:
   a) opracowań oceny możliwości inwestycyjnych gospodarstw rolnych,
   b) analiz i opracowań ekonomicznych, finansowych i technologicznych,
   c) oceny użyteczności maszyn rolniczych,
   d) planów nawozowych lub planów przechowalnictwa nawozów naturalnych,
   e) planów rolnośrodowiskowych,
   f) planów przestawienia gospodarstwa rolnego na produkcję metodami ekologicznymi lub planów produkcji w gospodarstwach ekologicznych;
5. Wypełniania wniosków lub innych dokumentów niezbędnych do ubiegania się o przyznanie pomocy finansowanej lub współfinansowanej ze środków pochodzących z funduszy Unii Europejskiej lub innych instytucji krajowych i zagranicznych.

W działaniach realizowanych przez jednostki doradztwa rolniczego poza ustawowo wyżej wymienionymi, prowadzone są prace związane z nowymi wyzwaniami reformy WPR, w tym:

- przeciwdziałaniem zmianom klimatycznym;
- poszukiwaniem alternatywnych źródeł energii;
- zarządzaniem zasobami wodnymi;
- ochroną środowiska i zachowaniem bioróżnorodności;
- współpracą z instytutami i uczelniami rolniczymi na rzecz efektywnego transferu wiedzy do praktyki rolniczej.

c) finansowanie ośrodków doradztwa rolniczego

Jednostki doradztwa rolniczego prowadzą samodzielną gospodarkę finansową w ramach środków pochodzących z:

1. Dotacji budżetowych;
2. Przychodów uzyskiwanych z tytułu prowadzonej działalności gospodarczej;

3. Przychodów z innych źródeł, w szczególności z tytułu darowizn, zapisów, spadków oraz środków finansowych pochodzenia zagranicznego i odsetek bankowych od środków zgromadzonych na rachunkach bankowych.

Dotacja celowa, otrzymywana z budżetu państwa, powinna być przeznaczana na realizację statutowych zadań z zakresu doradztwa rolniczego, w tym na wynagrodzenia dla pracowników i utrzymanie jednostek.

Jednostki doradztwa rolniczego realizują zadania z zakresu doradztwa rolniczego nieodpłatnie. Środki finansowe na działalność statutową ODR-ów, podległych aktualnie strukturom samorządu terytorialnego, są zabezpieczane średnio na poziomie około 55 %, w budżetach wojewodów. Środki finansowe na działalność statutową w CDR są zabezpieczane w budżecie MRiRW. Pozostałe środki finansowe jdr pozyskują z działalności gospodarczej, realizowanej w zakresie określonym w ustawie o jednostkach doradztwa rolniczego z 22 października 2004 r. Ze zgodnej opinii jednostek doradztwa rolniczego, otrzymywana dotacja budżetowa jest dalece niewystarczająca na pokrycie kosztów działalności statutowej.

Poza niskim poziomem otrzymywanych dotacji, poważnym mankamentem obecnie obowiązujących regulacji zgłaszanym przez dyrektorów ODR, jest brak formalnej możliwości dotowania bieżącej działalności ośrodków doradztwa rolniczego przez samorządy.

d) Kadra

Zatrudnienie w jednostkach doradztwa rolniczego w ostatnich latach utrzymuje się na zbliżonym poziomie. Kadra doradcza jest dobrze wykształcona, a liczba osób z wyższym wykształceniem systematycznie wzrasta. Wykształcenie kadry doradczej stanowi ogromny potencjał jednostek doradztwa rolniczego. Większość osób posiada też duże doświadczenie w pracy z tak specyficznym i wymagającym odbiorcą, jakim jest rolnik. Wraz z wejściem do Unii Europejskiej nastąpiła konieczność wprowadzenia obowiązku większej specjalizacji w zawodzie doradcy rolniczego. Obecnie funkcjonują następujące specjalizacje doradcze:

- doradca rolniczy, posiadający uprawnienia do świadczenia usług doradczych na temat cross-compliance;
- doradca rolnośrodowiskowy, świadczący usługi doradcze w ramach programów rolnośrodowiskowych;
- ekspert przyrodniczy, świadczący usługi doradcze (sporządzający ekspertyzy przyrodnicze) w ramach programów rolnośrodowiskowych.

Poważnym problemem sygnalizowanym przez dyrektorów jest odchodzenie najlepszych specjalistów, którzy ze względu na niskie zarobki w ośrodkach doradztwa rolniczego wybierają firmy prywatne lub otwierają własną działalność gospodarczą.

II. PROPOZYCJE KE DOTYCZĄCE DORADZTWA ROLNICZEGO PO 2013 R., STAN NEGOCJACJI ORAZ STANOWISKO RZĄDU POLSKIEGO

Misja, cele i priorytety polityki rozwoju obszarów wiejskich [Artykuły 1-6]

Polityka rozwoju obszarów wiejskich, jako element WPR, ma za zadanie wspierać: konkurencyjność rolnictwa, zrównoważone wykorzystanie zasobów naturalnych (w tym działania na rzecz klimatu) oraz zrównoważony rozwój terytorialny obszarów wiejskich. Jednocześnie ma być ściśle powiązana, w szczególności przez włączenie we Wspólne Ramy Strategiczne i Umowę Partnerską, z polityką spójności ukierunkowaną na cele strategii „Europa 2020" tj. na inteligentny, trwały wzrost gospodarczy sprzyjający włączeniu społecznemu.

Określono 6 priorytetów UE w zakresie rozwoju obszarów wiejskich:

1. Ułatwianie transferu wiedzy i innowacji w rolnictwie i leśnictwie i na obszarach wiejskich.
2. Poprawa konkurencyjności wszystkich rodzajów gospodarki rolnej i zwiększenie rentowności gospodarstw rolnych.
3. Poprawa organizacji łańcucha żywnościowego i promowanie zarządzania ryzykiem w rolnictwie.
4. Odtwarzanie, chronienie i wzmacnianie ekosystemów zależnych od rolnictwa i leśnictwa.
5. Wspieranie efektywnego gospodarowania zasobami i przechodzenia na gospodarkę niskoemisyjną i odporną na zmianę klimatu w sektorze rolnym, spożywczym i leśnym.
6. Zwiększanie włączenia społecznego, ograniczanie ubóstwa i promowanie rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich.

Jako cele przekrojowe wskazano: innowacyjność, środowisko oraz klimat.

Przepisy dotyczące systemu doradztwa rolniczego w propozycjach prawnych dotyczących reformy WPR po 2013 r.

1. Projekt rozporządzenia KE w sprawie finansowania, zarządzania i monitorowania WPR (rozporządzenie horyzontalne) (KOM(2011) 628) [art. 12- 15]

W nowym okresie programowania KE proponuje wzmocnienie systemu doradztwa rolniczego. Państwa członkowskie będą miały obowiązek ustanowić system doradztwa dla beneficjentów w zakresie zarządzania gruntami i gospodarstwem. System może być prowadzony przez jeden lub większą liczbę wyznaczonych organów, zarówno publicznych, jak i prywatnych. Aby zagwarantować skuteczność systemu, doradcy powinni posiadać odpowiednie kwalifikacje i odbywać regularne szkolenia.

Beneficjenci mogą uczestniczyć w systemie doradztwa rolniczego dobrowolnie, nawet jeżeli nie otrzymują wsparcia w ramach WPR, w tym w ramach rozwoju obszarów wiejskich. W celu zwiększenia świadomości beneficjentów na temat związku pomiędzy praktykami rolniczymi i zarządzaniem gospodarstwami z jednej strony, a normami w zakresie ochrony środowiska, zmiany klimatu, zasad dobrej kultury rolnej, bezpieczeństwa żywności, zdrowia zwierząt oraz ich dobrostanu z drugiej strony, państwa członkowskie powinny stworzyć kompleksowy system doradztwa rolniczego, adresowany do beneficjentów. System doradztwa nie powinien jednak wpływać w jakikolwiek sposób na zobowiązania i odpowiedzialność beneficjentów w zakresie przestrzegania wspomnianych norm. Państwa członkowskie powinny zatem jasno rozgraniczyć funkcje doradcze i kontrolne.

Obowiązkowe elementy, które powinien obejmować system doradztwa rolniczego to, zgodnie z pierwotną propozycją Komisji Europejskiej:

- wymogi i normy w zakresie zasady wzajemnej zgodności;
- praktyki rolnicze korzystne dla klimatu i środowiska (związanie z działaniem w ramach wsparcia rozwoju obszarów wiejskich [ROW]) oraz utrzymywania użytków rolnych (zgodnie z definicją działalności rolniczej w przepisach dotyczących płatności bezpośrednich);
- wymogi i działania związane z łagodzeniem skutków zmiany klimatu oraz odpowiednimi działaniami dostosowawczymi, różnorodnością biologiczną, ochroną wód, zgłaszaniem chorób zwierząt i roślin oraz innowacjami;
- zrównoważony rozwój działalności gospodarczej małych gospodarstw (przynajmniej dla tych uczestniczących w uproszczonym systemie płatności bezpośrednich dla małych gospodarstw).

Ponadto, jako ewentualne dobrowolne elementy systemu doradztwa, KE wymieniła:

- zrównoważony rozwój działalności gospodarczej gospodarstw innych niż małe;
- minimalne wymogi, które stanowią tzw. poziom bazowy dla określenia zobowiązań dla gospodarstw uczestniczących w działaniach rolno-środowiskowo-klimatycznych i wsparciu rolnictwa ekologicznego (w ramach wsparcia ROW).

2. Projekt rozporządzenia Komisji Europejskiej (KE) dotyczący wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich EFRROW (KOM(2011)627)

Posiadanie przez państwo członkowskie systemu doradztwa rolniczego ma być jednym z elementów tzw. warunkowości wstępnej (warunki, które mają zapewnić ramy prawne, strategiczne i instytucjonalne dla efektywnego wdrażania programu rozwoju obszarów wiejskich).

Ponadto projekt KE proponuje szereg działań w ramach wsparcia ROW, które mogą być realizowane przez doradztwo rolnicze lub przy jego udziale.

- ***Warunkowość wstępna [art.9, załącznik nr 4]***
  Tworząc program rozwoju obszarów wiejskich państwo członkowskie musi wykazać, że zapewniło dostępność doradztwa dotyczącego wymogów wynikających z uregulowań prawnych i wszystkich aspektów związanych ze zrównoważonym zarządzaniem w rolnictwie i leśnictwie oraz działaniami w dziedzinie klimatu.
- ***Transfer wiedzy i działania informacyjne [art. 15]***
  Wsparcie w ramach tego środka obejmuje działania w zakresie kształcenia zawodowego i nabywania umiejętności, demonstracje i działania informacyjne. Działania w zakresie kształcenia zawodowego i nabywania umiejętności mogą obejmować szkolenia, warsztaty i coaching.
  Wsparcie może obejmować także krótkoterminową wymianę zarządzających gospodarstwami rolnymi i wizyty w gospodarstwach.Wsparcia w ramach tego środka udziela się na rzecz osób działających w sektorach rolnym, spożywczym i leśnym, osób gospodarujących gruntami i innych podmiotów gospodarczych będących MŚP prowadzącymi działalność na obszarach wiejskich. Beneficjentem wsparcia jest dostawca szkolenia lub innych usług transferu wiedzy i działania informacyjnego.
- ***Usługi doradcze, usługi z zakresu zarządzania gospodarstwem rolnym i zastępstw [art.16]***
  Wsparcia w ramach tego środka udziela się w celu:
  a) udzielania pomocy rolnikom, posiadaczom lasów i MŚP na obszarach wiejskich w korzystaniu z usług doradczych w celu poprawienia efektywności gospodarczej i środowiskowej ich gospodarstw, przedsiębiorstw lub inwestycji, a także zwiększenia przyjazności tych gospodarstw, przedsiębiorstw lub inwestycji dla klimatu oraz ich odporności na zmianę klimatu;
  b) promowania tworzenia usług z zakresu zarządzania gospodarstwem rolnym oraz usług pomocy i doradztwa w zakresie prowadzenia gospodarstwa rolnego, jak również usług doradczych w zakresie leśnictwa, w tym systemu doradztwa rolniczego;
  c) wsparcia szkolenia doradców.

  Beneficjentem wsparcia, o którym mowa punktach a) i c), jest dostawca usług doradczych lub szkolenia.
- ***Środek rolno-środowiskowo-klimatyczny [art.29]***
  Państwa członkowskie muszą zapewnić odpowiedni poziom wiedzy i informacji potrzebnych do prawidłowej realizacji działań w ramach instrumentu

rolno-środowiskowo-klimatycznego, m.in. przez doradztwo eksperckie dotyczące określonych zobowiązań lub przez uzależnienie otrzymania wsparcia w ramach tego środka od odpowiedniego szkolenia.

- ***Sieć Europejskiego Partnerstwa na rzecz Innowacji (EPI) [art.61]***
  Celem Europejskiego Partnerstwa na rzecz Innowacji na rzecz wydajnego i zrównoważonego rolnictwa jest tworzenie pomostu między najnowszymi badaniami i technologiami a rolnikami, przedsiębiorcami i usługami doradczymi. Jednostkami realizującymi działania w ramach Sieci EPI będą tzw. grupy operacyjne EPI tworzone przez zainteresowane podmioty, takie jak: rolnicy, badacze, doradcy i przedsiębiorstwa z sektora rolnego i spożywczego.
  W celu osiągnięcia celów EPI utworzona zostanie Sieć EPI umożliwiająca nawiązywanie kontaktów między grupami operacyjnymi, służbami doradczymi i badaczami zajmującymi się wdrażaniem działań ukierunkowanych na innowacje w rolnictwie. Ich działanie powinno być finansowane w ramach pomocy technicznej na poziomie UE.
  Ustanawianie i funkcjonowanie grup operacyjnych EPI na rzecz wydajnego i zrównoważonego rolnictwa podlegać będzie wsparciu w ramach działania *Współpraca* [art. 36].

Stanowisko Rządu RP

- ***odnośnie do organizacji doradztwa rolniczego, określonego w rozporządzeniu „horyzontalnym" [art. 12-15]***

Rząd RP pozytywnie ocenia propozycje wzmocnienia roli systemu doradztwa rolniczego i transferu wiedzy, poprzez nałożenie obowiązku na państwa członkowskie UE zapewnienia świadczenia usług doradczych przez wykwalifikowaną i systematycznie doskonaloną kadrę. Umożliwi to podniesienie konkurencyjności gospodarstw rolnych i wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich. Uznaje za zasadne znaczne rozszerzenie zakresu zagadnień objętych tym systemem, popierając jednocześnie propozycję powiązania katalogu usług doradczych z możliwością finansowania tych usług w ramach działań przewidzianych w projekcie rozporządzenia EFRROW.

- ***odnośnie do rozporządzenia KE dotyczący wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez EFRROW (KOM(2011)627)***

Rząd RP opowiada się za kontynuacją i wzmocnieniem finansowym II filara WPR, który postrzega jako skuteczny element zwiększania konkurencyjności i spójności terytorialnej na poziomie UE i w państwach członkowskich UE, nie tylko w wymiarze sektorowym. Rząd RP z zadowoleniem przyjmuje szeroki za-

kres wsparcia, jakie będzie mogło być realizowane w ramach działań „*Transfer wiedzy oraz działania informacyjne*" *[Artykuł 15]* oraz „*Usługi doradcze, usługi z zakresu zarządzania gospodarstwem rolnym i zastępstw*" *[Artykuł 16]*. Podkreślenia wymaga, iż działania z zakresu rozwoju zasobów ludzkich, adresowane także do ludności wiejskiej, stanowią co do zasady domenę Europejskiego Funduszu Społecznego (EFS), dlatego konieczne będzie odpowiednie skoordynowanie (na poziomie budowy i wdrażania programów) odpowiednich instrumentów w ramach obu funduszy.

Na pozytywną ocenę zasługuje także szeroko zakrojony instrument współpracy *[Artykuł 36],* który sprzyjać może tworzeniu lepszych powiązań pomiędzy podmiotami zaangażowanymi w rozwój obszarów wiejskich i innowacyjność. Rząd RP jest otwarty na dyskusję zmierzającą do doprecyzowania kształtu ww. działania.

III. WIZJA DORADZTWA ROLNICZEGO ORAZ STAN PRAC NAD SYSTEMEM DORADZTWA W POLSCE PO 2013 R.

Od 2007 r. Unia Europejska nałożyła na każde państwo członkowskie obowiązek zapewnienia systemu doradztwa rolniczego rolnikom, przynajmniej w zakresie zarządzania gospodarstwem rolnym z uwzględnieniem zasad tzw. cross-compliance. Odpowiedzialny za system jest minister rolnictwa i rozwoju wsi. W nowym okresie programowania, w latach 2014 – 2020, rola doradztwa rolniczego wzrasta jeszcze bardziej. Doradztwo rolnicze zostało uznane za podstawowy czynnik podniesienia konkurencyjności europejskiego rolnictwa i zapewnienia transferu wiedzy od nauk rolniczych do praktyki rolniczej. Posiadanie systemu doradztwa rolniczego jest warunkiem ex - ante i Polska ten warunek powinna spełniać.

W celu właściwego przygotowania zadań doradztwa rolniczego i efektywnego wykorzystania środków dostępnych w ramach WPR minister rolnictwa i rozwoju wsi powołał, w drodze zarządzenia, zespół do spraw opracowania koncepcji funkcjonowania systemu doradztwa rolniczego w nowym okresie programowania. Do zadań zespołu należy:

1. Analiza funkcjonowania systemu doradztwa rolniczego i realizacji zadań w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007 -2013;
2. Analiza rozporządzeń i innych dokumentów prawnych Unii Europejskiej odnośnie zadań i zasad funkcjonowania sytemu doradztwa rolniczego po 2014 r;
3. Opracowanie propozycji rozwiązań systemowych wspierających rozwój systemu doradztwa rolniczego po 2013 r., zgodnie z wytycznymi Unii Europejskiej;

4. Opracowanie propozycji rozwiązań prawnych niezbędnych do zapewnienia efektywnego wsparcia rolników poprzez system doradztwa rolniczego, zgodnie z przepisami UE.

Powołany zespół będzie pomocny przy opiniowaniu projektów rozporządzeń UE, mając na uwadze polskie potrzeby i uwarunkowania, a także będzie działał na rzecz właściwego przygotowania zarówno struktur doradczych jak i odpowiednich aktów prawnych, niezbędnych do uruchomienia środków finansowych na doradztwo rolnicze po 2014 r.

Obecnie obowiązujące przepisy, lokujące ośrodki doradztwa rolniczego w strukturach samorządu terytorialnego funkcjonują zaledwie od 3 lat, jednak nowelizacja ustawy *o jednostkach doradztwa rolniczego* stała się koniecznością. Potrzeba zmian wynika przede wszystkim z faktu, że obecnie obowiązujące przepisy ustawy w pewnych obszarach są niespójne, a także nie spełniają warunków realizacji zadań oczekiwanych zarówno przez rolników, pracowników jednostek doradztwa rolniczego jak i administrację odpowiedzialną za realizację polityki rolnej w ramach WPR. Potrzeba zmian wynika także z faktu, że obowiązujące regulacje unijne, w tym zwłaszcza dotyczące funkcjonowania systemu doradztwa rolniczego *(Farm Advisory System - FAS)* jak i spodziewane rozwiązania we Wspólnej Polityce Rolnej na lata 2014-2020 nakładają na administrację państw członkowskich wymóg zapewniania rolnikom właściwego dostępu do doradztwa rolniczego.

System doradztwa rolniczego w Polsce powinien zapewniać jednolity standard usług doradczych. Aby to było możliwe, należy zadbać o jakość kwalifikacji doradczych, w tym system doskonalenia zawodowego, oraz dostęp do aktualnej wiedzy i rozwiązań innowacyjnych. Zadanie to powinien pełnić krajowy ośrodek doskonalenia kadr doradczych, /aktualnie Centrum Doradztwa Rolniczego z siedzibą w Brwinowie/, którego zadaniem powinno być utworzenie i wdrożenie systemu doskonalenia zawodowego doradców rolniczych, stałe monitorowanie potrzeb kompetencyjnych doradców w oparciu o analizę obowiązujących przepisów prawnych oraz diagnozowanie luk kompetencyjnych.

Usługi doradcze powinny być świadczone w oparciu ujednoliconą metodykę i prowadzić do podobnych jakościowo rezultatów. W przypadku świadczenia usług doradczych finansowanych ze środków unijnych powinien istnieć system certyfikacji podmiotów oraz nadzoru i monitorowania jakości świadczonych usług. Należy stworzyć mechanizmy, które będą eliminowały możliwość nieuczciwej konkurencji i konfliktu interesów. Jednocześnie należy mieć na względzie fakt, że funkcja informacyjna, szkoleniowa czy udzielanie porad połączone z wymogami Kodeksu Dobrej Praktyki Rolniczej i kwestiami ochrony środowiska naturalnego, pozostaną w gestii doradztwa publicznego, za które powinno ono być odpowiedzialne.

Dotychczasowe światowe doświadczenia wskazują, że inwestycje w doradztwo zmniejszają koszty produkcji żywności, co skutkuje obniżeniem cen żywności dla konsumentów i umożliwia rolnikom lepsze konkurowanie na rynku światowym, a także prowadzi do zmian w systemach produkcji, w tym zwłaszcza zespołowych jego form z wykorzystaniem grup producenckich i spółdzielczości.

Nowelizacja ustawy *o jednostkach doradztwa rolniczego* jest pożądana i oczekiwana. Powinna usprawnić bieżący proces zarządzania jednostką oraz otworzyć nowe możliwości pozyskiwania środków na realizację prac w ODR-ach. Wieś i rolnictwo ulęgają bardzo dynamicznym przemianom, a co za tym idzie również system funkcjonowania doradztwa rolniczego będzie podlegał nieustannemu doskonaleniu i ewolucji nie tylko dostosowując się do istniejących uwarunkowań, ale także przygotowując się do nowych wyzwań wynikających z planowanych działań w ramach WPR 2014-2020.

Podsumowując należy stwierdzić, że nie ma jednego, uniwersalnego modelu funkcjonowania doradztwa rolniczego. Praktycznie każdy kraj członkowski Unii Europejskiej ma inny, specyficzny i uwzględniający krajowe uwarunkowania system doradztwa rolniczego. Polska ma także własne, bardzo bogate doświadczenia, a także długoletnią tradycję w zakresie doradztwa rolniczego. **Z tej tradycji i doświadczenia można wyprowadzić polski model bazujący na strukturze publicznych jednostek doradztwa rolniczego podległych ministrowi rolnictwa i rozwoju wsi, obok których będą funkcjonowały jednostki prywatne akredytowane przez ministra rolnictwa i rozwoju wsi ukierunkowane na usługi typowo komercyjne.**

Przy projektowaniu wszelkich zmian należy jednak bezwzględnie chronić kapitał i potencjał obecnie funkcjonującego doradztwa publicznego, czyli:

- posiadaną, rozpoznawalna markę, z czym wiąże się uznanie i zaufanie klientów doradztwa rolniczego;
- powszechność i dostępność doradców rolniczych, zatrudnionych w ODR;
- sieć jednostek, adekwatną do podziału administracyjnego kraju (16 wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego), z dość dobrą bazą i wyposażeniem;
- wykształconą kadrę doradczą, posiadającą równocześnie duże doświadczenie w pracy z rolnikami i mieszkańcami wsi;
- wykorzystywanie nowoczesnych środków komunikacji i przekazywania wiedzy poprzez własne strony www i wydawane miesięczniki, na bardzo wysokim poziomie merytorycznym i edytorskim;
- posiadanie wyspecjalizowanej instytucji tj. Centrum Doradztwa Rolniczego, odpowiedzialnej za doskonalenie zawodowe kadry doradczej oraz opracowywanie jednolitych sposobów działania w obszarach, które tego wymagają np. cross-compliance.

EUGENIUSZ KAROL CHYŁEK
Przedstawiciel RP w Stałym Komitecie ds. Badań w Rolnictwie
przy Komisji Europejskiej – Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi

KIERUNKI ROZWOJU DORADZTWA ROLNICZEGO W POLSCE

1. Wstęp

Spójność społeczna i gospodarcza, a także innowacyjna i konkurencyjna gospodarka tworzące stabilne fundamenty sprawnego i efektywnego państwa to cel prowadzący do rozwoju Polski we Wspólnocie państw Unii Europejskiej. W działaniach tych ważną rolę spełnić powinien sposób realizacji Wspólnej Polityki Rolnej. Najbliższy horyzont czasowy podejmowanych działań w ramach Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2014-2020 oraz polityki krajowej wobec rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich, wyznaczają także daty spotkań i konsultacji przygotowujących kolejną perspektywę finansową Unii na lata 2014-2020, od której zależeć będzie również przyszłość naszego kraju. Poza sprawami finansowymi w dokumentach unijnych, zwłaszcza tych związanych ze Wspólna Polityką Rolną, coraz więcej miejsca poświęca się doradztwu rolniczemu, które powinno działać jako spójny system doradztwa rolniczego *(ang. Farm Advisory System – FAS)*. System ten zgodnie z zaleceniami określonymi w art. 12 i 13 Rozporządzenia Rady (WE) nr 73/2009 oraz rozwiązaniami w ramach Europejskiego Partnerstwa Innowacyjnego (art.61) Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich[1] powinien wspierać konkurencyjność rolnictwa i rozwój obszarów wiejskich.

2. Cel i metodyka badań

Celem badań było określenie stanu prawnego, organizacyjnego i finansowego działalności jednostek doradztwa rolniczego w Polsce. Badania i analizy przeprowadzono w 2012 roku stosując metodę badań ankietowych oraz wywiadu

[1] Projekt rozporządzenia KE dotyczący wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich EFRROW (KOM(2011)627).

przeprowadzonego z osobami kierującymi działalnością jednostek doradztwa rolniczego. Materiałami poddanymi analizie były ustawy, rozporządzenia oraz dokumenty dotyczące doradztwa rolniczego i działań pokrewnych, opracowane przez administrację rządową, a także przez instytucje Unii Europejskiej. Analizie poddano również opracowania, obejmujące swoim zakresem problematykę doradztwa rolniczego, transferu wiedzy i procesów wdrażania innowacji, w tym również dokumentów dotyczących Europejskiego Partnerstwa Innowacyjnego.

3. Stan prawny, organizacyjny, finansowy i kadrowy jednostek doradztwa rolniczego

Posiadanie przez państwo członkowskie systemu doradztwa rolniczego ma być jednym z elementów tzw. warunkowości wstępnej gwarantującej zapewnienie ram prawnych, strategicznych i instytucjonalnych dla efektywnego wdrażania programu rozwoju obszarów wiejskich. System doradztwa rolniczego w Polsce powinien zapewniać jednolity standard usług doradczych i umożliwić beneficjentom tych usług poprawę konkurencyjności ich działalności w sektorze rolno-żywnościowym i na rzecz obszarów wiejskich.

Jednostki doradztwa rolniczego funkcjonują na podstawie ustawy z 22 października 2004 r. *o jednostkach doradztwa rolniczego* (Dz. U. nr 251, poz.2507 z późn. zm.)[2].

Aby system doradztwa rolniczego w Polsce mógł zapewniać jednolity standard usług doradczych, należy zadbać o jakość kwalifikacji kadry doradczej, w tym system doskonalenia zawodowego, oraz dostęp do aktualnej wiedzy i rozwiązań innowacyjnych. Zadanie to powinien pełnić krajowy ośrodek doskonalenia kadr doradczych, /aktualnie Centrum Doradztwa Rolniczego z siedzibą w Brwinowie/, którego zadaniem powinno być utworzenie i wdrożenie systemu doskonalenia zawodowego doradców rolniczych, stałe monitorowanie potrzeb kompetencyjnych doradców w oparciu o analizę obowiązujących przepisów prawnych oraz diagnozowanie luk kompetencyjnych.

Rozwiązaniem zbliżonym do właściwego modelu integracji i spójności realizowanych działań na rzecz beneficjentów usług doradczych w rolnictwie i na obszarach wiejskich, jest rozwiązanie, uwzględniające funkcjonowanie skutecznego przepływu wiedzy i informacji miedzy wszystkimi uczestnikami systemu wspomagającego doradztwo rolnicze, w tym zwłaszcza instytucjami odpowiedzialnymi za kształtowanie polityki rolnej, polityki naukowo-badawczej, polityki innowa-

[2] Opis stanu organizacyjnego przedstawiono w materiałach MRiRW z 2012 roku, autorstwa E. K. Chyłka, M. Cieślińskiego i B. Odrobińskiej, przygotowanych dla Sejmowej i Senackiej Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi na konferencję pt; „Jaki system doradztwa rolniczego po 2013 roku?".

cyjności i transferu wiedzy. Ideowy schemat tych powiązań z uwzględnieniem Zintegrowanego Interaktywnego Systemu Elektronicznego Doradztwa Rolniczego przedstawiono na rysunku 1.

Rysunek 1

Powiązania instytucji wspierających beneficjentów usług doradczych w rolnictwie i na obszarach wiejskich

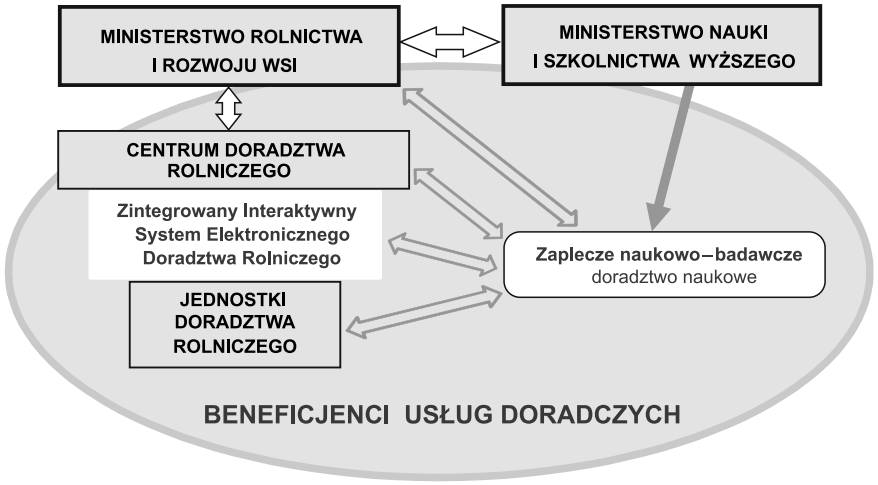

Źródło: Opracowanie własne.

Zaproponowane rozwiązanie uwzględniające istniejący kompetencyjny stan prawny zapewniłoby podstawowe standardy integracji polityki rolnej z polityką naukową. Wpłynęłoby to na spełnienie oczekiwań zarówno administracji odpowiedzialnej za realizację polityki rolnej jak i instytucji systemu doradztwa rolniczego (FAS), Samorządu Zawodowego Izb Rolniczych, a także beneficjentów usług doradczych. To rozwiązanie wraz z poprawą efektywności współpracy instytucji zaplecza naukowo-badawczego z obszaru nauk rolniczych i pokrewnych z jednostkami doradztwa rolniczego oraz budową Zintegrowanego Interaktywnego Systemu Elektronicznego Doradztwa Rolniczego (ZISEDR) stanowiłoby warunki do realizacji budowy sprawnie działającego Systemu Doradztwa Rolniczego *(Farm Advisory System - FAS)* w Polsce i realizacji zadań wyznaczonych w ramach WPR. Dobrze, a co najważniejsze trwale zbudowany System Doradztwa Rolniczego powinien służyć rolnikom, dostarczając im szerokiego wachlarza usług, a także administracji odpowiedzialnej za sposób realizacji polityki rolnej. Wprowadzenie rozwiązań instytucjonalnej spójności do Systemu Doradztwa Rolniczego (*Farm Advisory System* - FAS) w Polsce oraz jego wsparcie skuteczną integracją polityki

naukowej z polityką rolną jest gwarantem zapewnienia właściwej realizacji strategii *Europa 2020*, w tym również strategii *„WPR w kierunku 2020 roku"*.

Usługi doradcze powinny być świadczone w oparciu o ujednoliconą metodykę i prowadzić do podobnych jakościowo rezultatów. W przypadku świadczenia usług doradczych finansowanych ze środków unijnych powinien istnieć system certyfikacji podmiotów oraz nadzoru i monitorowania jakości świadczonych usług. Należy stworzyć mechanizmy, które będą eliminowały możliwość nieuczciwej konkurencji i konfliktu interesów. Jednocześnie należy mieć na względzie fakt, że funkcja informacyjna, szkoleniowa czy udzielanie porad połączone z wymogami Kodeksu Dobrej Praktyki Rolniczej i kwestiami ochrony środowiska naturalnego, pozostaną w gestii doradztwa publicznego, za które powinno ono być odpowiedzialne. Ośrodki doradztwa rolniczego w Polsce szkolą i świadczą usługi doradcze rolnikom i mieszkańcom obszarów wiejskich, natomiast Centrum Doradztwa Rolniczego wspiera metodycznie i dydaktycznie ośrodki doradztwa rolniczego.

W celu zobrazowania zakresu prowadzonej działalności szkoleniowej oraz usług doradczych, związanych z wdrażaniem WPR, w tabeli 1. zestawiono liczbę szkoleń oraz liczbę sporządzonych wniosków obszarowych przez ODR-y w latach 2011 i 2012.

W działaniach realizowanych przez jednostki doradztwa rolniczego poza ustawowo wyżej wymienionymi, prowadzone są prace związane z nowymi wyzwaniami reformy WPR, w tym:

- przeciwdziałaniem zmianom klimatycznym;
- poszukiwaniem alternatywnych źródeł energii;
- zarządzaniem zasobami wodnymi;
- ochroną środowiska i zachowaniem bioróżnorodności;
- współpracą z instytutami i uczelniami rolniczymi na rzecz efektywnego transferu wiedzy do praktyki rolniczej.

Polityka rozwoju obszarów wiejskich, jako element WPR, ma za zadanie wspierać: konkurencyjność rolnictwa, zrównoważone wykorzystanie zasobów naturalnych (w tym działania na rzecz klimatu) oraz zrównoważony rozwój terytorialny obszarów wiejskich. Jednocześnie WPR ma być ściśle powiązana, w szczególności przez włączenie we Wspólne Ramy Strategiczne i Umowę Partnerską, z polityką spójności ukierunkowaną na cele strategii „Europa 2020"[3] tj. na inteligentny, trwały wzrost gospodarczy sprzyjający włączeniu społecznemu.

[3] Strategia *Europa 2020*.

Tabela 1

Zestawienie liczby szkoleń oraz liczby sporządzonych wniosków obszarowych przez ODR-y w latach 2011 i 2012*

Ośrodek Doradztwa Rolniczego	Liczba zrealizowanych szkoleń		Liczba sporządzonych wniosków obszarowych	
	2011 r.	do 31.08.2012	2011 r.	2012 r.
Dolnośląski	1571	1078	20329	19796
Kujawsko-Pomorski	1184	838	11555	11500
Lubelski	1514	1042	26231	25300
Lubuski	656	257	5370	4866
Łódzki	2217	1203	22488	20992
Małopolski	839	692	35809	36344
Mazowiecki	3101	1915	24307	22045
Opolski	572	221	5734	5001
Podkarpacki	1109	965	49532	48313
Podlaski	891	607	10292	9427
Pomorski	928	518	12842	12360
Śląski	995	576	20172	19555
Świętokrzyski	1255	730	10900	12270
Warmińsko-Mazurski	604	341	13675	13037
Wielkopolski	3796	2126	11709	12883
Zachodniopomorski	915	747	6588	7048
SUMA	**22147**	**13856**	**287533**	**280737**

* wg danych MRiRW z 2012 roku, przedstawionych w materiale dla Sejmowej i Senackiej Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi na konferencję pt: „Jaki system doradztwa rolniczego po 2013 roku?".

4. Finansowanie jednostek doradztwa rolniczego

Jednostki doradztwa rolniczego prowadzą samodzielną gospodarkę finansową[4] zgodnie z przepisami ustawy *o jednostkach doradztwa rolniczego i finansów publicznych*. Jednostki te mogą również odpłatnie wykonywać usługi, których zakres jest wyszczególniony w ustawie *o jednostkach doradztwa rolniczego*[5].

[4] Opis zasad finansowania działalności jednostek doradztwa rolniczego przedstawiono w materiałach MRiRW z 2012 roku, autorstwa E.K. Chyłka, M. Cieślińskiego i B.Odrobińskiej, przygotowanych dla Sejmowej i Senackiej Komisji Rolnictwa Rozwoju Wsi na konferencję pt: „Jaki system doradztwa rolniczego po 2013 roku?".

[5] Ustawa z 22 października 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego (Dz. U. nr 251, poz. 2507 z późn. zm.).

Dotacja celowa, otrzymywana z budżetu państwa, powinna być przeznaczana na realizację statutowych zadań z zakresu doradztwa rolniczego, w tym na wynagrodzenia dla pracowników i utrzymanie jednostek. Zestawienie wysokości otrzymanych przez jednostki doradztwa rolniczego dotacji budżetowych w latach 2010 – 2012 i plan na 2013 zostały zamieszczone w tabeli 2.

Tabela 2

Zestawienie wysokości otrzymanych przez jednostki doradztwa rolniczego dotacji budżetowych w latach 2010 – 2012 i plan na 2013*

Jednostki doradztwa rolniczego (ODR - CDR)	Dotacja na 2010 r. w tys. zł	Dotacja na 2011 r. w tys. zł	Dotacja na 2012 r. w tys. zł	Planowana dotacja na 2013 r. w tys. zł
Dolnośląski	11 004	11 004	11 004	10 904
Kujawsko - Pomorski	9 550	9 770	9 770	9 770
Lubelski	13 080	13 080	13 080	13 080
Lubuski	5 140	5 140	5 140	5 108
Łódzki	10 808	10 808	10 808	10 808
Małopolski	8 208	8 208	8 208	8 000
Mazowiecki	18 428	18 808	18 808	18 808
Opolski	4 906	4 906	4 906	4 906
Podkarpacki	11 186	11 186	11 186	11 186
Podlaski	6 901	7 060	7 060	7 060
Pomorski	9 190	9 190	9 190	9 190
Śląski	7 420	7 420	7 420	7 420
Świętokrzyski	7 843	7 853	7 853	7 853
Warmińsko-Mazurski	7 129	7 129	7 129	7 129
Wielkopolski	15 159	15 659	15 660	15 660
Zachodniopomorski	7 286	7 250	7 260	7 260
RAZEM ODR-y	**153 238**	**154 471**	**154 482**	**154 142**
CDR		**11 433**	**11 854**	**11 744**
RAZEM JDR-y		**165 904**	**166 336**	**165 886**

* wg danych MRiRW z 2012 roku, przedstawionych w materiale dla Sejmowej i Senackiej Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi na konferencję pt; „Jaki system doradztwa rolniczego po 2013 roku?".

Jednostki doradztwa rolniczego realizują zadania z zakresu doradztwa rolniczego nieodpłatnie. Środki finansowe na działalność statutową w 2012 roku ODR, podległych aktualnie strukturom samorządu terytorialnego, są zabezpieczane średnio na poziomie około 57,27 %, w budżetach wojewodów, co obrazują dane na rysunku 2.

Rysunek 2

Środki finansowe na działalność statutową w 2012 roku dla ODR*

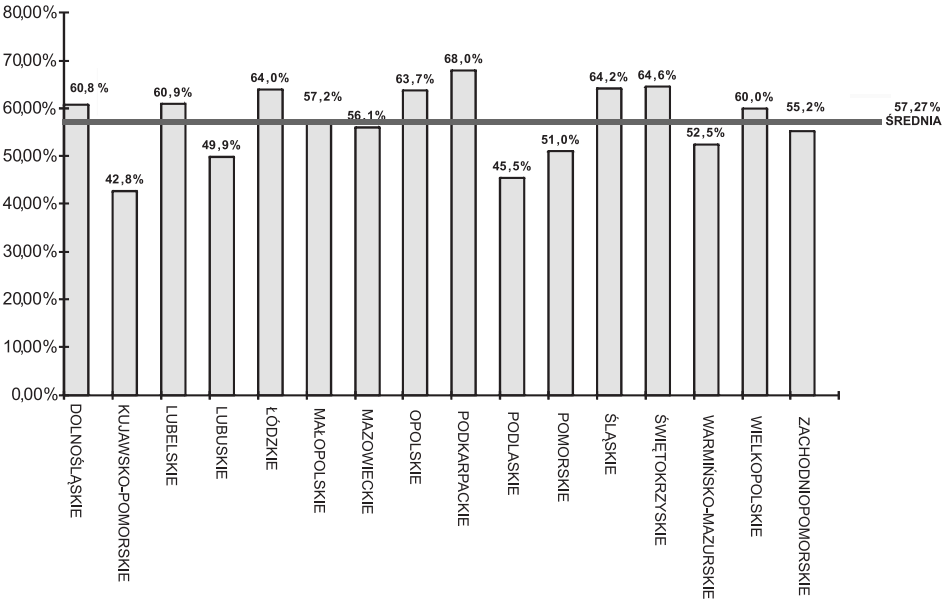

* wg danych MRiRW z 2012 roku, przedstawionych w prezentacji E.K. Chyłka pt.; „Jaki system doradztwa rolniczego po 2013 roku?" na konferencji w dniu 6 listopada 2012 roku zorganizowanej przez Sejmową i Senacką Komisje Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Środki finansowe na działalność statutową w Centrum Doradztwa Rolniczego są zabezpieczane w budżecie MRiRW.

Pozostałe środki finansowe wszystkie jdr pozyskują z działalności gospodarczej, realizowanej w zakresie określonym w ustawie *o jednostkach doradztwa rolniczego* z 22 października 2004 r. Ze zgodnej opinii dyrektorów jednostek doradztwa rolniczego, otrzymywana dotacja budżetowa jest dalece niewystarczająca na pokrycie kosztów działalności statutowej.

Poza niskim poziomem otrzymywanych dotacji, poważnym mankamentem obecnie obowiązujących regulacji zgłaszanym przez dyrektorów ODR, jest brak formalnej możliwości dotowania bieżącej działalności ośrodków doradztwa rolniczego przez samorządy. To rozwiązanie ma być wprowadzone poprzez nowelizację z 2012 roku ustawy *o jednostkach doradztwa rolniczego.*

5. Kadra jednostek doradztwa rolniczego

W 16 wojewódzkich ośrodkach doradztwa rolniczego zatrudnionych jest łącznie ok. 4,5 tys. osób. W tabeli 3 zestawiono stan zatrudnienia w 2011 i 2012 roku.

Tabela 3

Zatrudnienie w jednostkach doradztwa rolniczego (ODR) w latach 2011 – 2012*

Ośrodek Doradztwa Rolniczego	Liczba zatrudnionych osób	
	w 2011 r.	w 2012 r.
Dolnośląski	306	307
Kujawsko-Pomorski	252	255
Lubelski	413	407
Lubuski	155	153
Łódzki	296	292
Małopolski	265	268
Mazowiecki	583	578
Opolski	130	122
Podkarpacki	310	312
Podlaski	252	250
Pomorski	242	239
Śląski	199	190
Świętokrzyski	222	216
Warmińsko-Mazurski	191	194
Wielkopolski	484	447
Zachodniopomorski	190	193
SUMA	**4490**	**4423**

* wg danych MRiRW z 2012 roku, przedstawionych w materiale dla Sejmowej i Senackiej Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi na konferencję pt: „Jaki system doradztwa rolniczego po 2013 roku?".

Zatrudnienie w jednostkach doradztwa rolniczego w ostatnich latach utrzymuje się na zbliżonym poziomie. Kadra doradcza jest dobrze wykształcona, a liczba osób z wyższym wykształceniem systematycznie wzrasta. Opis skali i zakresu specjalizacji w zawodzie doradcy rolniczego przedstawiono w opracowaniu MRiRW[6].

Liczba wyspecjalizowanych doradców w poszczególnych jednostkach doradztwa rolniczego została zamieszczona w tabeli 4.

[6] Opis stanu kadry doradczej przedstawiono w materiałach MRiRW z 2012 roku, autorstwa E.K. Chyłka, M. Cieślińskiego i B. Odrobińskiej, przygotowanych dla Sejmowej i Senackiej Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi na konferencję pt; „Jaki system doradztwa rolniczego po 2013 roku?".

Tabela 4

Liczba wyspecjalizowanych doradców w poszczególnych jednostkach doradztwa rolniczego (ODR)*

Ośrodek Doradztwa Rolniczego	Liczba doradców wpisanych na listę CDR		
	rolniczych	rolnośrodowiskowych	przyrodniczych
Dolnośląski	147	96	3
Kujawsko -Pomorski	136	82	3
Lubelski	280	161	6
Lubuski	65	53	1
Łódzki	191	73	0
Małopolski	130	73	0
Mazowiecki	363	147	0
Opolski	59	26	1
Podkarpacki	210	91	3
Podlaski	158	104	4
Pomorski	121	89	1
Śląski	144	79	0
Świętokrzyski	137	82	1
Warmińsko - Mazurski	135	97	0
Wielkopolski	306	136	3
Zachodniopomorskie	111	87	0
SUMA	**2693**	**1476**	**26**

* wg danych MRiRW z 2012 roku, przedstawionych w materiale dla Sejmowej i Senackiej Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi na konferencję pt; „Jaki system doradztwa rolniczego po 2013 roku?".

Poważnym problemem sygnalizowanym przez dyrektorów jest odchodzenie najlepszych specjalistów, którzy ze względu na niskie zarobki w ośrodkach doradztwa rolniczego wybierają firmy prywatne lub otwierają własną działalność gospodarczą.

6. Beneficjenci usług doradczych

Analizując grupę potencjalnych beneficjentów usług doradczych stwierdzić należy, że mogą być nimi zarówno rolnicy - podmioty prowadzące działalność gospodarczą w zakresie produkcji pierwotnej produktów rolnych[7],

[7] Zgodnie z ogólnie przyjętą definicją, produkcja pierwotna produktów rolnych oznacza ich uprawę i hodowlę. Za produkcję pierwotną należy uznać także niezbędne czynności wykonywane w gospodarstwach rolnych na produktach zwierzęcych i roślinnych w celu przygotowania ich do pierwszej sprzedaży, a także pierwszą sprzedaż tych produktów przez producenta surowców na rzecz podmiotów zajmujących się odsprzedażą lub przetwórstwem (art. 1 ust. 2 lit. p) i c) rozporządzenia Komisji (WE) nr 1998/2006.

jak i w zakresie przetwórstwa rolno-spożywczego[8], a także inni mieszkańcy obszarów wiejskich (zajmujący się inną dziedziną niż rolnicza). Jest to ważne w przypadku uznania, iż dotacje budżetowe stanowią formę pomocy publicznej dla przedsiębiorców-rolników korzystających z usług świadczonych przez jednostki doradztwa rolniczego. Fakt przeznaczenia pomocy w zakresie produkcji podstawowej produktów rolnych, podlega przepisom *rozporządzenia Komisji (WE) nr 1857/2006 z dnia 15 grudnia 2006 r. w sprawie stosowania art. 87 i 88 traktatu w odniesieniu do pomocy państwa dla małych i średnich przedsiębiorstw prowadzących działalność związaną* z *wytwarzaniem produktów rolnych oraz zmieniające rozporządzenie (WE) nr 70/2001 (Dz. Urz. UE L 358 z 16.12.2006 r.)* lub *rozporządzenia Komisji (WE) Nr 1535/2007* z *dnia 20 grudnia 2007 r. w sprawie zastosowania art. 87 i 88 Traktatu WE w odniesieniu do pomocy de minimis w sektorze produkcji rolnej (Dz. Urz. UE L Nr* 337 z 21.12.2007).

Wsparcie dla osób zajmujących się przetwarzaniem /wprowadzaniem do obrotu produktów rolnych oraz działalnością inną/ wchodzi w zakres przepisów *rozporządzenia Komisji (WE) nr 1998/2006 z dnia 15 grudnia 2006 r. w sprawie stosowania art. 87 i 88 Traktatu do pomocy de minimis (Dz. Urz. UE L Nr 379 z 28.12.2006),* a także z przeznaczeń pomocy (np. pomocy szkoleniowych) określonych w *rozporządzeniu Komisji (WE) nr 800/2008 z dnia 6 sierpnia 2008 r. uznającym niektóre rodzaje pomocy za zgodne ze wspólnym rynkiem w zastosowaniu art. 87 i 88 Traktatu /ogólnym rozporządzeniem w sprawie wyłączeń blokowych/ (Dz. Urz. WE L 214, 09.08.2008).*

System doradztwa rolniczego w Polsce, powiązany z obecnie obowiązującymi przepisami Unii Europejskiej, ma charakter publiczno – prywatny, co obrazuje rysunek 3.

Jego podstawę stanowią ośrodki doradztwa rolniczego, funkcjonujące na podstawie ustawy z 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego[9]. Bez obowiązku ubiegania się o akredytację, usługi doradcze mogą świadczyć izby rolnicze, działające na podstawie ustawy z 1995 r. o izbach rolniczych[10]. Usługi doradcze, mogą świadczyć również prywatne podmioty doradcze pod warunkiem posiadania przez nie akredytacji Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Akredytacja prowadzona jest w dwóch kategoriach: doradztwa rolniczego i doradztwa leśnego. Obecnie (stan na 30 listopada 2012 r.) wpisanych jest na listę podmiotów akredytowanych 163 podmiotów „rolniczych" i 271 „leśnych".

[8] Za przetwarzanie produktów rolnych uważa się czynności dokonywane na produkcie rolnym, których produkt końcowy jest również produktem rolnym (zgodnie z definicją zawartą w art. 2 pkt. 23 rozporządzenia Komisji (WE) nr 800/2008).

[9] Ustawa z 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego (Dz. U. z 2004 r. Nr 251, poz. 2507. z późn. zmianami).

[10] Ustawa z 1995 r. o izbach rolniczych (Dz. U. z 1996 r. Nr 1, poz. 3, z późn. zmianami).

Rysunek 3

Organizacja systemu doradztwa rolniczego w Polsce

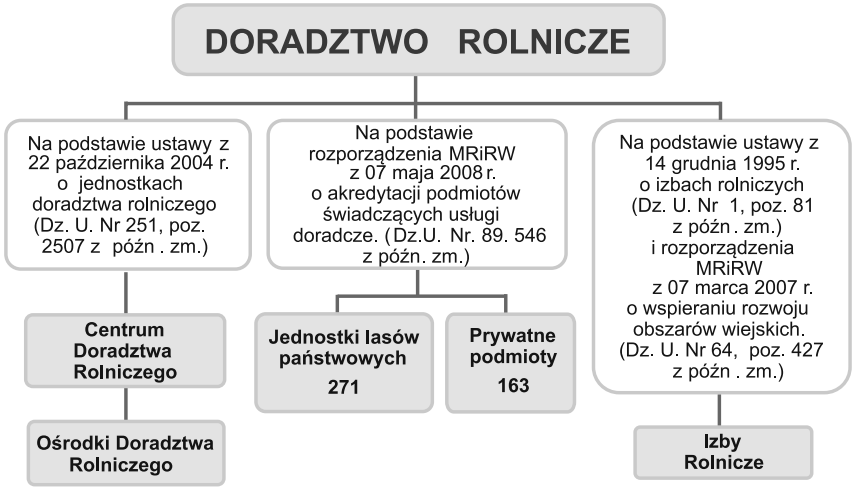

Źródło: Opracowanie własne na podstawie materiałów źródłowych MRiRW.

W ramach systemu doradztwa rolniczego wyznaczona jest jedna instytucja – Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie - odpowiedzialna za szkolenie doradców, prowadzenie list doradców uprawnionych do doradzania, opracowywanie metodyki świadczenia usług doradczych oraz kontrolę akredytowanych podmiotów doradczych. Warunkiem uzyskania wpisu na listę uprawnionych doradców jest posiadanie wyższego wykształcenia w zakresie rolnictwa lub kierunków pokrewnych, odbycie przeszkolenia podstawowego i zdanie egzaminu oraz systematyczne uczestnictwo w szkoleniach uzupełniających.

Oceniając aktualnie funkcjonujące struktury doradztwa rolniczego należy podkreślić:

- dobre przygotowanie doradców rolniczych (wyższe wykształcenie, obowiązek uczestniczenia w szkoleniach),
- dużą liczbę podmiotów świadczących usługi doradcze, co gwarantuje rolnikom dobry dostęp do doradców i możliwość wyboru,
- posiadanie struktur terenowych przez ośrodki doradztwa rolniczego (biuro praktycznie w każdej gminie),
- dobrze zorganizowany system doskonalenia zawodowego doradców (jedna, wyznaczona instytucja, organizująca szkolenia i prowadząca listy uprawnionych doradców).

Warunki działania doradztwa rolniczego, niezależnie od swoich powinności i aktualnego stanu organizacyjnego, uzależnione są od wielu czynników, które obrazuje rysunek 4.

Rysunek 4

Czynniki kształtujące doradztwo rolnicze

Źródło: Opracowanie własne.

Z ośmiu najważniejszych czynników wymienionych na schemacie /rysunek 4/ decydującymi o efektywności systemu doradztwa rolniczego (FAS) są: kapitał ludzki i stan prawny. Mają one kluczowe znaczenie dla warunków i jakości działania systemu FAS. Ważnym czynnikiem są również finanse i dostępność rozwiązań wynikających z nauki i badań. Zakres świadczonych usług w ramach FAS określany jest standardami wyznaczanymi w ramach WPR, która jest wspierana, na poziomie Unii Europejskiej współdziałaniem innych polityk, w tym zwłaszcza spójnością polityki naukowej. Warunki działania FAS w Polsce napotykają liczne bariery, które utrudniają realizację misji, jaką ma do spełnienia doradztwo. Zasoby kadrowe jednostek doradztwa rolniczego w znacznej części nie spełniają wymagań, jakie powinny być wartością tej grupy zawodowej. Dostęp do infrastruktury technicznej oraz dostępność do narzędzi nowoczesnego komunikowania się, również nie spełnia oczekiwań doradców, zwłaszcza działających w terenie. System finansowania jest niejasny i stopniowo ograniczane są środki na działalność w jednostkach doradztwa rolniczego. Fakt braku wpływu przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi na skalę finansowania jednostek doradztwa rolniczego, należy uznać za rozwiązanie zwiększające barierę efektywnego oddziaływania ministra odpowiedzialnego za realizację WPR na zakres realizacji za-

dań doradztwa na rzecz rolników i innych beneficjentów usług doradczych. Stan prawny również nie spełnia standardów zadawalających nie tylko Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi oraz terytorialną administrację samorządową, ale także Samorząd Zawodowy Izb Rolniczych i beneficjentów usług doradczych. Przy zmianach systemu finansowania i stosowanych kryteriach oceny działalności instytutów badawczych (dawniej jbr – jednostek badawczo-rozwojowych) oraz pozostałych jednostek zaplecza badawczo-naukowego dla nauk rolniczych i pokrewnych, transfer wiedzy do praktyki rolniczej stał się jeszcze trudniejszy. Ten stan wraz ze sposobem realizacji polityki naukowej, zwłaszcza w odniesieniu do priorytetów krajowej polityki rolnej, tworzy barierę trudną do pokonania przez aktualnie działające doradztwo rolnicze. Konieczne są więc działania zmierzające do poprawy stanu prawnego odnoszącego się nie tylko do doradztwa rolniczego, ale również do systemu transferu wiedzy, procesów innowacyjnych, partnerstwa zwłaszcza publiczno-prywatnego, jak i organizacji oraz zasad finansowania nauki. Ważnym czynnikiem, który zdecydowanie ułatwia realizację działań jednostek doradztwa rolniczego jest WPR. Rozwiązania proponowane w WPR, przy wsparciu finansowym z funduszy strukturalnych, w tym zwłaszcza Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich, stanowią dużą wartość dla podwyższenia jakości i zakresu świadczonych usług doradczych.

7. System Doradztwa Rolniczego (FAS)

Dotychczasowe doświadczenia z początkowych lat wdrażania systemu oraz przeprowadzona ocena FAS przez Komisję Europejską wskazują następujące propozycje ulepszeń. Propozycje te powinny przybrać postać wytycznych (zaleceń) dla państw członkowskich i mogą wiązać się z koniecznością zmiany obecnego prawodawstwa zarówno w UE jak i w państwach członkowskich. Wymogi zasady wzajemnej zgodności oraz inne obowiązki beneficjentów powinny być ujęte w minimalnym podstawowym zakresie FAS i jego celach, w odniesieniu do pierwszego i drugiego filaru. Wymogi te powinny być odpowiednio uwzględnione w ramach doradztwa FAS. FAS powinien przede wszystkim pomagać rolnikom w przestrzeganiu przepisów.

Obligatoryjne elementy, które musi zawierać FAS, w pierwszym i drugim filarze, powinny obejmować minimalne wymogi dotyczące wykorzystania nawozów i środków ochrony roślin. Wymogi te stanowią część zasady wzajemnej zgodności w przypadku rolników otrzymujących płatności rolno-środowiskowe.

Dzięki priorytetowemu traktowaniu wymogów zasady wzajemnej zgodności FAS obejmuje już wiele praktyk dotyczących zmian klimatu – praktyk, które zmniejszają wpływ rolnictwa na klimat i pomagają gospodarstwom rolnym w ada-

ptacji do zmieniających się i coraz bardziej niestałych warunków klimatycznych[11]. Obecne normy GAEC (Dobra Praktyka Rolnicza) mają zasadnicze znaczenie dla utrzymania węgla organicznego w glebach i dla zapewnienia ich zrównoważonego wykorzystania. Jednakże, być może warto uwzględnić w ramach FAS szczegółowe działania w zakresie zmian klimatu, na przykład obserwację dobrych praktyk i prowadzenie konkretnych działań promocyjnych w gospodarstwach, w tym świadczenie doradztwa technicznego. Jednym ze sposobów zagwarantowania, aby państwa członkowskie rozwijały takie zdolności, może być umieszczenie szczegółowego odniesienia w tekście prawnym podkreślającego taką potrzebę. Doradcy mogą być bardzo pomocni w gromadzeniu dobrych praktyk i przybliżaniu ich rolnikom. Wykaz dobrych praktyk powinien zostać zebrany na poziomie UE. Doradcy mogą zostać zobowiązani do przejścia szczegółowego szkolenia w zakresie zrozumienia i rozpowszechniania ważnych praktyk gospodarki rolnej związanych ze zmianami klimatu.

Komisja zdecydowanie zaleca, aby organy koordynujące FAS organizowały podstawowe, regularne szkolenia informacyjne dla każdego doradcy, przynajmniej w zakresie wszystkich kwestii związanych z zasadą wzajemnej zgodności. Szkolenia takie powinny obejmować zarówno faktyczne obowiązki rolników, jak i leżące u ich podstaw polityki. Szkolenia są szczególnie potrzebne w dziedzinie nowych działań dotyczących, na przykład, zmian klimatu.

Państwa członkowskie powinny generować efekty synergii między różnymi instrumentami, takimi jak doradztwo, szkolenia, przekazywanie informacji, usługi upowszechniania wiedzy rolniczej i badania, przy uwzględnieniu specyfiki poszczególnych instrumentów i jednoczesnym zintegrowaniu ich w spójny sposób. Ponadto pochodzące od doradców informacje na temat praktycznego wdrażania wymogów zasady wzajemnej zgodności mogą być szczególnie pożyteczne dla organów zarządzających FAS i zasadą wzajemnej zgodności. Dlatego też ważne jest, aby podmioty zajmujące się zasadą wzajemnej zgodności, na przykład doradcy, organy koordynujące FAS i organy zarządzające zasadą wzajemnej zgodności, dzieliły się wiedzą o praktycznym wdrażaniu wymogów zasady wzajemnej zgodności. Podmioty te mogłyby na przykład przeprowadzać regularne sesje wymiany informacji, raz lub dwa razy w roku.

[11] Na przykład norma dotycząca ochrony trwałych użytków zielonych, norma dotycząca płodozmianu i międzyplonów, norma dotycząca minimalnej pokrywy glebowej, norma dotycząca ograniczonej uprawy w ramach minimalnego zagospodarowania terenu, normy w zakresie gospodarowania resztkami pożniwnymi, normy dotyczące utrzymania substancji organicznej gleby oraz wymogi wynikające z dyrektywy dotyczącej azotanów w odniesieniu do zastosowania i przechowywania obornika. Wszystkie te wymogi wytyczają granice praktyk, które mają wpływ na emisje gazów cieplarnianych na poziomie gospodarstw rolnych. Są one uwzględnione w FAS w ramach priorytetu obejmującego wymogi wzajemnej zgodności.

Aby zapewnić spójność między filarami, przepisy wykonawcze drugiego filaru dotyczące odpowiednich kwalifikacji pracowników w odniesieniu do doradców FAS mogą być rozszerzone na przepisy pierwszego filaru dotyczące FAS[12].

Komisja Europejska stoi na stanowisku, że państwa członkowskie powinny monitorować FAS, szczególnie mając na uwadze dyskusje o przyszłości FAS i środków związanych z usługami doradczymi dla gospodarstw rolnych w ramach WPR po 2013 r. Taka ocena nie powinna prowadzić do zbędnej wymiany danych dotyczących wyników indywidualnych gospodarstw ani do nadmiernego obciążenia administracyjnego. Jednakże podstawowe znaczenie ma zapewnienie skuteczności FAS poprzez ocenę ilości i jakości udzielanych porad (na przykład jego przydatności i poziomu satysfakcji rolników). Dlatego też Komisja[13] skierowała do państw członkowskich następujące zalecenia:

- Należy utrzymać szeroki zakres FAS, przy czym minimalny podstawowy zakres powinien obejmować przepisy, których należy przestrzegać;
- Należy podkreślać, że doradca FAS pełni rolę „lekarza pierwszego kontaktu", kierując rolników w razie konieczności do odpowiednich specjalistów;
- Należy wykorzystywać zagregowane dane z kontroli gospodarstw, co ma pomóc w lepszym ukierunkowaniu porad, jednocześnie uwzględniając ogromne znaczenie zachowania poufności danych związanych z poradą. Doradca FAS powinien działać jak „lekarz pierwszego kontaktu", łącząc wszystkie, różnorodne aspekty gospodarki rolnej w ramach holistycznego podejścia. Powinien wyjaśniać rolnikom nie tylko wymogi UE, ale również leżące u ich podstaw cele i polityki;
- Należy promować FAS poprzez środki szczegółowe, na przykład przez przekazywanie rolnikom, przy nadarzających się sposobnościach, wykazu doradców, dopilnowując, aby docierał on również do małych gospodarstw;
- Należy poprawić zarządzanie FAS i zapewnić wymianę wiedzy między podmiotami zajmującymi się wzajemną zgodnością. Organy koordynujące FAS powinny wzmacniać efekty synergii między różnymi instrumentami, takimi jak doradztwo, szkolenia, przekazywanie informacji, usługi upowszechniania wiedzy rolniczej i badania. Bardzo duże znaczenie mają ocena i monitorowanie FAS.

[12] Przepisy wykonawcze drugiego filaru określone w art. 15 rozporządzenia Komisji (WE) nr 1974/2006 stanowią, że podmioty świadczące współfinansowane usługi doradcze dla gospodarstw rolnych „posiadają odpowiednie zasoby w formie wykwalifikowanego personelu". Wytyczne dotyczące tego środka wskazują, że kwalifikacje personelu mogą zostać wyznaczone poprzez minimalny poziom wykształcenia lub certyfikację. Środek drugiego filaru służący korzystaniu z usług doradczych dla gospodarstw rolnych jest stosowany w 20 państwach członkowskich.

[13] Sprawozdanie Komisji Europejskiej dla Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie stosowania systemu doradztwa rolniczego określonego w art. 12 i 13 rozporządzenia Rady (WE) nr 73/2009.

Komisja uważa również, że konieczne są następujące działania:

- Minimalny zakres FAS powinien obejmować minimalne wymogi dotyczące nawozów i środków ochrony roślin określone w prawodawstwie krajowym. Należy także uwydatnić potrzebę szczegółowych działań w zakresie zmian klimatu;
- Należy wyjaśnić rolę doradców FAS względem innych podmiotów zajmujących się zasadą wzajemnej zgodności, zalecając wyraźny rozdział między doradztwem a kontrolami gospodarstw;
- Należy promować FAS poprzez wprowadzenie elastyczności w zakresie zawartości i częstotliwości stosowania środków doradczych oraz poprzez zobowiązanie państw członkowskich do przekazywania rolnikom wykazu doradców FAS;
- Należy poprawiać zarządzanie FAS poprzez stosowanie wymogu, aby doradcy byli odpowiednio wykwalifikowani i regularnie szkoleni w ramach sesji szkoleniowych organizowanych przez organy koordynujące FAS.

Państwa członkowskie mają obowiązek ustanowienia systemu doradztwa dla rolników w zakresie zarządzania gruntami i gospodarstwem, zwanego dalej systemem doradztwa rolniczego (FAS). FAS jest jednym z głównych elementów przeprowadzonej w 2003 r. reformy wspólnej polityki rolnej (WPR), a system ten miał być wprowadzony do 2007 roku[14].

Każdy krajowy system doradztwa rolniczego (FAS) może być prowadzony przez jeden lub większą liczbę wyznaczonych organów lub przez podmioty prywatne. Od przeprowadzonej w 2008 r. oceny funkcjonowania reformy WPR każde państwo członkowskie może swobodnie decydować (na podstawie obiektywnych kryteriów), które kategorie rolników będą miały priorytetowy dostęp do FAS, bez określania jakichkolwiek dalszych kryteriów na poziomie UE. FAS był i nadal jest przedmiotem szeroko zakrojonych rozmów z państwami członkowskimi. Rozmowy te dotyczyły zawartości, struktur, metod i narzędzi krajowych usług doradczych. Doradztwo w ramach FAS nie ogranicza się do norm wzajemnej zgodności. Państwa członkowskie mogą podejmować decyzje o włączeniu innych kwestii.

Celem FAS jest pomaganie rolnikom w kształtowaniu świadomości na temat przepływów materiałowych i procesów przebiegających w gospodarstwie dotyczących ochrony środowiska, bezpieczeństwa żywności, zdrowia i dobrostanu zwierząt. FAS wprowadzono równocześnie z systemem wzajemnej zgodności, w ramach którego wsparcie WPR jest w całości wypłacane jedynie w przypadku, gdy rolnicy spełniają pewne wymogi związane z ochroną środowiska, bezpieczeństwem żywności, zdrowiem zwierząt i dobrostanem zwierząt. Istnieją dwa środki polityki rozwoju obszarów wiejskich, które mają pomagać państwom członkow-

[14] Art. 13-16 rozporządzenia Rady (WE) nr 1782/2003.

skim w tworzeniu usług doradczych dla gospodarstw rolnych, a rolnikom w korzystaniu z tych usług. FAS musi obejmować przynajmniej wymogi podstawowe w zakresie zarządzania (SMR) i „zasady dobrej kultury rolnej zgodnej z ochroną środowiska" (GAEC), o których mowa w art. 4-6 rozporządzenia Rady (WE) nr 73/2009. W istocie FAS jest przede wszystkim instrumentem pomocy rolnikom w zakresie wypełniania wspomnianych wymogów i tym samym unikania kar finansowych z tytułu nieprzestrzegania zasady wzajemnej zgodności.

Rolnicy korzystają z FAS na zasadzie dobrowolności i pozostają odpowiedzialni za działania prowadzone w oparciu o otrzymane porady. W tym względzie FAS w żaden sposób nie wpływa na obowiązki i odpowiedzialność rolników w zakresie przestrzegania wymogów prawnych. Jednakże ramy prawne UE uznają fakt, że rolnicy, którzy zwracają się o poradę, lepiej orientują się, jak wypełniać wymogi prawne. Dlatego też, wybierając gospodarstwa rolne do kontroli, państwa członkowskie mogą uznawać, że tacy rolnicy są obarczeni mniejszym ryzykiem.

Zwiększanie wiedzy rolników o wymogach prawnych UE jest głównym celem FAS. Dlatego też porady muszą być w wyraźny sposób odróżniane od kontroli prowadzonych w zakresie zasady wzajemnej zgodności lub w celu zapewnienia zgodności z prawodawstwem sektorowym. W związku z tym państwa członkowskie muszą zagwarantować, aby podmioty obsługujące FAS nie ujawniały danych osobowych ani prywatnych, ani danych, które uzyskują w trakcie prowadzenia działalności doradczej, osobom innym niż rolnik zarządzający danym gospodarstwem. Jedynym wyjątkiem od tej zasady jest sytuacja, gdy podmioty obsługujące FAS wykryją nieprawidłowości lub naruszenia, które podlegają obowiązkowi zgłoszenia organom publicznym na mocy prawa wspólnotowego lub krajowego, w szczególności chodzi tu przestępstwa.

8. Podsumowanie

Wymienione powyżej cechy doradztwa rolniczego działającego w warunkach systemu FAS powinny zapewnić skuteczne wsparcie dla beneficjentów usług doradczych oraz poprawę konkurencyjności polskich rolników na arenie międzynarodowej. W Polsce mimo znacznych osiągnięć doradztwa rolniczego nie można przejść obojętnie nad inicjatywami zmierzającymi do jego usprawnienia. W dalszym ciągu jednostki doradztwa rolniczego działają w warunkach rozproszenia nadzoru nad ich funkcjonowaniem (nadzór terytorialnej-wojewódzkiej administracji samorządowej), może to prowadzić do braku spójności z działaniami Ministra odpowiedzialnego za realizację polityki rolnej, zbyt dużego upolitycznienia, zwłaszcza w zakresie funkcjonowania kadry kierowniczej jednostek doradztwa rolniczego, a także niepewności zabezpieczenia finansowego działalności statutowej ODR, których budżet kształtowany jest w strukturach urzędów wojewodów.

Obecnie obowiązujące przepisy, lokujące ośrodki doradztwa rolniczego w strukturach samorządu terytorialnego funkcjonują zaledwie od 3 lat, jednak nowelizacja ustawy o jednostkach doradztwa rolniczego stała się koniecznością. Potrzeba zmian wynika przede wszystkim z faktu, że obecnie obowiązujące przepisy ustawy w pewnych obszarach są niespójne (przyjęcie rozwiązań zaproponowanych w nowelizacji ustawy z 2012 roku o jednostkach doradztwa rolniczego tę sytuację zmieni na korzyść).

Aktualny stan prawny nie ułatwia realizacji zadań oczekiwanych zarówno przez rolników, pracowników jednostek doradztwa rolniczego jak i administrację odpowiedzialną za realizację polityki rolnej w ramach WPR. Potrzeba zmian wynika także z faktu, że obowiązujące regulacje unijne, w tym zwłaszcza dotyczące funkcjonowania systemu doradztwa rolniczego (Farm Advisory System - FAS) jak i spodziewane rozwiązania we Wspólnej Polityce Rolnej na lata 2014-2020 nakładają na administrację państw członkowskich wymóg zapewniania rolnikom właściwego dostępu do doradztwa rolniczego.

9. Wnioski

Uwzględniając powyższe, system doradztwa rolniczego w Polsce powinien być przygotowany tak, by był on sprawny i spełniał oczekiwania zarówno rolników jak i administracji odpowiedzialnej za realizacje wymagań WPR. Konieczne więc są następujące kluczowe rozwiązania i działania:

1. Nadzór i finansowanie działań w ramach FAS powinno być prowadzone z jednego ośrodka centralnego, bezpośrednio uczestniczącego i odpowiedzialnego za realizacje zadań w ramach WPR po roku 2013;
2. Należy rozszerzyć zakres usług doradczych objętych wsparciem ze środków publicznych, aby instytucje doradcze mogły włączyć się w nowe zadania, wynikające z reformy WPR oraz nowych wyzwań – takich, jak: zmiany klimatu, konieczność poszukiwania nowych źródeł energii i ochrony środowiska naturalnego;
3. Należy rozważyć możliwość finansowania działalności podmiotów doradczych ze środków UE, przy zachowaniu dobrowolności korzystania z usług doradztwa rolniczego przez rolników, gdyż zwiększyłoby to dostęp do usług doradczych i przyczyniło się do podniesienia efektywności ich wdrażania;
4. Profesjonalny i sprawnie działający system doradztwa rolniczego w Polsce stanowi jedno z uwarunkowań ex-ante dla przyszłego PROW 2014-2020, dla którego pakiet legislacyjny jest obecnie w fazie przygotowywania;
5. Aby zachęcić rolników do korzystania z pomocy doradczej w szczególnie ważnych obszarach (spełnienia wymagań cross-compliance, programy rol-

nośrodowiskowe), objętych dofinansowaniem ze środków UE, należy wprowadzić zasadę większego zaufania do gospodarstw korzystających z pomocy doradczej;
6. Prawidłowe wdrażanie kompleksowych działań PROW z udziałem doradztwa rolniczego zarówno przy realizacji PROW 2007 – 2013 jak i PROW 2014 – 2020 uwarunkowane jest sprawnie działającym system doradztwa rolniczego, w szczególności przy realizacji projektów skierowanych do rolnictwa, jak i na tworzenie nowych miejsc pracy na obszarach wiejskich;
7. Dobrze ukształtowany system doradztwa rolniczego będzie wspierał także inicjowanie przedsiębiorczości wśród populacji zamieszkującej tereny wiejskie, w tym zwłaszcza rolników;
8. Przy planowanym „zazielenieniu gospodarki" oraz realizacji nowych zadań, w tym np. z zakresu integrowanej ochrony roślin, należy liczyć się ze zwiększeniem zakresu działalności doradztwa na rzecz rolników, konsekwencją tych rozwiązań będzie konieczność zwiększenia kompetencji i wymagań wobec kadry doradczej, a także skali finansowania usług doradczych.

EUGENIUSZ KAROL CHYŁEK

KIERUNKI ROZWOJU DORADZTWA ROLNICZEGO W POLSCE

Słowa kluczowe: *doradztwo rolnicze, Wspólna Polityka Rolna, system doradztwa rolniczego*

STRESZCZENIE

Zmiany w sposobie realizacji Wspólnej Polityki Rolnej, spowodowały konieczność rozwoju struktur i zakresu działań służb doradczych, co nakłada na państwa członkowskie Unii Europejskiej określone zadania. Ich podstawowy zakres został określony w Rozporządzeniu Rady (WE) nr 73/2009. Celem artykułu jest zaprezentowanie istniejących uwarunkowań rozwoju sytemu doradztwa rolniczego w Polsce. W artykule wskazano jakie rozwiązania są uzasadnione do realizacji w Polsce, by system doradztwa rolniczego mógł spełnić swoje funkcje wobec rolników.

EUGENIUSZ KAROL CHYŁEK

THE DIRECTIONS OF THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ADVISORY SYSTEM IN POLAND

Key words: *Farm Advisory, Common Agricultural Policy, Farm Advisory System*

SUMMARY

Changes in the way the implementation of the Common Agricultural Policy, necessitated the development of structures and scope of advisory services, which imposes on the Member States of the European Union of certain tasks. Their primary range has been specified in the Council Regulation (EC) No 73/2009. The purpose of the article is to present conditions the development of the farm advisory system within the Poland. The article indicated that solutions are warranted until the implementation of the farm advisory system in Poland to be able to fulfill its functions to the farmers.

e-mail: eugeniusz.chylek@minrol.gov.pl

MIROSŁAW DRYGAS
Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa
Polskiej Akademii Nauk

PERSPEKTYWY ROZWOJU DORADZTWA ROLNICZEGO W POLSCE PO 2013 ROKU W ŚWIETLE WYMOGÓW KOMISJI EUROPEJSKIEJ

1. Wprowadzenie

Dobrym motto do rozważań na temat pożądanego kształtu doradztwa rolniczego w Polsce wydaje się być wielce znaczący – moim zdaniem – cytat: „*Można z całą pewnością postawić tezę, że w końcu 2001 roku państwowe doradztwo rolnicze w Polsce rozwija się w sposób chaotyczny i nieskoordynowany. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi nie ma wizji rozwiązań systemowych, nie istnieje logiczna strategia rozwoju, tak w sferze struktur, jak i finansowania, a co najważniejsze w kwestii funkcji i zadań, jakie powinno pełnić w tak ważnym dla rolnictwa i wsi okresie przygotowań i dostosowań do członkostwa w Unii Europejskiej*"[Drygas 2001].

Po 11 latach można stwierdzić, że pomimo wielu znaczących dokonań instytucje doradztwa rolniczego w Polsce, powszechnie utożsamiane z ośrodkami doradztwa rolniczego (ODR) i Centrum Doradztwa Rolniczego (CDR) stają ponownie przed podobnymi wyzwaniami i niejasna jest ich przyszła ścieżka rozwoju. Wiąże się to zarówno z przemianami społeczno-ekonomicznymi zachodzącymi na obszarach wiejskich, a w tym postępującym procesem dezagraryzacji, jak również z kierunkami reformy WPR na lata 2014-2020, ściśle powiązanymi ze *Strategią Europa 2020*, czy też z procesami postępującej liberalizacji i globalizacji stosunków gospodarczych w skali planetarnej [Zegar 2012].

2. Cel, zakres i materiały źródłowe

Głównym celem opracowania jest zaprezentowanie propozycji różnych struktur organizacyjnych i funkcjonalnych doradztwa rolniczego w Polsce oraz wska-

zanie wariantu najkorzystniejszego z punktu widzenia realizacji przyszłych zadań związanych z funkcjonowaniem w strukturach Unii Europejskiej (UE), ale także w kontekście realizacji krajowej polityki rozwoju obszarów wiejskich i sektora żywnościowego.

Punktem wyjścia rozważań nad pożądanym kształtem doradztwa rolniczego w Polsce będzie dokonanie analizy prawodawstwa unijnego w kontekście wymogów stawianych przed państwami członkowskimi zobligowanymi do utworzenia systemów doradztwa rolniczego (Farm Advisory Systems/Services – FAS). Następnie zostanie dokonana diagnoza aktualnego stanu rozwoju doradztwa rolniczego. Diagnoza zostanie oparta na wynikach badań przeprowadzonych w 2010 roku przez IRWiR PAN we wszystkich 16 ośrodkach doradztwa rolniczego (ODR) oraz w Centrum Doradztwa Rolniczego (CDR) oraz literaturze przedmiotu z tego zakresu.

Na tym tle sformułowane zostaną wariantowe propozycje nowych rozwiązań struktur organizacyjno-funkcjonalnych doradztwa oraz zostanie wskazany wariant preferowany przez autora.

3. Doradztwo rolnicze w prawodawstwie i dokumentach Unii Europejskiej

Kwestie związane z funkcjonowaniem doradztwa rolniczego w państwach członkowskich UE jeszcze do niedawna nie wzbudzały większego zainteresowania Komisji Europejskiej, choć instrumentarium wspierające działalność instytucji doradczych pojawiły się już w okresie programowania 2000-2006 w ramach funduszy strukturalnych. ODR-y miały możliwość korzystania ze środków SPO „Rolnictwo" 2004-2006, w ramach działania pt. *Wsparcie doradztwa rolniczego.*

W zasadzie dopiero w Rozporządzeniu Rady (WE) nr 1782/2003 już w preambule w punktach 8 i 9 mocno podkreślono konieczność utworzenia przez państwa członkowskie systemu profesjonalnego doradztwa rolniczego, oferującego jednakże swoje usługi w pierwszej kolejności rolniczym gospodarstwom towarowym. System taki powinien „*…przyczyniać się do tego aby rolnicy stawali się bardziej świadomi odnośnie … procesów przebiegających w gospodarstwie związanych z ochroną środowiska, bezpieczeństwem żywności, zdrowiem i dobrostanem zwierząt, bez wpływania w jakikolwiek sposób na ich obowiązki i odpowiedzialność w zakresie przestrzegania takich standardów*" [Rozporządzenie… 2003].

W artykule 14 i 15 przewidziano zarazem, że **system taki powinien być dla rolników dobrowolny i jednocześnie preferujący rolników, którzy otrzymują kwotę płatności bezpośrednich przekraczającą 15 tys. euro rocznie**. Zakres działania takiego systemu powinien obejmować kwestie zarządzania grunta-

mi i gospodarstwami z uwzględnieniem zasady dobrej kultury rolnej zgodnej z ochroną środowiska. Na system taki składać się mogą instytucje wskazane przez właściwe organy władzy publicznej, jak i prywatne, w zależności od decyzji państw członkowskich. W gruncie rzeczy rozporządzenie koncentrowało się wyłącznie na problematyce związanej z produkcją rolniczą.

Jednocześnie w art. 16 Komisja Europejska została zobligowana do przedstawienia do dnia 31 grudnia 2010 r. raportu dotyczącego stanu zaawansowania wdrażania tak zdefiniowanego systemu doradztwa rolniczego [Rozporządzenie… 2003].

Raport taki powstał w końcu 2009 roku. W pracy doradczej FAS wyróżniono dwa główne podejścia:

a) indywidualne doradztwo w gospodarstwie,

b) doradztwo w gospodarstwie dla małych grup rolników.

W tym pierwszym podejściu usługi doradcze są świadczone głównie w ramach jednej lub kilku wizyt w gospodarstwie, poświęconym zapoznaniu rolników z różnego rodzaju listami obowiązków (listy kontrolne). Drugie podejście jest raczej uzupełnieniem indywidualnego doradztwa w gospodarstwie. Na ogół skupia się ono na jednym temacie lub kilku tematach, w zakresie których rozpoznaje się główne potrzeby. Jest to efektywna kosztowo forma pracy doradczej. W ramach indywidualnego doradztwa z porad FAS skorzystało w 2008 roku 4,8% rolników pobierających płatności bezpośrednie. W państwach, które wdrożyły FAS w 2007 roku lub wcześniej wskaźnik ten był wyższy i wynosił nawet do 20%. W 10 państwach członkowskich, gdzie wprowadzono doradztwo grupowe z jego usług skorzystało około 5% uprawnionych.

W wielu państwach zanotowano minimalistyczne podejście do spełniania wymogów FAS, koncentrując się wyłącznie na świadczeniu usług doradczych z zakresu SMR (standardy w zakresie zarządzania gospodarstwem) i GAEC (normy dobrej kultury rolnej). Jednym z ważniejszych wyników przedstawionych w *Raporcie* było stwierdzenie faktu, że **w 24 państwach członkowskich funkcje koordynujące i kontrolne w stosunku do FAS pełnią organy rządowe** [Evaluation… 2009].

Powyżej przedstawione spostrzeżenia potwierdzone zostały w Raporcie Komisji Europejskiej do Parlamentu i Rady w sprawie wdrażania FAS w UE [Report…2010].

Ponadto KE podkreśliła, że FAS jest adresowany nie tylko do rolników pobierających płatności bezpośrednie, lecz także do wszystkich innych. Mocno rekomendowała organom koordynującym FAS **organizowanie regularnego doskonalenia zawodowego** wszystkich doradców przynajmniej w zakresie zasady wzajemnej zgodności, a także w zakresie tzw. nowych wyzwań związanych ze zmianami klimatycznymi.

Za jedno z kluczowych zadań KE uznała prowadzenie **ewaluacji i monitoringu skutków funkcjonowania FAS**, tak w zakresie jego efektywności, jak i użyteczności, uznając wyniki tego typu prac za niezwykle użyteczne w kontekście dyskusji nad kształtem działań wspierających doradztwo w ramach WPR po 2013 roku.

KE podkreśliła także, że FAS jest kluczowym narzędziem pozwalającym z sukcesem wdrażać WPR. Jednocześnie sformułowała kilka rekomendacji, z których za najważniejsze można uznać:

a) utrzymywanie szerokiego zakresu usług doradczych, przy równoczesnym ograniczaniu komplikacji zasad ubiegania się o pomoc,
b) udostępnianie rolnikom list certyfikowanych doradców,
c) zapewnienie dostępu do usług doradczych drobnym rolnikom,
d) zapewnienie przez organy koordynujące FAS synergii pomiędzy instytucjami doradczymi i sferą badań i rozwoju (R&D) oraz doradzaniem, doskonaleniem zawodowym doradców i upowszechnianiem informacji,
e) ustanowienie przez organy koordynujące FAS takich kryteriów selekcji doradców, które pozwalają zatrudniać doradców o wysokich i odpowiednich do zadań kwalifikacjach oraz organizowanie systemu doskonalenia zawodowego umożliwiającego podnoszenie kompetencji zawodowych.

Opublikowany 12 października 2011 roku, w ramach pakietu propozycji legislacyjnych reformujących WPR, projekt rozporządzenia dotyczący wsparcia rozwoju obszarów wiejskich w uzasadnieniu w najszerszym jak dotychczas zakresie odnosi się do doradztwa rolniczego. Akcenty te można dostrzec praktycznie we wszystkich sześciu niżej wymienionych priorytetach dotyczących całego terytorium UE:

a) ułatwianie transferu wiedzy i innowacji w rolnictwie i leśnictwie oraz na obszarach wiejskich,
b) poprawa konkurencyjności wszystkich rodzajów gospodarki rolnej i zwiększenie rentowności gospodarstw rolnych,
c) poprawa organizacji łańcucha żywnościowego i promowanie zarządzania ryzykiem w rolnictwie,
d) odtwarzanie, chronienie i wzmacnianie ekosystemów zależnych od rolnictwa i leśnictwa,
e) wspieranie efektywnego gospodarowania zasobami i przechodzenia na gospodarkę niskoemisyjną i odporną na zmianę klimatu w sektorach rolnym, spożywczym i leśnym,
f) zwiększanie włączania społecznego, ograniczenie ubóstwa i promowanie rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich [Projekt…2011, s. 8-9].

Potwierdzają to m. in. zapisy *Projektu…*w punktach 14, 16, 17 i 22, które adresują działania przyszłego PROW do rolników, posiadaczy lasów, sektora spo-

żywczego oraz MSP funkcjonujących na obszarach wiejskich. Usługi doradcze zaś ukierunkowuje na: zarządzanie gospodarstwem, zasady dobrej kultury rolnej zgodne z ochroną środowiska, praktykami korzystnymi dla klimatu i środowiska, różnorodnością biologiczną, ochroną wód, innowacyjnością oraz bezpieczeństwem pracy. Usługi doradcze mogą być również świadczone w zakresie efektywności ekonomicznej i środowiskowej gospodarstw rolnych i przedsiębiorstw. Szczególny nacisk położono w *Projekcie…*na kwestie związane z minimalnymi wymogami, jakie powinny spełniać podmioty chcące realizować usługi doradcze.

W *Tytule III Wsparcie rozwoju obszarów wiejskich* podkreślona została waga transferu wiedzy i działań informacyjnych (art. 15) oraz usług doradczych dotyczących zarządzania gospodarstwem rolnym i zastępstw, gospodarki leśnej oraz MSP w zakresie efektywności ekonomicznej i środowiskowej (art.16) [Projekt…2011, s.44-47].

Zarówno w Artykule 16, jak i w uzasadnieniu KE pozostawiła sobie możliwość dalszego, sprecyzowania ww. wymogów, jak zapewne można domniemywać także i innych warunków, w aktach delegowanych, do których wydawania jest upoważniona na mocy zapisów art. 290 Traktatu.

Duża różnorodność i szeroki zakres oferowanego w *Projekcie…* instrumentarium zakreśla dla instytucji doradztwa rolniczego ogromne pole do współpracy z potencjalnymi beneficjentami wsparcia PROW 2014-2020. Stawia też wysoko poprzeczkę przed organami koordynującymi i kontrolującymi działanie systemów doradztwa rolniczego FAS.

4. Diagnoza stanu i tendencji rozwojowych doradztwa rolniczego w Polsce

Instytucje doradztwa rolniczego od początku swej działalności odgrywały kluczową rolę w procesie transferu wiedzy i innowacyjności z sektora badań i rozwoju do praktyki rolniczej. Z biegiem czasu ich zakres działania ulegał rozszerzeniu od problematyki ściśle skupiającej się na kwestiach związanych z technologią produkcji rolniczej, poprzez zagadnienia związane z ekonomiką rolnictwa, funkcjonowaniem rynków rolnych i marketingiem. W miarę postępujących procesów koncentracji ziemi i zmniejszania się udziału rolnictwa w tworzeniu PKB w sferze działania instytucji doradztwa rolniczego pojawiać się zaczęły tematy związane z rozwojem obszarów wiejskich. Doradztwo w coraz większym stopniu zajmuje się programami przekwalifikowania zbędnych w rolnictwie zasobów siły roboczej do wykonywania pozarolniczych zawodów oraz wspieraniem rolników w poszukiwaniu alternatywnych źródeł dochodów. Natomiast w stosunku do innych mieszkańców wsi – pomoc w zakładaniu lokalnych mikro i małych przedsiębiorstw, przyczyniających się do wzmacnianie lokalnej ekonomii na obszarach wiejskich.

W ostatnich 20. latach, wskutek praktycznie ciągłego procesu reformowania i biurokratyzowania WPR, instytucje świadczące usługi doradcze w państwach członkowskich UE, w coraz większym stopniu były włączane w proces wdrażania unijnych programów wsparcia. W literaturze przedmiotu usługi doradcze świadczone przez te instytucje określane są coraz częściej mianem „doradztwa papierowego" (*paper advisory*) [Phelan 1995]. Termin ten wywodzi swą nazwę bezpośrednio od wykonywania na rzecz rolników prac związanych z przygotowywaniem dla nich wniosków o wsparcie ze środków unijnych. Po 2004 roku zjawisko to występuje z ogromnym nasileniem także w Polsce.

Doradztwo rolnicze w Polsce funkcjonuje na mocy ustawy z dnia 22 października 2004 roku o jednostkach doradztwa rolniczego (Dz. U. Nr 251, poz. 2507, z późn. zm.)[1]. Podstawy do tworzenia doradztwa w systemie FAS, składającego się podmiotów publicznych i prywatnych usankcjonowała Ustawa z 7 marca 2007 roku z późniejszymi zmianami [Ustawa…2007]. Jak dotychczas zarówno doradztwo prywatne, jak i świadczone przez izby rolnicze odgrywa niewielką rolę w stosunku do potencjału zlokalizowanego w ODR. Szacuje się bowiem, że na koniec 2011 roku zarejestrowanych było 700 firm prywatnych, świadczących komercyjne usługi doradcze [Wawrzyniak 2012].

Reforma WPR to jednocześnie nowe wyzwania dla instytucji doradztwa rolniczego. Z powodu powolnego rozwoju sektora prywatnego i samorządowego należy się spodziewać, że w latach 2014-2020 doradztwo publiczne będzie nadal odgrywać dominującą rolę w relacjach z rolnikami i innymi mieszkańcami wsi. Ważne jest zatem dokonanie diagnozy aktualnego stanu doradztwa i dokonania oceny możliwości sprawnego i efektywnego wdrażania po 2013 roku instrumentarium zreformowanej WPR.

Państwowe doradztwo rolnicze charakteryzuje się w Polsce niespotykaną w innych krajach strukturą. Trudno ją określać mianem systemu, gdyż w praktyce składa się ono z kilkunastu w żaden sposób nie powiązanych ze sobą jednostek. W praktyce na poziomie centralnym nie istnieje żaden ośrodek decyzyjny aktywnie koordynujący działalność ODR z punktu widzenia realizacji celów polityki rolnej państwa, w tym przyjętej w kwietniu 2012 roku *Strategii zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa,* w powiązaniu z wyzwaniami wynikającymi ze *Strategii Europa 2020* oraz wspomnianej reformy WPR. Roli tej nie pełni i nie może pełnić MRiRW[2], ani też bezpośrednio podporządkowane resortowi Cen-

[1] Kolejne nowelizacje wymienionej ustawy były ogłaszane w: Dz. U. z 2006 r. Nr 249, poz. 1832, z 2007 r. Nr 64, poz. 427 i Nr 123, poz. 847, z 2008 r. Nr 227, poz. 1505, z 2009 r. Nr 92, poz.753 oraz z 2010 r. Nr 257, poz.1726.

[2] Wyrazem takiego stanu jest istnienie w MRiRW mikro komórki do tych spraw, która w żaden sposób nie jest w stanie podołać nowym wyzwaniom.

trum Doradztwa w Rolnictwie (CDR) w Brwinowie wraz oddziałami, nie mające ustawowo zapisanych takich kompetencji.

Z kolei podporządkowanie ODR-ów dwóm ośrodkom decyzyjnym na poziomie województw wpływa niekorzystnie na szybkie podejmowanie decyzji, a zatem na sprawność i skuteczność działania tych instytucji[3]. Jeden z nich decyduje bowiem o zakresie realizowanych zadań[4], drugi zaś dysponuje funduszami na ich realizację[5], z reguły nie wystarczającymi w relacji do potrzeb, w tym na tak ważne i podkreślane przez KE we wcześniej wspomnianym projekcie rozporządzenia doskonalenie zawodowe doradców.

Centrum Doradztwa Rolniczego (CDR) w Brwinowie

W obecnej formie organizacyjnej funkcjonuje od 1 stycznia 2005 roku i podlega bezpośrednio MRiRW. CDR jest instytucją odpowiedzialną za doskonalenie zawodowe doradców rolnych i swoim zasięgiem działania obejmuje cały kraj. Podnoszenie wiedzy i umiejętności doradców prowadzone jest w różnych formach, m.in.: seminaria, szkolenia, kursy, szkolenia praktyczne, warsztaty, pokazy, demonstracje, wyjazdy studyjne krajowe i zagraniczne oraz studia podyplomowe we współpracy z uczelniami wyższymi.

Zadania CDR precyzuje ustawa o jednostkach doradztwa rolniczego z 22 października 2004 roku. Są to m.in.:

a) opracowywanie metod pracy doradczej,
b) przygotowywanie i przekazywanie materiałów informacyjnych i szkoleniowych dla ODR,
c) prowadzenie szkoleń dla doradców rolnych zatrudnionych w ODR i w doradczych firmach komercyjnych, a także nauczycieli szkół rolniczych,
d) prowadzenie centralnego systemu informacji i baz danych na potrzeby doradztwa rolniczego,
e) organizowanie pokazów, wystaw, seminariów i konferencji,
f) upowszechnianie wyników badań naukowych realizowanych na rzecz rolnictwa oraz opracowywanie analiz i prognoz w zakresie rozwoju doradztwa rolniczego.

CDR zajmuje się także upowszechnianiem wiedzy na temat nowoczesnych technologii produkcji, nowych wymogów jakościowych w produkcji rolniczej

[3] Sytuację w tej materii może poprawić nowelizacja ustawy z dnia 12 października 2012 roku, przekazująca kompetencje sejmików samorządowych w zakres zadań zarządów województw oraz umożliwiająca wspieranie ODR przez jednostki samorządu terytorialnego w formie dotacji podmiotowych. Zależeć to jednak będzie od stanu finansów i poziomu zadłużenia samorządu.

[4] Rolę tę pełnią wojewódzkie sejmiki samorządowe.

[5] Wojewoda.

i ochronie środowiska, a także metodyki doradztwa poprzez działalność wydawniczą obejmującą m.in:

- materiały szkoleniowe dla doradców i rolników,
- materiały informacyjne w formie: broszur, ulotek, poradników,
- podręczniki dla doradców rolnych (np. *Przewodnik metodyczny dla doradców rolniczych*, *Metodyka doradztwa rolniczego*),
- podręczniki dla rolników (np. *Ochrona środowiska w gospodarstwie rolnym – poradnik dla rolnika*).

CDR wydaje również czasopismo naukowe (kwartalnik) - *Zagadnienia Doradztwa Rolniczego*, w którym zamieszczane są najnowsze wyniki badań z zakresu metodyki i organizacji doradztwa rolniczego, funkcjonowania agrobiznesu, rozwoju obszarów wiejskich, polityki rolnej i oświaty rolniczej oraz współpracy nauki z praktyką gospodarczą.

Od 2004 roku CDR prowadzi także internetowe kształcenie doradców rolnych. Doradcy rolni mają możliwość korzystania z informacji umieszczonych na portalu doradczym i w centralnym systemie informacji, a także z baz danych, które znajdują się na stronie internetowej CDR (www.cdr.gov.pl).

Głównym źródłem finansowania działalności Centrum Doradztwa Rolniczego są dotacje z budżetu państwa, które stanowią prawie połowę budżetu CDR. Drugim zasadniczym źródłem finansowania są przychody z prowadzenia działalności gospodarczej, które tworzą praktycznie pozostałą część przychodów do budżetu CDR. Największą pozycję w budżecie CDR stanowią od lat wynagrodzenia wraz ze składkami na ubezpieczenia społeczne, konsumujące około 60% środków finansowych będących w dyspozycji CDR [Drygas 2012].

Jak więc widać dotacje z budżetu państwa nie pokrywają rosnących kosztów funkcjonowania CDR, co wymusza podejmowanie różnych działań komercyjnych.

Wojewódzkie Ośrodki Doradztwa Rolniczego (WODR)

ODR-y, mające status wojewódzkich samorządowych jednostek organizacyjnych posiadających osobowość prawną[6]. Podstawowym celem działalności ODR-ów jest

[6] ODR działają na podstawie ustawy z dnia 22 października 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego (Dz. U. nr 251, poz. 2507, z późn. zm.) oraz ustawy kompetencyjnej przygotowanej przez MSWiA, uchwalonej przez Sejm RP, zgodnie z którą 16 wojewódzkich ODR podległych właściwemu wojewodzie przekazane zostało z dniem 1 sierpnia 2009 r. Sejmikom Wojewódzkim (Dz. U. nr 92 z 16 czerwca 2009, poz. 753), w oparciu o statut zatwierdzony przez Sejmik, określający cele i zadania ośrodków, strukturę, sposób zarządzania i gospodarkę finansową. Wojewódzkie ODR stanowią część publicznego sektora gospodarki. Na mocy ustawy z dnia 23 stycznia 2009 r. (Dz. U. nr 92, poz. 753, art. 23 ust.6) otrzymują z budżetu państwa dotacje celowe na wykonywanie zadań wyszczególnionych w art. 4 ust. 2 Ustawy z 22 października 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego (niekomercyjne działania doradcze), a także dotacje podmiotowe na wynagrodzenia pracowników i koszty funkcjonowania.

udzielanie pomocy rolnikom i ich rodzinom w procesie podejmowania racjonalnych decyzji dotyczących sfery zawodowej. Cele te są realizowane poprzez:

a) działania na rzecz podniesienia poziomu kwalifikacji rolników i mieszkańców obszarów wiejskich,
b) wspieranie rolników w aplikowaniu o środki z WPR,
c) promocję wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich,
d) promocję ekologicznych metod gospodarowania i ochrony środowiska,
e) pomoc we wdrażaniu nowych wymogów dotyczących produkcji rolniczej, tzw. zasady wzajemnej zgodności (ang. *cross-compliance*),
f) wdrażanie nowych technologii produkcji,
g) ochronę i kultywowanie dziedzictwa kulturowego wsi,
h) pomoc w tworzeniu grup producenckich.

W latach 2004-2011 wyraźnie zaznaczył się trend do zmniejszania realnych wydatków z budżetu państwa na funkcjonowanie ODR-ów. Dynamikę ich spadku w relacji rok do roku ilustruje poniższe zestawienie:

Lata	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
2003=100%	102,1	98,3	108,3	96,3	96,3	87,3	99,7	96,9

Źródło: [Czyżewski, Matuszczak 2011].

W praktyce notuje się coroczny spadek nakładów z budżetu państwa, najdotkliwszy w 2009 roku, kiedy to w trakcie roku dokonana została nowelizacja budżetu państwa, skutkująca zmniejszeniem o około 10% rozmiarów planowanej dotacji na ODR-y w skali całego kraju.

W kolejnych latach dotacje zarówno dla CDR jak i dla ODR-ów ustabilizowały się na poziomie zbliżonym do 2011 roku, co ilustruje poniższe zestawienie:

Lata	2011	2012	2013*
ODR-y razem	154 471	154 482	154 142
CDR	11 433	11 854	11 744
Razem	165 904	166 336	165 886

* projekt budżetu na 2013 rok.

Źródło: Dane MRiRW.

Spadek nakładów budżetowych na doradztwo skutkował w pierwszym rzędzie zmniejszaniem zatrudnienia, a także zmuszał do podejmowania różnego rodzaju działalności komercyjnej. Łącznie wpływało to na ograniczenie prowadzenia działalności „czysto" doradczej.

Tabela 1

Poziom zatrudnienia doradców w ODR-ach według płci i zajmowanych stanowisk w latach 2005-2010

Rok (stan na 1 stycznia)	Ogółem doradcy			w tym					
				kierownictwo organizacji		specjaliści zakładowi		doradcy terenowi	
	Razem w tym:	M*	K**	M	K	M	K	M	K
2005	3792	1809	1983	284	156	418	556	1106	1271
2006	4212	1939	2273	310	190	432	613	1197	1470
2007	4158	1900	2258	292	200	434	612	1174	1446
2008	3967	1789	2178	296	190	399	593	1094	1395
2009	3803	1677	2126	266	197	382	597	1029	1332
2010	3579	1563	2016	263	202	349	553	951	1261

* mężczyźni
** kobiety

Źródło: Badania IRWiR PAN w ramach projektu badawczego *„Instytucje w procesie przemian strukturalnych i społeczno-ekonomicznych na polskiej wsi i w rolnictwie w świetle wsparcia unijnego*". Projekt nr NN112 129036, finansowany z Narodowego Centrum Nauki.

Analiza danych dotyczących zmian poziomu zatrudnienia w ODR-ach w latach 2005-2010 pracowników zaliczanych do kategorii doradców wskazuje na stały jego spadek począwszy od 2007 roku. Skutkowało to zmniejszeniem zatrudnienia o 633 osoby, co stanowiło około 20% poziomu zatrudnienia w 2006 roku. Podkreślić w tym miejscu trzeba, że był to pierwszy rok obowiązywania rozporządzenia unijnego, zobowiązującego państwa członkowskie do utworzenia systemu doradztwa rolniczego FAS (Tabela 1).

W tym też okresie zanotowano zmniejszanie się udziału dotacji z budżetu państwa w ogólnych przychodach ODR-ów, przy jednoczesnym wzroście przychodów z tytułu prowadzenia różnego typu działalności komercyjnej. Przy czym według danych z 2009 roku dotacja budżetowa stanowiła 43,9% sumy przychodów ODR-ów, natomiast różnego rodzaju działalność komercyjna, w tym nie związana z pracą doradczą 46,4%.

W tym samym czasie w strukturze kosztów ponoszonych przez ODR-y największą pozycję stanowiły płace pracowników, ubezpieczenia społeczne i inne świadczenia, pochłaniające łącznie 78,8% będącego w ich dyspozycji budżetu. Powyższe dane wyraźnie wykazują, że bez prowadzenia działalności zarobkowej poziom zatrudnienia w ODR-ach musiałby zostać jeszcze bardziej ograniczony. Jednocześnie uświadamiają, że w budżetach pozostaje niewiele środków na prowadzenie działalności doradczej.

Powyżej przytoczone dane faktograficzne świadczyć mogą o niedocenianiu przez decydentów roli doradztwa państwowego, pełniącego w jakimś sensie funkcję „lekarza rodzinnego" rolników, zmagających się z coraz to nowymi wyzwaniami, a także o przyjęciu nigdzie nie zapisanej strategii powolnej prywatyzacji instytucji publicznego doradztwa rolniczego, realizowanej poprzez zwiększanie skali działalności komercyjnej.

Skuteczność instytucji doradztwa rolniczego w uproszczeniu jest uzależniona od liczby potencjalnych klientów kwalifikujących się do korzystania z usług doradczych oraz liczebności kadr doradczych. W tym kontekście poddano analizie wskaźniki ilustrujące relacje liczby doradców do liczby gospodarstw klasyfikowanej według siły ekonomicznej. Łatwo zauważyć, że z punktu widzenia skuteczności pracy doradczej wskaźnik ten jest coraz lepszy, gdy coraz mniej gospodarstw przypada na 1 doradcę. I tak w ujęciu ogółem, wskaźnik ten wahał się od 302,2 gospodarstw na doradcę w woj. pomorskim, aż do 1260,9 w woj. małopolskim. Jeśli zaś analizujemy wyłącznie gospodarstwa o wielkości ekonomicznej powyżej 4 ESU to okazuje się, że wskaźnik ten waha się od 28,3 gospodarstwa na doradcę w woj. podkarpackim, do 187,5 w woj. kujawsko-pomorskim (Tabela 2).

Przytoczone wskaźniki wskazują na niski potencjał kadrowy doradztwa w stosunku do realnych potrzeb i brak możliwości dotarcia do większej liczby potencjalnych beneficjentów.

Z punktu widzenia realizacji przyszłych zadań ważną kwestią jest poznanie liczby doradców świadczących specjalistyczne usługi doradcze. Według deklaracji poszczególnych ODR-ów największa liczba doradców ma przygotowanie odnośnie sporządzania planów rolnośrodowiskowych (1269) i sporządzania biznes planów (1139). Szczególnie ta druga umiejętność jest pożądana z punktu widzenia potrzeb małych gospodarstw, tak w kontekście rozwijania gospodarstwa, dywersyfikowania źródeł dochodów, czy też rozwijania działalności pozarolniczej po zaniechaniu pracy w rolnictwie. Inne umiejętności specjalistyczne doradców, także ważne dla innych grup gospodarstw, reprezentowane są przez znacznie mniejszą ich liczbę (Tabela 3).

Badanie opinii doradców na temat najważniejszych ich zdaniem grup klientów wykazało, że są nimi rolnicy prowadzący małe i średnie obszarowo gospodarstwa rolne. Pomoc dla towarowych gospodarstw umieścili doradcy dopiero na 4 miejscu w rankingu, po tzw. młodych rolnikach oraz kobietach wiejskich, w kwestiach zasad prawidłowego odżywiania się, zdrowia i higieny. Na drugim biegunie, co może budzić zdziwienie, doradcy umieścili gospodarstwa produkujące na samozaopatrzenie i bezrobotnych mieszkańców wsi (Tabela 4).

Tabela 2

Liczba doradców pracujących w ODR-ach przypadających na 1 gospodarstwo według ESU

L.p.	Województwo/ ODR	Liczba gospodarstw 0-2 ESU	Liczba gospodarstw > 4 ESU	Liczba doradców	Liczba doradców/ gminę	Liczba gospodarstw ogółem/1 doradcę	Liczba gospodarstw ≤ 2 ESU/1 doradcę	Liczba gospod.arstw >4 ESU/1 doradcę
1.	Dolnośląskie	91 117	21 358	286	2,2	441,3	318,6	74,7
2.	Kujawsko-Pomorskie	48 696	38 446	205	1,6	480,3	237,5	187,5
3.	Lubelskie	183 533	52 152	305	1,6	930,4	601,7	171,0
4.	Lubuskie	29 692	6 513	103	1,4	402,6	288,3	63,2
5.	Łódzkie	109 951	44 187	262	1,6	700,9	419,7	168,7
6.	Małopolskie	239 835	14 830	221	1,3	1260,9	1085,2	67,1
7.	Mazowieckie	170 854	80 632	505	1,8	598,6	338,3	159,7
8.	Opolskie	43 411	11 597	94	1,4	638,3	461,8	123,4
9.	Podkarpackie	250 883	9 693	343	2,4	841,3	731,4	28,3
10.	Podlaskie	51 877	38 467	232	2,2	464,8	223,6	165,8
11.	Pomorskie	31 415	18 490	190	1,9	302,2	349,1	97,3
12.	Śląskie	123 802	10 448	130	1,1	1100,8	952,3	80,4
13.	Świętokrzyskie	86 989	19 184	185	1,9	702,2	470,2	103,7
14.	Warmińsko-Mazurskie	35 466	21 630	176	1,8	368,5	201,5	122,9
15.	Wielkopolskie	92 441	65 132	415	2,0	430,5	222,7	156,9
16.	Zachodnio-pomorskie	34 274	14 147	151	1,5	358,2	227,0	93,7
RAZEM		1 624 236	466 906	3 803	1,8	628,7	427,1	122,8

Źródło: Jak do tabeli 1 oraz dane GUS z 2009 roku.

Tabela 3

Liczba doradców z ODR-ów świadczących specjalistyczne usługi doradcze

Wyszczególnienie	Liczba
sporządzanie planów rolnośrodowiskowych	1269
sporządzanie planów biznesu	1139
trzoda chlewna	728
bydło mleczne	700
warzywa	317
owoce	296
inne	153
tytoń	35
chmiel	18

Źródło: Jak do tabeli 1.

Tabela 4

Główne grupy klientów ODR-ów w opiniach doradców[7]

Grupa klientów	Średnia ocena
rolnicy prowadzący małe i średnie gospodarstwa	4,8
młodzi rolnicy	4,6
kobiety wiejskie (żywienie, zdrowie, higiena etc.)	4,2
duże gospodarstwa towarowe	4,1
młodzież wiejska	3,6
producenci produktów eksportowych	3,2
gospodarstwa kierowane przez kobiety	2,8
gospodarstwa bardzo małe produkujące na własne potrzeby	2,5
osoby bezrobotne	2,1

Źródło: Jak do tabeli 1.

W tym świetle struktura zatrudnienia w ODR powinna być kształtowana na podstawie kierunków polityki realizowanej w danym województwie, co wyraża się w charakterze wdrażanego instrumentarium wsparcia. Te elementy mają bowiem decydujący wpływ na liczbę potencjalnych beneficjentów wsparcia unijnego, a co za tym idzie klientów ODR.

5. Warianty struktur organizacyjnych doradztwa rolniczego w Polsce

Przedstawiona powyżej skrótowa diagnoza stanu publicznego doradztwa rolniczego w Polsce dokumentuje, że dyskusje nad przyszłym jego kształtem oraz skutecznością działania nie mogą sprowadzać się wyłącznie do kwestii struktur organizacyjnych, zazwyczaj postrzeganych poprzez pryzmat podległości ODR-ów pod MRiRW, samorząd terytorialny, czy też izby rolnicze. Myślenie tego typu ma nieco archaiczny charakter, bowiem zakłada, że doradztwo samo w sobie jest w stanie podołać narastającym wyzwaniom. Jest to z zasady błędne założenie, bowiem instytucje doradztwa rolniczego, aby być skutecznym muszą funkcjonować we wzajemnej interakcji i więzach współpracy z całym szeregiem instytucji, w tym przede wszystkim ze sferą badań i rozwoju (R&D) generującą innowacyjność[8]. Uporządkowany zbiór takich instytucji, organizacji i podmiotów, określany jest w literaturze przedmiotu mianem systemu wiedzy rolniczej (Agricultural Know-

[7] Doradcy mieli możliwość oceny w skali od 1 do 5, przy czym 5 oznaczała najważniejszych klientów, a 1 najmniej ważnych ich zdaniem klientów ODR.

[8] Szerzej na ten temat patrz: Drygas M. (2001): Wiedza rolnicza jako podstawa działań edukacyjnych na obszarach wiejskich. [w:] Kierunki rozwoju doradztwa rolniczego w Polsce na tle tendencji światowych. M. Drygas, J. Kania i A. Wiatrak (red.), IRWiR PAN, Warszawa.

ledge System-AKS) [Blum 1995] lub też systemem wiedzy i informacji rolniczej (Agricultural Knowledge and Information System- AKIS)[9] [Rolling , Engel 1991].

Pierwotnym w tym względzie powinna być dyskusja nad celami i zadaniami, jakie powinno realizować doradztwo. Czy nadal ma zajmować się kwestiami związanymi głównie z rolnictwem i wdrażaniem WPR, czy też w większym zakresie skupić się na kwestiach związanych z pozarolniczym rozwojem wsi? W dyskusjach o zadaniach instytucji doradztwa rolniczego dominują zaś przede wszystkim kwestie związane z rolnictwem, tak jakby nie dostrzegano zachodzących na wsi przemian społeczno-ekonomicznych. Jest to mało nowoczesne i zawężające, nie odpowiadające oczekiwaniom, podejście do roli i zadań doradztwa w kontekście problemów i wyzwań stojących przed obszarami wiejskimi.

Ewolucja zadań doradztwa rolniczego, przy ciągle relatywnie słabo rozwiniętym doradztwie świadczonym przez sektor prywatny, musi zdaniem autora zostać rozszerzona na kwestie związane ze zmianami postępującymi w strukturze gospodarstw rolniczych, postępującym procesem dezagraryzacji[10], a co za tym idzie zmianami struktury społeczno-zawodowej mieszkańców wsi i pojawiającymi się nowymi potrzebami, w coraz większym stopniu związanymi z pozarolniczymi problemami rozwoju wsi, w tym przede wszystkim przedsiębiorczością.

Pewne szanse na zmianę zapowiada przygotowana przez MRiRW *Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012-2020,* przyjęta przez Radę Ministrów 25 kwietnia 2012 roku. W opisie priorytetu *4.2 Kreowanie oraz transfer wiedzy i technologii służącej zrównoważonemu rozwojowi sektora rolno-spożywczego,* wchodzącego w skład *Celu szczegółowego 2 Wzrost produktywności i konkurencyjności sektora rolno-spożywczego*, MRiRW wyraźnie opowiedziało się za koniecznością wspierania doradztwa rolniczego [Strategia…2012, s. 39].

Jeszcze wyraźniej na potrzebę położenia większego nacisku na wzmocnienie instytucji doradztwa rolniczego w Polsce wskazuje opis kierunku interwencji *4.2.2. Rozwój doradztwa i upowszechniania informacji rynkowych w sektorze rolno-spożywczym.* Podkreślając wymiar terytorialny działalności prowadzonej przez instytucje doradztwa rolniczego wskazuje, że *„…koniecznym jest w pierwszym rzędzie utworzenie spójnego i skutecznego systemu doradztwa w Polsce, mającego efektywnie wspierać rolników już nie tylko w zakresie zasad wzajemnej zgodności (cross-compliance) oraz innych wymogów, dotyczących technik i praktyk rolniczych związanych ze zrównoważeniem produkcji rolnej, ale w szerszej perspektywie zwią-*

[9] Współcześnie, w dobie nacisku na innowacyjność w każdej dziedzinie gospodarki, systemy takie określane są jako system wiedzy i innowacyjności w rolnictwie (Agricultural Knowledge and Innovation System-AKIS).

[10] Według różnych szacunków udział ludności wiejskiej nie mającej żadnych związków z produkcją rolniczą, a tym samym nie uzyskującej dochodów z tego tytułu przekracza 60%.

zanej z tzw. nowymi wyzwaniami i coraz częstszymi fluktuacjami cenowymi na rynkach rolnych oraz tzw. szokami cenowymi na globalnych rynkach rolnych. Potrzeba wzmocnienia doradztwa rolniczego w Polsce jest równie ważnym zadaniem dla wszystkich województw w kraju…" [Strategia…2012, s. 39-40].

Niepokój może budzić jednak fakt, że wyżej wymienione zapisy *Strategii…*, koncentrują się wyłącznie na kwestiach związanych z rolnictwem, wynikających głównie z reformy WPR. Słabo jest natomiast zarysowana problematyka związana z pozarolniczym rozwojem wsi. W związku z powyższym rodzą się następujące pytania:

1. Czy instytucje doradztwa rolniczego powinny być ukierunkowane wyłącznie na wymogi unijne dotyczące FAS, czy też powinny realizować znacznie szersze zadania i wspomagać pozarolniczy rozwój obszarów wiejskich, także na poziomie regionów?
2. Z jakich źródeł powinno być finansowane doradztwo rolnicze?
3. Jak zapewnić zacieśnienie współpracy pomiędzy doradztwem a sferą badań rolniczych?
4. W jaki sposób zapewnić możliwość podnoszenia kompetencji doradców rolniczych?
5. Czy koniecznym jest dokonywanie systematycznych ewaluacji efektywności i skuteczności działań podejmowanych przez instytucje doradztwa rolniczego?

Odpowiedź na pierwsze pytanie jest prosta i twierdząca. Determinuje ona odpowiedź na drugie pytanie wskazując na źródła finansowania w budżetach głównych interesariuszy instytucji doradztwa rolniczego, tj. budżetu państwa, budżetów samorządu terytorialnego różnego szczebla. Te dwa źródła powinny zapewnić finansowanie zarówno horyzontalnych zadań, za które odpowiada MRiRW, jak również związanych z realizacją polityki regionalnej, za którą odpowiadają urzędy marszałkowskie. Jednocześnie instytucje te powinny mieć zapewniony wpływ na proces kształtowania planów działania ODR-ów. Nie wyklucza to pozyskiwania środków finansowych z innych źródeł, w tym z działalności komercyjnej, ale w taki sposób, aby nie zakłócało podstawowej działalności doradczej ODR-ów.

Aby doradztwo nie stało się w pełni „papierowe" konieczne jest systemowe powiązanie ODR-ów z instytucjami sfery badań i rozwoju. Nie obędzie się to bez utworzenia systemu zachęt motywujących naukowców do prac na rzecz praktyki, chociażby poprzez włączenie dokonań w tym zakresie do oceny parametrycznej ośrodków naukowych oraz indywidualnego finansowego premiowania badaczy z tego tytułu. Kodyfikacja tego rozwiązania to wspólne zadanie dla MRiRW i MNiSW. Koniecznym jest też utworzenie obok społecznych rad doradztwa rol-

niczego branżowych komitetów, składających się z badaczy, doradców, praktyków i innych interesariuszy, zajmujących się pracami nad identyfikacją i artykulacją priorytetowych potrzeb doradczych doradztwa, horyzontalnych na poziomie narodowym i typowych dla danej części kraju na poziomie regionów. Rozważenia wymaga ich afiliacja przy istniejących strukturach KSOW, tak na poziomie sekretariatu centralnego, jak i przy sekretariatach regionalnych. Alternatywnym rozwiązaniem może być lokalizacja krajowego komitetu przy CDR, a regionalnych komitetów przy ODR-ach.

W Polsce nadal nie istnieje spójny, mający charakter ustawicznego podnoszenia umiejętności i kompetencji zawodowych, system doskonalenia zawodowego doradców. Są to raczej działania o charakterze akcyjnym, wynikające często z pojawiających się nowych wyzwań, jak np.: zasada cross-compliance, reforma WPR, a w tym nowy system płatności bezpośrednich i zazielenienie, ewentualnych nowych instrumentów polityki krajowej, związanych z rozwojem obszarów wiejskich, czy też z bezpłatnych ofert szkoleniowych. Wiąże się to też z brakiem jasnego zdefiniowania ścieżki rozwoju zawodowego doradców. Najwłaściwszą instytucją do realizacji tego typu zadań jest CDR, które powinno opracować zasady działania takiego systemu i konsekwentnie je wdrażać. CDR powinien także odpowiadać za certyfikację prywatnych podmiotów doradczych, zgodnie z kryteriami ustanowionymi przez MRiRW.

Piąte pytanie ma charakter typowo retoryczny, bowiem jak można podejmować próbę jakiejkolwiek reformy i wprowadzania zmian struktur bez dokonania ewaluacji efektywności i skuteczności prowadzonych wcześniej działań. W Polsce nie ma dobrej tradycji prowadzenia takich działań, co sprawia że reformy i reorganizacje mają nienaukowe podstawy, a są raczej efektem szukania oszczędności w budżecie państwa, wpływu różnych grup interesu, czy też intuicyjnego podejmowania decyzji przez decydentów.

Jakie są w tym świetle możliwe warianty zorganizowania struktur doradztwa rolniczego w Polsce? Szczegółowa analiza wykazuje, że jako godne rozważenia jawią się cztery warianty:

I. Państwowo-samorządowy z nadrzędną rolą MRiRW;
II. Państwowo-samorządowy z nadrzędną rolą CDR, będącym pod ścisłym nadzorem MRiRW;
III. Samorządowo-państwowy z nadrzędną rolą urzędów marszałkowskich;
IV. Samorządowo-państwowy z nadrzędną rolą izb rolniczych.

We wszystkich wariantach rekomenduje się stworzenie warunków do realizacji zadań zgodnie z propozycjami zawartymi w odpowiedziach na postawione wcześniej pięć pytań.

Warianty III i IV w obecnych uwarunkowaniach krajowych i unijnych nie gwarantują sprawnej realizacji zadań związanych z realizacją WPR. Wariant IV jest w obecnej i będzie w niedalekiej przyszłości najmniej korzystny. Izby rolnicze jako samorząd rolniczy nie wytworzyły jeszcze wystarczającej masy krytycznej, zdolnej do zarządzania tak złożonym mechanizmem. Istnieje ponadto zagrożenie, że wskutek oddziaływania lobbingowego stosunkowo nielicznej grupy reprezentantów społeczności wiejskich, działalność instytucji doradztwa rolniczego może zostać ukierunkowana na zadania nie zawsze i w pełni zgodne z horyzontalnymi priorytetami krajowymi oraz najważniejszymi potrzebami regionów.

W wariancie III istnieje realne zagrożenie, że w sytuacji trudności budżetowych cięcia finansowe mogą dotknąć w pierwszej kolejności ODR-y, a zwyciężyć także może wola preferowania zadań ważnych dla regionu.

Najstabilniejszą sytuację doradztwa zapewnić mogą warianty I i II, opierające się na powierzeniu funkcji koordynatora instytucjom państwowym, tj. MRiRW lub CDR. W czym przejawia się przewaga obu tych wariantów nad wariantami III i IV?

Po pierwsze w większej stabilności wsparcia finansowego i realnym ograniczeniu pokusy zmniejszania środków dla podległych jednostek.

Po drugie w łatwiejszym transferze do podległych jednostek wiedzy i informacji związanych z przyszłą WPR, jak i wynikających ze *Strategii zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012-2020*.

Po trzecie w możliwości łatwiejszego nawiązywania współpracy z instytucjami ze sfery badań i rozwoju (R&D) podległych MRiRW oraz transferu wiedzy, informacji i innowacyjnych technologii.

Po czwarte w łatwiejszej komunikacji pomiędzy poszczególnymi ogniwami tak zbudowanego w przyszłości systemu.

Po piąte w możliwości zapewnienia większej skuteczności systemu doskonalenia zawodowego w skali całego kraju.

Po szóste w możliwości zapewnienia ujednoliconego standardu świadczonych usług doradczych w skali całego kraju.

Po siódme w łatwiejszym nawiązywaniu współpracy i wymianie doświadczeń z instytucjami doradztwa funkcjonującymi w państwach unijnych.

Jednocześnie rekomenduje się utworzenie Krajowej Społecznej Rady Doradztwa Rolniczego, z zapewnieniem w niej znaczącego miejsca dla przedstawicieli izb rolniczych oraz urzędów marszałkowskich. Rekomenduje się również utworzenie Regionalnych Społecznych Rad Doradztwa Rolniczego na poziomie województw, z dominującą rolą przedstawicieli izb rolniczych i urzędów marszałkowskich.

Zdaniem autora spośród wariantów I i II bardziej pożądany wydaje się ten II z koordynującą rolą CDR, ale pod warunkiem znacznego wzmocnienia kadro-

wego i finansowego tej instytucji. Podejście to jest w wymiarze merytorycznym zbliżone do systemu duńskiego, gdzie Duńskie Centrum Doradztwa Rolniczego (Danish Agricultural Advisory Centre-DAAS) pełni rolę koordynatora systemu, odpowiada za doskonalenie zawodowe doradców, stanowi łącznik pomiędzy nauką rolniczą a lokalnymi ośrodkami doradztwa rolniczego, a także koordynuje realizację projektów w innych krajach.

W tym układzie w kompetencji MRiRW pozostaną funkcje nadzorcze i kontrolne, a także dokonywanie ewaluacji efektywności i skuteczności funkcjonowania wszystkich jednostek publicznego doradztwa rolniczego.

6. Podsumowanie

Przedstawione powyżej argumenty uzasadniają sformułowanie tezy o konieczności dokonania pilnej reorganizacji struktur doradztwa rolniczego w Polsce. Nie może to jednak odbyć się w wyniku ad hoc podejmowanych, często nie przemyślanych decyzji. Wręcz przeciwnie wymaga to dokonania rzetelnej, pogłębionej oceny dotychczasowego funkcjonowania oraz precyzyjnego zdefiniowania zakresu zadań w kontekście potrzeb rolników i innych mieszkańców wsi, wynikających z celów Strategii Europa 2020, reformy WPR na lata 2014-2020, jak i krajowej Strategii rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012-2020, przynajmniej w średniookresowej perspektywie tożsamej z zasięgiem wyżej wymienionych dokumentów.

LITERATURA

1. Czyżewski A., Matuszczak A. (2011): Wydatki w krajowym budżecie rolnym polski na rzecz rozwoju lokalnego przed i po integracji z Unią Europejską. Journal of Agribusiness and Rural Development, No 1, Poznań.
2. Blum A. (1995): Comparative Research on Agricultural Extension in Europe. Proceedings on 12th European Seminar on Extension Education, Thessaloniki.
3. Drygas M. (2001): Strategia i wdrażanie reformy państwowego doradztwa rolniczego w latach dziewięćdziesiątych. [w:] Kierunki rozwoju doradztwa rolniczego w Polsce na tle tendencji światowych. M. Drygas, J. Kania i A. Wiatrak (red.), IRWiR PAN, Warszawa.
4. Evaluation of the implementation of the Farm Advisory System. Final Report (2009). ADE – ADAS – AGROTEC- Evaluators.EU.
5. Projekt rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW) (2011), z dnia 12.10.2011, KOM(2011) 627 wersja ostateczna, 2011/0282 (COD).
6. Report from the Commission to the Parliament and the Council on the application of the Farm Advisory System as defined in Article 12 and 13 of Council Regulation (EC) No 73/2009, z 15.11.2010, COM(2010) 665 final.

7. Rolling N., Engel P. (1991): The development on the concept of Agricultural Knowledge Information System (AKIS): Implication for Extension. [w:] Agricultural Extension: Worldwide Institutional Evolution and Forces for Change. Edited by Wiliam Rivera & Daniel J. Gustafson. Elsevier, Amsterdam-London-Tokyo.
8. Rozporządzenie Rady (2003) (WE) nr 1782/2003 z dnia 29 września 2003 r. ustanawiające wspólne zasady dla systemów wsparcia bezpośredniego w ramach wspólnej polityki rolnej i ustanawiające określone systemy wsparcia dla rolników oraz zmieniające rozporządzenia (EWG) nr 2019/93, (WE) nr 1452/2001, (WE) nr 1453/2001, (WE) nr 1454/2001, (WE) nr 1868/94, (WE) nr 1251/1999, (WE) nr 1254/1999, (WE) nr 1673/2000, (EWG) nr 2358/71 i (WE), nr 2529/2001.
9. Rozporządzenie Rady (2009) (WE) nr 73/2009 z dnia 19 stycznia 2009 r. ustanawiające wspólne zasady dla systemów wsparcia bezpośredniego dla rolników w ramach wspólnej polityki rolnej i ustanawiające określone systemy wsparcia dla rolników, zmieniające rozporządzenia (WE) nr 1290/2005, (WE) nr 247/2006, (WE) nr 378/2007 oraz uchylające rozporządzenie (WE) nr 1782/2003.
10. Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012-2020 (2012), MRiRW, Warszawa.
11. Ustawa (2007) z 7 marca 2007 roku, o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich.
12. Wawrzyniak B. (2012): Struktury organizacyjne doradztwa rolniczego i instrumenty finansowe jego wsparcia w Polsce po wstąpieniu do Unii Europejskiej. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, Nr 1.
13. Zegar J. (2012): Współczesne wyzwania rolnictwa. PWN, Warszawa.

MIROSŁAW DRYGAS

PERSPEKTYWY ROZWOJU DORADZTWA ROLNICZEGO W POLSCE PO 2013 ROKU W ŚWIETLE WYMOGÓW KOMISJI EUROPEJSKIEJ

Słowa kluczowe: *System Doradztwa Rolniczego, reforma WPR, diagnoza stanu doradztwa rolniczego w Polsce, propozycja reformy doradztwa rolniczego w Polsce*

STRESZCZENIE

Głównym celem opracowania było zaprezentowanie propozycji różnych struktur organizacyjnych doradztwa rolniczego w Polsce oraz wskazanie wariantu najkorzystniejszego z punktu widzenia realizacji zadań wynikających z reformy WPR na lata 2014 -2020 oraz w kontekście realizacji krajowej polityki rozwoju obszarów wiejskich i sektora żywnościowego.

Na podstawie analizy wymogów prawodawstwa UE dokonano diagnozy aktualnego stanu rozwoju doradztwa rolniczego w Polsce. Krytyce poddano aktualną strukturę or-

ganizacyjną oraz wskazano na tendencję do zmniejszania dotacji budżetowej, skutkującą spadkiem zatrudnienia.

Na tym tle sformułowano cztery warianty propozycji nowych rozwiązań struktur organizacyjnych. Jako najbardziej pożądany wskazano wariant państwowo-samorządowy z pełniącym koordynująca rolę CDR w Brwinowie, funkcjonującym pod ścisłym nadzorem MRiRW.

MIROSŁAW DRYGAS

THE PERSPECTIVE OF THE DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL ADVISORY SERVICES IN POLAND AFTER 2013 IN THE LIGHT OF THE REQUIREMENTS OF THE EUROPEAN COMMISSION

Key words: *Farm Advisory System, CAP reform, diagnosis of the development of agricultural advisory services in Poland, proposal of the reform of the agricultural advisory services in Poland*

SUMMARY

The main objective of the study was to present proposals of the different organizational structures of the agricultural advisory system in Poland from the CAP reform for 2014-2020 points of view and in the context of the national rural development policy.

On the basis of the UE requirements a diagnosis of the state of the agricultural advisory services development in Poland was made. It was given critical judgment of current organizational structure of the agricultural advisory in Poland.

Against this background it was presented four variants of the proposed new organizational structures. As the most desirable option it was recognized public system with the crucial role played by national Advisory Center in Brwinów, under the close supervision of the Ministry of Agriculture and Rural Development.

e-mail: mdrygas@irwirpan.waw.pl

JÓZEF KANIA
Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa
Polskiej Akademii Nauk

STATUS PRAWNY DORADZTWA ROLNICZEGO W POLSCE ORAZ JEGO ROLA WE WDRAŻANIU INSTRUMENTÓW WSPÓLNEJ POLITYKI ROLNEJ

1. Wstęp

Doradztwo rolnicze w Polsce ma bogate tradycje, a początki jego podstaw instytucjonalnych sięgają połowy XIX wieku. Szczegółowe informacje o powstaniu i rozwoju instytucji doradztwa rolniczego, od początku służb rolnych, poprzez agronomię społeczną w okresie międzywojennym, po odbudowę i reorganizację służb rolnych po II wojnie światowej można znaleźć w pracach Maziarza i Wawrzyniaka [Maziarz 1984, 12-120, Wawrzyniak 2003, 33-206]. Wynika z nich, że w całym okresie powojennym mieliśmy wiele reform doradztwa, służących doraźnym celom politycznym, przy czym w żadnej doradztwo rolnicze nie uzyskało osobowości prawnej. Prace zmierzające do uregulowania statusu prawnego doradztwa rolniczego w Polsce prowadzone były w Ministerstwie Rolnictwa i Rozwoju Wsi od początku lat dziewięćdziesiątych przy dużym zaangażowaniu środowisk naukowych i doradczych. Kilka kolejnych dobrze przygotowanych rozwiązań organizacyjno-prawnych nie znalazło jednak wystarczającego poparcia politycznego, by mogły one przejść proces legislacyjny [Legutko 1996, 9-20, Legutko 2001, 2-8].

Ustawa z dnia 22 października 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego (Dz.U. z 2004 r. Nr 251, poz. 2507 z późn. zm.) była podstawą kolejnej reformy, która ustanawiała osobowość prawną organizacji doradczych (CDR i ODR) oraz wprowadziła możliwość pobierania opłat za świadczone usługi doradcze.

Zgodnie z ustawą kompetencyjną przygotowaną przez Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, a uchwaloną przez Sejm RP, 16 wojewódzkich

ośrodków doradztwa rolniczego podległych właściwemu wojewodzie przekazane zostało z dniem 1 sierpnia 2009 r. Sejmikom Wojewódzkim (Dz. U. nr 92 z 16 czerwca 2009, poz. 753). W każdym z 16 województw w Polsce jest jeden wojewódzki ośrodek doradztwa rolniczego, którego w nazwie odzwierciedlana jest nazwa województwa np. Małopolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego.

Priorytety działalności Ośrodków Doradztwa Rolniczego to przede wszystkim pomoc rolnikom i ich rodzinom w podejmowaniu decyzji, dzięki którym osiągają oni swoje cele. Priorytety te realizowane są przede wszystkim poprzez [Kania 2007, 170]:

- działania na rzecz podniesienia poziomu kwalifikacji rolników i mieszkańców obszarów wiejskich,
- wdrażanie instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej,
- promocję wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich,
- promocję ekologicznych metod gospodarowania i ochrony środowiska,
- pomoc we wdrażaniu nowych wymogów dotyczących produkcji rolniczej, tzw. zasada wzajemnej zgodności (ang. cross-compliance),
- wdrażanie nowych technologii produkcji,
- ochronę i kultywowanie dziedzictwa kulturowego wsi,
- pomoc w tworzeniu grup producenckich.

Ośrodki Doradztwa Rolniczego skupiają się na realizacji zadań, pogrupowanych na cztery rodzaje:

- zadania doradcze, które polegają na pomocy rolnikom w podejmowaniu przez nich racjonalnych decyzji,
- zadania informacyjne, czyli dostarczanie producentom rolnym informacji na temat nowych technologii i innowacji, ale bez ich oceniania,
- zadania oświatowe, polegające na przekazywaniu wiedzy i nauczaniu osób dorosłych (rolników i członków ich rodzin),
- zadania upowszechnieniowe, polegające na rozpowszechnianiu nowych rozwiązań technicznych i technologicznych na obszarach wiejskich.

2. Cel pracy i materiały źródłowe

Celem pracy jest analiza i ocena statusu prawnego jednostek doradztwa rolniczego w Polsce, na tle uzyskanych przez nie efektów we wdrażaniu wybranych instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej oraz zaproponowanie niezbędnych zmian ustawowych dla poprawy ich zarządzania.

Materiałem badawczym były zidentyfikowane akty prawne, stanowiące podstawę zarządzania organizacją doradczą, uwagi, stwierdzenia i opinie dotyczące aktualnego statusu prawnego jednostek doradztwa uzyskane w ramach panelu

dyskusyjnego z dyrektorami i wicedyrektorami ośrodków doradztwa rolniczego oraz Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie w dniach 27-28 września 2012 r. w CDR Oddział w Radomiu oraz ankiety zawierające rezultaty pracy doradczej za lata 2004-2010 uzyskane z 16 ośrodków doradztwa rolniczego. Uzyskane cząstkowe wyniki badań zaprezentowano w niniejszej pracy w formie opisowo-tabelarycznej oraz sformułowano stosowne wnioski.

3. Podstawy prawne funkcjonowania jednostek doradztwa rolniczego w Polsce (stan na dzień 1.10.2012 r.)

Z uzyskanych informacji od dyrektorów ośrodków doradztwa rolniczego wynika, że w zarządzaniu jednostką doradztwa rolniczego obowiązują ich następujące akty prawne:

- Ustawa o rachunkowości z dnia 29 września 1994 r. – tekst ujednolicony z dnia 01.01.2012 (Dz.U. z 2009 r. Nr 152, poz. 1223);
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (Dz. U. z 1998 r. Nr 91 poz. 576 z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 3 marca 2000 r. o wynagradzaniu osób kierujących niektórymi podmiotami prawnymi (Dz. U. z 2000 r. Nr 26, poz. 306);
- Ustawa Prawo zamówień publicznych - tekst jednolity, obowiązuje od 21 lipca 2012 (Dz.U. z 2010 r. Nr 113 poz. 759);
- Ustawa z dnia 22 października 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego (Dz.U. z 2004 r. Nr 251, poz. 2507 z późn. zm.);
- Ustawa z dnia 8 grudnia 2006 r. o zmianie ustawy o finansach publicznych oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2006 r. Nr 249 poz. 1832);
- Ustawa z dnia 7 marca 2007 r. o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (Dz. U. z 2007 r. Nr 64, poz. 427);
- Ustawa z dnia 11 maja 2007 r. o zmianie ustawy o państwowym zasobie kadrowym i wysokich stanowiskach państwowych oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. z 2007 r. Nr 123, poz. 847);
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 7 maja 2008 r. w sprawie szkoleń dla podmiotów, których dotyczą działania objęte Programem Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2007 - 2013, oraz doradzania odnośnie do sporządzania dokumentacji niezbędnej do uzyskania pomocy finansowej (Dz. U. z 2008 r. Nr 89, poz. 545);
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 29 października 2008 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków wynagradzania za pracę i przyznawania innych świadczeń związanych z pracę pracownikom jednostek doradztwa rolniczego (Dz. U. z 2008 r. Nr 195, poz. 1208);

- Ustawa z dnia 21 listopada 2008 r. o służbie cywilnej (Dz. U. z 2008 r. Nr 227, poz. 1505);
- Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze zmianami w organizacji i podziale zadań administracji publicznej w województwie (Dz. U. z 2009 r. Nr 92, poz. 753);
- Ustawa z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (DZ. U. z 2009 r. Nr 157, poz. 1240);
- Rozporządzenie Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi z dnia 4 grudnia 2009 r. w sprawie ramowego statutu wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego (Dz. U. z 2009 r. Nr 211, poz. 1634);
- Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 22 grudnia 2009 r. w sprawie sposobu prowadzenia gospodarki finansowej oraz sporządzania planu finansowego jednostek doradztwa rolniczego (DZ. U. z 2009 r. Nr 223, poz. 1780);
- Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 27 kwietnia 2010 r. w sprawie klasyfikacji zawodów i specjalności na potrzeby rynku pracy oraz jej stosowania (Dz. U. z 2010 r. Nr 82 poz. 537).

4. Organizacja i finansowanie jednostek doradztwa rolniczego

Zgodnie z obowiązującą ustawą, jednostkami doradztwa rolniczego w Polsce są:

- Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie k. Warszawy wraz z Oddziałami w Krakowie, Poznaniu i Radomiu,
- 16 wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego z 27 oddziałami (WODR) oraz 312 zespołów powiatowych.

Centrum Doradztwa Rolniczego jest państwową jednostką organizacyjną, posiadającą osobowość prawną oraz podlegającą Ministrowi Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Wojewódzkie Ośrodki Doradztwa Rolniczego są samorządowymi wojewódzkimi osobami prawnymi i podlegają sejmikom województw.

Jednostki doradztwa rolniczego prowadzą samorządną gospodarkę finansową w ramach środków pochodzących z:

- dotacji budżetowej, tj. dotacji celowej (od 01.08.2009 r.) na wykonywanie zadań z zakresu doradztwa rolniczego, w tym na wynagrodzenia dla pracowników i utrzymanie jednostek,
- przychodów uzyskiwanych z tytułu prowadzonej działalności gospodarczej,
- przychodów z innych źródeł (darowizny, środki finansowe pochodzenia zagranicznego, odsetki bankowe itp.).

Dotacja celowa dla CDR przekazywana jest od Ministra Finansów do Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi, a następnie do CDR na podstawie umowy Ministra

Rolnictwa z Dyrektorem Centrum. Dotacje celową dla wojewódzkich ośrodków przekazuje Minister Finansów miejscowym wojewodom, a oni przekazują ją ośrodkom doradztwa. Podstawą do umowy jest plan finansowy jednostek doradztwa rolniczego.

Z naszych badań wynika, że dotacje celowe stanowią zaledwie 48,5% budżetu CDR oraz 44,0% budżetu WODR (dane za 2009 r.). Należy podkreślić, że obecna wielkość dotacji celowej jest wynikiem olbrzymich cięć budżetowych na doradztwo w 2009 r. (CDR o 1 120 tys. zł i WODR o 13 390 tys. zł), co spowodowało olbrzymie perturbacje w zarządzaniu jednostkami doradztwa.

Łącznie dotacja celowa na doradztwo wynosi obecnie ca 180 mln zł rocznie. W strukturze kosztów WODR najwyższy odsetek stanowią wynagrodzenia – 67,7% oraz ubezpieczenia społeczne i inne świadczenia – 11,6% (dane za 2009 r.)

Schemat organizacji i finansowania jednostek doradztwa rolniczego obrazuje rysunek 1.

Rysunek 1

Organizacja i finansowanie jednostek doradztwa rolniczego w Polsce (stan na 2012 r.)

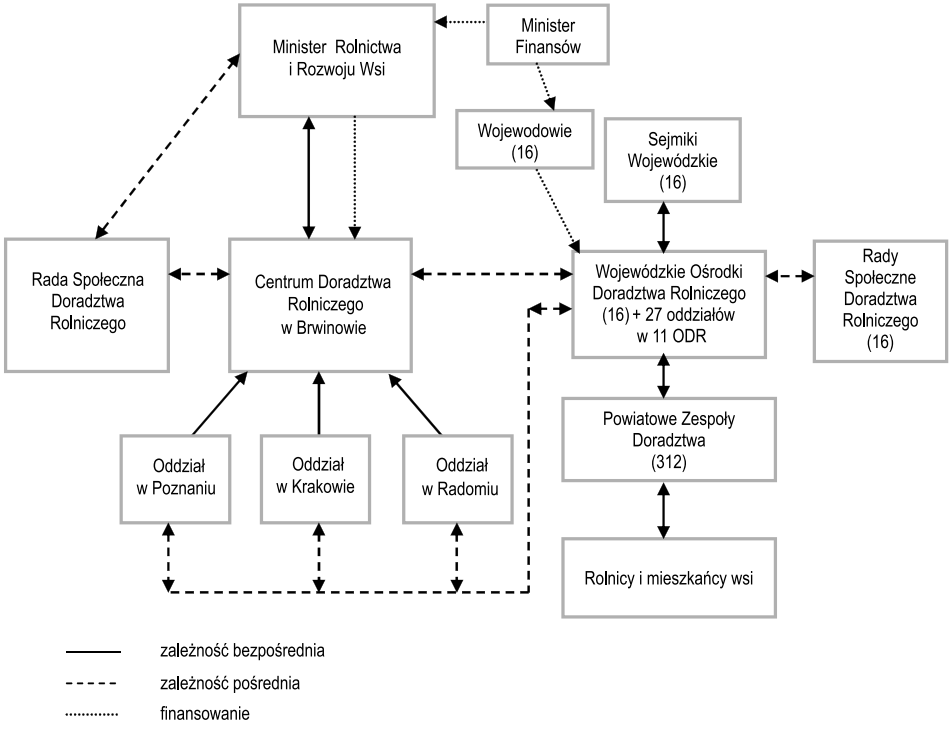

5. Ustawowe kompetencje organów założycielskich

Kompetencje Sejmiku Województwa:

– nadawanie, w drodze uchwały, statutu ODR-owi,
– powoływanie, na wniosek dyrektora ODR, zastępców dyrektora,
– tworzenie, na wniosek dyrektora ODR, oddziałów,
– zatwierdzanie regulaminu organizacyjnego ODR,
– wydawanie zgody dyrektorowi ODR na podejmowanie decyzji w sprawach przekraczających zakres zwykłego zarządu,
– zatwierdzanie regulaminu rady społecznej doradztwa rolniczego,
– zatwierdzanie, na wniosek dyrektora, cennika usług odpłatnie świadczonych przez ODR,
– zatwierdzanie programów działalności i planów finansowych oraz sprawozdań z ich realizacji,
– kontrola i ocena działalność jednostki, dyrektora i Rady Społecznej Doradztwa Rolniczego.
– Kompetencje Zarządu Województwa:
– powoływanie dyrektora ośrodka doradztwa rolniczego,
– powoływanie członków rady społecznej doradztwa rolniczego.

Kompetencje Rady Społecznej Doradztwa Rolniczego:

– opiniowanie rocznego programu działalności jednostki doradztwa rolniczego i projektu rocznego planu finansowego oraz sprawozdania z realizacji rocznego programu działalności jednostki doradztwa rolniczego i rocznego planu finansowego;
– zgłaszanie wniosków w sprawach dotyczących funkcjonowania jednostki doradztwa rolniczego.

Rada jest organem opiniodawczo-doradczym dyrektora jednostki doradztwa rolniczego.

W skład Rady wchodzi 11 członków, przy czym do Rady przy Centrum Doradztwa wchodzą:

- 2 przedstawicieli ministra właściwego do spraw rozwoju wsi,
- 2 przedstawicieli Krajowej Rady Izb Rolniczych,
- 4 przedstawicieli zgłoszonych przez związki zawodowe rolników,
- po 1 przedstawicielu zgłoszonym przez szkoły wyższe i jednostki badawczo-rozwojowe,
- 1 przedstawiciel konwentu marszałków.

Do Rady przy WODR wchodzą:

- 2 przedstawicieli sejmiku województwa,
- 2 przedstawicieli właściwej miejscowo izby rolniczej,

- 4 przedstawicieli zgłoszonych przez związki zawodowe rolników,
- 1 przedstawiciel zgłoszony przez szkoły wyższe i jednostki badawczo-rozwojowe,
- 2 przedstawicieli szkół ponadgimnazjalnych kształcących dla potrzeb rolnictwa.

6. Zatrudnienie i efekty pracy doradczej

Wyniki naszych badań wskazują, że w CDR zatrudnionych jest 111 doradców specjalistów (od 109 do 118 w latach 2005-2010). W WODR w 2010 r. stan zatrudnienia doradców wynosił 3 579 i wykazywał tendencję spadkową, wobec 4 342 doradców w 2005 r.

Wśród doradców dominują kobiety (55,0%), wyższe wykształcenie (licencjat, inżynier, mgr, dr) posiada 86% doradców i specjalistów. Średnio w biurze powiatowym doradztwa pracuje 12 doradców (od 8 w woj. śląskim, opolskim, lubuskim i zachodniopomorskim do 16 w woj. podlaskim, podkarpackim). Średnio na 1 gminę przypada 1,8 doradcy (1,1 w śląskim i 2,4 w podkarpackim).

Statystycznie na 1 doradcę przypada średnio 367 gospodarstw o powierzchni powyżej 1 ha (dane ARiMR) lub 202 gospodarstwa powyżej 2 ESU (dane GUS) lub 123 gospodarstwa powyżej 4 ESU (dane GUS). Liczby te są niezwykle zróżnicowane w poszczególnych województwach, co świadczy o braku zależności zatrudnienia od liczby i istniejącej struktury obszarowej gospodarstw. Przykładowo według danych ARiMR dla gospodarstw powyżej 1 ha średnio na doradcę w woj. zachodniopomorskim i lubuskim przypada odpowiednio 187 i 197 gospodarstw, a w woj. lubelskim i małopolskim – 590 i 580 gospodarstw.

Koszty funkcjonowania ośrodków doradztwa rolniczego w przeliczeniu na 1 doradcę wynoszą średnio 66,6 tys. (od 46,7 tys. zł w woj. podkarpackim do 107,5 tys. zł w woj. pomorskim).

Efekty pracy doradczej zobrazowano na przykładzie wdrażania instrumentów WPR w polskim rolnictwie w ostatnim 10-leciu. W okresie przedakcesyjnym doradztwo rolnicze stało się bardzo ważną instytucją Systemu Absorpcji Wsparcia Unijnego (ISAWU), intensywnie włączając się w proces przygotowania rolników do korzystania ze środków Unii Europejskiej [Drygas 2012, 90-93].

Począwszy od 2002 roku ODR-y uczestniczyły we wdrażaniu Programu SAPARD, a od 2003 roku prowadziły w całej Polsce kampanie informacyjne i szkolenia oraz wspomagały potencjalnych beneficjentów w przygotowaniu niezbędnych dokumentów wymaganych przez instytucje dystrybuujące środki UE w ramach płatności bezpośrednich, SPO-Rol. 2004-2006, PROW 2004-2006 i PROW 2007-2013. Według danych ARiMR w okresie od października 2003 do kwietnia 2004

zorganizowano 40 327 spotkań informacyjno-promocyjnych, w których uczestniczyło 1 059 471 rolników, czyli prawie 2/3 szacowanej liczby producentów kwalifikujących się do otrzymania płatności bezpośrednich. We wszystkich tych spotkaniach wiodącą rolę odgrywali doradcy ODR. W okresie realizacji Programu SAPARD, po początkowo niskim zainteresowaniu rolników, wskutek intensywnych prac informacyjno-szkoleniowych prowadzonych przez ODR, wykorzystano wszystkie alokowane środki w dwóch ukierunkowanych na rolników działaniach: *Inwestycje w gospodarstwach rolnych* i *Różnicowanie działalności gospodarczej na obszarach wiejskich*. Według badań prowadzonych przez Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa, w których wziął udział autor niniejszej opinii, wnioski przygotowane przez ODR stanowiły odpowiednio 53,3 % i 25,7% łącznej liczby złożonych wniosków. W sumie opiewały one na kwotę 452,7 mln zł, co stanowiło 42% wykorzystanej łącznej alokacji finansowej na te działania.

W latach 2004-2006 doradcy ODR przygotowali 26,6% ogólnej liczby wniosków o dopłaty bezpośrednie, natomiast w latach 2007-2010 udział ten zwiększył się do 35,6%. Łącznie w latach 2004-2010 doradcy rolniczy przygotowali wnioski o płatności bezpośrednie na kwotę około 11,0 mld zł, w tym w latach 2007-2010 na kwotę 8 439,5 mln zł (tabela 1).

Tabela 1

Efekty wsparcia doradztwa rolniczego (WODR) we wdrażaniu wybranych działań PROW 2007-2013 (stan na 31.12.2010)

Lp.	Działania	Liczba wniosków do ARiMR ogółem	Wnioski sporządzone przez WODR ogółem		Wartość wniosków sporządzonych przez WODR mln zł
			l. jedn.	%	
1.	Wnioski o dopłaty bezpośrednie	5 639 956	2 009 416	35,6	8 439,5
2.	Program rolnośrodowiskowy	124 765	114 238	91,6	1 210,9
3.	Modernizacja gosp. rolnych	43 235	24 018	55,5	3 324,1
4.	Ułatwianie startu młodym rolnikom	20 640	10 731	52,0	705,0
5.	Korzystanie z usług doradczych…	17 737	6 550	36,9	28,2
6.	Renty strukturalne	25 528	8 288	29,1	-
7.	Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej…	16 703	4 134	29,1	352,2
8.	Zwiększanie wartości dodanej…	2 532 6 490 226	673	26,6	1 725,0
9.	Tworzenie i rozwój mikro-przedsiębiorstw	15 523 2 827 497	1 511	9,7	275,2
10.	Uczestnictwo rolników w systemach jakości żywności	21 303 121 644,3	1 397	6,6	7,96
Ogółem:		**–**	**–**	**–**	**16 068,1**

Źródło: Badania IRWiR.

W ramach SPO Rolnictwo 2004-2006 ODR-y miały bardzo wysoki udział w przygotowaniu wniosków. W działaniu *Różnicowanie działalności...* wynosił on 69,3%, *Ułatwianie startu młodym rolnikom* 68,9%, *Inwestycje w gospodarstwach rolnych* 67,9%. Wartość tych wniosków opiewała łącznie na około 2,4 mld zł. W procesie wdrażania PROW 2004-2006 i PROW 2007-2013 (dane do 2010 r.) także bardzo wyraźnie zaznaczył się udział ośrodków doradztwa rolniczego. W tabeli 1 zaprezentowano efekty pracy doradców ODR za lata 2007-2010. W przypadku planów rolnośrodowiskowych ich udział w okresie 2004-2006 wynosił 77,8% (629,9 mln zł) i aż 91,6% (1 210,9 mln zł) w latach 2007-2010. W ramach PROW 2007-2013 za pierwsze cztery lata w działaniu *Modernizacja gospodarstw rolnych* udział ten wynosił 55,5% (3 324,1 mln zł), *Ułatwianie startu młodym rolnikom* 52,0% (705 mln zł), *Różnicowanie w kierunku działalności nierolniczej* 29,1% (352 mln zł), *Zwiększanie wartości dodanej...* 26,6% (1 725,0 mln zł).

Należy podkreślić, że poza doradztwem w zakresie wdrażania instrumentów WPR, doradcy świadczą doradztwo technologiczne, organizacyjno-ekonomiczne, marketingowe i rolnośrodowiskowe w ramach działalności statutowej, udzielając informacji i drobnych porad, prowadząc szkolenia, organizując pokazy, demonstracje polowe, targi, konkursy itp.

Uzyskiwane efekty dowodzą skuteczności i efektywności oddziaływania doradców rolniczych na swoich klientów mieszkających na obszarach wiejskich. Z wyliczeń autora wynika, że każda złotówka wydatkowana na doradztwo z budżetu państwa dawała rocznie w okresie 2007-2010 średnio 22 302,0 zł wartości sporządzanych przez nich wniosków, planów biznesu i planów rolnośrodowiskowych, uzyskanych przez rolników w postaci dopłat bezpośrednich i działań PROW.

7. Wnioski i rekomendacje

1. System funkcjonowania jednostek doradztwa rolniczego w Polsce w obecnym kształcie, tj. od 1 sierpnia 2009 r. jest niespójny. Ośrodki Doradztwa Rolniczego podlegają organizacyjnie Sejmikom Wojewódzkim, które nie posiadają własnych mechanizmów kontroli, zaś finanse z budżetu państwa kierowane są do nich za pośrednictwem Wojewodów. Tak więc kto inny finansuje, a kto inny nadzoruje działalność ODR.
2. W Polsce mamy 16 niezależnych wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego. Na szczeblu krajowym brak jest jednostki koordynującej (np. Dyrektoriat Generalny, Rada Dyrektorów, Zarząd Krajowy), bowiem CDR takiej roli ustawowo nie pełni. CDR pełni głównie rolę szkoleniową dla doradców, a nie dla rolników. Nazwa Centrum jest zatem nieadekwatna do roli, jaką mu przypisano.

3. Zgodnie z Ustawą z 23 stycznia 2009 r. organem nadzorującym działalność ODR jest Sejmik Województwa. Tymczasem zgodnie z ustawą o samorządzie województwa wszystkie wojewódzkie jednostki organizacyjne podlegają Zarządowi Województwa. Zarząd Województwa przedkłada plany i sprawozdania z działalności tych jednostek Sejmikowi Województwa, co w ustawie o samorządzie terytorialnym zostało wyraźnie ustalone. A zatem w obecnym stanie prawnym Sejmikowi nadano uprawnienia, które jest w stanie wykonać jedynie przy pomocy urzędu marszałkowskiego, który podlega Zarządowi Województwa, a Zarząd z kolei wybierany jest przez Sejmik. Podległość ODR należałoby przekazać zatem zarządowi Województwa, czyli dostosować się do rozwiązań stosowanych przy jednostkach organizacyjnych innych wojewódzkich jednostek organizacyjnych.
4. Kuriozalnym rozwiązaniem znowelizowanej ustawy o jednostkach doradztwa rolniczego jest również fakt, że dyrektora ODR powołuje Zarząd – organ wykonawczy, ustalając również jego wynagrodzenie, a wicedyrektorów (uchwalając ich wynagrodzenie) – Sejmik – organ uchwałodawczy, czyli wyższy rangą.
5. Rola Rady Społecznej Doradztwa Rolniczego wobec kompetencji dodanych Sejmikowi Województwa w odniesieniu do wojewódzkiego ośrodka doradztwa rolniczego została całkowicie zmarginalizowana, a część ich zadań – zdublowana.
6. Jedną ze słabych stron jednostek doradztwa rolniczego są niedostateczne więzi z nauką, spowodowane m.in. brakiem właściwego premiowania pracowników nauki za współpracę z praktyką gospodarczą. Z kolei zapis ustawowy dotyczący Składu Rady Społecznej Doradztwa Rolniczego dopuszczający jedynie jednego przedstawiciela szkół wyższych i jednostek badawczo-rozwojowych wobec np. dwóch przedstawicieli średnich szkół rolniczych wydaje się utrwalać te słabe powiązania z nauką.
7. Wojewódzkie ośrodki doradztwa rolniczego realizujące zadania z zakresu doradztwa rolniczego, a zwłaszcza doradztwa wiejskiego na rzecz regionalnego i lokalnego rozwoju wsi i rolnictwa muszą mieć możliwość otrzymywania dotacji z budżetów jednostek samorządu terytorialnego, w tym również na wynagrodzenia dla pracowników, utrzymanie ośrodków oraz wydatki inwestycyjne. Wymaga to nowelizacji ustawy budżetowej.
8. Uzyskiwane efekty pracy doradczej świadczą o podejmowaniu wyzwań przez ODR wobec zmieniającej się ciągle Wspólnej Polityki Rolnej i dużej efektywności we wdrażaniu jej instrumentów z korzyścią dla rolników, ich rodzin i ludności wiejskiej. ODR-y posiadają bardzo duże doświadczenie w realizacji swych zadań statutowych i coraz większe w realizacji odpłat-

nych usług doradczych. Są zdecydowanie bardziej wiarygodne w opinii większości rolników wobec konkurencyjnych firm komercyjnych na rynku usług doradczych.

9. Obecna struktura organizacyjna jednostek doradztwa rolniczego w swym wymiarze ustawowym wymaga zmian, które zidentyfikowano w niniejszej opinii. Ich pełne wprowadzenie w życie usprawniłoby być może funkcjonowanie ośrodków doradztwa rolniczego. Alternatywą dla tego znowelizowanego rozwiązania mogłoby być:
   a) przekazanie ośrodków doradztwa pod kontrolę izb rolniczych wraz z ustawowym przekazaniem izbom środków budżetowych (gwarancja rządowa),
   b) podporządkowanie ODR-ów Ministrowi Rolnictwa i Rozwoju Wsi odpowiedzialnemu w pełni za politykę rolną, posiadającemu środki finansowe na jej upowszechnianie i wdrażanie wraz ze zmianą roli i funkcji Centrum Doradztwa Rolniczego będącego w jego podległości.
10. Wszystkie te trzy propozycje rozwiązań i zapewne jeszcze inne są możliwe do realizacji. Powinny być one wzięte pod uwagę i szczegółowo przeanalizowane przy opracowaniu strategii rozwoju (funkcjonowania) doradztwa rolniczego w nawiązaniu do zadań objętych przyszłą WPR oraz strategii zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa w Polsce.

LITERATURA

1. Drygas M. (2012): Instytucje w procesie wspierania przemian polskiej wsi i rolnictwa z funduszy unijnych. IRWiR PAN Warszawa, s. 236.
2. Kania J. (2007): Doradztwo rolnicze w Polsce w świetle potrzeb i doświadczeń zagranicznych. Zeszyty Naukowe AR w Krakowie nr 440, Seria Rozprawy nr 318, Kraków, s. 201.
3. Legutko S. (1996): Status prawny doradztwa rolniczego w Polsce. „Wieś i Doradztwo", nr 2(6), s. 9–20.
4. Legutko S. (2001): Czy potrzebna jest prawna regulacja systemu doradztwa rolniczego w Polsce. „Wieś i Doradztwo", nr 1(26), s. 2–8.
5. Maziarz C. (1984): Andragogika rolnicza. PWN Warszawa, s. 464.
6. Wawrzyniak B.M. (2003): Doradztwo i postęp w rolnictwie polskim. Włocławskie Towarzystwo Naukowe, Włocławek, s. 265.

JÓZEF KANIA

STATUS PRAWNY DORADZTWA ROLNICZEGO W POLSCE ORAZ JEGO ROLA WE WDRAŻANIU INSTRUMENTÓW WSPÓLNEJ POLITYKI ROLNEJ

Słowa kluczowe: *doradztwo rolnicze, podstawy prawne, efekty doradztwa, Wspólna Polityka Rolna*

STRESZCZENIE

W pracy przedstawiono diagnozę statusu prawnego jednostek doradztwa rolniczego w Polsce, tj. Centrum Doradztwa Rolniczego oraz wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego po prawie czterech latach ich funkcjonowania w nowej formie organizacyjno-prawnej, a także dokonano cząstkowej oceny efektów pracy doradców we wdrażaniu instrumentów WPR. W tym celu zidentyfikowano wszystkie akty prawne obowiązujące dyrektorów jednostek doradztwa rolniczego, zorganizowano panel dyskusyjny z przedstawicielami dyrekcji CDR i ODR z całego kraju oraz dokonano analizy ankiet zawierających dane liczbowe co do rezultatów pracy doradców w zakresie działań objętych I i II filarem WPR. Na podstawie przeprowadzonej analizy pozytywnie oceniono efekty pracy doradczej oraz wyciągnięto krytyczne wnioski co do aktualnego statusu prawnego ODR, czyli umiejscowienia ich w Sejmikach Wojewódzkich oraz zaproponowano kroki naprawcze oraz rozwiązania alternatywne.

JÓZEF KANIA

THE LEGAL STATUS OF AGRICULTURAL ADVISORY SERVICES IN POLAND AND ITS ROLE IN THE IMPLEMENTATION OF THE COMMON AGRICULTURAL POLICY INSTRUMENTS

Key words: *agricultural advisory, legal basis, the effects of advisory services, the Common Agricultural Policy*

SUMMARY

The paper presents a diagnosis of the legal status of advisory units in Poland, such as the Agricultural Advisory Centre in Brwinow and the provincial advisor y centers after nearly four years of operation in the new organizational forms, and made a partial assessment of the effects of the work of advisers in the implementation of the CAP instruments. For this purpose, identified all applicable laws directors of agricultural advisory services, organized a panel discussion with representatives of the Directorate CDR and ODR from across the country and an analysis of questionnaires containing figures on the result of work of advisers in the area covered by the first and second pillar of the CAP. The analysis assessed the effects of positive advisory work and critical conclusions drawn as to the current legal status of ODR, the location of the provincial assemblies and proposed corrective actions and alternatives.

e-mail: jozef.kania@ur.krakow.pl

BEATA JEŻYŃSKA
Katedra Prawa Rolnego i Gospodarki Gruntami
Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej w Lublinie

SYSTEM DORADZTWA ROLNICZEGO W ZAŁOŻENIACH PAKIETU LEGISLACYJNEGO WPR 2020

I. Uwarunkowania prawne doradztwa rolniczego

U podstaw tworzenia systemu doradztwa rolniczego w powojennej Polsce legło przekonanie, że rozwój nauki i techniki oraz wdrażanie i adaptowanie ich osiągnięć do praktyki rolniczej stanowią podstawę podnoszenia ilości i jakości produkcji rolnej. Mają też znaczenie w modernizowaniu istniejącego stanu gospodarstw rolnych.

Mimo znacznego upływu czasu oraz diametralnych zmian stosunków społeczno gospodarczych zasadniczy cel realizowany w ramach doradztwa rolniczego nie uległ zmianie. Rozwój współczesnych form gospodarowania i wynikający stąd wzrost wymagań technologicznych, jakościowych, bezpieczeństwa żywności, a także nowe oczekiwania i wyznania środowiskowe, uwydatniały potrzebę sprawnego i efektywnego funkcjonowania systemu doradztwa rolniczego. Zdeterminowały też zmiany modelu systemu doradztwa[1].

1. Rys historyczny doradztwa rolniczego w Polsce i Unii Europejskiej

Historyczne początki współczesnego sytemu doradztwa rolniczego związane są z powołaniem do życia wojewódzkich ośrodków postępu rolniczego (WOPR), na mocy uchwały nr 125 Rady Ministrów z dnia 10 lipca 1975 r. w sprawie za-

[1] Ewolucję systemów wsparcia doradczego szerzej prezentuje J.Dorofiejczuk-Paradny, S.Zawisza: *Ewolucja systemów wsparcia doradczego na Świecie – od doradztwa państwowego do prywatnych usług doradczych*, Zagadnienia Doradztwa Rolniczego z 2011 r., Nr 1, s. 13 26; Zob. też uwagi historyczne W.Pawlak: Polskie prawo rolne, Warszawa – Poznań 1988, s. 266 – 269; W. Pańko: *Prawo rolne*, Katowice 1987, s. 158 – 161.

sad funkcjonowania wojewódzkich ośrodków postępu rolniczego[2]. Utworzenie jednostek WOPR zamknęło wcześniejszy okres, w którym doradztwo rolnicze prowadzone było przez Związek Samopomocy Chłopskiej, państwowe ośrodki maszynowe, kółka rolnicze i służby gminne. Rolne służby instruktorsko – doradcze wojewódzkich ośrodków postępu rolniczego z reguły działały w strukturze dwustopniowej, jako służba zakładowa prowadząca doradztwo specjalistyczne i wdrożeniowe, oraz służba w terenie zajmująca się doradztwem zespołowym i indywidualnym, a także realizująca programy oświatowe.

Zasadnicze zmiany w strukturze doradztwa przyniosły lata 90 XX w. Stosownie do postanowień Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej określonych w wystąpieniu znak: NOPUD 8716/57/90[3], właściwi miejscowo wojewodowie, działając jako organ założycielski, przekształcili dotychczasowe jednostki wojewódzkich ośrodków postępu rolniczego w jednostki budżetowe pod nazwą wojewódzkie ośrodki doradztwa rolniczego (WODR). Zaś na mocy art. 25 ust. 4 przepisów wprowadzających do ustawy reformującej administrację publiczną[4] powierzono wojewodom z dniem 1 stycznia 1999 r. przejęcie ośrodków doradztwa rolniczego mających siedziby w województwie, z wyłączeniem ośrodków, które przejął minister właściwy do spraw rozwoju wsi w celu utworzenia Krajowego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich. Krajowe Centrum z siedzibą w Brwinowie powstało na mocy zarządzenia Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej nr 9 z dnia 18 grudnia 1998 r.[5]

Przyjęte rozwiązanie organizacyjne utworzyło dwuszczeblowy model doradztwa, który mimo istotnych mankamentów[6], przetrwał aż do chwili dostosowania przepisów polskich do reguł obowiązujących w Unii Europejskiej. Ustawą z dnia 22 października 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego[7] utworzony został system doradztwa rolniczego obowiązujący do dnia dzisiejszego.

[2] Uchwała Rady Ministrów nr 125 nie była publikowana. Warunki finansowania wojewódzkich ośrodków postępu rolniczego określone zostały uchwałą Rady Ministrów nr 114/81 z dnia 17 czerwca 1981r. w sprawie systemu ekonomiczno – finansowego wojewódzkich ośrodków postępu rolniczego, Mon. Pol. Nr 16, poz. 126.

[3] Niepublikowane.

[4] Ustawa z dnia 13 października 1998 r. Przepisy wprowadzające do ustawy reformującej administracje publiczną Dz. U. Nr 162, poz. 1144.

[5] Zarządzenie niepublikowane. W skład Krajowego Centrum Doradztwa Rozwoju Rolnictwa i Obszarów Wiejskich weszły oddziały w Poznaniu i Krakowie oraz regionalne centra w Barzkowicach, Płońsku, Przysieku, Radomiu, Starym Polu, Wrocławiu i Częstochowie.

[6] Por uwagi B. Kozłowskiej: *Wybrane problemy doradztwa rolniczego na tle nowych regulacji prawnych, [w:] Studia Iuridica Agraraia* Tom V Białystok 2005, s. 86 – 95.

[7] Dz. U. Nr 251, poz. 2507 ze zm.

2. Obowiązujące podstawy prawne

Określając podstawy prawne kształtujące system doradztwa rolniczego w Polsce uwzględnić trzeba przepisy prawa europejskiego i krajowego.

2.1. Przepisy prawa UE

Obowiązek utworzenia doradztwa rolniczego w krajach członkowskich Unii Europejskiej stanowił jedno z założeń realizowanej od 2003 r. Reformy Fischlera, która zakładała stopniowe odchodzenie od instrumentów rynkowych (produkcyjno – dochodowych) na rzecz aspektów środowiskowych, jakości żywności, ochrony konsumenta oraz rozwoju obszarów wiejskich. Realizacja nowych obowiązków przez producentów rolnych wymagała wsparcia doradztwa rolniczego[8].

2.1.1. Podstawą prawną utworzenia systemu doradztwa UE było rozporządzenie Rady Wspólnot Europejskich (WE) nr 1782/2003 z dnia 29 września 2003 r. ustanawiającego wspólne zasady wsparcia bezpośredniego w ramach wspólnej polityki rolnej i określone systemy wsparcia dla rolników[9]. Przepisy stanowiły, że do dnia 1 stycznia 2007 r. powstaną jednostki doradztwa dla rolników w zakresie zarządzania gruntami oraz gospodarstwem.

2.1.2. Rozporządzenie Rady (WE) Nr 73/2009 r. z dnia 19 stycznia 2009 r.[10] zastąpiło rozporządzenie Rady (WE) nr 1782/2003. Powołany akt prawny utrzymał względem krajów członkowskich wymóg tworzenia i organizacji doradztwa rolniczego, wskazując na dodatkowy zakres usług wynikający z realizacji zasady cross – compiliance[11].

Potrzebę kontynuacji unijnej regulacji w zakresie systemu doradztwa rolniczego potwierdził także ostatni przegląd wspólnej polityki rolnej (tzw. *Health* –

[8] Konsekwencje prawne i organizacyjne powołania doradztwa przez przepisy UE prezentuje B.M. Wawrzyniak: *Struktury organizacyjne doradztwa rolniczego i instrumenty finansowe jego wsparcia w Polsce po wstąpieniu do Unii Europejskiej*, Zagadnienia Doradztwa Rolnego z 2012 r. Nr 1, s. 5 – 17.

[9] Rozporządzenie Rady (WE) nr 1782/2003 z dnia 29 września 2003r. ustanawiające wspólne zasady dla systemów wsparcia bezpośredniego w ramach wspólnej polityki rolnej i ustanawiające określone systemy wsparcia dla rolników oraz zmieniające rozporządzenie (EWG) nr 2019/93, (WE) nr 1452/2001, (WE) nr 1453/2001, (WE) nr 1454/2001, (WE) nr 1868/94, (WE) nr 1251/1999, (WE) nr 1254/1999, (WE) nr 1673/2000, (EWG) nr 2358/71 i (WE) nr 2529/2001, Dz. U. L 270 z 21.10.2003, s.1.

[10] Rozporządzenie Rady (WE) nr 73/2009 z dnia 19 stycznia 2009 r. ustanawiające wspólne zasady dla systemów wsparcia bezpośredniego dla rolników w ramach wspólnej polityki rolnej i ustanawiającym określone systemy wsparcia dla rolników, zmieniającym rozporządzenia (WE) nr 1290/2003, (WE) nr 378/2007 oraz uchylające rozporządzenie (WE) 1782/2003, Dz. U. L 30 z 31.1.2009 r. s.16.

[11] „Celem systemu doradztwa jest wspieranie gospodarstw w przestrzeganiu wymogów nowoczesnego rolnictwa wysokiej jakości". Tak pkt. 19 preambuły do rozporządzenia nr 73/2009.

check). Przegląd, rozpoczęty Komunikatem Komisji Europejskiej[12] w listopadzie 2007 r. trwał rok, a jego wyniki ujęte zostały w porozumieniu Rady Ministrów Unii Europejskiej, które stały się podstawą do uchwalenia pakietu legislacyjnego modyfikującego instrumenty sterowania rynkiem[13] oraz strategiczne wytyczne wspólnej polityki rolnej[14]. Lista dotychczasowych priorytetów została poszerzona o tzw. *Nowe Wyzwania* koncentrujące się na przeciwdziałaniu zmianom klimatycznym, zachowaniu różnorodności biologicznej, propagowaniu wytwarzania energii odnawialnej oraz prowadzeniu racjonalnej gospodarki wodnej. Zagadnienia te zostały objęte doradztwem rolniczym.

2.2. Przepisy prawa krajowego

2.2.1. W prawie polskim realizacja wymogów wspólnej polityki rolnej w zakresie doradztwa rolniczego dokonana została ustawą z dnia 22 października 2004 r. o jednostkach doradztwa rolniczego, na mocy której utworzono Centrum Doradztwa Rolniczego oraz szesnaście wojewódzkich ośrodków, którym ustawa określiła zakres zadań. Tym samym utworzony został system państwowych jednostek doradztwa rolniczego.

Zadania jednostek doradztwa rolniczego zostały w ustawie określone w sposób dwojaki. **Generalnie**, ustawa wskazuje, że jednostki prowadzą doradztwo w zakresie rolnictwa, rozwoju wsi, rynków rolnych oraz wiejskiego gospodarstwa rolnego, a także co do podnoszenia konkurencyjności, kwalifikacji zawodowych oraz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich (art. 2b ustawy); zaś **szczegółowo**, zakres przedmiotowy doradztwa został określony poprzez wskazanie konkretnych zadań i kategorii działań, jakie zostały powierzone Centrum Doradztwa i jednostkom wojewódzkim (art. 4 – 5 ustawy). Analiza zakresu przedmiotowego

[12] Bruksela 18.11.2010r., KOM (2007), 722 wersja ostateczna.

[13] W szczególności zob. Rozporządzenie Rady (WE) nr 72/2009 z dnia 19 stycznia 2009r. w sprawie zmian we wspólnej polityce rolnej poprzez zmianę rozporządzeń (WE) nr 247/2006, (WE) nr 320/2006, (WE) nr 1405/2006, (WE) nr 1234/2007, (WE) nr 3/2008 oraz (WE) nr 479/2008 i uchylające rozporządzenia (EWG) nr 1883/78, (EWG) nr 1254/98, (EWG) nr 2247/89, (EWG) nr 2055/93, (WE) nr 1868/94, (WE) nr 2596/97, (WE) 1182/2005 i (WE) nr 315/2007, Dz. Urz. UE L 30, z 31.1.2009, s. 1 oraz Rozporządzenie Rady (WE) nr 73/2009 z dnia 19 stycznia 2009r. ustanawiające wspólne zasady dla systemów wsparcia bezpośredniego dla rolników w ramach wspólnej polityki rolnej i ustanawiającego określone systemy wsparcia dla rolników, zmieniające rozporządzenie (WE) nr 1290/2005, (WE) nr 247/2006, (WE) nr 378/2007 oraz uchylające rozporządzenie (WE) nr 1782/2003, Dz. Urz. UE L 30, z 31.1.2009, s. 16 – 99; Rozporządzenie Rady (WE) nr 74/2009 z dnia 19 stycznia 2009r. zmieniające rozporządzenie (WE) nr 1698/2005 w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW), Dz. Urz. UE L 30, z 31.1.2009, s. 100.

[14] Decyzja Rady z dnia 19 stycznia 2009r. zmieniająca decyzję 2006/144/WE w sprawie strategicznych wytycznych Wspólnoty dla rozwoju obszarów wiejskich (okres programowania 2007 – 2013) Dz. Urz. L 30, z 31.1.2009, s. 112 -115.

powierzonych do realizacji zadań, jednoznacznie wskazuje, że jest on niezwykle szeroki i obejmuje liczne aspekty funkcjonowania gospodarstw, prowadzenia działalności rolniczej oraz innej zlokalizowanej na obszarach wiejskich. Ma także wpływ na działania oświatowe, kulturalne oraz szeroko rozumiane środowiskowe naturalne[15].

3. Ocena funkcjonowania sytemu doradztwa rolniczego w Polsce

3.1. Działania tak zorganizowanego systemu doradztwa rolniczego nie w pełni zaspokajają oczekiwania i potrzeby współczesnego, dynamicznie zmieniającego się rolnictwa. Główne zastrzeżenia koncentrują się na nieskuteczności świadczonych usług, trudnym dostępie do doradców, braku odpowiedzialności za świadczone usługi, ograniczonym stosowaniu nowoczesnych form doradztwa, zbiurokratyzowanym trybie postępowania, zbyt opieszałym identyfikowaniu potrzeb rolników, monopolizacji niektórych sfer działań doradczych, a nawet upolitycznieniu struktur[16]. Stanowią też podstawę do postulowania zmian w obowiązującym systemie doradztwa, przede wszystkim przez poszerzenie i zróżnicowanie jednostek doradczych[17].

3.2. Poza systemem doradztwa państwowego (publicznego) krajowe przepisy przyznają różnorakie uprawnienia doradcze także innym instytucjom i organizacjom. Zasadnicza lista jednostek mających uprawnienia doradcze wynika z art. 5 ust. 1 ustawy o jednostkach doradztwa rolniczego, który wskazuje podmioty współpracujące w ramach doradztwa. Są to przede wszystkim agencje rolne (ANR, ARiMR, ARR), KRUS, banki spółdzielcze, regionalne zarządy gospodarki wodnej, placówki oświatowe, naukowe i jednostki naukowo – badawcze, związki zawodowe, organizacji krajowe i zagraniczne wspomagające rozwój obszarów wiejskich oraz Izby rolnicze i Krajowa Rada Izb Rolniczych. Wskazane jednostki realizują zadania z zakresu doradztwa rolnego, choć w różnym zakresie i z różnym zaangażowaniem. Wszystkie mogą też stanowić element poszerzonego systemu doradztwa rolniczego.

3.3. Szczególne miejsce w tym względzie przypada izbom rolniczym. Izby rolnicze są organizacyjną formą samorządu rolniczego. Zgodnie z teorią prawa administracyjnego, izby są korporacjami publicznoprawnymi o obligatoryjnym charakterze członkostwa, wykonującymi zadania publiczne i posiadającymi upraw-

[15] A. Oleszko: *Prawo rolne*, Warszawa 2009, s. 268.

[16] Zarzuty wobec doradztwa państwowego są podobnie formułowane także w innych krajach. Zob. J. Dorofiejczuk – Paradny, S. Zawisza, op cit. s. 25-19.

[17] Takie wnioski sformułowane zostały m.in. na Konferencji w Warszawie, która odbyła się 7 grudnia 2010 r. Zob. Sprawozdanie E. Matuszaka: *Polskie doradztwo rolnicze wobec nowych wyzwań w ramach UE*, Zagadnienia Doradztwa Rolniczego z 2011 r., Nr 1, s. 97–104.

nienia zwierzchnie w stosunku do członków. Reaktywowane po blisko pół wieku nieobecności. Izby rolnicze są jedynym samorządem zawodowym o charakterze powszechnym, z którego wynika prawny tytuł do reprezentowania wszystkich rolników oraz obrony interesów całego rolnictwa. Izby rolnicze okresu międzywojennego wypełniały przestrzeń między państwem, a środowiskiem rolniczym. Były właściwe do podejmowania decyzji w kwestiach zasadniczych dla gospodarki rolnej i społeczności rolniczej. Jako samorząd gospodarczy artykułowały potrzeby ekonomiczne, zawodowe i społeczne rolników, a jako jednostki administracji wykonywały w imieniu państwa zadania z zakresu rolnej administracji publicznej[18]. Ustawa z dnia 14 grudnia 1995 r. o izbach rolniczych[19] nawiązała do międzywojennej tradycji określając zakres zadań realizowanych przez izby względem swoich członków. W art. 5 ust. 1 pkt 6 wprost przyznała kompetencje do prowadzenia doradztwa w zakresie działalności rolniczej, wiejskiego gospodarstwa rolnego oraz uzyskiwania przez rolników dodatkowych dochodów. Umożliwiła też prowadzenie wojewódzkich ośrodków doradztwa, na podstawie porozumień zawartych z Zarządem województwa (art. 3 ust. 5 ustawy o jednostkach doradztwa rolniczego) oraz wykonywanie innych przekazanych zadań zleconych z zakresu administracji rządowej (art. 5 ust. 2 ustawy o Izbach rolniczych).

W kontekście przedmiotu niniejszej analizy należy przeto stwierdzić, że Izby rolnicze mogą a nawet powinny, podejmować systematyczne działania w zakresie innowacyjności gospodarstw, zarządzania jakością, zasobami ludzkimi, potencjałem ekonomicznym, udziałem gospodarstw w projektach naukowo-badawczych. W zakresie usług doradczych objętych kompetencjami Izb powinny znaleźć się także warunki bezpieczeństwa żywności, współpracy z przedsiębiorcami przemysłu rolno – spożywczego, organizacjami ochrony środowiska, przedsiębiorcami działającymi w otoczeniu rolnictwa oraz organizacjami administracji rolnej wszystkich szczebli.

Przepisy ustawy o Izbach rolniczych jednoznacznie wskazują, na szczególną pozycję, jaką ustawodawca przyznał izbom, jako organom samorządu zawodowego rolników powołanego do reprezentowania i rozwiązywania problemów rolnictwa. Doradztwo rolnicze może i powinno stać się jedną z ważniejszych płaszczyzn aktywności Izb w zakresie realizacji nałożonych na nie zadań ustawowych. Tym bardziej, że Izby są legitymowane do reprezentacji interesów wszystkich swoich członków, nie mają charakteru politycznego, nie są powiązane ekonomicznie z wyspecjalizowanymi jednostkami doradczymi. Powierzenie sfery doradczej, podobnie jak w okresie międzywojennym, będzie wyrazem zaufania władz rządowych do organizacji rolniczych, do ich znajomości potrzeb rolnictwa, kom-

[18] Tradycje izb rolniczych prezentuje K. Walkowiak: *Samorząd rolniczy w Polsce – przeszłość i teraźniejszość*, Zagadnienia Doradztwa Rolniczego z 2012 r., Nr 1, s. 99–108.

[19] Dz. U. z 2002 r. Nr 101, poz. 927 ze zm.

petencji zawodowych i odpowiedzialności obywatelskiej. Poszerzenie zakresu kompetencji będzie też wskazywało na realne realizowanie zasady decentralizacji władzy, przez przekazanie jej właściwym organizacjom zawodowym[20]. Realizacja funkcji doradczych i edukacyjnych, w ustawowym zakresie, przyczyni się też do umocnienia znaczenia Izb w systemie organizacji zawodowych rolników, w procesach podejmowania decyzji politycznych i strategicznych dla rolnictwa oraz ukształtuje właściwą opinię członków Izb o znaczeniu i funkcjonowaniu jednostek samorządu zawodowego[21].

4. Doradztwo rolnicze w założeniach projektów rozporządzeń *Pakietu Legislacyjnego WPR 2020*

W skład *Pakietu Legislacyjnego WPR 2020* wchodzą następujące dokumenty:

- projekt rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiającego przepisy dotyczące płatności bezpośrednich dla rolników na podstawie systemów wsparcia w ramach wspólnej polityki rolnej (KOM 625)[22];
- projekt rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady ustanawiającego wspólną organizację rynków produktów rolnych („rozporządzenie o jednolitej wspólnej organizacji rynków" KOM 626)[23];
- projekt rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (KOM 627)[24];
- projekt rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady w sprawie finansowania wspólnej polityki rolnej, zarządzania nią i monitorowania jej (KOM 628)[25];
- projekt rozporządzenia Rady określający środki dotyczące ustalania niektórych dopłat i refundacji związanych ze wspólną organizacją rynków produktów rolnych (KOM 629)[26];
- projekt rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady zmieniającego rozporządzenia Rady (WE) nr 73/2009 w związku ze stosowaniem płatności bezpośrednich dla rolników w odniesieniu do roku 2013 (KOM 630)[27];

[20] Zob. S.Wykrętowicz: Samorząd jako wyraz demokracji obywatelskiej, [w:] *Samorząd w Polsce. Istota, formy, zadania*, pod red. S.Wykrętowicza, Poznań 2008, s. 50 i nast.

[21] Możliwości oraz skuteczność działań Izb są już widoczne w zakresie doradztwa prawnego oraz doradztwa technologicznego (Porejestrowe Doświadczalnictwo Odmianowe).

[22] Bruksela, 12.10.2011, KOM (2011) 625, wersja ostateczna.

[23] Bruksela, 12.10.2011, KOM (2011) 626, wersja ostateczna.

[24] Bruksela, 12.10.2011, KOM (2011) 627, wersja ostateczna.

[25] Bruksela, 12.10.2011, KOM (2011) 628, wersja ostateczna.

[26] Bruksela, dnia 12.10.2011 KOM(2011) 629 wersja ostateczna.

[27] Bruksela, 12.10.2011, KOM (2011) 630, wersja ostateczna.

– projekt rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady zmieniającego rozporządzenie Rady (WE) nr 1234/2007 w odniesieniu do systemu płatności jednolitych i wsparcia dla plantatorów winorośli (KOM 631)[28].

4.1. Zagadnienia zasad organizacji i funkcjonowania systemu doradztwa rolniczego w *Pakiecie Legislacyjnym WPR 2020* ujęte zostały w projekcie rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady *w sprawie finansowania wspólnej polityki rolnej, zarządzania nią i monitorowania jej,* (KOM 628). Zamieszczenie podstaw prawnych tworzenia doradztwa w rozporządzeniu horyzontalnym stanowi podkreślenie wagi i znaczenia regulacji, a także wskazuje, że zakres zadań doradztwa został poszerzony i wykracza poza dotychczasowe wymagania związane z realizacją dopłat bezpośrednich. Ze względu na miejsce regulacji uznać wypada, że doradztwo po 2013 r. dotyczyć będzie wszystkich instrumentów wdrażanych w ramach wspólnej polityki rolnej, a jego skuteczność stanowić będzie przedmiot stałego monitoringu i oceny.

Tytuł III *System Doradztwa Rolniczego* (art. 12 – 15) rozporządzenia KOM 628 ustala **zasady organizacji i funkcjonowania systemu doradztwa rolniczego w krajach członkowskich UE**. Główne założenia sprowadzają się do obowiązku utworzenia systemu doradztwa w zakresie zarządzania gruntami i gospodarstwem. System może składać się z dowolnej liczby organów, zarówno publicznych, jak i prywatnych. Minimalny zakres przedmiotowy obejmuje doradztwo w zakresie wymogów dobrej kultury rolnej, praktyk korzystnych dla klimatu i środowiska, ochrony bioróżnorodności i przeciwdziałania zmianom klimatycznym, zrównoważonego rozwoju działalności małych gospodarstw rolnych, innej działalności prowadzonej na obszarach wiejskich, zwłaszcza działalności innowacyjnej. Korzystanie z usług doradczych jest dobrowolne, powszechnie dostępne, choć z możliwością określenia pierwszeństwa, zaś doradcy muszą mieć odpowiednie kwalifikacje zawodowe[29]. Konieczne jest także rozdzielenie funkcji doradczych i kontrolnych realizowanych przez jednostki doradcze. Szczegółowe rozwiązania należą do Komisji w ramach aktów delegowanych oraz państw członkowskich w zakresie przyznanej im swobody decyzyjnej.

W postanowieniach ogólnych dotyczących doradztwa należy zwrócić szczególną uwagę na to, że zadania z zakresu doradztwa rolniczego ujęte zostały w art. 5 rozporządzenia KOM 628 ustalającym **katalog priorytetów Unii** w zakresie rozwoju obszarów wiejskich. Tym samym sprawnie działający system doradztwa stał się jednym z priorytetowych celów, jakie mają zostać osiągnięte w nowej WPR.

[28] Bruksela, 12.10.2011, KOM (2011) 631, wersja ostateczna.

[29] Co do kompetencji zawodowych szerzej zob. P. Niewiadomski: *Model kompetencji zawodowych doradcy rolniczego* [w:] Zagadnienia doradztwa rolniczego z 2012, Nr 1, s. 19 – 32.

4.2. Szczegółowe zadania ze sfery doradztwa zawarte zostały w projekcie rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady *w sprawie finansowania rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich* (KOM 627). Rozwój i specjalizacja rolnictwa i leśnictwa oraz szczególne wyzwania, przed którymi stoją mikroprzedsiębiorstwa oraz małe i średnie przedsiębiorstwa na obszarach wiejskich wymagają odpowiedniego poziomu szkolenia technicznego i gospodarczego, a także większej zdolności do korzystania z wiedzy i informacji oraz ich wymiany. Transfer wiedzy i działania informacyjne powinny odbywać się zarówno w tradycyjnych formach szkoleniowo – doradczych, ale także w nowych jak warsztaty, coaching, demonstracje, itp. Doradztwo może, a nawet powinno objąć, poza sferą dotychczasową, dodatkowo problematykę norm bezpieczeństwa pracy, efektywności ekonomicznej, rolnej i środowiskowej gospodarstw rolnych oraz zarządzania gospodarstwem[30].

Szczególnego znaczenia nabiera doradztwo w zakresie środków proekologicznych. Zadania proekologiczne realizowane przez producentów rolnych stanowią bowiem jeden z zasadniczych argumentów uzasadniających utrzymanie instrumentów wspierających dochody rolnicze w ramach wspólnej polityki rolnej. Traktowane są jako usługi i świadczenia publiczne, za które przysługuje wynagrodzenie. Dopłaty stają się w takim ujęciu formą wynagrodzenia za działania o charakterze publicznym.

Środki zmierzające do utworzenia ram działań proekologicznych zostały ujęte szeroko naruszając dotychczasowy w miarę klarowny podział na filary: I - rynkowy i II - obszarów wiejskich. W świetle postanowień *Pakietu Legislacyjnego WPR 2020* katalog instrumentów proekologicznych zawierają:

1. przepisy projektu rozporządzenia KOM 625 (płatności bezpośrednie), wprowadzające płatności za praktyki korzystne dla klimatu i środowiska, utrzymywanie obszarów proekologicznych, obszarów o ograniczeniach naturalnych oraz zadania realizowane w ramach programów operacyjnych grup producentów owoców i warzyw;
2. projekty rozporządzenia KOM 627 (obszary wiejskie), statuujące wsparcie w ramach środka rolno-środowiskowo-klimatycznego, rolnictwa ekologicznego, obszarów Natura 2000 oraz objętych dyrektywą wodną, obszarów z ograniczeniami naturalnymi lub innymi szczególnymi ograniczeniami, a także działania na rzecz dobrostanu zwierząt, usług leśno-środowiskowych i klimatycznych oraz ochrony lasów;
3. projekt rozporządzenia KOM 628 (finansowanie WPR), regulujący zasadę wzajemnej zgodności (cross compiliance).

[30] Por. postanowienia pkt 14 – 17 preambuły do projektu rozporządzenia KOM 628 oraz art. 5 pkt 1 lit. a-c, art. 16 oraz art. 61 – 62 powołanego projektu rozporządzenia.

Wzajemne relacje między poszczególnymi instrumentami są trudne do uchwycenia, z uwagi na brak czytelnych kryteriów delimitacji zakresów przedmiotowych poszczególnych środków. Zadania doradztwa rolniczego w tym zakresie będą niewątpliwie bardzo utrudnione.

W katalogu szczegółowych zadań doradztwa zwracają też uwagę postanowienia art. 61-62 rozporządzenia KOM 627 (obszary wiejskie), które statuują nie znane dotąd zadania doradztwa związane z upowszechnianiem innowacyjności w rolnictwie. **Europejskie Partnerstwo Innowacyjne (EPI)** stanowi element wsparcia rozwoju gospodarki rolnej. Dla potrzeb działań innowacyjnych przepisy rozporządzenia przewidują tworzenie pomostu między najnowszymi badaniami i technologiami a rolnikami, przedsiębiorcami i usługami doradczymi w ramach grup operacyjnych EPI. Komunikacja oraz transfer wiedzy należy do zasadniczych zadań doradztwa. Gospodarstwa rolne traktować należy jako stałą część dynamicznego systemu, związanego ze społecznością, edukacją, marketingiem, polityką rządu oraz innymi czynnikami rozwojowymi. Koncepcja systemu wiedzy rolniczej i informacji[31] rozumiana jest jako powiązany wewnętrznie zbiór organizacji rolniczych (lub osób), które biorą udział w procesach takich jak wytwarzanie, transformacja, integracja, wykorzystanie wiedzy i informacji w celu podejmowania decyzji, rozwiązywania problemów i wprowadzania nowości. System ten integruje rolników, badaczy naukowych, wykładowców i doradców w procesie wykorzystania wiedzy i informacji z różnych źródeł w celu usprawnienia produkcji rolniczej i poprawy warunków życia mieszkańców wsi.

Koncepcja systemu wiedzy znalazła odzwierciedlenie w najnowszych koncepcjach WPR. Wchodzący w skład Strategii *Europa 2020* dokument nt. *Unia Innowacji,* stawia przed państwami członkowskimi konieczność skonstruowania efektywnego systemu organizacji, nauki, innowacji. W sferze rolnictwa działalność innowacyjna ma na celu poprawę konkurencyjności, bezpieczeństwa żywności, zmniejszenia wpływu na zmiany klimatyczne, racjonalnej gospodarki zasobami naturalnymi, ochrony środowiska i bioróżnorodności. Znaczny zakres działań we wskazanych ramach przedmiotowych przewidziany został do realizacji przez systemu doradztwa rolniczego (*Farm Advisory System – FAS),* którego obszar działania nierozerwalnie związany jest z transferem wiedzy i pomocą we wdrażaniu innowacji. Zasadnicze znaczenie ma ukształtowanie procesu transferu wiedzy z nauki (badań, doświadczeń, prób) do praktyki oraz wskazanie działań, które powinny być podjęte przy wdrażaniu rozwiązań innowacyjnych w sektorze rolno – spożywczym oraz na obszarach wiejskich. Podkreśla się konieczność zwiększe-

[31] Agicultural Knowledge and Information System – AKIS wprowadzona została przez Nielsa Roling`a. Zob. N.Roling: *Whither Rural Extension?* Occasional Papers in Rural Extension Department of Rural Extension Studies. Gueph, Ontario 1987, s. 291 – 311.

nia spójności rozproszonych dotychczas działań wspierających innowacyjność. Wzmocnienie ujęcia, w którym rozwój innowacji stanowi nadrzędny cel koordynujący różne polityki, łączący perspektywy średnio – i długoterminowe oraz umożliwiający wykorzystanie różnych instrumentów organizacyjnych, finansowych i prawnych, tak na poziomie UE, jak i krajowym i regionalnym, stanowi sedno transferu wiedzy. Dokonuje też oczekiwanego poszerzenia pojęcia innowacji wykraczającego poza tylko wymiar technologiczny, ale uwzględniającego także osiągnięcia nietechnologiczne, społeczne czy organizacyjne.

Stały Komitet do Spraw Badań w Rolnictwie sformułował na konferencji w Budapeszcie w 2011 r. raport, w którym za **priorytety** przyjęto: wsparcie badań interdyscyplinarnych uwzględniających złożoność systemów rolnictwa, w tym zachowanie bioróżnorodności oraz zasobów naturalnych; zwiększenie finansowania badań związanych ze zrównoważonymi technologiami produkcji żywności, wprowadzenie międzysektorowego podejścia w zakresie wiedzy rolniczej, jej transferu i wdrażania poprzez budowę skutecznego systemu doradztwa rolniczego oraz wprowadzenie nowych zasad koordynacji i integracji polityk unijnych i narodowych z wykorzystaniem mechanizmów zapewniających kompromis między politykami sektorowymi. Komitet uznał także za priorytetowe skonstruowanie systemu e-umiejętności. Działaniami wspierającymi właściwą realizację programu powinny być rozwiązania wzmacniające, tworzące tzw. trójkąt wiedzy – edukację, badania, innowacje, przy aktywnym działaniu doradztwa rolniczego[32].

II. Modele systemu doradztwa rolniczego po 2013 r.

1. Uzasadnienie propozycji rozwiązań wariantowych

Wynikające z powołanych przepisów *Pakietu Legislacyjnego WPR 2020* zadania doradztwa każą podjąć próbę sformułowania nowych założeń krajowego systemu doradztwa rolniczego, adekwatnego do bardzo rozszerzonego katalogu zadań, jakie mają być realizowane. Przedstawione propozycje rozwiązań nawiązują do tendencji światowych aprobujących i kształtujących doradztwo w formie partnerstwa publiczno – prywatnego, łączącego współdziałanie jednostek prywatnych i publicznych[33]. Rola sektora państwowego sferze doradztwa spada w wyniku re-

[32] Szerzej zob. E. K. Chyłek: *Zadania doradztwa rolniczego w transferze wiedzy i innowacji,* Zagadnienia Doradztwa Rolniczego z 2011, nr 3, s. 21 – 35 oraz tegoż: *Nauka i doradztwo rolnicze na rzecz innowacji w sektorze rolno – spożywczym*, Wieś i Rolnictwo z 2011, nr 3.

[33] Funkcjonowanie partnerstwa publiczno – prywatnego, zwłaszcza w świetle postanowień ustawy z dnia 19 grudnia 2008 r. o partnerstwie publiczno – prywatnym (Dz. U. z 2009 r., Nr 19, poz. 100 ze zm.), budzi liczne zastrzeżenia. Ma też swoich zwolenników. Zob. D. Kokoszka: *Przeciw partnerstwu publiczno – prywatnemu*, [w:] *Rozprawy i studia*, pod red. E. Kremer, Z. Truszkiewicza, UJ Kraków 2009 r., s. 117 – 128.

dukcji finansowania oraz kwestionowania wydajności i skuteczności świadczonych usług. Instytucje państwowe pozostają – i jak się wydaje nadal pozostaną – głównych źródłem informacji dla wielu rolników. Jednak coraz większą rolę w dostarczaniu informacji odgrywają przedstawiciele sektora prywatnego, organizacje rolnicze oraz związki zawodowe. Nie bagatelna jest też rola Internetu za pomocą, którego propagowane są nowe dane, wyniki badań i inne wiadomości przydatne w prowadzeniu działalności rolniczej. Tworzone są też płaszczyzny wymiany doświadczeń na forach dyskusyjnych. Prawidłowe ukształtowanie wzajemnych relacji między jednostkami doradczymi oraz współpraca między nimi stanowi czynnik przesądzający o skuteczności i wydajności funkcjonowania systemu doradczego.

Decyzja o ewentualnych zmianach, jak też ich zakresie, powinna zostać poprzedzona dyskusją wielu środowisk, zwłaszcza przedstawicieli jednostek doradztwa, instytucji i organizacji współpracujących z nimi, przedstawicieli beneficjentów korzystających z usług doradztwa, przedstawicieli władz oraz ekspertów. Trzeba także uwzględnić konieczność dokonania dalszych zmian – organizacyjnych, ustawodawczych i instytucjonalnych – jakie będą niezbędne w konsekwencji przyjęcia nowego modelu doradztwa. Oznacza to konieczność właściwego w czasie rozłożenia procesu decyzyjnego i legislacyjnego.

Niniejsze propozycje, stanowią jedynie punkt wyjścia do podjęcia merytorycznej dyskusji nad wizją systemu doradztwa rolniczego w nowych warunkach wspólnej polityki rolnej.

2. Warianty modeli systemu doradztwa rolniczego

Wariant I – Koncepcja zmian minimalnych

Propozycje pierwszego wariantu są najbardziej zachowawcze.

Nie prowadzą do radykalnych zmian a jedynie w nieznaczny sposób poszerzają skład podmiotów tworzących jednostki doradztwa. Podstawowe założenia sprowadzają się do przyjęcia, że dotychczasowe jednostki realizują wszystkie dotychczasowe zadania, natomiast zadania nowe, związane z tworzeniem jednostek EPI, przejmie inny podmiot – organizacja, która hierarchicznie usytuowana zostałaby ponad jednostkami doradztwa. Nadrzędność usytuowania wynika z zakresu działań, jakie mogą być podejmowane w ramach EPI oraz konieczności gromadzenia, przetwarzania i udostępniania danych w ramach EPI, tak na poziomie krajowym, jak i europejskim. Z uwagi na zakres zadań, ustawowe umocowanie i usytuowanie w terenie podmiotami tymi na poziomie województwa powinny być Izby rolnicze, a na poziomie krajowym Krajowa Rada Izb Rolniczych. Obie organizacje w świetle założeń ustawowych powołane są do najszerszego reprezentowania interesów producentów rolnych, współdziałają z licznymi podmiotami działającymi w sferze rolnictwa oraz jednostkami administracji rolnej.

Zaletą tego wariantu jest niewielki zakres zmian – organizacyjnych i legislacyjnych – jakie muszą zostać dokonane przy wdrożeniu zmian systemowych. To zaś stanowi okoliczność przesądzającą o szybkości ich wdrażania. Okoliczności te w polskich warunkach społeczno – politycznych muszą być uwzględniane.

Rozwiązanie to obciążone jest jednak istotnymi wadami. Po pierwsze poszerza już i tak ogromny katalog zadań, którymi zajmuje się doradztwo, co stawia pod znakiem zapytania wydolność, szybkość i rzetelność usług doradztwa. Dalej, prowadzi do pewnej monopolizacji usług doradczych, co może stać się przyczyną ograniczenia dostępu i nieprawidłowości działania. Konieczne unowocześnienie metod doradczych może być też trudne do wdrożenia przy utrwalonym już modelu działań. W konsekwencji podnoszone zastrzeżenia, co do sprawności działania doradców oraz dostępności do nich pogłębią się, co przy przyjętym założeniu, że sprawnie działający system jest priorytetem WPR wydaje się barierą uniemożliwiającą wdrożenie niniejszego wariantu.

Wariant II – Koncepcja doradztwa filarowego

Wariant filarowy sprowadza się do poszerzenie składu jednostek doradztwa rolniczego o nowe, w ramach partnerstwa publiczno – prywatnego, oraz podzieleniu zakresu kompetencji według filarów wspólnej polityki rolnej.

Przyjmując w pewnym uproszczeniu schemat podziału kształtowałby się następująco:

Filar I – doradztwo w zakresie potrzeb wynikających z rynkowych mechanizmów WPR; wydaje się, że zadania z tego zakresu powinny być realizowane przez dotychczasowe jednostki doradztwa;

Filar II – doradztwo w sprawach związanych z rozwojem obszarów wiejskich; realizowane przez dotychczasowe jednostki, izby rolnicze oraz/lub inne instytucje

EPI – doradztwo i koordynacja działań prowadzona przez Izby rolnicze

Zaletą koncepcji filarowej jest podobnie jak w wariancie I stosunkowo niewielki zakres zmian. Wada tego podziału wynika jednak z samych założeń *Pakietu WPR 2020*, który z wyraźną niekonsekwencją ujął zadania, zwłaszcza w sferze działań środowiskowych. Dotychczasowy w miarę klarowny podział uległ zatarciu, a instrumenty środowiskowe zostały umieszczone w różnych filarach.

Wariant III – Koncepcja doradztwa przedmiotowego

Brak klarownego podziału zadań między filarami WPR można zniwelować w kolejnym wariancie zmian, to jest w ramach doradztwa przedmiotowego. Istota założeń sprowadza się do rozdzielenia zadań doradczych według przedmiotu, bez względu na to, w którym filarze został on umieszczony.

Podział może być dokonany w sposób generalny np. zadania rynkowe; zadania z rozwoju obszarów wiejskich; zadania ze sfery innowacji; lub w sposób szczegółowy np. zadania związane z obsługą grup producentów rolnych, zadania z obsługi

gospodarstw ekologicznych; zadania związane z gospodarką leśną; zadania związane z przedsiębiorczością wiejską itp. Podział może też przebiegać według kryteriów zbiorczych np. obsługi ds. rynków hurtowych i giełd towarowych; ds. współpracy naukowej i problemów wdrażania nowych technologii; ds. sytuacji kryzysowych; ds. zabezpieczeń socjalnych; ds. współpracy z Agencjami rolnymi itp.

Koncepcja doradztwa przedmiotowego wymaga poszerzenia i zróżnicowania jednostek doradczych, zwłaszcza przez włączenie do systemu jednostek specjalistycznych – np. certyfikujących gospodarstwa ekologiczne czy prowadzących kursy BHP, a także organizacji społecznych, zawodowych i innych – np. związków zawodowych w sprawach zabezpieczeń socjalnych. Rozbudowa systemu wymaga ustalenia zasad akredytacji jednostek prywatnych jako jednostek doradczych, a także ustalenia hierarchicznego podporządkowania między jednostkami, a co najmniej ustalenia podmiotów koordynujących pracę poszczególnych jednostek w terenie choćby tylko w minimalnym zakresie ujednolicenia praktyki, gromadzenia, przetwarzania i udostępniania danych oraz monitoringu działalności dla potrzeb WPR.

Wariant IV – Koncepcja rozbudowy systemu doradztwa (doradztwo wieloelementowe)

Koncepcja doradztwa wieloelementowego stanowi rozwinięcie doradztwa przedmiotowego. Podział zadań dokonywany byłby między różne - akredytowane instytucje, organizacje czy podmioty, które tworzyłyby system doradztwa rolniczego.

W tym modelu możliwe jest także tworzenie jednostek, które realizowałyby specyficzne problemy typowe dla kraju lub poszczególnych regionów, Np. jednostki ds. klastrów, jednostki ds. zagadnień środowiskowo – klimatycznych.

W wariancie tym konieczne jest ustalenie kryteriów podziału zadań oraz zasady kontroli i wewnętrznego podporządkowania poszczególnych jednostek, a także zasady akredytacji jednostek specjalistycznych, które będą stanowiły część systemu doradczego. Wymaga to gruntownej przebudowy systemu administracji rolnej, głębokich zmian legislacyjnych oraz ponownego określenia miejsca systemu doradztwa rolniczego w strukturach instytucji sfery rolnej.

III. Konsekwencje prawne zmiany systemu doradztwa rolniczego

Konsekwencje zmiany zależne będą od przyjętego modelu i koncepcji doradztwa. Niewątpliwie im szerszy i bardziej rozbudowany system, tym dalej idące zmiany organizacyjne i legislacyjne.

Wobec projektowanych zmian oraz potrzeb polskiego rolnictwa, nie przesądzając o wyborze wariantu zmian, podnieść można pewne uwagi *de lege ferenda*:

1. Poszerzenie systemu doradztwa jest nieuchronne i oczekiwane. Doprowadzi do większej dostępności do usług, lepszej ich specjalizacji oraz transparentności działań. Zlikwiduje nakładanie się kompetencji między jednostkami oraz wewnętrzną konkurencję.
2. Bez względu na zakres rozbudowy systemu konieczne jest włączenie do systemu Izb rolniczych, które z uwagi na ich usytuowanie w terenie, zakres kompetencji, możliwości decyzyjne oraz zadania ustawowe nie mogą konkurować z doradztwem (jak to ma miejsce obecnie), ale muszą stać się jego aktywną częścią. Zaś w zakresie EPI pełnić rolę nadrzędną.
3. Należy ustalić zasady akredytacji i funkcjonowania jednostek prywatnych – specjalistycznych w systemie doradztwa, ich wewnętrzne podporządkowanie i struktury hierarchiczne;
4. Należy wprowadzić system rejestracji doradczych jednostek akredytowanych;
5. Należy utworzyć wspólne bazy danych, dostępne do korzystania przez wszystkie jednostki doradcze – zasady administracji systemem danych, zasady ochrony danych oraz ich udostępniania i przetwarzania;
6. Wprowadzić możliwość doradztwa on-line, internetowe biuletyny i serwisy informacyjne, fora dyskusyjne oraz inne szybkie i nowoczesne metody transferu wiedzy;
7. Ustalić zasady współpracy z doradcami, a także zasady ich odpowiedzialności za szkody wywołane błędami popełnionymi w toku świadczenia usług – zwłaszcza usług odpłatnych;
8. Wobec poszerzenia potrzeb na usługi doradcze można ustalić kryteria pierwszeństwa dostępu do usług;
9. Ustalić jednostki nadzoru – merytorycznego, administracyjnego i finansowego – nad jednostkami doradczymi;
10. Zmiany ustawowe obejmą co najmniej:
    - ustawę o jednostkach doradczych – zmiany będą najdalej idące bo mające na celu ustalenie **reżimu prawnego dla całego systemu doradztwa rolniczego**; rejestry, nadzór, finansowania, struktura organizacyjna itp.
    - ustawę o izbach rolniczych – w zakresie możliwości podejmowania działań odpłatnych; pełnienia funkcji nadzorczych i koordynujących; administracyjnych
    - ustawy stanowiące podstawę funkcjonowania innych instytucji włączonych lub utworzonych dla potrzeb systemu doradztwa – zakres regulacji zależny od wybranego wariantu zmian.

Podniesione uwagi końcowe wskazują na potrzebę bardzo pilnych prac nad koncepcją systemu doradczego, a w dalszej konsekwencji nad zmianami legisla-

cyjnymi. Jeżeli założenia reformy WPR zaczną obowiązywać zgodnie z projektami tj. od 1 stycznia 2014 r. to czas na dokonanie niezbędnych zmian wynosi nieco ponad rok. W tej sytuacji należy mieć na uwadze także możliwość etapowego wdrażania zmian, co jednak jest możliwe wówczas, gdy ustalona będzie koncepcja nowego modelu doradztwa.

LITERATURA

1. Chyłek E.K. (2011): *Zadania doradztwa rolniczego w transferze wiedzy i innowacji,* Zagadnienia Doradztwa Rolniczego z 2011, Nr 3.
2. Chyłek E.K. (2011): *Nauka i doradztwo rolnicze na rzecz innowacji w sektorze rolno – spożywczym,* Wieś i Rolnictwo Nr 3.
3. Dorofiejczuk-Paradny J., Zawisza S. (2011): *Ewolucja systemów wsparcia doradczego na Świecie – od doradztwa państwowego do prywatnych usług doradczych,* Zagadnienia Doradztwa Rolniczego, Nr 1.
4. Kokoszka D. (2009): *Przeciw partnerstwu publiczno – prywatnego,* [w:] *Rozprawy i studia,* pod red. E. Kremer, Z. Truszkiewicza, UJ Kraków.
5. Kozłowska B. (2005): *Wybrane problemy doradztwa rolniczego na tle nowych regulacji prawnych,* [w:] *Studia Iuridica Agraria* Tom V Białystok.
6. Matuszak E. (2011): *Polskie doradztwo rolnicze wobec nowych wyzwań w ramach UE,* Zagadnienia Doradztwa Rolniczego Nr 1.
7. Niewiadomski P. (2012): *Model kompetencji zawodowych doradcy* rolniczego [w:] Zagadnienia doradztwa rolniczego z 2012, Nr 1.
8. Oleszko A. (2009): *Prawo Rolne,* Warszawa.
9. Pańko W. (1987): *Prawo rolne,* Katowice.
10. Pawlak W. (1988): *Polskie prawo rolne,* Warszawa – Poznań.
11. Roling N. (1987): *Whither Rural Extension?* Occasional Papers in Rural Extension Department of Rural Extension Studies. Gueph, Ontario.
12. Walkowiak K.: *Samorząd rolniczy w Polsce – przeszłość i teraźniejszość,* Zagadnienia Doradztwa Rolniczego Nr 1.
13. Wawrzyniak B.M. (2012): *Struktury organizacyjne doradztwa rolniczego i instrumenty finansowe jego wsparcia w Polsce po wstąpieniu do Unii Europejskiej,* Zagadnienia Doradztwa Rolnego Nr 1.
14. Wykrętowicz S. (2008): *Samorząd jako wyraz demokracji obywatelskiej,* [w:] *Samorząd w Polsce. Istota, formy, zadania,* pod red. S. Wykrętowicza, Poznań.

BEATA JEŻYŃSKA

SYSTEM DORADZTWA ROLNICZEGO W ZAŁOŻENIACH PAKIETU LEGISLACYJNEGO WPR 2020

Słowa kluczowe: *doradztwo rolnicze, model systemu doradztwa rolniczego, europejskie partnerstwo innowacyjne, izby rolnicze*

STRESZCZENIE

U podstaw tworzenia systemu doradztwa rolniczego legło przekonanie, że rozwój nauki i techniki oraz wdrażanie i adaptowanie ich osiągnięć do praktyki rolniczej stanowią podstawę podnoszenia ilości i jakości produkcji rolnej. Mają też znaczenie w modernizowaniu istniejącego stanu gospodarstw rolnych. Rozwój współczesnych form gospodarowania, wzrost wymagań technologicznych, jakościowych, bezpieczeństwa żywności, a także nowe oczekiwania i wyznania środowiskowe, uwydatniały potrzebę sprawnego i efektywnego funkcjonowania systemu doradztwa rolniczego. Zdeterminowały też zmiany modelu systemu doradztwa. Artykuł zawiera propozycje zmian systemu doradztwa rolniczego z uwzględnieniem wymagań formułowanych w najnowszych założeniach wspólnej polityki rolnej UE.

BEATA JEŻYŃSKA

AGRICULTURAL ADVISORY SYSTEM IN LEGISLATIVE PACKAGE IN THE ASSUMPTIONS OF THE CAP 2020

Key words: *agricultural advising, model of agricultural advisory system, European Innovation Partnership, chambers of agriculture*

SUMMARY

At the core of the creation of the agricultural system the conviction was made that the development of science and technology, and the adoption and executing their achievements into agricultural practices increase the quantity and quality of agricultural production. They also have a role in modernizing the existing standard of farms. The development of modern forms of management, the increase of technological and quality requirements, food safety, and also new environmental expectations and beliefs, showed the need for efficient and effective functioning of the farm advisory system. They also determined the change of advisory system model. The article contains proposals for improvement of agricultural advising including the requirements formulated in the latest assumptions of EU common agricultural policy.

e-mail: bjezynska_Gazeta.pl

INFORMACJE

JAKI SYSTEM DORADZTWA ROLNICZEGO W POLSCE PO 2013 ROKU ?

DYSKUSJA NA TEMAT SYSTEMU DORADZTWA ROLNICZEGO W POLSCE I KIERUNKÓW JEGO ZMIAN PO 2013 ROKU[1], PODCZAS KONFERENCJI ZORGANIZOWANEJ PRZEZ SENACKĄ I SEJMOWĄ KOMISJĘ ROLNICTWA I ROZWOJU WSI

A. Wprowadzenie do dyskusji:

Jerzy Chróścikowski – *Przewodniczący Senackiej Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi*

Szanowni Państwo! Serdecznie wszystkich państwa witam na konferencji **„Jaki system doradztwa rolniczego w Polsce po 2013 roku?"** organizowane wspólnie przez Komisje Rolnictwa Rozwoju Wsi Senatu i Sejmu. Celem spotkania jest dyskusja nad przyszłością doradztwa rolniczego w Polsce. Polityki obszarów wiejskich i rolnictwa, realizowane będą od 2014 roku według dokumentów programowych Unii Europejskiej i Polski, a doradztwo rolnicze ma być jednym z elementów, dzięki któremu zostanie efektywnie wdrożony nowy program rozwoju do 2020 roku. Doradztwo musi przekazać wiedzę i stymulować innowacje w produkcji.

Szanowni państwo, pozwolicie, że przywitam prelegentów dzisiejszej konferencji. Witam panią Zofię Szalczyk i pana Tadeusza Nalewajka, podsekretarzy stanu w Ministerstwie Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Witam również panią prof. Beatę Jeżyńską z Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, pana prof. Józefa Kanię z Uniwersytetu Rolniczego w Krakowie, pana dr Mirosława Drygasa - dyrektora Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa przy PAN. Witam wśród nas wiceprzewodniczącego sejmowej Komisji Rolnictwa, pana posła Krzysztofa Ardanowskiego, oraz wiceprzewodniczących senackiej Komisji Rolnictwa, pana senatora Marka Konopkę i pana senatora Ireneusza Niewiarowskiego. Witam wszystkich przedstawicieli organizacji, instytucji zajmujących się doradztwem rolniczym, instytutów naukowych, wyższych uczelni, kolegów i koleżanki posłów i senatorów, a także wszystkich państwa, którzy zechcieli przyjąć zaproszenie na dzisiejszą konferencję.

[1] Wprowadzenie i przebieg dyskusji na konferencji pt. *Jaki system doradztwa rolniczego w Polsce po 2013 roku?*, bez referatów, które zamieszczono w części Artykuły.

Wyrażam nadzieję, że to nasze spotkanie będzie inspiracją do dalszej dyskusji i wytyczenia perspektyw dla doradztwa rolniczego w Polsce na tak ważnym etapie prac nad nową perspektywą finansową Unii Europejskiej. Myślę, że rząd bacznie przyjrzy się wnioskom z dzisiejszej konferencji. Uzgadnialiśmy z panem przewodniczącym, że obie komisje sformułują wnioski i przekażemy je, jako osobne stanowiska komisji senackiej i komisji sejmowej, rządowi. Myślę, że wnioski z dyskusji w tym naprawdę istotnym momencie powinny posłużyć negocjacjom, które są w tej chwili prowadzone na temat przyszłości polskiego rolnictwa w Unii Europejskiej.

Przekazuję głos współorganizatorowi, panu przewodniczącemu Krzysztofowi Jurgielowi.

Krzysztof Jurgiel – ***Przewodniczący Sejmowej Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi***

Szanowni Państwo! Serdecznie witam na konferencji. Rola Sejmu i Senatu jest bardzo ważna szczególnie w stanowieniu prawa. W tej chwili negocjacje w Unii Europejskiej dobiegają końca. W ramach tych negocjacji ważnym elementem jest sprawa doradztwa rolniczego, które jest objęte pakietem legislacyjnym Unii Europejskiej. Jak wiemy, zgodnie z wymaganiami tego pakietu Polska musi przedstawić koncepcję systemu doradztwa rolniczego w Polsce po 2013 roku. Dlatego, podobnie jak pan przewodniczący, cieszę się, że udało się nam zorganizować wspólną debatę na ten temat. Celem konferencji jest zebranie wniosków, które będą przydatne, mam nadzieję, też dla rządu w ramach trwających jeszcze negocjacji, ale także dla posłów i senatorów w trakcie dalszych prac legislacyjnych, po przedstawieniu przez rząd propozycji ustawowych. Zwróciliśmy się do państwa o przesłanie swoich opracowań dotyczących systemu doradztwa rolniczego. Dzisiaj w pierwszej kolejności głos zabierze przedstawiciel rządu, który powie, na jakim etapie są negocjacje, a także jaką dzisiaj rząd ma wizję tego systemu. Poprosiliśmy niezależnych ekspertów, żeby przedstawili następnie swoje wizje, propozycje wynikające z ich analiz i dorobku naukowego. Po tym będzie przedstawiona informacja na temat wniosków, które zostały nadesłane. Ale, co ważne, po dzisiejszej konferencji oczekujemy na dalsze wnioski, które będą wynikały z informacji przedstawionych tutaj przez pana ministra i panów prelegentów. Jak mówił pan przewodniczący, chcemy przyjąć oddzielne stanowiska Komisji Rolnictwa Sejmu i Senatu zawierające nasze uwagi i postulaty dotyczące doradztwa rolniczego.

Jerzy Chróścikowski – ***Przewodniczący Senackiej Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi***

Rozpoczynamy od prezentacji ministra rolnictwa i rozwoju wsi na temat oceny funkcjonowania ustawy o doradztwie rolniczym i potrzeby jej zmian, przed-

stawienia propozycji Komisji Europejskiej dotyczących doradztwa rolniczego po 2013 roku, stanu negocjacji oraz stanowiska polskiego rządu. Pan minister przedstawi także wizję doradztwa oraz stan prac nad systemem doradztwa rolniczego w Polsce po 2013 roku.

Tadeusz Nalewajk – ***Podsekretarz Stanu w Ministerstwie Rolnictwa i Rozwoju Wsi***

Wśród zebranych są zarówno osoby stanowiące prawo, jak też „odbiorcy" tego prawa zajmujący się doradztwem rolniczym. Chciałbym podziękować panom przewodniczącym za zorganizowanie tej konferencji. Jest ona związana z dyskusją na temat pakietu legislacyjnego przedstawionego przez Komisję Europejską, który zakłada, że w każdym kraju musi istnieć system doradztwa rolniczego, a system ten ustalany jest przez dany kraj. Polska oczywiście taki system posiada, ale:

1. Podstawową kwestią jest to, jak system doradztwa rolniczego ma działać w Polsce po 2013 roku.
   Obecnie bardzo ważne jest zakończenie prac nad zmianą ustawy o jednostkach doradztwa rolniczego. Nowela ustawy obowiązującej od sierpnia 2009 roku prowadzi do jej usprawnienia oraz uzupełnienia o pewne zapisy, których wtedy nie wprowadzono. Nieuregulowane zagadnienia związane z funkcjonowaniem ośrodków doradztwa rolniczego jako samorządowych wojewódzkich osób prawnych, w polskim systemie samorządu terytorialnego powinny być skorygowane. Mam tu na myśli m.in. kwestie przepisów, zgodnie z którymi dyrektora ODR powołuje zarząd, a zastępcę dyrektora – sejmik, czyli organ stanowiący. Myślę, że to jest najbardziej jaskrawy przykład koniecznych zmian.
2. Druga kwestia, która znalazła się w tej nowelizacji, a która w najbliższy czwartek będzie rozpatrywana w Senacie, dotyczy możliwości dofinansowania działalności ośrodków doradztwa rolniczego przez samorządy terytorialne.

Jak wspomniałem, od 2009 roku ośrodek doradztwa rolniczego funkcjonuje jako samorządowa wojewódzka osoba prawna, podległa właściwemu sejmikowi województwa. Dotacje dla ośrodków w poszczególnych województwach są na różnym poziomie. Średnia tzw. dotacja celowa dla ODR-ów pokrywa zaledwie około 50% kosztów ich działalności. Kolejne 50% to efekt działalności gospodarczej prowadzonej przez ośrodki doradztwa rolniczego. Dzisiaj system doradztwa rolniczego w Polsce dofinansowany jest z budżetu państwa kwotą ok. 156 mln zł. Środki te przekazywane są w formie dotacji dla jednostek doradztwa rolniczego przez wojewodę, natomiast organem, który nadzoruje działalność ODR-ów jest samorząd wojewódzki. Jest to jedyny przypadek w zjednoczonej Europie, że ośrodki doradztwa rolniczego podlegają pod samorządy terytorialne, a nie pod samorządy rolnicze. W niektórych krajach występują systemy mieszane. Na dzi-

siejszą konferencję zaproszono przedstawicieli ośrodków doradztwa rolniczego, czyli tych, którzy bezpośrednio funkcjonują pod rządami tej ustawy od trzech lat i mam nadzieję, że będą mogli się wypowiedzieć w kwestii funkcjonowania systemu pod dotychczasową jurysdykcją, czyli jurysdykcją samorządów terytorialnych. Nie chcę mówić w tym gronie rzeczy oczywistych, czyli jak ośrodki są finansowane. Jak pan przewodniczący powiedział, jest to w przekazanych państwu materiałach, w ekspertyzach.

Bardzo ważna jest, moim zdaniem, sprawa funkcjonowania jednostek w najbliższych latach. Nie jest najważniejsze, komu ośrodek będzie podlegał, ale jakie zadania ma wykonywać, ważna jest sprawa systemu doradztwa.

Myślę, że część z państwa funkcjonuje w doradztwie od kilkudziesięciu lat i wie, że doradztwo musi się zmienić. Bardzo ważna w najbliższej perspektywie wspólnej polityki rolnej jest kwestia szeroko rozumianego doradztwa w rozwoju obszarów wiejskich, kwestia organizacji w sensie miejsc pracy, rozwoju małych i średnich przedsiębiorstw. Mówię o innowacji, o sprawach klimatycznych, o przeciwdziałaniu nadmiernej emisji CO^2. To są nowe tematy, z którymi przyjdzie nam się zmierzyć.

Dzisiaj za wspólną politykę rolną, za jej wdrożenie odpowiada minister rolnictwa. Chciałbym wykorzystać tę sytuację, żeby serdecznie podziękować przedstawicielom różnych środowisk związanych z doradztwem rolniczym za dotychczasową pracę w ośrodkach doradztwa rolniczego, przede wszystkim za udział we wprowadzeniu polskiej wsi do Unii Europejskiej od 2004 roku, poprzez SAPARD, czyli działania przedakcesyjne, bo myślę, że tu największą rolę odegrało publiczne doradztwo, czyli ośrodki doradztwa rolniczego.

Za wspólną politykę rolną jest w Polsce odpowiedzialny resort, rząd. Dzisiaj można powiedzieć, że jest pod jurysdykcją samorządów wojewódzkich i że w Polsce jest 16 odrębnych polityk rolnych. Jednak póki co, samorząd odpowiada za politykę regionalną i w kontekście dzisiejszych rozmów, w kontekście mówienia głośno przez przedstawicieli resortu rolnictwa, że musimy mieć w polityce regionalnej pomoc, jeżeli chodzi o rozwój obszarów wiejskich. Wpisuje się to w obecną dyskusję o samorządzie terytorialnym w Polsce, który z mocy przepisów ustawy jest kreatorem polityki regionalnej w danym województwie.

Wydaje się, że jeżeli byłoby inne umocowanie, usytuowanie ośrodków doradztwa rolniczego, byłoby łatwiej kreować wspólną politykę oraz zachować jednolitość uregulowań na szczeblu kraju.

Chcemy sięgać po opinie świata nauki, przedstawicieli organizacji rolniczych i samorządu rolniczego działającego w Polsce, zebrać opinie co do wizji kształtu doradztwa rolniczego w Polsce, funkcjonującego w nowej perspektywie finansowej. W informacji podpisanej przeze mnie jako przedstawiciela resortu, któ-

rą państwo otrzymali, jest element wprowadzenia, usytuowania doradztwa pod nadzorem resortu rolnictwa .To jest jeden z rozważanych wariantów, bo różne jest usytuowanie służb doradztwa rolniczego w różnych krajach. Trzy lata temu zmieniliśmy tę podległość, ale myślę, że mniej ważna jest kwestia podległości, ale to czym doradztwo miałoby być i czym powinno się zajmować po 2014 roku. Nie są to tylko sprawy technologiczne, np. ile i jak siać, bo dzisiaj to nie jest ten sam rolnik, co był 30 lat temu, kiedy powstawały ośrodki doradztwa rolniczego. To jest kwestia problemów, które wynikają z wdrażania wspólnej polityki rolnej, środków finansowych, których beneficjentami są nie tylko rolnicy, ale i przedsiębiorstwa oraz samorządy. To także kwestia zagadnień, które na pewno na polskiej wsi zaistnieją po 2014 roku w kontekście nowych rozwiązań wspólnej polityki rolnej.

Tak jak powiedziałem, chcemy się wsłuchać we wszystkie głosy. Jak powiedzieli panowie przewodniczący, po konferencji przez obie komisje zostaną przyjęte dezyderaty albo wnioski, które dla nas również będą pewnym wskazaniem. Mówię o wsłuchiwaniu się w głosy wszystkich, bo każde środowisko ma swoje racje. Do nas należy wybór optymalnego rozwiązania, które funkcjonowałoby po 2014 roku, w nowej perspektywie finansowej UE.

Spełniamy dzisiaj warunki unijne, mamy doradztwo rolnicze. Biorąc pod uwagę stan naszej gospodarki, jeżeli chodzi o obszary wiejskie, doradztwo musi być w głównej części zadaniem publicznym, realizowanym za publiczne pieniądze, ale oczywiście funkcjonują i będą funkcjonowały w tym obszarze podmioty niepubliczne i na pewno będziemy się starać, żeby tak było nadal. Instytucje prywatne, które, po spełnieniu odpowiednich warunków, są akredytowane przez ministra rolnictwa, prowadzą doradztwo, ale już komercyjne. Taki jest stan obecny.

Joanna Kowalska – ***Sekretarz Senackiej Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi***

Organizatorzy konferencji zwrócili się do około 80 podmiotów z prośbą o przesłanie opinii na temat funkcjonującego w Polsce systemu doradztwa rolniczego. Były to ośrodki doradztwa rolniczego, instytuty naukowe, wyższe uczelnie, samorząd rolniczy. Z tej liczby podmiotów odpowiedziało osiem. Wszystkie kwestie, które były do tej pory poruszane, znajdują się również w przesłanych opiniach (zamieszczonych na str. 122), a mianowicie:

- Wszyscy, którzy przesłali opinie, są zgodni co do tego, że w Polsce musi funkcjonować poprawny, sprawny system doradztwa rolniczego, że jest on jedynym takim podmiotem w terenie, który może świadczyć bardzo profesjonalne usługi.
- Wszyscy również podkreślali, że dobrze funkcjonuje system publiczno-prawny, podkreślali zalety tego systemu. Wskazywali, że posiada wykwali-

fikowaną, doświadczoną kadrę, że jest bezpłatny i dostępny dla wszystkich rolników.

- Bardzo wiele uwagi poświęcono finansom. Stwierdzono, że środków jest znacznie za mało, nie zabezpieczają one wszystkich potrzeb i zadań, jakie stoją przed tymi instytucjami.
- Zwracano uwagę na to, że nie w pełni jest wykorzystana współpraca z uniwersytetami rolniczymi, z instytutami naukowymi, że ta współpraca mogłaby przebiegać znacznie lepiej i byłoby to niewątpliwie z korzyścią dla ośrodków doradztwa rolniczego i samych doradców. Kwestię współpracy z instytutami podkreślały: Instytut Ogrodnictwa oraz Instytut Włókien Naturalnych.
- Podkreślano, w związku z tym, iż zmienia się programowanie i będzie nowa wizja wspólnej polityki rolnej, sama Komisja Europejska inaczej patrzy na doradztwo rolnicze. Przede wszystkim ma ono być czynnikiem, który zwiększy konkurencyjność europejskiego rolnictwa i będzie elementem, który zapewni i usprawni transfer wiedzy z uczelni, z instytutów na niższe szczeble. Przede wszystkim chodzi tu o rolników, na nich się skupiono.
- W przesłanych materiałach negatywnie oceniono status ośrodków doradztwa. Pod względem organizacyjnym – jak podnoszono – podlegają one samorządom województw, pod względem finansowym wojewodom, a pod względem merytorycznym Ministerstwu Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Zdaniem pana prof. Zawiszy takie rozwiązanie jest niespotykane w innych krajach europejskich, jest nielogiczne z punktu widzenia samego zarządzania doradztwem. To niespotykane, żeby jedna instytucja miała tak rozbite szczeble, którym podlega.

B. Przebieg dyskusji:

Jerzy Chróścikowski – ***Przewodniczący Senackiej Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi***

Szanowni państwo, za chwilę rozpoczniemy dyskusję i trzeba będzie się określić. Musimy się zastanowić, czy system doradztwa rolniczego rzeczywiście jest jeszcze systemem, czy może już się rozpadł. Moim zdaniem, jak już podkreślałem, ten system został zdewaluowany, nie funkcjonuje prawidłowo i stąd dzisiejsza konferencja, aby wyciągnąć wnioski i zastanowić się jak poprawić funkcjonowanie doradztwa w Polsce, jaki model można wybrać. Mówimy dzisiaj o cząstkowych rozwiązaniach, w tym tygodniu Senat ma podjąć decyzje czy ma funkcjonować takie cząstkowe rozwiązanie problemu. Ministerstwo będzie miało okazję

wysłuchać w dyskusji głosów samych zainteresowanych, czyli doradców i rolników, którzy są beneficjentami ośrodków doradztwa.

Krzysztof Jurgiel – *Przewodniczący Sejmowej Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi*

Dziękuję, panie przewodniczący. Do tej pory wysłuchaliśmy wystąpień resortu i ekspertów, którzy przedstawili swoje wizje doradztwa, zapoznaliśmy się z wnioskami, które zostały przesłane przez 8 organizacji. Do dyskusji zgłosiło się 15 mówców. Będę prosił, żebyście państwo, jeśli uznacie za stosowne, po konferencji wysłali jeszcze swoje opinie na piśmie. Wtedy sejmowa i senacka Komisja Rolnictwa przyjmą dezyderat czy stanowisko w sprawie systemu doradztwa rolniczego po roku 2013.

Proponuję pięciominutowe wystąpienia w dyskusji, żeby jeszcze zostawić czas naszym ekspertom i panu ministrowi, jeśli będą chcieli odnieść się do głosów lub podsumować debatę.

Wiktor Szmulewicz – *Prezes Krajowej Rady Izb Rolniczych*

Dziękuję bardzo Senackiej i Sejmowej Komisji Rolnictwa za umożliwienie dyskusji na temat przyszłości doradztwa rolniczego w Polsce. Uważam, że temat jest bardzo poważny, a przyszłość doradztwa jest obecnie sprawą naprawdę fundamentalną. Widzimy coraz mniejsze możliwości doradztwa rolniczego w Polsce, brak środków na właściwe doradztwo, ciągłe ich uszczuplanie. W 2009 roku, gdy nowelizowano ustawę o doradztwie, rząd, w pewnym sensie, żeby pozbyć się kłopotu, przekazał jednostki doradztwa rolniczego do marszałków województw. Uważam, że jest to najgorsza decyzja, jaka mogła być. Tak zdecydowała większość Sejmu, to nie tylko rząd podjął taką decyzję. Spotkałem się wczoraj z dyrektorami ośrodków, dyskutowaliśmy na ten temat dosyć długo i uważamy, znając sytuację polityczną i stanowiska różnych gremiów, że dzisiaj jedyną możliwą opcją do przyjęcia jest powrót ośrodków doradztwa w bezpośrednie zarządzanie ministra rolnictwa.

Nie mówię tego dlatego, że Izby Rolnicze nie są przygotowane do prowadzenia doradztwa. Izby są do tego przygotowane, tylko bezpieczeństwo finansowe ośrodków doradztwa wymaga wzięcia na siebie ich utrzymania bezpośrednio przez rząd i budżet państwa. Jeżeli ktoś dzisiaj mówi w Polsce, że doradztwo jest niepotrzebne, bo jesteśmy w innej sytuacji rynkowej, że to jest przeżytek socjalistyczny, to ja mówię odpowiedzialnie, że w krajach o wiele bogatszych od nas, w których rolnictwo jest na wyższym poziomie, doradztwo jest traktowane jak oczko w głowie. Ubolewam, że Polska odstaje nadal od standardów rolnictwa Unii Europejskiej. Dzisiaj w Polsce uważa się, że doradztwo to jest niepotrzebny twór i chyli się ku upadkowi. Z przykrością stwierdzam, że rozwiązania przekazane dzisiaj

marszałkom wskazują, że lobby rolnicze jest minimalne, a nieznajomość podmiotu i rzeczywistości na wsi są bliskie zeru. Dołożenie kolejnych zadań marszałkowi nie rozwiązuje problemu.

Dzisiaj na wsi stoimy przed wyzwaniami ogromnych zmian, które się dzieją. Mają one miejsce, ale nikt nad tym nie panuje. Nie mamy jasnej polityki rolnej, nie wiemy, do czego dążymy i dokąd idziemy. Wiemy, że mają się rozwijać gospodarstwa towarowe i produkcyjne i że im trzeba pomóc poprzez doradztwo, ale jest też szereg małych gospodarstw, które mają zostać na wsi dla dobra Polski i dla dobra obszarów wiejskich. Nie da się tego systemu zmienić i zapanować nad tym bez dobrego doradztwa rolniczego.

Uważam, jako człowiek, który odpowiada w pewnym sensie za to i ma uprawnienia jako przedstawiciel polskich chłopów bez względu na przynależność, że doradztwo powinno wrócić do ministerstwa, przy udziale społecznego nadzoru Izby. Izba jest jedynym gremium wybranym w demokratyczny sposób, reprezentującym wszystkich rolników, i ma prawo mieć wgląd w funkcjonowanie tego systemu poprzez takie instrumenty jak uzgodnienia planów rzeczowych i finansowych, wyborów dyrektorów, w uzgodnieniu z resortem.

W Polsce musi powstać system szkolenia doradców, powiększania ich wiedzy. Dzisiaj Centrum Doradztwa, które pełni ważną rolę, jest jedynym instrumentem, który ma faktycznie resort do wdrażania polityki rolnej. Centrum ma zarządzać doradztwem wspólnie z Izbą i szkolić doradców, uzbrajać ich w instrumenty do działań, które ma wprowadzać resort także w zakresie polityk Unii Europejskiej.

Stoimy przed nową perspektywą finansową Unii Europejskiej na lata 2014-2020. Będziemy zmieniać system płatności, będziemy rozdzielać nowe środki w nowy sposób. Bez wykształconych doradców te funkcje przejmą prywatne firmy komercyjne, bo to są pieniądze. Jednak rolą państwa i rządu jest zadbanie o tych, którzy żyją na wsi nie z biznesu, doradztwo rolnicze musi tu spełniać swoją ważną rolę.

Jestem za tym, żeby posłowie i senatorowie z własnej inicjatywy czy też z inicjatywy rządowej zajęli się szybką zmianą ustawy o doradztwie w Polsce, z uwzględnieniem tych wszystkich racji, o których mówiłem wcześniej. Izba Rolnicza jest gotowa przejąć na siebie odpowiedzialność za doradztwo, ale przejęcie doradztwa rolniczego przez Izby Rolnicze nie gwarantuje zabezpieczenia środków. Zabezpieczenie środków na właściwe funkcjonowanie doradztwa gwarantuje dzisiaj jedynie budżet państwa, chyba że wymyślimy nowy system finansowania izb, tak jak to jest we Francji, w Austrii, ale na to nie ma dzisiaj zgody politycznej.

Krzysztof Tołwiński – ***Członek Zespołu Rolnego Prawa i Sprawiedliwości***

Przed chwilą pan Wiktor Szmulewicz, prezes Krajowej Rady Izb Rolniczych przesądził kierunek, w jakim wszyscy powinniśmy kontynuować naszą dyskusję

i faktycznie rozpocząć prace legislacyjne. Projekt przekazania doradztwa rolniczego samorządom, z 2009 roku, był eksperymentem, który już mamy przerobiony i w tym błędzie nie powinniśmy dłużej tkwić.

Polskie rolnictwo czekają trudne wyzwania w ramach tej smutnej perspektywy 2014-2020. Niestety w czasie naszych negocjacji w Brukseli polegliśmy. Naprawdę sądziliśmy, że w salonach brukselskich możemy nasze polskie rolnictwo doprowadzić do poziomu równorzędnej konkurencji, że możemy być poważnym partnerem w Unii. Tak się niestety nie stało. Skutkiem przyszłej perspektywy 2014-2020 jest to, że na szczęście doradztwo rolnicze ulokowała ona prawnie tak, że nie możemy sobie dalej kontynuować tego eksperymentu samorządowego z doradztwem, musimy powrócić do państwowego doradztwa rolniczego.

Pozwólcie państwo że skoncentruję się na obszarze, który nie był dyskutowany. Wspólna polityka rolna jest rygorem, który należy realizować, natomiast w konsekwencji doprowadziła ona do bardzo poważnego ograniczenia polskiego rolnictwa w poszczególnych działach produkcji. To można łatwo prześledzić i z faktami nie da się polemizować. W związku z tym, tworzenie narodowej polityki rolnej jest obowiązkiem. Zresztą obecny minister Kalemba to zaczął robić. Program odbudowy trzody chlewnej, który był ostatnio dyskutowany na sejmowej Komisji Rolnictwa, jest między innymi takim elementem powrotu do odbudowy potencjału polskiego rolnictwa. Mamy potężny potencjał gospodarczy, społeczny, kulturowy, naukowy polskiego rolnictwa, którego niestety w ramach WPR nie jesteśmy w stanie uaktywnić. W związku z tym musimy tworzyć naszą narodową politykę rolną, która oczywiście będzie kompatybilna z unijną. Publiczne, państwowe doradztwo jest nam potrzebne do monitoringu, do wdrażania, oczywiście oprócz całej ramówki związanej z wdrażaniem WPR. Kierunek jest tutaj zdecydowany i mam nadzieję, że po dzisiejszej dyskusji, Panie Ministrze, będzie to jasne. To rząd powinien czynić starania o to, żeby polskie doradztwo państwowe było wydolne w związku z wyzwaniami, które nas czekają w najbliższym czasie, które czekają polskie rolnictwo, polską wieś.

Bronisław Dutka – ***Dyrektor Małopolskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego***

Chcąc ustalić czy zdecydować, jaka będzie struktura doradztwa rolniczego, trzeba najpierw ustalić, jakie są cele i możliwości i do tego dopiero dostosować strukturę. Moim zdaniem, doradztwo powinno się zajmować wielofunkcyjnym rozwojem obszarów wiejskich. Nikt niekomercyjnie tym tematem w Polsce się nie zajmuje. Wieś polska wytwarza nie tylko produkty rolnicze i żywność, ale również posiada ogromną ilość siły roboczej i to często bardzo dobrze wykształconej. Wieś polska ponosi koszty tego wykształcenia. Ci ludzie idą do nierolniczych działów gospodarki. Jeżeli zmarginalizujemy rolę obszarów wiejskich, to efekt będzie taki,

że ludzie pójdą do miejskich slumsów. Poza tym wieś wchłania ogromną ilość bezrobocia, ocenianą na 1-1,5 miliona ludzi.

Ustalając cele musimy wiedzieć, jakim obszarem mamy się zajmować. Rolnictwo jest oczywiście ważne w doradztwie rolniczym, ale to nie jest jedyny obszar, którym się doradztwo zajmuje. Jestem przeciwny odwzorowywaniu rozwiązań europejskich. Niektóre kraje przyznają że ich doradztwo jest już popsute, że nie działa dobrze. Dlatego musimy wymyślić swój sposób na to doradztwo. Ja osobiście optuję za doradztwem państwowo-samorządowym, z dominacją ministra rolnictwa. Dlaczego? Minister rolnictwa, jako partner ministra finansów w rządzie, jest w stanie zabezpieczyć finanse dla doradztwa. Inne formy rozwiązań powodują, że nie będzie silnego partnera. Bardzo szanuję Centrum Doradztwa Rolniczego i jego ogromną rolę w doradztwie i kształceniu doradców, ale CDR nie będzie partnerem dla ministra finansów, to musi być członek rządu. Doradztwo podlegające ministrowi daje szanse na solidne funkcjonowanie.

Samorząd województwa kieruje ogromną ilość środków na rozwój wsi. Jeżeli nie chcemy mieć 17 polityk, 16 polityk samorządowych i jednej krajowej, to musimy uwzględnić to, co dzieje się w poszczególnych województwach, bo Polska to są trzy rodzaje rolnictwa: rolnictwo wielkoobszarowe - północno-zachodnie, rolnictwo środkowej Polski ze średnimi gospodarstwami i rolnictwo południowo-wschodniej Polski, gdzie są malutkie gospodarstwa. Jeżeli przyjmiemy jeden wzór doradztwa, to nie będzie pasował do co najmniej 2/3 Polski, bo musi być do czegoś dostosowany, chyba że będzie to bardzo ogólne, z uwzględnieniem tych regionalnych różnic.

Jakie są realia z punktu widzenia Małopolskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego? Dostajemy dotacji w wysokości około 45% budżetu, resztę musimy wypracować. Dotacja zmniejsza się nie tylko przez inflację, ale również przez systematyczne obniżanie, to jest około 4 mln zł w ostatnich latach, mniejszej dotacji dla małopolskiego ośrodka. Gdybyśmy chcieli pozostać przy samej dotacji, to zostałaby karłowata struktura, bo 120 ludzi trzeba by zwolnić z pracy, ludzi którzy dzisiaj są osobami zaufania publicznego wśród rolników. Oni, idąc na wieś wiedzą, którą chcemy przekazać, są skuteczni. Możemy mówić o internecie, trzeba go wprowadzać, ale to wszystko trzeba robić równocześnie. Dzisiaj nadal na wsiach, przynajmniej w południowo-wschodniej Polsce, doradca jest człowiekiem zaufania publicznego, jest osobą, która idąc do rolnika może mu powiedzieć, jak jest i on w to uwierzy. Rolnicy naprawdę już w wiele rzeczy nie wierzą.

Co dalej? Aby Małopolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego mógł funkcjonować, bardzo dużo pomaga samorząd województwa. Nie wiem, czy w innych województwa tak się dzieje, ale wiele tematów zlecanych przez samorząd daje szansę przetrwania naszemu ośrodkowi. Tylko za środki z budżetu państwa nie jesteśmy w stanie funkcjonować.

To, co mnie bardzo zdziwiło, gdy niedawno, bo rok temu, rozpocząłem pracę w ośrodku, to fakt, że nie ma kontaktu między ministrem rolnictwa a ośrodkiem doradztwa rolniczego, bo pośrednikiem jest minister finansów poprzez wojewodę. Jeżeli minister rolnictwa nie przejmie finansów i nie zacznie kontrolować ich wydawania, a będzie to robił nadal minister finansów tak jak robi to do tej pory, wysyłając nam Urząd Kontroli Skarbowej i odbierając nam wstecz część dotacji, jak to się dzieje w większości ośrodków, to do niczego nie dojdziemy. Rzeczywiście taka struktura będzie musiała upaść. Podkreślam, że dzisiaj mój ośrodek funkcjonuje bardziej dzięki pomocy województwa niż z dotacji publicznej.

Grzegorz Chełmiński – *rolnik*

Dziękuję państwu za możliwość uczestnictwa w konferencji. To jest chyba ostatni dzwonek, żebyśmy na poważnie zajęli się tematem doradztwa rolniczego. Generalnie istnieje problem ze stworzeniem spójnej myśli odnośnie naszej polityki rolnej, a to, co funkcjonowało bardzo dobrze, zostało w jakiś sposób rozregulowane. Bardzo mnie niepokoi, że cały czas mówimy o finansach, a tak naprawdę dużym zagrożeniem wydaje się komercjalizacja doradztwa rolniczego. Na pewno jest potrzebny powrót do tego doradztwa rolniczego, które funkcjonowało przed 2009 rokiem, ponieważ nie może być takiej sytuacji, że ośrodki są zmuszane do tego, żeby zarabiać na realizowanych zadaniach zleconych kosztem utraty zaufania społecznego. W dużej części ośrodków, co podkreślali moi przedmówcy, nastąpiła znaczna redukcja zatrudnienia.

Ważne jest, żeby doradztwem zajmowały się osoby naprawdę wykwalifikowane, o najwyższych umiejętnościach, ponieważ wspólna polityka rolna bardzo dynamicznie się zmienia. Nie wiemy do końca, jaki przyjmie kształt, więc w terenie potrzebna jest szybka reakcja na te zmiany, żeby rolnicy nie byli zagubieni, żeby wiedzieli jakie podejmować działania.

Chciałbym zauważyć, że pewne mechanizmy były już wypracowane. Dobrym posunięciem było, w momencie kiedy staraliśmy się o środki przedakcesyjne z SAPARD, a zabrakło mi w wypowiedziach przedmówców wspomnienia o tym, że pewne procedury, które np. były przy programie SAPARD, zmuszały agencję do włączenia w swoje prace właśnie ośrodków doradztwa rolniczego. Wspominano jedynie, że doradztwo rolnicze powinno być włączone bardziej w pracę ośrodków naukowych. Uważam, że ścisła współpraca ośrodków doradztwa rolniczego z agencjami była bardzo dobrym rozwiązaniem. Rolnicy składający wnioski w PROW czy w pozostałych działaniach muszą mieć pewność tego, co jest na ich barki składane. Doradcy rolniczy muszą to również wiedzieć.

Często pojawiał się problem z interpretacją przepisów, które wiązały się z konkretnymi wnioskami przedakcesyjnymi, a teraz unijnymi. Postulowałbym wy-

raźnie zabezpieczenie środków, ponieważ możemy mówić o tworzeniu systemu, o tym jak dużo zadań jest nałożonych na ośrodki doradztwa rolniczego, ale bez zabezpieczenia środków, bez przemyślenia systemu finansowania to wszystko będzie tylko pobożnymi życzeniami.

Krystian Brząkalik – ***Wiceprzewodniczący Stowarzyszenia „Wspólnota"***

Chcę dodać swój skromny głos w dyskusji. Z wieloma kwestiami, które zostały tu poruszone, trzeba się zgodzić. Ale chcę podkreślić, że są kwestie, które rzeczywiście wymagają poprawy.

W dokumencie Komisji Europejskiej COM 628 w punktach wstępnych wyraźnie określa się, jakie zadania czekają m.in. doradztwo. Ale czy w tej chwili, przy tym systemie, jaki funkcjonuje w kraju, jest możliwe pełne zrealizowanie tych zadań wynikających z konieczności stworzenia krajowej polityki rolnej? Ważne jest stwierdzenie, że wcale nie musimy się oglądać na rozwiązania w innych krajach, tylko trzeba szukać własnych rozwiązań, które są dostosowane do naszego krajobrazu rozumianego szerzej, jako zjawiska przyrodnicze, kulturowe czy uwarunkowania historyczne. Rola doradztwa musi być właśnie wkomponowana w ten krajobraz, do niego musi być dostosowana współpraca z rolnikami i mieszkańcami wsi.

Wiele mówi się o rozwoju zrównoważonym. Słusznie, bo rozwój zrównoważony, dzisiaj oznacza trwałą poprawę jakości życia poprzez kształtowanie właściwych proporcji pomiędzy kapitałem ekonomicznym, ludzkim i przyrodniczym. Jest więc bardzo istotne, żeby wkomponować te kwestie w krajobraz wiejski i współpracować zgodnie z potrzebami tego szeroko rozumianego krajobrazu, a przede wszystkim czynnika ludzkiego. Kapitał ekonomiczny jest tu rozumiany, jako taki, który możliwy jest do uruchomienia w zasobach lokalnych, stąd też nie wykluczałbym do końca roli samorządu w kształtowaniu pozycji doradztwa i stawianiu określonych zadań. Zgadzam się, że podstawowe finansowanie powinno przebiegać na linii Minister Rolnictwa -doradztwo, a nie jak do tej pory Ministerstwo Finansów finansuje ośrodki przez wojewodę, a odpowiedzialność jest niejako przypisana do samorządu wojewódzkiego. Coś z tym trzeba zrobić, to nie jest dobre rozwiązanie.

Kwestia samych doradców była już poruszana. Chodzi o jakość usług doradczych. W ostatnich latach z konieczności trzeba było wykonać ogromne zadanie związane z przygotowaniem wniosków, w tym wniosków obszarowych itp. To jest ogromna praca i należy ją docenić. Ale doradca nie może skupiać się wyłącznie na wypełnianiu wniosku, doradca ma nauczyć rolnika wypełniać wniosek, a na to trzeba pozyskać odpowiednie środki. Skąd? Należy zapytać tych, którzy to powinni sfinansować albo zapytać o programy, które powinny w tym uczestniczyć.

Doradca jest od kształtowania umiejętności, a nie od wypełniania, czyli tworzenia tzw. doradztwa papierkowego.

Chciałbym zwrócić państwa uwagę, na to co zostało wielokrotnie wskazane, czyli brak powiązań doradztwa z nauką. Dawniej w doradztwie prowadziło się tzw. wdrożenia czy adaptacje, które kreowało się w poszczególnych rejonach pod ich potrzeby. Nie możemy, jak ktoś tu powiedział, ujednolicać doradztwa i pod jeden wzorzec przygotowywać całe doradztwo, tworzyć jeden model krajowy. Doradztwo musi być zróżnicowanie regionalne, bo Polska jest zróżnicowana regionalnie. Ten element zróżnicowania podkreślam, jako następny.

Doradca musi spełniać funkcję tzw. poszukiwacza. Musi współpracować z rolnikiem, ale nie tylko z nim, ze środowiskiem wiejskim. Kreować opinie w zakresie chociażby wielofunkcyjnego rozwoju wsi. To jest jego główna rola we współpracy z rolnikami, z mieszkańcami wsi, z władzami samorządowymi gminy. Rolnicy też muszą uczestniczyć w tym całym krajobrazie, stąd też osobiście jestem zwolennikiem tzw. transformacji niszowej, która rozumiana jest jako proces przekształcania, a także zachowania struktur gospodarczych i pozagospodarczych ukierunkowanych na zapewnienie rozwoju społeczno-gospodarczego w wymiarze lokalnym. Lokalne podejście gwarantuje budowanie przewagi konkurencyjnej tych obszarów, związanej z realizacją endogenicznie ustawionych priorytetów. Ten endogenizm jest bardzo istotny i myślę, że w krajobrazie Polski jest nawet bardziej istotny niż w innych krajach UE. Uruchamia to również mechanizm samofinansowania się, rozwoju, poprawiając kondycję danej społeczności lokalnej. Społeczności tej nie można zwalniać do końca z włączania się do działalności gospodarczej czy wzajemnej współpracy i oczekiwania jedynie informacji między innymi ze strony doradztwa.

Stąd też myślę, że kwestia rozwoju zrównoważonego, trwałego rozwoju w sensie transformacji niszowej, rozumianej jako element wpisywania się i poprawiania kondycji krajobrazu, oczywiście krajobrazu nie tego, co widzimy, ale krajobrazu rozumianego, jako rozwój społeczności lokalnej. Pomijana jest często kwestia izb rolniczych, które powinny stanowić gremium rad poszczególnych ośrodków. Powinny decydować o kierunkach rozwoju, bo tam są rolnicy i to jest oddolne oddziaływanie. Natomiast same ośrodki doradztwa rolniczego powinny się przekształcać w trybie ewolucyjnym w ośrodki badawcze, badawczo-wdrożeniowe po to, żeby nawiązać lepszą współpracę z nauką, żeby doradca był wysokiej klasy fachowcem.

Bogdan Fleming – ***Wiceprezes Wielkopolskiej Izby Rolniczej***

Reprezentuję Wielkopolską Izbę Rolniczą, jestem jej wiceprezesem, a także wiceprzewodniczącym Społecznej Rady Doradztwa Rolniczego przy WODR w Poznaniu.

Tę ustawę dwa lata temu ktoś przygotował, ktoś przegłosował i ktoś zaczął wdrażać. W dyskusjach pojawia się jednak często pytanie, dlaczego to tak funkcjonuje? Oczywiście pracownicy ośrodków doradztwa rolniczego, dyrekcje nie wypowiedzą się na ten temat, bo są zależni od polityki. Myślę, że przyszedł czas, żeby wznieść się w tej sprawie ponad podziały i zacząć konkretnie rozmawiać.

Moi przedmówcy mówili już o sprawie finansowania. Polski parlament, polski rząd muszą znaleźć na doradztwo pieniądze. Przed tygodniem gościła u nas delegacja z Dolnosaksońskiej Izby Rolniczej z prezydentem tej izby. Podam państwu tylko dwa fakty, o których usłyszeliśmy od naszych gości: 2400 pracowników w Dolnej Saksonii przypada na 40 tysięcy gospodarstw, to gospodarstwa 500-1000-hektarowe i budżet 189 mln euro. Wiem, że w Dolnosaksońskiej Izbie Rolniczej są także instytucje okołorolnicze, są także ośrodki badawcze i stacje chemiczne. To obejmuje doradztwo rolnicze. Jednak proszę porównać skalę. Wielkopolska jest porównywana do Dolnej Saksonii, więc jak my wyglądamy na jej tle?

Optowałem zawsze, podobnie jak pan prezes za tym, żeby doradztwo było w gestii Ministerstwa Rolnictwa. Przywoływałem przez kilka lat przykład rolnictwa Stanów Zjednoczonych, gdzie doradztwo jest w gestii ministra rolnictwa Stanów Zjednoczonych, doradztwo mają poszczególne stany, ale minister rolnictwa Stanów Zjednoczonych ma tu priorytet. Polski parlament wypuścił doradztwo z rąk i przekazał na poziom regionalny.

Nie chcę oceniać, czy samorząd wypełnia swoje zadania wobec doradztwa rolniczego, czy nie, ale nie jest tak, jakbyśmy oczekiwali. Nie chcę dyskutować, czy politycy mieli rację, ale należy się zastanowić, w którym kierunku pójść. Myślę, że czasu na eksperymenty już nie mamy.

Wspomnieli tutaj państwo, że doradztwo musi być zróżnicowane. Oczywiście, nie chciałbym antagonizować, ważne są wielkie gospodarstwa towarowe, ale ich jest znikomy procent. 85% to gospodarstwa średnie lub trochę większe, tacy rolnicy jak ja, posiadający 20-45 hektarów. Ostatni spis rolny pokazał, że mamy 2.260.000 gospodarstw. Przeraża mnie ten fakt, bo jeżeli my tak rozdrabniamy rolnictwo, to nie będziemy mogli konkurować z rolnictwem zachodnim.

Na koniec, chcę zaznaczyć, że priorytetem polskiej gospodarki rolnej powinno być określenie głównych punktów, na co polskie rolnictwo powinno być nastawione. Najważniejszym zadaniem, którego podjął się już pan minister Stanisław Kalemba, a myślę, że państwo posłowie i senatorowie powinni podchwycić, jest odbudowa pogłowia trzody chlewnej. Polska była mocna w tej dziedzinie i może powrócić na pierwszą pozycję w Europie. Nie może być tak, że do Polski napływa 3-4 mln warchlaków, bo to jest dobijanie polskiej produkcji. Dzisiaj mamy niecałe 9 mln świń. Widzicie państwo, co jest na rynku, cena wieprzowiny niedawno wynosiła 5,60-5,80 zł, dzisiaj tylko 5,20 zł.

Mówi się o tym, żeby budować grupy producenckie, żeby rolnicy ze sobą współdziałali. W Wielkopolsce powstało ich dużo, chyba najwięcej w Polsce. Ale z drugiej strony, grupy mają problemy z wypromowaniem swoich produktów. Wiemy, jak markety podchodzą do grup producenckich, one się rządzą swoimi prawami. Jeżeli tutaj nie będzie powiązania, będziemy przegrywać z konkurencją. Nie po to budowaliśmy samorząd rolniczy, nie po to powstawało doradztwo przez wiele lat, żeby teraz wskazać tylko, że jest ono ułomne i powiedzieć, że niektórzy pracownicy powinni z doradztwa odejść. Oczywiście, jeżeli ktoś się nie nadaje, powinien szukać innej pracy. Jednak tym ludziom trzeba zagwarantować dobrą płacę za dobrą pracę. Nie mówię, że mają zarabiać po 10-20 tysięcy złotych, bo możliwe, że na to nas nie stać, ale muszą zarabiać uczciwie i wtedy można od nich wymagać.

Jan Heichel – ***Prezes Warmińsko-Mazurskiej Izby Rolniczej***

Powiem parę zdań nie jako prezes Izby, ale jako rolnik. Chcę przedstawić moje oczekiwania.

Po pierwsze, od 3 lat doradztwo funkcjonuje w strukturach samorządowych. Mamy już pewne doświadczenia, między innymi na Warmii i Mazurach. Tak jest, że określoną politykę trudno jest realizować, gdy decyzje są podejmowane praktycznie przez trzech decydentów, to znaczy: ministra rolnictwa, urząd marszałkowski i Centrum w Brwinowie. To powoduje dodatkowo podporządkowanie doradztwa urzędom marszałkowskim. Teraz uporządkowanie tego, przeniesienie pewnych kompetencji spowoduje, że proces decyzyjny w ODR-ach będzie jeszcze dłuższy. Procedura podejmowania decyzji jest trudna, a jednocześnie, nie czarujmy się, w grę wchodzi również polityka. W zależności od tego, jak panowie marszałkowie czują problemy rolnictwa, tak to jest realizowane i tak to jest również odbierane. W związku z tym ten system, jest moim zdaniem nie do utrzymania. Doradztwo rolnicze musi być akceptowane przez środowisko rolnicze, przez samych rolników, do których jest skierowane. Jeśli tego nie weźmiemy pod uwagę, to doradztwo będzie istniało samo dla siebie.

W związku z tym przychylam się do tezy, żeby wzmocnieniu uległa rola Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie, a jednocześnie doradztwo podporządkowane było ministrowi rolnictwa. Jak mówił pan prezes Szmulewicz, konieczne jest równocześnie wzmocnienie roli izb, jako podmiotu który artykułuje oczekiwania i interesy rolników.

Natomiast polityka na obszarach wiejskich realizowana przez urzędy marszałkowskie mogłaby być realizowana w ramach porozumienia czy w innej formie, bo zadania związane z urzędem marszałkowskim i polityką na obszarach wiejskich istnieją. Nie do utrzymania jest obecny system. Inna jest sprawa z finansowaniem,

o tym mówili przedmówcy, nie będę powtarzał. Poza typowym rolnictwem mamy również politykę na obszarach wiejskich, to jest i bezrobocie, i inne instrumenty, które są i będą realizowane. Dlatego też chciałem podkreślić, że jako Izba i rolnicy jesteśmy otwarci na te zmiany, natomiast doradztwo spełniło swój obowiązek, kiedy wstępowaliśmy do Unii, przygotowało nas na te wyzwania.

Bożena Matysiak – ***Sekretarz naukowy Instytutu Ogrodnictwa***

Reprezentuję Instytut Ogrodnictwa, a więc jest to pierwszy głos w dyskusji z instytucji naukowej, która działa głównie w sektorze ogrodnictwa.

Szanowni państwo, ogrodnictwo to jest taki szczególny dział rolniczy, gdzie innowacje i potrzeba wprowadzania zmian jest bardzo duża. W Polsce aktualnie funkcjonuje około 150 tysięcy gospodarstw ogrodniczych, jest to duży sektor, który daje dużo miejsc pracy, łącznie około 450 tysięcy osób jest zaangażowanych przy produkcji owoców, warzyw, roślin ozdobnych, jak również grzybów uprawnych. Jeżeli chodzi o wielkość produkcji, jest to ważny dział rolnictwa, ponieważ w Polsce produkuje się 3,5 mln ton owoców i około 5,5 mln ton warzyw. Daje nam to pozycję niemalże lidera w Europie, to jest 3-4 miejsce w Unii Europejskiej. Jest to więc ważny dział rolnictwa.

Jeżeli chodzi o doradztwo dla ogrodników, którzy pracują w Polsce, powiedziałabym, że jest niedostateczne i brak właściwego powiązania nauki z odbiorcami, z ogrodnikami. Mamy 150 tysięcy gospodarstw i tak naprawdę doradcy nie są wyposażeni właściwie w wiedzę, ta wiedza nie jest we właściwy sposób im przekazywana. Oczywiście, Instytut organizuje szereg konferencji wdrożeniowych, prowadzi dni otwarte, podczas których szkoleni są doradcy, którzy dalej upowszechniają wiedzę i wdrażają w praktyce. Natomiast jest to dalece niewystarczające.

Na jakiej podstawie można wyciągać takie wnioski?

Do Instytutu zgłaszają się często ogrodnicy, którzy proszą o pomoc, ponieważ potrzeba wiedzy i konieczność wdrażania nowych technologii jest w ogrodnictwie bardzo wysoka. Pojawiają się nowe odmiany, nowe środki ochrony roślin, inne są wycofywane z rejestru. Dostęp do wiedzy powinien być duży, natomiast nie jest to możliwe poprzez doradców z ośrodków doradztwa rolniczego, ponieważ oni nie mają takiej najnowszej wiedzy, która mogłaby być przekazywana przez instytuty naukowe, w tym Instytut Ogrodnictwa.

Apeluję także o wzmocnienie systemu wdrażania wiedzy Tak jak państwo mówili, powinna to być pompa ssąco-tłocząca, która ssie wiedzę ze świata nauki, a tłoczy ją do odbiorców, a więc m.in. do ogrodników.

Bogumiła Roszczyk-Parzych – *Członek Zarządu Podlaskiej Izby Rolniczej*

Wiele spraw, o których chciałam mówić zostało już poruszonych, skoncentruję się więc na powtórzeniu niektórych kwestii. Jestem członkiem zarządu Podlaskiej Izby Rolniczej, bardzo cieszę się, że eksperci dostrzegają dzisiaj rolę i znaczenie izb rolniczych oraz potrzebę włączenia ich w system doradztwa rolniczego. W terenie pokutowała bowiem opinia, że to same izby rozdmuchały temat przejmowania doradztwa rolniczego.

Popieram wniosek i prezesa Warmińsko-Mazurskiej Izby Rolniczej i prezesa Krajowej Rady Izb Rolniczych, że na dzisiejszym etapie należy, po pierwsze, oddać hołd wszystkim doradcom rolniczym za dotychczasową pracę, natomiast istnieje potrzeba nowego uregulowania. Doświadczenia w zakresie podległości trójstronnej nie wychodzą na dobre. Jeśli chodzi o funkcjonowanie doradztwa rolniczego, trzeba iść tam, gdzie są pieniądze, a więc pod Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.

Nie usłyszałam dzisiaj informacji na temat średniego wynagrodzenia pracowników doradztwa rolniczego, a takie przechylenie w stronę komercjalizacji usług wynika z tego, że ludzie po prostu szukają pieniędzy, stąd też przesunięcie w tym kierunku, żeby pieniądze zdobywać. Myślę, że należy w przyszłości zadbać o to, aby rozgraniczyć doradztwo państwowe czy też publiczne, od doradztwa komercyjnego.

Robert Szczęsny – *Prezes Stowarzyszenia Akredytowanych Podmiotów Doradztwa Rolniczego AKROS*

Chciałbym powiedzieć kilka słów o roli i możliwościach działania prywatnych podmiotów doradztwa rolniczego w Polsce w nowym okresie programowania. Członkowie Stowarzyszenia uważają, że pierwszorzędnym zadaniem, jakie powinno być stawiane przed doradztwem, są cele, o których mówili przedmówcy, a które mamy do wykonania po 2014 roku. Natomiast wtórną sprawą jest system doradztwa rolniczego, w którym dużą rolę mogą odegrać podmioty prywatne, o których mało się dzisiaj tutaj mówiło.

Jeżeli chodzi o prywatne podmioty doradcze i o nasze stowarzyszenie, to z pewnością nie jest ono przeciwko doradztwu publicznemu. W ostatnim czasie w terenie i w prasie pojawiały takie wzmianki, że prywatne podmioty dążą do przejęcia, do likwidacji doradztwa państwowego itd. Nic z tych rzeczy. Jeżeli chodzi o nasze stowarzyszenie jak i większość doradców prywatnych, to uważamy, że doradztwo rolnicze w Polsce powinno być publiczno-prywatne. Oczywiście może być ono czy też nawet powinno być organizowane z udziałem samorządu rolniczego, czyli izb rolniczych.

Rozpatrując obecne uwarunkowania prawne, to jeżeli chodzi o prawodawstwo polskie, nie jest nawet złe, tylko na dzisiaj jest niedostosowane do realiów

panujących w doradztwie rolniczym w Polsce. Ustawa o doradztwie rolniczym powstawała dość dawno, w zupełnie innych realiach, kiedy takie prywatne podmioty doradztwa rolniczego w ogóle nie funkcjonowały. Trudno więc, żeby były one ujmowane w ustawie. Natomiast prawodawstwo dzisiejsze powinno uwzględniać w większym stopniu współistnienie obu form doradztwa. Czy to się podoba, czy nie, podmioty prywatne istnieją, działają i lepiej byłoby, żeby one działały pod nadzorem państwowym. Ponieważ zarówno w publicznym, jak i w prywatnym doradztwie mogą wystąpić nieprawidłowości, patologie, a dzisiaj nikt nie jest w stanie tego ocenić. Wiem, że to jest trudny temat, o tym dzisiaj nikt tutaj nie mówił. Pewne natomiast jest to, że trzeba ich uniknąć, to powinien być profesjonalny nadzór nad jedną i drugą formą doradztwa, konieczny jest nadzór merytoryczny nad obiema formami doradztwa rolniczego.

Dobrym impulsem do podnoszenia jakości usług była zawsze konkurencja. Ja wiem, że podmioty prywatne nazywane są konkurencją, mówi się, że robimy coś takiego. Myślę, że chyba nie, ponieważ to rolnik ostatecznie wybiera, do kogo uda się w swojej sprawie. Powinniśmy pytać rolnika, dlaczego akurat przychodzi do nas. Jako podmioty akredytowane działamy od około dwóch lat, wcześniej działaliśmy w inny sposób, jakoś musieliśmy się utrzymać, daliśmy radę.

Powtórzę jeszcze raz, że nowy system doradztwa, jeżeli chodzi o ustawodawstwo, na pewno powinien nadal uwzględniać akredytację i nadzór państwowy nad prywatnymi podmiotami doradztwa rolniczego. W zamian za poddanie się nadzorowi nad wykonywaniem usług powinniśmy mieć możliwość kumulowania środków. W innym przypadku, tak myślimy, może dojść do tego, że prywatne podmioty doradcze nie będą się ubiegały o akredytację, tak jest teraz, nie wszystkie są akredytowane i mogą działać na swój sposób, można powiedzieć sposób niekontrolowany. To chyba nie jest najszczęśliwsze rozwiązanie, ponieważ o takich prywatnych podmiotach mówi się, że psują wizerunek doradztwa.

Na koniec powiem, że bardzo często dobrzy doradcy odchodzili z ośrodków doradztwa rolniczego, ja też kiedyś byłem pracownikiem państwowego ośrodka doradztwa rolniczego. Odchodzą, ale w terenie są dobrze oceniani i gdzieś funkcjonują. Uważam, że ten potencjał doradczy należy wykorzystać i warto w nowym ustawodawstwie uwzględnić, spróbować zachęcić do tego, żeby prywatni doradcy dla dobra rolników nadal pracowali.

Marian Zagórny – ***Przewodniczący Związku Zawodowego Rolników „Solidarni”***

Rozmawiamy na temat doradztwa, jestem za tym, żeby podlegało ministerstwu, tylko trzeba brać pod uwagę fakt, że doradztwo jest ukierunkowane politycznie. Jest to agenda ugrupowań politycznych, które w danym okresie rządzą.

Wiem to bardzo dobrze, bo w latach 90. przez ponad 10 lat byłem przewodniczącym Wojewódzkiej Rady Doradztwa Rolniczego i członkiem Rady Krajowej razem z Krzysztofem Ardanowskim. O ministerstwo można było sobie głowę rozbić jak o mur. To była polityka. Pracowników ośrodków doradztwa rolniczego wykorzystuje się do kampanii wyborczych – wiadomo, doradzają. Ale w większości są to działania polityczne.

W tamtym okresie Rada Doradztwa składała się z przedstawicieli związków zawodowych, szkół, uczelni, proporcjonalnie. Wojewoda powoływał dyrektora, ale akceptowała go rada, podobnie było przy odwołaniu. Teraz jest monopol rządzących, monopol na dyrektorów, jeśli dyrektor nie będzie posłuszny, to się go wyrzuca, bo przecież podlega pod urząd. Dlaczego jest to rozdrobnione? Wojewoda, urząd marszałkowski – po to, żeby potem nie znaleźć odpowiedzialnego za błędy, które zaistnieją. Trzeba określić jedno główne zadanie. Byłoby dobrze, gdyby doradztwo podlegało pod ministra rolnictwa, nie było uzależnione od polityków. Dzisiaj rząd polski czy sejmowa i senacka komisja chce uzdrowić doradztwo.

Dobrze, uzdrawiajmy doradztwo, bo jest bardzo ważne. Tylko to doradztwo ma dla kogoś pracowac. Jeszcze nikt z rządzących nie powiedział, że zależy im na polskich rolnikach. To doradztwo ma służyć farmerom niemieckim, holenderskim. Rząd się na ten temat nie wypowiedział. I rząd nie będzie wzmacniał doradztwa, on wykorzystuje tych pracowników. Jak mówię, jeśli któryś z dyrektorów się postawił, a było kilku w latach 90., którzy się postawili, nie kreował polityki rządzących, to niestety pozbyli się stanowisk. Uważam, że powinno być wypracowane stanowisko przez Senat, przez Sejm, że doradztwo ma być finansowane z budżetu, ma być podległe ministrowi, ma być nadzór społeczny, tylko broń Boże nie poprzez przedstawicieli izb rolniczych, bo izby rolnicze też są w pewnym stopniu upolitycznione. Muszą to być tak zwane rady, które w jakiś sposób będą rozliczać ministra, składające się z przedstawicieli samorządu, związków zawodowych czy związków branżowych.

Krzysztof Mościcki – ***Dyrektor Centrum Doradztwa Rolniczego w Brwinowie***

Dyskusja nad systemem doradztwa rolniczego w Polsce ma już swoją bardzo bogatą tradycję. Toczy się ona w gmachu parlamentu tak naprawdę od początku transformacji ustrojowej. Jest to dzisiaj trzecie poważne spotkanie na temat systemu doradztwa rolniczego w Polsce. Pierwsze takie spotkanie odbyło się w 1986 roku, a najważniejszą konkluzją z tamtego spotkania było stwierdzenie, że Polsce potrzebne są systemowe rozwiązania dla doradztwa i że systemu doradztwa nie mamy.

Myślę, że w tym momencie uprawnione byłoby sięgnięcie do encyklopedii i przytoczenie definicji systemu. Z języka greckiego jest to rzecz złożona, obiekt

fizyczny lub abstrakcyjny, w którym można wyodrębnić zespół lub zespoły elementów wzajemnie powiązanych w układy, realizujące jako całość funkcję nadrzędną lub zbiór takich funkcji, a organizacja systemu to struktura w formie sieci, relacji między elementami.

Najważniejsze, o czym powinniśmy mówić, to właśnie o tym, że te powiązania i ten system, ta struktura mają przede wszystkim służyć realizacji nadrzędnych celów. Tego rodzaju cele zostały sformułowane dla doradztwa w ramach Forum 2000 i obejmowały okres na pierwsze dwie perspektywy finansowe Unii Europejskiej, czyli tak naprawdę do 2013 roku. Co wówczas było potraktowane jako cele najważniejsze? Mianowicie, było to skuteczne wsparcie rolników zapewniające możliwość uzyskiwania przychodów ze wszystkich dostępnych źródeł oraz maksymalną absorpcję środków unijnych na modernizację rolnictwa i obszarów wiejskich. I trzeba powiedzieć, że w świetle tego, co mówił pan prof. Kania, tę lekcję odrobiliśmy dobrze. Natomiast dzisiaj tego rodzaju działania traktowane są często jako pewna rutyna, jako coś, co jest już mniej ważne, co powoduje zarzut, że oto doradztwo zajmuje się niczym innym jak tylko wypełnianiem wniosków.

Chciałem jednoznacznie stwierdzić, że wypełnienie wniosku na modernizację to nie tylko czynność papierowa, to jest analiza gospodarstwa, to jest co najmniej dwu-, trzykrotne spotkanie z rolnikiem, omawianie z nim możliwych wariantów modernizacji, czyli jest to działanie doradcze bardzo często o cechach również wdrożeniowych. O tym nie powinniśmy zapominać. Tak więc pogląd jakoby doradztwo publiczne zajmowało się głównie wypełnianiem wniosków, jest zarówno niesprawiedliwy jak i nieuprawniony.

Wydaje mi się, że rzeczywiście nadszedł czas na to, abyśmy mając w pamięci przytoczoną przeze mnie definicję systemu, do takich właśnie rozwiązań zmierzali. Trzeba bowiem wiedzieć, że w wyniku tej pracy doradczej, tego wypełniania wniosków, pojawiła się bardzo liczna grupa gospodarstw, która ten trud modernizacyjny podjęła, która wyspecjalizowała się w określonych kierunkach produkcji i która teraz oczekuje, że nastąpi zwrot z tej inwestycji. Tej grupie rolników również potrzebna jest specjalistyczna pomoc w formie doradztwa technologicznego.

Jeżeli miałbym mówić o wyzwaniach wobec doradztwa na najbliższy okres, to właśnie mówiłbym o dokonaniu niezbędnego manewru skrętu w kierunku doradztwa technologicznego. Oczywiście pozostaje cały obszar rozwoju obszarów wiejskich, niemniej mówimy cały czas o doradztwie rolniczym, a więc takim, które jest nakierowane na gospodarstwo i ewentualnie na rodzinę rolnika. Uważam, że uprawniony jest ten kierunek rozwoju czy umacniania doradztwa technologicznego.

W środowisku, które reprezentuję, toczy się od pewnego czasu dyskusja na temat wyzwań, które nas czekają. Sformułowaliśmy zręby strategii dla doradztwa na najbliższy okres i gotowi jesteśmy w każdej chwili podjąć dyskusję nad

zasadnością tych strategicznych tez. Oczywiście najważniejsze w tym wszystkim będzie zapewnienie powiązania doradztwa z nauką i oświatą rolniczą, to jest ta tradycyjna triada, o której zawsze mówimy i której wypełnienie jest możliwe tylko wówczas, kiedy rzeczywiście te instytuty branżowe, jak agencje okołorolnicze, jak doradztwo, jak oświata rolnicza będą ten system tworzyły, a więc tą wzajemną sieć powiązań w celu realizacji nadrzędnych celów.

Osobiście uważam, że przyjęcie pewnego modelu organizacyjnego, który stawiałby na autonomiczną organizację doradczą składającą się z Centrum Doradztwa Rolniczego i 16 wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego, nadzorowanych przez ministra rolnictwa i rozwoju wsi, będzie prawdopodobnie najbardziej efektywnym modelem organizacyjnym ze wszystkich, które tutaj dzisiaj rozpatrywaliśmy.

Dziękując państwu za uwagę, chciałbym na koniec powiedzieć, że przygotowujemy się do tego, co nas będzie czekało w następnym okresie czasu. Współpracujemy ze sobą w ramach tzw. konwentu dyrektorów. Powołujemy gospodarstwa demonstracyjne, na bazie których chcemy rozpocząć i wdrożyć integrowane metody ochrony roślin, co będzie od 2014 roku jednym z poważniejszych wyzwań dla polskiego rolnictwa. Ale robimy to wszystko na zasadzie właśnie koleżeńskiego porozumienia. Jeżeli współpracujemy z instytutami, a taka współpraca jest bardzo poważna, to odbywa się to właśnie w ramach osobistych kontaktów i koleżeńskiego porozumienia. Nie ma w tym rozwiązań systemowych. Liczymy, że takie rozwiązania systemowe się pojawią.

Ryszard Czaicki – ***Prezes Małopolskiej Izby Rolniczej***

Cieszę się, że taka rzeczowa dyskusja została podjęta. Znając z przeszłości kwestie uchwalania ustaw rolniczych czy związanych z doradztwem rolniczym, to bywało, że były uchwalane dosyć szybko w końcu roku. Apeluję o to, żeby teraz doradztwu poświęcić trochę czasu i dobrze się przygotować. Nie ma niczego lepszego jak dobre wyznaczenie celu, a potem dążenie do tego celu. W Koranie jest napisane „Dla tego, kto nie ma celu, każda droga jest właściwa". Powinniśmy wybrać jedną drogę i nią podążać.

Co jest celem naszego doradztwa? Stworzenie systemu, który powinien jak najpełniej zaspokajać potrzeby odbiorców, uwzględniać nowoczesne rozwiązania technologiczne oraz coraz bardziej efektywne zarządzanie gospodarstwem rolniczym z uwzględnieniem potrzeb rynku. Powinien być elastyczny, zdolny do rozwoju i przeobrażeń w kierunku nowych potrzeb reformowanej gospodarki, ale szczególnie wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich. Musimy mieć świadomość, że usługi doradcze będą rozwijały się według kryterium popytu, a nie podaży. Rolnik będzie najczęściej wybierał taką usługę, która najpełniej zaspokoi

jego potrzeby, a niekoniecznie będzie tańsza czy łatwiejsza. To kryterium musi nam przyświecać przy tworzeniu systemu.

Czego oczekują rolnicy? Przede wszystkim dobrych, rzetelnych informacji, doradztwa, nowinek technologicznych, pomocy w określaniu indywidualnych kierunków rozwoju gospodarstwa, podstawowego doradztwa prawnego. To jest dzisiaj mankamentem. Jako prezes Izby mogę powiedzieć, że najwięcej problemów mamy z przepisami prawa, jest kolejka rolników do naszych prawników. Oczywiście, czeka nas kolejne wyzwanie, doradztwo podatkowe, jeśli wejdzie w życie ustawa podatkowa. To będzie potężne wyzwanie.

Doradztwo i nauka – idealny model. Nauka kreuje wiedzę doradców, ci przekazują wiedzę rolnikom, rolnicy wdrażają ją w gospodarstwie. Tymczasem dzisiejszy świeżo upieczony doktorant ma 8 lat na habilitację, ale nie dostaje żadnych punktów za to, że tę wiedzę przekaże doradcom, więc po co to ma robić. Jeśli instytuty mają pieniądze na opracowania naukowe, a bardzo często brakuje pieniędzy na wdrożenie tych opracowań, to te opracowania zostają na półce.

Średnie szkolnictwo rolnicze pozostaje bez praktyki, a XVIII-wieczne przysłowie mówi: „Sama teoria bez praktyki czyni cię artystą tylko w połowie". Pozbyliśmy się praktyki rolniczej i pozbywamy się tak samo praktyki w doradztwie. Jest wiele do zrobienia na tym polu.

Doradztwo, jeśli chodzi o system wdrażania wspólnej polityki rolnej, powinno być jednolite. Natomiast doradztwo technologiczne, produkcyjne bezwzględnie musi być regionalizowane, ponieważ wiemy, jakie są uwarunkowania w różnych regionach kraju.

Jeśli politykę rolną kreuje minister rolnictwa, musi mieć ramię do wdrażania jej elementów, ale nie można pominąć głównych beneficjentów, czyli rolników. Żeby potrzeby rolników były dobrze identyfikowane, musi być duży udział tego beneficjenta, czyli izb rolniczych, bo inaczej te zmiany będą powolne i nie będą dostosowane. Tak jak wcześniej powiedziałem, rolnik będzie się kierował prawem popytu, a nie prawem podaży.

Jest bardzo ważne, żeby doradztwo nie było wyłącznie podporządkowane realizacji unijnych polityk. Musimy je tak zorganizować, aby uwzględniało specyfikę, rozwój i kompleksowe cele polskiego rolnictwa. Jeśli zapomnimy o naszych celach, o naszym rolnictwie, a tylko skupimy się na realizacji unijnych celów, to doradztwo na pewno nie będzie dobrze służyło polskiej wsi. Natomiast, bardzo ważne jest, abyśmy wszyscy dołożyli wszelkich starań i ten system naprawdę zbudowali, może powoli, ale wytyczyli sobie cel i do niego dążyli. Ważne jest, żeby była jedna instytucja zarządzająca, w przeciwnym razie rozmywa się odpowiedzialność za przedsięwzięte działania i tym trudniej ustanowić jednolity system zarządzania tymi jednostkami.

Hanna Mazurkiewicz – *Wiceprzewodnicząca Krajowej Sekcji Pracowników Doradztwa Rolniczego przy Zarządzie Głównym Związku Zawodowego Pracowników Rolnictwa w RP*

Dzisiaj wysłuchaliśmy dyskusji i głosów wielu szacownych osób. Niemniej jednak zabrakło głosu doradców. Postaram się państwu przestawić głos tej grupy ludzi, nad sprawami której dzisiaj dyskutujemy. Jestem doradcą z 35-letnim stażem w doradztwie rolniczym, jestem jednocześnie wiceprzewodniczącą Krajowej Sekcji Pracowników Doradztwa Rolniczego Związku Zawodowego Pracowników Rolnictwa w RP oraz przewodniczącą zakładowej organizacji tego Związku w Lubelskim Ośrodku Doradztwa Rolniczego w Końskowoli.

Co mówią doradcy? Mówią oni, że doradztwo rolnicze potrzebuje zmian. Bardzo się cieszymy, że dzisiaj usłyszeliśmy głosy tylu osób, które nas w tym przekonaniu utwierdzają. Chcielibyśmy pracować w nowoczesnej, dobrze zarządzanej firmie. Uważamy, że przez kilkadziesiąt lat istnienia doradztwa rolniczego w Polsce dorobiliśmy się bardzo dobrej bazy lokalowej, dobrze wykształconej kadry, która stanowi o wartości naszego doradztwa. O tę kadrę właśnie trzeba dbać.

Przygotowując się do dzisiejszego spotkania, zadaliśmy sobie dwa kluczowe pytania. Pierwsze z nich to: komu jesteśmy potrzebni? Czy jesteśmy potrzebni wojewodzie, czy może marszałkowi województwa, czy wreszcie izbom rolniczym? Na to pytanie chcielibyśmy otrzymać odpowiedź. I druga sprawa: w jakim zakresie jesteśmy potrzebni? Co będziemy robić? Odpowiedzi na te pytania , w świetle wypowiedzi doradców, wskazują, że:

1. Pierwszym problemem, który zgłaszali doradcy, to był problem powiązania nauki z praktyką. Uważamy, że doradztwo rolnicze powinno być ogniwem, które łączy te dwa sektory. To zupełnie zanikło, a kiedyś było bardzo dobrze rozwinięte. Kolejna kwestia to niska i niestabilna wysokość dotacji budżetowej, to spowodowało, że musimy dorabiać. Pieniądze, które zarobimy, stają się publicznymi środkami finansowymi, zostają do dyspozycji pracodawcy i zabezpieczają rozmaite potrzeby, które występują w naszych firmach;
2. Brak jest w doradztwie rolniczym systemu awansu zawodowego. Doradcy oczekiwaliby, aby istniała czytelna strategia rozwoju kariery doradcy. To się wiąże z faktem, że wiele młodych osób, w wykształcenie których firma zainwestowała ze środków publicznych, traktuje ją jako trampolinę do dalszej kariery. Zatrzymują się na chwilę, nawiązują kontakty, znajomości i idą dalej. To jest bardzo niepożądany i niekorzystny trend w doradztwie rolniczym. Oczekiwalibyśmy, aby efekty pracy doradców znajdowały odzwierciedlenie w ich wynagradzaniu. Nie do końca w tej chwili jest to realizowane;
3. Kolejna sprawa to bardzo szeroki zakres problemów, którymi musimy się zajmować. Uważamy, że trzeba dokonać przeglądu zakresu działalności

ośrodków doradztwa rolniczego i być może niektóre działalności wyeliminować, ponieważ są już inne instytucje, które zajmują się niektórymi problemami, które na nas spadają;

4. Kolejna sprawa to ogrom wiedzy, który musi posiadać doradca. Czy rzeczywiście musimy traktować doradcę jak lekarza pierwszego kontaktu? Czy on ma się zajmować tylko zbieraniem informacji w terenie i przekazywaniem tych informacji na wyższy szczebel, do doradców branżowych? Czy tak rzeczywiście musi być? Mamy tutaj duże wątpliwości;
5. Kolejnym problemem, który sygnalizowali doradcy, jest brak systemu ubezpieczeń od błędów popełnianych przez doradców. Jest to bardzo istotna sprawa, która ciągle nie jest załatwiona;
6. Następna kwestia to działalność komercyjna. Absorbuje ona doradców w bardzo dużym zakresie. Konieczność zarobienia dodatkowych pieniędzy zaprzepaściła ideę prawdziwego doradztwa. Pamiętam jeszcze czasy, kiedy nie zarabialiśmy dodatkowo, doradztwo było rzeczywiście prawdziwym doradztwem. Obserwujemy przejmowanie doradców, zagrożenie ze strony firm komercyjnych działających w doradztwie, chodzi mi o firmy komercyjne z branży rolniczej. Doradztwo technologiczne w dużym zakresie jest już przejęte przez takie właśnie firmy;
7. Bardzo istotnym problemem jest standaryzacja usług doradczych. Uważamy, że powinny być opracowane procedury na określone czynności doradcze, powinny być one w miarę możliwości jednakowe w całej Polsce. W związku z tym doradcy uważają, że najlepszym rozwiązaniem w obecnej sytuacji politycznej Polski jest doradztwo rolnicze, które podlegałoby Ministerstwu Rolnictwa i Rozwoju Wsi. Nie można jednak pominąć koordynującej roli Centrum Doradztwa Rolniczego.

Roman Włodarz – ***Prezes Śląskiej Izby Rolniczej***

Na początek deklaruję, że zgadzam się z tymi analizami, które tutaj zostały przedstawione. Zgadzam się z tym, że jest potrzebna silna rola państwa w kreowaniu doradztwa, a także w utrzymaniu tego potencjału, bo przecież nie mamy w kraju innego, niż ten w ośrodkach doradztwa rolniczego. Wielkim błędem, moim zdaniem, było przekazanie ośrodków doradztwa samorządowi w sytuacji, gdy samorząd wojewódzki, w skrajnie scentralizowanym systemie zarządzania rolnictwem i obszarami wiejskimi, nie ma w zasadzie nic specjalnego do roboty, jeśli chodzi o rolnictwo. To jedna sprawa.

Szanowni przedmówcy – według mojej oceny – skoncentrowali się na pewnych sprawach krótkookresowych i strukturalnych. To zrozumiałe, że wszyscy pracownicy ODR-ów, w szczególności dyrektorzy, są za tym, żeby utrzymać potencjał i to

jest słuszne. Natomiast można postawić przewrotne pytanie, co by było, gdyby nagle zniknęło wszystko to, co jest związane ze wspólną polityką rolną? Czy to znaczyłoby, że państwo nie ma pomysłu na żadne inne zadania dla doradztwa, dla tego ogromnego potencjału? Przecież wspólna polityka rolna dynamicznie się zmienia i pewnego dnia się skończy. Skończy się, jeżeli nie w sensie nazwy, to w sensie mechanizmów. Można sobie zadać pytanie, co dalej, co będzie po 2020 roku? Jednak na to pytanie nie oczekuję odpowiedzi.

Chciałem zwrócić uwagę jeszcze na jedną rzecz. Bez echa przeszła sprawa podnoszona przez panią prof. Jeżyńską, a mianowicie kwestia EPI, czyli Europejskiego Partnerstwa Innowacyjnego. Nie usłyszałem w dyskusji, kto ma je realizować. Czy obecny system albo struktura doradztwa jest w stanie to zagospodarować? Czy mamy pomysł na to, na jakim poziomie ma się odbywać koordynacja europejskiego partnerstwa – czy na poziomie centralnym, czy będzie to zdecentralizowane? Wreszcie jest pytanie, jaki jest kalendarz, kiedy trzeba podjąć decyzję w sprawie rozwiązań dotyczących europejskiego partnerstwa? Kto, w jaki sposób i kiedy ma być inicjatorem tych grup, klastrów, szeroko rozumianego partnerstwa, na które się przeznaczy prawdopodobnie znaczne ilości pieniędzy? Tego mi brakowało w dyskusji.

Chrońmy potencjał doradztwa, który mamy dzisiaj, ale równocześnie nie zaprzepaśćmy tych pieniędzy, o których przecież tyle tutaj dzisiaj było mowy, o tych potencjalnych pieniądzach, które tkwią w enigmatycznym sformułowaniu Europejskie Partnerstwo Innowacyjne.

Krzysztof Ardanowski – ***Wiceprzewodniczący Sejmowej Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi***

Chciałbym się wypowiedzieć może mniej jako poseł, chociaż członkowstwo w krajowej legislaturze na pewno „czoło zdobi" i ujmy nie przynosi. Pragnę zabrać głos przede wszystkim jako ten, który właściwie całe dorosłe życie związał się w różny sposób z doradztwem. Wypowiadam się jako rolnik i wieloletni wiceprzewodniczący Krajowej Społecznej Rady Doradztwa Rolniczego, jako wiceminister uzgadniający z Unią Europejską w 2007 roku szczegóły systemu doradztwa rolniczego, zaakceptowanego przez Komisję Europejską, również jako były radny wojewódzki, wreszcie jako poseł.

Chcę podziękować za te wszystkie głosy, również za ekspertyzy, które moim zdaniem dobrze opisują stan doradztwa. Naturalnie, te ekspertyzy i nasi eksperci nie są, co jest oczywiste, w stanie przesądzić, jaki powinien być model doradztwa, który chcielibyśmy realizować dla potrzeb polskich obszarów wiejskich. Przedstawiają możliwe scenariusze i warianty, natomiast decyzja będzie *par excellence* polityczna w dobrym znaczeniu tego słowa, czyli decyzją, która ma sprawić, że

system doradztwa rolniczego będzie realizował zadania, które państwo sobie stawia, ale również będzie realizował oczekiwania beneficjentów.

Zarówno eksperci, jak i państwo zabierający głos w dyskusji stwierdzili, że to, co jest w tej chwili, wymaga naprawy. Ja się z tym całkowicie zgadzam. Powiem szczerze, zachodzę w głowę, jakie były trzy lata temu motywy zniszczenia, rozczłonkowania systemu doradztwa rolniczego, jakie motywy przyświecały ministrowi Sawickiemu? Nie jestem w stanie tego zrozumieć. Rzeczywiście wielokrotnie wypowiadał się on krytycznie na temat funkcjonowania doradztwa rolniczego, nawet porównując jego stan obecny z okresem „komuny", ale jego niechęć przyniosła skutki opłakane. Myślę, że nawet jeżeli widział mankamenty, to należało ten system poprawiać, a nie podejmować działania, które go *de facto* zniszczyły.

W tej chwili nie mamy w Polsce systemu doradztwa rolniczego realizującego zadania w takim kontekście, o jakim mówił dyrektor Centrum Doradztwa Rolniczego. Utraciliśmy „sterowność systemu", a władze publiczne, które odpowiadają m.in. przed Unią Europejską za zarządzanie rolnictwem i rozwojem obszarów wiejskich, niestety, nie mają żadnego wpływu na funkcjonowanie systemu doradztwa rolniczego.

Przypomnę, że w dokumentach unijnych, które nas najbardziej interesują w tej chwili, czyli w pakiecie legislacyjnym WPR na lata 2014-2020, w wielu dokumentach tego pakietu, w COM 625, 627 i 628, czyli opisujących różne aspekty wspólnej polityki rolnej, rola doradztwa rolniczego niepomiernie rośnie. Nie jest zmniejszana, ograniczana, lecz wręcz przeciwnie – niepomiernie rośnie. Na barki krajów członkowskich nałożono obowiązek stworzenia takiego systemu, który uwzględnia oczekiwania, możliwości finansowe, tradycje i różne uwarunkowania, które w każdym kraju są trochę inne.

Jeżeli chcemy realizować, dopóki ona będzie istniała, wspólną politykę rolną UE, a na pewno w najbliższych siedmiu latach nowej perspektywy tak będzie, to sprawny system doradztwa rolniczego w Polsce musi funkcjonować. To jest wymóg, od którego żadna władza, żaden rząd, ten czy następny, nie jest w stanie się wymigać.

Oczywiście dyskutujemy o tym, jak realizować zadania regionalne. Jednak całkowitym nieporozumieniem jest głos jednego z dyskutantów, który mówi, że skoro w Polsce regiony się różnią, to powinniśmy mieć regionalne polityki rolne. Przypomnę, że europejska wspólna polityka rolna jest polityką horyzontalną, za którą odpowiadają w ramach Unii Europejskiej władze administracyjne krajów członkowskich, czyli rządy. Oczywiście, mogą być różne zakresy ważności poszczególnych obszarów i zadań doradztwa rolniczego, zapewne różne w poszczególnych regionach, ale nie może być 16 polityk w Polsce. Jeżeli ktoś tak myśli, to do końca chyba nie rozumie, o czym mówi.

Drugi wątek, który powinniśmy bardzo mocno podnieść, to uspołecznienie doradztwa, również w zakresie udziału beneficjentów doradztwa w nadzorze nad nim, Myślę o aktywnym kształtowaniu sposobów i efektywności doradztwa przez tych wszystkich, którzy z tego doradztwa korzystają. Niestety, proces uspołeczniania doradztwa rolniczego, rozpoczęty w 1992 roku przez ministra Gabriela Janowskiego, uległ głębokiej degrengoladzie. W kolejnych latach, przy różnych zawirowaniach wokół doradztwa, rola rad społecznych, w zamyśle powołanych jako ważny element uspołecznienia, została całkowicie zmarginalizowana. Doprowadzono do tego, że społeczny nadzór jest w tej chwili kompletną fikcją. Szczególnie po podporządkowaniu ośrodków doradztwa rolniczego samorządom województw.

Jaka jest zatem obecna rola społecznych rad doradztwa rolniczego? Odpowiedź jest, niestety, prosta, choć bolesna. Jest to tylko próba wmówienia organizacjom rolniczym, że jeszcze mają na cokolwiek wpływ w doradztwie, podczas gdy faktycznie rada społeczna nie ma żadnego skutecznego wpływu na funkcjonowanie doradztwa. Jest atrapą uspołecznienia. Nastąpiła całkowita marginalizacja uspołecznienia, będącego jednym z ważniejszych wniosków z obserwacji doradztwa rolniczego w krajach Unii Europejskiej i w Stanach Zjednoczonych, gdzie uczyliśmy się w latach 90. poprzedniego stulecia i na początku obecnego funkcjonowania doradztwa.

Również w kontekście uspołecznienia całkowicie niejasna i niedopowiedziana jest rola samorządu rolniczego, czyli izb rolniczych. Tam, gdzie zdecydowano się utworzyć samorząd rolniczy, np. we Francji, w Niemczech, w Austrii, tam wszędzie jego rola jest znacząca i powiązany jest on ściśle z doradztwem rolniczym. W Polsce izbom rolniczym takiego prawa nie dano, właściwie stwarzając pole do konfliktu, do rywalizacji tam, gdzie dla dobra wsi powinna być przede wszystkim współpraca i wzajemne wzmacnianie pozytywnego oddziaływania na mieszkańców wsi.. Dla władz publicznych ważna powinna być chęć poprawienia statusu izb rolniczych i ich relacji z doradztwem. Takiego myślenia, szczególnie w rządzącej Polską koalicji PO-PSL, niestety, nie ma. A partia „chłopska", co widać szczególnie wyraźnie w ostatnich pięciu latach, zawłaszczyła samorząd rolniczy, traktując go jako kolejne narzędzie do rozszerzania i utrwalania swoich wpływów na wsi.

Prawo i Sprawiedliwość zgłosiło do Sejmu projekt nowelizacji ustawy o izbach rolniczych. Jestem reprezentantem grupy posłów-wnioskodawców. Jednak nie możemy się przebić u pani marszałek, żeby ten projekt nabrał charakteru dokumentu i zaczął funkcjonować w Sejmie, by można było przeprowadzić publiczną debatę na temat przyszłości samorządu rolniczego i jego zadań.

Oczywiście, doradztwo rolnicze ma szereg funkcji, które powinno realizować. Zapewne wiele nowych zadań przybędzie, choć nie jesteśmy w stanie precyzyjnie przewidzieć tego, co przyniosą wyzwania przyszłości. Nie tylko w naszym kraju trzeba dookreślić rolę rolnictwa na obszarach wiejskich, doprecyzować znaczenie

funkcji pozarolniczych, m.in. „nowych usług publicznych", np. oprócz wielu innych sposobów realizacji bardzo ważnej ustawy o odnawialnych źródłach energii, która, mam nadzieję, wejdzie w życie. Kto będzie zajmował się np. edukowaniem potencjalnych beneficjentów rozwiązań ustawowych, mogących być ogromną szansa rozwojową polskich obszarów wiejskich? Ważny jest problem wdrażania innowacyjności. W dyskusji zostało praktycznie pominięte bardzo ważne Europejskie Partnerstwo Innowacyjne. Ktoś będzie musiał to realizować. Kto, jeżeli nie doradztwo rolnicze, o którym tutaj dyskutujemy?

Chcę podkreślić, że potrzebna jest odważna decyzja polityczna, w dobrym znaczeniu tego słowa. Boję się jednak, że nic z tego nie wyjdzie. W incydentalnej, praktycznie nieistotnej ustawie, jaka w tej chwili trafiła z Sejmu do Senatu, dotyczącej uporządkowania kilku spraw wewnątrz samorządu województwa, PO z PSL właściwie przesądziły czy też mocno utrwaliły podporządkowanie publicznego doradztwa rolniczego samorządom województw, opanowanych przez te partie. Kiedy dyskutowaliśmy przy okazji tej ustawy o konieczności wzmocnienia roli doradztwa publicznego i poukładania relacji między jego uczestnikami, nie było w większości koalicyjnej zgody na to, że trzeba coś zmieniać, ponieważ, zdaniem wielu posłów PO-PSL jest dobrze, jak jest.

Zastanawiam się, czy będzie wola na to, by tę poważną debatę nad doradztwem rolniczym podjąć. Trzeba wysłuchać opinii różnych podmiotów, ale dla mnie przede wszystkim jest ważna opinia beneficjentów i tych, którzy odpowiadają za przyszłość wspólnej polityki rolnej oraz naszej polityki krajowej, która musi być elementem zdecydowanie bardziej ważnym niż do tej pory. Z całym szacunkiem dla pracowników i dyrektorów ośrodków doradztwa rolniczego, dostrzegając tam wiele osób autentycznie zatroskanych o przyszłość publicznego doradztwa rolniczego w Polsce, uważam jednak, że decyzje w interesie polskiej wsi muszą podjąć odpowiedzialnie politycy i przedstawiciele społeczności wiejskiej.

Oczywiście warunki finansowe, warunki pracy, sprawa doskonalenia zawodowego, uzbrojenia i wyposażenia w niezbędne narzędzia wykonywania usług doradztwa to są sprawy, które muszą być podnoszone i rozwiązywane z udziałem pracowników doradztwa. Jednak, co dla mnie jest oczywiste, o tym, kto będzie zarządzał doradztwem rolniczym nie mogą decydować ludzie, którzy osobiście są zainteresowani jakimś z rozwiązań lub ich brakiem, dla utrzymania szkodliwego dla doradztwa obecnego *status quo*.

Tadeusz Nalewajk – ***Podsekretarz Stanu w Ministerstwie Rolnictwa i Rozwoju Wsi***

Jak powiedział mój przedmówca, opinii i wniosków jest bardzo dużo. W zależności od tego, jakie środowisko się reprezentuje – różny jest ton wypowiedzi i wskazanie, w jakim kierunku należałoby iść.

Apeluję do Senatu, do państwa senatorów, żeby uchwalić procedowaną zmianę ustawy w proponowanym kształcie. Uważam, że to nie jest kwestia umacniania obecnych realiów, tylko cywilizowania relacji między poszczególnymi organami, między Ośrodkiem Doradztwa Rolniczego a organami samorządu wojewódzkiego.

Proponowana zmiana porządkuje relacje. Prowadzimy dzisiaj dyskusję publiczną na temat systemu, celów i struktury. Został powołany w kwietniu zespół do spraw funkcjonowania doradztwa po 2013 roku. Tak jak panowie mówicie, w pewnym momencie trzeba woli politycznej, by system doradztwa rolniczego spełniał oczekiwania i to nie podlega dyskusji. Chcę przypomnieć, że pracowaliśmy w podkomisji, w Komisji i te kwestie były omawiane.

Jeśli chodzi o cele, państwo mają rację, nie możemy się ograniczać tylko do wspólnej polityki rolnej, bo mamy jeszcze inne cele. Kwestia struktury, o której państwo mówicie, jest sprawą w pewnym sensie wtórną. Dzisiaj, jak powiedział pan przewodniczący Ardanowski, uczestniczą w konferencji ci, którzy te cele realizują, czyli ośrodki doradztwa rolniczego. Nie ma tu nikogo z tych, którzy nadzorują i prowadzą ośrodki doradztwa rolniczego, czyli z samorządów wojewódzkich.

Nie mogę się zgodzić z tezą, że minister będzie prowadził, będzie płacił, a nie będzie miał wpływu. Rozumiem, że najbardziej reprezentatywnym ciałem, jeżeli chodzi o odbiorców, czyli rolników, jest samorząd rolniczy. Samorząd rolniczy pojawia się w dyskusji w Europie w różnym usytuowaniu, jeżeli chodzi o doradztwo.

Podnoszona była kwestia innowacji i Europejskiego Partnerstwa Innowacyjnego. Stoimy przed dylematem, jak to usytuować? Dzisiaj trudno powiedzieć, po pierwsze, jaki będzie kształt, nie mówiąc o tym, jakie będą ramy finansowe, bo od tego musimy zacząć. W swojej pierwotnej wypowiedzi podnosiłem kwestię regionalizmu w doradztwie. Nie może być regionalizmu, jeżeli chodzi o politykę rolną. Regionalizm będzie prawdopodobnie występował w kontekście dofinansowania rozwoju obszarów wiejskich z polityki spójności w kontrakcie partnerskim, który będzie zawierany na szczeblu kraju.

Myślę, co się przewijało w dyskusji, że niekwestionowana jest tu rola Centrum Doradztwa Rolniczego, w takim czy innym usytuowaniu. Wiadomo, że łatwiej by nam było się komunikować, jeżeli byłaby to struktura pionowa. Obecnie, tak jak ktoś powiedział, minister finansów daje dotacje i może jest tego mało. Jednak jesteśmy zobowiązani finansować doradztwo publiczne z budżetu państwa. Minister finansów transferuje środki poprzez wojewodów, przez samorząd wojewódzki, a samorząd praktycznie nie ma instrumentów, jeżeli chodzi o kontrole celów, jakie ośrodek doradztwa rolniczego realizuje. Ktoś powiedział, że może realizować to tylko przez urząd kontroli skarbowej poprzez teoretyczną kontrolę dokumentów.

Kolejna bardzo ważna kwestia, co uwidoczniło się w tej perspektywie finansowej, to kwestia doradztwa prywatnego, czyli podmiotów akredytowanych przez

ministra rolnictwa po spełnieniu określonych wymogów. Myślę, że nie może tu być rywalizacji, jeżeli chodzi o ogólnie dostępne doradztwo. Dotacja z budżetu państwa, chociaż nie 100%, jest przeznaczana na podstawowe usługi, na doradztwo publiczne, natomiast ośrodki doradztwa rolniczego również wykonują usługi komercyjne. Podam przykład działania „Korzystanie z usług doradczych dla rolników i posiadaczy lasów. Zadaję pytanie retoryczne i nie oczekuję odpowiedzi. Dlaczego ośrodki doradztwa rolniczego przegrywają tu z prywatnym doradztwem?

Dziękując za tę dyskusję, przekonany jestem, że nie kończymy dzisiaj debaty nad funkcjonowaniem doradztwa rolniczego. Ponawiam prośbę do Wysokiego Senatu, żeby nie kwestionował tej lepszej czy gorszej zmiany ustawy. Czekają na nią na pewno samorządy wojewódzkie, ośrodki doradztwa rolniczego, żeby ucywilizować relacje między tymi dwoma strukturami, dopóki nie wypracujemy wspólnie nowych rozwiązań.

Jerzy Chróścikowski – ***Przewodniczący Senackiej Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi***

Jak to mówią, zawsze trzeba znaleźć winnego, ale winny nie chce się przyznać, że to sprawił, iż system się rozleciał. Trzeba jasno powiedzieć, system się rozleciał. Pan poseł Krzysztof Ardanowski jasno powiedział, co uzgadniał w ramach wspólnej polityki rolnej, w ramach przyszłej perspektywy finansowej, która jest w latach 2007-2013. Były to jasne, czytelne zasady. Teraz mamy pytanie, kto to zrobił?

Część z państwa, ja też, była w Gdańsku, gdzie prowadzono dyskusję pod przewodnictwem pana ministra Plocke. Kto potem zrobił tę ustawę? Oczywiście była to ustawa tzw. czyszcząca, różnie ją nazywamy, śmieciowa jak ktoś chce, wiadomo o co chodzi. Ustawę przygotował pan minister Schetyna, czyli Platforma Obywatelska przygotowała całą instrumentację po to, żeby przed wyborami mieć zaplecze polityczne do działania na wsi. Skutek jest taki, że PSL nie obroniło tego, jak inne instytucje, które wybroniły w tej ustawie śmieciowej czy czyszczącej swoich stanowisk. Tu niestety oddaliśmy pola, jako rolnicy, i służby doradcze niestety dzisiaj są w takiej sytuacji, w jakiej są.

Dlaczego mniejszość komisji senackiej nie zgadza się na tę ustawę? Dlatego, że udowodniliście państwo, jako rząd, że w tym budżecie są znacznie mniejsze środki, bo licząc 2003 rok jako bazę 100%, to w tym roku mamy 96%. Proszę zobaczyć, jakie to są pieniądze w stosunku do 2003 roku?. W tym roku mamy mniej o ponad 300 mln zł na ośrodki doradztwa rolniczego, co skutkuje tym, że samorządy dostają nowe kompetencje, coraz większe zadania bez środków finansowych. Dlatego jest spór, czy rzeczywiście samorządy mają realizować to zadanie ze środków własnych, bo na przyszły rok z budżetu państwa będzie jeszcze mniej środków na ten cel, a wtedy powie się: niech sejmik to finansuje. Trzeba się nad tym zastanowić, jak przemodelować z powrotem doradztwo, aby były zabezpieczone publiczne środki

finansowe z budżetu. Nie minister finansów jest rządzącym na tym folwarku, tylko powinien rządzić rząd i parlament, podejmować decyzje, a nie mówić, że pan minister finansów da lub nie da pieniędzy. W ten sposób nie może istnieć doradztwo rolnicze i inne działy gospodarki, które wymagają wsparcia, chociażby nauka.

Elementem bardzo istotnym podniesionym przez państwa w dyskusji, jest współpraca z nauką, w zakresie wdrożeń. Ważne jest, jak te elementy mają funkcjonować, komu doradztwo ma służyć, czy doradztwo ma być stricte doradztwem samorządowym. Jesteśmy gotowi wziąć doradztwo rolnicze wspólnie z ministrem rolnictwa. To jest kontynuacja tego głównego wątku, który dzisiaj pojawił się z tej dyskusji, że skoro sami rolnicy uważają, że chcą być nadzorującymi wspólnie z ministrem rolnictwa, to ten kierunek należy obrać.

Krzysztof Jurgiel – ***Przewodniczący Sejmowej Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi***

Nie będę starał się podsumowywać, myślę, że to zrobimy w ramach prac naszej Komisji. Dziękuję za tę debatę. Jest to właściwy moment, bo trwają końcowe negocjacje dotyczące finansowania wspólnej polityki rolnej, a także pakietów legislacyjnych. Myślę, że dyskusja dzisiaj była bardzo potrzebna i była ciekawa.

Chciałem tylko zwrócić uwagę na fakt, że następuje zmiana zasad programowania rozwoju w Unii Europejskiej. W obecnej perspektywie finansowej mieliśmy wspólną politykę rolną oddzieloną od polityki spójności. Teraz natomiast wprowadzono zarządzanie zintegrowane, czyli przygotowane instrumenty rozwoju będą skoordynowane. Jest to ważne w kontekście przyjęcia w Polsce zmian w zasadach polityki rozwoju. Przypomnę, że w latach 2007-2009 strategia rozwoju kraju, która była przyjęta przez ówczesny rząd, mówiła o zrównoważonym, trwałym rozwoju. Teraz, obecna koalicja bardziej zmierza w kierunku tzw. polaryzacyjnego rozwoju, polaryzacyjno-dyfuzyjnego i tutaj rola doradztwa też będzie bardzo znacząca. Jeśli mówimy o rozwoju lokalnym, to ja jestem zwolennikiem tzw. rozwoju niszowego. W rozwoju niszowym to czynniki endogeniczne, czyli kapitał lokalny, muszą być w sposób właściwy wykorzystane. Tutaj, o czym była mowa, nie możemy mówić tylko o doradztwie rolniczym. Jest druga sfera, doradztwo w zakresie rozwoju gospodarki, czyli mówiąc krótko, działania mające wpływ na jakość życia na obszarach wiejskich.

Stawiając pytania, co robić, jak robić i jak oceniać efekty, dostrzegam dużą rolę doradców i myślę, że w najbliższym czasie powinniśmy rzeczywiście do tego niepolitycznie podejść, starać się wypracować taką strukturę i system, który będzie wszystkim służył.

Chciałem podziękować panu ministrowi, państwu ekspertom za dzisiejsze wystąpienia, wszystkim uczestnikom za te głosy. Jeszcze raz prosiłbym, jeśli ktoś uzna za stosowne, o przysłanie opinii na piśmie. Być może ktoś jeszcze zgłosi jakieś uwagi. Zapraszam na następne nasze spotkania.

JOANNA KOWALSKA
Sekretarz Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi Senatu RP

OPINIE ORGANIZACJI I INSTYTUCJI DZIAŁAJĄCYCH W OBSZARZE ROLNICTWA I ROZWOJU OBSZARÓW WIEJSKICH NA TEMAT FUNKCJONUJĄCEGO SYSTEMU DORADZTWA ROLNICZEGO ORAZ PROPOZYCJE JEGO ZMIAN

Organizatorzy konferencji „Jaki system doradztwa rolniczego w Polsce po 2013 r.?", Komisja Rolnictwa i Rozwoju Wsi Senatu RP oraz Komisja Rolnictwa i Rozwoju Wsi Sejmu RP, zwrócili się z prośbą do organizacji i instytucji zajmujących się doradztwem rolniczym, instytutów naukowych, wyższych uczelni, związków i organizacji rolniczych oraz samorządu rolniczego o ocenę systemu doradztwa rolniczego, a także przedstawienie propozycji zmian. Poniżej zaprezentowano najważniejsze wnioski zawarte w przysłanych stanowiskach i opiniach.

1. Mazowiecki Ośrodek Doradztwa Rolniczego

Obowiązujące przepisy ustawy o jednostkach doradztwa rolniczego oceniono pozytywnie, zwrócono jednak uwagę na to, że status prawny, ośrodków doradztwa jest określony nieprecyzyjnie, niejednoznacznie uregulowana jest też ich działalność. Pozytywnie oceniono także funkcjonowanie doradztwa rolniczego. Słabością systemu są przede wszystkim niskie wynagrodzenia doradców, co powoduje trudności w naborze kadry, a także ograniczone wsparcie instytutów branżowych i wyższych uczelni w zakresie zadań doradczych, co nie pozwala na podnoszenie specjalistycznej wiedzy doradców. Odniesiono się również do propozycji legislacyjnych Komisji Europejskiej dotyczących doradztwa rolniczego po 2013 r. Stwierdzono, że włączenie się jednostek doradztwa rolniczego (jdr) do systemu Europejskiego Partnerstwa na rzecz Innowacji będzie możliwe po zapewnieniu dodatkowego finansowania wzajemnej współpracy, jak również działania grup operacyjnych (np. w ramach pomocy technicznej).

Odnośnie systemu doradztwa rolniczego w Polsce po 2013 r. zaproponowano:

- Wprowadzenie zintegrowanego modelu doradztwa, w którym w sposób jednoznaczny zostanie określona odpowiedzialność poszczególnych podmiotów za realizację zadań, a także finansowanie, w tym dostęp do środków unijnych. Model ten powinien uwzględnić ścisłe powiązanie doradztwa z nauką, pełniejsze rozeznanie potrzeb badawczych i rozwojowych, nowoczesne rozwiązania technologiczne i bardziej efektywne zarządzanie gospodarstwem rolnym;
- Ścisłe określenie kryteriów prowadzenia działalności doradczej przez podmioty prywatne już na etapie zakładania tej działalności, np. kwalifikacji kadry;
- Opracowanie systemu kontroli jakości usług świadczonych przez prywatne ośrodki doradztwa.

2. Podlaski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Szepietowie

Przedstawiono główne zadania wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego oraz zalety i wady obecnego systemu doradztwa. Zalety to przede wszystkim wykwalifikowana i doświadczona kadra, bezpłatność, dostępność oraz wysoka jakość świadczonych usług. Wady to m.in. niskie wynagrodzenia doradców, sztywne ramy prawne utrudniające sprawne zarządzanie, niedostateczny budżet uniemożliwiający odtworzenie majątku ośrodków i doposażenie pracowników, dualizm podległości i zarządzania, brak współpracy z uczelniami wyższymi i niedostateczny dostęp do badań naukowych.

3. Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego w Minikowie

Omówiono zadania doradztwa rolniczego wynikające ze Wspólnej Polityki Rolnej oraz udział doradztwa w realizacji regionalnych i branżowych strategii rozwoju. Negatywnie oceniono status ośrodków doradztwa rolniczego. Organizacyjnie podlegają one samorządom województw, pod względem finansowym – wojewodom a merytorycznym – ministrowi rolnictwa.

Wnioski:

- Doradztwo powinno uwzględniać specyfikę regionalną;
- Niezbędne jest zapewnienie ciągłości finansowania ośrodków;
- Należy powiązać działalność doradczą z systemem edukacji rolniczej na poziomie ponadgimnazjalnym oraz z uczelniami wyższymi i instytutami naukowymi;

- Należy ściśle określić zadania niekomercyjne, za które bierze odpowiedzialność państwo i zagwarantować na nie odpowiednie środki budżetowe. Powinno się zaostrzyć kryteria udzielania akredytacji, zwiększyć nadzór i kontrolę nad firmami, które korzystają ze środków publicznych.

4. Instytut Ogrodnictwa w Skierniewicach

Oceniono, że obecnie funkcjonujący system doradztwa rolniczego w zakresie ogrodnictwa nie do końca spełnia oczekiwania producentów – ogrodników. Wskazano m.in. na brak ścisłej współpracy ośrodków doradztwa z instytutami badawczymi nadzorowanymi przez resort rolnictwa (brak umów, nie określono zakresu współpracy), brak w większości ośrodków odpowiednio przygotowanych doradców z zakresu ogrodnictwa (rozwija się doradztwo prywatne, skupione przy dystrybutorach środków ochrony roślin), niedopracowany system wdrażania przez ośrodki nowych rozwiązań technologicznych.

Zaproponowano:

- Utworzenie Krajowego Centrum Doradztwa Rolniczego;
- Stworzenie systemu umożliwiającego podnoszenie kwalifikacji doradców (bezpłatne specjalistyczne szkolenia, np. co 5 lat);
- Powrót doradztwa do instytutów resortowych;
- Opracowanie projektów celowych z zakresu rolnictwa współfinansowanych z budżetu państwa (brakuje programów, funduszy z których można by np. wdrażać technologię uprawy nowego gatunku roślin).

5. Instytut Włókien Naturalnych i Roślin Zielarskich w Poznaniu

Za podstawowy mankament obecnego systemu doradztwa uznano brak motywacji ekonomicznej doradców do wydajnej i skutecznej pracy (niskie zarobki, brak środków finansowych na dojazdy do gospodarstw rolnych, zakup sprzętu audiowizualnego i pomocy naukowych). Sugerowano ujednolicenia zasad wynagradzania doradców. Ponadto postulowano, aby doradców zobowiązać do systematycznego uzupełniania wiedzy na zajęciach organizowanych przez Centrum Doradztwa Rolniczego z pomocą wysokiej klasy specjalistów. Doradcy powinni także odbyć praktyki zawodowe, np. we wzorowo prowadzonych gospodarstwach rolnych, działających przy wojewódzkich ośrodkach doradztwa rolniczego. Stwierdzono, że rozwój doradztwa indywidualnego i specjalistycznego powiązanego z oceną efektywności ekonomicznej modernizacji gospodarstw rolnych będzie wymagał ścisłej współpracy doradców z branżowymi jednostkami naukowymi w kraju lub za granicą. Ten rodzaj indywidualnego doradztwa rolniczego może być elementem komercyjnej działalności jednostek doradztwa rolniczego.

6. Stowarzyszenie Akredytowanych Podmiotów Doradztwa Rolniczego AKROS

Opowiedziano się za utrzymaniem systemu doradztwa rolniczego publiczno-prywatnego. Uznano, że obecnie obowiązujące przepisy dotyczące doradztwa rolniczego nie są dostoswane do realiów panujących w doradztwie rolniczym w Polsce.

Wnioski:

- Przepisy powinny w większym stopniu uwzględniać współistnienie doradztwa publicznego i prywatnego bez uprzywilejowywania któregokolwiek z nich, a także zapewnić profesjonalny, niezależny, identyczny dla jednej i drugiej formy doradztwa nadzór merytoryczny;
- Obydwie formy doradztwa powinny mieć zapewniony uczciwy dostęp do rynku;
- Nowy system doradztwa powinien nadal przewidywać akredytacje i nadzór państwowy nad prywatnymi podmiotami doradztwa, ale musi też uwzględniać konieczność kumulowania środków przez taki podmiot na okresy przejściowe;
- System powinien umożliwić reprezentowanie rolnika i jego interesów przez doradcę wobec urzędników i instytucji (doradca pełnomocnikiem rolnika);
- W nowym systemie finansowania doradztwa stroną w procesie uzyskania finansowania powinien być podmiot doradczy, a nie rolnik;
- Należy zachować zasadę równości dostępu do szkoleń doradców prywatnych i tych zatrudnionych w ośrodkach doradztwa rolniczego; obecnie doradca prywatny nie ma dostępu do części szkoleń organizowanych przez Centrum Doradztwa Rolniczego.

7. Prof. Sławomir Zawisza – *Katedra Ekonomiki i Doradztwa w Agrobiznesie Uniwersytetu Technologiczno-Przyrodniczego w Bydgoszczy: „Funkcjonowanie systemu doradztwa rolniczego w Polsce i perspektywy jego rozwoju"*

Autor omówił rozwój doradztwa rolniczego w Polsce, w tym w okresie integracji z Unią Europejską. Za najważniejszą i korzystna zmianę w funkcjonowaniu doradztwa rolniczego w ostatnim okresie można uznać reformę doradztwa w 2005 r. Niefortunnym rozwiązaniem było podporządkowanie wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego (wodr) na poziomie województw samorządowi terytorialnemu (marszałkowie województw i sejmiki samorządowe). Takie rozwiązanie jest niespotykane w innych krajach i nielogiczne z punktu widzenia racjonalnego zarządzania doradztwem.

Zdaniem autora obecnie trudno omówić o istnieniu systemu doradztwa rolniczego, bowiem Centrum Doradztwa rolniczego w Brwinowie nie pełni roli jednostki nadrzędnej i nadzorującej działalność wodr, wykonując jedynie funkcje szkoleniowe i będąc ośrodkiem certyfikującym. Doradztwo rolnicze w Polsce jest w rzeczywistości, w wymiarze instytucjonalnym, zbiorem autonomicznych 16 wodr, nadzorowanym odrębnie przez władze samorządu terytorialnego każdego województwa. Stwarza to niebezpieczeństwo zaniku jednolitego krajowego systemu doradztwa rolniczego w Polsce i ewolucji w kierunku niezależnych ośrodków doradztwa rolniczego, o strukturze i podległości merytorycznej odmiennej w różnych województwach.

Dla prawidłowego rozwoju doradztwa rolniczego w Polsce potrzebne jest:

- Stworzenie jednolitego krajowego systemu doradztwa rolniczego opartego na wodr oraz Centrum Doradztwa Rolniczego (CDR) jako jednostce wiodącej, wodr powinien podlegać bezpośrednio CDR;
- Ustabilizowanie struktur organizacyjnych doradztwa rolniczego;
- Zaprzestanie modyfikacji struktur doradczych w zakresie podległości służbowej.

8. Krystian Brząkalik – ***Stowarzyszenie Wspólnota: „Refleksje w związku z organizacją doradztwa rolniczego w Polsce po 2013 r. w świetle propozycji Komisji Europejskiej (COM 2011)) 62"***

Autor jest zwolennikiem transformacji niszowej, która jego zdaniem jest najbardziej właściwa dla obszarów wiejskich. Transformacja taka umożliwia kształtowanie nowych struktur poprzez aktywność rolników i agronomów, w sposób naturalny i oddolny, co w konsekwencji prowadzi do rozwoju zrównoważonego i trwałego. Tak rozumianego rozwoju obszarów wiejskich, w tym rolnictwa, nie gwarantują aktualnie realizowane rozwiązania.

W opinii autora doradztwo rolnicze, bazujące na ustawie z 2004 r., zatraciło funkcje kreatywne na rzecz świadczenia odpłatnych usług w celu pozyskania różnych płatności przez beneficjenta, bez względu na jego związek z gospodarstwem rolnym. Doradztwo powinno być instytucjonalne o charakterze badawczo-wdrożeniowym.

9. Krzysztof Jurgiel – ***Poseł, Przewodniczący Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi Sejmu RP*** **i Robert Telus** – ***Poseł, Członek Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi Sejmu RP: „Uwagi dotyczące organizacji i funkcjonowania doradztwa rolniczego – kompetencje i relacje pomiędzy instytucjami"***

Omówiono zależności między ośrodkami doradztwa rolniczego a izbami rolniczymi, Centrum Doradztwa Rolniczego, Agencją Restrukturyzacji i Moderni-

zacji Rolnictwa (ARiMR), Ministerstwem Rolnictwa i Rozwoju Wsi, związkami branżowymi, uczelniami. Stwierdzono, Ze obecny status ośrodków doradztwa rolniczego (odr) uniemożliwia finansowanie zadań ze środków unijnych, w tym pomocy technicznej.

Wnioski:

- Należy zapewnić źródło finansowania (z pomocy technicznej, przed perspektywą finansową 2014-2020) i wdrożyć zintegrowany system doradztwa rolniczego opracowany w latach 2008-2009 w ramach TransitionFacility 2006, który umożliwi organizację doradztwa rolniczego w ścisłej współpracy z ARiMR;
- Należy zapewnić wspólną realizację usług doradczych przez doradców rolniczych zatrudnionych w odr i izbach rolniczych;
- Ministerstwo rolnictwa poprzez Centrum Doradztwa Rolniczego powinno opracowywać i wyznaczać zadania doradcze oraz kształcić doradców;
- Należy wprowadzić ścisłą współpracę ośrodków doradztwa z rolniczymi związkami branżowymi i uczelniami rolniczymi;
- Należy zmienić system kształcenia doradców rolniczych, umożliwiając im awans zawodowy i specjalistycznych;
- Wynagrodzenie doradców powinno być uzależnione od liczby gospodarstw z nimi współpracujących;
- W ramach wspólnej polityki rolnej od 2014 r. będą przeznaczone środki na wspieranie małych gospodarstw, zatem w odr powinni być zatrudnieni także specjaliści doradcy dla gospodarstw niskotowarowych.

10. **Robert Telus** – *Poseł, Członek Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi Sejmu RP: "Uwagi do materiału przygotowanego na konferencję przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi"*

Uwagi dotyczą finansowania doradztwa rolniczego, kształcenia kadry, funkcjonowania systemu doradztwa w nowym okresie programowania oraz w nowej perspektywie finansowej. Autor zwrócił uwagę m.in. na zmniejszenie środków finansowych na jednostki doradztwa rolniczego oraz na dysproporcje w ich rozdysponowaniu na poszczególne jednostki. Wskazał na brak inwestycji w ośrodkach i dysproporcje w wynagrodzeniu pracowników samorządu wojewódzkiego i ośrodków doradztwa.

INFORMACJA NA TEMAT DORADZTWA ROLNICZEGO NA PODSTAWIE WYNIKÓW BADAŃ PRZEPROWADZONYCH W 2005 i 2008 ROKU ORAZ ZAMIERZENIA NA 2013 ROK

Informacje w zakresie doradztwa rolniczego opracowane zostały na podstawie wyników badań prowadzonych przez Departament Rolnictwa Głównego Urzędu Statystycznego: (1) Struktury Gospodarstw Rolnych (SGR) i (2) czerwcowego reprezentacyjnego badania użytkowania gruntów, powierzchni zasiewów i pogłowia zwierząt gospodarskich (R-CzSR).

1. Badanie Struktury Gospodarstw Rolnych przeprowadzone zostało w 2005 r. na 10% próbie. Badana populacja liczyła łącznie 2911 tys. gospodarstw, z których wylosowano próbę liczącą 200 tys. podmiotów. Badanie to było w pełni dostosowane do wymogów Unii Europejskiej i dodatkowo obejmowało zgłoszone potrzeby użytkowników krajowych. Przeprowadzenie badania w bardzo szerokim zakresie podmiotowym i przedmiotowym było możliwe dzięki dofinansowaniu ze środków Komisji Europejskiej.

Według uogólnionych wyników badania 588 tys. (23,7%) użytkowników gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą zadeklarowało, że w ciągu ostatnich 5 lat korzystało z usług podmiotów zajmujących się doradztwem rolniczym, w tym z usług Ośrodków Doradztwa Rolniczego - 548 tys. użytkowników (22,1%).

Udział gospodarstw korzystających z doradztwa wzrastał systematycznie wraz ze wzrostem użytkowanych gruntów z 4,1% w gospodarstwach najmniejszych (o powierzchni do 1 ha) do ponad 26% w gospodarstwach o powierzchni użytków rolnych 3-5 ha, blisko 39% w gospodarstwach 5-10 ha i ponad 50% począwszy od grupy 10-15 ha. Najwięcej gospodarstw korzystających z doradztwa, tj. 81,2% odnotowano w grupie gospodarstw 50-100 ha użytków rolnych. W gospodarstwach największych (ponad 100 ha UR) odsetek gospodarstw korzystających z usług doradztwa w ogólnej liczbie gospodarstw w tej grupie obszarowej wynosił ponad 70%. W gospodarstwach o powierzchni powyżej 1 ha użytków rolnych co trzeci użytkownik gospodarstwa indywidualnego korzystał z usług doradców rolniczych.

Tabela 1

Gospodarstwa, w których użytkownicy korzystali z usług podmiotów zajmujących się doradztwem rolniczym w % ogólnej liczby gospodarstw w grupach obszarowych użytków rolnych w 2005 r.

Grupy obszarowe użytków rolnych w ha	Ogółem		W tym gospodarstwa indywidualne	
	korzystające z usług doradztwa	w tym z usług Ośrodków Doradztwa Rolniczego	korzystające z usług doradztwa	w tym z usług Ośrodków Doradztwa Rolniczego
Ogółem	**23,7**	**22,1**	**23,7**	**22,1**
0-1	4,1	3,8	4,1	3,8
1-2	13,6	12,2	13,6	12,2
2-3	19,6	18,0	19,6	18,0
3-5	26,5	24,3	26,5	24,3
5-10	38,6	36,2	38,6	36,2
10-15	52,0	49,0	52,0	49,0
15-20	62,2	59,2	62,3	59,2
20-30	69,5	66,1	69,6	66,1
30-50	78,5	75,8	78,8	76,1
50-100	81,2	78,7	82,3	79,8
100 i więcej	70,7	66,6	80,2	77,3

Wykres 1

Gospodarstwa rolne prowadzące działalność rolniczą korzystające z usług podmiotów zajmujących się doradztwem rolniczym w grupach obszarowych użytków rolnych w 2005 r.

2. Tematykę doradztwa rolniczego ujęto również w pilotażowym badaniu metod produkcji rolnej przeprowadzonym w 2008 r. przy czerwcowym reprezentacyjnym badaniu użytkowania gruntów, powierzchni zasiewów i pogłowia zwierząt gospodarskich (R-CzSR). Badana populacja liczyła ok. 2854 tys. podmiotów, przy czym badaniem objęto 81,4 tys. (ok. 3%) losowo dobranych gospodarstw indywidualnych.

Na podstawie uogólnionych wyników uzyskano następujące dane w zakresie źródeł informacji wykorzystywanych przez użytkowników gospodarstw rolnych przy podejmowaniu decyzji dotyczących przeprowadzania zabiegów ochrony roślin:

- 580 tys. (28,1%) użytkowników gospodarstw wykorzystało usługi doradcze rozumiane jako kontakt z doradcami, ekspertami zatrudnionymi w jednostkach doradztwa rolniczego,
- 504 tys. (24,4%) użytkowników deklarowało wykorzystanie komunikatów przekazywanych przez media oraz informacji zawartych w specjalistycznych czasopismach,
- 256 tys. (12,4%) rolników potwierdziło korzystanie z porad zakładów produkujących lub sprzedających środki ochrony roślin (broszury, foldery i inne materiały reklamowe wydawane przez te zakłady),
- 993 tys. (48,1%) respondentów podejmowało decyzje na podstawie własnej wiedzy i doświadczenia.

Tabela 2

Gospodarstwa, w których użytkownicy przy podejmowaniu decyzji dotyczących przeprowadzania zabiegów ochrony roślin korzystali z różnego rodzaju porad w % ogólnej liczby gospodarstw w grupach obszarowych użytków rolnych w 2008 r.

Grupy obszarowe użytków rolnych w ha	Usługi doradcze	Komunikaty przekazywane przez media	Porady zakładów produkujących lub sprzedających środki ochrony roślin	Własna wiedza i doświadczenie
Ogółem	**28,1**	**24,4**	**12,4**	**48,1**
0-1	9,9	12,5	4,5	67,2
1-2	19,8	19,6	7,7	54,4
2-3	23,7	21,5	10,3	51,0
3-5	28,7	26,8	11,9	42,0
5-10	38,6	33,3	17,4	36,7
10-15	47,6	34,4	20,6	31,7
15-20	52,1	35,8	22,8	30,0
20-30	55,4	36,3	25,5	31,0
30-50	62,5	39,6	32,9	29,6
50-100	66,0	42,0	35,9	25,0
100 i więcej	70,9	42,2	43,8	28,5

W 2008 r. udział gospodarstw, w których użytkownicy przy podejmowaniu decyzji dotyczących przeprowadzania zabiegów ochrony roślin wykorzystywali usługi doradcze, komunikaty przekazywane przez media oraz porady zakładów produkujących lub sprzedających środki ochrony roślin wzrastał ze wzrostem powierzchni użytkowanych gruntów. W grupie gospodarstw do 1 ha UR wynosił odpowiednio 9,9%, 24,4% i 12,5%. W gospodarstwach największych wrastał stosownie do 70,9%, 42,2% i 43,8%. Wykorzystanie własnej wiedzy i doświadczenia przy stosowaniu zabiegów ochronnych, zadeklarowało natomiast większość użytkowników małych gospodarstw. Przy wzroście użytkowanych gruntów odsetek gospodarstw, w których użytkownicy opierali się na własnym doświadczeniu zmniejszał się z 67,2% w gospodarstwach o powierzchni do 1 ha UR do 28,5% w gospodarstwach największych powyżej 100 ha UR.

Wykres 2

Udział gospodarstw rolnych prowadzących działalność rolniczą korzystających z pomocy doradztwa w zakresie przeprowadzania zabiegów ochrony roślin w grupach obszarowych użytków rolnych w 2008 r.

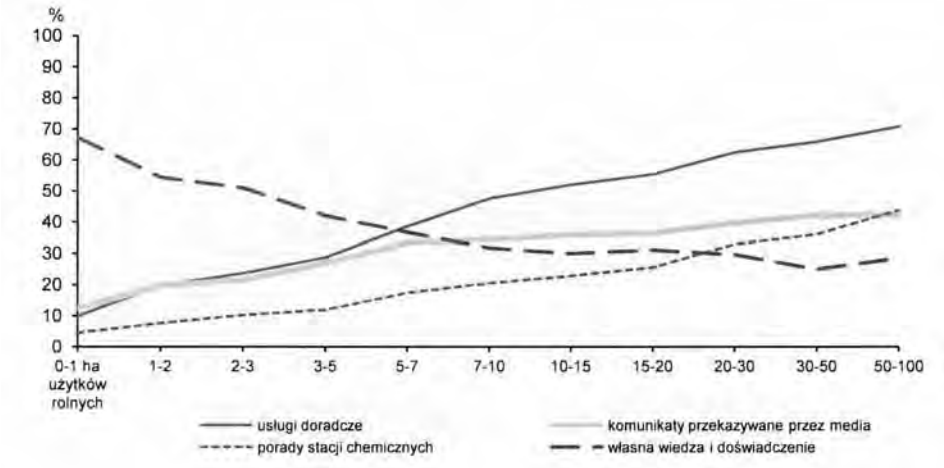

3. Ze względu na rosnące potrzeby informacyjne w zakresie doradztwa, w planowanym na czerwiec 2013 r. badaniu struktury gospodarstw rolnych (SGR), odpowiedzi rolników na wprowadzone dodatkowo pytania będą źródłem informacji o korzystaniu z porad rolniczych w procesie produkcji. Zebrane w badaniu dane będą obejmowały zagadnienia związane z wykorzystywaniem przez użytkowników gospodarstw:
   - Wsparcia wykwalifikowanych doradców w podejmowaniu decyzji w zakresie:
     - ochrony roślin,
     - nawożenia,

  - chowu zwierząt,
  - wprowadzenia systemów kontroli bezpieczeństwa żywności,
  - korzystania z Programów Rozwoju Obszarów Wiejskich,
  - zagadnień prawnych,
  - innych.
- Rodzaju doradztwa przy podejmowaniu decyzji o konieczności zastosowania środka ochrony roślin:
  - personalnego doradztwa rolniczego,
  - z systemów wspomagania podejmowania decyzji w ochronie roślin,
  - uwzględnienie progów ekonomicznej szkodliwości,
  - wykorzystywanie prowadzonego przez użytkownika monitoringu organizmów szkodliwych.

Badanie skali wykorzystania różnego rodzaju działań doradczych przez rolników, ze względu na zadania i cele określone do realizacji przez Centrum Doradztwa Rolniczego (jednostki podległej bezpośrednio Ministerstwu Rolnictwa i Rozwoju Wsi) jest z pewnością zagadnieniem kluczowym w zakresie wspierania zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, podnoszenia konkurencyjności rynkowej gospodarstw rolnych, poprawy poziomu ich dochodów oraz podnoszenia poziomu kwalifikacji rolników i innych mieszkańców obszarów wiejskich. W badaniach rolniczych, w miarę możliwości, uwzględnione zostają również punkty dotyczące doradztwa rolniczego. Wyniki badań prezentowane są w publikacjach opracowanych w Departamencie Rolnictwa na stronie internetowej Głównego Urzędu Statystycznego.

RECENZENCI KWARTALNIKA ZAGADNIENIA DORADZTWA ROLNICZEGO W 2012 ROKU

Dr hab. inż. Eugeniusz K. Chyłek – *Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi;*

Doc. Ing. Maria Fazikova – *Uniwersytet Rolniczy w Nitrze (Słowacja);*

Prof. Dr Ing. Elena Horská – *Uniwersytet Rolniczy w Nitrze (Słowacja);*

Dr inż. Ryszard Jaworski – *Wielkopolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego;*

Dr hab. inż. Józef Kania – *Uniwersytet Rolniczy w Krakowie;*

Prof. dr hab. Antonina Kalinichenko – *Połtawska Państwowa Akademia Rolnicza (Ukraina);*

Prof. dr hab. Krystyna Krzyżanowska – *Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie;*

Mgr inż. Wenancjusz Kujawiński – *Centrum Doradztwa Rolniczego, Oddział w Poznaniu;*

Mgr inż. Edward Matuszak – *Centrum Doradztwa Rolniczego Oddział w Poznaniu;*

Prof. dr hab. Walenty Poczta – *Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu;*

Prof. dr hab. Stefan Pruszyński – *Instytut Ochrony Roślin w Poznaniu;*

Dr inż. Roman Sass – *Kujawsko-Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego;*

Dr inż. Aleksandra Swulińska-Katulska – *Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu;*

Prof. dr hab. Andrzej P. Wiatrak – *Uniwersytet Warszawski;*

Prof. dr hab. Feliks Wysocki – *Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu;*

Prof. dr hab. Sławomir Zawisza – *Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy w Bydgoszczy.*

ROCZNY SPIS TREŚCI 2012

	Numer	Strona
Od Redakcji	4	7
ARTYKUŁY		
Jaki system doradztwa rolniczego w Polsce po 2013 roku? Stanowisko MRIRW przygotowane dla Senackiej i Sejmowej Komisji Rolnictwa i Rozwoju Wsi	4	9
IRENA AUGUSTYŃSKA-GRZYMEK: Zmiany w ukierunkowaniu produkcyjnym gospodarstw rolnych w Polsce	1	87
JAN BOCZEK, STEFAN PRUSZYŃSKI: Rośliny jako pokarm i środowisko życia owadów i roztoczy	1	51
EUGENIUSZ K. CHYŁEK: Kierunki rozwoju doradztwa rolniczego w Polsce	4	22
PIOTR CZARNOTA, KATARZYNA KAMBO, ELŻBIETA OLEWNIK: Wyniki ekonomiczne gospodarstw polowych większych obszarowo o różnej formie prawnej	2	67
MIROSŁAW DRYGAS: Perspektywy rozwoju doradztwa rolniczego w Polsce po 2013 roku w świetle wymogów Komisji Europejskiej	4	42
ANNA GIERA: Bioróżnorodność w wybranych gospodarstwach rolnych zlokalizowanych na obszarach szczególnie narażonych	2	79
BEATA JEŻYŃSKA: System Doradztwa Rolniczego w założeniach pakietu legislacyjnego WPR 2020	4	74
JÓZEF KANIA: Status prawny doradztwa rolniczego w Polsce oraz jego rola we wdrażaniu instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej	4	62
JAN KUŚ, JERZY KOPIŃSKI: Gospodarowanie glebową materią organiczna we współczesnym rolnictwie	2	5
JAN KUŚ: Specjalizacja w Rolnictwie jako element zwiększający ryzyko w produkcji i sposoby przeciwdziałania	1	33
WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI: Istota działalności upowszechnieniowej publicznych rolniczych organizacji doradczych	2	28
WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI: Zadania publicznej instytucji doradztwa rolniczego w Polsce	3	35
ALEKSANDRA ŁUCZAK, MAGDALENA KORYTOWSKA: Planowanie zrównoważonego rozwoju w gminie z zastosowaniem metody AHP	1	66
GRAŻYNA NACHTMAN: Efektywność ekonomiczna gospodarstw ekologicznych na tle konwencjonalnych w 2010 roku	2	51

PRZEMYSŁAW NIEWIADOMSKI: Model kompetencji zawodowych doradcy rolniczego 1 19

TERESA NOWOGRÓDZKA, STANISŁAW SZAREK: Wyniki ekonomiczne gospodarstw ekologicznych w Polsce 3 62

MARIA JOLANTA ORŁOWSKA: Znaczenie pracy doradczej w rozwoju przedsiębiorczości pozarolniczej na wsi na przykładzie Kujawsko-Pomorskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego 3 50

DOROTA REMLEIN-STAROSTA, JOANNA KRZYMIŃSKA, KATARZYNA NIJAK, DARIUSZ DROŻDŻYŃSKI, STANISŁAW WALORCZYK, URSZULA DOPIERAŁA, RYSZARD JAWORSKI, MACIEJ SZŁYKOWICZ: Organizmy szkodliwe i entomofauna pożyteczna jako wskaźniki bioróżnorodności i stanu fitosanitarnego produkcji rolnej 3 73

KATARZYNA WALKOWIAK: Samorząd rolniczy w Polsce – przeszłość i teraźniejszość 1 99

BOGDAN M. WAWRZYNIAK: Struktury organizacyjne doradztwa rolniczego i instrumenty finansowe jego wsparcia w Polsce po wstąpieniu do Unii Europejskiej 1 5

ANDRZEJ WIATRAK: Kierunki rozwoju obszarów wiejskich w Polsce oraz uwarunkowania ich zmian 3 5

ALICJA WITUSZYŃSKA: Sytuacja ekonomiczna gospodarstw pasiecznych w 2009 roku prowadzących rachunkowość Polski FADN 1 78

SŁAWOMIR ZAWISZA: Przemiany systemu doradztwa rolniczego w Polsce w świetle potrzeb doradczych mieszkańców wsi 3 20

INFORMACJE

Informacja na temat doradztwa rolniczego na podstawie wyników badań przeprowadzonych w 2005 i 2008 roku oraz zamierzenia na 2013 rok 4 128

Jaki system doradztwa rolniczego w Polsce po 2013 roku ? Dyskusja na temat systemu doradztwa rolniczego w Polsce i kierunków jego zmian po 2013 roku, podczas konferencji zorganizowanej przez Senacką i Sejmową Komisję Rolnictwa i Rozwoju Wsi 4 91

MAŁGORZATA BOJAŃCZYK: Kontrola korzystania ze środków unijnych kierowanych na rozwój obszarów wiejskich 3 100

JOANNA KOWALSKA: Opinie organizacji i instytucji działających w obszarze rolnictwa i rozwoju obszarów wiejskich na temat funkcjonującego systemu doradztwa rolniczego oraz propozycje jego zmian 4 122

EDWARD MATUSZAK, HENRYK SKÓRNICKI: Doradztwo rolnicze w Danii 2 104

ANTONI MICKIEWICZ, BOGDAN M. WAWRZYNIAK: Wspólna Polityka Rolna na lata 2014-2020 w świetle projektów rozporządzeń Parlamentu Europejskiego, Rady i Komisji Europejskiej 3 86

ANNA PABICH: Zatrudnienie w ośrodkach doradztwa rolniczego w 2012 roku 3 110

NOWOŚCI WYDAWNICZE 1 109

NOWOŚCI WYDAWNICZE 2 113

NOWOŚCI WYDAWNICZE 3 119

Recenzenci kwartalnika „ZAGADNIENIA DORADZTWA ROLNICZEGO" w 2012 roku 4 133

ROCZNY SPIS TREŚCI 2012 4 135

ANNUAL TABLE OF CONTENTS 2012 4 137

ANNUAL TABLE OF CONTENTS 2012

	Number	Page
From the editors	4	7
ARTICLES		
What system of agricultural advisory in Poland after 2013? Position of MARD	4	9
IRENA AUGUSTYŃSKA-GRZYMEK: Changes in directions of production in agricultural holdings in Poland	1	87
JAN BOCZEK, STEFAN PRUSZYŃSKI: Plants as food and habitat for insects and mites	1	51
EUGENIUSZ K. CHYŁEK: The directions of the development of agricultural advisory system in Poland	4	22
PIOTR CZARNOTA, KATARZYNA KAMBO, ELŻBIETA OLEWNIK: The economic results of large field area farms based on the different legal forms	2	67
MIROSŁAW DRYGAS: The perspective of the development of agricultural advisory services in Poland after 2013 in the light of the requirements of the European Commission	4	42
ANNA GIERA: Biodiversity on farms located in nitra te vulnerable zones	2	79
BEATA JEŻYŃSKA: Agricultural Advisory System in legaslative packane in the Assumption of the CAP 2020	4	74
JÓZEF KANIA: The legal status of agricultural advisory services in Poland and its role in the implementation of the Common Agricultural Policy instruments	4	62
JAN KUŚ, JERZY KOPIŃSKI: The soil organic matter management in the contemporary agriculture	2	5
JAN KUŚ: Specjalisation in agriculture as factor increasing risk in the agricultural production and ways of preventing risk	1	33
WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI: The nature of a dissemination activity of public agricultural advisory organisations of an agricultural adviser	2	28
WENANCJUSZ KUJAWIŃSKI: Tasks of the public agriculture advisory institution in Poland	3	35
ALEKSANDRA ŁUCZAK, MAGDALENA KORYTOWSKA: Planning of sustainable development in country by application of AHP method	1	66

GRAŻYNA NACHTMAN: Economic efficiency of organic farms against the traditional farms in 2010 2 51

PRZEMYSŁAW NIEWIADOMSKI: Professional competencies model of an agricultural adviser 1 19

TERESA NOWOGRÓDZKA, STANISŁAW SZAREK: Financial results of organic farm in Poland 3 62

MARIA JOLANTA ORŁOWSKA: Labour advisory role in the development of non-agricultural entrepreneurship in the country areas on the ex ample of Kujawsko-Pomorskie Agricultural Advisory Centre 3 50

DOROTA REMLEIN-STAROSTA, JOANNA KRZYMIŃSKA, KATARZYNA NIJAK, DARIUSZ DROŻDŻYŃSKI, STANISŁAW WALORCZYK, URSZULA DOPIERAŁA, RYSZARD JAWORSKI, MACIEJ SZŁYKOWICZ: Harmful organisms and useful entomofauna as indicators of biodiversity and phytosanitary conditio of agricultural production 3 73

KATARZYNA WALKOWIAK: Chambers of Agriculture in Poland – the past and the prezent time 1 99

BOGDAN M. WAWRZYNIAK: Organizational structures of farm advisory and its financial instruments of suport in Poland after accesion to the European Union 1 5

4 9

ANDRZEJ WIATRAK: Development directions of rural areas in Poland 3 5

ALICJA WITUSZYŃSKA: Economic situation of apiary farms running Polish accounting FADN in 2009 1 78

SŁAWOMIR ZAWISZA: Transformations of agricultural counseiling in Poland in view of counseling Leeds of rural areas inhabitants 3 20

INFORMATIONS

Central Statistical Office – Information about agricultural advisory based on results of research carried out in 2005 and 2008; plans for 2013 4 128

What system of agricultural advisory in Poland after 2013? Discussion about the system of agricultural advisory in Poland and directions of its changes after 2013 4 91

MAŁGORZATA BOJAŃCZYK: Control of the use of EU funds directed to rural development 3 100

JOANNA KOWALSKA: Reviews of organizations and institutions active in the field of agriculture and rural development on the currently functioning system of agricultural advisory and proposals of its changes 4 122

EDWARD MATUSZAK, HENRYK SKÓRNICKI: Agricultural advisory in Denmark 2 104

ANTONI MICKIEWICZ, BOGDAN M. WAWRZYNIAK: The Common Agricultural Policy for 2014-2020 in light of the proposed regulations of the European Parliament, European Council and European Commission 3 86

ANNA PABICH: Employment in the Agricultural Advisory Centres in 2012 3 110

PUBLISHING NEWS 1 109

PUBLISHING NEWS 2 113

PUBLISHING NEWS 3 119

Reviews of quarter „THE ISSUES OF AGRICULTURAL ADVISORY SERVICE" in 2012 4 133

ANNUAL TABLE OF CONTENTS 2012 4 137

WSKAZÓWKI DLA AUTORÓW

1. Zagadnienia Doradztwa Rolniczego zamieszczają artykuły z zakresu metodyki i organizacji doradztwa rolniczego, funkcjonowania agrobiznesu i rozwoju obszarów wiejskich, polityki agrarnej i oświaty rolniczej oraz współpracy doradztwa z nauką w wymienionych obszarach.
2. Oprócz artykułów Zagadnienia przyjmują:
   - informacje o pracy doradczej i życiu instytucji doradczych;
   - informacje o sympozjach, seminariach i innych formach oświatowych z zakresu doradztwa i dla doradców;
   - recenzje i omówienia prac związanych z doradztwem rolniczym oraz ze wsią i agrobiznesem;
   - przeglądy czasopism krajowych i zagranicznych, ukazujące dorobek w wymienionych dziedzinach;
   - noty bibliograficzne o nowościach wydawniczych (do 1100 znaków);
   - inne informacje w wymienionych dziedzinach;
3. Artykuły należy dostarczyć wydawcy w następującej formie:
   - Tytuł artykułu i streszczenie w języku polskim i angielskim - maksymalnie po 14 wierszy;
   - słowa kluczowe w języku polskim i angielskim;
   - treść podzielona na rozdziały i z wstępem oraz wnioskami lub podsumowaniem;
   - napisane za pomocą edytora pracującego w środowisku Windows (zalecany Word 2003 i wersje nowsze);
   - preferowana objętość prac do 20 000 znaków;
   - rysunki, tabele, wykresy i grafika dołączone w pliku zasadniczym, oraz **dodatkowo w oddzielnych plikach w programach źródłowych, w których zostały wykonane**, najlepiej w programach Word, Excel i CorelDRAW;
   - dane literaturowe - odwołania w tekście do pozycji literaturowych należy umieścić w nawiasie kwadratowym, a w nim podać: nazwisko cytowanego autora, rok wydania cytowanej pracy, numer cytowanej strony (lub stron), np. [Kowalski 2010, 32];
   - alfabetyczny wykaz literatury na końcu artykułu, numerowany każdorazowo z **nazwiskiem autora, pierwszą literą (literami) imienia, rokiem wydania (podanym w nawiasach półokrągłych) oraz po dwukropku tytułem publikacji**, wydawnictwem lub nazwą czasopisma, numerem woluminu i strony;
     – przykład l: **Kowalski J., Nowak A. (1997): Ekonomiczne i społeczne uwarunkowania rozwoju wsi w Polsce. SGGW, Warszawa, 5-17;**
     – Przykład 2: **Kowalski J., Nowak A. (1997): Obszary wiejskie i problem agroturystyki. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, nr 3, 5-17;**

- jeżeli w tekście umieszcza się numer kolejnego przypisu, powinien on być przedstawiony w formie liczby bez dodatkowych znaków, np. nawiasów (przypisy nadawane automatycznie);
- klawisza ENTER używa się tylko na końcu akapitu (wszystkie tytuły, punkty będące wyliczeniem itp. traktuje się jako odrębne akapity);
- wcięcia akapitowe zaznacza się tylko za pomocą tabulatora lub innych narzędzi użytego edytora. Nie używać w tym celu spacji. Spacje należy stawiać tylko dla oddzielenia wyrazów, po kropce, przecinku, wykrzykniku, dwukropku, średniku itp. (nigdy przed tymi znakami). Nie używać spacji za nawiasem otwierającym i przed nawiasem zamykającym, a także przed i za odnośnikiem cyfrowym.

4. **Tekst artykułu lub informacji, złożony w formacie B5** powinien być dostarczony w wersji elektronicznej (na dyskietce, płycie CD lub przesłany pocztą elektroniczną) oraz w dwóch wydrukach, w tym samym formacie.
5. Nadesłane recenzje, omówienia, przeglądy itp. powinny zawierać tytuł pracy w oryginalnym brzmieniu i tytuł pracy przełożony na język polski.
6. Do nadsyłanych prac należy dołączyć następujące dane: pełne imię i nazwisko autora, tytuł naukowy, miejsce pracy, adres pracy, numer telefonu i adres poczty e-mail.
7. W przypadku artykułów współautorskich należy podać % wkład pracy każdego z Autorów.
8. Redakcja zastrzega sobie prawo nie przyjęcia pracy, jeśli negatywne recenzje pokrywają się ze zdaniem Zespołu Redakcyjnego. Prac nie zamówionych, jak również prac zakwalifikowanych do druku Redakcja nie zwraca.
9. Redakcja nie płaci honorariów autorskich. Wyboru artykułów do umieszczenia na stronie internetowej dokonuje Zespół Redakcyjny ZDR. Autorzy artykułów otrzymują bezpłatnie l egz. autorski.
10. Prace należy nadsyłać na następujący adres:

Centrum Doradztwa Rolniczego
Oddział w Poznaniu
61-659 Poznań, ul. Winogrady 63
Redakcja „Zagadnienia Doradztwa Rolniczego"
e-mail: kwartalnik@cdr.gov.pl

Uwaga !

Redakcja informuje Autorów, że na stronie internetowej Wydawcy, obok spisów treści kolejnych numerów **zamieszczane będą pełne teksty artykułów w języku polskim i streszczenia w języku polskim i angielskim**. Jeśli Autor nie wyraża zgody na zamieszczenie artykułu na stronie internetowej Wydawcy prosimy o złożenie pisemnego zastrzeżenia w momencie składania artykułu do Redakcji. Brak zastrzeżenia będzie przez Redakcję traktowany równoznacznie ze zgodą Autora na zamieszczenie artykułu w internecie.